

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

EBU'L-ME'ÂLÎ MES'ÛD B. AHMED ES-SEYFÎ'NİN
RESÂİLÜ'L-UŞŞÂK VE VESÂİLÜ'L-MÜŞTÂK
ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)

Faruk AĞARTAN

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ali TEMİZEL

Konya-2019

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

EBU'L-ME'ÂLÎ MES'ÛD B. AHMED ES-SEYFÎ'NİN
RESÂİLÜ'L-UŞŞÂK VE VESÂİLÜ'L-MÜŞTÂK
ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)

Faruk AĞARTAN

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Ali TEMİZEL

Konya-2019

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	
ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
SUMMARY	IV
KISALTMALAR.....	V
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VI
GİRİŞ.....	1
TASAVVUFÎ EDEBİYAT	1

BİRİNCİ BÖLÜM

V/XI. - VII/XIII. YÜZYILLARDA HORASAN ve FARŞA EDEBÎ FAALİYETLER	4
1.1. HORASAN	4
1.1.1 Siyasî ve Sosyal Durum.....	4
1.1.2 Edebi Hayat.....	6
1.1.3 Sûfilik ve Tasavvuf.....	8
1.2. EDEBÎ FAALİYETLER.....	10
1.2.1 Farsça Şiir	11
1.2.2 Farsça Nesir.....	13
1.2.2.1 Sade Nesir:	14
1.2.2.2 Sanatlı Nesir:	14

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-ME'ÂLÎ MES'ÛD B. AHMED ES-SEYFÎ VE RESÂİLÜ'L-'UŞŞÂK VE VESÂİLÜ'L-MÜŞTÂK.....	16
2.1. EBU'L-ME'ÂLÎ MES'ÛD B. AHMED ES-SEYFÎ.....	16
2.1.1. Hayatı ve Edebi Kişiliği.....	16
2.1.2. Eserleri	22
2.2. RESÂİLÜ'L-'UŞŞÂK VE VESÂİLÜ'L-MÜŞTÂK.....	22
2.2.1. Eserin Fiziksel Özellikleri.....	23
2.2.2. Adı ve Yazılış Sebebi	24
2.2.3. Yazım Yeri ve Tarihi	24

2.2.4. Tertibi, Bölümleri ve Konusu.....	25
2.3. MUHTEVA İNCELEMESİ.....	28
2.3.1. Şiir ve Beyit Sayıları.....	28
2.3.2. Eserde Yer Alan Müellife Ait Şiirler.....	31
2.3.3. Eserde Alıntı Yapılan Şairler	31
2.3.4. Eserde Alıntı Yapılan Kaynaklar	88
2.3.5. Eserde Yer Alan Ayetler	93
2.3.6. Eserde Yer Alan Hadisler	95
2.3.7. Eserde Yer Alan Atasözleri.....	95
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
“RESÂİLÜ’L-‘UŞŞÂK VE VESÂİLÜ’L-MÜŞTÂK” METNİ.....	98
3.1. METİN OLUŞTURULURKEN İZLENİLEN YÖNTEM.....	98
3.1.1. Eserin Tertip ve Muhteva Özellikleri	98
3.1.2. Eserin İmlâ Özellikleri.....	99
3.2. TENKİTLİ METİN	101
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
“RESÂİLÜ’L-‘UŞŞÂK VE VESÂİLÜ’L-MÜŞTÂK” TERCÜMESİ.....	342
4.1. TERCÜMEDE İZLENİLEN YÖNTEM.....	342
4.2. TERCÜME METİN.....	343
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	625
KAYNAKÇA.....	627
ÖZEL ADLAR DİZİNİ.....	638
EK: ESERİN YAZMA NÜSHASINA AİT BAZI FOTOĞRAFLAR	642
ÖZGEÇMİŞ	644

ÖN SÖZ

Türk İslam edebiyatında önemli bir yere sahip olan Farsça, asırlar boyunca Türklerin Türkçeye birlikte kullandığı asli dillerden biri olmuş, Büyük Selçuklulardan başlayarak Osmanlı İmparatorluğunun sonuna kadar özellikle edebi ve tasavvufî eserlerin oluşturulmasında tercih edilmiştir. Özellikle dînî alanda sûfî akımların ortaya çıkması ve tasavvufî yaklaşımlara ilginin artmasıyla birlikte bu konudaki çalışmalar ibadet aşkıyla yapılmış ve çok sayıda eser verilmiştir. Birçoğu Farsça yazılmış olan bu eserler daha sonra Türkçeye tercüme edilmiş ve Türkçe şerhler yazılmıştır.

Bu çalışmaya konu olan Ebu'l-Me'âlî Mes'ûd b. Aḥmed es-Seyfî'nin "*Resâilü'l-'Uşşâk ve Vesâilü'l-Müş tâk*" adlı el yazması eseri, kültür ve medeniyet tarihimizin önemli bir evresini oluşturan Büyük Selçuklular döneminde ve onların merkezi olan Horasan bölgesinde telif edilmiş, bu nüsha da yine aynı dönemlerde ve aynı bölgede kaleme alınmıştır. Dolayısıyla dönemin dil ve edebiyat özellikleri hakkında oldukça önemli ipuçları barındırmaktadır. Kendine has bir üslubu olan eser hem nesir hem de manzum metinleri bir arada barındırmakta ve işlediği ilahi aşk konusunu oldukça akıcı bir dil ve çekici bir üslupla sunmaktadır.

Çalışma, giriş, dört ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır:

Giriş kısmında "*Resâilü'l-'Uşşâk ve Vesâilü'l-Müş tâk*" adlı eserin konusuyla bağlantılı olarak tasavvufî edebiyatın ortaya çıkışı, gelişimi ve bu alanda Horasan bölgesinde öne çıkmış önemli isimler hakkında özet bilgiler yer almaktadır.

Birinci bölümde, söz konusu eserin yazıldığı bölge olan Horasan hakkında genel bir bilgilendirme yapılmış, eserin yazıldığı dönemin dil ve edebiyat özelliklerine yer verilmiştir.

Çalışmanın İkinci bölümü, inceleme konusu olan eser ve müellifi hakkında kaynaklarda bulunabilen bilgilerle birlikte eserin detaylı bir incelemesini

içermektedir. Bu kısımda eserin bölümleri, eserde adı geçen isimler ve haklarında kısa bilgiler, eserde geçen ayet ve hadisler ile atasözleri aktarılmaktadır.

Üçüncü bölüm eserin metnini oluşturmaktadır. Metin neşre hazırlanırken günümüz Farsça imla kurallarına uyulmuş ve bu konuda İran'ın "Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî" adlı dil akademisi tarafından yayınlanan "*Destûr-i Haft-ı Fârsî*" de yer alan kurallar esas alınmıştır. Bu bölümde eserde yer alan beyitlerden kaynaklarda ulaşılabilenlerin bilgileri dipnotta gösterilmiş, tespit edilebilen şair isimleri köşeli parantezle dipnota eklenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde eserin tercümesi yer almaktadır. Eser metni Türkçeye aktarılırken mümkün olduğu kadar Farsça kelimelerin birincil anlamlarına bağlı kalınmış ancak anlatılmak istenen mananın yansıtılmadığı durumlarda biraz daha serbest çeviri yapılmıştır. Manzum kısımlarda mısra ve beyit sonlarında noktalama işareti kullanılmamıştır.

Çalışmanın son bölümü olan Değerlendirme ve Sonuç kısmında ise incelemesi yapıp tercüme edilen eserin, elde edilen bulgular çerçevesinde hem dil ve edebiyat hem din ve tasavvuf hem de sosyal açıdan değerlendirmesi ve ulaşılan sonuçlar yer almaktadır.

Çalışmada, Arap harfli kişi ve eser adları transkripsiyon sistemi esas alınarak Latinize edilmiştir.

Bu tezin hazırlanma sürecinin başından itibaren çalıştığım kurumda sürekli teşvik edip her türlü kolaylığı gösteren Bölge Müdürümüz Bekir ŞAHİN'e, kendisiyle çalışmaktan büyük mutluluk duyduğum yakın çalışma arkadaşım Rukiye RASBACI'ya, her zaman destek ve yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Yakup ŞAFAK hocama ve danışmanım Prof. Dr. Ali TEMİZEL'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Faruk AĞARTAN

Konya - 2019

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Faruk AĞARTAN	
	Numarası	034109021001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Fars Dili ve Edebiyatı / Fars Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali TEMİZEL	
	Tezin Adı	Ebu'l-Me'âlî Mes'ûd b. Aḥmed es-Seyfî'nin Resâilü'l-'Uşşâk ve Vesâilü'l-Müştâk Adlı Eseri (İnceleme-Metin)	

ÖZET

Büyük Selçuklular döneminde Horasan bölgesinde telif edilen Ebu'l-Me'âlî Mes'ûd b. Aḥmed es-Seyfî'nin "*Resâilü'l-'Uşşâk ve Vesâilü'l-Müştâk*" isimli eseri Fars dili ve edebiyatı alanında hem dil açısından hem edebi yönden hem de konu olarak önem arz eden bir eser olup tek nüsha olması önemini daha da artırmaktadır.

Seyfî'nin bu eseri İslam edebiyatının geniş bir kolu olan tasavvufî edebiyatın en güzel örneklerinden biridir. Eser, tasavvufun temel unsuru olan aşk konusunu işlemektedir. Âşıkla mâşuk arasında yaşanan süreçler her biri müstakil bölümlerden oluşan makale tarzında yüz mektupla anlatılmaktadır.

Nesir ve nazmın iç içe kullanıldığı eserde âyet, hadis ve atasözlerinin yanısıra hem müellife hem de aralarında Fars şiirinin meşhur isimlerinin de bulunduğu Seksen üç farklı isme ait şiirler yer almaktadır. Eser, dil ve üslup özellikleriyle Fars dili ve edebiyatı, konusu itibarıyla de tasavvuf tarihine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: "Resâilü'l-'Uşşâk", "Seyfî", "Tasavvuf", "Aşk", "Name"

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Faruk AĞARTAN	
	Numarası	034109021001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Fars Dili ve Edebiyatı / Fars Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali TEMİZEL	
	Tezin İngilizce Adı	Ebu'l-Meâli Mes'ûd b. Ahmed es-Seyfi's work that is named as Resâilü'l-Uşşâk and Vesâilü'l-Müştâk (Analysis-Text)	

SUMMARY

Ebu'l-Meâli Mes'ûd b. Ahmed es-Seyfi's work that is named as Resâilü'l-Uşşâk and Vesâilü'l-Müştâk which is copyrighted in Horasan region, during the Great Seljuk period is a very important work in the field of Persian Language and Literature both in terms of language and literary as well as subject, being a single copy also increases this importance.

This work of Seyfi is one of the best examples of Sufi literature which is a large branch of Islamic literature. The work treats the subject of love, which is the basic element of Sufism. The processes between lover and beloved are explained in a hundred letters in the style of articles, each of which consists of individual chapters.

In the work, prose and verse are used intertwined, also verses, hadiths and proverbs are quoted and there are poems belonging to both the author and eighty-three names including famous poets of Persian poetry. The work sheds light on the Persian language and literature with its language and stylistic features and on the history of Sufism with its subject.

Keywords: "Resailu'l-Uşşâk", "Seyfi", "Mysticism", "Love", "Letter"

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça	nşr.	: Neşreden
AS	: Aleyhi's-Selam	ö.	: Ölüm tarihi
b.	: Bin (Oğlu)	S.	: Sayı
bk.	: Bakınız	s.	: Sayfa
C.	: cilt	SAV	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
çev.	: Çeviren	TDK	: Türk Dil Kurumu
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	Tr.	: Türkçe
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı	vr.	: Varak
h..	: Hicri	Yz.	: Yazma
hş.	: Hicri şemsi		
haz.	: Hazırlayan		
Hz.	: Hazret-i		
İA	: İslam Ansiklopedisi		
kv	: Kerremallahü veche		
m.	: Miladi		
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı		
mm	: Milimetre		
no.	: Numara		

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Uzun Ünlüler: آ, ا, إ : â ; اى, إى, إى : î ; و : û

Kısa Ünlüler: ا : a, e ; ا, إ : i ; ا, إ, إ : o, ö, u, ü

Ünsüzler:

ء : '	ص : ş
ب : b	ض : z
پ : p	ط : t
ت : t	ظ : z
ث : s	ع : '
ج : c	غ : ğ
چ : ç	ف : f
ح : h	ق : k
خ : h	ك : k, ñ
د : d	گ : g
ذ : z	ل : l
ر : r	م : m
ز : z	ن : n
ژ : j	و : v
س : s	ه : h
ش : ş	ى : y

Birleşik kelime oluşturan ‘-zâde’ ve ‘-nâme’ gibi sözcükler bitişik yazılmıştır: ‘Rüknzâde’ ve ‘Esrâr-nâme’ gibi.

Özel isimlerin başında gelen ‘abd-’ ve sonunda gelen ‘-dîn ‘ kelimeleri bitişik yazılmıştır: ‘Abdullâh, ‘Abdurrahmân; Nûreddîn, Bedreddîn gibi.

Arapça isimlerin başında şemsî ve kamerî harflerin okunuşları belirtilmiş (es-Seyfî, el-Enşârî), tamlama halindeki isimlerde harf-i tarifli okunuşlar esas alınmıştır. “Resâilü’l-‘Uşşâk”, “Manţıku’l-‘Tayr” gibi.

GİRİŞ

TASAVVUFÎ EDEBİYAT

Çeşitli fikir akımlarının hiçbiri İslami edebiyatlarda tasavvuf kadar sanata nüfuz etmemiştir. Bu akımın doğuşu ve gelişmesi de Arap edebiyatında başlar. II/VIII. yüzyıldan itibaren önce Basra ve Kûfe'de, sonra Bağdat'ta bazı büyük sûfiler bu hayat ve düşünce tarzını kuvvetli bir akım haline getirmişlerdir.¹

Her türlü güzellik, fikir ve heyecanı ifade etmeyi gaye bilen edebiyat, tasavvuf heyecan ve inancı için de bir ifade vasıtası olmuştur. Bir çok büyük sûfi, duygu ve düşüncelerini şiirle dile getirmiş, bir kısmı da aynı konuda üstün bilgi, görgü, düşünce ve duygularını başkalarına aktarmak suretiyle büyük eserler vermişlerdir. Dini, sosyal ve kültürel gelişmelerin tesiri altında oluşan tasavvuf cereyanı yine benzer gelişmelerden dolayı İslam aleminde büyük bir kuvvet kazanmıştır. Tasavvuf tarihinde yaygın olduğu şekliyle VI/XII. yüzyıldan itibaren kurulup yayılan tarikatlerden sonra "medrese" yanında bir de "tekke"nin teşekkül ettiği görülmeye başlanmıştır. Medresenin dar, sıkı havasına bir çeşit karşı koyma mahiyetinde olan bu cereyanın etkisiyle tasavvufa hiç meyli olmayan şairler bile eserlerine az çok sûfiyâne bir renk vermek durumunda kalmışlardır.²

Arap edebiyatında sûfiyâne şiirin fazla gelişmemesine rağmen Fars edebiyatında bu tarz şiir büyük bir süratle gelişmiştir. Fars edebiyatında tasavvufî (irfanî) fikirleri şiirde ilk kullanan zatın Ebû Sa'îd Ebu'l- Hayr (ö. 440/1048) olduğu kabul edilir. Rubâî türünde şiirler söylemiştir. Bazı rubâîleri zamanımıza kadar ulaşmıştır. Yüksek ve samimi bir hisle yazdığı bu rubâîlere sonraki mutasavvıflar tarafından sayısız şerhler yazılmıştır.³

Büyük bir din alimi olan ve Pîr-i Enşâr lakabıyla bilinen 'Abdullah el-Enşârî el-Herevî (ö. 481/1088) aynı zamanda ünlü mutasavvıflardandır. Sülemî'nin (ö. 412/1021). *Tabakâtü's-şûfiyye*'sini kendi bilgisine ve zevkine göre genişleterek Farsça'ya tercüme etmiştir. Bu eseri Câmî'nin (ö. 898/1492) *Nefahâtü'l-Üns*'üne kaynak ve örnek teşkil etmiştir. Secili nesre önem verir. Mistik-didaktik ve epik

¹ Azmi Bilgin, (1995), Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı, İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S.1, s.64-65, İstanbul

² Bilgin, 1995:64-65

³ R. Alleyne Nicholson, "Ebû Sa'îd", MEB İA, (1977), C.4, s.47, İstanbul

şiiirleri vardır. Sa'dî'ye (ö. 691/1292) bile etki etmiştir. Hadis ve tefsirle ilgili eserlerden başka tasavvufî ile ilgili eserleri de bulunmaktadır. *Menâzilü's-Sâîrîn* adlı eserinde irfânî yükselme yolunda makamları anlatır.⁴

Tasavvufî şiirin ilk büyük şairi olan Senâî'nin (ö. 525/1130) *Hadiqatü'l-hakîka ve şerî'atü't-tarîka* adlı eseri İran edebiyatında tasavvufî mesnevîlerin ilkidir. *İşknâme*'sinde aşk, tasavvufî açıdan ele alınmıştır. *Seyrû'l-'ibâd ile'l-Me'âd* adlı eserinde ise temiz ruhu arayan kişinin katettiği menziller anlatılır. *Dîvân* 'ında dünyanın geçiciliği, dünyayı terk, dünya malına değer vermemek gerektiği gibi "zühd şiirleri" yer almaktadır. Eserlerinde dini duyguları ve tasavvufun çok ince meselelerini mükemmel bir şekilde işler. Kendinden önceki mutasavvıf şairler tarafından şiire sokulmuş olan tasavvufî konuları gerçekten büyük bir maharetle ifade etmeye muvaffak olmuştur. Bu tür şiirlerinde sözün kemale erdiğini bizzat kendisi ifade eder. Bilhassa 'Atfâr ve Mevlâna tasavvufî düşünceleri şiirle anlatırken Senâî'nin yolundan gitmişlerdir. Senâî'nin İran edebiyatındaki tesiri çok büyüktür.⁵

Kendisinden sonra gelen birçok mutasavvıf-şair ve edibe önderlik eden Ferîdüddîn 'Atfâr (ö. 618/1221), İran edebiyatında Senâî ile birlikte büyük mutasavvıflar devrini açmıştır. Eserlerinin hemen hepsini tasavvufî konuları açıklamak için yazmıştır. Gazelleri tasavvuf zevkini, özellikle vahdet-i vücûd telakkisini, ilahi yolculuk için gerekli gördüğü aşk ve aşıklığı dile getirir. *Esrârname*, *İlâhîname*, *Muşîbetname* gibi tasavvufî mesnevîlerinden başka seçme rubâîler mecmuası olan *Muhtarnâme*'sinin bazı bölümlerinde önemli tasavvufî mazmunlar üzerinde durur. *Mantıku't-tayr* isimli eserinde ise temsili bir şekilde vahdet-i vücûd anlayışını anlatır. *Divân*'ında mesnevîlerindeki tasavvufî fikirleri lirik olarak anlatmıştır. *Tezkiretü'l-evliyâ* 'da 97 sûfinin hal tercümeleri yer alır. Bunların dışında 'Atfâr'a isnad edilen daha bir çok eser bulunmaktadır.⁶

V/XI. yüzyıl ortalarından VII/XIII. yüzyıl başlarına kadar gelen tasavvufî faaliyetler ve büyük tasavvuf şeyhlerinin varlığı, bizleri önemli bir noktaya yönlendirmektedir. O da bu dönem tasavvufçularının Fars nesir ve nazmında kazanmış oldukları büyük önem ve Fars edebiyatı temellerinin çok sağlam olması

⁴ Bilgin, 1995:66

⁵ Ahmet Ateş, Senâî, MEB İA, (1967), C.10, s. 481-485, İstanbul

⁶ Bilgin, 1995:67

noktasındaki inkar edilemez katkılarıdır. Bu fırka, sülûk ehlini eğitme ve halk kesimlerini irşad etme noktasında göstermiş oldukları özel eğilim ile Farsça şiir ve nesrini, kendi irfanî, ahlakî ve eğitici yüksek amaçlarını açıklamak için vasıta olarak kullandılar. İşlerinin temeli zevk ve hal üzere olduğu için de Fars nesir ve şiirini mutluluk ve letafetle iç içe bir şekilde sokup yeni bir düşünce tarzı ortaya koydular. Ayrıca şiir ve nesri, saray ve eşraf duvarları arasından çıkarılıp halk arasında yaygınlaşması için kesin bir araç haline getirdiler.⁷

⁷ Zebîhullah Şafâ, (1371hş), “Tarih-i Edebiyat der İran”, C.2, s.218-221, Tahran

BİRİNCİ BÖLÜM

V/XI. - VII/XIII. YÜZYILLARDA HORASAN ve FARŞÇA EDEBÎ FAALİYETLER

1.1. HORASAN

Türk İslam medeniyeti tarihinin önemli bir parçası olan Horasan, siyasî, dînî, edebî ve sosyo kültürel durumlar başta olmak üzere bir çok açıdan özellikli bir bölgedir. Tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgeyi işaret eden Horasan, özellikle islamiyetin kabulü ve Türk devletlerinin hakimiyetiyle birlikte her alanda ciddi gelişmelerin yaşandığı önemli bir merkez haline gelmiştir.

Bu bölümde, çalışma konusu eserin yazıldığı dönem itibariyle bölge hakkında genel bir bilgi verilmesi yerinde olacaktır:

1.1.1 Siyasî ve Sosyal Durum

İran ve Orta Asya arasında sınır bölgesi olması dolayısıyla tarihte çeşitli devletlerin idaresi altına giren Horasan, IV/X. yüzyılın sonlarına doğru Gazneliler'in (963-1186) eline geçti ve 427'de (1036) Selçuklular'ın Ceyhun'u aşarak buraya girmesine kadar onların hâkimiyetinde kaldı. Horasan'ın zenginliği, Gazneliler'in fetih faaliyetleri için önemli bir kaynak oluşturmuştu. Fakat alınan ölçsüz vergiler ve peş peşe gelen kıtlık yılları Gazneli yönetimini halkın gözünde sevimsiz hâle getirdi. Bundan dolayı 428/1037'den sonra Nişâbur ve diğer bazı şehirlerde Selçuklu idaresinin tercih edildiği görülür. Dandanakan Savaşı'nın (431/1040) ardından Horasan bütünüyle bir Selçuklu toprağı haline geldi ve 100 yıldan uzun bir süre devletin en önemli eyaleti olarak barış ve sükûn içinde yaşadı. Önce Çağrı Bey'in, daha sonra Alparslan (ö.465/1072) ve Melikşah'ın (1072-1092) yönetiminde kalan bölge, Merv'i başşehir seçen Sencer 'in (511-552 / 1119-1157) altmış yıl süren

idaresinde de refah düzeyini korudu. Fakat bu durum onun saltanatının son yıllarında değişti. Doğudan gelen kalabalık Oğuz göçerlerinin (Türkmenler) uygun otlaklara sahip olan Horasan bölgesine yerleşmeleri ve merkezî yönetimle ters düşmeleri 548/1153'de bir savaşla sonuçlandı ve yenilen sultan üç yıl boyunca Oğuzlar'ın elinde esir kaldı.⁸

Sencer'in ölümünden (ö. 552/1157) sonra Oğuzlar'ın Horasan'daki tahribatı devam etti; bu sırada bir kısım topraklar, Sencer'in (511-552 / 1119-1157) kumandanlarından olup Oğuzlar'ın emîr kabul ettikleri Müeyyed Ayaba'nın eline geçti. Ardından bölgeyi Gurlular zaptettiler ve özellikle Herat'a önem verdiler. Gurlular'ın zayıflamasından sonra Hârizmşahlar bölgeyi ele geçirdiler. 617/1220'de bütün Doğu İslâm âlemini tehdit eden Cengiz istilâsına ilk mâruz kalan yerlerden biri Horasan oldu. Moğollar'ın eline düşen şehirler yağmaya uğradı; özellikle Merv ve Nîşâbur gibi istilâcılara karşı direnen şehirlerde katliam ve tahribat korkunç boyutlara ulaştı. Bu istilâ hareketi halkın göç etmesine, nüfusun iyice azalmasına ve bütün üretim mekanizmasının bozulmasına, konulan keyfi ve yüksek vergiler de geriye kalan halkın daha fazla fakirleşmesine yol açtı. Ayrıca istilânın bölgeye sürdüğü yeni göçebelerle katliamdan kurtulan yerli halk arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar içtimaî huzursuzluklara sebep oldu. Cengiz bir süre Horasan şehirlerinin imarına izin vermedi. Onun ölümünden sonra Horasan, hânedan mensuplarının ortak malı kabul edilen bir emirlik haline getirildi. Önceleri bölgenin hâkimi bizzat büyük hakan tarafından tayin ediliyordu; İlhanlılar'ın kuruluşundan (654/1256) sonra onların yönetimine bırakıldı. Bölge bu dönemde iç işleri ve malî bakımdan özel bir konuma sahipti.⁹

Büyük Selçuklu Devletinin sosyal yapısını, Göçebeler, Köylüler ve Şehirliler olmak üzere üç büyük grup oluşturuyordu. Selçuklular'da devlet hazinesinden faydalanan zümreler dışında kalan bütün halk reâyâ diye adlandırılıyordu. Reâyâ vergi ödemek, devlet otoritesine ve onu temsil edenlere itaat etmekle mükellefi. Devletçe resmen tanınmış mezhep ve tarikatlar dışındaki dinî zümrelere katılması,

⁸ Osman Çetin, "Horâsân", DİA, (1998), C.18, s.234-241, İstanbul

⁹ Çetin, 1998:234-241

farklı akîdeler benimsemesi, nizam ve asayîşi bozması ağır suçtu. Buna karşılık hükümdar da reâyânın can, mal ve namusunu korumakla mükellefti.

Selçuklu şehirleri din ve mezhep faaliyetleri açısından oldukça canlıydı. Halk umumiyetle mensup olduğu dine, hatta bazen mezhebe göre farklı mahallelerde oturuyordu. Mezhepler dinî ve ilmî işleri yürüten nüfuzlu ailelerin etrafında örgütlenmişti. Selçuklu şehirlerinde müslümanların yanı sıra Mecûsî, hıristiyan ve yahudiler diğer önemli dinî zümreleri oluşturuyordu.¹⁰

1.1.2 Edebi Hayat

“Büyük Selçuklular”ın kurulduğu yer olan Horasan, her alanda olduğu gibi edebiyat alanında da bir merkez konumuna gelmişti. Büyük Selçuklular döneminde edebiyatın daha zengin bir yapıya kavuştuğunu mümkündür. O dönemde yaşamış ve ünü günümüze kadar gelmiş pek çok şairin, Selçuklu hükümdarlarının himayesinde eserler vermesi bu durumu ispatlar mahiyettedir. Örneğin ‘Ömer Hıyyâm (ö. 526/1132 [?]), Nâsır-ı Hüsrev (ö. 465/1073’ten sonra), Enverî (ö. 585/1189 [?]), Mu‘izzî, Senâî ve Ferîdüddîn ‘Attâr gibi ünlü edebiyatçılar, Selçuklu hanedanından himaye görmüşlerdir. Bununla birlikte tarihî, dînî ve edebî alanda pek çok eser kaleme almış olan bazı müellifler de aynı şekilde desteklenmiştir. Özellikle İran coğrafyasının tamamen Selçuklu hâkimiyetine geçmesiyle devlet kurumları tam manasıyla çalışmaya başlamış, bu sayede siyasî devlet olma kimliğini tamamlayarak sosyal bir devlet olma yönünde çaba göstermeye başlamıştı. Amîdülmülk Kündürî (ö. 456/1064) ile başlayan bu süreç, kendisi de ilim camiasından gelen Nizâmülmülk’ün Selçuklu veziri olmasıyla birlikte daha hızlı bir şekilde gerçekleşmişti. Devletin kuruluş dönemi sayılabilecek bir dönemde göreve gelen Amîdülmülk, şairleri Farsça şiir yazmaya ve söylemeye teşvik ederken, Nizâmülmülk (ö. 485/1092) dil olarak Arapça’nın kullanılmasını tercih etmişti. Sultan Melikşah (1072-1092) ve Sencer (511-552 / 1119-1157) şairlere büyük önem vermiş, hatta kendileri de şiir yazmışlardı. Herat hâkimi olan Togaşah (Doğan Şah) da (ö. 581/1185) şiir söyleyen hanedan üyelerinden birisi olmuştu. Devletin kuruluş

¹⁰ Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklular”, DİA, (2009), C.36, s.371-375, İstanbul

merkezi olan Nîşâbûr, aynı zamanda şairlerin toplandığı bir merkez durumundaydı. Bölgede Arapça şiir yazan yüzlerce şair bulunurken, Farsça yazan şairler bunlardan birkaç kat daha fazlaydı. Büyük Selçuklular'ın Farsça'yı yoğun bir şekilde kullanmaya başlaması ile birlikte Fars kültürüne büyük bir destek verdikleri açıkça görülmektedir. Büyük Selçuklular'dan önce Gazneliler (963-1186), Farsça'yı resmî yazışma dili olarak kabul edip kullanmışlarsa da, özellikle Büveyhîler'in (932-1062) baskısı neticesinde Farsça sadece İran'ın doğusunda dar bir alanda kullanılır hale gelmişti. Selçuklular, Farsça'yı resmî dil haline getirerek Horasan bölgesinden çıkarmış, tüm İran, Azerbaycan, Suriye ve hatta Anadolu'ya kadar yayılmasını sağlamışlardı. Büyük Selçuklular'ın ilk dönemlerinde edebiyat dili daha ziyade Arapça'ydı. Sâ mânîler'in ve Gazneliler'in Büyük Selçuklu Devleti üzerindeki etkisi düşünüldüğünde Büyük Selçuklular'ın Farsça'yı kabullenmeleri daha kolay olmuştu. Zaten ilim geleneği olan bir merkezde kurulan Büyük Selçuklular'ın, bu ilim mekânına alışması çok uzun sürmemiş, fetihler ve bunun sonrasında gelen ekonomik refah sayesinde de ilim hayatı büyük ölçüde desteklenmiştir. Bu destekten kültür sahasının en önemli unsurlarından biri olan edebiyat da nasibini almış, her geçen gün Büyük Selçuklu Devleti için vazgeçilmez olarak daha fazla destek görür hale gelmişti. Büyük Selçuklular dönemini, şairlerin sayısı ve kalitesi bakımından İran coğrafyasının en parlak zamanı olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.¹¹

Bu dönemde pek çok ünlü şair Selçuklu hanedanınca destek görmüştü. Kendilerinin de edebiyatla ve ilimle uğraştığını bildiğimiz Selçuklu sultanları, hanedan üyeleri ile devlet adamları edebiyatçılara ve ilim adamlarına destek verip onları himaye etmişlerdir. Sıkça vurgulanan bir nokta da Herat hâkimi Togaşah (Doğan Şah) b. Alparslan'ın edebiyata olan büyük katkısıdır. Nitekim Nizâmî-yi 'Arûzî-yi Semerkandî (ö. 552/1157 [?]), "Âl-i Selçuk tüm şairlere dost idiler. Ama hiçbiri Togaşah (Doğan Şah) b. Alparslan kadar şairlere dost değildi." şeklinde verdiği bilgide bu katkıyı nakletmektedir. O, 509/1115-1116 yılında kendisine

¹¹ Cihan Piyadeoğlu, (2008), "Büyük Selçuklular Döneminde Horasan", s.241-242, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul

nakledilen bir olayda Ezraî'nin (V/XI.) kendisi için söylediği şiiri çok beğenmiş, onu gözlerinden öperek 500 dinar verilmesini emretmişti.”¹²

1.1.3 Sûfilik ve Tasavvuf

I ve II. (VII ve VIII.) yüzyıllarda Medine, Kûfe ve Basra şehirleriyle Horasan bölgesi zühd hayatının yoğun biçimde yaşandığı merkezler olarak dikkat çekmektedir. Medine’de başta Sa’îd b. Müseyyeb olmak üzere birçok zâhid; Kûfe’de Abdülmelik b. Ebcer, Dırâr b. Mürre, Muṭarrif b. Ṭa’rîf, Muḥammed b. Sûkâ gibi çok ağlamayı gerekli gören zâhidler (bekkâîn); Basra’da Ḥasan-ı Basrî ve talebeleri Mâlik b. Dînâr ile Abdülvâhid b. Zeyd ve Râbia el-Adeviyye gibi zâhid sûfiler bulunmaktaydı. Ḥasan-ı Basrî ile korku ve hüznün hâkim olduğu zühd anlayışı gelişirken Râbi’a el-‘Adeviyye ile Allah sevgisine dayalı bir zühd hayatı başlamıştı. Horasan bölgesinin zühd anlayışı da Ḥasan-ı Basrî ekolünün anlayışı gibiydi. Zira bu bölgenin ilk zâhid sûfilerinden Fuḍayl b. ‘ÿyâz (ö. 187/803) ve Şakîḳ-ı Belhî (ö. 194/810) gibi şahsiyetler Bağdat ve Basra civarının tasavvuf anlayışının etkisi altında yetişmişlerdi. Mısır’da Zünnûn el-Mısrî, Horasan’da Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) ve Şakîḳ-ı Belhî, Bağdat’ta Serî es-Saḳatî tasavvufî hal ve makamlardan ilk söz eden sûfilerdir. Ḥasan-ı Basrî çizgisini Bağdat’ta devam ettiren Ḥâriş el-Muḥâsibî’de Ebû Süleyman ed-Dârânî, Zünnûn el-Mısrî ve Bişr el- Ḥâfî gibi sûfilerin etkileri görülmektedir.¹³

III. (IX.) yüzyılla birlikte ortaya çıkan tasavvufî akımların en önemlileri Ḥâriş el-Muḥâsibî, Serî es-Saḳatî, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebu’l-Ḥüseyn en-Nûrî gibi sûfilerin temsil ettiği Bağdat mektebiyle Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]), Ḥamdûn el-Ḳaşşâr gibi sûfilerin temsil ettiği Nişâbur mektebidir. Bunlardan birincisinde daha ziyade tevhid ve mârifet, ikincisinde melâmet ve fütüvvet anlayışına ağırlık verildiği görülmektedir. Irak’taki Bağdat merkezli harekete tasavvuf, mensuplarına da sûfi denilirken Nişâbur merkezli Horasan bölgesindeki harekete melâmet, mensuplarına da melâmetî adı veriliyordu. Sûfiler dindarlığın mânevî esaslarına hassasiyetle bağlı kalmakla beraber âdâb, erkân, hırka gibi dış

¹² Piyadeoğlu, 2008:243

¹³ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, DİA, (2011), C.40, s.121, İstanbul

görünüşe ve semâa da önem veriyor, bu özellikleriyle toplumda ayrı bir zümre teşkil ediyordu. Halktan biri gibi görünmeyi tercih eden melâmetîler ise kendilerini farklı gösteren davranışlara, hırka ve semâ gibi kimliklerini belli eden şeylere kesinlikle karşı çıkıyorlardı. Onlar riyaya düşmeden ihlâsı gerçekleştirmeyi amaçladıklarından sıradan bir mümin gibi yaşamayı esas almışlardı. Sülemî'den itibaren sûfî tabakat kitaplarında sûfîlerle birlikte melâmetîlerin de yer alması, melâmetî tavrın tasavvufî hayatın içinde fakat ayrı bir damar ve bir meşrep olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bağdat mektebinin görüşleri, özellikle semâ ve devranla cehrî zikir uygulayan pek çok tarikat tarafından benimsenerek günümüze kadar getirildiği gibi melâmetî anlayış da başta Nakşibendiye olmak üzere birçok tarikatta bir neşve halinde varlığını sürdürmüştür.¹⁴

İslâm tasavvufunun II/VIII. yüzyılın ortalarında Irak'ta olduğu yaygın bir kanaattir. Küfe ve Basra şehirleri bu hareketin ilk öncülerinin bulunduğu şehirlerdi. İslâm âleminde ilk sûfîler olarak bilinen Hasan el-Başrî (ö. 110/728), Zünnûn el-Mısrî (ö. 249/863), İbrâhim b. Edhem (ö.160/777), Şaķık el-Belhî'den (ö. 194/810) son ikisi Horasan asıllıdır. Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Dâvûd et-Ṭâî de (ö. 165/781 [?]) Iraklı bir sûfî sayılmasına rağmen Horasan asıllıdır. Sonra Bağdat üstünlüğü ele geçirdi. Buradan iki yöne doğru yayıldı. Biri Mağrib, diğeri Horasan ve Mâverâünnehir. Fetihlerden kısa bir süre sonra Horasan'da tasavvufî hareket hayli yaygınlık kazanmıştır. "Zühhâd" adı verilen Horasan sufileri h. I-II. yy.da yoğun faaliyette bulunmuşlardır. Buradan çıkan sonuç Horasan'da süfiliğin başlaması ve gelişmesinin Horasan'a gelen ibadete düşkün olan âlimlerle olduğudur. Onların vaaz ve irşadlarına katılan Horasanlılar, yaptıklarından ve anlattıklarından etkilenerek zühd ve ibadeti tercih ediyorlardı. Hakikaten 'Abdullah b. el-Mübârek gibi Horasan'da hicrî ikinci yüzyılın ortasında zühd ve ibadete düşkün birçok muhaddis ve Hanefî âlimi vardı, öte yandan Horasan'da "sûfî vaizlerin bölge halkının İslâmlaşmasında kitâbî kelâm temsilcilerinden" daha fazla paya sahip oldukları, kabul gören bir görüştür.¹⁵

¹⁴ Öngören, 2011:121

¹⁵ Recep Uslu, "Horasan Tarihi", (1997), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, s.199-200, Bursa

Horasan'da tasavvufi hareket ilk önceleri Belh, Nîşâbur ve Merv şehirlerinde ortaya çıkmıştır. Belh'te yayılan sûfliğin boyutunu göstermesi açısından şu anekdot mühimdir. 161/778 yılında doğan ve gençliğinde hacca gittiğini ifade eden Bayezid'in yanına Kâbe'de Belhli bir genç gelir. Ona: “Zühdün ölçüsü nedir?” diye sorar. Bayezid, “Bulunca yeriz, bulamayınca şükrederiz" deyince genç: “Bunu bizim Belh'in köpekleri de yapıyor. Biz, bulamayınca şükreder, bulunca başkalarına dağıtırız” der. Bir süfi gibi yaşaması ile bilinen muhaddislerden ‘Abdullah b. el-Mübârek'ten başka Horasan asıllı sûfiler arasında şu şahsiyetler vardı:

Ahmed b. Harb Nîşâburî, (ö.234/848-49) Fuḍayl b. ‘İyâz el-Fundinî et-Ṭâleḳânî (ö. 187/803), Hâtim el-Eşam (ö. 237/851), İbrâhim b. Edhem Belhî (ö.160/777), Muḥammed b. Eslem et-Ṭûsî (ö. 242/856), Şaḳîḳ el-Belhî (ö. 194/810) ve Ḥasan el-Başrî (ö. 110/728).¹⁶

1.2. EDEBÎ FAALİYETLER

Bu dönemde hüküm süren Selçuklular zamanında hükümet merkezleri şair ve ediplerin toplandıkları yerler oldu. Horasan ve Irak gibi birbirinden çok uzak bölgelerdeki emîr ve sultanlar arasında çıkan olaylar ve bu bölgelerde yaşayan insanların düşünce tarzları, zevkleri ve yaşayışlarının birbirinden farklı olması, Horasan ve Irak'ta yetişen edip ve şairlerin kaynaşmasına sebep olduğu gibi bu durum eserlerine de yansımıştır. Sultan Sencer (511-552 / 1119-1157) döneminin sonuna kadar Horasan civarında yetişen şairler Horasan üslûbunu sürdürdüler. Bu bölgede yaşayan Reşîdî, ‘Am‘aḳ-ı Buḥârî (ö. 542/1147 veya 543/1148) ve Sûzenî-i Semerḳandî (ö. 569/1173) gibi şairler Sâmânîler (819-1005) ve Gazneliler (963-1186) dönemi şairleri tarzında eser verdiler. Azerbaycan ve Irak bölgelerinde yetişen şairler ise Arapça terkip, deyim ve terimlere, Arap ve Fars kıssalarına yer vermişlerdir. Nizâmî-yi Gencevî (ö. 611/1214 [?]) ve Hâḳânî-yi Şîrvânî (ö. 595/1199) gibi bazı şairler, basit mazmunları ve ortak kavramları yeni mazmunlarla ifade etmeye özen gösterdiler. Ancak ifrata kaçtıkları için şiirleri zor anlaşılır hale

¹⁶ Uslu, 1997:200

geldi. Bu hususta Evhadüddîn-i Enverî (ö. 585/1189 [?]) ve Ebu'l-Ferec-i Rûnî (ö. 500/1107'den sonra)'nin etkisi büyük oldu. Aynı dönemde yetişen şairler özellikle mecaz, kinaye, istiare gibi sanatları çok kullandılar. Bunların yanı sıra hiciv türü şiir de yaygınlık kazandı.¹⁷

Selçuklular'a yenilmelerine rağmen bir süre daha Gazne ve Hindistan'da varlıklarını sürdüren Gazneliler'in hâkim olduğu bölgelerde de birçok şair ve edip yetişti. Mesnevîleriyle tanınan mutasavvıf şair Senâî-i Ğaznevî (ö. 525/1131 [?]), kasîde ve *Habsiyyât*'ıyla bilinen Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121), kasîdeleriyle ünlü Ebu'l-Ferec-i Rûnî, Ebû Hanîfe-i İskâfî ve Eşref-i Ğaznevî (ö. 556/1161 [?]), muhtemelen Fars şiir ve edebiyatının Hindistan'da gelişmesine imkân hazırlamışlardır.¹⁸

1.2.1 FARŞÇA ŞİİR

1) IV/X. Yüzyıl ile V/XI. yüzyılın ilk yarısı büyük şairlerin varlığı ve çeşitli şiirlerin revacıyla süslenmiştir. Şairlerin sayısının artışı, bu dönemin genel özelliklerinden birisidir. Bu durum, şiirlerin sayıca çokluğunu da beraberinde getirmiştir. Rûdekî'ye (ö. 329/941) nisbet edilen beyitlerin miktarı yüz defteri geçmektedir. Firdevsî'nin (ö. 411/1020 [?]) şiirlerinin sayısı, altmış bin idi. Bu dönemin diğer şairleri için de tezkirelerde birçok şiirler zikredilmiş olup bunlardan bir kısmı, delil olarak çeşitli kitaplarda aktarılmıştır.

2) Edip ve şairlerin mahareti ve onların sözün düzenlenmesi, mazmunların ve güzel düşüncelerin beyanı ve fesahatleri noktasındaki gücü, kendi başına bu dönemin en önemli ve en dikkate değer konularındandır. IV/X. yüzyıl başlarında Fars şiirinde vezinlerin değişmesi ve tekamül bulması, III/IX. yüzyıla oranla daha açık olup bu olgunluğun seyrini, IV/X. yüzyılın tümünde ve V/XI. yüzyıl başlarında görmekteyiz. Bu olgunluk neticesi, bahirlerde lafızların seçilmesi daha kolay bir hale geldi,

¹⁷ A. Naci Tokmak, "İran", DİA, (2000), C.22, s.418, İstanbul

¹⁸ Tokmak, 2000:418

vezinler daha akıcı ve daha tabii oldu. Bu dönemin sonunda şairler, derin boyutlu anlamlara, yeni terkiplere, ilk defa kullanılan mazmunlara ve ender bulunan teşbihlere yöneldiler. Hatta ‘Unşurî (ö. 431/1039-40) gibi bir grup şair tarafından bilimsel düşüncelerden yararlanma konusu da şiire girdi ve bilimsel mazmunların icadı için de kullanılır hale geldi.

3) Şiirdeki mazmun¹⁹ ve düşüncenin yeni oluşu da bu dönemlerdeki şiir özelliklerinden birisidir. Zira şairler, kendilerinden önce oluşturulmamış ve uğraşılmamış yeni mazmunlarla uğraşmaktaydılar. Hatta Arap edebiyatından iktibas edilmiş olan ve Farsça söyleyen şairlerin zevkiyle uyumluluk teşkil eden mazmunları da kullanmamaktaydılar. Yeni terkiplerin, yeni ve gönle hoş gelen istiarelerin getirilmesi, ister duygusal, ister akli, hayali, vehmî, kişisel ve genel olsun teşbihlerin çeşitliliği ve vasıfların çeşitliliğindeki maharet bu dönem şiirinin özelliklerindedir. Bu dönem şiirinin mazmunları değişmiş, medh, hicv, vaaz, zühd, aşk, tasavvuf, dini tebliğ ve benzeri konular yer almıştır. Şairlerin çoğu felsefi, sûfizm, zühd, medh, vasf, gazel, yerme ve benzeri konularla meşgul olmuşlardır. Bağımsız bir üslup meydana getirilmemiş genellikle eski şairler taklit edilmiştir.

4) Bu dönem Derî Farsçası şiirinin genel özelliklerinden biri de taşıdığı sadelik, sözün ve düşüncenin akıcılığıdır. Bu şiirlerin en önemli konusu, şairin kendi düşüncesini, rahat bir şekilde ve ince mazmunlara dalmaksızın çok tabii ve tekellüfsüz bir şekilde açıklıyor olmasıdır.

5) Şair olma şartları haddinden fazla artmış ve zorlaşmıştır. Bir şair, şair olabilmek için bir çok eski ve yeni divanı okumak, öğrenmek, öğrendiklerini şiirde kullanmak zorunda bırakılmıştır. Her şair bilgi ve kültürünü şiirleriyle ortaya koymaya çalışmış ve bununla övünmüştür. Mesela Nâşır-ı Hüsrev (ö. 465/1073’ten sonra) felsefeyi özellikle felsefi deyimleri, yeni konu ve fikirleri şiire katarak kendine has bir yol tutmuştur. Hâkânî (ö. 595/1199) kendi bildiklerini ve yaptıklarını ‘Unşurî’de (ö. 431/1039-40) bulamadığı için onu tenkit etmiştir.

¹⁹ “Mazmun: Divan edebiyatında bazı kavramları dolaylı anlatmak için kullanılan nükteli ve sanatlı söz.” (TDK).

6) IV./X. Asra nispetle şiir türleri çoğalmıştır. Mesnevî, kasîde, gazel, rubâî, terkib-i bend, terci-i bend gibi türler bol miktarda kullanılmış olup Hâkânî bunların tümünde örnekler vermiştir.

7) Bu dönem şiirinin özelliklerinden birisi de şairlerin sosyal durumlarının ve yaşantılarının açık bir şekilde şiirlerine yansması ve sarayların, askerî ve siyasî olayların etkili olmasıdır. Bu yüzyıl edip ve şairlerinin büyük bir çoğunluğunun müreffeh yaşantıları, emirler, vezirler, zengin insanlarla olan ilişkileri, eğlenceli toplantılarda iyi ve hoş vakit geçirmeleri, bu dönem şiirinde sürekli mutluluktan, sevinçten, işretten daha çok söz edilmesi ve nâmertlikten, ümitsizlikten, kötü görmekten, inzivadan ve halktan kopmaktan vb. konulardan daha az söz edilmesi için bir vesile olmuştur.

8) Bu dönem şiir ve nesrinde tasavvuf ve onunla ilgili konular ayrı ve önemli bir yer tutmuştur. Daha önce de var olan tasavvuf konuları bu döneme damgasını vurmuş, manzum ve mensur önemli eserler veren büyük şahsiyetler yetişmiştir. Artık şairler sadece saraylarda değil tekkelerde de yetişmeye başlamıştır.²⁰

1.2.2 FARŞÇA NESİR

V./XI. ve VI./XII. yüzyıl Farsça nesir açısından çok önemli edebi dönemlerden biridir. Bu iki yüzyılda Fars nesri, sadece IV./X. yüzyıldaki yükselişini sürdürmekle kalmadı. Aksine şiirin ötesinde birçok yükseliş ve değişim gösterdi ve çeşitli türlerde eserler ortaya çıktı. Nitekim mensur eserlerin çeşitliliği ve sayısı açısından hiçbir edebi dönemi bu iki yüzyıl ile kıyaslamak mümkün değildir. Bu iki yüzyıldaki Fars nesri birbirinden tamamen ayrı iki üsluba sahipti: Birincisi, IV./X. yüzyılın basit nesrinin devamı olan sade üslup, ikincisi de sanatlı üsluptur:

²⁰ Şafâ, 1371hş:1/359-361

1.2.2.1 Sade Nesir:

Sade nesirden amaç, edebî sanatlardan ve kurallardan, her türlü gösteriş ve zorlamadan uzak olan nesirdir. Bu üslupla yazılmış olan nesir, en kamil ve en faydalı olan nesir türüdür. Zira maksadı tam anlamıyla beyan eder ve anlamın ortadan kalkmasının önüne geçer. Bu nesir türü, söylediğimiz gibi IV./X. yüzyılda Fars edebiyatında kullanılmış ve tıpkı Fars şiirindeki üslup gibi V./XI. yüzyılın tamamında ve VI./XII. yüzyılın bir bölümünde devam edip olgunlaşmıştı. Giderek oluşan ihtilaf, üslubun esasları ve temeli noktasında değil, tedrici olarak Fars dilinde şekillenen değişiklikler açısından olmuştur.

1.2.2.2 Sanatlı Nesir:

V./XI. yüzyıl sonlarında ve VI./XII. yüzyılda Farsça nesirde ortaya çıkan bir başka üslup da sanatlı nesir ya da ağdalı üslup olarak meşhur olan nesir türüdür. Sanatlı nesir ya da ağdalı nesirden amaç cinas, seci' vb. edebi sanatlarla karışık olan nesirdir. Cinan anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri (sesleri) aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder. Seci' ise peş peşe gelen iki veya daha çok cümlenin sonunda kullanılan ve vezin açısından zaman zaman da hem vezin hem de sonundaki harfler açısından yaklaşık olarak aynı olan kelimelere denir. Bu türün en önemli unsuru seci'dir. Bu üsluba sahip olan bir yazar, daha çok kelimenin görünüşüne önem verir.

Fars edebiyatındaki secili nesir, Arap edebiyatından aldığı etki sonucu ortaya çıkmış, Arap nesrinde tanınıp gelişmesi ise IV./X. yüzyılda başlamıştır. Fars diliyle yazan yazar ve edebiyatçıların tümü Arap edebiyatına da aşina oldukları ve büyük Arap yazarlarının ve risâlecilerinin eserlerini yazarlık ve çeşitli mazmunlarını ve amaçlarını açıklama noktasında kendilerine örnek aldıkları için de tabii olarak onların sanatlı üsluplarının etkisi altında kaldılar ve aynı üslubu kendi dillerinde de kullandılar. Her ne kadar *Ķâbûsnâme*'nin sahibi 'Unsurü'l-Me'âlî (ö. 475/1082'den sonra) benzeri kimi İranlı yazarlar, seci'nin nesre sokulmasına karşı olup Fars dilinin seci'ye uymadığını iddia ediyorlardıysa da söylemiş olduğumuz gibi V./XI. yüzyılın ortalarından özellikle de VI./XII. yüzyılın ortalarından itibaren bu üslup, Fars dilinde kullanıldı ve uzun dönemler geçerliliğini korudu. Eserlerinde seci' görülen ilk kişi,

Hâce ‘Abdullah el-Enşârî’dir (ö.481/1088). *Münâcâtnâme*, *Kenzü’s-Sâlikîn* ve *Heft Hişâr* gibi risâlelerinde sade seci’ler kullanmıştır.

Nesirdeki edebi sanatların gerçek dönemi VI./XII. Yüzyılın ortalarından itibaren başladı. Bu dönemde çeşitli sanatların, şekilsel zorlukların, mükerrer secilerin kullanılması ve eşanlımlı cümlelerin getirilmesi, Arapça kelimelerin geniş bir şekilde kullanılması, Arapça şiirlerin, hadislerin, atasözü ve ayetlerin, ilmi terkip ve kavramların kullanılması yaygın bir hale geldi.”²¹

²¹ Şafâ, 1371:II/878-881

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-ME'ÂLÎ MES'ÛD B. AHMED ES-SEYFÎ VE RESÂİLÜ'L-'UŞŞÂK VE VESÂİLÜ'L-MÜŞTÂK

2.1. EBU'L-ME'ÂLÎ MES'ÛD B. AHMED ES-SEYFÎ

2.1.1. Hayatı ve Edebi Kişiliği

Ebu'l-Me'âlî Mes'ûd b. Aḥmed es-Seyfî' nin hayatı ve eserleri hakkında kaynaklarda çok az bilgiye ulaşılabilmektedir. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekle birlikte Devletşah Tezkiresinde yer alan bilgilere göre 596/1200 tarihinde ölen Alaeddin Tekiş' in şairi olması, hicri 648-659 yılları arasında “*Nüzhetü'l-Mecâlis*” adlı eserini telif eden Ḥalîl Şîrvânî'den şiir nakletmesi, ‘Am‘aḳ (ö. 542/1147 veya 543/1148) ismiyle naklettiği şiirin, kaynaklarda 705/1305 yılında hayatta olduğu zikredilen Seyf Fergânî (ö. 705/1305'ten sonra) divanında görülmesi ve yine isim vermeden naklettiği 2 manzumenin 610-688/1213-1289 yıllarında yaşamış olan Faḥreddîn ‘Irâḳî'nin şiirleri arasında görülmesi onun VI./XI. Yüzyılın ikinci yarısı ve VII./XII. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan dönemde uzunca bir süre yaşadığına işaret etmektedir.

Müellifin adı “‘Alî b. Aḥmed Seyfî Nîşâbûrî”, eseri ise “*100 Aşk Mektubu (Şadnâme)*” adıyla aşağıdaki kaynaklarda zikredilmekte ve şiirlerinden örnekler verilmektedir ancak inceleme konusu eserde yazarın bu kaynaklarda yer alan şiirlerinden hiçbirisi bulunmamaktadır. Söz konusu kaynaklar şunlardır:

Lübâbü'l-Elbâb :

‘Avfî (ö. 629/1232 [?]), *Lübâbü'l-Elbâb*'da onun ifade gücündeki keskinlik ve söz söylemedeki letafetinden sezilen zekiliğinde tereddüt olmadığını belirtir ve hem şiirinin hem de nesrinin oldukça düzenli ve ölçülü olduğundan bahseder. Âşığın mâşuḡa yazdığı ve âşık ile mâşuk arasında gelişen durumların oldukça latif bir

şekilde anlatıldığı yüz aşk mektubundan oluşan bir eser telif ettiğini söyleyen ‘Avfî, bu eserin dönemin seçkin ve fazıl kişileri tarafından beğenildiğini ifade eder.

Lübâbü’l-Elbâb ayrıca Seyfî’nin şu gazel ve rubâîlerini de nakleder:²²

غزل

ای کـــرده بی‌گناهی از دوستان کناره	از تست جور بر مــــن وز دوستان نظاره
گر دوستیت جرمست، آن جرم کرده آمد	از بهر این نگیــــرنند از دوستان کناره
جرمی که از تو آمد بر خویشتن گرفتم	بسیار جهد کردم ناخواست را چه چاره؟
در ماتم فراق آییــــم بگاہ و بیگہ	هم دیده کرده خونین هم جامه کـــرده پاره
بر دوست، گفت دشمن، هر ساعتی شنیدن	در مذهب ظریفان جرمیست آشکاره

غزل

خبرت هست که تا دور فتادی ز برم	دل ز من دور فتادست و بجان در خطرم
دل و جانم چو همی بی‌تو نخواهند مرا	پس تویی جان و دل من چو همی درنگرم
چو چنین است مرا بی‌تو بقایی نبود	بد بود گر نروم زود گرانی نبرم
دل خبر یافت که رفتی و پیامد ز پست	جان بدو گفت که رفتی و منت بر اثرم
تا بیکبارگی ای جان جهان بازار هم	من ازین محنت و تیمار و تو از دردسرم

غزل

طاقت هجر تــــو نمی‌دارم	روز و شب خون ز دیده می‌بارم
جز غمت نیست مونسـم، بی تو	ز آن غمــــت را جان خریدارم
غمگسارم تــــو بودی اندر دهر	رونقــــی داشت با تو بازارم
همه غمها گساردم با تو	غم هجر تو با که بگسارم؟
گه گه از غمت فراغتی جویم	بخت خندد به طنــــز، برکارم

²² Muḥammed ‘Avfî, (1903), “Lübâbü’l-Elbâb”, C.II, s.159-161, nşr. Edward G. Browne, Lieden

چون فراغت نیافرید خدای من به جهد از کجا به دست آرم

غزل

آخرت شرم نیاید که هم از اول کار با من این جنس کنی بی سبب ای زیبا یار
 من چه کویم تو خود انصاف بده نیک بود که نهی جرم و دهی عشوه و گیری آزار
 هر زمانی بدروغی دگرم بندی باز من درین کار شدم عاجز یار زنهار
 هیچ نپسندی بر من بجز آنکه از غم تو از سر عجز به بیچارگی آرم اقرار
 نه ترا برگ وصال و نه مرا طاقت هجر احسن الله جزاک اینت برونق سر و کار

رباعی

ز آن سر که نخواستم بجز وصل تو چیز بودی بر ما همچو دل و دیده عزیز
 رفتیم و بترک تو بگفتیم و سرت در کون زن آنکته را خواهد نیز

رباعی

رخساره تو زرد شد ای مایه ناز از محنت آنکه میکند ریش آغاز
 لا حول کنی چو ریش بینی هر روز آن دیو بلا حول کجا گردد باز

Tezkiretü'ş-Şu'arâ :

Devletşah (ö. 900/1494-95 [?]), “Tezkiretü'ş-Şu'arâ” da onun için Ferîd-i Kâtîb'in talebesi olduğunu, şiir sanatını iyi bildiğini, sağlam ve güzel şiir söyleyen bir şair olduğunu söyler ve bu minvalde bazı beyitlerini nakleder. Ayrıca Seyfi'nin, Lakabı Alâeddin olan Tekiş Hân-ı Hârizmşah'ın (1172-1200) şairi olduğunu zikreder.²³

²³ Devletşah Tezkiresi, (1977), s.154-155, Çev. Necati Lugal, İstanbul

Ḳâmûsü'l-A'lâm :

Şemseddîn Sâmî (1850-1904) *Ḳâmûsü'l-A'lâm*'da Seyfi'nin İranlı bir şair olduğunu zikretmekte ve şu beytine yer vermektedir²⁴:

دل من کجا پذیرد عوض تو دیگرانرا بتو دیگری نماند تو بدیگران نمائی

Mecma'u'l-Fuṣṣahâ':

Rızâ Ḳulî b. Muḥammed Hâdî Hidâyet (ö. 1288/1871), *Mecma'u'l-Fuṣṣahâ*' da 'Avfi'nin (ö. 629/1232 [?]) *Lübâbü'l-Elbâb*'ına atıfla Seyfi'nin âşıkla mâşuğun birbirine gönderdiği yüz aşk mektubu ve seçkin şiirleri olduğunu söyler ve her mısrasında "sîm" ve "seng" kelimeleri geçen kasîdesini nakleder²⁵:

ای نگار سنگدل وی لعبت سیمین عذار	مهر تو اندر دلم چون سیم در سنگ استوار
من چو سنگم صلب در عهد و تو چون سیمی دلی	همچو سیم از سنگ ناگاهم برفتی از کنار
من تو را جویم بسیم و تو مرا دانی بسنگ	رحم سنگ و عهد سیم از تست گویی یادگار
آخر ای سنگین دل سیمین بر نامهربان	همچو سیم با تو صافی همچو سنگم بردبار
رحم کن بنگر به بی سیمی و بی سنگی من	کی بماند سیم و سنگم با قمر کرده قمار
سنگ مهرت برزدم بر سینه تا شد سیم من	صبر و هوشم همچو سیم از سنگ کرد از من کنار
هست بی سیمی و بی سنگی و بی صبری مرا	صبر و سنگ آن را بود کز سیم و زر دارد یسار
سیم و زر کم ناید آن را کز سر سنگ و خرد	خدمت خسرو کند چون سیم بر سنگ اختیار
شاه محمود آنکه بخشد سیم نا ساخته به سنگ	زانکه چون سنگست پیش چشم جودش سیم خوار
سیم سیما تیغ او بر سنگ نا کرده هنوز	همچو سیماب از نهیبش سنگ گردد بی قرار
تیر سیم اندود پیکان گر زند بر کوه سنگ	چو عرق سیم از مسام سنگ گردد آشکار
روزگار از تابش مه سیم رویا نذر سنگ	سیم خاک و سنگ گردد هم بگشت روزگار

²⁴ Şemseddîn Sâmî, (1894), "*Ḳâmûsü'l-A'lâm*", C.IV, s.2767, İstanbul

²⁵ Rızâ Ḳulî b. Muḥammed Hâdî Hidâyet, (1382hş), "*Mecma'u'l-Fuṣṣahâ*", nşr. Mużâhir Muşaffâ, C.II, s.931, Tahrân

سنگ گرداند خلافش سیم را بی طول و عرض
 آفرین بر باد پای سیم نعل سنگ سم
 ماه پیکر نعل او از سنگ سیم آرد پدید
 ای به سنگ قهر دشمن را بکشته همچو سیم
 سنگ سیم است از وجود تو که شاخ از جود تو
 حاسدک گر سیم و زر حاصل کند همسنگ خود
 از غم بی سیمی ار سر در کشد چون سنگ پشت
 رخساره تو زرد شد ای شمع طراز
 لا حول کنی چو ریش بینی هر روز
 سیم گرداند وفاقش سنگ را بی انتظار
 سنگ او دارد به لون از سیم و زر از سنگ عار
 گرچه سیم اندر میان سنگ سازد رهگذار
 کرده محبوسش بسان سیم در سنگین حصار
 گر به سنگ اندر نشانی ناورد جز سیم بار
 زود سیمش همچو قارون ماند اندر سنگ زار
 سیمگون به سنگش سر فروکوبد چو مار
 از محنت اینکه می کند ریش آغاز
 این دیو به لا حول کجا گردد باز

el-Mu‘cem:

Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Râzî (ö. 633/1236'dan sonra), *el-Mu‘cem*'de Seyfi'nin "sîm" ve "seng" kelimeleriyle iltizam²⁶ yaptığı kasîdesinden şu beyitleri aktarmaktadır²⁷:

ای نگار سنگدل ای لعبت سیمین عذار
 سنگدل یاری و سیمین برنگار و مهر تست
 در دل من مهر تو چون سیم در سنگین حصار
 من چو سنگم صلب در عهد و تو چون سیمی دوروی
 همچو نقش سیم و سنگ اندر دل من پایدار
 تا من ای سنگین دل سیمین بر نا مهربان
 ز آن چو سیم از سنگ ناگامم برفتی از کنار
 که زنی سنگ و مرا چون سیم و زر گیری عیار
 ز آنکه سنگ آنرا بود کز سیم و زر دارد یسار
 رحم کن بنگر به بی سنگی و بی سیمی من

²⁶ İltizam : Kafiye ve secide bir tek harfın benzerliği gerekli ve yeterli iken bununla yetinmeyerek kafiye'nin son harfinden önce birkaç harf ve hareketin benzer olmasıdır (İsmail Durmuş, "Lüzûm-ı mâ lâ Yelzem", DİA, (2003), C.27, s.263, Ankara).

²⁷ Şemseddin Muhammed b. Kays er-Râzî, (1314hş), "el-Mu‘cem fi Me‘âyir-i Eş‘ârî'l-'Acem", nşr. Muhammed ‘Abdülvehhâb Kâzvinî, s.284, Tahran

Tezkire-i Rûz-i Rûşen:

Mevlevî Muhammed Muzaffer Hüseyin Şabâ, *Tezkire-i Rûz-i Rûşen*'de, Seyfi Nişâbü'rî'nin Ferîd-i Kâtib'in öğrencilerinden ve Aleaddîn Tekiş Hân-ı Harizmşah'ın (1172-1200) meddahlarından olduğunu, kasîde söylemede sağlam bir yeteneğinin bulunduğunu belirtmekte ve “Seng” ve “Sîm” kelimelerini ustaca kullandığı iki beyti yazmaktadır²⁸.

Âteşgede-i Âzer:

Lütf'alî Bîg Âzerbîgdilî (1722/1781), *Âteşgede-i Âzer*'de, Seyfi'nin Tekiş Han-ı Harizmşah'ın (1172-1200) meddahı olduğunu ve her mısrasında “seng” kelimesi bulunan bir kasîdesini zikrederek ‘Avfi’nin de (ö. 629/1232 [?]) naklettiği söz konusu kasîdenin şu iki beytini aktarmaktadır²⁹:

ای نگار سنگدل وی لعبت سیمین عذار	مهر تو اندر دلم چون سیم در سنگ استوار
من چو سنگم صلب در عهد و تو چون سیمی دلی	همچو سیم از سنگ ناگاہم برفتی از کنار

Heft İklîm:

Emîn Aḥmed Râzî, *Heft İklîm*'de, *Lübâbü'l-Elbâb*'da da yer alan ibareyle onun ifade gücündeki keskinlik ve söz söylemedeki letafetinde tereddüt olmadığını söylemekte ve Seyfi'nin şu rubâîsini nakletmektedir³⁰:

گر کرد خلاف و نامد امشب یارم	من نیز شراب دیدگان پیش آرم
با نومیدی غم کهن بسپارم	خود فردا را دو صد غم نو دارم

²⁸ Mevlevî M. Muzaffer - Hüseyin Sabâ, (1343 hş), *Tezkire-i Rûz-i Rûşen*, s.385, nşr. M. Hüseyin Rükzâde-i Âdemiyyet, Çap-ı İslamiye, Tahran.

²⁹ Lütf'alî Bîg Âzerbîgdilî, (1337hş.), “Âteşgede-i Âzer”, s.141, Çap-ı Ofset-i Muhammed Ali İlmî.

³⁰ Emîn Aḥmed Râzî, (1341hş.), “Heft İklîm”, nşr. Cevad Fâzıl, C.II, s.267, Tahran.

2.1.2. Eserleri

Kaynaklarda Ebu'l-Me'âlî Mes'ûd b. Aḥmed es-Seyfi'ye ait müstakil eser olarak âşîğın mâşuğa yazdığı 100 aşk mektubunu içeren ve “*Şadnâme*” ismiyle zikredilen tek eser bulunmaktadır. Bu çalışmaya konu olan eserde adı “*Resâilü'l-Uşşâk ve Vesâilü'l-Müştâk*” şeklinde zikredilen eseri dışında müellifin başka bir eserinin varlığı tespit edilememiştir.

2.2. RESÂİLÜ'L-'UŞŞÂK VE VESÂİLÜ'L-MÜŞTÂK

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü arşivinde BY7270 numarada kayıtlı olan “*Resâilü'l-Uşşâk ve Vesâilü'l-Müştâk*” adlı eser ilk olarak Ahmed Ateş tarafından 1948 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinde yayımlanan bir makale ile tanıtılarak ilim alemine duyurulmuştur.³¹

24.12.2001 tarihinde şu anki ismiyle Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne devredilen Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesine ait 698 ciltten oluşan yazma eser koleksiyonu içerisinde yer alan eserin eski demirbaş numarası 3005'tir. Eserin, Elmalı'da Cumhuriyet dönemi öncesi bulunduğu öğrenilen “Babazâde Medresesi”ne ait olduğu anlaşılmış ve 1926 yılında diğer medrese ve tekkelerdeki kitaplarla birlikte halk kütüphanesine getirildiği tespit edilmiştir.³² Eserin iç kapağında yer alan 29 numarasının da Babazâde Medresesindeki numarası olma ihtimali yüksektir. Zahriye³³ (1a) de bulunan mülkiyet kaydı da göz önüne alındığında eser, Horasan bölgesinden Anadolu'ya göçler sırasında önce Kayseri'ye oradan da Elmalı'ya gelmiş olmalıdır.

³¹ Ahmed Ateş, “Burdur, (1948), “Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Bazı Mühim Eserler”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S.II, s.171-191, İstanbul

³² Abdullah Ekiz, (2001) “Dünden Bugüne Elmalı”, s.73-78, Elmalı (Antalya)

³³ “Yazma eserlerin başlığının yer aldığı ilk sayfasından önceki, temellük kaydı bulunan, çoğunlukla tezhipli ve bazen de boş sayfalarına zahriye adı verilir.” M. Esiner Özen, (1985), “Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü”, s.78, İstanbul

2.2.1. Eserin Fiziksel Özellikleri

Eser, yaygın kitap formunda olduğu gibi sayfaları soldan sağa veya sağdan sola doğru değil de önden arkaya veya arkadan öne doğru çevrilen ve yazma eser terminolojisinde “Sığır (Dana) Dili”, “Beyâzî³⁴” ve “Cönk” terimleriyle adlandırılan formatta hazırlanmış olup 200x147mm. dış ölçülerindedir. Yazı alanı ise 150x105 mm. ebadında cetvelle belirlenen ve I+193+I varaktan müteşekkil eserin cilt kapakları kahverengi deri kaplı olup Selçuki motiflerle bezelidir ve oldukça yıpranmış haldedir. Yer yer nem lekeleri ve kurt yeniklerinin görüldüğü eserin bazı varakları tamir görmüştür.

Kırmızı mürekkeple çift çizgili cetvellerle çevrelenmiş yazı alanı 14 satırdan oluşmakta olup başlıklar ile metin kısmında yer alan manzumeler de ayrıca aynı tarzda cetvellerle ayrılmış ve beyitleri ayıran cetveller çift sütundur.

Serlevhada yer alan Besmele ile istinsah kaydının bulunduğu hatime bölümünün altın yaldızla bezendiği eserde başlıklar, söz başları, duraklar ve bazı beyitlerde sıkça kullanılan kırmızı mürekkebin yanı sıra yer yer yeşil ve mavi mürekkep de kullanılmıştır.

Kısmen noktasız, iri harfli nesih hat ile tertip edilmiş eserin bazı bölüm başları basit tezhipli olup Besmele metinlerinde celî formlar ve bazen kendine has Kûfî benzeri farklı istifler yer almaktadır.

36b, 64b ve 193+Ib de H. 1299 tarihli Babazade Medresesi vakıf mühürleri, zahriyede 1a’da Hâfız Celâl Maḥmûd b. Hâfız Bahaüddîn ‘Ömer b. Muḥammed el-Kayşeri’nin 3 Rebiü’lahir 729 (1329 m.) tarihli Muḥammed b. Aḥmed, Hüseyn b. ‘Alî ve İznik mutasavvıflarından Şerefüddîn Eşref b. İsmâ’îl şahitliğinde ismi silinmiş bir zattan intikalen mülkiyet kaydı, 192b-193a sayfa kenarlarında kunut duaları ile birlikte bazı dualar vardır.

³⁴ “Uzunluğuna açılan yazma kitaplara verilen ad. Beyazi kelimesini daha çok İranlılar kullanmış, Türkler bu çeşit kitaplara Sığır dili demişlerdir.” (Özen, 1985:7).

2.2.2. Adı ve Yazılış Sebebi

Şu ana kadar ikinci bir nüshasına rastlanılmayan eserin bibliyografik künyesi 1b-8a sayfaları arasında yer alan mukaddime kısmında açıkça yer almaktadır. Buna göre 1b sayfasının son satırında kendi ismini zikreden müellif, 2a sayfasının 8. satırında eseri “*Resâilü’l-‘Uşşâk ve Vesâilü’l-Müştâk*” diye isimlendirdiğini “...ve ân râ Resâilü’l-‘Uşşâk ve Vesâilü’l-Müştâk nâm nihem...” diyerek açıkça beyan etmektedir. Kitabın iç kapak ve mukaddime sayfasının üstünde sonradan yazıldığı anlaşılan “*Resâilü’l-‘Uşşâk fi’t-Teressül*” ismi, zahriyede kayıt numarası olarak verilen 29 numarası ile birlikte Babazade Medresesinde yazılmış olmalıdır.

Ebu’l-Me‘âlî Mes‘ûd b. Ahmed es-Seyfî mukaddimede Yüce Allah’ın kendisine şiir zevki verdiğini ve en büyük ilgisinin gazel tarzına olduğunu, yazı ve şiirlerinde ayrılık, savaş, barış, vefâ, cefâ gibi konuları işlediğini ifade etmekte ve kendisi veya dostları için bu tarz aşk risâleleri yazmaktan zevk aldığı için bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir.

Seyfî bu bölümde aşkın önemini vurgularken tarikat ehli nezdinde ilim ve marifetten sonra en üst mertebenin aşk olduğunu söylemekte, kendisinin de bu mertebeden uzak olup bu konuda söylenenleri tekrar ettiğini ve bu çerçevede şiir ve nesir karışık olarak 100 konu tertip ettiğini böylece isteyen herkesin istediği konuya kolayca ulaşabilmesini hedeflediğini ifade etmektedir.

2.2.3. Yazım Yeri ve Tarihi

Büyük ölçüde deforme olmuş istinsah kaydında eserin Hicri 685 yılı (1286m.) Muharrem ayında “**Ḥamidü’s-Semerḳandî, Maḥmûd b. [Muḥammed(?)] b. ‘Alî**” tarafından yazıldığı okunabilmektedir.

İstinsah kaydında yazım yeri bilgisi bulunmayan eserin mukaddimesinde yer alan Horasan Emirine takdim edildiği bilgisinden Horasan civarında telif edildiği ve hattatının Semerkandî nisbeli olmasından da yine aynı bölgede yazıldığı tahmin edilmektedir.

2.2.4. Tertibi, Bölümleri ve Konusu

Eserin mukaddimesi tam ve düzenli olup hamdele-salvele, müellif adı, eser adı, sebep-i telif, takdim-i eser ve fihrist kısımları eksiksiz ve açık bir şekilde yazılmıştır.

Aynı şekilde eserin hatime bölümü de tam olarak yer almakta ancak “ketebe” dediğimiz istinsah kaydının bulunduğu kısımda zamanla oluşan tahribattan dolayı okunamayan kısımlar mevcuttur.

Eserin 91 ile 92. varakları arasında bir veya birkaç yaprağı noksan olup bunun dışında eksikliği bulunmamaktadır.

Eseri oluşturan 100 bölüm kendi içerisinde yine, küçük eserleri veya aynı kitap/cilt içerisinde yer alan bağımsız eserleri ifade eden “Risâle” formunda yazılmış olup mektup özelliği de taşıyan her bir risâlede başlık, Besmele, dua cümleleri, salât u selâm bölümleri yer almakta ve “Emmâ ba’d” ibaresiyle konuya geçilmekte ve her risâle bir veya birkaç beyitle sonlandırılmaktadır.

1b-8a sayfaları arasında yer alan mukaddimenin 1b sayfasında “hamdele ve salvele”, 2a-3b arası “sebeb-i te’lif”, 4a-7b arası “fihrist”, 7b-8a arası “takdim-i eser” bölümleri yer almakta olup 8a-10b sayfaları arasında ise fihristte yer verilmeyen “Sevginin özelliği, nitelik ve çeşitleri hakkında” bir bölüm bulunmaktadır. Risâle formunda toplam 100 mektubun yer aldığı eserde birinci risâle 8a da başlamakta son risâle ise 191a-192b arasında bulunmaktadır. Eser 192b-193b aralığında mevcut mektuplaşmanın kuralları hakkındaki hatime bölümüyle sona ermektedir.

Tasavvufi felsefeyle âşık ile mâşuk arasındaki serüvenin konu edildiği eser oldukça edebi bir tarzda kaleme alınmış, nazım ve nesir ahenk içerisinde tertip edilerek konunun zerafetine uygun bir üslup benimsenmiştir. Her bölüm bağımsız bir risâle tarzında hazırlanmış, her risâleye başlık, Besmele ve mukaddime bölümleriyle başlanmıştır. Eserin ana metnini oluşturan ve fihristi bulunan risâlelere ait konular sırasıyla şunlardır :

1. Güzelliğe ve anlatılara âşık olma,
2. Görme,
3. Bağlanma,
4. Bağlanmanın açığa çıkması
5. Aşk ve muhabbetin artması
6. Âşığın durumu
7. Âşığın, durumunu mâşuğa arzetmesi
8. Mâşuğun cevabının kısalığı
9. Cevabın acılığı ve iğneli sözler
10. Mâşuğun katı kalpliliği
11. Mâşuğun asiliği ve bencilliği
12. Mâşuğun nazlanması ve kibri
13. Mâşuğun tövbesi ve âşığın aczi
14. Teslimiyet ve kadere rıza
15. Âşığın mâşuğu yüceltmesi
16. Âşığın mâşuğa iştiyakı
17. Âşığın ağlamayıp inlemesi
18. Kıskançlık
19. Âşığın ayrılığa sabırsızlığı
20. Ayrılıkta âşığın uykusuzluğu
21. Âşığın mâşuğu rüyasında görmesi
22. Âşığın aşktan şikayeti
23. Âşığın şükürsüzlüğü
24. Âşığın ümitsizliği
25. Âşığın yeniden ümitlenmesi
26. Âşığın buluşma sözü beklentisi
27. Mâşuğun sözünde durmaması
28. Sözleşmenin düzeltilmesi
29. Âşığın özür dilemesi
30. Mâşuğun âşığa geri dönmesi
31. Kavuşma ve hazzını aklına getirme
32. Birbirinde yok olmaktan korkma
33. Kavuşmadan sonra ayrılık
34. Ayrılıktan sonra kavuşma
35. Âşığın ve mâşuğu azarlaması
36. Âşık ve mâşuğun azarlamaya cevabı
37. Âşığın mâşuğu tehdit edip kınaması
38. Mâşuğun serseriliği
39. Mâşuktan kusurunun affını isteme
40. Âşığın mâşuğun özrünü kabul etmemesi
41. Âşığın özür kabul etmemesi
42. Mâşuğun azarından pişman olması
43. Barış isteği
44. Eski aşkı tazeleme
45. Mâşuğun başka birine âşık olması
46. Başkasına yar olma
47. Layık olmayan birine bağlanma
48. Hasımlardan şikayet
49. Hasımları karıştırma
50. Hasımların husumetinden korkmama

51. Ehil olmayanların sohbetinden alınacak ders	76. Mâşuğun şikayeti
52. Hasımların birbirlerine uygunluğu	77. Mâşuğun şikayetinin cevabı
53. Mâşuğun kötü konuşması ve utanması	78. Mâşuğun şükür ve duası
54. Yeminler, şartlar ve sözleşmeler	79. Ayrılığın şiddeti ve ayrılıktan şikayet
55. Âşığın mâşuktan karşılık bulmaması	80. Ayrılık günlerinin şükürü ve kavuşma ümidi
56. Âşığın mâşuğu aldatması	81. Ayrılığa rıza gösterme
57. Mâşuğun kötü sözle aldatması	82. Dostu görmeye kanaat
58. Tuhaflik ve kötü huyluluk	83. Sevgiliden uzaklaşma ve başkasına bağlanma
59. Karşılıklı saygı ve kötülükten vazgeçme	84. Önceki yardım şikayet edip sonrakine şükretme
60. Söz açma, haber verme ve utanma	85. Eski sevgiliye şükür ve yenisinden şikayet
61. Aşkın ve sevginin edeple örtülmesi	86. Gümüşsüz özür dileme
62. Sırların açığa çıkması	87. Fakir âşık ve zengin mâşuk
63. Kaybolan sırların ortaya çıkması	88. Yolun övülmesi
64. Mâşuğun sabır buyruğu	89. Yolun kınanması
65. Zamandan şikayet	90. Âşığın mâşuğu tebrik etmesi
66. Ayrılık gecesinin uzunluğu	91. Âşığın mâşuğu tarif etmesi
67. Vuslat gecesinin kısalığı	92. Âşığın yolculuğu ve göçü
68. İlahi hasret ve hayıflanma	93. Âşığın yolculuğu ve ayrılığı
69. Mâşuğun usanması	94. Mevcutla gaybın yazışması
70. Mâşuğun aşıktan vazgeçmesi	95. Kayıp aşığın mevcut mâşuğa çağrı göndermesi
71. Âşığın mâşuktan vazgeçmesi	96. Mâşuğun yolculuktan yeni yerine dönmesi
72. Mâşuğun âşığı unutması	97. Âşığın yolculuktan yerine geri dönmesi
73. Sözünde durmama ve vefâsızlık	98. Mâşuğun hastalanması ve ibadeti
74. Âşığın vefâsı	99. Mâşuğun hastalıktan iyileşmesi
75. Mâşuğa eşsizliğini gösterme	100. Âşığın hastalığı ve ibadeti

2.3. MUHTEVA İNCELEMESİ

2.3.1. Şiir ve Beyit Sayıları

Eserde toplam 1508 beyit bulunmaktadır. Bu beyitler bazen edebi türlerine göre isimlendirilerek “kasîde”, “gazel”, “mesnevî”, “rubâî”, “mısra” başlıklarıyla aktarılırken pek çoğu da “nazm”, “şiiir” ve “beyit” başlıklarıyla nakledilmektedir.

Eserde yer alan beyitlerin bazıları müellife aittir. Çoğunluğu teşkil eden diğer beyitler ise farklı şairlere aittir ve bu şairlerin bir çoğunun isimleri beyitlerden önce zikredilmiştir. Bu şekilde kendisinden şiir nakledilen 53 şairin isimleri ve kendilerine ait olduğu tespit edilenler de dahil şiir ve beyit sayıları şöyledir:³⁵

Şair / Yazar	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı	Şair / Yazar	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Seyfî	27	56	Fahrî Gurgânî	62	253
Hakîm Senâî	67	116+9	İbn Talha	35	66
Mu'izzî	27	53	Bâherzî	14	25+2
Ferruhî	15	19+11	Enverî	15	17+9
Ferîdüddîn 'Atfâr	8	57	Firdevsî	10	15
'İyâzî	5	10	Ezrakî	5	6+2
Mes'ûd Sa'd-i Selmân	6	8	Mehsetî Debîr	5	4+6
'Alî Zendenecî	4	29	Sencerî	4	8
Seyyid Hasan Gaznevî	3	5	Seyyid 'Azîz	3	6
Menûçihri	2	3	Lü'lûî	2	3
Temîmî	3	4	'Am'aq	2	3
'İmâdî Gaznevî	2	10	Havâfî	2	4

³⁵ “+” ile verilen sayılar aynı zamanda başka isimlere ait olduğu tespit edilen beyit sayılarını göstermektedir.

Şair / Yazar	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı	Şair / Yazar	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Ebu'l-Me'âlî Râzî	2	3	Pindâr Râzî	3	8
İsmâ'il Emîr (Tûs) Tûsânşâh	2	4	'Alâî	1	2
Şeyh Ebû Bekir Şiblî	1	2	Emîr Ebû Firâs	1	3
Hakîm Merzedî	1	2	Vâ'izî	1	1
'Ascedî	1	2	Resî	1	2
'Ömer el-Burhânî	1	1	Ebu'l-Ferec Rûmî	1	2
Eserî	1	2	Kâdirî	1	2
Zafer Hemedânî	1	2	Kıvâmî	1	2
Bihîştî	1	2	Müeyyedü'l-Mülk	1	2
İbn Sâbir	1	1	İbn Şehfûr	1	2
'Unşurî	1	1	Hüseyn Necîb	1	2
Lebîbî	1	2	Hâlîd Herevî	1	1
Nizâmî Sâmânî	1	1	Hakîm Nâlib	1	1
Kaţrân (Tebrîzî)	1	1	'İzzeddîn Sa'dullah Tehcirânî	1	2
Lâmi'î Gürgânî	1	1	Cüneyd-i Bağdâdî	1 (söz)	-

Bu şekilde metin içerisinde müellif tarafından toplamda 362 yerde 840 beyit konunun açıklaması için kullanılmıştır.

Eserde çok sayıda şairi zikredilmeyen manzume de bulunmaktadır. Bu manzumelerden 30 tanesinin şairi tespit edilmiş olup bu şairlerden yapılan alıntıların şiir ve beyit sayıları da şu şekildedir:

Şair / Yazar	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı	Şair / Yazar	Şiir Sayısı	Beyit Sayısı
Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî	6	3+7	Kemâleddîn İsmâ'îl İşfahânî	4	4+3
Ahmed Gazzâlî	3	4	Ebû Sa'îd Ebu'l-Hayr	2	2
'Irâkî	2	3	'Aynu'l-Kuzât Hemedânî	2	2
Ebu'l-Feth Âmidî	2 (söz)	-	Zahîr-i Fâryâbî	1	2
Dağîkî	1	2	Esîr	1	2
Hâkânî	1	2	Evhadüddîn-i Kirmânî	1	1
'Âişe Semerkandiye	1	2	Ebû 'Alî Serahsî	1	1
'Alî b. el-Cehm	1	1	Sühreverdî	1	2
Cebelî	1	1	İbni Sînâ	1	1(mısra)
Reşîdüddîn Meybüdü	1	5+2	'İkdü'l-Alî	1	1
Mütenebbî	1	1	Beşşar b. Bürd	1	3
Ziyâüddîn Nahşebî	1	1	Find-i Zemânî	1 (söz)	-
'Abdullah Enşârî	1	2	Hasan Nizâmî	1	1
Ahmed b. Muhammed b. Zeyd Tûsî	1	1	Yahyâ b. Mu'âz	1 (söz)	-
Seyf Fergânî	1	2	Vaṭvât	1	2

Metin içerisinde bu tarzda toplamda 44 yerde 51 beyit konunun açıklaması için kullanılmıştır.

Eserde yazar tarafından isim verilmeden nakledilen ve kime ait olduğu da tespit edilemeyen toplam 617 beyit yer almaktadır.

2.3.2. Eserde Yer Alan Müellife Ait Şiirler

Eserde yer alan manzumelerin 24 tanesini müellif kendi ismiyle zikretmekte, bunların çoğunda “Seyfi” ismini kullanırken bazılarında “Bu sözlerin söyleyeni” ifadesiyle ima etmektedir ve bunların eserdeki yerleri şu şekildedir:

19b, 20b, 23a, 24a, 25a (2), 33a, 36a, 41a, 60b, 61a, 65b, 104a, 106a, 117b, 120b1, 120b2, 121b, 122a, 123a, 124a, 137b, 166b, 171b.

Eserde herhangi bir isim zikredilmeden aktarılan manzumelerden 3 tanesinin de Seyfi’ye ait olduğu tespit edilmiş olup bunların yerleri de şu şekildedir:

173b, 189b, 190b.

Ancak yukarıdaki manzumelerden 23a, 120b1 ve 124a’da yer alan beyitlerin kaynaklarda “*Enverî*”ye, 24a’dakilerin “*Zahîr-i Fâryâbî*” ve “*Mehsetî*”ye, 173b’dekilerin “*Ezrakî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

2.3.3. Eserde Alıntı Yapılan Şairler

1. Faḥreddîn Es‘ad Gürgânî (446/1054’de sağ)

Eserde ismi “**Faḥrî**” ve “**Faḥrî Gürgânî**” şeklinde zikredilen Faḥreddîn Es‘ad Gürgânî (446/1054’da sağ), *Vîs ü Râmîn* adlı rnesnevisiyle tanınan İranlı şairdir. Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Gürgânî nisbesiyle tanınmakla birlikte Gürgân’ın onun doğum yeri mi, yoksa ikamet ettiği şehir mi olduğu belli değildir. Elde bulunan tek eseri *Vîs ü Râmîn*’den, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (1040-1063) ile birlikte Nişâbur’dan hareketle İsfahan kuşatmasına (442/1050) ve fethine (443/1051) katıldığı, bir süre orada kaldığı, Tuğrul Bey tarafından İsfahan’ın yöneticiliğine getirilen Ebu’l-Feth Muzaffer’in himayesini gördüğü, bu zatın

kendisine, Pehlevî dilindeki *Vîs ü Râmîn* adlı mensur eseri manzum olarak Farsça yazmasını önerdiği, onun da bu öneriyi kabul ettiği anlaşılmaktadır.³⁶

Eserde, 50 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Fahrî Gurgânî**'nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

2b, 11b, 13b, 29b, 39a, 41b, 42b(2), 48b, 49a, 51a, 53b, 55a, 61b, 67b, 78a, 82a, 85a, 85b(2), 86a, 89b(2), 90a, 92b, 93a, 94a, 95b, 97b, 99b, 102b, 106b, 107a, 114a, 116a, 119b, 120b, 121a(2), 123a, 124a, 148a, 150b, 154a, 160a, 165b, 166a, 167a, 167b, 184a, 185b.

Ayrıca eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 12'sinin de **Fahrî Gurgânî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup bu manzumeler de şu varaklardadır:

55b, 89a, 94b, 117b, 141a, 145b, 146b, 152b, 165a, 170b, 183a, 185b.

Ancak yukarıdaki manzumelerden 117b'de yer alan beyitler eserde müellifin ismiyle zikredilmektedir. Ayrıca 29b, 85a ve 119b'de yer alan beyitlerin kaynaklarda "*Ferruî Sîstânî*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

2. Ebu'l-Mecd Hâkîm Mecdûd b. Âdem Senâî Gaznevî (ö. 525/1131 [?])

İrânlı şair ve Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu olan Senâî Gazne'de dünyaya geldi. Şiirlerinde soylu bir aileden geldiğini söyler. İyi bir eğitim gördüğü ve gençliğinde Farsça yazan şairlerin divanları yanında Arapça yazan şairleri de okuduğu anlaşılmaktadır. Şairin eserlerinde methettiği hükümdarlar Gazne sultanlarından İbrâhim (1059-1099), III. Mesud ve Behram Şah'tır (1117-1157). *Kârnâme-i Belh*'te Sultan İbrâhim'i övmekte, diğer sultanların adları ise divanında geçmektedir.

İrân'ın ilk ünlü mutasavvıf şairi sayılan Senâî'den önce tasavvuf alanında onun şiirleri kadar açık, akıcı ve mükemmel şiir söylenmemiştir. Senâî'den sonra

³⁶ A. Naci Tokmak, "Gurgânî, Fahrredîn Es'ad", DİA, (1996), C.14, s.321, İstanbul

gelen Ferîdüddîn ‘Atîâr, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî ve Sa’dî-yi Şîrâzî gibi büyük şairler ondan etkilenmiştir. ‘Atîâr özellikle tema bakımından, Sa’dî de sade ve günlük konuşma dili ile ifade tarzında onun etkisinde kalmıştır. Evhadüddîn-i Enverî ve Hâkânî-i Şîrvânî, Senâî’ye büyük bir hoca gözü ile bakmış, Mevlâna onu bir önder saymıştır. Geniş bir görüş ve bunu özgürce ifade Senâî ile Hâfız-ı Şîrâzî’yi birleştiren özelliktir. Nizâmî-yi Gencevî, Hamse’sini oluşturan *Mağzenü’l-Esrâr*’ı kaleme alırken Senâî’nin *Hadîkatü’l-hakîka*’sını göz önünde bulundurmıştır. Emîr Hüsrev-i Dihlevî ve ‘Abdurrahman-ı Câmî, Senâî’nin bazı şiirlerine nazîre yazmışlardır.

Eserleri: 1. *Dîvân*. 2. *Hadîkatü’l-hakîka ve şerî’atü’t-tarîka*. 3. *Kârname-i Belh*. 4. *Seyrü’l-ibâd ile’l-me’âd* 5. *Tahrîmetü’l-kalem*. 6. *İşknâme*. 7. *Aklname*. 8. *Mekâtib*. 9. *Bâg-ı İrem*. 10. *Tarîku’t-tahkîk*. 11. *Senâ’î-âbâd*. 12. *Garîbnâme*.³⁷

Eserde, 41 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Senâî**’nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

22a1, 29a, 33b(2), 34a(2), 34b, 36b(2), 38a(3), 40a, 40b, 41a(2), 51b, 55a, 67a, 69b, 71b, 80b (2.beyit “*Kelile ve Dimne*”de geçmektedir.), 82a, 84a, 87b, 95b, 108a, 110a, 113a, 118a, 118b, 120b, 122b, 125b, 126a, 126b, 132b, 156a, 163b, 164a, 172a.

Ayrıca eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 26’sının da **Senâî**’ye ait olduğu tespit edilmiş olup bu manzumeler de şu varaklardadır:

3a, 22a2, 74a, 81a, 88b, 99a, 101b, 108b, 111b, 116a, 117b, 119a, 130b, 131a, 151b, 162b, 163b2, 165a, 168a, 169a, 172a1, 176a, 177b, 179b, 184b, 189a.

Ancak yukarıdaki manzumelerden 22a1’de yer alan beyitler eserde “*Sencerî*”, 88b’dekiler “*Mu’izzî*”, 111b’dekiler “*Lebîbî*”, 120b’dekiler “*Nizâmî Sâmânî*” ve 184b’deki beyit “*İmâdî*” ismiyle zikredilmektedir. Ayrıca 34b’de yer

³⁷ Şafâ, 1371hş:I/552-553

alan beyitlerin kaynaklarda “*Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

3. İbn-i Tâlha, Şehâbeddîn Ebu'l-Hasan Tâlha (VI/XII. Yy.)

Şehâbeddîn Ebu'l-Hasan Tâlha, Merv ehlinden olup şair Semâî Mervezî'nin yakın dostudur. Zamanının yumuşak huylu, hünerli ve nadir şairlerinden birisi olarak kaydedilen İbn-i Tâlha, Sultan Sencer'in (511-552 / 1119-1157) muasırı olarak kabul edilmektedir.³⁸ ‘Avfi’nin *Lübâbü'l-Elbâb*'da dediğine göre İbn-i Tâlha daha çok rubâî tarzında şiirler söylemiştir.

Eserde, 33 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **İbn-i Tâlha**'nın manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

17a, 18b, 19a, 19b, 22b, 23a, 31a, 34b, 35a, 45b, 48a, 52a, 52b, 61a, 62b(2), 64a2, 69b, 72a, 72b, 74b(2), 75a, 76a, 76b1, 76b2, 76b3, 100b, 110b, 110b2, 113b, 124a.

Ayrıca eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 2'sinin de **İbn-i Tâlha**'ya ait olduğu tespit edilmiş olup bu manzumeler de 47a ve 64a sayfalarında.

Ancak yukarıdaki manzumelerden 23a'da yer alan beyitlerin kaynaklarda “*Kemâleddîn İsmâ'îl*”e, 34b'dekilerin “*Mehsetî*”ye, 64a2'dekilerin “*Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*”ye, 76b2, 110b2, 113b'dekilerin “*Bâherzî*”ye ve 124a'dakilerin “*Enverî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

4. Mu'izzî, Ebû 'Abdullâh Emîrû's-Şuarâ Muḥammed b. 'Abdülmelik-i Nîşâbûrî (440 /1048-49-518;521/1124;1127)

İranlı kasîde şairi. Nîşâbur doğumlu olup babası Sultan Alparslan'ın (ö.465/1072) emîrû's-şuarâsı Abdülmelik Burhânî'dir. Başta babası olmak üzere çeşitli âlimler tarafından yetiştirildiği divanından anlaşılmakta ve bu konuda babası ile övünmektedir. İran edebiyatında klasik dönemin önemli birkaç şairi arasında yer

³⁸ Piyadeoğlu, 2008:252

alan Mu'izzî, hükümdarların ihsanlarıyla Sâmânîler devrinde Rûdekî (ö. 329/941), Gazneliler (963-1186) döneminde Ferruhî Sîstânî (ö.429/1037-1038) ve 'Unşurî (ö. 431/1039-40) gibi rahat bir hayat sürmüştür. Mu'izzî, kasîdelerinde Ferruhî Sîstânî, 'Unşurî ve Menûçihri gibi şairlerin etkisi görülmekle birlikte onlardan samimi ve sade üslûbuyla ayrılır; şiirlerinde kolayca anlaşılabilen kelimeleri tercih eder. Bunlarda yeni mazmun ve kavramları kullanması gazelin gelişmesine de yardımcı olmuştur. Mu'izzî kasîdeye çok konulu bir şekil kazandırma eğilimindedir. Bizzat hayatıyla ilgili çeşitli manzumelerinde yoksulluğunu tasvir eder ve bu yoksulluğun hâmisi tarafından giderildiğini söyler. Kasîdelerindeki birçok nesîb karşılıklı konuşma şeklindedir.

Mu'izzî divanı , Abbas İkbâl-i Âştîyânî tarafından Dîvân-ı Emîr Mu'izzî-yi Nîşâbûrî adıyla Tahran'da basılmış (1318 hş.), daha sonra da çeşitli defalar yayınlanmıştır.³⁹

Eserde, 19 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Mu'izzî**'nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

13a, 13a2, 28b, 29b, 30b, 32b, 43a, 43b, 53a, 61a, 69a, 70b, 71a, 73b, 81a, 87a, 88b, 100b, 103b.

Ayrıca eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 8'inin de **Mu'izzî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup bu manzumeler de şu varaklardadır:

91a, 133a, 139a, 152a, 175a(2), 176a, 182b.

Ancak yukarıdaki manzumelerden 88b'de yer alan beyitlerin kaynaklarda "*Senâî*"ye ve 139a'dakilerin de ayn zamanda "*Abdullah el-Enşârî*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

³⁹ Şafâ, 1371: I/ 508-509

5. Ebu'l-Kâsım 'Ali b. Hasan b. Ebî Tâlib el-Bâherzî (ö. 467/1075 ya da 468/1076)

Bâherzî, V/XI. yüzyıl İran'ın Farsça ve Arapça yazar büyük şair ve yazarlarından biridir. Şeyh Ebî Muhammed-i Cüveynî'nin yanında öğrenim gördü. Din biliminde büyük bir birikim elde ettikten sonra hızla edebî bilimlerde, şiirde, Arap ve Fars edebiyatında üne kavuştu. “‘Avfî onunla ilgili olarak Bâherzî'nin, gençliğinde Selçuklu sultanı Rukneddîn Tuğrul'un katibi olduğunu ancak inzivayı seçip işten elini çektiğini söyler ve “Gece-gündüz şarap meclisindekilerle dost, faziletli zariflerle arkadaş, sevgiliye âşık olma ile meşgul oldu...” ve onun öldürülmesi de bu aşk meclislerinin birinde bir Türk'ün eliyle 467/1075 ya da 468/1076'da gerçekleşti.

Bâherzî'nin Arapça *Dîvân*'ı da eski dönemlerden beri büyük bir üne sahiptir. Meşhur eseri, güvenilir ve ünlü *Dümyetü'l- Kaşr fî Mehâsin-i Ehli'l-'Aşr*'dir ki Arapça söyleyen edebiyatçıların yaşamlarını ve eserlerini anlatan en meşhur kaynaklardandır. Sa'âlebî'nin (ö. 429/1038) *Yetîmetu'd-Dehr* adlı eserinin bir zeylidir. 'Avfî, onun Farsça rubâîlerinden oluşan bir mecmuayı, *Tarabnâme* adıyla zikretmiş ve bu rubâîlerden birkaçına *Lübâbü'l-Elbâb*'da yer vermiştir.⁴⁰

Eserde, 14 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Bâherzî**'nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

14b, 24a, 25a, 28a(2), 29b, 32b, 40b, 44b, 49a, 52b, 55a, 56a, 113b.

Ancak bu manzumelerden 113b'de yer alan beyitler eserde “*İbn-i Talha*” ismiyle zikredilmektedir.

6. Ferruhî, Sîstânî Ebu'l- Hasan 'Alî b. Cûlûğ (ö.429/1037-1038)

İslâm devri İran edebiyatının ilk dönem kasîde şairlerindedir. Sîstanlı olduğunu bir şiirinde açıkça ifade eden Ferruhî'nin babası Cûlûğ, Sîstan emîrlerinden Halef b. Ahmed b. Muhammed eş-Şaffârî'nin kölesiydi. Ferruhî'nin şiirlerindeki

⁴⁰ Şafâ, 1371:II/692-694

sadeliğe ve çeng çalmasına bakarak onun daha çok halk kültüründen faydalandığı söylenebilir. Zira o dönemde bir kişinin iyi öğrenim görmesi ya ailesinin zengin olması ile veya yeteneğini takdir eden bir koruyucu sayesinde mümkün olurdu. Her iki imkândan da yoksun olan Ferruḥî'nin kendi kabiliyeti ve diğer şairlerin etkisiyle şiir söylemeye başladığı tahmin edilebilir. Ferruḥî, Gazneli Mahmud'un tahta çıkmasının (388/998) ardından onun saray şairleri arasına girdi. Bundan sonraki hayatı Sultan Mahmud ve onun iki oğlu Muhammed ile Mesud dönemlerinde geçti. Ferruḥî'nin şiirlerinde usta bir halk şairinin samimiyeti görülür. Bu özelliği ve sağlam dili sayesinde benzeri şairlerin üstünde bir yer elde eder. Samimiyeti sadece gazel türündeki şiirlerinde değil kasîdelerinde de hissedilir. Bu nitelikleriyle ünlü Arap şairi Ebû Firâs el-Ḥamdânî'ye (ö. 357/968) benzetilir. Divanı günümüze gelmiş olan Ferruḥî'nin ayrıca mûsikideki maharetiyle de tanındığı ve çok iyi çeng çaldığı kaynaklarda belirtilir. 9564 beyitten meydana gelen divanı İran'da çeşitli defalar yayınlanmıştır.⁴¹

Eserde, 8 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Ferruḥî**'nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

26a, 27a, 35b, 37b, 68a, 85a, 104a, 116b, 119b.

Ayrıca eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 6'sının da **Ferruḥî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup bu manzumeler de şu varaklardadır:

29b, 39a, 54a, 141b, 156a, 171a, 181b.

Ancak yukarıdaki manzumelerden 29b, 85a, 119b, ve 156a'da yer alan beyitler eserde "*Fahrî*" ismiyle zikredilmektedir. Ayrıca 116b'de yer alan beyitlerden bir tanesinin kaynaklarda "*Reşîdüddîn Meybüdü*"ye ve 141'dekilerin de ayn zamanda "*Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

⁴¹ Şafâ, 1371:1/531-532

7. ‘Atţâr, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîşâbûrî (ö. 618/1221)

İrânlı meşhur şair ve mutasavvıf. Nîşâbur’da dünyaya geldi. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için “‘Atţâr” lakabını aldı. Kaynakların verdiği bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre ‘Atţâr küçük yaştan itibaren ve özellikle kendisini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulundu. Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan’a yaptığı bu seyahatlerden sonra Nîşâbur’a döndü ve orada inzivaya çekildi. Esrârname’sinin önsözünde aşırı derecede övdüğü Ebû Sa’îd-i Ebu’l-Ḥayr’a (ö. 440/1049) mânen intisap ettiğini ve “Üveysî”⁴² olduğunu söyler. Eserlerinden, devrindeki birçok mutasavvıf ve şeyhle tanıştığı, onlarla dostluk kurup eserlerini okuyarak tasavvuf merhalelerini aşip irşad makamına ulaştığı anlaşılmaktadır. Bir tarikata girmediği kabul edilse bile tasavvufu benimseyip içine girmiş, az da olsa seyr-ü sülûk ile meşgul olmuş ve kendisinden sonra yaşayan pek çok İrânlı mutasavvıf-şair ve edibe önderlik etmiştir. Bunlar arasında Mevlâna (ö. 672/1273), Maḥmûd Şebüsterî (ö. 720/1320), Sa’dî (ö. 691/1292), Ḥâfız (ö. 792/1390 [?]) ve Molla Câmî (ö. 898/1492) sayılabilir.

Klasik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanan ‘Atţâr, daha çok mesnevî ve gazelde başarı sağlamıştır. Kasîdeleri na’t, öğüt ve tasavvufun ana meseleleri hakkındadır ve bunlar Gazneliler devrinin (963-1186) büyük kasîde üstatları ‘Unşurî (ö. 431/1039-40) , Ferruḥî (ö.429/1037-1038) ve Menûçihri’ninkiler (ö. 432/1040) kadar güzel, âhenkli, akıcı ve olgun değildir. Selefleri gibi Horasan üslûbunda şiir söyleyen ‘Atţâr’ın sözü akıcı ve süssüz, dili sıcak ve tatlıdır. Şiirleri aşk ve iştihakı dile getirir. O, eserlerinde en çok hikâye anlatımına yer veren şair olarak bilinir. Söz konusu hikâyelerin büyük bir kısmı, sûfî vâizlerin anlattıkları dokunaklı hikâyelerin nazmedilmiş şeklidir. Nitekim eserlerinde Aḥmed el-Ġazzâlî’nin (ö. 520/1126) vaazlarında anlattığı hikâyelerin hepsine rastlandığı gibi İbn Sînâ (ö. 428/1037), Ebû Sa’îd Ebu’l-Ḥayr (ö. 440/1049), Sühreverdi el-Maqtûl (ö. 587/1191),

⁴² Üveysilik : Bir şeyhe bağlanıp resmî sülûk görmeyen, ancak Hz. Peygamber (s) veya bir velinin ruhunun etkilemesiyle terbiye ve irşad olanlar. Veysel Karanî’nin adıyla anılmasının nedeni, Veysel Karanî’nin Hz. Peygamber (s)’i görmemiş olmasına rağmen, gıyaben O’nun terbiyesinden geçmesidir (Ethem Cebecioğlu, (2008), “Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü”, s.280).

Muhammed el-Ğazzâlî (ö. 505/1111) ve başkalarının bu tür hikâyelerinden faydalanmıştır.

Eserleri: 1. *İlâhînâme* 2. *Esrârnâme*. 3. *Muşîbetnâme*. 4. *Hüsrevnâme*. 5. *Muhtârnâme*. 6. *Manţıku't-ţayr*. 7. *Dîvân*. 8. *Tezkiretü'l-evliyâ*.⁴³

Eserde, 8 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen 'Atţâr'ın manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

42a, 45a, 48b, 51a, 59b, 61b, 63b, 155b.

Ancak bu manzumelerden 155b'de yer alan beyitlerden ikincisinin "Kemâleddîn İsmâ'il"e ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

8. Firdevsî, Ebu'l-Kâsım Faḥreddîn et-Ṭûsî (ö. 411/1020 [?])

İran'ın millî destanı Şâhnâme'nin müellifi. Tûs'a bağlı Tâberân'ın Bâj (Bâz) köyünde doğdu. Gazneli Mahmud'un tahta çıktığı sırada (388/998) 58 yaşında olduğunu söylediğine göre (Şâhnâme, IV, 5) 329'da (940) doğmuş olmalıdır. Künyesi Ebu'l-Kâsım, lakabı Faḥreddîn, mahlası Firdevsî'dir. Firdevsî'nin çocukluk dönemi ve öğrenim hayatı hakkında kaynaklarda hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Onun yetiştiği dönemde, İran'ın İslâm öncesi tarihine ait Pehlevî dilinde yazılmış bazı eserler ortaya çıkarılmış ve bunlar yeni Farsça'ya çevrilmeye başlanmıştı. Muhtemelen başlangıçta diğer şairler gibi gazel ve kasîdeler yazan Firdevsî, bir süre sonra döneminin de etkisi altında kalarak eski İran tarihi hakkında bilgi edinmek üzere Pehlevî dilinde yazılmış eserlere karşı büyük bir ilgi duydu. O dönemde yazılmış eserlerden faydalanmak için Pehlevîce öğrendi. Şiir yazacak kadar da Arapça biliyordu. Firdevsî, parça parça yazmaya başladığı destanlar arasında bağlantıları sağlayacak ilâveleri de ekleyip 394 (1003-1004) yılında ilk redaksiyonunu tamamladı. Şâhnâme'yi büyük bir hükümdara ithaf etmek isteyen Firdevsî, döneminin en büyük hükümdarlarından olan Gazneli Sultan Mahmud'la

⁴³ Şafâ, 1371:II/857-858

(998-1030) henüz tanışmamıştı. Bu isteği, Sultan Mahmud'un veziri Ebu'l-Abbas Fazl b. Aḥmed el-İsferâyînî ile sultanın kardeşi Naşr b. Sebük Tegin (977-997) sayesinde gerçekleşti. Muhtemelen onların da teşvikiyle eserin ikinci redaksiyonunu tamamladı. Ancak Şâhnâme'yi Sultan Mahmud'a sunacağı sırada hâmisi Ebu'l-Abbas Fazl öldü (404/1014). Bir rivayete göre Firdevsî bunun üzerine Gazne'ye giderek eserini Sultan Mahmud'a bizzat sunmuş, ancak hükümdar yeni veziri Aḥmed b. Ḥasan-ı Meymendî'nin de (ö. 424/1032) etkisiyle Firdevsî'ye eserinin değerine lâyık bir ödül vermemiştir.⁴⁴

Eserde, 5 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Firdevsî**'nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

14a, 54a, 84b, 90b, 176b.

Ayrıca eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 5'inin de **Firdevsî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup bu manzumeler de şu varaklardadır:

26a, 95a, 97b, 176b1, 180a.

9. 'Abdurrahman 'İyâzî Serahsî (V/XI. Yy.)

'Abdurrahman 'İyâzî Serahsî, hicri V. Yy şairlerinden olup ömrünün son zamanlarını Selçuklu sultanları Alparslan (ö.465/1072), Tuğrul (1040-1063) ve Melikşah (1072-1092) dönemlerinde sarayda geçirmiştir. Hakkında yeterli bilgi olmadığı gibi onun şiirlerinden de çok azı günümüze ulaşmıştır.⁴⁵

Eserde, 5 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen 'İyâzî'nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

12b, 29a, 38b, 78a, 115a.

⁴⁴ Şafâ, 1371hş:I/458-459

⁴⁵ Sa'id Nefîsî, (1363hş), "Tarih-i Nazm ve Nesr der İran ve der Zebân-i Fârsî", C.I, s.53, İntişârât-i Furûgî, Tahrân.

10. ‘Alî Zendenecî

Kaynaklarda bu isim hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Eserde, 4 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen ‘Alî Zendenecî’nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

11a, 11b, 16a, 108a.

11. Ziyâüddîn Ecel Sencerî

Ziyâüddîn Ecel Sencerî, *Lübâbü’l-Elbâb*’da Selçuklular dönemi fazıl ve saygın şairlerden biri olarak zikredilmektedir.⁴⁶

Eserde, 4 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen Sencerî’nin manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

22a, 24b, 32a, 63a.

Ancak bu manzumelerden 22a’da yer alan beyitlerin kaynaklarda “*Senâî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

12. Hakîm Şerefüzzamân Kaţrân Ağudî Tebrîzî (ö. 482/1089’ dan sonra)

Kaţrân, Tebriz civarındaki Şâdîâbâd köyünde doğdu. Kaţrân kelimesinin şairin adı mı mahlası mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Eserlerinden iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır. Genç yaşta Gence’de Şeddâdîler’den (951/1174) Ebu’l-Hasan ‘Alî-i Leşkerî’nin (971-979) hizmetine girdi. Gence’de ayrıca Ebû Mansûr Vehsûdân (1019-1054) ve Tiflis Hükümdarı Ebu’l-Fazl Ca’fer ile tanıştı. Leşkerî kendisine son derece iltifat ettiği halde onu bırakıp Tebriz’e geldi. Ancak buradan kendisine kasîdeler göndermeyi de ihmal etmedi. Tebriz’de Vehsûdân’ın sarayına intisap etti ve sarayın en sevilen şairlerinden biri oldu. Bu hükümdarın Irak Türkmenleri’ne karşı elde ettiği zaferleri anlatan kasîdeler yazdı. Bir manzumesinde 434’te (1042) Tebriz’de vuku bulan bir depremi bütün ayrıntıları ile tasvir eder.

⁴⁶ Sencerî, <https://www.vajehyab.com/dekhoda/2-سنجرى> (Erişim:15.02.2019)

438'de (1046) Tebriz'de Nâşır-ı Hüsrev (ö. 465/1073'ten sonra) ile görüştü. Selçuklular'ın Azerbaycan'ı hâkimiyetleri altına aldıkları sırada (446/1054) hakkında otuzdan çok kasîde yazdığı Ebu'l-Halîl Ca'fer adında bir hükümdarın yanında bulunuyordu. 459'dan (1067) sonra Gence'ye giden Kaţrân burada Fadlûn b. Ebu's-Süvâr'ı (1073-1075) övmüş ve büyük miktarda ödül almıştır. Bir kasîdesinde, 481'de (1088) Melikşah (1072-1092) tarafından Esterâbâd'a götürülen Fadlûn'un Gence'ye döndüğünden bahsettiğine göre o tarihte Gence'de bulunuyordu. Burada Selçuklular'dan İmâdüddeve Savtegin (1075 civarı) için iki kasîde yazdı. O sırada sekseni aşkın bir yaşta bulunması gereken Kaţrân büyük bir ihtimalle 482'den (1089) sonra vefât etmiştir.

Horasan bölgesi dışında Azerbaycan'da Farsça şiir yazan ilk kasîde şairi olan Kaţrân şiirlerinde 'Unşurî (ö. 431/1039-40) ve Ferruhî'yi (ö.429/1037-1038) örnek almıştır. Horasan şairlerinden farklı olarak söz sanatlarına ağırlık vermekle birlikte birçok şiiri sade ve kolay anlaşılır niteliktedir.⁴⁷

Eserde, 71a'da ismi zikredilerek **Kaţrân-ı Tebrîzî**'den bir şiir nakledilmektedir.

13. Seyyid 'Azîz

Kaynaklarda bu isim hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Eserde, 3 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Seyyid 'Azîz**'in manzumelerinin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

22b, 28a, 46b.

Ancak bu manzumelerden 22b'de yer alan beyitlerin kaynaklarda "*Kemâleddîn İsmâ'îl*"e ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

⁴⁷ Adnan Karaismailoğlu, "Kaţrân-ı Tebrîzî", DİA, (2002), C. 25, s. 59, Ankara

14. Ebu'n-Necm Aḥmed b. Ḳavs b. Aḥmed Menûçîhrî-yi Damġânî (ö. 432/1040)

Menûçîhrî, İnan'ın V/XI. yüzyılın ilk yarısındaki önde gelen şairlerindedir. IV/X. yüzyıl sonları ya da V/XI. yüzyılın ilk yılları doğmuş, daha genç yaşındayken de 432/1040 yılında vefât etmiştir. Menûçîhrî olarak tanınıp ün kazanmasının nedeni, onun Gürgân ve Taberistân emiri Menûçîhr Şemsu'l-Me'âlî Ḳâbûs-i Zeyyârî'ye (403-423/1012-1031) baġlı oluşudur. Menûçîhrî'nin şiirlerinden, onun Arap edebiyatına geniş bir şekilde hakim olduğu, özellikle Arap şairlerinden ve onların eserlerinden haberdar olduğu açıkça belli olmaktadır. Kendi şiirlerinde edebî hatıraları kullanan ilk kişidir. O, meşhur Arapça kasîdeleri bilmesinin yanında meşhur şairlerin isimlerini ve ünlü eserlerini ve onların bazı beyitlerini defalarca aktarıp işaretlerde de bulunmuştur. Onun kendinden önceki Fars edebiyatı ve Farsça söyleyen ünlü şairler hakkındaki bilgileri de dikkate değerdir. Menûçîhrî, şiir sanatlarının genişlemesi noktasında şiirde musammat adında yeni bir tür ortaya çıkarmış olup bu şiir türü her zaman bu değerli üstadın adıyla tanınmış ve anılmıştır.⁴⁸

Menûçîhrî'nin eserinde, 57b ve 90b'de ismi zikredilerek 2 şiiri nakledilmektedir.

15. Lü'lüî Semerḳandî (V/XI. Yy.)

Lü'lüî, hicri V. yy son dönem şairlerinden olup 'Am'aḳ (ö. 542/1147 veya 543/1148) ve Reşîdî'nin çağdaşıdır. Nizâmî (ö. 552/1157 [?]), *Çehâr Makâle*'de (s.44) dönemin bilinen şairlerini zikrederken saydığı isimler arasında Lü'lüî'de vardır. Ḳazvînî (ö. 998/1590'dan sonra) ise bu ismi, hakkında bilgi bulamadığı isimler arasında zikretmektedir. (s.138)⁴⁹

⁴⁸ Şafâ, 1371hş:I/580-581

⁴⁹ Cemâl Halîl Şîrvânî, (1375hş), "Nüzhetü'l-Mecâlis", nşr. Muhammed Reyyâhî, s.125, Tahran.

Lü'lû hakkında Şemseddîn Muhammed b. Kays er-Râzî (ö. 633/1236'dan sonra), onun eski bir şair olduğunu ve şiirlerinde birbirini açıklayan ve yorumlayan ifadelere yer verdiğini söylemekte ve bu minvalde birkaç beytini nakletmektedir.⁵⁰

Lü'lû'nin eserde, 19a ve 54b'de ismi zikredilerek 2 şiiri nakledilmektedir.

16. Mes'ûd Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121)

Mes'ûd Sa'd-i Selmân, İran asıllı Gazneli devri (963-1186) şairi. Lahor'da dünyaya geldi. *Çehâr Maqâle*'de nakledilen şiirlerinden hareketle 438-440 (1046-1048) yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Hemedanlı bir aileye mensup olan babası Sa'd-i Selmân, Gazneli Devleti'nde müstevfi⁵¹ olarak altmış yıl görev yapmış ve Lahor'da büyük mevki sahibi olmuştu. Babasının bu durumu Mes'ûd'un iyi bir öğrenim görmesini ve yine onun sayesinde sarayda göreve başlamasını sağlamış olmalıdır. Fars edebiyatının önemli şairlerinden sayılan Mes'ûd-i Sa'd'ın şiirleri dikkat çekici üslûbu, belîğ ve etkileyici ifadeleriyle meşhurdur. Mes'ûd-i Sa'd'ın Şâhnâme seçmelerinden (*İhtiyârât-ı Şâhnâme*) başka Hintçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç divanı vardır.⁵²

Yazarın, 25b ve 137a da ismini zikrederek 2 şiirini naklettiği **Mes'ûd Sa'd-i Selmân**'ın, eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 4'ünün de sahibi olduğu tespit edilmiş olup bu manzumelerin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

16a, 136b, 177a, 177b.

Ancak bu manzumelerden 16a'da yer alan beyit eserde “*Şinkonan*⁵³” ismiyle zikredilmektedir ve bu isim hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

⁵⁰ Lü'lû, <https://www.vajehyab.com/dekhoda/3-لؤلؤ> (Erişim:15.02.2019)

⁵¹ Müstevfi : İslâm devletlerinde malî işlerle ilgili divanın başkanı ve ona bağlı bazı memurlar için kullanılan bir terimdir (Abbas Sabbağ - Nebi Bozkurt, “Müstevfi”, DİA, (2006), C.32, s.147, İstanbul).

⁵² Şafâ, 1371hş:II/483

⁵³ Bu kelimenin ne anlama geldiği bulunamamıştır.

17. Ebu'l-Hasan 'Alî b.Muhammed Temîmî [تمیمی]

İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]), Temîmî'nin Bağdatlı olup Musul'da ikamet ettiğini ve 500 varak şiirinin bulunduğunu söylemektedir.⁵⁴

Yazarın 3 farklı yerde ismini zikrederek şiir naklettiği **Temîmî**'nin manzumelerinin eserde bulunduğu varaklar şu şekildedir:

63a, 78b, 100b.

Ancak bu manzumelerden 63a'da yer alan beyitlerin kaynaklarda "Mehseti"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

18. Ezraî, Ebû Bekr Zeyneddîn b. İsmâ'il Varrâk-ı Herevî (V/XI. Yy.)

Ezraî, V/XI. yüzyılın büyük şairlerindedir. Varrâkî (Kitap satıcısı) lakabının edebî konularla tanışhâvması için güzel bir araç olduğu açıktır. Onun Hâce 'Abdullah Enşârî (ö.481/1088) ile tanışması ve o iç ferahlatan ermişe karşı beslediği duygu, gençlik döneminin başlarında şekillenmiş olmalı. Bu duyguyu, Hâce-i Herât'ın methi noktasında Ezraî'nin Divan'ındaki beyitlerin varlığı doğrulamaktadır.

Ezraî'nin tanışmış olduğu ilk devlet sarayı, Alparslan'ın (ö.465/1072) saltanatı zamanında Horasan valisi olan Selçuklu Ebu'l-Fevâris Togânşâh (Doğan Şah) b. Alparslan'ın (ö. 581/1185) şehriyarlık sarayıdır. Ezraî'nin şiirlerinde adına ve unvanına yönelik yaptığı açıklamaya göre, onun Togânşâh (Doğan Şah) b. Müeyyed Ayaba ile karıştırılmış olması, *Mecma'u'l-Fuşâhâ*' da gördüğümüz gibi dikkatten uzaktır. Ezraî, bu şehzadenin hizmetinde özel bir makam ve dereceye sahip olmuştur.

Ezraî, sadece kasîdede büyük ve kesin üstatlardan sayılmakla kalmamış hikayecilikte ve çeşitli manzumeleri nazmetme konusunda da güçlüydü. Nazmetmiş olduğu hikayeler arasında *Sindbâdnâme* kitabındaki kıssalar da vardır. Şairin

⁵⁴ Temîmî, <https://www.vajehyab.com/dekhoda/2-تمیمی> (Erişim:15.02.2019)

şairlerinde *Sindbâdnâme*'yi nazm ettiğini gösteren işaretler görülür. Kural olarak bu işte, söz konusu kitabın Pehlevîceden Arapçaya yapılmış olan tercümeden yararlanmış olmalıdır.

Ezraî, V/XI. yüzyıl ortalarının ve ikinci yarısının becerikli ve güçlü şairlerindedir. Onun ince manalar kullanma, ince hayaller getirme, eşyayı ve görünen şeyleri detaylı bir şekilde çizip vasfetme ve ister aklî ister duygusal olsun garip ve çeşitli teşbihler ve diğer benzeri teşbih türleri getirme noktasındaki gücü ve kudreti meşhur olup tüm bu konularda başarılıdır.⁵⁵

Eserde, 66a'da 2 farklı yerde ismi zikredilerek şiir nakledilen **Ezraî**'nin isim verilmeden aktarılan şiirlerden 3'ünün de sahibi olduğu tespit edilmiş olup bu manzumeler de şu varaklardadır:

88a, 148b, 173b.

Ancak bu manzumelerden 173b'de yer alan beyitlerin kaynaklarda aynı zamanda "*Seyfi*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

19. Emîrû's-Şu'arâ Şehâbeddîn 'Am'ağ-ı Buhârâyî (ö. 542/1147 veya 543/1148)

'**Am'ağ**, VI/XII. yüzyıl başlarında Mâverâünnehir'in ünlü üstatlarından olup Efrâsiyâboğulları (840-1212) (Hâniyye ya da Hâkânîyye) sarayının şairlerindendi. Hızır Han b. İbrahim'in hizmetinde iken Emiru's-Şu'arâ olarak lakaplandırılmıştır. Doğum yeri Buhârâ olup bu şehirde edebî bilgileri aldıktan sonra hizmetlerine Efrâsiyâboğulları devleti sarayında başlamak üzere Semerkand'a gitti. Nizâmî-yi 'Arûzî'nin (ö. 552/1157 [?]) ifadesi ile bu devletten "tam bir lezzet almış ve güçlü bir görkem bulmuştur. Türk köleler, güzel cariyeler, hızlı atlar, altın süslemeli yapılar ve bir çok mal ve hediyeler elde etmiştir. Padişah meclisinde büyük bir saygınlığa

⁵⁵ Şafâ, 1371hş:I/432

sahipti". Galiba yüz yılı aşkın uzun bir ömürden sonra 542/1147 yada 543/1148 yılında vefât etti. Buna göre doğumu V/XI. yüzyıl ortalarına denk gelmektedir.

Efrâsiyâboğulları sultanları arasında ‘Am‘ağ, Şemsü’l-Mülk Naşr b. İbrâhîm ve kardeşi Hızır Han b. İbrâhîm, Aḥmed Han b. Hızır Han (473-482/1080-1089), en sonuncuları Sencer’in yeğeni ve itaatkarlarından olan Maḥmûd b. Muḥammed (526-557/1132-1162) olan birkaç kişiyle çağdaş idi, Selçuklulardan da Sultan Sencer (ö.552/1157) ile çağdaş olup bunlardan bazılarını övmüştür.⁵⁶

‘Am‘ağ’ın eserinde, 75b ve 112a’da ismi zikredilerek 2 şiiri nakledilmektedir.

Ancak bu manzumelerden 75b’de yer alan beyitlerin kaynaklarda aynı zamanda “*Seyf Ferğânî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

20. ‘Alâî

Yazarın, 72b’de ismini zikrederek bir şiirini naklettiği ‘Alâî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

21. ‘İmâdî Ğaznevî Şehriyârî (ö. 593/1196)

Aslen Şehriyarlı olmakla birlikte ömrünün ilk dönemlerini Horasan ve özellikle Gazne’de geçirdiği için ‘İmâdî Ğaznevî olarak da bilinmektedir. Büyük Selçuklular dönemi saray şairi olup özellikle Sultan II. Tuğrul’un (1177-1194) övgücü şairliğini yapmış, onunla birlikte Irak’ta yaşamıştır. Tahran yakınlarında Şehriyar’da 593/1196’da ölmüştür.

İnce manaları etkili ifadelerle birlikte kullanarak dikkat çekici bir üslup sahibi olan ‘İmâdî, hicri VI. yy önemli şairlerinden biridir. Kinaye ve istiareleri çokça

⁵⁶ Şafâ, 1371hş:II/536

kullanan döneminin meşhur şairlerinden olmuş ve diğer şairlerin saygısını kazanmıştır. Yaklaşık 1520 beyitten oluşan divanı bulunmaktadır.⁵⁷

Yazarın, 4 farklı yerde ismini zikrederek şiirini naklettiği ‘İmâdî’nin manzumelerinin eserde bulunduğu varaklar şu şekildedir:

83b, 140a, 184b, 188b.

Ancak bu manzumelerden 184b’de yer alan beyitlerin kaynaklarda “*Senâî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

22. Ebû Bekr Dülef b. Caḥder (Ca’fer b. Yûnus) Şiblî (ö. 334/946)

Şiblî (ö. 334/946) ilk sûfilerdendir. 247/861’de Sâmerâ’nın Şibliye köyünde doğdu. Türk asıllı bir ailenin çocuğu olduğu kaydedilir. Şiblî’nin hayatına dair fazla bilgi yoktur. İyi bir öğrenim gördüğü, Abbâsîler’den Muvaffak’ın veliahtlığı sırasında onun arkadaşlarından olduğu ve daha sonra hâcibliğini yaptığı bilinmektedir. Devlet kademelerinde hızla yükselen Şiblî, Rey’e bağlı Dünbâvend’de valilik yaptı. Valiliği esnasında devrin sûfilerinden Ḥayr en-Nessâc’ın (ö. 322/934) sohbetine katıldı; sohbetten etkilenerek valilik görevini bırakıp tasavvufa yöneldi. Hücvîrî’nin (ö. 465/1072 [?]) kaydettiğine göre Cüneyd-i Bağdâdî’ye (ö. 297/909) büyük hayranlık duyan Ḥayr en-Nessâc, Şiblî’yi onun yanına gönderdi (Keşfü’l-mahcûb, s. 259). Böylece Şiblî, tasavvuf eğitimini devrin en ünlü sûfisinin yanında tamamlama imkânına kavuştu. Genç yaşta seyrü sülûkünün başında çokça seyahat eden Şiblî 334 yılı Zilhicce ayında (Temmuz 946) Bağdat’ta vefât etti. Şiblî sadece tasavvuf eğitimiyle yetinmeyip dinî ilimlerle de ilgilenmiş, yıllarca hadis ve fıkıh okumuştur. Ebû Bekir eş-Şiblî tasavvufun bütün konu ve kavramları üzerinde fikir beyan etmiş ve onun bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Başta *el-Lüma’* olmak üzere bütün tasavvuf klasiklerinde görüşlerine sıkça atıf yapılan Şiblî’nin ele aldığı konuların başında mârifetullah ve tevhid gelmektedir. Ona göre tasavvuf başı mârifetullah, sonu tevhid olan bir yolculuktur. Şiblî’nin

⁵⁷ Nefisî, 1363hş:I/82

sözleri, işârî yorumları ve şathiyeleri⁵⁸, başta tasavvuf kaynakları olmak üzere tarih ve tabakat kitaplarında dağınık halde bulunmaktadır. Kâmil Muştafa eş-Şeybî onun şiirlerini bir araya toplayarak yayımlamıştır (Dîvânü Ebî Bekr eş-Şiblî, Bağdat 1967). Edebî yönden kuvvetli olan şiirleri tamamen tasavvufî anlamlar yüklüdür. Kendisinden sonra pek çok sûfi onun sözleri ve şiirleriyle eserlerini zenginleştirmiştir. Muhyiddin İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240) *Fuşûşü'l- Hikem*'inde, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) *Dîvân-ı Kebîr*'inde Şiblî'nin, "İnsanların nazarında benim âşık olduğum kesinleşti, ama aşkımın kime olduğunu kimse bilemedi" beytini zikretmişlerdir. Şiblî Kâdiriyye, Mevleviyye, Rifâiyye ve Şâzeliyye silsilelerinde yer almaktadır.⁵⁹

Şeyh Ebû Bekr Şiblî'nin eserde, 3a'da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

23. Emîr Ebû Firâs el-Hâriş b. Sa'îd b. Hamdân el-Hamdânî et-Tağlibî (ö. 357/968)

Emîr Ebû Firâs, Hamdânî hânedanına mensup Arap şairi ve kumandanıdır. 320 (932) yılında Menbic'de, bir başka rivayete göre ise Musul'da dünyaya geldi. Babası Ebu'l-Alâ Sa'îd, 323'te (935) Musul'u işgale teşebbüs ettiği bir sırada yeğeni Nâşîrüddevle Hasan b. 'Abdullah tarafından öldürülünce Ebû Firâs daha üç yaşında iken yetim kaldı. Annesiyle birlikte Âmid (Diyarbakır), Meyyâfârikîn (Silvan), Mardin, Rakka gibi şehirlerde on yıl kadar dolaştıktan sonra Halep'e gitti. Orada Melik Seyfüddevle el-Hamdânî'nin (944-967) himayesine girdi. Sarayda devrin meşhur âlimlerinden ders aldı. 336 (947-48) yılında daha on altı yaşında iken Seyfüddevle tarafından Menbic'e, ardından da Harran'a vali tayin edildi. Ebû Firâs büyük âlimlerin, meşhur şair ve kâtiplerin yaşadığı bir devirde, Seyfüddevle gibi ilim ve sanat hâmisi bir emîrin saray muhitinde yetişmiştir. Şiirleri kolay anlaşılabilir bir şair ve özellikle Seyfüddevle'ye yazdığı mektuplarında görüldüğü kadarıyla üslûp sahibi bir nesir ustasıdır. Onun şiirinin tabii muhiti öncelikle Halep

⁵⁸ Şathiye : Sûfinin vecd ve istiğrak halinde söylediği, muhtevasında bir iddia bulunan söz anlamında tasavvuf terimidir (Süleyman Uludağ, "Şathiye", DİA, (2010), C.38, s.370, İstanbul).

⁵⁹ Dilaver Güner, "Şiblî, Ebû Bekir", DİA, (2010), C.39; s.125-126, İstanbul

sarayıdır. İlk şiirleri, ailesinin asaletini ve savaşlarda gösterdiği başarıları görkemli bir şekilde anlattığı, bizzat kendini ve hâmesi Seyfûddeve'yi övdüğü klasik türdeki kasîdelerden ibarettir. Ebû Firâs'ın asıl şöhreti, Bizans'taki esareti sırasında kaleme aldığı ve onun âdeta günü gününe tutulmuş hâtıraları mahiyetindeki şiirlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden “*Rûmiyyât*”ından gelir. Bu şiirlerinde bir esirin vatanına, ailesine, dostlarına ve hürriyete duyduğu özlemi müessir ifadelerle dile getirir.⁶⁰

Emîr Ebû Firâs'ın eserinde, 10a'da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

24. **Hakîm Merzedî**

Yazarın, 13b'de ismini zikrederek bir şiirini naklettiği **Hakîm Merzedî** hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

25. **Vâ'izî**

Hakîm Muhammed b. Muhammed el- Belhî **el-Vâ'izî**, Belh şehri vaiz ve şairlerindendir. Şiirleri çoğunlukla tevhid, sahabelerin faziletleri ve peygamber (SAV) in seçkin yardımcılarının vasıfları hakkındadır.⁶¹

Vâ'izî'nin eserinde, 20b'de ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

26. **Ebû Nâzar 'Abdülazîz b. Manşûr 'Ascedî-yi Mervezî (V/XI. Yy.)**

'**Ascedî**, Gazneli Mahmûd ve oğulları döneminin şairlerinden ve onların medhiyecilerindendir. Onun hayatı, Gazneli Medûd b. Mes'ûd'un dönemine (432-440/1040-1048) ve Horasan emiri Selçuklu Çağrı Bey'in (429/1037 yılından 450/1058 yılına kadar) iktidar günlerine kadar devam etti. Onları kendi kasîdelerinde övdü. Fakat vefât yılı belli değildir. *Mecma'u'l-Fuşahâ*' da Hidâyet'in (ö. 1288/1871) onun ölüm yılını 432/1040 olarak yazmış olması doğru görülmemektedir. 'Ascedî, Sumenat'ın Gazneli Mahmûd eliyle fethedilmesi

⁶⁰ Mustafa Kılıçlı, “Ebû Firâs el-Ĥamdânî”, DİA, (1994), C.10; s.125-126, İstanbul

⁶¹ Vâizî, <https://www.vajehyab.com/dekhoda/واعظى> (Erişim: 26.02.2019)

esnasında (416/1025) övgü ve kutlama anlamında bir kasîde söylemiş ve bu kasîde hayat hikayesi kitaplarında zikredilmiş olup meşhurdur.⁶²

‘**Ascedî**’nin eserinde, 23a’da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

27. Resî

Yazarın, 24b’de ismini zikrederek bir şiirini naklettiği **Resî** hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

28. ‘Ömer el-Burhânî, ‘Abdülmelik Burhânî Nîşâbûrî (409-465/1018-1072)

‘**Ömer el-Burhânî**, hicri V. yy Horasan şairlerinden olup meşhur İranlı şair Emîr Mu’izzî’nin babasıdır. Mu’izzî, maharetinin babasının mirası olduğunu söyleyerek övünür. Döneminin melikü’ş-şuarası olan Burhani, çağdaşı Selçuklu sultanı Alparslan’ın (ö.465/1072) övgücülüğünü yapmıştır. Menuçihri’nin (ö. 432/1040-41 [?]) üslubunu takip ederek şiirlerinde çokça Arapça terkip ve mazmunlar kullanmış, oğlu Mu’izzî de bu tarzı mükemmelleştirmiştir. Elimizde yanlışlıkla Menuçihri’ye nispet edilen kasîdesi ve oğlunu Melikşah’a (1072-1092) tavsiye ettiği beyitler dışında eseri mevcut değildir.⁶³

‘**Ömer el-Burhânî**’nin eserinde, 27a’da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

29. Ebu’l-Me’âlî Neḥḥâs Râzî (VI/XII. Yy.)

Selçuklular devri (hicri VI. yy) meşhur şairlerindedir. Adı bazı kaynaklarda “Bu’l-me’âlî” şeklinde zikredilmektedir ve şia mezhebine mensuptur. Nizâmî-yi ‘Arûzî (ö. 552/1157 [?]) ve ‘Avfî’de (ö. 629/1232 [?]) onun Selçuklu sultanı Gıyâseddîn Mesud b. Melikşah’ı (1072-1092) öven şiirlerle öne çıktığı ve 541h. yılında vefât ettiği kayıtlıdır. Cüveynî (ö. 681/1283) ise onun Emîr Dad

⁶² Şafâ, 1371hş:I/577

⁶³ Bünyâd-ı Dâireti’l-Ma’ârif-i İslâmî, (1376hş), Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm, C.3, S.1144, Tahran

Habeşî b. Altuntak'ı öven şairlerden olduğunu ve Mu'izzî'nin (440 /1048-49-518;521/1124;1127) çağdaşı olduğunu söyler. Müstakil bir divanı bulunmayan Râzî'nin tezkire ve sefinelerde şiirleri görülmektedir.⁶⁴

Nehhâs Râzî'nin eserinde, 29b'de ismi zikredilerek, 191a'da ise isim verilmeden aktarılan ve kendisine ait olduğunu tespit ettiğimiz iki manzumesi bulunmaktadır.

30. Ebu'l-Ferec b. Mes'ûd-i Rûnî [RÛMÎ] (ö. 500/1107'den sonra)

Gazneliler dönemi (963-1186) İran şairi olup "Bü'l-ferec" diye de bilinir. Gazne sarayında yetişti. Gazneli Sultanı İbrâhim b. Mes'ûd'u öven kasîdelerinin çokluğundan onun bu hükümdar zamanında (1059-1099) şöhret kazandığı anlaşılmaktadır. Ancak daha önce Sultan İbrâhim'in oğlu Hindistan Valisi Seyfûddevele Mahmud'un Lahor'daki sarayında yükseldi ve 460 (1068) yılından sonra Gazne sarayına geçti. III. Mesud'u (1099-1115) öven kasîdeleri İbrâhim'den sonra da sarayda kaldığını gösterir. Rûnî, dönemin şairlerinden öğrencisi Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121) ile iyi bir dostluk kurdu. Rûnî'nin bir ara divan işlerinde çalıştığı bilinmektedir. Vefât tarihi belli olmayan Rûnî'nin III. Mesud'a kasîdeler sunmasına ve 500 (1107) yılından 508'e (1115) kadar süren Kannevc fethini bir kasîdeyle anlatmasına bakarak bu tarihlerden sonra öldüğü tahmin edilebilir.

Rûnî'nin çoğunlukla kasîdelerden oluşan, ayrıca rubâî ve gazellerinin yer aldığı divanı günümüze ulaşmıştır. 'Avfî'nin *Lübâbü'l-Elbâb*'ında ve Şems-i Kays'ın *el-Mu'cem*'inde divanın nüshalarında yer almayan bazı beyitleri de bulunmaktadır. Kasîdelerinin çoğunu Gazneli Sultanı İbrâhim'e ve oğlu III. Mesud'a ithaf eden, diğer oğlu Seyfûddevele Maḥmûd için dokuz kasîde yazan Rûnî şiirde asıl ustalığını bu türde göstermiştir; fakat rubâîleri de önemlidir ve 'Ömer Ḥayyâm'ın (ö. 526/1132 [?]) bunlardan etkilendiği söylenir. Evḥadüddîn-i Enverî (ö. 585/1189 [?]), Zâhîr-i

⁶⁴ Şafâ, 1371hş:II/600;

تحقیق در اشعار قیبراکنند ابوالمعالي نحاس رازی، الیاس نورایی، سهیل یاری گلدرد، آینه میراث، شماره 56، ص 314
<http://www.cgie.org.ir/fa/publication/entryview/3762> (Erişim:16.02.2019)

Fâryâbî (ö. 598/1201), ‘Örfî-yi Şîrâzî (ö. 999/1591) ve Feyzî-yi Hindî (ö. 1004/1595) onun şiirlerini örnek alan şairler arasındadır.⁶⁵

Eserde ismi **Ebu’l-Ferec Rûmî** şeklinde zikredilen **Rûnî**’nin 30a’da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

31. Eserî

Yazarın, 32a’da ismini zikrederek bir şiirini naklettiği **Eserî** hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

32. Mecdü’-d-Devle Pindâr Râzî (V/XI. Yy.)

İran’ın Derî Farsça ile şiir söyleyen en eski şairlerindendir. Mecdü’-d-Devle Pindârî, Rey ehliindedir ve hicri V. yy ilk yarısında yaşamış olup döneminin sultan ve vezirlerinin övgücülüğünü yapmıştır. Devletşah Tezkiresinde Pindârî’nin Arapça, Farsça ve Deylemice şiir söyleyen sözü sağlam ve tabiatı güçlü bir şair olduğu nakledilmektedir. *Mecma’u’l-Fuşahâ*’ Pindârî’nin lakabını Kemâleddîn, ölüm tarihini de 401h. olarak zikreder.⁶⁶

Pindâr Râzî’nin eserde 34a, 53a ve 70a’da ismi zikredilerek 3 şiiri nakledilmektedir.

33. Kâdirî

Yazarın, 43a’da ismini zikrederek bir şiirini naklettiği **Kâdirî** hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

34. Kâfi Zâfer Hemedânî (VI/XII. Yy.)

Selçuklular dönemi büyük İran şairlerindendir. ‘Avfî (ö. 629/1232 [?]) onun Irak Selçukluları şairlerinden olup Melikşah’ın (1072-1092) çağdaşı olduğunu nakleder. Şiirlerindeki üslup onun Irak şairlerinden olduğunu ve Melikşah b.

⁶⁵ Rıza Kurtuluş, “Rûnî”, DİA, (2008), C.35, s.245, İstanbul

⁶⁶ ‘Abbâs İkbâl, “Pindârî Râzî”, Tetebbuât-ı Edebi, <http://ensani.ir/file/download/article/20120614191959-6072-31.pdf> (Erişim:01.05.2019)

Alparslan (1072-1092) değil de Muînüddîn Melikşah b. Mahmud b. Melikşah (1152-1153)'in çağdaşı olduğu ihtimalini göstermektedir. 'Avfi ve Hidâyet (ö. 1288/1871) ondan çok az şiir nakletmişlerdir ancak bu şiirler onun şiir söylemedeki üstünlüğü ve üslubundaki letafetin sağlam kanıtlarıdır.⁶⁷

Zafer Hemedânî'nin eserinde 44a'da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

35. Şerefü's-Şu'arâ Emîr Bedreddîn Kıvâmî-yi Habbâz-i Râzî (ö. 560/1165'den önce)

Kıvâmî, VI/XII. yüzyılın ilk yarısının ünlü şairlerindedir. Öğüt, hikmet ve peygamber ailesinin hikayeleri ile meşhurdur. Habbâz olarak ünlü olmasının sebebi, yaşamının ilk dönemlerinde fırıncılık yapması ve fırın dükkanına sahip olmasıdır. Kendisi de şiirlerinde defalarca buna işaret etmiş ve kendisini ekmek pişirici ve fırıncı olarak tanıtmıştır.

Adına işaret etmiş olan hiçbir tezkire yazarı ya da diğer yazarlar, onun Kıvâmeddîn-i Tuğrâî'nin medhiyecisi olarak nitelermeleri ve mahlasını da onun lakabından almış olduğunu söylemeleri dışında yaşamı konusunda herhangi bir bilgi verememişlerdir. Kıvâmeddîn-i Tuğrâî ya da Kıvâmeddîn-i Derguzînî denilen kişi, VI/XII. yüzyılda Irak'ta meşhur kişilerden olup 528/1134 yılından itibaren Irak Selçuklularından III. Tuğrul'un vezirliğini yapmıştır. Daha gençlik yıllarında onun hizmetine girmeyi seçen şair, yazılmış olduğu üzere, onun sarayına bağlandığından dolayı Kıvâmî mahlasını almıştır. Vefâtı, VI/XII. yüzyıl ortaları ve 560/1165 yılından önceye rastlamaktadır.

Kıvâmî, Şîî mezhebine mensup olup Şîî şairler arasında önemli bir yere sahipti. Eserleri arasında peygamber ailesinin menkıbeleri ve mersiye konusunda çokça şiirler görülmektedir. Rey bölgesinde ve şehrinde yaşayan ve genellikle Şia mezhebinin önde gelen zamanının kimi ünlü ve ileri gelen şahsiyetlerini övmüş, Ehl-i Beyt'in menkıbelerine, mersiyelerine ve şahsiyetleri övmesine ilave olarak zühd,

⁶⁷ Şafâ, 1371hş:II/598

vaaz, öğüt konusunda ve latif, çekici ve aşıkane gazelleri de vardır. Dîvân'ı üç bin beytin üzerinde olup basılmıştır.⁶⁸

Ḳıvâmî'nin eserinde 45a'da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

36. Mehsetî Debîr Gencevî (ö. 602/1205-1206)

Mehsetî Hanım hakkında ilk salname bilgisini Ḥamdullah Ḳazvînî'nin "*Târih-i Gozîde*" eserinde buluyoruz. O, 1330 yılında yazdığı bu eserde Mehsetî Hanım hakkında geniş bilgi vermese de, onun iyi rubâîleri olduğunu belirtiyor ve Mehsetî Hanımın kocası Tâceddîn Aḥmed İbn-i Ḥatîb-i Gence hakkında şöyle yazıyor: "O, Sultan Mahmut Gaznevî'nin çağdaşıdır, iyi şiirleri var ve eşi Mehsetî ile güzel şiir yarışmalarında bulunduğu bilinmektedir". 1593 yılında Emîn Aḥmed Râzî "Heft iklîm" isimli tezkiresinde Mehsetî Hanım ve kocasının Sultan Mahmud Gazneli'nin çağdaşları olduğunu, Gazneli olduğunu ve güzel şiirler yazdığını söylemektedir. 'Atṭâr, Mehsetî ismini "Mehestî" kelimesiyle vermekte ve onu "Debîr" ünvanıyla sunmaktadır. Ayrıca onun iyi bir müzisyen olduğunu ve çeng çalgısı icra ettiğini söylemektedir. Mehsetî Gencevî, ayrı ayrı kaynaklardan edinilen bilgilere göre, uzun ömür yaşamış, hatta 90 yaşında da şuhluk ve letafetini kaybetmemiş, takriben 1205-1206 yılında, Nizâmî Gencevî'den bir süre kadar önce vefât etmiştir.

Mehsetî Hanım şiirinin temel konusu aşktır. Tükenmez sevgiyle seven kalbin heyecanlarını, visal sevincini, hicran acısını yansıtan Mehsetî Hanımın rubâîleri zengin bir aşk senfonisini hatırlatıyor. Bu senfoninin her akorunda⁶⁹, her rubâide coşkun sevdalı bir kalbin çarpıntılarını işitiyor, pak aşkını görüyoruz. Mehsetî Hanımın şiirlerinde gerçek duygular göz önünde tutulur. Belki de, bu özelliğinden dolayı rubâîler daha sade ve daha anlaşılırdır. Yeri geldikçe Mehsetî Hanım kendi sevdiğini de kendi sevgisini de idealize ediyor, göklere yükseltiyor. Fakat sevgisini, sevdiğini ilâhileştirmesi ilâhi sevgi demek değil. Ve bu inceliği duymak için de Mehsetî Hanımın şiiri ayrıntılı incelemek gerekmez. Çünkü onun şiirindeki aşk

⁶⁸ Şafâ, 1371hş:II/695

⁶⁹ Akor: Üç veya daha çok sesin bir arada tınlaması (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/>) (Erişim:21.06.2019).

semalara ne kadar yükselse de bu aşkın yere, yaşama, insana bağlı sevgi olduğu bir gerçektir.⁷⁰

Yazarın, 57b’de ismini **Mâhsetî** şeklinde zikrederek bir şiirini naklettiği **Mehsetî**’nin, eserde farklı isimlerle aktarılan şiirlerden 5’inin daha sahibi olduğu tespit edilmiş olup bu manzumelerin yer aldığı varaklar da şu şekildedir:

24a, 34b, 59a, 63a, 64a.

Ancak bu manzumelerden 24a’da yer alan beyitler eserde “*Seyfi*”, 34b’dekiler “*İbn-i Talha*”, 63a’dakiler “*Temîmî*” ve 64a’daki beyit “*Ferîdüddîn ‘Atîâr*” ismiyle zikredilmektedir. Ayrıca 24a’daki beyitlerin kaynaklarda aynı zamanda “*Zahîr-i Fâryâbî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

37. Bihiştî

Bu isim hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Bihiştî’nin eserde, 59b’de ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

Ancak bu beyitlerin kaynaklarda “*Reşîdüddîn Vaṭvât*”a ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

38. Müeyyedü’l-Mülk (VI/XII. Yy.)

Selçuklu vezirlerinden olup Nizâmülmülk’ün (ö. 485/1092) oğludur. Müeyyedü’l-Mülk Arapça Farsça bilir, kalem ve kılıç sahibi bir insandı.⁷¹

Müeyyedü’l-Mülk’ün eserde, 65a’da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

⁷⁰ Rafael Hüseyinov, “Çağdaşımız Mehsetî Gencevî”, İrs-Miras, No.7, 2013 (111), Bakü

⁷¹ M. Çağatay Uluçay, (1977), “İlk Müslüman Türk Devletleri”, s.73, MEB İstanbul

39. İsmâ'îl Emîr (Tûs) Tûsânşâh

Yazarın, 65a ve 93a'da ismini zikrederek 2 şiirini naklettiği **İsmâ'îl Emîr Tûsânşâh** hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

40. Şehâbeddîn Şerefü'l-Üdebâ Şâbir b. İsmâ'îl-i Tirmizî (ö. 546/1151)

VI/XII. yüzyılın ilk yarısının meşhur şairlerinden olup “Edîb Şâbir” olarak ünlüdür. Aslen Tirmizli olup şairliği de burada başlamıştır. Fakat sonraki dönemlerde Merv, Belh ve Harezm gibi diğer bölgelerde de yaşamış olup Sultan Sencer'in (511-552 / 1119-1157) özel medhiyeciliğini yapmıştır. Galiba şairlik dışında sarayın başka işlerinden de sorumlu olmuştur. Tezkire yazarları, Şâbir'in ölüm yılını 546/1151 yılı olarak yazmışlardır.

Edîb Şâbir, Sencer'den (511-552 / 1119-1157) başka Harizmşahlı Atsız'ı (521-551/1127-1156) da Harizm'de kaldığı süre içinde övmüştür. Bu üstat şairin *Dîvân* 'ının bir nüshası elde mevcut olup İran kütüphanelerinde vardır. Şiirinin önemli özelliklerinden biri de sade ve akıcı oluşudur. Kendisi de bu noktaya dikkat etmiş ve şiirini akıcı bir şekilde söylemiştir. Kimi zaman şiirlerinde sanatlı kelimelere rastlanıyorsa da bu zamanın gereğinden dolaydır. Edîb Şâbir'in gönülde yer eden gazelleri ve güzel tegazzülleri, sözünün açıklığı, ince mazmunları kullanması ve sade tatlı bir dile sahip oluşu nedeniyle Fars şiirinde büyük bir ün kazanmıştır.⁷²

Edîb Şâbir'in 66b'de ismi **İbn-i Şâbûr** şeklinde zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

Ancak bu beytin kaynaklarda “*Enverî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

⁷² Şafâ, 1371hş:II/643

41. Enverî, Evhadüddîn Muhammed b. Muhammed b. ‘Alî-yi Ebîverdî (ö. 585/1189 [?])

İran edebiyatının en büyük kasîde şairi. Horasan’ın Deşt-i Hâverân vilâyetine bağlı Ebîverd ilçesinin Bedene köyünde doğdu. Bu sebeple Ebîverdî nisbesiyle de tanınır. Hayatı hakkındaki bilgiler, başta şuarâ tezkireleri olmak üzere diğer kaynaklarda rastlanan fıkralardan ibarettir. Çok iyi bir öğrenim gördüğü, felsefe, kelâm, mantık, riyâziyyât edebiyat, astronomi (hey’e) ve astroloji gibi ilim alanlarında geniş bilgi sahibi olduğu yine şiirlerinden anlaşılmaktadır. Sultan Sencer’e (511-552 / 1119-1157) sunduğu kasîdelerdeki mükemmeliyet onun daha gençliğinden itibaren şiir yazdığını göstermektedir. Sağlam bir şiir tekniğine sahip olan Enverî hayal gücü geniş, edebî sanatları çok iyi kullanabilen bir şairdir. Edebî sanatları kullanmadaki üstün yeteneği sebebiyle şiirlerinden birçok beyit veya parça belagat kitaplarında ve sözlüklerde edebî sanatlara ve kelimelere şâhid olarak gösterilmiştir. Şiirde kullandığı dil genellikle konuşma diline yakın ve akıcıdır. Ancak çeşitli bilim dallarındaki geniş bilgisi sebebiyle başka şairlere oranla şiirlerinde daha çok Arapça kelime ve cümlelere yer verdiği için bunları anlamak oldukça güçtür.”⁷³

Yazarın, 75b’de ismini zikrederek bir şiirini naklettiği **Enverî**’nin, eserde farklı isimlerle veya isim verilmeden aktarılan şiirlerden 14’ünün daha sahibi olduğu tespit edilmiş olup bu manzumelerin yer aldığı varaklar şu şekildedir:

23a, 39a, 60a, 66b, 76b, 107a, 110b, 120b, 121a, 124a, 124a, 132a, 149a, 183b.

Ancak bu manzumelerden 66b’deki beyit eserde “*İbn-i Şâbûr*”, 76b, 110b ve 124a’dakiler “*İbn-i Talha*”, 120b ve 124a’dakiler “*Seyfî*” ve 121a’daki “*Hakîm Nâlib*” ismiyle zikredilmektedir.

⁷³ Şafâ, 1371hş:II/656

42. Seyyid Hasan Gaznevî, Zü'ş-Şehâdeteyn Seyyid Eşrefüddîn Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed Hüseyinî (ö. 556/1161)

Seyyid Hasan Gaznevî adıyla da tanınır. Nisbesinden Gazneli olduğu ve kaynaklardaki bazı kayıtlardan VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Şiirlerinde genellikle Hasan mahlasını kullanmıştır. Senâî'nin (ö. 525/1131 [?]) *Kârnâme-i Belh* adlı eseriyle diğer bazı kayıtlardan, Gazneli II. Mesud döneminde (1099-1115) şiirle meşgul olduğu, Kemâlüddeve Şîrzâd (1115-1116) ve Sultânüddeve Arslan (1116-1117) dönemlerinde de saray şairleri arasında yer aldığı öğrenilmektedir. Behram Şah (1117-1157), tahta geçince onun için bir kutlama şiiri yazdı ve bundan sonra yıllarca Behram Şah'ın sarayında yaşadı.

Eşref-i Gaznevî, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121), Mu'izzî (440 /1048-49-518;521/1124;1127) ve Senâî gibi çağdaşı şairlerin üslûbunu benimsemekle birlikte bu üslûbu geliştirmiş ve kendine özgü bir hale getirmiştir. Kendisinden sonraki şairlerden Cemâleddîn Abdürrezzâk-ı İşfahânî (ö. 588/1192), onun oğlu Kemâleddîn-i İşfahânî (ö. 638/1240 [?]) ve Mücîrüddîn-i Beylekânî (ö. 586/1190 [?]) gibi birçok şairi etkilemiştir. Ölümünden sonra adı bilinmeyen bir kişi tarafından derlenen ve 4750 beyit ihtiva eden divanını Müderris-i Razavî Dîvân-ı Seyyid Hasan-ı Gaznevî adıyla yayımlamıştır (Tahran 1328 hş./1949).⁷⁴

Eserde, 82a'da ismi zikredilerek bir şiiri aktarılan **Seyyid Hasan**'ın 127a ve 179b'de isim verilmeden aktarılan şiirlerin de sahibi olduğu tespit edilmiştir.

43. Ebu'l-Muzaffer 'Imâdüddîn Şehfûr (Şâhfûr) b. Tâhir b. Muhammed el-İşfahânî el-İsferâyînî (ö.471/1078)

Muhtemelen V. (XI.) yüzyılın başlarında İsferâyin'de doğdu. Bazı kaynaklarda İşfahânî nisbesiyle anılmasından dolayı İsfahan'da da bulunduğunu söylemek mümkündür. Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) öğrencisi oldu ve onun kızıyla evlendi. İlim tahsil etmek amacıyla seyahatler yaptı, İbn Muhmiş ez-Ziyâdî'den hadis dinleyip rivayet etti, Zâhir eş-Şehhâmî de kendisinden rivayette

⁷⁴ Mürsel Öztürk, "Eşref-i Gaznevî", DİA, (1995), C.11, s.474-475, İstanbul

bulundu. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk tarafından Tûs'ta ders okutmakla görevlendirildi. Uzun süre müderrislik yaptığı ve pek çok öğrenci yetiştirdiği Tûs'ta vefât etti.

İbn-i 'Asâkir'in (ö. 600/1203) tasnifine göre Eş'arî kelâmcılarının dördüncü tabakasında yer alan Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî tefsir ve fıkıh âlimleri içinde de zikredilir. Bununla birlikte kelâm ve usul ilmî şahsiyetinde önemli bir yer tutar. Yazdığı eserlerle mezhep tarihçileri arasında da yer alan İsferâyînî Ehl-i sünnet'in ilkelerini hararetle savunur. *et-Tebşîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırqati'n-nâciye 'ani'l-fırağı'l-hâlikîn, Tâcü't-terâcim fi tefsîri'l-Ḳur'ân li'l-e'âcim* ve *el-Evsaṭ* adlı eserleri meşhurdur.⁷⁵

Eserin 88b sayfasında ismi **İbn Şâhfûr** şeklinde zikredilerek **İbn Şehfûr**'un iki beyti nakledilmektedir.

44. Üstâd Ebu'l-Ḳâsım Ḥasan b. Aḥmed 'Unşurî-yi Belhî (ö. 431/1039-40)

Ölüm tarihi, 431/1039-40 yılı olarak nakledilmiştir. Gazneli Mahmûd ve Mes'ûd sarayının Farsça söyleyen şairlerinin başında gelen ve kendi zamanına dek Rûdekî'den (ö. 329/941) sonra övgü ve gazelde mutlak üstat şairlerdendir. 'Unşurî'nin şiir alanında olgunlaşma dönemi, Gazneli Mahmûd'un güç ve şöhret bulduğu döneme ve kardeşi Naşr b. Nâşiruddîn Sebuk Tegîn'in (ö. 387/997) Horasan'daki iktidarı dönemine denk gelmektedir. 'Unşurî'nin Divan'ının üç bin beyit civarında olduğu yazılmıştır. Bugün onun şiirlerinden çeşitli kaynaklarda ve Divan'ının mevcut olan nüshalarında olanlar iki bin beyti biraz geçmekte, kasîde, birkaç gazel, kıta ve mesnevîlerinden birkaç parçayı içermektedir. Onun Dîvân'ı dışında *Şâdbihr u 'Âynu'l- hayât, Vâmık u 'Azrâ* ve *Ḥing-but u Sorḥ-but* adlarında manzumeleri de vardır. 'Unşurî, güçlü ve hüner sahibi bir şairdi. Dakik anlamları ve ince hayalleri beyan etme noktasında maharetliydi. Yeni mazmunlar içermeyen çok az beyti vardır. Onun şiirinin özelliklerinden birisi, mantıksal düşüncenin onda yer almasıdır. 'Unşurî, ilmî kavram ve düşüncelerden yararlanarak onların şairane

⁷⁵ Emrullah Yüksel, "İsferâyînî, Şehfûr b. Tâhir", DİA, (2000), C.22, s. 517-518, İstanbul

tahayyüllerle karıştırılması yoluyla ve bazen de onlarda bir tasarrufta bulunmaksızın yararlanmış olan ilk şairler arasında yer alır.⁷⁶

‘Unşurî’nin eserinde, 88b’de ismi zikredilerek bir beyti nakledilmektedir.

45. Hüseyn Necîb

Yazarın, 108b’de ismini zikrederek bir şiirini naklettiği **Hüseyn Necîb** hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

46. Lebîbî (V/XI. Yy.)

Mahlası (Lebîbî) dışında adı ve hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Nisbesinden Horasanlı olduğu anlaşılmaktaysa da hangi şehirden olduğu belli değildir. Yakın arkadaşı Ferruhî’nin 429’da (1037-38) ölümü üzerine yazdığı mersiye onun bu tarihte hayatta bulunduğunu göstermektedir. ‘Avfî, Lebîbî’nin Gazneliler dönemi (963-1186) şairlerinden olup Gazneli Mahmud’un kardeşi Ebu’l-Muzaffer Yûsuf b. Nâşiruddîn için bir kasîde yazdığını kaydederse de (*Lübâb*, s. 527-528) bu kasîde onun için değil Çağâniyân emîrlerinden Ebu’l-Muzaffer için söylenmiş olmalıdır. Zira Gazneli Ebu’l-Muzaffer için yazılan kasîdelerde daima Ebû Ya’kûb künyesi kullanılmıştır.

Lebîbî’den bu kasîde dışında sözlüklerde şahit olarak kullanılan sınırlı sayıda beyit günümüze ulaşmıştır. Bunlar şekil bakımından mesnevîlerden alınmış beyitlere benzemekteyse de konuları belli değildir. Bütün bunlara rağmen Lebîbî’nin döneminin tanınmış şairlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân (ö. 515/1121) onu “Seyyidü’ş-Şuarâ” diye niteler. Ayrıca Muhammed b. Hüseyn el-Beyhakî (ö. 470/1077) Lebîbî’yi “Üstâd-i Sühan (Söz Ustası)” olarak kaydeder. Esedî-i Tûsî’nin (ö. 465/1073) *Luğat-ı Fûrs*’ünde Lebîbî’nin birçok şiirinin yer alması şiirlerinin daha sonraki dönemlerde de yaygın olduğunu göstermektedir.⁷⁷

⁷⁶ Şafâ, 1371hş:I/559

⁷⁷ Rıza Kurtuluş, “Lebîbî-i Hôrâsânî”, DİA, (2003), C.27, s.121, Ankara

Lebîbî'nin eserinde, 111b'de ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir. Ancak bu beytin kaynaklarda "*Senâî*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

47. **Ḥâlid b. Rebî' Mekkî Ṭûlânî Herevî (VI/XII. Yy.)**

Ḥâlid mahlasıyla tanınan hicri VI. Yüzyıl şair ve bilim adamıdır. Mekke asıllı olup Horasan'da doğmuştur. Enverî'nin (ö. 585/1189 [?]) çağdaşı ve yakın arkadaşıdır. Muhammed b. Melikşah, Sultan Sencer (511-552 / 1119-1157) ve Alâeddin Cihansûz gibi sultanların saray şairlerinden kabul edilir. Ḥâlid Herevî dürüst, cana yakın ve sosyal bir kişiliğe sahipti. Farsça ve Arapça şiirler söyleyen Ḥâlid Herevî'nin gazel, kasîde, kıta ve rubâî tarzında beyitleri bulunmaktadır.⁷⁸

Ḥâlid Herevî'nin eserinde, 117a'da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

48. **Nizâmî Sâ mânî**

Bu isim hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Nizâmî Sâ mânî'nin eserinde, 120b'de ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir. Ancak bu beytin kaynaklarda "*Senâî*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

49. **Ḥakîm Nâlib**

Bu isim hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Ḥakîm Nâlib'in eserinde, 121a'da ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir. Ancak bu beytin kaynaklarda "*Enverî*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

⁷⁸ Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm:21/646

50. Kıvâmî Havâfi (VI/XII. Yy.)

Havâfi, ‘Avfi’nin (ö. 629/1232 [?]) çağdaşı olup ‘Avfi kendisiyle Nişabur’da görüşmüştür.⁷⁹

Havâfi’nin eserinde, 115b ve 124b’de ismi zikredilerek 2 şiiri nakledilmektedir.

51. ‘İzzeddîn Sa’dullah Tehcirânî

Yazarın, 108a’da ismini zikrederek bir şiirini naklettiği ‘**İzzeddin Sa’dullah Tehcirânî** hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

52. Ebu’l-Hasan Lâmi’î Gürgânî (V/XI. Yy.)

Lâmi’î Gürgânî, hicri V. Yy şairlerinden olup Gürgân Bekrâbâd doğumludur. Hâce Nizâmülmülk, Vezir Alparslan (455-465h.) ve Amîdülmülk Kündürî’nin (ö. 456/1064) övgücülüğünü yapmıştır. Alparslan döneminden sonraki şiirleri mevcut değildir. Lamii şiirlerinde ilk dönem Gazneli şairleri örnek almış ve Arapça terkip ve teşbihlerden istifade etmiştir. Teşbihlerde Menûçihri’yi (ö. 432/1040-41 [?]), uzun şiirler söylemede Burhânî, Sûzenî (ö. 569/1173) ve Cemâlî gibi şairleri takip ediyor, tabiat tasvirlerinde Ferruhî (ö.429/1037-1038), ‘Unsurî (ö. 431/1039-40), Mehricerdî ve ‘Am’ak’la (ö. 542/1147 veya 543/1148) karşılıklı şiirler yazıyordu.⁸⁰

Lâmi’î Gürgânî’nin eserinde, 13b’de ismi zikredilerek bir şiiri nakledilmektedir.

⁷⁹ Şirvânî, 1375hş:89

⁸⁰ Encümen-i Mefâhîr-i Ferhengî, Eser-Âferinân, C.5, s.95, Tahran; http://wiki.ahlolbait.com/لامعى_گريگانى, (Erişim:17.02.2019)

53. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu'l-Kâsım Cüneyd b. Muḥammed el- Ḥazzâz el- Kāvârî (ö. 297/909)

İlk devir sûfilîğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur sûfî Bağdat'ta doğdu ve orada yaşadı. Doğum tarihi belli değildir.

Cüneyd tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını tesbit ederek tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan büyük sûfilerden biridir. Tasavvufî görüşleri hem kendi risâleleri hem de kaynak eserler yoluyla günümüze ulaşmıştır.

Birçok ünlü sûfî Cüneyd'in sohbetinde bulunmuş, onun müridi ve halifesi olmuştur. Bu sebeple tarikatların tamamına yakın kısmı silsilelerinde Cüneyd'e yer verirler.⁸¹

Eserde, 9a'da ismi zikredilerek nakledilen sözün **Cüneyd-i Bağdâdî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

54. Mevlâna Ebu'l-Meḥâmid Seyfüddîn Muḥammed Fergânî (ö. 705/1305'ten sonra)

Kasîdelerinin birinde verdiği bilgilerden VII. (XIII.) yüzyıl ortalarında Orta Asya'da Fergana bölgesinde doğduğu tahmin edilmektedir. Şiirlerinde çoğu zaman "Seyf-i Fergânî", bazan da "Seyfi" mahlasını kullanmıştır. Gençlik döneminde Moğol istilâsının yol açtığı kargaşa içinde vatanından ayrılıp bir süre Tebriz'de kaldı, ardından Anadolu'ya giderek Aksaray'a yerleşti. VI. (XII.) yüzyıl Horasan şairlerinden çok etkilendiği anlaşılan Fergânî, Sa'dî-i Şîrâzî'ye (ö. 691/1292) yakın ilgi duydu, kendisiyle yazıştı ve onu öven şiirler kaleme aldı. Devrinin önde gelen şairlerinden olmasına rağmen dünyaya meyletmemesi ve zalim hükümdarlara övgüler yazmaktan kaçınması yüzünden inzivada yaşadığı Aksaray'ın küçük bir hankahında vefât etti.

⁸¹ Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", DİA, (1993), C.8, s.119, İstanbul

Fergânî'nin bizzat düzenlediği divanı günümüze ulaşmıştır. 582 gazel, 120 kasîde, beş kıta, yirmi üç rubâiden oluşan ve 11.000'den fazla beyit ihtiva eden *Dîvân Zebîhullah Şafâ* tarafından neşredilmiştir (Tahran 1341, 1364 hş.).⁸²

Yazarın 75b de “’*Am’ak*” ismiyle naklettiği iki beytin **Seyf Fergânî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

55. Zahîrüddîn Ebu'l-Fazl Tâhir b. Muhammed-i Fâryâbî (ö.598/1202)

VI/XII. yüzyıl sonlarının üstat şairlerinden, belîğ sözlülerinden, ileri gelen büyük kasîdecilerinden ve gazelcilerindendir. Şairin gençlik yılları Fâryâb ve Nişâbûr'da geçmiştir. Buralarda kaldığı süre içinde ilim ve çeşitli bilimsel ve edebî bilgileri elde etmekle uğraştı. Bunun yanında da Horasan'ın mahallî valisi Togânşâh (Doğan Şah) b. Müeyyed Ayaba'yı (ö. 582/1186) övmekteydi. 582/1186 yılı dolaylarında bu şehri terk edip İsfahân'a gitti ve burada Şadreddîn-i Hucendî'nin (ö.592/1196) hizmetine girip bir süre bu şehirde kaldı. Daha sonra da Mazenderan ve Âzerbaycan'a gitti. Bundan itibaren padişahlardan ve ileri gelenlerden birkaç kişiyi övdü. Mazenderan'ın Âl-i Bavend melikleri meşhurlarından İsfehbûd Erdeşîr, Irak Selçuklularının son padişahı Tuğrul b. Arslan (ö.590/1194), Atabek Kızıl Arslan (ö.587/1191) ve onun yerine geçen Atabek Muhammed b. İldeniz bunlardandır.

Rivayete göre **Zahîr**, ömrünün sonlarında sultanlara hizmet etmekten uzak durup ibadet ve ilimle meşgul olmuş, 598/1202 yılında vefât ettiği ana dek Tebriz'de yaşamış ve burada toprağa verilmiştir.⁸³

Eserde, 24a'da isim verilmeden nakledilen manzumenin **Zahîr-i Fâryâbî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

56. Üstad Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed-i Dakîkî (IV/X. Yy.)

Sâmânî döneminin (819-1005) ünlü şairlerinden ve *Şâhnâme*'yi nazmetmeye adım atan ikinci şairdir. Doğum tarihi kesin olarak belli değildir. Fakat büyük bir

⁸² Nimet Yıldırım, “Seyf-i Fergânî”, DİA, (2009), C.37, s.27, İstanbul

⁸³ Şafâ, 1371hş:II/750

ihtimalle, IV/X. yüzyılın ilk yarısının ortalarındadır. Zerdüştlük inancına mensuptu. Fakat zamanın gereği olarak Müslüman isim ve künyesi taşımaktaydı.

Dağîkî'nin önemi, onun medhiye (övgü) şiirlerindedir. Sâ mânî padişahlarından Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh (350-365/961-975) ve Ebu'l-Kâsım Nûh b. Mansûr (365-387/975-997); Sâ mânîlere bağlı emirlerden Çagânîler emiri, Emîr Fağruddevle Aşmed b. Muğammed b. Muhtâc'ı övmüştür.

Dağîkî'den geriye kalan kasîde, gazel, kıta ve dağınık beyitler, özellikle *Lübâbü'l-Elbâb* ve *Mecma'u'l-Fuşahâ* gibi tezkire kitaplarında, *Târîh-i Beyhakî*, *Tercumânu'l-Belâga*, *Dağâiku's-sihr* ve *el-Mu'cem* gibi tarih ve edebiyat kitaplarında ve özellikle Esedî'nin *Luğat-i Fûrs* gibi lûgat kitaplarında yer almaktadır. Bunların tümü, bu üstad şairin maharetine, hayal gücüne, anlamın le-tafetine ve lafızların akıcılığına tam anlamıyla işaret etmektedir. Dağîkî, hiç şüphe yok ki IV/X. yüzyılın büyük şairlerinden biridir. Onun çeşitli şiir türlerinde kalem oynatmış olması ve tüm alanlarda göstermiş olduğu güç, onun kelamın fesahati, sözün akıcılığı, tabiatının gücü, beyan kuvveti ve zihin açıklığı üzerindeki etkinliğinin bir delilidir.⁸⁴

Eserde, 185a'da isim verilmeden nakledilen manzumenin **Dağîkî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

57. Hâllâku'l-Me'ânî Kemâleddîn İsmâ'îl b. Cemâleddîn Muğammed b. 'Abdurrezzâk-i İşfahânî (633/1236'de sağ)

İran'ın Moğol saldırıları dönemindeki büyük kasîdecilerinin sonuncusudur. Kemâleddîn İsmâ'îl, Moğol saldırılarının dehşet ve vahşet dolu dönemini tamamıyla yaşadı ve kendi gözleriyle Moğolların 633/1236 yılında İsfahân'da yaptıkları katliama şahit oldu.

Kemâleddîn İsmâ'îl, ince anlamları kullanma noktasındaki ustalık ve maharetiyle geniş bir şöhrete sahipti. Söz eleştirmenlerinin onun hakkındaki

⁸⁴ Şafâ, 1371hş:I/408

düşüncesi, onu babasına tercih edecek ve Hâllâku'l-Me'ânî olarak lakaplandırılacak bir derecedeydi. Manaları yaratma noktasında sahip olduğu ince düşünce ve dikkat ile birlikte sorunlu redifleri kullanma ve anlaşılması zor kelimeleri şiire sokma açısından da ünlüydü. Nitekim bu zorluklarla ve kayıtlarla iç içe olan kimi kasîdeleri, kendisinden sonra cevap bulamamıştır. Dîvân'ı basılmış olup meşhurdur.⁸⁵

Eserde, 22b, 23a ve 136a'da isim verilmeden 155b'de ise “*Atîâr*” ismiyle nakledilen manzumelerin **Kemâleddîn İsmâ'il**'e ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

58. Esîrüddîn 'Abdullah Evmânî (ö.656 veya 665/1258 veya 1266)

Hemedan civarında Evman köyünden olup Nâşîrüddîn Tûsî'nin öğrencilerindendir. Alim ve bilgili bir şairdir.”⁸⁶

Hicri VII. yy ilk dönem şairlerinden olan Esîr, Kemâleddîn İsmâ'il (633/1236'de sağ) ve Refî'i Lünbânî'nin çağdaşı olup Azerbaycan atabeylerinin meddahlarındandır. Süleyman Şah'ın özel şairi olan Esîr, hicri 656 veya 665 yılında ölmüştür.⁸⁷

Eserde, 47a'da isim verilmeden nakledilen beyitlerin **Esîr**'e, bu beyitlerden ikincisinin aynı zamanda “*Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

59. Hâssanü'l-'Acem Efđalüddîn Bedîl b. 'Alî b. 'Osman Hâkânî-yi Hâkâik-i Şîrvânî (VI/XII. Yy.)

İran'ın en büyük şairlerinden ve ünlü belâğatçılarından biridir. Hâkânî, büyük hakan Fahreddîn Menûçîhr b. Ferîdûn-i Şîrvânşâh'ın hizmetine girdikten sonra Abbâsî halifesi el-Muktefî li-Emrillâh'ın (1136-1160) hizmetine girdi.

⁸⁵ Şafâ, 1371hş:II/871

⁸⁶ Şemseddîn Sâmî, (1894), “Kâmûsü'l-A'lâm”, C.I, s.781, İstanbul

⁸⁷ Şîrvânî, 1375hş:75

Hâkânî'nin eserlerinden, kasîde, kıta, terci, gazel ve rubâîlerini içeren *Dîvân*'ından başka VI/XII. yüzyılın önemli şahsiyetlerinden ve ileri gelenlerinden olan Musûl hakimi Cemâleddîn Ebû Ca'fer Muhammed b. İşfahânî adına söylemiş olduğu *Tuhfetu'l-İrâkeyn* mesnevîsi de vardır. Bu manzumeyi, Hâkânî, Mekke'ye ve İrâkeyn'e yapmış olduğu ilk yolculuğunun detaylarını anlatmak için söylemiştir.

Hâkânî, kasîde söyleyen en büyük şairlerden ve Fars şiirinin temel taşlarındandır. Onun sözlerinin terkibi, anlamları ortaya çıkarma, yeni mazmunlar bulma, tavsif ve teşbihte özel bir tarz geliştirme noktasındaki düşünce gücü ve mahareti meşhurdur. Bu yönüyle yeni olmayan hiçbir kasîdesi, kıtası ve şiiri yoktur. Hâkânî'nin vasıf noktasındaki mahareti, kasîde söyleyen şairlerin çoğundan daha öndedir. Ateş, çöl, sabah, bezm meclisleri, bahar, hazan, güneşin doğuşu vb. gibi çeşitli doğa tasvirleri, Fars dilinin üstün vasıfları arasında sayılmaktadır. Genellikle güzel hayallerle birlikte şaşırtıcı istiare ve kinayelerle süslü olan terkipleri, kendi dönemine dek kullanılmamış olan özel anlamlar içermektedir. Hâkânî, medhiyeci olmasının yanında hoş tabiatlı, yüce himmetli ve özgür bir kişiydi.⁸⁸

Eserde, 142b'de isim verilmeden nakledilen beyitlerin **Hâkânî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

60. Evhadüddîn-i Kirmânî, Hâmid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmânî (ö. 635/1238)

Kirman Selçukluları'ndan Sultan II. Turan Şah'ın oğlu olarak gösterilir. Muhtemelen 1204 yılında Anadolu'ya gelen Evhadüddîn ertesi yıl o sırada Konya'da bulunan Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240) ile görüştü. Bu arada Malatya, Sivas ve Konya'ya gittiyse de genellikle Kayseri'de ikamet etti. Anadolu'da kaldığı süre içinde Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) ile iyi ilişkiler kurdu. Onun Anadolu'ya Abbâsî Halifesi Nâşır-Lidînellâh (1180-1225) tarafından kurulan fütüvvet teşkilâtının bir mensubu olarak geldiği, gerek devlet adamlarından gerekse halktan büyük saygı gördüğü, ancak Mevlevî çevrelerin kendisine muhalif olduğu öne sürülmektedir. 634/1234 yılında halifenin daveti

⁸⁸ Şafâ, 1371hş:II/776

üzerine Bağdat'a döndü ve Merzübâniyye Hankahı'na şeyh tayin edildi. Kısa bir müddet sonra da 3 Şaban 635'te (21 Mart 1238) vefât etti.

Evhadüddîn, Allah'ın cemal sıfatının tecellilerini varlıkta temaşa etmeyi esas alan “şâhidbâzî” denilen tasavvufî meşrebe sahip bir sûfidir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir mecmuanın (Ayasofya, nr. 2910) baş tarafında Evhadüddîn'in bazı nasihatleri, bir mev'izesi, biri Halife Müstaşır-Billâh'a (1226-1242) olmak üzere birkaç mektubu bulunmakta, daha sonra rubâîleri başlamaktadır. Burhan b. 'Ömer tarafından 730 (1330) yılında Aksaray'da istinsah edilen mecmuada Evhadüddîn'in adı bilinmeyen bir kişi tarafından derlenen 1731 rubâîsi yer almaktadır.⁸⁹

Eserde, 77b'de isim verilmeden nakledilen beyitlerin ikincisinin **Evhadüddîn-i Kirmânî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir

61. Ebû Sa'îd Ebu'l- Hayr Aḥmed b. Muḥammed el-Meyhenî (ö. 440/1049)

Ebû Sa'îd Ebu'l-Ḥayr 357/ 967 tarihinde Horasan'ın Meyhene kasabasında doğdu. Çocukluğunu Meyhene'de geçiren Ebû Sa'îd babasıyla birlikte gittiği semâ meclislerinde tasavvufu tanıdı. Mutasavvıf şair Ebu'l-Kâsım Bişr-i Yâsîn'in derslerine devam edip dil ve edebiyat ilimlerinde ondan faydalandı, şiir ve tasavvuf anlayışından da etkilendi. Ondandır öğrendiği şiirleri çeşitli sohbet meclislerinde okudu ve bu şiirler onun için ilham kaynağı oldu.

Ebû Sa'îd fıkıh, tefsir ve hadis bilgisini ilerletmek için Merv'e gitti. Daha sonra Serahs'a giderek Ebû 'Alî Zâhir b. Aḥmed'den tefsir, fıkıh usulü ve hadis dersleri aldı. Burada dönemin ünlü sûfilerinden Lokmân-ı Seraḥsî ile tanıştı. Lokmân onu Ebû Naşr es-Serrâc'ın (ö. 378/988) müridlerinden Şeyh Ebu'l-Fazl Muḥammed b. Ḥasan es-Seraḥsî ile tanıştırdı. Ebu'l-Ḥayr, kendisine zikir telkin eden bu şeyhten ciddi surette etkilendi, tavsiyesine uyup Meyhene'ye döndü. Yedi yıl riyâzet hayatı

⁸⁹ Nihat Azamat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, DİA, (1995), C.11, s.518-520, İstanbul

yaşadı, tahammül edilmesi zor çileler çıkardıktan sonra tekrar Serahs'a döndü. Ardından şeyhin tavsiyesine uyup Nîşâbur'a gitti. Burada İmâmü'l- Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) gibi âlim ve mutasavvıflarla tanıştı.

Daha sonra halkı irşada başladı. Nîşâbur ve Meyhene'deki tekkesinde çevresinde çok sayıda mürid toplandı. Ebû Sa'id'in tasavvuf silsilesi Ebu'l-Fazl, Ebû Naşr es-Serrâc (ö. 378/988) ve Ebû Muhammed Mürtaîş vasıtasıyla Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) ulaşır. Fakat Ebû Sa'id, Bâyezîd-i Bîstâmî (ö. 234/848 [?]) ve Hallâc-ı Manşûr (ö. 309/922) tarzı bir tasavvuf anlayışına sahipti. Tekke âdâbının ilk defa Ebû Sa'id tarafından tesbit edildiği kabul edilir. Onun tasavvufta kendine has bir yol açtığını, tekke inşa ettiğini, günde iki defa sofru kurduğunu söyleyen Kazvîni (ö. 998/1590'dan sonra), bütün tasavvufî âdâbın Ebû Sa'id'e nisbet edildiğini söyler (*Âsârü'l-bilâd*, s. 361). Yine tasavvufî fikir ve hisleri çoğu Farsça olan şiirlerle, özellikle rubâîlerle ilk defa o ifade etmiş, Senâî (ö.525/1131 [?]), Ferîdüddîn-i 'Atfâr (ö. 618/1221) ve Mevlâna (ö. 672/1273) bu yolda onun peşinden gitmişlerdir. Bazı kaynaklarda İbn Sînâ (ö. 428/1037) ile mektuplaştığı, hatta kendisiyle görüştüğü, baş başa yaptıkları uzun bir görüşmeden sonra İbn Sînâ'nın, "Benim bildiklerimi o görüyor"; Ebû Sa'id'in de, "Benim gördüklerimi o biliyor" dedikleri, böylece hakikate akılla da keşf ile de ulaşılabilirliğini belirttikleri rivayet edilir. Ebû Sa'id 440/1049 tarihinde doğduğu yer olan Meyhene'de seksen iki yaşında vefât etti.

Sağlığında müridleri tarafından sözlerinin kaydedilmesini bile istemeyen Ebû Sa'id'in sonradan ayrıntılı bir şekilde hal tercümesini yazan torunları, onun "Havrâ" adlı bir rubâîsi dışında (*Esrârü't-tevhîd*, s. 218) başka eserinin olmadığını kaydederler. Buna rağmen kütüphanelerde yetmiş aşkın rubâîsini ihtiva eden el yazmaları vardır. Bunların büyük bir bölümü Sa'id-i Nefisî tarafından Sühanân-ı Manzûm-i Ebû Sa'id-i Ebu'l-Hayr adıyla basılmıştır (Tahran 1334 hş.) Ancak bu rubâîler Ebû Sa'id'in değil çoğu kendisinden sonra yaşamış olan 'Abdullah Enşârî (ö.481/1088), Senâî, 'Atfâr, 'Ömer Hayyâm (ö. 526/1132 [?]), Fahreddîn-i Irâkî (ö. 688/1289) gibi şairlerin şiirleridir. Ebû Sa'id'in, sûfilerin Tanrı'ya doğru mânevî yolculuklarında uğradıkları kırk konaktan söz eden *Çihil Makâm* adlı bir risâlesi

vardır. Bu risâle de ‘Alî Hemedânî’ye atfedilmek istenmiştir. Ancak İstanbul kütüphanelerinde mevcut yazma nüshalarındaki ifadeler bu risâlenin Ebû Sa’îd’e ait olduğunu göstermektedir.⁹⁰

Eserde, 39b ve 116a’da isim verilmeden nakledilen beyitlerin **Ebû Sa’îd Ebu’l-Ḥayr**’a, 39b’deki beyitlerin aynı zamanda “*Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

62. Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî (604/1207-672/1273)

Mevleviye tarikatının kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şairdir. Babası Bahâeddîn Veled, Belh’e yerleşmiş bir ulemâ ailesine mensuptu ve “Sultânü’l-Ulemâ” unvanıyla tanınmıştı.

Eflâkî (ö. 761/1360), Bahâeddîn Veled’in Hicaz’dan dönerken Şam’a uğradığını, 614’te (1217) Malatya’ya, 616’da (1219) Sivas’a geldiğini, daha sonra Erzincan üzerinden Akşehir’e geçerek kendi adına yaptırılan medresede dört yıl ders okuttuğunu, oradan Lârende’ye (Karaman) gittiğini, burada da adına yaptırılan medresede en az yedi yıl müderrislik yaptığını, ardından Sultan Alâeddin Keykubad’ın (1220-1237) daveti üzerine Konya’ya yerleştiğini belirtir. Eflâkî, Seyyid Burhâneddîn’in, buluştuklarından bir yıl sonra Mevlâna’yı zâhir ilimlerinde daha da ilerlemesi için Şam’a gönderdiğini söyler. Mevlâna’nın Arap dili ve edebiyatı, lugat, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimler başta olmak üzere aklî ve naklî ilimlerden icâzet aldığını söyleyen Sipehsâlâr (ö. 712/1312 [?]) onun Şam’da Muhyiddîn İbnü’l-‘Arabî (ö. 638/1240), Sa‘deddîn-i Hammûye (ö. 671/1272-73’ten sonra [?]), ‘Osmân-ı Rûmî, Evḫadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/1238) ve Şadreddîn Konevî (ö. 673/1274) ile uzun müddet sohbet ettiğini belirtir (*Risâle-i Sipehsâlâr*, s. 24-25, 35).

Mevlâna kâmil mânada âlim, sûfî ve şairlik özelliklerine sahip bir şahsiyettir. Çocukluğunda babasının yanında başladığı öğrenimini gittiği Halep ve Şam’da sürdürmüştür. İlk tasavvufî eğitimini de yine babasından almıştır. Sultânü’l-Ulemâ

⁹⁰ Tahsin Yazıcı, “Ebû Sa’îd-i Ebu’l-Ḥayr”, DİA, (1994), C.10, s.220-222, İstanbul

lakabıyla tanınan babası Bahâeddîn Veled'in Kübreviyye'nin kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) halifesi olduğu söylendiği gibi Ahmed el-Ğazzâlî'den (ö. 520/1126) gelen tarikat silsilesinden hilâfet aldığı da belirtilmektedir. Şems-i Tebrîzî (ö. 645/1247 [?]) ile karşılaşması Mevlâna'nın hayatında bir dönüm noktası oluşturur.

Mevlâna'nın şiirleri ve mektupları arasında Arapça olanlar bulunmakla birlikte eserleri Farsça'dır. 1. *Dîvân-ı Kebîr (Dîvân-ı Şems-i Tebrîzî)*. 2. *Meşnevî*. 3. *Fîhi mâ fîh*. 4. *Mecâlis-i Seb'â*. 5. *Mektûbât*.⁹¹

Eserde isim verilmeden aktarılan şiirlerden 6'sının **Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup bu manzumelerin yer aldığı varaklar şunlardır:

34b, 37a, 39b, 64a, 141b ve 164b.

Ancak yukarıdaki manzumelerden 34b'deki beyitler eserde "*Senâî*", 64a'dakiler ise "*İbn-i Talha*" ismiyle zikredilmektedir. Ayrıca bu beyitlerden 37a'dakilerin aynı zamanda "*Meybûdî*"ye, 39b'dekilerin "*Ebû Sa'îd Ebu'l-Ḥayr*"a ve 141b'dekilerin "*Ferruḥî*"ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

63. Faḥreddîn 'Irâkî, İbrâhîm b. Büzürcmihr b. Abdilğaffâr-ı Hemedânî (ö. 688/1289)

Hemedan'ın Kumcân köyünde doğdu. Öldüğünde yetmiş sekiz yaşında olduğu bilindiğine göre 610 (1213) yılında doğduğu söylenebilir. Daha çok 'Irâkî nisbesiyle tanınan Faḥreddîn, İbrahim Kumcânî, Cevâlîkî ve Ferâhânî nisbeleriyle de anılır.

Mülân'da yirmi beş yıl boyunca şeyhi Bahâeddîn Zekeriyyâ'ya hizmet eden ve kızıyla evlenen Faḥreddîn-i 'Irâkî, şeyhi ölünce (661/1262 veya 666/1267) onun yerine geçti. Daha sonra Anadolu'ya giderek Konya'da Şadreddîn Konevî'nin hizmetine girdi. Onun İbnü'l-'Arabî'nin (ö. 638/1240) *Fuṣûşü'l-ḥikem* ve *el-*

⁹¹ Reşat Öngören, "Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî", DİA, (2004), C.29, s.441-448, Ankara

Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı eserini şerhettiği derslerine iştirak etti. Tasavvuf tarihinin en önemli eserlerinden olan *Lema'ât*'ı burada kaleme aldı. Mevlâna Celâleddîn (672/1273) ve Mevlevî çevreleriyle yakın dostluklar kurdu. Mevlâna'nın medresesindeki semâ törenlerine katıldı. Ardından Mısır'a gitti. Faḥreddîn-i Irâkî Mısır'da kaldığı süre içinde sultanla iyi ilişkiler kurdu. Kendisine mürid olan sultan tarafından ona “şeyhüşşüyûh” unvanı verildi. Mısır'da ne kadar kaldığı bilinmeyen Faḥreddîn-i 'Irâkî daha sonra Şam'a gitti. Faḥreddîn-i 'Irâkî 688/1289 da vefât etti; Şam'da Sâlihiyye Mezarlığı'nda İbnü'l-Arabî'nin türbesi yanına defnedildi.

Anadolu'da kaleme aldığı *Lema'ât* adlı eserden onun vahdet-i vücûd inancına gönülden bağlı bir sûfî olduğu anlaşılmaktadır. Aslen Sühreverdiyye tarikatına mensup olmakla birlikte kalenderî bir hayat tarzını benimseyen Faḥreddîn-i Irâkî, çağdaşı Evḥadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/1238) gibi Allah'ın cemâlinin güzel yüzlü insanlarda temaşa edilebileceği kanaatindedir. Bu sebeple eserlerinde özellikle aşk, âşık ve mâşuk kavramları üzerinde durmuştur.

Faḥreddîn-i 'Irâkî'nin eserleri Sa'id-i Nefisî tarafından *Külliyât-ı Şeyḥ Faḥreddîn İbrâhîm-i Hemedânî el-müteḥallaş be 'Irâkî* adıyla yayımlanmıştır (Tahran 1335 hş.). **1. Dîvân. 2. Uşşâknâme. 3. Lema'ât. 4. Işlâhât-ı Şûfiyye.**⁹²

Eserde, 36a ve 118b'de isim verilmeden nakledilen iki manzumenin '**Irâkî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

64. 'Aynu'l-Ḳuzât Ḥakîm Ebu'l-Meâlî 'Abdullah b. Ebî Bekr Muḥammed b. 'Alî el-Miyâneçî el-Hemedânî (492/1098-525/1131)

'**Aynu'l-Ḳuzât** Hemedan'da doğdu. Eserlerinde kendisinden “kadî”, “Hemedan kadısı” ve “Aynü'l-kudât” diye bahseder; baba tarafından Azerbaycan'ın Miyâneç kasabasından olduğu için Miyâneçî nisbesini de kullanır.

'Ömer Ḥayyâm (ö. 526/1132 [?]) ve Şeyḥ Ḥameveyh'in (ö. 530/1135-36) kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat derslerini takip ederek bu sahalarda

⁹² Orhan Bilgin, “Faḥreddîn-i Irâkî”, DİA, (1995), C.12, s.84-86, İstanbul

da geniş bilgi sahibi oldu. Yirmi bir yaşında iken kelâma dair *Ġâyetü'l-Bahş 'an Me'âni'l-Ba's* adlı eserini yazdı. Genç yaşta fetva verecek seviyeye ulaştı. Bu sebeple Hemedan kadılığına ve oradaki medresenin müderrisliğine tayin edildi. İmam Ġazzâlî'nin (ö. 505/1111) kardeşi Aĥmed el-Ġazzâlî'nin (ö. 520/1126) Hemedan'a gelişi 'Aynu'l-Ķuzât'ın hayatında bir dönüm noktası oldu. Arapça eserlerinde İmam Ġazzâlî'yi, Farsça eserlerinde ise Aĥmed el-Ġazzâlî'yi kendisine örnek aldı.

525/1131 tarihinde öldürüldüğünde otuz üç yaşında olan 'Aynu'l-Ķuzât, devrinin birçok devlet adamı, idareci, şair, edip, fakih ve mutasavvıflarıyla yakın dostluk kurmuştu. Bunlar arasında Tâceddîn Alâüddevle, Şehzâde Cemâleddîn Şerefüddevle ve 'Azîzüddîn-i Müstevfi gibi devlet adamları ile meşhur şeyh Aĥmed el-Ġazzâlî, şair Senâî-yi Ġaznevî (ö. 525/1131 [?]) ve şeyh Ebû Sa'id Ebu'l-Ĥayr (ö. 440/1049) gibi önemli simalar yer alır.

Çok genç yaşta katledilen 'Aynu'l-Ķuzât, bu sırada devrinin en büyük âlim, fakih, filozof, müderris ve şairlerinden birisi olarak tanınıyordu. Kısa ömründe Arapça ve Farsça birçok eser telif etmiştir. 1. *Zübdetü'l-hakâ'ik fî keşfi'd-dekâ'ik* 2. *Temhîdât*. 3. *Mektûbât (Nâmeĥâ, Mekâtîb)* 4. *Şeĥva'l-ġarîb*.”⁹³

Eserde, 21b ve 22a'da isim verilmeden nakledilen iki manzumenin 'Aynu'l-Ķuzât'a ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

65. 'Âişe Semerĥandiye

“Bazı kaynaklarda adı geçmekle birlikte hakkında Semerkandlı olması ve latif bir üslubu olması dışında bilgi bulunmamaktadır. *Tezkire-i Âteşgede*'de kendisinden bazı beyitler nakledilmektedir.”⁹⁴

⁹³ Süleyman Uludağ - Nurettin Bayburtlugil, “Aynülkudât el-Hemedâni”, DİA, (1991), C.4, s.280-282, İstanbul

⁹⁴ Zebîhullah Mahallâtî, (1406h.) “Reyyahinü's-Şeria der Tercüme-i Danişmendân-i Banuvan-ı Şia”, C.6, s.239, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiye, Tahran

Eserde, 140a'da isim verilmeden nakledilen manzumenin 'Âişe Semerqandiye'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

66. Ebû 'Alî Zâhir b. Aḥmed b. Muḥammed b. 'Îsâ Serahsî (ö.389/998)

İrânlı fakih ve şairdir. Ebû Sa'îd Ebu'l-Ḥayr (ö. 440/1049) kendisinden tefsir ve hadis usulü dersi almıştır. Kendisinden günümüze kalan dört beyit vardır. Horasan bölgesinde Serahs'ın en eski alimlerinden olan Ebû 'Alî Serahsî, fıkıh ilmini, Ebû İshâk Mervezî'den (ö. 340/951), Kıraat ilmini Ebû Bekr b. Mücahid'den (ö. 324/936), şiiri ise Ebû Bekr Enbârî'den (ö. 328/940) öğrendi.⁹⁵

Eserde, 120a'da isim verilmeden nakledilen manzumenin Serahsî'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

67. 'Alî b. El-Cehm (ö. 249/863)

Soyu Kureyş'e kadar dayanmaktadır. Ailesi kardeşleriyle birlikte geçim kaygısı yüzünden Bağdat'a gelmiştir. Şair de Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Henüz çocuk yaşlarda erkek ve kız çocuklarının birlikte eğitim gördüğü bir okulda okumuştur. Şiire olan merakı erken yaşlarda başlamış ve bu yeteneği hocaları tarafından keşfedilmiştir. Eğitim gördüğü yerlerde başta ünlü şair Ebû Temmâm (ö. 231/846) olmak üzere zamanının en önemli şairleriyle tanışmıştır. Şia ve Aleviliği eleştirmiştir. Devlet dairelerinde görev alan şair bu sayede yerli ve yabancı birçok devlet adamıyla iyi ilişkiler kurmuştur. Halife el-Mutevekkil'in (ö. 247/861) saltanata geçmesiyle hayatının akışı değişmiş, halîfenin dostu ve arkadaşı olarak kendisine en yakın şair konumuna geçmiştir. Methiye, mersiye, hiciv, gazel, fahrîye, tasvir gibi birçok türde şiir yazmıştır.⁹⁶

Eserde, 10b'de isim verilmeden nakledilen manzumenin 'Alî b. el-Cehm'e ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

⁹⁵ Ebu Ali Serahsî, <https://www.vajehyab.com/dekhoda/3-زاهر> (Erişim:01.05.2019)

⁹⁶ Hüseyin Polat, (2018), "Abbasi Dönemi Şiiri ve Şairlerine Genel Bir Bakış", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S:14, s.636-649

68. Ebû Hafş Şehâbeddîn ‘Ömer b. Muhammed b. ‘Abdullâh b. Ammûye el- Kureşî el-Bekrî es-Sühreverdî (ö. 632/1234)

539/1145’de İran’da Zencan’a bağlı Sühreverd’de doğdu. Babası Ebû Ca’fer Muhammed, amcası Ebu’n-Necîb Ziyâeddîn ‘Abdülkâhir ve büyük dedesi Ammûye lakabıyla meşhur ‘Abdullah b. Sa’d, Sühreverdî nisbesiyle anılan âlim ve sûfî kişilerdi.

Tarikatların kuruluş döneminde yaşayan Sühreverdî gençliğinde ‘Abdülkâdir-i Geylânî’den (ö. 561/1165-66) feyiz almış, çağdaşlarından Evhadüddîn-i Kirmânî (ö. 635/1238) ve Muhyiddîn İbnü’l-‘Arabî (ö. 638/1240) ile görüşmüştür. Evhadüddîn-i Kirmânî’yi Ahmed el-Ğazzâlî (ö. 520/1126) ve ‘Aynu’l-Kuzât el-Hemedânî’nin (ö. 525/1131) fikirlerini benimsediği için bid‘atçı sayan Sühreverdî ilim ve irşad faaliyetini birlikte yürütmüş, eserleriyle muhafazakâr Sünnî tasavvuf anlayışının temellendirilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Eserleri: 1. *‘Avârifü’l-ma‘ârif*. 2. *Nuğbetü’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*. 3. *Reşfü’n-neşâ’ihî’l-îmâniyye* 4. *İrşâdü’l-mürîdîn* 5. *İ‘lâmü’l-hüdâ* 6. *er-Rahîku’l-mahtûm* 7. *Risâletü’s-seyr ve’t-tayr*. 8. *Veşâyâ*. 9. *Cezbü’l-kulûb* 10. *Evrâdü’s-Sühreverdî*. 11. *Sünûhu’l-fütûh bi-zikri’r-rûh* 12. *Fütüvvetnâme*. 13. *el- Maqâmâtü’s-şûfiyye* 14. *İdâletü’l-‘iyân ‘ale’l-burhân*.⁹⁷

Eserde, 31a’da isim verilmeden nakledilen manzumenin **Sühreverdî**’ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

69. Bedüzzamân ‘Abdulvâsi’ b. ‘Abdulcâmi’ Gürcistânî-yi Cebelî (ö. 555/1160)

İranlı şair **Cebelî**, Alevi hanedanına mensup olup Gürcistân’da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte vefât tarihi 555/1160 olarak kaydedilmiştir. Cebelî, Herat’a gitmiş ve yıllarca orada kalarak Nizamiye Medresesi’nde tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi zamanının çeşitli ilimlerini öğrenmiştir. Cebelî’nin eserlerini

⁹⁷ Hasan Kâmil Yılmaz “Sühreverdî, Şehâbeddîn”, DİA, (2010), C. 38, s.40-42, İstanbul

inceleyen Zebihullâh Şafâ, onun Arap ve Fars Dili Edebiyatları ile İslam kültürü hususunda çok iyi bir eğitim aldığını ifade etmiş ve bunun her iki dilde yazdığı seçkin nazım ve nesir parçalarında açıkça görüldüğünü belirtmiştir. Yine şairin Arapça nesir ve nazımdaki kaleminin gücüne vurgu yapmış, divanında bulunan bir Arapça şiir ile iki mülemmasını bunun en belirgin örneği olarak göstermiştir.

Şairin methettiği önemli isimler arasında Tuğrul Tekîn b. Muhammed (ö.?), Behrâmşâh b. Mesud Gaznevî (ö. 1157), Sultan Sencer (ö.1157) ve Arslanşah b. Kirmânşah (ö.1142) zikredilebilir. Cebelî, VI/XII. yüzyıl ortalarında döneminin edebiyatında Arapça kelime kullanımının yaygınlaşması açısından şiir üslûbunun değişmesinde etkili olan Mes'ûd-i Sa'd (ö.1121), Ebu'l-Ferec Rûnî (ö.1107'den sonra) ve Senâî gibi üstadlar zümresinde yer almış ve onlar gibi bu alanda başarılı olmuştur. Cebelî'nin divanının yanı sıra risâlelerden oluşan bir nesir koleksiyonu da mevcuttur.⁹⁸

Eserde, 135b'de isim verilmeden nakledilen manzumenin **Cebelî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

70. İbni Sînâ (ö. 428/1037)

Yaklaşık 370 (980-81) yılında Buhara yakınındaki Efşene köyünde doğdu. İslâm dünyasında İbn Sînâ künyesiyle meşhur olup bilim ve felsefe alanındaki eşsiz konumunu ifade etmek amacıyla Ortaçağ âlim ve düşünürleri tarafından kendisine verilen “eş-şeyhü'r-reîs” unvanı ile de bilinir. Batı'da genellikle Avicenna olarak bilinmekte ve “filozofların prensi” diye nitelenmektedir. Aslen Belhli olan babası Abdullah, Sâmânî Hükümdarı Nûh b. Manşûr (ö. 389/999'dan sonra) döneminde başşehir Buhara'ya yerleşmişti. İyi bir öğrenim gördüğü ve İsmâilî görüşleri benimsediği anlaşılan Abdullah, İsmâilî dâîlerle⁹⁹ sürekli irtibat halindeydi. Bu irtibat neticesinde evi felsefe, geometri ve Hint matematiğiyle ilgili konuların tartışıldığı bir merkeze dönüşmüştü. Kendisini bu tartışmaların içinde bulan İbn Sînâ erken denilebilecek bir çağda felsefi konulara âşinalık kazandı.

⁹⁸ T. A. Bacanlı -T. Koyun, (2018), “Mülemma ve Abdülvâsi-i Cebelî”, Nüsha, (46):143-154, Ankara

⁹⁹ Dâî: İslâm dünyasında ortaya çıkan bazı firkalarda mezhebi yayma yetkisi verilen kimsenin görev unvanıdır (Mustafa Öz, “Dâî”, DİA, (1993), C.8, s.420, İstanbul).

Kindî (ö. 252/866 [?]) ile başlayan İslâm felsefe geleneğinin zirvesinde bulunan İbn Sînâ felsefî sisteminde özellikle Fârâbî'ye (ö. 339/950) çok şey borçludur. Kendisi bir bakıma Fârâbî'nin öğrencisi ve halefi olarak görülebilir. İbn Sînâ'yı eleştiren Gazzâlî ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi İslâm filozofları da kendisinden etkilenmişlerdir.”¹⁰⁰

“Büyük bir filozof olduğu kadar ünlü bir hekim olan İbn Sînâ, bu alandaki eserleriyle İslâm dünyasıyla birlikte Avrupa tıp geleneğini de derinden etkilemiştir. Onun Batı'daki etkisinin XVII. yüzyıla kadar sürdüğü ve eski Yunan tıp otoriteleri olan Hipokrat (m.ö. 460 [?]-375 [?]) ile Galen'in (ö. 200 [?]) şöhretini gölgede bıraktığı kabul edilmektedir.”¹⁰¹

“Mûsikiyi, riyâzî ve eğitici bilimler arasında sayan İbn Sînâ'nın eş-Şifâ' ve en-Necât adlı eserlerinde yer alan mûsikiyeye dair bilgiler XI. yüzyılın mûsiki anlayışını aksettirmesi bakımından değerlidir. İbn Sînâ'nın mûsikideki ilmî seviyesi, gerek kendi zamanında gerekse daha sonraki devirlerde birçok ilim adamının ilgi odağı olmuş ve ileri sürdüğü fikirler asırlar boyu mûsiki nazariyatçılarına rehberlik etmiştir.”¹⁰²

“Mantık ve bilgi teorisi, metafizik, tabiiyyât, tasavvuf, psikoloji ve antropoloji, ahlâk ve siyaset, matematik ve mûsiki, biyoloji ve tıp gibi bir çok alanda eserler veren İbn Sina'nın eş-Şifa, el-Kânûn fi't-tıbb, en-Necât, el-İşârât ve't-tenbîhât, Dânişnâme-i 'Alâ'î, el-Mebde' ve'l-me'âd, 'Uyûnü'l-hikme gibi kitapların yanı sıra çok sayıda risâlesi mevcuttur.”¹⁰³

Eserde, 112a'da isim verilmeden nakledilen mısranın **İbni Sînâ**'ya ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

¹⁰⁰ Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ”, DİA, (1999), C.20, s.319-321, İstanbul

¹⁰¹ Arslan Terzioğlu, “İbn Sînâ”, DİA, (1999), C.20, s.321-326, İstanbul

¹⁰² Ahmet Hakkı Turabi, “İbn Sînâ”, DİA, (1999), C.20, s.336-337, İstanbul

¹⁰³ Tahsin Görgün, “İbn Sînâ”, DİA, (1999), C.20, s.353-358, İstanbul

71. Mecdüddîn Ebu'l-Fütûh Aḥmed b. Muḥammed el-Ġazzâlî (ö. 520/1126)

İmam Ġazzâlî'nin kardeşidir. Tûs'ta doğdu. İlk tahsilini burada yaptı. Babasıyla birlikte sûfilerin semâ meclislerine katıldı. Şâfîî fikhî tahsil etti. Bağdat'a giderek Nizâmîye Medresesi müderrisliğini bırakıp halvete çekilen İmam Ġazzâlî'ye vekâleten bu medresede dersler verdi. Ancak daha sonra tasavvuf sevgisi ağır bastığından inziva ve halvet yolunu seçti. Çeşitli yerleri gezdi ve sûfilere hizmet etti. Kazvin'de vefât etti.

Aḥmed el-Ġazzâlî, tasavvufta ağabeyi İmam Ġazzâlî'den farklı bir yol tutmuştur. İmam Ġazzâlî (ö. 505/1111) ilim, mârifet, şer'î hükümler ve ahlâkî kaidelere öncelik tanıyan bir tasavvuf anlayışını hâkim kılmaya uğraşırken, o aşk ve vecde önem veren bir tasavvuf anlayışını yaymaya çalıştı ve aşk üzerine yazdığı *Sevânihu'l-uşşâk* adlı Farsça eseri ile bu vadide çığır açtı. Onun bu eserindeki görüşleri Senâî (ö. 525/1131[?]), Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209), 'Atṭâr (ö. 618/1221), Faḥreddîn-i Irâkî (ö. 688/1289) gibi büyük mutasavvıflar üzerinde müessir oldu. Talebesi 'Aynu'l-Ḳuzât el-Hemedânî (ö. 525/1131), *Temhîdât ve Levâ'ih*, *Irâkî de Lema'ât* isimli eserlerinde *Sevânih*'i örnek almışlardır. Aḥmed el-Ġazzâlî'nin bu tasavvuf anlayışı, Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) ve İbn Fârîz'da (ö. 632/1235) en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Tasavvufî hayatın esasını semâ, aşk, vecd, cezbe ve şevkten ibaret görenler, Aḥmed el-Ġazzâlî'yi İmam Ġazzâlî'den üstün tutarlar.

Aḥmed el-Ġazzâlî'nin en önemli eseri, konusu aşk olan *Sevânihu'l-uşşâk*'tır. İmam Ġazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'ini *Lübâbü'l-İhyâ'* adıyla ilk defa o özetlemiş, semânın haram olduğunu iddia edenlerin görüşlerini reddetmek için *Bevâriku'l-ilmâ'* adlı eserini kaleme almıştır. Diğer eserleri *et-Tecrîd fî tercemeti't-tevhîd*, *eż-Zahîre fî 'ilmi'l-başîre*, *Sırru'l-esrâr ve teşkilü'l-envâr*, *Ḥavâşşü't-tevhîd*'dir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Süleyman Uludağ, "Aḥmed el-Ġazzâlî", DİA, (1989), C.2, s.70, İstanbul

Eserde, 82b, 98a ve 113a (*Birinci mısra*)’da isim verilmeden nakledilen manzumelerin **Ahmed Ğazzâlî**’ye, ayrıca bu manzumelerden 98a’dakilerin aynı zamanda “*Reşîdüddîn Meybüdü*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

72. Ebu’l-Fazl Reşîdüddîn Ahmed b. Ebû Sa’îd el-Meybüdü el-Yezdî (ö. 520/1126’den sonra)

Hayatı hakkında İran’ın Yezd şehrinin Meybüd kasabasında yaşadığı dışında bilgi bulunmamaktadır. Babası Cemâlû’l-İslâm Ebû Sa’îd âlim bir kişi idi. Meybüdü tefsir, hadis, tasavvuf, şiir ve tarihe olan vukufundan dolayı Fahrû’l-İslâm, Tâcü’l-Eimme ve Şeyhü’l-İmâm gibi unvanlarla anılmış, “*Keşfu’l-Esrâr Ve ‘Uddetu’l-Ebrâr*” isimli meşhur tefsirini yazdığı 520 (1126) yılından sonra vefât etmiştir.¹⁰⁵

Eserde isim verilmeden veya başka isimle nakledilen ve **Meybüdü**’ye ait olduğu tespit edilen şiirlerin bulunduğu varaklar şunlardır:

14b, 37a, 98a, 116b, 131b ve 140b.

Ancak bu manzumelerden 116’de yer alan beyit eserde “*Ferruhî*” ismiyle zikredilmektedir. Ayrıca bu manzumelerden 37a’dakilerin “*Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*”ye, 98a’dakilerin “*Ahmed Ğazzâlî*”ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

73. ‘İkdü’l-Alî

Bu isim hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

Eserde, 145a’da isim verilmeden nakledilen manzumenin ‘**İkdü’l-Alî**’ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

¹⁰⁵ Rıza Kurtuluş, “Keşfü’l-Esrâr”, DİA, (2002), C.25, s.319, Ankara

74. Ebu't-Ṭayyib Aḥmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. 'Abdüššamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965)

303 (915-16) yılında Kûfe'nin Benî Kinde mahallesinde doğdu. Soyu, Yemen Mezhic kabilesinin kollarından Benî Cu'fî b. Sa'd el-Aşîre'ye dayanır.

Eğitimine Kûfe'de başlayan Mütenebbî, Bağdat'ta İbn Düreyd (ö. 321/933), İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), Aḥfeş el-Aşğar (ö. 316/928 [?]), Ebû 'Ömer ez-Zâhid (Gulâmu Sa'leb) (ö. 345/957), Niftaveyh (ö. 323/935), İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958) ve Ebû 'Alî el-Fârisî (ö. 377/987) gibi dilcilerden lugat, nahiv, edebiyat ve şiir dersleri aldı. Suriye'de çeşitli şehir ve beldelede gezginci şair olarak dolaştı, basit ücretler karşılığında methiyeler kaleme aldı. 336'da (947-48) Ḥamdânî Emîri Seyfûddeve'nin (ö. 356/967) şairi oldu. Seyfûddeve'nin sarayında birçok âlim, edip ve şairle tanıştı, bir kısmından yararlandı, mağrur tabiatı ve sert mizacı yüzünden çoğunun düşmanlığını kazandı. Ünlü filozof Fârâbî (ö. 339/950 ile tanışması ve ondan faydalanması da bu sırada olmuştur.

Güçlü bir yapıya sahip olan Mütenebbî ilk yıllarını çölde bedevîler arasında geçirmesi, ayrıca Seyfûddeve'nin beraberinde yıllarca savaşımlara katılmasının etkisiyle zorluklara katlanan, kuvveti ve kuvvetliyi yücelten, korkaklıktan nefret eden, gerektiğinde ölüme bile meydan okuyan bir kişiliği temsil ediyordu. Birçoklarına göre en büyük Arap şairi sayılan Mütenebbî'nin şöhreti bugüne kadar varlığını sürdürmüştür. V. (XI.) yüzyıldan itibaren Mütenebbî adı "büyük şair" sanıyla eş anlamlı sayılmıştır. Bu sebeple onun edebî otoritesi Arap şiiri üzerinde görülen en önemli etkilerden olmuş, methiye yazan bütün Arap şairleri çeşitli ölçülerde onun tesirinde kalmıştır.

Divanında yer alan ve çeşitli kültür verilerini yansıtan şiirler âlim, kültürlü ve aydın bir şair portresi çizmektedir. Mütenebbî'nin şiirleri kendi zamanında Suriye, Irak ve Mısır'da meydana gelen hadiselerin, Bizans (330-1453) ve Ḥamdânîler'le (905-1004) alâkalı olay ve savaşların tarihî bir tescilidir. Bu durum, onun geniş tarih kültürünü gösterdiği gibi şiirinde yer alan şehir ve mekân adlarına dair zengin bir envanter de engin coğrafya bilgisini ortaya koymaktadır. İnsanın tabiat ve

davranışları ile hayat-ölüm ilişkisine dair tecrübesini yansıtan hikemiyat onun şiirine hâkim olan ana temalardandır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in mâna, üslûp, kıssa ve istiarelerinden etkilenme ve esinlenmeler şiirine yansıyan temel özelliklerdendir.¹⁰⁶

Eserde, 3a'da isim verilmeden nakledilen Arapça manzumenin **Mütenebbî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

75. Ebû Mu'âz Beşşâr b. Bürd el-'Ukaylî (ö. 167/783-84)

Her ne kadar şiirlerinde Sâsânî hânedanı gibi köklü bir aileden geldiğini söylese de Beşşâr, babası henüz köle iken iki gözü kör olarak dünyaya geldi ve sâhibesi tarafından âzat edildi. Çocukluğunu Benî Ukayl kabilesi içinde geçirip sağlam bir dil öğrenen Beşşâr, on yaşlarında şiir söylemeye başladı. Gençliğinde Basra mescidlerindeki ilim meclislerine ve Merbid'deki edebî muhitlere devam etti. Aḥṭal (ö. 92/710-11), Cerîr b. 'Aṭıyye (ö. 110/728 [?]) ve Ferezdak (ö. 114/732) gibi hicviyeleriyle ünlü şairlerin döneminde yaşadığı için onların şiirlerinden etkilendi.

Beşşâr, mevâlî'den (Arap olmayan müslüman halk) olduğu için Emevîler devrinde kendisine önem verilmemiş, ancak Abbâsîler'den Mehdî-Billah (775-785) ve veziri Ḥâlid b. Bermek (ö. 165/781-82) zamanında itibar görebilmiştir.

Beşşâr, büyük bir sanatkâr olarak "muḥdesûn" diye bilinen yeni bir akımın kurucusu kabul edilmektedir. Câhiliye şiirinde İmruülkays (ö. 540 dolayları), İslâmî şiirde Ḳutâmî (ö. 101/719-20 [?]), kasîdenin "matla'" bölümünü en başarılı bir şekilde söyleyen şairler olarak kabul edildiği gibi Beşşâr da bu konuda muḥdesûn şairlerinin en başarılısı olarak ün yapmıştır. Böylece devrinde bir akım başlatan Beşşâr, şiir sanatında Müslim b. Velîd ile Ebû Temmâm'a (ö. 231/846) örnek olmuş, konuşur gibi rahat şiir söyleyen bir üslûp ile de nesirde tekâmülün zirvesine çıkan Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008) ile Ḥarîrî'nin (ö. 516/1122) yetişmelerinde etkili olmuştur.

¹⁰⁶ İsmail Durmuş, "Mütenebbî", DİA, (2006), C.32, s.195-200, İstanbul

Câhiliye devrinde ve İslâmî dönemde en çok şiir söyleyen üç şairden biri olan ve 1200 kasîde söylediğini bizzat ifade eden Beşşâr'ın İslâm'a karşı tavrı, sefahatı, zındıklıkla itham edilmesi ve herkesi hicvetmesi sebebiyle şiirlerinin ancak bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların bir bölümü tabakat kitaplarıyla antolojilerde bir araya getirilmiş, çok az bir kısmı da divan halinde toplanabilmiştir.¹⁰⁷

Eserde, 2a'da isim verilmeden nakledilen Arapça manzumenin **Beşşar b. Bürd**'e ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

76. Nahşebî ed-Dihlevî Ziyâüddîn el-Bedâyûnî el-Hindî (ö. 750/1349)

Kâmûsü'l-A'lâm, onun meşhur şairlerden olup Nahşeb'li olduğu ve Hindistan'da yaşadığını, Şeyh Nizâmeddîn'in müridi olduğunu ve "*Silkü's-Sülûk*", "*Aşere-i Mübeşşere*" ve "*Tûfînâme*" isimli eserlerin müellifi olduğunu yazmaktadır.¹⁰⁸

Yazarın, kime ait olduğunu belirtmeden aktardığı 2b'de yer alan beyit 95a'da tekrar edilmiş ve **Ziyâüddîn Nahşebî**'ye ait olduğu tespit edilmiştir.

77. Find-i Zemânî, Şehl b. Şeybân b. Rebîa b. Zemân (ö. 92/530)

Find-i Zemânî, Cahiliye devri Arap şairlerinden olup Yemame Kavmi'nin reisi ve tanınmış Arap kahramanlarından idi. Şiirleri sade ve konusu çoğunlukla kahramanlık üzerinedir. Yüz yıldan fazla yaşamış olup 92/530 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.¹⁰⁹

Eserde, 2b'de isim verilmeden nakledilen sözün **Find-i Zemânî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

¹⁰⁷ Cemal Muhtar, "Beşşâr b. Bürd", DİA, (1992), C.6, s.8-9, İstanbul

¹⁰⁸ A'lâm:VI/4570

¹⁰⁹ Ekber Bihruz, (1359hş), "Tarih-i Edebiyat-ı 'Arab", s.78, Tebriz

78. Ebu'l-Feth 'Abdülvâhid bin Muḥammed el-Maḥfûz bin 'Abdülvâhid et-Temîmî el-Âmidî (ö. 550/1155)

Âmidî, fıkıh âlimi olup lakabı Tâcüddîn'dir. 'Abdülvâhid el-Âmidî, 550 yılında vefât etti. Hayâtı hakkında fazla bilgi bulunmayan 'Abdülvâhid el-Âmidî, babası Kâdı Ebû Naşr Muḥammed, Şeyh Aḥmed Ğazzâlî (ö. 520/1126) ve başka birçok âlimden ilim öğrendi. Çeşitli yerlerde kadılık yaptı.

'Abdülvâhid el-Âmidî'nin "*Ġurerü'l- Hikem ve Durerü'l-kelîmi min Kelâmi 'Alî bin Ebî Tâlib*" ve "*Cevâhir-ül-keâm fî şerḥi'l- hükmi ve'l-Aḥkâm min kışşati Seyyid-il-Enâm aleyhissalâtü vesselâm*" isimli eserleri vardır. *Ġurerü'l- Hikem ve Durerü'l-kelîmi min Kelâmi 'Alî bin Ebî Tâlib* adlı eserinde, Hazreti Ali'nin buyurdukları veciz sözleri toplamıştır.¹¹⁰

Eserde, 2a ve 8b'de isim verilmeden nakledilen sözlerin **Ebu'l-Feth Âmidî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

79. Ebû İsmâ'il 'Abdullah b. Muḥammed b. Alî el-Enşârî el-Herevî (ö. 481/1089)

'Abdullah el-Enşârî, hicri 396'da Herat'ın eski kalesi Kûhendiz'de doğdu ve burada yaşadı. "Pîr-i Herât, Pîr-i Tarîkat, Şeyhülislâm, Şeyhü'l-Horasan, Şeyhüşşüyûh, Nâşirü's-Sünne, Zeynü'l-Ulemâ" gibi unvanlarla anılır.

'Abdullah el Enşârî ilk öğrenimine Mâlînî Medresesi'nde başladı. Herevî 300 âlimden hadis tahsil ettiğini, ancak hadis ilminde üstadının Ebu'l-Fazl el-Cârûdî olduğunu belirtir. Medreseye devam ederken 70.000 beyit Arapça şiir ezberlediği yolundaki rivayetler güçlü bir hâfızası olduğuna işaret eder. 300.000 hadisi senetleriyle birlikte ezberlediği bizzat kendisinden rivayet edilir.

Daha çok tasavvufi hüviyetiyle tanınan Herevî sûfilîğe ilgi duyan bir ailede yetişmişti. Babası Ebû Mansûr sûfilerle ilişkisi bulunan dindar ve zâhid bir kişiydi. Herevî de küçük yaşta sûfilerle tanıştı ve onların yaşama tarzını benimsedi. Gezdiği

¹¹⁰ İslam Alimleri Ansiklopedisi, (1984), Haz. Cavit Durgut, C.6

yerlerde zamanın ünlü şeyhleriyle görüştü. Özellikle Ebû Sa'îd Ebu'l-Ḥayr (ö. 440/1049) ile Ebu'l-Ḥasan el- Ḥarâkânî (ö. 425/1033) gibi cezbeli ve coşkulu sûfilerin etkisinde kaldı. Kendisi de onlar gibi şiir söyledi, semâ yaptı.

Tabakâtü's-şûfiyye, Şad Meydân, Menâzilü's-Sâirîn, 'İlelü'l-makâmât, Münâcât, Kenzü's-Sâlikîn gibi tasavvufî eserlerin yanısıra *Zemmü'l-Kelâm ve Kitâbü'l-Erba'în fî Delâ'ili't-Tevhîd* isimli Kelâm eserleri vardır.¹¹¹

Eserde, 139a'da isim verilmeden nakledilen beyitlerin “*Mu'izzî*” ile birlikte ‘**Abdullah Enşârî**’ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

80. Şadrüddîn Ḥasan b. Nizâmî-i 'Arûzî (ö. 626/1229)

Tâcü'l-me'âsir adlı eseriyle meşhur olan tarihçi VI. (XII). yüzyılın sonlarında Nîşâbur'da doğdu. Babası, İran edebiyatının tanınmış simalarından Nizâmî-i 'Arûzî'dir.

Ḥasan Nizâmî'nin 602 (1206) yılında, saraydaki dostlarının teşvikiyle Sultan Muizzüddin Muḥammed (ö. 602/1206) ve Kutbüddin Aybeg'in (1206-1210) başarılarını anlatmak üzere yazmaya başladığı *Tâcü'l-me'âsir fî't-târîḫ (Tâcü'l-me'âsir fî ahvâli mülûki'l-Hind)* adlı Farsça eseri oldukça ağdalı bir dille kaleme alınmıştır. Müellif eseri önce Arapça olarak yazmaya karar vermiş, ancak Hindistan'da Farsça daha yaygın olduğundan bu dili tercih etmiştir. Eser Delhi Sultanlığı'nın ilk resmî tarihidir. *Tâcü'l-me'âsir*, dönemin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde durmakta, bilhassa günlük hayatta kullanılan her çeşit malzeme ve aletle ilgili olarak verdiği bilgiler XIII. yüzyılda Hindistan'ın içinde bulunduğu şartları ortaya koymaktadır. Eser bir bütün olarak ele alındığı takdirde bir tarih kitabı değil askerî seferleri ihtiva eden bir “fetihnâme” olarak değerlendirilebilir. Ḥasan Nizâmî

¹¹¹ Tahsin Yazıcı - Süleyman Uludağ, “Herevî, Hâce 'Abdullah”, DİA, (1998), C.17, s.222-226, İstanbul

olayları yazarken objektif kalamamışsa da eseri Hindistan ve Afganistan tarihi açısından önemli bir kaynaktır.¹¹²

Eserde, 158b'de isim verilmeden nakledilen beytin **Hasan Nizâmî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

81. Taceddîn Ebî Bekr Aḥmed b. Muḥammed b. Zeyd (Yezîd) et-Ṭûsî (VI/XII. Yy.)

Muḥammed b. Zeyd Ṭûsî, hicri VI. yy. alimlerindedir. Yusuf Suresi'ne yaptığı "*es-Sittînü'l-Câmî' li't-Tâîfi'l-Besâtîn*" adlı tasavvufi tefsirle bilinmektedir."¹¹³

Eserde, 182b'de isim verilmeden nakledilen beytin **Muḥammed b. Zeyd Ṭûsî**'ye ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

82. Ebû Zekeriyâ Yaḥyâ b. Mu'âz b. Ca'fer er-Râzî (ö. 258/872)

Yaḥyâ b. Mu'âz, 170 (786) yılı civarında Rey'de doğdu. Hayatının çoğunu Nîşâbur'da geçirdi. Bağdat, Şîraz ve Belh gibi ilim ve kültür merkezlerine çeşitli seyahatler gerçekleştirdi.

Kaynaklarda Yaḥyâ'nın Bâyezîd-i Bisṭâmî (ö. 234/848 [?]), Hâtim el-Eşam (ö. 237/851), Ebû Türâb en-Naḥşebî (ö. 245/859) ve Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) gibi sûfilerle görüştüğü kaydedilmektedir. Ondan faydalananlar arasında Ebû 'Osmân el-Hîrî (ö. 298/910), Hâkîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Yûsuf b. Hüseyn er-Râzî gibi isimler vardır. Yaḥyâ b. Mu'âz 16 Cemâziyelevvel 258 (30 Mart 872) tarihinde Nîşâbur'da vefât etti.

Seyrû sülûk makamlarından sistemli şekilde bahseden ilk sûfilerden olan Yaḥyâ b. Mu'âz'ın makamlarla ilgili yaptığı yedili tasnif daha sonraki mutasavvıflar

¹¹² Enver Konukçu, "Hasan Nizâmî", DİA, (1997), C.16, s.333, İstanbul

¹¹³ Aga Bozorg Tehrânî, Zerî'a, (1355-1398hş), C.22, s.50, Necef-Tahran

tarafından benimsenmiştir. Müridlerin uyması gereken kurallara dair *Kitâbü'l-Mürîdîn* adlı eseri de bu alanda yazılmış ilk kitaplardandır.¹¹⁴

Eserde, 9b'de isim verilmeden nakledilen sözün **Yaḥyâ b. Mu'âz**'a ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

83. Reşîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilcelîl el-'Ömerî el-Fârûkî Vaṭvât (ö. 573/1177)

481-487 (1088-1094) yılları arasında Belh'te doğduğu tahmin edilmektedir. Tezkirelerde soyu Hz. Ömer'e kadar ulaştırılır. Bazı kaynaklar kısa boylu, cılız ve kel olduğu için, Devletşah ise keskin / beliğ üslûbundan dolayı "Vaṭvât" (yarasa, iri dağ kırlangıcı; ahmak) lakabıyla şöhret bulduğunu kaydeder. Hayatına dair fazla bilgi yoktur. Belh'teki Nizâmiye Medresesi'nde Ebû Sa'd (Sa'îd) el-Herevî ve Ziyâeddîn Sadrüleimme'den ders alıp temel eğitimi tamamladı; daha sonra Hârizm'e giderek ünlü dilci Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) derslerine katıldı. Kısa sürede Arap, Fars dili ve edebiyatında kendi zamanının önde gelen şair ve münşîlerinden biri olarak şöhrete kavuştu. İnşâ konusundaki yeteneği sayesinde Hârizmşah Sultanı Atsız b. Muhammed'in (1128-1156) sarayında Dîvân-ı İnşâ reisliğine kadar yükseldi ve hayatının sonuna kadar Hârizmşah sultanlarının hizmetinde bulundu. Atsız ve halefleriyle dönemin diğer bazı hükümdarları ve önemli devlet adamları için methiyeler yazdı. Devrin pek çok sanat ve ilim adamıyla temas kurarak kendileriyle mektuplaştı. Bunlar arasında Evḥadüddîn-i Enverî (ö. 585/1189 [?]) , Ḥâkânî-yi Şîrvânî (ö. 595/1199), Mu'izzî (ö. 518-521/1124-1127 yılları arası), Cemâleddîn-i İşfahânî (ö. 588/1192), Sûzenî (ö. 569/1173), Ḥasan-ı Ğaznevî (ö. 556/1161 [?]) ve Edîb Şâbir (ö. 546/1151-52 [?]) gibi şairler bulunmaktadır. Vaṭvât Hârizm'de vefât etti.

Farsça yanında Arapça da bilen Vaṭvât, özellikle nesir alanında ortaya koyduğu Arapça ve Farsça eserlerle haklı bir şöhrete ulaşmış, çağdaşları ve tezkire müellifleri tarafından övgüyle anılmıştır. Resmî yazışmalardan ve şahsî mektuplarından teşekkül eden münşeâtı çok değerlidir ve içerdikleri tarihî bilgiler

¹¹⁴ Salih Çift, "Yaḥyâ b. Mu'âz", DİA, (2013), C.43, s.257-258, Ankara

bakımından büyük önem taşımaktadır. Vaṭvâṭ'ın Türk tarihini de yakından ilgilendiren mektupları ve risâleleri özellikle Hârizmşahlar'ın siyasal, sosyal ve kültürel tarihiyle onların Selçuklular'la siyasî mücadelelerinin kronolojik olarak takip edilebilmesi açısından birinci elden kaynaklar ve belgeler arasında yer almaktadır.¹¹⁵

Eserde, 59b'de “Bihîştî” ismiyle nakledilen iki beytin **Vaṭvâṭ**'a ait olduğu tespit edilmiş olup kaynakları metin kısmında verilmiştir.

2.3.4. Eserde Alıntı Yapılan Kaynaklar

Vîs ü Râmîn (ويس و رامن)

Eserde ismi pek çok yerde zikredilen ve çok sayıda beyti nakledilen İranlı şair Fahreddîn Es'ad Gürgânî (446/1054'da sağ)'nin meşhur eseri Vîs ü Râmîn, aruzun “mefâilün mefâilün feûlün” vezninde yazılmış 8905 beyitten (Mînovî neşri) meydana gelir. Ortaçağ İslâm dünyasında bir yasak aşkın bu eserde övülmesi onu bu türde yazılmış mesnevîlerden büyük ölçüde ayırır. Mesnevîde ihtiyar Merv padişahı Mobed Monikan'ın, genç karısı Vîs ile kardeşi Râmîn arasındaki aşkın oyuncağı olması ve onun ölümünden sonra âşıklara mutluluk kapılarının açılması anlatılır.

Gürgânî eserinde sade bir dil kullanmış, edebî sanatlara mümkün olduğu ölçüde az yer vermiş, anlaşılması güç kelime ve deyimler kullanmaktan kaçınmıştır. Eserde özellikle ümit, ümitsizlik, ayrılık gecelerinin acısı ve vuslat günlerinin heyecan ve mutluluğu başarılı bir şekilde anlatılmıştır. *Vîs ü Râmîn* döneminin örf, âdet ve folkloruyla ilgili bilgileri içermesi bakımından da önemlidir.

Gürgânî'den sonra gelen şairlerin eserlerinde *Vîs ü Râmîn*'in etkisiyle kaleme alınmış parçalara rastlanılır. Nitekim Vîs'in Râmîn'e yazdığı on mektup Evhadî (ö. 1042/1632-33'ten sonra), İmâd-i Fakîh (ö. 773/1371), Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376), Kâtibî (ö. 839/1435 [?]), 'Ârifî ve İbn 'Îmâd (ö. 1089/1679) gibi birçok

¹¹⁵ Derya Örs, “Vaṭvâṭ, Reşîdüddin”, DİA, (2012), C.42, s.573-574, İstanbul

şair tarafından taklit edilmiştir. Ancak bu eserin en büyük etkisi Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 611/1214 [?]) *Hüsrev ü Şîrîn*'inde görülmektedir.¹¹⁶

Hüsrevnâme (خسرونامه)

Eserin 42a, 45a, 48b, 51a, 59b, 61b ve 63b sayfalarında kendisinden beyitler nakledilen İranlı meşhur şair ve mutasavvıf Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbûrî (ö. 618/1221)'nin *Gül ü Hüsrev* veya *Gül ü Hüzmiz* de denen bu eseri, 'Attâr'ın tasavvufî olmayan tek mesnevîsidir. Bu mesnevîde Rum kayserinin gayri meşrû oğlu Hüsrev ile Hûzistan şahının kızı Gül'ün aşk maceraları anlatılır. Bu aşk hikâyesi, hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Bedr-i Ahvâzî adlı bir kimse tarafından mensur olarak yazılmış, daha sonra 'Attâr aynı konuyu bu eserden nazma çekmiştir. Aşk macerasının Ahvaz'da geçmesi sebebiyle mesnevîdeki çerçeve hikâye o yöredeki mahallî menkıbeler üzerine kurulmuştur. Bu mesnevînin eski ve yeni olmak üzere iki versiyonu vardır. Eski olanı, 'Attâr'ın meşhur tasavvufî mesnevîsi *Mantıku't-tayr*'ın nazmedilişinden yani 1187'den önce kaleme alınmıştır ve yenisine göre çok daha uzundur. Özet şeklindeki yeni versiyon ise çok daha sonra nazmedilmiştir.¹¹⁷

Şâdbihr u 'Aynü'l- Hayât (شادبهر و عين الحيات)

Eserin 88b sayfasında 'Unşurî ismiyle birlikte zikredilen *Şâdbihr u 'Aynü'l-Hayât*, Ebu'l-Kâsım Hasan b. Aḥmed 'Unşurî-yi Belhî (ö.431/1039-40)'nin Yunan kaynaklı mesnevîsidir. Esere ait elli dokuz beyit Esedî-i Tûsî'nin (ö. 465/1073) *Luğat-ı Fûrs*'ünde dağınık biçimde yer alır. Bîrûnî (ö. 453/1061 [?]) bu eseri *Ḳasîmü's-sürûr ve 'aynü'l-hayât* adıyla Arapça'ya tercüme etmiştir.¹¹⁸

Tûṭînâme (طوطی نامه)

Eserin 2b sayfasında nakledilen beytin *Tûṭînâme* adlı eserde geçtiği tespit edilmiştir. Naḥşebî'nin (ö. 751/1350 [?]) en tanınmış eseri olup Sanskritçe

¹¹⁶ A. Naci Tokmak, "Gürgânî, Faḥreddin Es'ad", DİA, (1996), C.14, s.321, İstanbul

¹¹⁷ M. Nazif Şahinoğlu, "'Attâr, Ferîdüddin", DİA, (1991), C.4, s.95-98, İstanbul

¹¹⁸ Mehmet Atalay, "'Unşurî", DİA, (2012), C.42, s.162-163, İstanbul

Çukasaptati adlı kitaba dayanmaktadır. Hind kökenli bu edebiyat klasiğinin günümüze ulaşan Tûtînâme adlı Farsça üç farklı versiyonu vardır. Birincisi Çihil Tûtî-yi Âmiyâne, diğeri İmâd b. Muḥammed'in Tûtînâme'si (Cevâhirü'l-eşmâr), sonuncusu da Naḥşebî'nin çalışmasıdır. Tûtînâme'nin daha önce 'İmâd b. Muḥammed tarafından yapılan çevirisinin iyi olmaması sebebiyle Naḥşebî'den bu eseri yeniden tercüme etmesi istenmiş, o da daha anlaşılır bir ifadeyle hikâyeyi her birine "gece" adını verdiği elli iki bölüm halinde çevirmiştir (730/1330). Ayrıca eklediği şiirlerle metne süslü bir anlatım kazandırmış, ancak bu özelliğiyle hikâyenin daha sonraki nesiller için ağır bir metin halini alması kaçınılmaz olmuştur. Bunun üzerine tercüme Ekber Şah'ın (ö. 1014/1605) emriyle Ebu'l-Fazl el-'Allâmî (ö. 1011/1602) tarafından sadeleştirilmiş, bu metni de XVII. yüzyılda Muḥammed Kâdirî otuz beş bölüm halinde tekrar sadeleştirmiştir. Kâdirî'nin düzenlediği Tûtînâme, bazı Doğu ve Batı dillerine (Hindî, Bengalî, Tatarca, Almanca) tercümede esas alındığı gibi Sarı Abdullah da (ö. 1071/1660) eseri yine bundan Türkçe'ye çevirmiştir. Keşfü'z-zünûn'da (II, 1118) Tûtînâme'nin Kanûnî Sultan Süleyman adına tercüme edildiği kaydedilmektedir. Günümüz Türkçe'siyle sadeleştirilmesini ilk defa Şemsettin Kutlu yapmıştır.¹¹⁹

Leylâ vü Mecnûn (ليلی و مجنون)

Eserin 14a sayfasında müellif metin içerisinde Leylâ ve Mecnûn isimlerini zikretmektedir. Özellikle Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında ele alınmış bu aşk hikâyesinin iki kahramanından biri olan Mecnûn, 70 (689) yılı civarında öldüğü ve adının Kays b. Mülevvah el-'Âmirî (ö. 70/690 [?]) olduğu kabul edilen şairin lakabıdır. Leylâ'ya duyduğu aşk yüzünden aklını kaybetmesi sebebiyle kendisine takılan bu lakap sonraları isminin yerini almıştır. Leylâ ise aynı kabileye mensup ve bir rivayete göre Mecnûn'un amcasının kızı olan Leylâ bint Mehdî el-'Âmiriyye'dir. Leylâ ve Mecnûn'un başından geçmiş gibi anlatılan hikâyelerin hemen hepsi, Mecnûn el-'Âmirî'ye ait olan ya da ona nisbet edilen şiirlerde geçen küçük vak'aların birtakım yorum ve ilâvelerle bir dereceye kadar birbirine bağlanarak büyük bir hikâye haline getirilmesi sonucunda meydana çıkmış izlenimi vermektedir. Bununla

¹¹⁹ Rıza Kurtuluş, "Naḥşebî, Ziyâeddin", DİA, (2006), C.32, s.309-310, İstanbul

birlikte nesep âlimi İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819 [?]) ile Ebu'l-Ferec el-İşfahânî'ye (ö. 356/967) göre bu hikâye amcasının kızını seven, fakat bunu açıklamak istemeyen Emevî ailesine mensup bir genç tarafından uydurulmuş olan kıssa ve şiirlerin Mecnûn adı altında ortaya konulmasıyla meydana gelmiştir.

İbnü'n-Nedîm'in, (ö. 385/995 [?]) halk hikâyeleri arasında *Kitâbü Mecnûn ve Leylâ* adında anonim bir eserden söz etmesi (*el-Fihrist*, s. 425), bunun IV. (X.) yüzyılda Arap dili ve edebiyatı âlimlerinin türlü şekilleriyle naklettikleri bir halk hikâyesi haline dönüştüğünü göstermektedir.¹²⁰

Vâmık u 'Azrâ (وامق و عذرا)

Eserin 14a sayfasında müellif metin içerisinde Vâmık ve 'Azrâ isimlerini zikretmektedir. Hikâyenin aslı Helenistik dönemde yazılmış (I. yüzyıl) Mètiokhos kai Parthenopè adlı Yunanca mensur bir aşk romanına dayanır. Çeşitli kaynaklarda eserin Yunanca'dan Süryânîce ve Pehlevîce'ye yahut Süryânîce'den Pehlevîce ve Arapça'ya çevrildiğine dair rivayetler varsa da eserin bu dillerden biriyle yazılmış bir nüshasına günümüze kadar rastlanmamıştır. Bugün elde bulunan *Vâmık u 'Azrâ* nüshası, Gazneli Mahmud'un meliküşşuarâsı 'Unşurî'nin (ö. 431/1039-40) "feûlün feûlün feûlün" vezninde yazdığı Farsça bir eserdir. Arap ve Fars edebiyatlarında *Vâmık u 'Azrâ*'nın çoğu günümüze ulaşan ve bir kısmı yayımlanan versiyonları mevcut olup bu eserlerde Vâmık ve Azrâ çok değişik ülke padişahlarının çocukları olarak gösterilmiştir. Ayrıca hikâyede olayların gelişmesi, hikâyede geçen diğer kahramanlar, zaman, mekân ve hikâyenin sonu birbirinden farklıdır. Eserlerin bazılarında mutlu sona erişilirken bazılarında âşıklar birbirine kavuşmamıştır.¹²¹

Tâcü'l-Meâşir (تاج المآثر)

Eserin 158b sayfasında yer alan beytin **Tâcü'l-Meâşir** adlı eserde geçtiği tespit edilmiştir. Şadrüddîn Hasan b. Nizâmî-yi 'Arûzî (ö. 626/1229 [?])'nin 602 (1206) yılında, saraydaki dostlarının teşvikiyle Sultan Muizzüddin Muhammed (ö.

¹²⁰ İsmail Durmuş, "Leylâ ve Mecnûn", DİA, (2003), C.27, s.159-160, Ankara

¹²¹ A. Naci Tokmak, "Vâmık ve 'Azrâ", DİA, (2012), C.42, s.503-504, İstanbul

602/1206) ve Kutbüddin Aybeg'in (1206-1210) başarılarını anlatmak üzere yazmaya başladığı *Tâcü'l-me'âsir fi't-târîh* (*Tâcü'l-me'âsir fi ahvâli mülûki'l-Hind*) adlı Farsça eserdir. Eser Delhi Sultanlığı'nın ilk resmî tarihidir. *Tâcü'l-me'âsir*, dönemin sosyal ve kültürel hayatı üzerinde durmakta, bilhassa günlük hayatta kullanılan her çeşit malzeme ve aletle ilgili olarak verdiği bilgiler XIII. yüzyılda Hindistan'ın içinde bulunduğu şartları ortaya koymaktadır. Eser bir bütün olarak ele alındığı takdirde bir tarih kitabı değil askerî seferleri ihtiva eden bir "Fetihnâme" olarak değerlendirilebilir. Hasan Nizâmî olayları yazarken objektif kalamamışsa da eseri Hindistan ve Afganistan tarihi açısından önemli bir kaynaktır."¹²²

Bahtiyârname (بختيارنامه)

Eserde 181a da yer alan beytin *Bahtiyârname* adlı eserde geçtiği tespit edilmiştir. Günümüze ancak Arapça tercümesiyle Arapça'dan Farsça'ya yapılan tercümelerinden bazıları gelebilen *Bahtiyârname*'nin bilinen en eski Arapça çevirisi, *'Acâ'ibü'l-baht fi kışşati'l-ihdâ ve'l-aşer vezîran mâ cerâ lehüm ma'a İbni'l-Mülki'l-Âzâdbaht* (Kahire 1886; Tahran 1347 hş.) adını taşımaktadır. En eski Farsça çevirisi ise, VI. (XII.) yüzyıl sonlarının âlim, şair ve vâizlerinden Şemseddîn Muhammed b. 'Alî Dekâyik-i Mervezî'ye nisbet edilen *Lüm'atü's-sirâc lihazreti't-tâc* adlı eserdir. Tercümenin mukaddimesinde mütercim bir gece *Bahtiyârname* okuduğunu, ibareleri anlaşılmadığı için devrin insanların ona rağbet etmediklerini, bu yüzden kaleme sarılıp eseri tercüme ettiğini, aslındaki *Bahtiyârname* adını değiştirip esere *Lüm'atü's-sirâc li-hazreti't-tâc* adını verdiğini ifade etmektedir.

Bahtiyârname'nin Pehlevî diliyle yazılan aslı günümüze kadar gelmediğinden *Lüm'atü's-sirâc*'daki hikâyelerin *Bahtiyârname*'nin asıl metninde bulunan hikâyelerle ne ölçüde ilişkili olduğunu tesbit etmek mümkün değildir. Şimdilik bilinen, *Bahtiyârname*'nin, 'Avfi'nin (ö. 629/1232 [?]) *Cevâmi'u'l-Hikâyât*'ının 36-44. hikâyeleriyle muhteva bakımından benzerliğinden ibarettir.

¹²² Enver Konukçu, "Hasan Nizâmî", DİA, (1997), C.16, s.333, İstanbul

Bir mukaddime, on bab ve bir hâtimedden oluşan, yer yer Arapça ve Farsça şiirlerle süslenen *Lüm 'atü's-sirâc*, on vezirin hikâyesini içine aldığı için *Qıssa-i Deh Vezîr* adıyla da tanınmıştır.¹²³

2.3.5. Eserde Yer Alan Ayetler

Eserde On sekiz farklı yerde Kur'an-ı Kerim'den ayetlere yer verilmiş olup bu ayetler, buldukları sayfalar ve ayet mealleri şu şekildedir:

Şûrâ, 42/11 (s.1b) [لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ]

“O'nun benzeri hiç bir şey yoktur, O hakkıyla işitendir, görendir.”

Mü'min, 40/60 (s.27b) [ادعُونِي اسْتَجِبْ لَكُمْ]

“Bana dua edin, kabul edeyim.”

Mü'min, 40/61 (s.49b) [وَجَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ]

“İçinde dinlenesiniz diye geceyi (yaratan Allah'tır.)”

Fussilet, 41/12 (s.50a) [وَزَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ]

“Yakın semâyı kandillerle donattık.”

Tekvir, 81/1-2 (s.50a) [إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ]

“Güneş katlanıp dürüldüğünde. Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde.”

İnşirah, 94/6 (s.60b) [إِنْ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا]

“Gerçekten zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.”

Talak, 65/7 (s.70a) [سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا]

“Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”

¹²³ A. Naci Tokmak, “Bahtiyârname”, DİA, (1991), C.4, s.524-525, İstanbul

İbrahim, 14/7 (s.70b) [لئن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ]

“Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam.”

Tevbe, 9/21-22 (s.78b) [لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا]

“Onlar için tükenmez nimetler (müjdeler). Onlar orada ebedi kalacaklardır.”

Duhân, 44/49 (s.79b) [ذُوقِ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ]

“Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!”

Bakara 2/117, Ali İmran 3/47,59, En’am 6/73, Nahl 16/40, Meryem 19/35, Yasin 36/82, Mümin 40/68 (s.91a) [كُنْ فَيَكُونُ]

“ ‘Ol!’ der, o da hemen ve olur.”

Nîsâ, 4/128 (s.99a) [الصُّلْحُ خَيْرٌ]

“Sulh (daima) hayırlıdır.”

Meâric, 70/5 (s.135a) [فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا]

“Şimdi sen güzelce sabret.”

Yûsuf, 12/83 (s.135a) [فَصْبِرْ جَمِيلًا]

“(Bana düşen) artık, güzel bir sabırdır.”

Kaf, 50/29 (s.176b) [مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ]

“Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmedici değilim.”

Yûnus, 10/49 (s.176b) [إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ]

“Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.”

Ankebût, 29/57 (s.176b) [كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ]

“Her can ölümü tadacaktır.”

Lokman, 31/17 (s.177a) [واصبرِ على ما أصابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ]

“Başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”

2.3.6. Eserde Yer Alan Hadisler

Eserde Altı farklı yerde hadislere yer verilmiş olup bu hadislerle buldukları sayfalar ve kaynakları şu şekildedir:

“Allah Teâlâ meleklerle şehvetsiz akıl verdi, hayvanlara da akılsız şehvet verdi. İnsan oğluna hem şehvet, hem akıl verdi. Kimin akıllı şehvetine galip gelirse, meleklerden hayırlıdır. Kimin şehveti aklına galip gelirse, hayvanlardan daha şerlidir.”
(s.8b) [İlelu’ş-Şerayî, 4 / 1, bab: 6 / Vesail-uş Şia, C.15, s.209]

“Her bir insanoğlunun iki şeytanı olur ve ona vesvese verir. Ashab, ‘sizin de mi ey Allah’ın peygamberi? dediler. ‘Evet, fakat benim şeytanlarım müslüman olmuşlardır.’”

(s.9a) [Müsned, III/309; Sahîh-i Müslim, Munâfikûn 69]

“Üç bakış iyidir; yeşile bakmak, akan suya bakmak, güzel yüze bakmak”
(s.9b) [Deylemî, 2/91; ‘Aclûnî, 1/373]

“Fakirlik iftihar vesilesidir.” (Zayıf Hadis)

(s.168a) [<http://www.vajehyab.com/dehkhoda/الفقر+فخرى>]

“Beni fakir olarak yaşat, fakîr olarak öldür, fakirlerle haşret.”
(s.168a) [Müstedrek, C.1, s.538 ; Hayat, C.2, 50]

“Bu yolculuk yolculuktan bir kısım.”

(s.178b) [Sahîh-i Buhâri, Umre, 1710]

2.3.7. Eserde Yer Alan Atasözleri

Eserde On yedi farklı yerde atasözlerine yer verilmiş olup bu sözler, buldukları sayfalar ve Farsça asıl metinleri şu şekildedir:

Yazla kışın arası bir rüzgardır. (s.72a)

[میان تابستان و زمستان بادی بود]

Attan inip eşeğe bindi. (s.85b)

[فرود آمد از اسب و بر خر نشست]

İflas etmiş adam yetmiş seksene bağlar. (s.89b)

[مرد مفلس هفتاد در هشتاد ببند]

Düşman bağışlar, dost bağışlamaz. (s.93b)

[بخشاید دشمن و نبخشاید دوست]

Dostluğun yeri olan her gönülde düşmanlığın da makamı bulunur. (s.94a)

[در هر دل که دوستی را جای بود دشمنی را هم مقامی به دست آید]

Dostlukta ve düşmanlıkta ölçüyü korumak gerek. (s.94a)

[در دوستی و دشمنی اندازه نگاه باید داشت]

Aşıkların dedikodusunu yapmayın. (s.104a)

[عاشقان را غیبت مکنید]

Her meleğe bir şeytan kapıcıdır ve her hazineye de bir yılan. (s.108a)

[هر جویری را غولی در پی است و هر گنجی را ماری]

Geçen seneki dost, bu sene tanıdık değil. (s.127a)

[پار دوست و امسال نه آشنا]

Sabır rahatlamanın anahtarıdır. (s.135a)

[الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ]

Gül dikensiz elde edilemez. (s.162b)

[گل بی خار نتوان یافت]

Harekette bereket vardır (s.164b)

[فی الحرکه برکه]

İyiliği olmayan kimse kötülükle mutludur. (s.164b)

[نیکش نبود هر که ببد خرسندست]

Kendi yapının ilacı olmaz. (s.167a)

[خود کرده را درمان نباشد]

Gözlerdeki asıl çizgi sürme gibi değildir. (s.171a)

[لیس التکحل فی العینین کالتکحل]

Para kesesinin kaybolması göz önünde olmasından daha iyidir. (s.179b)

[زیان در کیسه بهتر از آنکه در پیش چشم]

Vahşetten söz etmek vahşettir. (s.188b)

[ذکر الوحشه وحشه]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“RESÂİLÜ’L-‘UŞŞÂK VE VESÂİLÜ’L-MÜŞTÂK” METNİ

3.1. METİN OLUŞTURULURKEN İZLENİLEN YÖNTEM

3.1.1. Eserin Tertip ve Muhteva Özellikleri

Eser metni oluşturulurken modern Farsça yazım kurallarına uyulmuş, eserin yazıldığı döneme özgü yazılışlar günümüz Farsça yazım kurallarına göre düzeltilmiştir.

Metinde yer alan başlıklar ve özel isimler koyu renkle vurgulanmıştır.

Bu kısımda yer alan dipnotların tamamı rakamlar dışında Farsça düzenlenmiştir.

Eserin aslında yapılan varak numaralandırması metnimizde köşeli parantezle, eserin nesir kısmı metin içerisinde kalanlar dışında boş satırda gösterilmiştir. Numaralandırma yaprak sayısı esasına göre yapılmış olup sayfalar “a” ve “b” harfleriyle gösterilmiştir. (örnek: 1a, 1b, 2a, 2b)

Eserde adı geçen özel isimlerin başka isimlerle karışma ihtimali olanların ilave isimleri parantezle metne eklenmiştir.

Eserde yer alan şiir ve diğer sözlerle ilgili nakiller için kaynak taraması yapılmış ve kaynaklarda bulunabilenlerin kaynakları dipnotlarda gösterilmiştir.

Şiirlerle ilgili kaynak gösterilirken erişim kolaylığı bakımından internet ortamındaki muteber siteler tercih edilmiş ve erişim tarihleri belirtilmiştir. Bu konuda

ağırlıklı olarak Farsça şiir söyleyen şairler ve şiirleriyle alakalı en kapsamlı ve muteber internet sitesi olduğu düşünülen <https://ganjoor.net/> adresi kullanılmıştır.

Eserde isim verilmeden nakledilen şiirlerden şairleri tespit edilenlerin isimleri şiirlerin öncesinde köşeli parantezle metne eklenmiştir. Aktarılan beyitlerin bir bölümüyle ilgili veya nesir metin içerisinde bulunan sözlerin ait olduğu isimler yine köşeli parantezle dipnotta gösterilmiştir.

Eserde yer alan ayet ve hadislere ait bilgiler de dipnotta verilmiştir.

Eserde bulunan şiirler yazı alanı içerisinde kenarlara yanaşık ve mısra aralarındaki boşluklar eşit olacak şekilde hizalanmış ve görsel estetik sağlanmaya çalışılmıştır.

3.1.2. Eserin İmlâ Özellikleri

Bu bölümde eser metni, modern Farsçasına aktarılmış ve bu konuda İran'ın “Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî” adlı dil akademisi tarafından yayımlanan “*Destûr-i Haft-ı Fârsî*” de yer alan yazım kuralları dikkate alınmıştır:¹²⁴

Noktalama işareti kullanılmayan metnin noktalama işaretleri yerleştirilmiştir.

Büyük ölçüde noktasız yazılmış olan harflerin noktaları konulmuştur. 3b/9 “
” آميخته ”

Asıl metinde bitişik yazılmış olan “ به ” harfi izafesi ayrı yazılmıştır. 2b / 2
” بطريق طعنه ”

Çoğunlukla bitişik yazılan “ است ” yardımcı fiili kalıplaşmış kullanımlar dışındaki kelimelerden ayrılarak yazılmıştır. 1b/1 “ جهانيانست ”

Asıl metnin bazı bölümlerinde “ کی ” şeklinde yazılan “ که ” bağlacı “ که ” olarak düzeltilmiştir. 1b/2 “ هزگز نيود کی نيود ”

Tek noktalı yazılan “ پ ” ve “ چ ” harfleri üç noktalı olarak yazılmıştır. 1b/1,10
” جنين ، سباس ”

“ هر کز ” şeklinde yazılan “ گ ” harfi “ گ ” olarak düzeltilmiştir. 1b/2 “ گ ”

¹²⁴ Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî, 16, (1386hş), “Destûr-i Hatt-ı Fârsî”, Tahran

Sonu “ ه ” ile biten ve “ ة ” harfiyle gösterilen 2.tekil şahıs ekleri ve ya-yı vahdetler “ ای ” olarak yazılmıştır. 1b/2 “ دهنده ”

“ نبشتن ” şeklinde yazılan “ نوشتن ” kelimesi “ نوشتن ” olarak yazılmıştır. 3b/5
“ نبشته اند ”

Bazı kelimelerde “ ذ ” ile yazılan “ د ” harfi “ د ” olarak yazılmıştır. 12b/5
“ خذاوند ”

Bazı kelimelerde altına nokta konulan “ ص ” harfi noktasız yazılmıştır. 12b/5
“ عصر ”

Bazı yerlerde kısaltılarak “ اه ” şeklinde yazılan Lafzatullah “ الله ” şeklinde yazılmıştır. 40a/8 “ چنانکه سنایی گوید رحمه اه ”

İçerisinde “ hemze ” ve/veya “ y ” harfi bulunan ve eserde bazen “ ء ” bazen de “ ی ” ile yazılan kelimeler çoğunlukla “ ی ” harfi ile yazılmıştır. 2a/8 “ رسایل ”
“ وسایل ”,

3.2. TENKİTLİ METİN

[1b]

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سپاس و ستایش خدای را جل و علا که آفریدگار جهان و جهانیان است و روزی دهنده جانوران واجب الوجودی که هرگز نبود که نبود، دایم بقایایی که هرگز نباشد که نباشد. ذاتش منزّه از تردّد و صفاتش مقدّس از تغیر، لِقَوْلِهِ تَعَالَى "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ"¹²⁵. و درود و سلام بر پیغامبران و فرستادگان او که راه نمای آدمیان اند، و سبب نجات مؤمنان، علی الخصوص بر پیغامبر ما مُحَمَّد مصطفی که خاتم النبیین است، و سید المرسلین و جمله ادیان به دین او منسوخ شد، و دین و شریعت او از فسخ نسخ فارغ درود بر وی باد، و بر اهل بیت وی و یاران وی به عدد برگ درختان و ریک بیابان و قطره باران. **اما بعد**، چنین گوید "ابو المعالی مسعود بن احمد [2a] السیفی" رحمه الله که چون ایزد تعالی به فضل و کرم خویش مرا طبع شعر ارزانی داشت. میل من به هیچ نوع از انواع اشعار زیادت از آن نبود که به غزل و از انشاد و انشاء من بیشتر غزل یافته شود که در غزل اوصاف وصال و فراق و جنگ و صلح و وفاء و جفاء و امثال و اقران آن بسیار آید. هر گاه که عشق نامه از جهت خویش یا از بهر دوستی که اقتراح کردی، انشا کردی، موافق آمدی که طبع و خاطر من به این نوع گستاخ شده بود و الفت گرفته. پس چون حال چنین بود خواستم که در این معانی رسایلی انشا کنم و آن را "رسایل العشاق و وسایل المشتاق" نام نهم بر وقایعی که حادث شود:

صَدِيقَكَ لَمْ تَلِقَ الَّذِي لَا تُعَاتِبُهُ	إذا كنت في كل الأمور معاتباً
مقارن ذنب مَرَّةً وَمَجَانِبُهُ	فَعَشَّ وَاحِدًا أَوْ صَلَّى أَخَاكَ فَإِنَّهُ
ظمئت وأي الناس تصفو مشاربه ¹²⁶	إِذَا أَنْتَ لَمْ تَشْرَبْ مِرَارًا عَلَى الْقَدَى

¹²⁵ سورة "شورا" آیت 11

¹²⁶ [رقم القصيدة : 8428 >> بشار بن برد] <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=8428> (Erişim:20.09.2018)

و اگر ترکی از معشوق در وجود آید که او را در آن قصدی نبوده باشد و از آن غافل بوده، او را بدان سرزنش نباید کرد و تَجَنَّى نباید نهاد که هم قطیعت باشد و در این معنی گفته اند که "أَوَّلُ الْفَطِيئَةِ التَّجَنَّى" ¹²⁷ [2b] اما اگر معشوق بدخوی بود و بُلَعَجَبِي و بی وفائی و نامردی کند روا بود به طریق طعنه و توبیخ و تهدید و تخویف پیش رفتن و باشد که این معنی سودمند بود از بهر آن که بعضی از مردمان باشند که ایشان را به عنف به دست توان آورد که به لطف و آنجا که عنف و درشتی باید لطف و نرمی سود ندارد و در این معنی سخن بسیار گفته‌اند و از آن یکی این بیت است:

با یارِ دغانِ نزدِ دغا باید تلخت تیغِ کز را نیامِ کز باید ساخت ¹²⁸

و نیز گفته‌اند "و فی الشَّرِّ نَجَاةٌ حِينَ لَا يَنْجِيكَ إِحْسَانٌ" ¹²⁹ و نزدیک است بدین بیت که **فخری گرگانی** در قصه "ویس و رامین" گفته است ¹³⁰:

که را خرما نسازد خار سازد که را منبر نسازد دار سازد

و از بهر این در هر یکی از این معنی **نامه‌ای** انشا کرده آمد تا هر صاحب **واقع‌های** مقصود خویش در یابد. و درجه سیوم افراط محبت است که آن نوع را عشق خوانند اما هر کسی را محل آن نباشد که بدین درجه تواند رسید که درجه انبیاء و اولیاء است. و جماعت از اهل طریقت [3a] برآیند که خود این معنی در هیچ مخلوقی نتواند بود، نظم:

عشق هیچ آفریده را نبود عاشقی جز رسیده را نبود ¹³¹

¹²⁷ [ابو الفتح آمدی] غرر الحکم و درر الکلم، ابو الفتح آمدی، ص 296، قم 1383

¹²⁸ <http://javaherihosein.com/> (Erişim:20.09.2018) / برنوشتی بر مصارح گمشده-رایج-قسمت-سوم

این بیت در صفحه 95 آ تکرار شده. [ضیاء الدین نخشی، طوطی‌نامه]

¹²⁹ <https://hamariweb.com/articles/27949> (Erişim:20.09.2018)

تاریخ ادبیات عرب، دکتر اکبر بهروز، ص 78، تبریز 1359 [فند زمانی]

¹³⁰ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh78/> (Erişim:20.09.2018)

این بیت در صفحه 186 تکرار شده. [رسیدن رامین به مرو « ویس و رامین « فخرالدین اسعد گرگانی]

¹³¹ <https://ganjoor.net/sanae/hadighe/hdgh05/sh8/> (Erişim:20.09.2018)

[الباب الخامس « حدیقة الحقیقه و شریعة الطریقه « سنایی]

و شیخ ابو بکر شبلی قدس الله روحه در این معنی گفته است:

يقولون بالله هل انت عاشق فقلت و هل يوما خلوت من العشق
شربت بكاس الحب في المهد شربة حلاوتها حتى القيامة في حلقى¹³²

و نزدیکِ اهلِ طریقتِ هیچِ درجهٔ و رایِ عشقِ نیست و هیچِ آفریدهٔ خدایِ تعالیِ بیِ عشقِ نیست و چنین گویند که اول درجه‌ای علم است و پس معرفت و پس عشق و هر که بدین درجه رسید آن درجه تختِ او آمد و یکی از ایشان گفته است " لا خیر فی العشق بلا موت ":

و عدلت اهل العشق حتى ذقته فعجبت كيف يموت من لا يعشق¹³³

در این آمده است از سخنانِ مشایخِ یاد کرده شود. و نیز در این میدانِ مرا و غیرِ مرا پیش از این مُحال نباشد که این سخن کسی را مسلمِ بود که از این معنی شمه‌ای به مشام او رسیده باشد. و من در تقریرِ آن سخن همچون طوطی‌ام که سخنی شنیده باز همی گوید بی آنکه از معنی آن خبر دارد اینست [3b] سه درجه دوستی که بیان کرده آمد و بناء این رسایلِ درجهٔ دوم است که به واسطه آمده است میان این دو درجه . اکنون ابتدا کنم به نامه در معنی عاشق شدن که میانِ عاشق و معشوق حادث شود و اگرچه بیشتر از مردمان را بدین حاجت است تا این غایت هیچ کس در این معنی تصنیفی نکرده است. و هر کسی به وقتِ حاجتِ جزئی نوشته‌اند. بعضی بهتر و بعضی فروتر. بر حسبِ قوّت و وسعِ طاقت و شناختِ خاطرِ خویش. پس چون این عزمِ مصمم گشت بسیار اجتهاد کردم تا اغلب وقایع در ضبط و قبض آوردم و مواقع به عددِ صد برآمد در هر واقعه‌ای نامه‌ای انشا کردم نظم و نثر در هم آمیخته تا هر که را واقعه‌ای پیش آید. آن نامه که در آن واقعه باشد طلب کند و بی تأملی و تفکری وافر مقصود بنویسد که هر چه ممکن بود و در آن معنی به جای توان آورد به جای آورده باشد.

فهرستِ نامه‌ها اینست:

[4a]

دیوان الحقائق و مجموع الرقائق، ص 364 ، نابلسی محمد عبد الخالق، دار الکتب العلمیه، بیروت 1421 132

<http://www.toarab.ws/modules.php?name=poet&file=showpoem&pmid=781> (Erişim:20.09.2018) 133

عرض قصائد الشاعر : [المتنبی]

نامهٔ دوم در نظر افتادن
نامهٔ چهارم در اظهار پیوند
نامهٔ ششم در خبر دادن از حال خویش
نامهٔ هشتم در تقصیر جواب و جانبِ عاشق را فرو گذاشتن
نامهٔ دهم در سخت دلیِ معشوق
نامهٔ دوازدهم در ناز و استکبارِ معشوق و عاشق
نامهٔ چهاردهم در تسلیم نمودن و به قضا رضا دادن
نامهٔ شانزدهم در اشتیاقِ عاشق به معشوق
نامهٔ هژدهم در غیرت
نامهٔ بیستم در بی خوابیِ عاشق در فراقِ معشوق
نامهٔ بیست و دوم در شکایتِ عشق و سیری نمودن
نامهٔ بیست و چهارم در ناامیدیِ عاشق از وصالِ معشوق
نامهٔ بیست و ششم در وعده و انتظارِ عاشق از معشوق
نامهٔ بیست و هشتم در راست کردن ... با عاشق
نامهٔ سیم در باز گشتنِ معشوق از حضرتِ عاشق
نامهٔ سی و دوم در هراس از بیمِ زوال
نامهٔ سی و چهارم در پس از فراق

نامهٔ اوّل در عاشق شدن به اخبار و اوصاف جمال
نامهٔ سیوم در پیوند افتادن
نامهٔ پنجم در غایتِ عشق و مهربانی
نامهٔ هفتم در پیغام دادنِ عاشق به معشوق
نامهٔ نهم در تلخی جواب و سخنانِ مکابره
نامهٔ یازدهم در سرکشی و خویشتن داری معشوق
نامهٔ سیزدهم در بیانِ عجزِ عاشق در توبهٔ معشوق
[4b]
نامهٔ پانزدهم در بزرگ داشتنِ عاشق معشوق را
نامهٔ هفدهم در زاری و گریستنِ عاشق
نامهٔ نوزدهم در بی صبری و بی طماعیِ عاشق در فراق
نامهٔ بیست و یکم در خواب دیدنِ معشوق و صفتِ حالِ او
نامهٔ بیست و سیوم در نا سپاسی در آن مقر آمدن
نامهٔ بیست و پنجم در امیدواریِ وصالِ معشوق
نامهٔ بیست و هفتم در خلافِ
[5a]
نامهٔ بیست و نهم در عذرِ عاشق از حضورِ معشوق
نامهٔ سی و یکم در حالِ وصال و یاد کردنِ تلذذ آن
نامهٔ سی و سیوم در فراق پس از وصال

نامه سی و ششم در جواب عتاب عاشق و معشوق	نامه سی و پنجم در عتاب عاشق با معشوق
نامه سی و هشتم در هر جائی بودن معشوق	نامه سی و هفتم در تهدید و طعنه عاشق به معشوق
نامه چهارم در قبول ناکردن عاشق از معشوق	نامه سی و نهم در عذر خواستن از معشوق به تقصیر
نامه چهل و دوم در پشیمانی نمودن از آزار معشوق	نامه چهل و یکم در عذر قبول ناکردن عاشق
	[5b]
نامه چهل و چهارم در تازه کردن عشق قدیم	نامه چهل و سیوم در طلب صلح
نامه چهل و ششم در یار دیگر کردن	نامه چهل و پنجم در عاشق شدن معشوق بر دیگری
نامه چهل و هشتم در شکایت از خصمان	نامه چهل و هفتم در گرفتار شدن به دست ناسزا
نامه پنجاهم در باک نداشتن از مخاصمت خصمان	نامه چهل و نهم در تخلیط خصمان
نامه پنجاه و دوم در فراستی و سازکاری از بیم خصم	نامه پنجاه و یکم در نصیحت و پند از صحبت ناهلان
نامه پنجاه و چهارم در عهود و شرایط و موافق	نامه پنجاه و سیوم در بد گفتن معشوق و خجل شدن از آن
نامه پنجاه و ششم در فریفتن عاشق معشوق را	نامه پنجاه و پنجم در بدل ناجستن بر عاشق و معشوق پیشین
	[6a]
نامه پنجاه و هشتم در بلعجی و بدخویی	نامه پنجاه و هفتم در قربندگی معشوق بد عهد
نامه شصتم در باز گرفتن سخن و پیغام و حجاب کردن	نامه پنجاه و نهم در مراعت کردن و باز ایستادن از بدخویی
نامه شصت و دوم در پیدا شدن راز	نامه شصت و یکم در کتمان عشق و استر ادب مهربانی
نامه شصت و چهارم در صبر فرمودن معشوق	نامه شصت و سیوم در آنکه اگر نیابی راز پیدا شود
نامه شصت و ششم در درازی شب هجران	نامه شصت و پنجم در شکایت از روزگار

نامه شست و هشتم در دریغ و حسرتِ جدائی	نامه شست و هفتم در کوتاهی شبِ وُصلت
نامه هفتادمین در فراغتِ معشوق از عاشق	نامه شست و نهم در ملالتِ معشوق
	[6b]
نامه هفتاد و دوم در فراموش کردنِ معشوق عاشق را	نامه هفتاد و یکم در فراغتِ عاشق از معشوق
نامه هفتاد و چهارم در وفای عاشق	نامه هفتاد و سیوم در بدعهدی و بی وفائی
نامه هفتاد و ششم در شکایتِ معشوق	نامه هفتاد و پنجم در یگانگی نمودن با معشوق
نامه هفتاد و هشتم در شکر و دعای معشوق	نامه هفتاد و هفتم در جوابِ شکایتِ معشوق
نامه هشتادم در شکرِ ایامِ فراق و امیدواری به وصال	نامه هفتاد و نهم در شکایتِ فراق و شدتِ آن
نامه هشتاد و دوم در قناعت نمودن به دیدارِ دوست	نامه هشتاد و یکم در خرسندی نمودن در فراق
نامه هشتاد و چهارم در شکایتِ یار بیشتر و شکر از باز نشین	نامه هشتاد و سیوم در بریدن از یاری و به دیگر پیوستن
	[7a]
نامه هشتاد و ششم در اغتذار بی سیمی	نامه هشتاد و پنجم در شکرِ یار بیشتر و شکایتِ باز نشین
نامه هشتاد و هشتم در ستایشِ خط	نامه هشتاد و هفتم در عاشقِ درویش و معشوقِ توانگر
نامه نودم در تهنیتِ عاشقِ معشوق را	نامه هشتاد و نهم در نکوهشِ خط
نامه نود و دوم در سفرِ عاشق و ارتحالِ او	نامه نود یکم در تعزیت کردنِ عاشقِ معشوق را
نامه نود و چهارم در مکاتبِتِ حاضر به غائب	نامه و نود سیوم در سفرِ عاشق و مفارقتِ او
نامه نود و ششم در باز رسیدنِ معشوق از سفر به موضع نمودن	نامه نود و پنجم در استرسالِ عاشقِ غائب به معشوقِ حاضر
نامه نود و هشتم در بیماریِ معشوق و عبادتِ او	نامه نود و هفتم در باز رسیدنِ عاشق از سفر به مقرِ خویش
نامه صدمین در بیماریِ عاشق و عیادت	نامه نود و نهم در صحت یافتنِ معشوق از بیماری

چون از فهرستِ نامه پرداخته شدم، خواستم که صدرِ کتاب مزین و مشرف گردانم، به صدری که جهان مروت به جمال او مزین است و عالم فتوت به سعایت او مکرم و قدر این تصنیف بیفرایم، به بدری که آسمان سعادت به کمال او روش است و بدین صفت امیر عمید ضیاء الدین بهاء الاسلام و المسلمین جمال الدوله شمس الملک اصیل خراسان **فخر المعالی محمد بن محمود بن زکریا** را یافتیم، جوانی که هم فر جوانان دارد و هم نباهت پیران، صورتش از سیرت و منظرش از مخبر موافقت یافته، هم صورتش زیبا و هم سیرت، هم منظرش والا و هم مخبر:

ای سیرت تو بدیع چون صورت
و ای مخبر تو لطیف چون منظر
همچون گهبری که ظاهر و باطن
نیکوتر باشد تن ز یکدیگر

چون آن بزرگ را بدین صفت موصوف دیدم و بدین سیرت منعوت، این در یتیم را به او تسلیم کردم و این عروس بکر را در کنار او نهادم [8a] که بکر را جز به مرد نتوان داد و در یتیم را جز به آزاد مرد نتوان سپرد و در این معنی این ابیات انشا کرده آمد، شعر:

ای از سخا وجود شده در زمانه فرد
چشم زمانه چون تو ندیدست زاد مرد
یابند شاعران ز ثناء تو دستگاه
دارند ز ایران ز سخا تو پیش خورد
از بوستان خاطر من تو گلی شگفت
کز رشک او باغ گل سرخ گشت زرد
جستم به مجلس تو بدین گل وسیلتی
کز همت تو دولت من داشت یا بمرد
فردی تو در بزرگی و فردست این کتاب
آن خوبتر بود که شود فرد جفت فرد
بکرست این کتاب و توی مرد در جهان
دانی که بکر را بتوان داد جز بمرد
زین بیان نگارخانه نکردست هیچ کس
نی رنگ او خلق شود از کشت روزگار
چون صدر او شدست مزین بنام تو
تا ورد و خار باشد در باغ وراع باد
قسم عدوت خار و نصیب دل تو ورد

فصلی در صفت دوستی و کیفیت و اقسام آن

بدان که دوستی سه درجه است. اول میلِ شهوانی است و نتایجِ هوا [8b] و آن نزدیکِ عقلاً بس محلی ندارد. از بهر آنکه حیوانات را با آدمی در آن مشارکت است و چون خدای تعالی بنی آدم را عقل ارزانی داشته است تا به شرف و قوت آن جمله حیوانات را مسخرِ خویش گردانیده است. چنان باید که عقل او مسخر و مغلوب شهوت نشود که آنگاه به درجه کم از بهایم باشد. از بهر آنکه بهایم را آلتِ مغلوب گردانیدنِ شهوت نیست. و آدمی را آلتِ غلبه کردنِ شهوت هست. و آن عقل است. پس چون عقل که غالب باید که مغلوب گردد این مرتبت فروتر از مرتبتِ بهایم باشد. از بهر آنکه با سلاحِ مقهور شدن بدتر از آنکه بی سلاح ناکردن و در این معنی یکی حکما گفته است " رَكِبَ اللَّهُ تَعَالَى الْعَقْلُ فِي الْمَلَائِكَةِ بِلا شَهْوَةٍ وَ رَكِبَ اللَّهُ فِي الْبَهَائِمِ الشَّهْوَةَ بِلا عَقْلِ وَ رَكِبَ فِي بَنِي آدَمَ الشَّهْوَةَ وَ الْعَقْلُ فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ شَهْوَتَهُ وَ هُوَ خَيْرٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ مَنْ غَلَبَ شَهْوَتُهُ عَقْلَهُ فَهُوَ أَشْرُّ مِنَ الْبَهَائِمِ"¹³⁴ و نیز در ترک شهوت گفته‌اند " مَنْ خَطَرَ شَهْوَتَهُ صَانَ قَدْرَهُ"¹³⁵ و نیز گفته‌اند " مَنْ آمَاتَ شَهْوَتَهُ أَحْيَا مَرُوتَهُ"¹³⁶ [9a] و پیغامبر صلی الله علیه و آله چنین می فرماید که "هر کسی را از بنی آدم دو دیو باشد که او را وسوسه همی کند گفتند تو را نیز یا رسول الله گفت بلی و لیکن دیوان من بر دست من مسلمان شده‌اند"¹³⁷ و اهل تأویل گفتند بدان دو دیو شهوت و غضب همی خواهد لفظِ مسلمان شدن ایشان عبارت است از منقاد کشتن و مقهور شدن، پس هر که را غضب و شهوت مقهور و مغلوب باشد درجه او به درجه نبوت نزدیک است و هر که را غضب و شهوت قاهر و غالب باشند درجه او به درجه سباع و بهایم نزدیک و درجه دوم دوستی میل دل است بی تقاضای شهوت چنانکه پیر طریقت شیخ جنید رحمه الله گفت " الْمَحَبَّةُ أَفْرَادُ الْمَيْلِ بِلا نَيْلٍ"¹³⁸ و دیگری گفت " الْمَحَبَّةُ الْمَيْلُ الدَائِمُ بِا الْقُلُوبِ الْبَهَائِمِ"¹³⁹ و این نوع همه کس را از خاص و عام باشد و بدین ملامت حاصل نیاید و به نزدیک گروهی سزای ملامت آن کس بود که از این نوع خالی بود. و از بهر آن گفته‌اند که در بندگی سگی بودن بهتر از آن که در بند خویش و دوست داشتن، روی نیکو دلیل اعتدالِ فراح [9b] و سلامتِ دماغ و درستی حواس باشد و نظر کردن در روی نیکو هم دل را شادی دهد و هم دیده را روشنایی. و پیغامبر علیه السلام چنین می فرماید " ثَلَاثَةٌ يَزِدْنَ

[حدیث نبوی] وسایل الشیعه، ج 15، ص 209 / علل الشرایع، 4/1، باب 6¹³⁴

کافی، ج 8، ص 22، خطبه وسیله¹³⁵

[ابو الفتح آمدی] غرر الحکم و درر الکلم، ابو الفتح آمدی، ج 5/279؛ ج 4/488¹³⁶

[معنی حدیث نبوی] صحیح مسلم، منافقون 69، مسند ج 3، ص 309¹³⁷

العمدة في شرح البردة، ص 30، ابي العباس أحمد بن محمد/ابن عجيبة الحسني، دار الكتب العلمية، بيروت 1971¹³⁸

العمدة في شرح البردة، ص 30، ابي العباس أحمد بن محمد/ابن عجيبة الحسني، دار الكتب العلمية، بيروت 1971¹³⁹

البصر النظر الى الحضرة و النظر الى الماء الجارى و النظر الى الوجه الحسن¹⁴⁰ " پس چون کسی را این میل پیدا آید. چنان باید که با مقصود خویش چندان که تواند طریق مراعت و اُلفت سپرد که گفته‌اند با سه گروه مُدارا باید کرد و در جمله اوقات دل ایشان نگاه باید داشت و آن سه گروه پادشاهان‌اند و کودکان و خوب رویان که پادشاهان را نُخوت پادشاهی و امارت باشد و همه حق خویش ببندد و کودکان را از نیک و بد آگاهی نباشد و جز مراد خویش نجویند و خوب رویان همه جز خویشتن را نبندد و همکنان را شیفته و سغبه خود دانند. خاصه آن کس را که دعوی ارادت ایشان باشد. پس شرط آن است که بر حسب مراد ایشان روند و داد و بی داد از ایشان یکسان پندارند و جفا و وفا یک صفت انگارند که گفته‌اند " المودّة أن لا يزداد بالبرّ لا تنقص بالجفاء"¹⁴¹ [10a] و امیر ابو فراس گفته است در این معنی به لفظ تازی این نظم گفته است:

وَأَثِقْ مِنْكَ بِالْإِخْوَانِ الصَّحِيحِ	لَمْ أَوْأَخِذْكَ إِذْ جِئْتَ لَانِي
وَقَبِيحِ الصَّدِيقِ غَيْرِ قَبِيحِ	فَجَمِيلِ الْعَدُوِّ غَيْرِ جَمِيلِ
وَذَكَرَ عِيُوبَ الْأَصْدِقَاءِ قَبِيحِ	صَدِيقِ بِلَا عَيْبٍ قَلِيلِ وَجُودِهِ

چنان باید که اگر چه بسیار مراعت در حق ایشان کرده آید آن را اندک شمارد. و اگر از ایشان اندک مراعت بیند آن را بسیار داند که گفته‌اند " الْمُحَبَّةُ اسْتِغْلَالُ الْكَثِيرِ مِنْ نَفْسِكَ وَاسْتِغْلَالُ [استكثار] الْقَلِيلِ مِنْ حَبِيْبِكَ."¹⁴² و جهد در آن باید کرد تا سخن با ایشان به آهستگی و لطافت گفته آید تا دوستی در دل ایشان جای گیرد که امیر المؤمنین علی بن ابی طالب کرم الله وجهه چنین فرموده است: "مَنْ لَأَنْتَ كَلِمَتُهُ وَجِبَتْ مُحَبَّتُهُ" و اگر در بعضی از اوقات به عتاب اتفاق افتد باز نگیرد و نیز به نگار دراز نکند که گفته‌اند: "تَرَكَ الْعِتَابَ مَعَ الْإِخْوَانِ فَرَقَهُ" و نیز گفته‌اند: "أَوْكَدَ الْمُحَبَّةَ مَا كَانَ [10b] بَعْدَ الْمَعْتَبَةِ"¹⁴³ و نیز شاعر در این معنی گفته است، شعر:

إِذَا ذَهَبَ الْعِتَابَ فَلَيْسَ وَدًّا وَ يَبْقَى الْوُدُّ مَا بَقِيَ الْعِتَابُ¹⁴⁴

¹⁴⁰ [حدیث نبوی] دیلمی 912

¹⁴¹ [یحیی بن معاذ] تاریخ مدینة دمشق - ج 31 ص 74 - عبد الله بن عثمان - عبد الله بن فيروز، دار الفكر، بيروت 1416

¹⁴² <http://shamela.ws/browse.php/book-9953/page-464> (Erişim:20.09.218)

أبو يزيد البسطامي / الرسالة القشيرية - ج 2 ص 487 -

¹⁴³ دار الكتب العلمية، بيروت 1971، ج 3 ص 10 - الراغب الأصفهاني، محاضرات الأدباء ومحاورات الشعراء والبلغاء

¹⁴⁴ İMAD, (2014) C.1, S.1, s.88-109 کوران صالح الدین حازم برهان، العتاب والشکوی فی قصائد علی بن الجهم

اما بهر چیزی عتاب کردن عادت نباید کرد که ملالت باز آرد به چیز پس به نظیر آییم بر ترتیبی که در فهرست یاد کرده آمد، والله الموفق.

نامهٔ اول در عاشق شدن به اخبار و اوصاف

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون و الثقه

صد هزاران سلام و اکرام مضاعف و تحیت و ترحیب مرادف و تخذّم و زمین بوس متواتر از زبان و دل و جان این کمترین دعا گوین و مهترین وفا جوین نثار مجلس میمون و طلعت همایون و خصال سمیه و اخلاص مرضیه و سکون و ارتحال التوشیق آن صدر بدور و بدر صدور باد که مخالف بدور بی وجود ممالحت جمال جهان آرای آن یگانه روزگار و نشانهٔ اخبار بی بها و نور است و مناصب صدور بی حضور مشاهده و ملاقات جان افزای آن نگارین عالم و حور العین نژاد بنی آدم متوحش و نا منظور. روزگارش خجسته باد و عزّ و اقبالش پیوسته [11a] دست احداث روزگار و نواب دوران افلاک از دامن سعادتش گسسته باد و پای و جاهت و احتشام به عقود سیادتش بسته، هم جاه و جمالش بی زوال باد و هم کمال و خصالش بی همال. حال و عقود زمانه جز به کامش مباد و سگّه و خطبهٔ حسن جز به نامش مباد و از قرائن و نظائر این تمدیح و دعوات چند ابیات است که علی زندنجی¹⁴⁵ می گوید، نظم:

ای در اصناف مکرمت محمود	و ای اسباب محمدت مجهود
توی ابداع حسن را مأوی	توی ارباب عیش را مقصود
حسن تو با ضیاء خود مقبول	نور مه پیش حسن تو مردود
احتشامت صدور را مغبوط	اقتدارت بدور را مجسود
تا بود مهر را طلوع و غروب	تا بود ماه را هبوط و صعود
ز ارتفاعات هر دو باد تو را	بخت پیروز و طالع مسعود

(1) زندنجی: منسوب است به زندنه، قریه ای بزرگ از قرای بخارا «لغاتنامه، فرهنگ متوسط دهخدا، ج 1، ص 1587، تهران 1385»¹⁴⁵
 Şen, M.E. (2012). VIII. Yüzyılda Türklerin İlmî Durumunun Tespitine Farklı Bir Bakış: Basra, Mâverâünnehir Örneği, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (7/3), 2399.

نکبتِ هر دو آن زده آتش در نهاد جسود و جانِ عقود

اما بعد، بر رأی عالی اشرفِ آن بزرگوار لا زالِ عالیا عرض کرده می شود و اعلام کرده می آید که تا این بنده مفتون و مولاء محزون [11b] از زبانِ وصّاقان (اسمِ فاعل¹⁴⁶) حادق و نعیان (اسمِ فاعل¹⁴⁷) ناطق نورِ الله صدور هم اوصاف و نعوت (جمعِ نعت¹⁴⁸) آن جمال با کمال استماع کرده است شیداوار و مجنونِ کردار، از خورد و خواب دور است و از آرام و قرارِ نفوز گاه از دیده طوفانِ نوح همی بازو و گاه در دلِ آتشِ نمرود همی فروزد و دورانِ شب و روز بر وی چنان می گذرد که **فخری گرگانی** در **قصه ویس و رامین** می گوید:

که تا از تو جدایم ای دل افروز نه روز از شب شناسم نه شب از روز

و با این همه نزولِ آفات و حدوثِ عاهات چندان مزاحمت می کند و وفورِ امدادِ اشتیاق چندان اجتماع می نماید که دیده همی گوید کاشکی من به جای گوش بودمی تا با سماعِ اوصافِ آن جمال تلذذی می یافتم و دل همی گوید چه بودی اگر مرا به مقامِ دیده‌ای قبولی بودی تا به امید و مشاهده آن نگار از تباهی محصل می کردم، بنده را سمع و بصر در آن التماسِ موقوف و تأسف و تلّهف جان و روان بی حد و عد. چنانکه **علی زندنجی** گوید، غزل:

آتشِ عشق آمد و آبم بُرد درد و غم آمد خور و خوابم بُرد

[12a]

صیت و صفاتِ صنم آزی	صحت و اصلاح و نصایبم بیبرد
ستر و سدام همه بر باد داد	منفعت از رأی خوابم بیبرد
لعلِ صفت رنگِ رخم زرد کرد	و زیرِ مخلوق اجابم بیبرد
باد نیاورده به من ز و نسیم	قهیرِ غمش رونق و آبم بیبرد
چاره چه سازم که غم آن بری	دیو صفت از تک و تابم بیبرد

¹⁴⁶ این عبارت در بالای "وصّاقان" نوشته

¹⁴⁷ این عبارت در بالای "نعیان" نوشته

¹⁴⁸ این عبارت در بالای "نعوت" نوشته

خاکِ درش باید بود از نه جان هم ببرد چون دلِ شانم ببرد

القصة، جنودِ عشق و حیولِ اشتیاق آن سروِ سمن‌بر و ماهِ منور در بیاض و سوادِ بلادِ سویداء دل این مجروح
دلِ جانِ مضطرب هر روز مقاومت است و هر شبی شبخونی و از فساد و تمرد این مُنازعتِ خزان صبر و آرام عادت
کرده شد و کنائزِ هوش و قرار به تاراج داده آمد و تحقیقت از این مقامِ انتقام و اقدامِ اقتحام جز به مظاهرت و
معاونت وصالِ جمالِ جهان آرای آن عرعرِ ریاضِ ممالحت و چمنِ اشجارِ استراحت خلاص بتوان یافت که اگر این
شررِ آتشِ مخاصمتِ قهرِ اشتیاق را و طوفانِ تدمیر و مجادلتِ ترکِ تازِ عشق را به آبِ لطائفِ عنایتِ احضارِ خویش
فرو نماند. این بندهٔ مقهور [12b] عشق و مغلوبِ اشتیاق را در کتمانِ خاکِ معدوم گرداند و پس از استتامت به
خوب " انا و لا غیرى مِنَ الحُسْنِ " چون جمالِ نزهتِ نباهت از پرده و حجابِ حصافت و براءت روی نماید،
مداومت و منادمت بندم مفید نشود و از مجاورت و ملازمتِ تأسفِ جز یاد به دست ندارد و اگر آن خداوند ادام الله
سموه و ارفع علوه که نگارین عصر و حور العین دهر است تدارک و تلافی این مهماتِ فرایض نشمرد و در شروع آن
اهمال روا دارد و تفحصِ این معانی نا مرعی گذارد. نه در محافلِ خوبانِ روزگار معذور باشد و نه در مجالسِ عاشقانِ
جانسپار منظور که فتاوی برات از استدراج این مجور و انتقالِ رخصت از استفادِ این استبداد هم در مذاهبِ
معشوقانِ ممشوق مُتَعَدِّر است و هم در شرایعِ عاشقانِ صادقِ منعدم، اما اشتها و التماسات و محادثتِ دل و دیده با
آن عزیزتر از دل و جان چنان است که عیاضی گفت، رباعی:

بگریستم از تو با تو نا حندیده عاشق شدم از تو جز خبر نشنیده
گر خلد بر این نۀ چرا نادیده هم دل طلبد تو را همی هم دیده

[13a]

اما اگر آن جمالِ چون کمالِ فردوسِ برین بی نظیر و قرین نبودی، بودی که این واقعه بدین صفت که از
بیانگیر نیفتادی که شرائطِ دیده و دل بدان قواعدِ مُسْتَحْکَم است که تا نخست دیده نبیند، دل مبتلا نشود و در این
حوادث که نازل شده است. نه سمع از بصر پیدا است و نه دل از دیده جدا، هر سه به هم به مکاشفت بر آمده‌اند و
به محاورت مشغول شده. این همی گوید که من لباسِ معاشقتِ آن عزیز بر هبهٔ وفا پوشم و آن همی گوید که من

شرابِ مهرِ آن محبوب به جامِ اشتیاق نوشم و شد بکر می گوید که من طلب و فورِ تجزیّی مرضات آن جان و جهانگوشم و پنداری که این ابیات در این موارد و مصادر **معزی** گفت، رباعی:

ای دیده و دل هر دو پسندیده تو را دارم ز عزیزی چو دل و دیده تو را
از دیدن دیده گر شود دل عاشق دل عاشق تو است دیده نادیده تو را¹⁴⁹

و این ترانه هم **معزی** راست لایق و موافق این حالت است، چنانکه گفت، رباعی:

نا دیده تو را رهی هوای تو گزید دل نامزد تو کرد و پیش تو کشید
کس در همه عالم این ندید و نشنید کز دلبر نادیده جفا باید دید

[13b]

فی الجملة، سیلابِ آب از چشمه چشم بنده بدان درجه است که جهان را از او مخاطره غرق است و خونابه دل از فواره دیده بر صفحات رخساره چنان روان و شتابان است که در غزلی یک بیت **لامعی گرگانی** گفت:

گردان شود هر آینه از آب چشم من گر روزگار بر رخ من آشنا نهد

و آتشگده دل بُریان چنان افروخته و تابان است که جان زائل جهانیان را و جهانیان را از او هراس و ناس ضرر حرق است، چنانکه **فخری** گوید:

بر آرم از این دل سوزان یکی دم بسوزم این سرای و بند محکم¹⁵⁰
و لیکن جایگاهی چون بسوزم که در وی جای دارد دل فروزم¹⁵¹

و احوال دل و جان این مفتون مشتاق و مجنون بر اطلاق بر آن سیاق است و تسمیت و اشباه وارد است

که **حکیم مرزدی** می گوید، رباعی:

نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 515، چاپ دوم 1375

¹⁵⁰ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh47/> (Erişim:20.09.2018)

[سپردن موبد ویس را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی]

¹⁵¹ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh47/> (Erişim:20.09.2018)

[سپردن موبد ویس را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی]

نادیده تو را و نارسیده بر تو گشت است شب و روز دلم غم خور تو
ای جان و جهان اگر نداری سر من بیم است که جان من شود در سر تو

جمالی نه که هیچ وصفی اوصاف آن تواند گفت و نه هیچ نعات بر شرایح انوار آن وقوف تواند یافت و نه هیچ مُحدث از ظرافت آن حکایت [14a] تواند کرد و نه مانی چابک دست نقاش بر اشباه و اقران آن صورت تواند نگاشت و نه آزر بت تراش به مثال با مثال آن صنم تواند آراست، از او به حکایتی قانع شدن و به نشر اوصافی راضی گشتن دلیل رکت رأی باشد و استشهاد قلب اشتیاق و چنین عشق و عاشقی شافی نشود و از آن هیچ معانی محصول نگردد و عاشق که جان و دل را به نزدیک او قدری و خطری باشد قدم بر جاده عشاق بتواند نهاد و مادام اغراض از وی در مقام تهرب باشد و نامش در جریده عاشقان بر نیاید. چنانکه **فردوسی** گوید:

کسی را که جاننش گرامی بود نه پیروز گردد نه نامی بود¹⁵²

و این بنده که چون مجنون از لیلی روزگار است و چون وامق عاشق عذراء زمانه اگر نسبت انفاق اموال و بدمیر جان امتناع روا دارد و به اوصاف و اخبار اقتصار کند در مذهب عاشقان صادق بی مروت باشد و حامل قدر توقع آن است که چون گوش خلعت استماع اوصاف یافت. چشم به شرف مشاهده ملاقات و حضور صورت استمتاع یابد تا دل را آنچه گمان است یقین شود و دیده را آنچه باطن است ظاهر گردد. چنانکه

[14b] یکی از شعرای ما تقدم و حکماء سلف می گوید، نظم:

کسی که او راعیان یابد خبر پیشش مجال آید چو سازد با عیان خلوت کجا دل در خبر بندد¹⁵³

بنده روز و شب در این افکار گرفتار است و سال و ماه در این اعجاب مأخوذ که چون نصفی دل از دست توان داد موصوف را کمال جمال چگونه خواهد بود و چون به اخباری مبتلا شاید شد به مواجبت خلوت و مجال است چه استراحت و راحت محصول خواهد گشت. چنانکه **علی بن الحسن** گوید:

نص الكتاب امثال و حکم - الجزء 2 - ج 2 - الصفحة 944 - دهخدا، علی اکبر¹⁵²

¹⁵³ <https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar/s034/sh9/> (Erişim:20.09.2018)

[النوبة الثالثة - ۳ « سورة سبا - ۳۴ » كشف الاسرار و عدة الابرار « رشيدالدين ميبدی]

نا دیده هنوز رؤیت ای چشمه پوش بستد صفتِ جمالت از من دل و هوش
جانا صفت چنان خوش آمد در گوش یارب که عیانت چون بود در آغوش

امید به لطفِ عاطفت و مکارم اخلاقِ آن سرو روان و گلِ خندان چنان است که این خدمت قبول فرماید و بنده را مسرور و مسعود گرداند و ایراد و انتهاز آن روا ندارد و جانبِ بنده نا مرعی نگذارد تا خائب و خاسر نشود و خلقهٔ بندگی در گوش کند و کمرِ خدمتکاری بر میان بندد و شرائطِ عبودیت و رسوم فرمان برداری و فرطِ [15a] تواضع و مطاوعت به جای آورد و چون آن قبلهٔ عشاق و آن انگشتِ نمای آفاقِ تصدیع و ابرام بنده استماع فرماید و به کرم و انعامِ اصغا واجب دارد و چون بر مضمون و بواطنِ آن واقف شود، به حکمِ ظرافت و مکارمِ اخلاقِ بدین سعایت قدم مبارک به حرکت آورد و با کمالِ بُتانِ آزی با تحترکِ کبک دری به ضیافتِ بنده خرامد و شبستان و مستقرِ بنده به انوار و بشاشت و جمالِ عارض و یمنِ ناصیهٔ خویش نگارستان چنین بهار خانهٔ فرخاد گرداند و این اکرام و انعام از بندهٔ طایع و مولاءِ راغب دریغ ندارد پس اگر برزانتِ رأی صائب و متانتِ حزمِ ثاقبِ دخولِ بنده صواب بیند بی توهین اعلام دهد و بی تقصیر استدعا فرماید و بنده را اخبارِ کرامت کند تا بدین اشارت و استبشار به اهتزاز و استقبالِ مبادرت نماید و چون شرفِ حضور و عزِّ مفاوضت و ارتیاحِ استیناس یابد و جُئهُ آمال به نعمتِ اصطناعِ مُرقه و آسوده گرداند هم به استرضا و استصواب و اختیاران خداوند ضاعف الله جماله و او فر مناله که اختیارِ [15b] محبوبان است و بختیارِ مطلوبان شرائطِ موثق و قواعدِ عهدِ اثبات کند و به ایمانِ مغلظهٔ آن را مؤکد و معقد و مسدد گرداند و در فواتحِ مودت و اوائلِ مصادقت اساسِ محبت و بنیادِ تودد چنان محکم و متین سازد که تا خواتمِ اعمار و عواقبِ زندگانی حدودِ آن عمران ماند و وجودانِ موجود انشاء الله ربِّ العالمین و چون جوانبِ رعایتِ عنایت یافته باشد و تهذیبِ اخلاق و تحصیلِ مرضات مؤثر شد و مقاصد و اغراض به امضا رسانیده و تسلی ارواح و سکینتِ قلوبِ جمال بوده و سعادتِ کلی آن سعادتِ فلکی مساعدت کرده این بنده تا زبانِ ناطق دارد از دل و جان ثناء آن خداوند گوید و تا جانِ محبوس کالبد و جسد در قتلِ حیات بود همیشه به مرضات و یمنیه او مشغول باشد و دل و عقل را خود جز وفاء او کاری نیست و سمع و بصر و جمیع حواس سمعاً و طاعه مؤمور امور آن سر و آزاد و وصیفهٔ آن جور نژادند و هر چند این مراسلت و ترسلِ ائقال و اسهاب و اطناب یافت اعتماد بر کرم آن خداوند است که انشاء الله باعثِ ملال [16a] و مبنی نفرت نشود بدین دعا وثنا و تمدح اختصار و اقتصار کرده شود. چنانکه شینکنان گفته‌اند:

تا جان دارم مطیعِ رایت باشم
هر چند مرا نورِ دل و تاجِ سری
پیوسته کشندهٔ جفایت باشم¹⁵⁴
دارم سرِ آن که خاکِ پایت باشم

و این چند بیت هم برین نمط منوط است چنانکه **علی زندنجی** گوید رحمه الله:

ای جمالِ تو رشکِ حورِ العین
زده بر بام کنیّد گردان
سعدِ کیوان پیر به اصولت
همه احکام راوشِ قاضی
خبلِ جلاد اختران بهرام
سیرِ خورشید شهبوارِ فلک
حسنِ ناهد رامِ رامشگر
با بصائر همیشه تیرِ دبیر
آتش نیز در تُوورِ ائیر
اعتصامِ حق التجای تو باد
با هزاران لطفِ لَوای تو باد
به سعادات رهنمای تو باد
طالبِ وفق اقتضای تو باد
باسببِ در سرای تو باد
ساکنِ رایت هوای تو باد
در خمِ زلف مشکِ سای تو باد
چاگرِ صدر متکای تو باد
از نهیبِ عدو کزای تو باد

[16b]

چون بدادند در ازلِ نعمت
مالکِ عصر را به دستِ رضا
بنده را کرده اقتدارِ قدر
وردِ بنده به شکرِ این نعمت
تا ابد مُدّت بقای تو باد
سرکشنده به زیرِ پای تو باد
بر دل و جان و دیده جای تو باد
در صباح و مساء دعای تو باد

نامهٔ دوم در نظر افتادن به معاینه و عاشق شدن

بسم الله الرحمن الرحيم

¹⁵⁴ <http://gramha.com/media/1809573867480461901> (Erişim:20.09.2018) [مسعود_سعد_سلمان]

همه نعمت دنیا و دولت و کام روا در روضهٔ جمال و بارگاه کمال آن ماه آسمان حسن و سرو بوستان لطف
پاینده باد و فرایندهٔ عرش مقیم باد و دولتش مستقیم، آفتاب جمالش بی کسوف باد و چشم بدان از کمالش
مصروف. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که تا لعبت چشم این دعاگوی وفاجوی در بوستان جمال آن
خداوند به تماشا به تماشا مشغول شده است همه خوبان را زشت می شمارد و همه بوستان را شورستان همی
شمارد و همه جمال را نکال همی انگارد و دل و جان را بر آن طریق می دارد. چنانکه **ابن طلحه** گوید، رباعی:

[17a]

تا سوی تو چشم من قضا باز گشاد	او را سوء دیگری دلم راه ندارد
کونی به حقیقت ای بت جور نژاد	بر دیده من مهر رخت مهر نهاد

هرگز نشان که داد که بیگ نظر عاشق توان شد یا گمان که برد که بیک نگرستن دل از دست توان داد اگر
هر نظری سبب عاشقی بودی بایستی که همه عالمیان عاشق بودندی و اگر یک نگرستن موجب دل دادن بودی
واجب کردی که همه آفاق بی دل گشتندی. اما تیر که بر نشانه خواهد آمد آن را بهانه نباید نه حکم کردکار توقف
دارد و نه گشت روزگار تصرف و چون آن یک نگرستن علت محنت من خواست گشت حذر سود نداشتی که نظری
بود ضرری و نگرستنی بود و گرستنی. رباعی:

روی تو که همچو روز گرداند شب	تیمار مرا از او نظری بود سبب
دل را به بلا سپردن ای نوشین لب	دیدار رخ تو آتفاقی است عجب

عجیتر آن است که تا چشم را این سعادت مساعدت کرده است نه خوبان را خوب همی خواند و نه نیکوان
را نیکو همی داند و دائم به زبان حال همی گوید که به جمال ماه باز گشاید با ستارگی سازد و هر که را نظر بر
آفتاب [17b] افتاده باشد به دیدن ماه که پردازد. رباعی:

آن روز که دیده راه دیدار تو جست	مهر تو برابر نظر در دل دشت
دیگر ز کسی نشان ندادست درست	آن دیده که بر روی تو افتاد نخست

چون کار بیفتاد جز تسلیم و رضا روی نیست اگر چشم است می گوید جز جمال او نبینم و اگر دل است فریاد همی کند که جز رضای او نخواهم این آب همی ریزد در حسرت آنکه سعادت را اعادت که خواهد بود و آن آتش همی افروزد از محنت آنکه حلاوت را مدد زیادت که خواهد شد و من بیچاره در میان این و آن هر دو متحیر و سرگردان. چنانکه گوید:

ز آن یک نظر نهان دزدیده خویش دادم به بلا جان جهان دیده خویش
تا دورم از آن یار پسندیده خویش در آتش و آبم از دل و دیده خویش

چون واقعه شرح داده آمد و احوال تقریر کرده شد تَوَقُّع از کرم عهد و حس خلق آن خداوند آن است کی دست عنایت بر سر بنده نهد و بداند که چنانکه زکوة مال واجب است زکوة جمال نیز خوش تر واجبست و هر دو به مستحق رسانیدن شرط است و هیچ کس بدان زکوة مستحق نیست. چنانکه [18a] این درویش دل ریش. چنانکه شاعر گوید:

گر بر دل هیچ کس نخواهی بخشود من حق ترم ای نگارین من بخشای

هر گه که این سخن یاد آید که الْمُسْتَحَقَّ محروم دل آیت نومیدی خواندن گیرد و هر گاه که این بیت بر خاطر گردد که گفته‌اند، نظم:

آنها که به نیکویی سرافراشته‌اند غمخواره خویش را نکو داشته‌اند

جان رأیت اومید بفرزاد بر جمله بنده را نه تَحَكُّم رسد نه تصرف حکم حکم آن خداوند است و امر امرا و چنانکه گفته‌اند، نظم:

بر تو نرسد تحکم ای زیبا یار در حکم توام چنانکه خواهی می دار

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون والثقه

ستارهٔ آسمانِ خوبی و شکوفهٔ بوستانِ نیکویی مخصوصی است به سلام و خدمتِ این مسکینِ غمگین که چون ستاره از آفتابِ جمالِ او محترق شده است و چون شکوفه از صرصرِ سیاستِ او از یارِ فروریخته است و یا این همه شب و روز همی کوید بارِ خدا یا آفتابِ عنایتِ خویش بر آسمانِ سعادتش [18b] تابنده دار و شکوفهٔ رعایتِ خویش در بوستانِ دولتش تابنده دار. بِمَنِّكَ وَ فَضْلِكَ. اما بعد، بفرماید دانستن که هوا سلطانی است که سلاطین را قهر کند و ابری است که آفتابِ عقل را بیوشاند و آتشی است که شاخ و بیخِ عزم را بسوزاند و سیلابی است که کوهِ جزم را بگرداند و گردآبی است که سفینهٔ علم و حکمت را غرق کند. نه خاص را بنزدیکِ او قدری است و نه عام را در بارگاهِ او مقداری و خواص و عوام با او یکسانند:

هم دوست همی کشتی و هم دشمن چه خشک چه تر در آسیای تو

بنده تا در پردهٔ سلامت ازین معنی خبر نداشت و چون پرده دریده شد این سلطان که صفتِ او یاد کرده آمد حشر آورد هم خزانهٔ صبر غارت کرد و هم بنه‌گاهِ خرد زیر و زبر کرد. چنانکه **ابن طلحه** گوید:

آن دل که بدی ساکن و فارغ پیوست برخاست چو اندر و هواء تو نشست
و آن دست که بندِ چرخ را بکشادی بندِ سر زلفِ تو بیک موش بست

آفتی در دل پیدا آمد که هیچ کس آن را دفع نتواند کرد و آتشی در سینه افروخته گشت که هیچ آب آن را نتواند نشاند. اگر شادی بر دل عرضه [19a] همی کنم آواز همی دهد که بی دیدنِ یار شادمان چون باشم و اگر جان را به خرمی نوید همی دهم فریاد همی کند که نخست تدبیر یار باید کردن. این جز بندگی نمی گوید و آن جز سرخدمتکاری ندارد و هر دو برین اتفاق اند. چنانکه **ابن طلحه** گوید:

آن دل که کلیدِ گنج هر شادی داشت در هر نوعی هزار استادی داشت
شد بندهٔ تو بدان نمانست که او هرگز روزی نشان آزادی داشت¹⁵⁵

[شهاب الدین ابوالحسن طلحة] (Erişim:20.09.2018) طلحة-33/ <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/>

بر جمله دل را ملامت نتوان کرد که به بلای دیده مبتلا شده است اگر دیده چنان جمالی ندیدی دل را چنین وبالی نیاوردی و دیده دیدبان او است و این ستم بر پادشاه از دیدبان آمده است چنانکه **لؤلؤئی** گفت :

مسکین دل من که دیده را دادی پند آخر ز بلاء دیده افتاد میند
دل را ستم دیده بدین روز افکنند یارب ستم دیده بدین دل مپسند

چون این محنت در دل قرار گرفت و این مودت در جان استوار شد هر چند مدت همی بر آید مدد زیادت می شود و عزم درست همی شود که تخم محبت را به آب وفا تربیت کرده آید و شاخ مودت را به آفتاب صفا [19b] تقویت داده شود و آن آفتاب را خاصیت آن است که چشم را خیره گرداند تا به اغیار نپردازد و آن آب را علامت آن است که دل را پاک کند تا اوباش در وی نتواند کوفت. چنانکه **ابن طلحه** گوید:

در عشق تو چون عزم رهی کشت درست اندر دل او تخم وفای تو برست
رخساره به خون دل بیالود نخست وز هر چه صلاح دل بود دست شست

اومید چنان است که چون معلوم رأی خداوندی شود که ازین جانب یکتائی است جهد در آن کند که از آن جانب بی وفائی نباشد که این کار جز به موافقت پیش نتوان گرفت و این واقعه جز به مساعدت به سر نتوان برد و اگر آن عزیز گوید کار تو را افتاده است تو را به سر باید برد بنده را اعتراضی نرسد اما شرط کریمان آن است که افتادگان را دستگیرند و لگد زنند و طریقت جوانمردان آن است که بیچارگان را امید دهند، نومید نگردانند و اگرچه در دل ندارند باری به زبان گویند و تسلی و سکونی و سلوتی دهند. چنانکه **سیفی** گوید:

اندیشه ما نبرد خواهی هر چند همی بیازماییم
[20a]

باری ز سر نفاق می گو که اندیشه مبر که ما تو راییم

نپندارم که هیچ مریدان مراد خود فارغ باشد و هیچ معشوق از عاشق خود غافل، از بهر آنکه تا اتفاق آسمانی و نسبتی طالعی نباشد. نه این مرادان تواند شد و نه آن معشوق، این و این مثل از اینجا گفته‌اند: "کس عاشق خویش را ندارد دشمن."

نامه چهارم در اظهار پیوند

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه و العون

سعادتِ ازلی و عنایتِ ابدی مُقیمِ حضرتِ آن مُقتدایِ خوبان و پیشوایِ نیکوان باد. هر زبانی به ثناء او گوینده و هر روانی در رضاء او بوینده باد. زبانی که جز ثناء او گوید ازین بریده باد و روانی که جز رضاء او جوید ازین رمیده باد. بِحَقِّ النَّبِيِّ و آله. اما بعد بفرماید دانستن که این بنده سرافکنده مدتی مدید است تا در برده نومییدی با خیلِ خیالِ عشقِ همی باز و روزگاری دراز است [20b] تا در گنجِ ادبِ باد دردِ حلوتِ همی سازد و تا شرابِ عشقِ دمام و برابر ندادند کس را در آن برده مجال نبود و نه کس را بر آن حلوتِ اطلاع افتاد و حال چنان بود که **واعظی** گوید رحمه الله، نظم:

من پنهانی در زاویه عشق مقیم
یادِ تو نلّم و ساقی غم و هجرانت شراب
اما چون ساقی دردِ شراب متواتر کرد هم امیرِ عقل معزول شد و هم سپاهِ صبر مُنْهَزِم، این پای همی گوید
و آن شعر همی خواند. چنانکه **سیفی** گوید:

چند ازین عاشقی و به نهائی
نیستم پیش ازین شکیبائی
که تواند کشید در عالم
محنّتِ عاشقی به نهائی
بی دلم بارِ غم چگونه کشم
ناتوان چون کند توانائی

و آن دست همی زند و این ترانه اقتراح همی کند. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

با آتش رخسارِ تووم آب نماند
با تابِ سر زلفِ تووم تاب نماند
گاهست کی بیدار شوی از کارم
کز عشقِ تو در دیده من خواب نماند

چون آتشِ عشق افروخته شد شررِ او پنهان نتوان کرد و چون دریای محبت جوش برآورد. امواجِ او پوشیده نشاید داشت و با این همه [21a] تا هیچ حیلِت بود شررِ پنهان کرده آمد و تا هیچ چاره به دست می آمد. آن موج پوشیده همی داشت تا آن مجلس را ابرامی نباید نمود و تصدیعی نباید داد اما چون کار از حد گذشت. چنانکه گفته‌اند، بیت:

زین پس صنما کارِ مرا چاره مکن که اندر غمِ تو کارِ من از چاره گذشت

واجب دانستم آن خداوند را آگاه کردن که سفای این علّت جز به دست او نیست و علاجِ این بیماری جز او

کسی نداند علّت ز طبیب چند پنهان دارم:

عمریست که بنده وار در کارِ توام و ز جان و دل و دیده خریدارِ توام
هر چند نه درخور و سزاوارِ توام آخر صنما نه عاشقِ زارِ توام

و از آنجا که حقیقت است هم دعوی عشقی از من محال است و هم امید دیدار مجاز. از بهر آنکه اول دل باید تا عشق در وی جای گیرد و نخست چشم باید تا دید از وی حاصل آید و من دل در راهِ عشق صرف کرده‌ام و دیده در بساطِ مهر درباخته. چنانکه گفته‌اند:

دلِ دردِ من برفت و آمد سویت شد دیده من نیار خاک کویت
اکنون به کدام دل تو را دارم دوست و اکنون به کدام دیده بینم رویت

[21b]

هر چند چنین است نه یک ساعت امید بریده همی شود و نه یک لحظه طمع گسسته همی شود، بیت:

دل برنگرم امید که می دارم باشد که عنایتی کنی در کارم¹⁵⁶

156 [http://www.anjomanfarsi.ir/pdf/pa5/pa5%20\(63\).pdf](http://www.anjomanfarsi.ir/pdf/pa5/pa5%20(63).pdf) (Erişim:01.05.2019) نامه های عین القضاات همدانی

نامه پنجم در غایت عشق و کمال مهربانی

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه و الثقه

دولتِ عالی و نعمتِ باقی قرینِ بارگاهِ آن پادشاهِ دلبران و یادِ خدای خوب رویان باد. هر که قبایِ دلبری دارد پیش او چون قبا میان بسته باد و هر که کلاهِ خوب رویی دارد در خدمتِ او چون کلهِ کمر بسته باد. بِحَقِّ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که سلطانِ عشق برین بیچارهٔ غمخواره چنان مستولی شده است که چون مدهوشان خویشتن را فراموش کرده است و چون دیوانگان از خرد بیگانه گشته. نه جز صفتِ معشوقی سخنی می تواند شنید و نه جز صورتِ محبوب چیزی می تواند دید. گاه چشم را ملامت [22a] همی کند که جز روی او چرا چیزی می بینی و گاه گوش را طعنه همی زند که جز سخن او چرا چیزی همی شنوی و اصفا همی کنی. چنانکه

سنجری گوید:

دیده ز فراقِ تو زیان می بیند بر چهره ز خون دل نشان می بیند
با این همه من ز دیده ناخشنودم تا بی رخ تو چرا جهان می بیند¹⁵⁷

ای جان و جهان هم جانی همچون جهان بایسته‌ای و چون جهان شایسته‌ای، جانی بدان معنی که بی تو زندگانی همی نیابم و جهانی بدان معنی که تو را بر یک حال همی نه بینم. چنانکه گویند:

بایسته چو جان و بی وفائی چو جهان زین روی همی جان و جهانت خوانم¹⁵⁸

اگر جان جز برای تو خواهیم به تیغِ اجل خونم ریخته باد و اگر جهان جز به روی تو می بینم خاکِ فنا بر سرم بیخته باد. چون جان که اصلِ زندگانی است از تو دارم زندگانی که فرعِ اوست هم از بهر تو خواهیم. چنانکه

گویند:

من بندهٔ زندگانی خویشتم لیکن نه برای خود برای تو¹⁵⁹

¹⁵⁷ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh168/> (Erişim:21.09.2018)

شمارهٔ ۱۶۸ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی

نامه های عین القضاة همدانی، به اهتمام علینقی منزوی-عقیف عسیران، بخش دوم، ص 59، تهران 1350 ¹⁵⁸

اگر خونم بریزند در او جز اثرِ هوای تو نبینند و اگر در خاک بریزم از من جز بوی وفاءِ تو نیابند. شادی تو را خواهم و از غمِ خویش نه اندیشم [22b] و کامِ تو جویم و از تا کامی خود پاک ندارم. چنانکه سید عزیز گوید :

خرم رخ تو دژم مبادا هرگز شادان دل تو به غم مبادا هرگز
در عشق تو گزینم شد از مویی کم مویی ز سر تو کم مبادا هرگز¹⁶⁰

دل من با غمان تو چنان الفت گرفته است که بی آن نمی تواند بود و جان من با مهر چنان انس گرفته است که بی او زندگانی نمی نتواند کرد و این هر دو را حال با آن هر دو خوش است. چنانکه ابن طلحه گوید، رباعی:

جز بر دل من غم تو بروز مباد جز جان من از غم تو با سوز مباد
پس روز رخت ندیدم و بود روا روزی که غمت نبینم آن روز مباد

کاشکی مرا به جای یک دل صد بودی تا بهر غمی دلی فدا کردمی یا به جای یک جان هزار جان داشتمی تا بهر بلایی جانی پیش کش کردمی. چنانکه گویند:

چون من به غم عشق تو دل بسیارم خواهم که بهر غمی دلی پیش آرم
از من به هزار دل نداری منت و ز تو به غمی هزار منت دارم

نه نه حدیث دل کردن درین راه دون همتی باشد و از بهر دل منت نهادن بی خردی که شرط آن است که بدین دو بیت اقتدا کنیم [23a] چنانکه ابن طلحه گوید:

هر چند که رفت آب رویم با تو جز دوستی و مهر نجویم با تو
بردی دلم ای ماه و به صد دل سخنی پس مختصر آیدم که گویم با تو¹⁶¹

¹⁵⁹ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh358/> (Erişim:21.09.2018)

شماره ۳۵۸ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

¹⁶⁰ <https://ganjoor.net/kamal/robaeek-kamal/sh482/> (Erişim:21.09.2018) « کمال الدین اسماعیل

شماره ۷۲۹ « رباعیات » « کمال الدین اسماعیل » [23a] چنانکه ابن طلحه گوید:

¹⁶¹ <https://ganjoor.net/kamal/robaeek-kamal/sh729/> (Erişim:21.09.2018)

و خود از بهر دلی سخن چون توان گفت با کسی که گر هزار جان بودی فدای یک تار موی آبروی او
کردمی. چنانکه سیفی گوید:

دل تو را دادیم و گر جان بایدت هم فدای لعل شکر یارِ توست
جان و دل در راه تو کردم فدا کارِ من این بود دیگر کارِ توست¹⁶²

سخن دراز شد و بیم آن است که به حدّ ملالت کشد آنچه ازین معانی در دل است نه زبان شرح آن تواند
داد و نه بیان تقریر آن تواند کرد. هر چه در غایت عشق و نهایت اشتیاق گفته‌اند و نیز خواهند گفت از نظم و نثر
در ضمن این دو بیت است و در آن مضمّر شده. چنانکه عسجدی گوید:

اگر کس نداند نگارا تو دانی که چندست با تو مرا مهربانی
و گر تو ندانی خدای تو داند که چونست بی تو مرا زندگانی

[23b]

نامه ششم در خبر دادن عاشق از حال خویش

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

آفتاب سپهر جمال و آسمان عالم کمال که همچون آسمان علّت زینت عالم است و همچون آفتاب سبب
حیات بنی آدم جاوید چون آسمان یابنده باد و همیشه چون آفتاب تابنده. دلها از او چون جهان از آسمان مزین باد
و چشمها از او چون عالم از آفتاب روشن. بحق محمد و آله و بعزت آفریننده آسمان و آفتاب. اما بعد، بفرماید
دانستن که اگرچه شرط نیست بزرگان را ابرام نمودن و خداوندان را اصداغ دادن اما چون به ضرورت رسد طرفی
یاد کردن مباح است که گفته‌اند "الضرورات تبیح المحظورات" و هیچ ضرورت و رای آن نباشد که از سلطان ظالم و
پادشاه جابر که او را عشق گویند تاختی آورده است و تن و جان و دل و دیده را اسیر کرده و بنده برگرفته و لیکن
یسیر نهاده این را به تازیانه بلا همی زند و آن را به آتش غم عذاب همی نماید. نه این را [24a] به روا است که

شماره ۱۵ « غزلیات » دیوان اشعار « انوری (Erişim:21.09.2018) <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghazala/sh15/>

تدبیر کار خویش کند و نه آن را دل باز همی دهد که راه گریز گیرد و هر دو محبوس و مضطرب مانده. چنانکه
باخرزی گوید:

گر چهره ز عشق زرد خواهی دارم و دم ز فراق سرد خواهی دارم
 و ز هرچه به من نگاه خواهی کردن چندانکه نشان درد خواهی دارم

هر روز عاشقان وفدی کنند و بی دلان مجمعی سازند و بیتِ الاخزان من آیند و گویند از داستانِ عشق چه
 نکته یاد گرفته‌ای و از بوستانِ مهر چه نو باوه آورده‌ای و دیگری گوید از کتابِ عشق چه دانی و دیگری همی برسد
 که نشانِ عشق چه داری و من این بیت می گویم. چنانکه سیفی گوید:

شخصی دارم دلی خراب اندر وی جانی دارم هزار تاب اندر وی
 و ز آرزوی روی تو دارم شب و روز چشمی و هزار قطره آب اندر وی^{163 164}

هر رنج که وصف خواهیم کردن رنج من به تو ر از آن است و هر بلا که شرح خواهیم داد بلاء من صعبتر از
 آن است که هر رنجی را گرانه‌ای است و هر بلائی را پایانی و این رنج و بلاء مرا گرانه پدید نیست و نه پایانی پیدا
 [24b] و هر روز که برخیزم غمی دیگر با من ندیم شده باشد و هر شب که بنشینم بلائی دیگر با من حریف گشته
 باشد و آسایش مردم از حریف و ندیم باشد و مرا عذاب. چنانکه سنجری گوید، رباعی:

در هجر تو حال بنده از بد بترست و اندر غم تو ز خویشتن بی خبرست
 هر شب ز فراق در غمت توجه گرسست هر روز در اندهی و رنجی دگرسست

اگر کسی در همه عالم بوده است که در همه عمر دمی به مراد نروده است و ساعتی به کام خویش نبوده
 است آن کس منم که از بس درد که دارم به روای آن ندارم که مراد خود طلب کنم و از بس محنت که کرد من
 برآمده است بدان همی نپردازم که کام دلِ خویش جویم لا جرم هم از کام جدایم و هم از مراد. چنانکه رسی
 گوید، رباعی:

شماره ۹۵ « رباعیات » ظهیر فاریابی (Erişim:21.09.2018) <https://ganjoor.net/zahir/robaceez-zahir/sh95/> ¹⁶³

شماره ۱۸۳ « رباعیات » مهستی گنجوی (Erişim:21.09.2018) <https://ganjoor.net/mahsati/robmah/sh183/> ¹⁶⁴

در عشق تنی به درد فرسوده مراست جانی به هزار محنت آلوده مراست
در سوز هزار گونه بیهوده مراست عمری ودمی به کام نابوده مراست

و اگرچه حال من بر آن جملتست که اگر دشمن بشنود چون دوستان بر من ببخشاید و اگر بدسگال خبر
یابد چون نیک خواهان بر من [25a] رحمت آورد. هنوز یک غم ناگذاشته انتظار غمی دیگر همی کنم و هنوز یک
بلا به پایان نآمده از بی بلائی دیگر همی دوم و در همه اوقات در دریای غم و سیلاب بلا مانده‌ام. چنانکه **باخرزی**
گوید:

خون گرید دشمنم چو برسد خبرم گر بازدم هم سر که چه آمد به سرم
هر چند ز درد دل چو خون شد جگرم بنشسته در انتظار دردی دگرم

پیش ازین من غم همی خوردم و اکنون مرا غم همی خورد. چنانکه **سیفی** گوید:

غم خوردم ای نگار بسی در فراق تو و اکنون چنان شدم که مرا غم همی خورد

شرط نباشد بر بنده چنین رنجی و آن خداوند فارغ و من رهی در چنین محنتی و آن بزرگ چنان غافل من
جان بدو داده تا تصرف همی کند و او درد و غم به من فرستاده تا با آن روزگار خویش همی گذارم. چنانکه **سیفی**
گوید:

ای بی خبر از عاشق تنها که توی و ای عشوه فروش بی محابا که توی
آنجا توی و درد و غم اینجا که منم و اینجا منم و جان و دل آنجا که توی

چون طرفی از حال خود یاد کردم بدین بیت ختم کنم. چنانکه [25b] **مسعود سعد سلمان** گوید:

دور از تو مرا عشق تو کردست به جایی کز مویه چو مویی شدم از ناله چو نایی¹⁶⁵

¹⁶⁵ <https://ganjoor.net/masood/divan-masood/ghasidemk/sh298/> (Erişim:21.09.2018)

شماره ۲۹۸ - مدیح منصور بن سعید « قصاید » دیوان اشعار « مسعود سعد سلمان

نامه هفتم در پیغام دادن عاشق بمعشوق از حال خویش

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

همیشه گل دولت بر چهره آن نوبهار عاشقان دمیده باد و باد سعادت بر سینه آن غم گسار بی دلان وزیده باد. رویش چون رنگ گل از باد سبز و تازه باد و حسنش چون نسیم باد. از عطر گل بی اندازه باد. هر که جز روی او گل داند از خار فراقش دل خلیده باد و هر که خار جز فراق او داند امیدش از گل وصال او بریده باد. بحق آنکه گل نشان فضل او است و خار علامت عدل او. اما بعد، معلوم آن صدر بزرگوار است که تا این خادم کمر خدمت آن محتشم برمیان بسته است یک ساعت تقصیر روان داشته است و تا این بنده سر به هوای مطاوعت آن خداوند برهنه کرده است. یک لحظه پای از حدود فرمان بیرون [26a] نهاده است امید آن همی دارد که چون به خدمت قبول کرده است و ببند که پذیرفته. گاه گاه تشریف جمال فرماید که بزرگان کهتران را بی جرم مهجور نگردانند و خداوندان بندگان را بی گناه محروم ندارند، چون دل ملازم خدمت است دیده را آرزوی موافقت او می باشد شرط کرم نیست یکی را عطا دادن و دیگری را منع کردن. چنانکه گفته‌اند:

یکی را بدادی دگر را بده میان دو آزاده کینه مننه¹⁶⁶

اگر دیده این آرزو نیاید و بدین مراد نرسد بیم آن باشد که بر دل حسد برد و میان هر دو کینه پیدا آید و به عداوت انجامد توقع آن است که چون برین معنی واقف شود، در آن موافقت راغب شود و مایل گردد تا بدین تقاضا حاجت نیاید. چنانکه فرخی گوید:

کی نشینیم نگارا من و تو هر دو به هم کی نهم روی بر آن روی و بر آن زلف به خم
چند ازین فرقت و بر جان ز بی فرقت رنج چند ازین دوری و بر دل ز پی دوری غم
آب و آتش به تکلف به هم آیند همی چه فتادست که ما هیچ نیاییم به هم¹⁶⁷

¹⁶⁶ <https://www.noorlib.ir/view/ar/book/bookview/text/5202/1/816> (Erişim:21.09.2018)

شاخنامه کامل فردوسی به نثر پارسی، میترا مهربادی، ج 1، ص 816، نشر روزگار، تهران 1379

¹⁶⁷ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh124/> (Erişim:21.09.2018)

شماره ۱۲۴ «قصاید» دیوان اشعار «فرخی سیستانی»

چون در ابتداء حال تشریفها می فرمود و تجسمها همی کرد، کرم عهد [26b] آن بود که پیوسته همان طریق سپرد و همان سنت را اعدادت همی کند. نه دل بی جمال آن خداوند قرار همی کرد و نه جان بی موانست آن عزیز آرام همی یابد و نه مجلس بی حضور او راست همی شود. شعر:

نتوان بود همی بی تو نگارا نتوان
خیز و بیش آی و ز اندیشه دلم را برهان
مجلس من همه ساله به تو آراسته باد
تو نباید که برون باشی ازین پس ز میان

چون روزگار بی اختیار ما چندان فراق خواهد نمود که فراق اختیار نباید کرد و زمانه بی مراد ما چندان دوری خواهد افکند که به تکلف از یکدیگر دور نباید شد. چنانکه گفته‌اند درین باب:

ای رفته مرا هجر تو می بگزاید
باز آی که بی تو کار بر می ناید
خود چرخ تو را هجر رهی نماید
این هجر تکلفی چه در می باید

چون این خدمت نوشته مطالعت فرماید چنان سازد که به زودی این اغراض میسر شود و این مقاصد محصول گردد و این دعوت به اجابت پیوندد تا در تن جان و در سینه دل برآساید. چنانکه فرخی گوید، رباعی:

[27a]

ای رفته اگر عنانت بر تابی زود
در جست رضاء بنده پشیمانی زود
در هجر تو کار من به جان آمد باز
از بهر خدای را که در یابی زود

و اگر آمدن را مجال نباشد باری به خط شریف تشریف فرماید تا به هنگام مجالست دل را با آن موانستی باشد و جهد کند تا سخن وافر درج شود که سخن دوست هر چند بیشتر شنوند خوشتر آید و درازی و کوتاهی آن سبب درازی و کوتاهی زندگانی گفته‌اند که سخن کوتاه معشوق کار بر عاشق دراز کند و حدیث دراز دوست دست غم از دوستدار کوتاه کند و کوتاهی و درازی سخنان معشوق اصل کوتاهی و درازی غم و شادی عاشقان گفته‌اند. چنانکه عمر البرهانی گوید:

کوتاه مکن رقعہ که اندوه دلم
کوتاه ز رقعۀ دراز تو شود

نامه هشتم در تقصیر جواب و جانب عاشق را فرو

بسم الله الرحمن الرحيم و به الثقة

روزگار آن یکانه روزگار چون طلعتش میمون باد و اقبال آن قبله اقبال چون جلالش روز افزون باد. هر که شادمان جز به روزگار او باشد [27b] دلش نشانه تیر غم باد و هر که نام جز اقبال او جوید نامش از جهان کم نام باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که پوشیده نیست به نزد یک خواص و عوام که هر سخنی را جوابی باید و هر حدیثی را پاسخی و هر که سخن مردمان را جواب ندهد و حدیث دوستان را پاسخ کند سزای ملامت باشد که آنکه خداوند خداوندان و پادشاه پادشاهان است خویشان را مجیب خوانده است و مجیب آن بود که سخن را جواب دهد و در قرآن عظیم چنین می فرماید "ادعونی استجب لکم"¹⁶⁸ مرا بخوانید تا اجابت کنم. پس من بنده از طریق کستاختی و اعتماد بر کرم عهد آن خداوند درد سری دادم و آب را می رسانیدم و خدمتی فرستادم که چشم داشتم که بدان خدمت التفات بخواهد نمود و بدان انبساط مبالات بخواهد کرد، چون خبر التفات تا نمودن بشنیدم و اثر مبالات تا کردن بدیدم. نهاد من به فریاد آمد که چه حدیث باشد که پاسخ نه ارزد و چه دوستی بود که به جواب گویی نکند. حسب حال این واقعه را و امثال این تحفیف را [28a] این ترانه در زبان من افتاد و وردی شد. چنانکه باخرزی گوید:

از من صنما قرار مستان آخر مشکن به جفا و جور پیمان آخر
و ز نامه من همی نیرزد به جواب ای بی معنی ببین و برخوان آخر

مرا یاری اعتقاد آنست که هر گاه که پیغام او عزیز بمن رسد انرا چون جان عزیز دارم و چون تعوید حرز سازم و هر گاه که رسول او بمن آید خاک پای او چون تاج بر سر نهم و چون توتیا در دیده کشم آنسی و ارتیاحی که از زبان و سخنان او بمن همی آید. چنانست کی سید عزیز می گوید:

بر دل ز وفا نقش کنم نام تو را و ز جان به هوا مدد کنم کام تو را

سوره "مؤمن" آیت 60¹⁶⁸

خاکی که رسول تو بر آن پای نهاد در دیده کشم حرمت پیغام تو را

با آن همه آن بی خردی بگذاشتم و از سر آن سرکشی برخاستم. انشاه بعد ازین رسول بیابی آید و پیغام دمادم آورد که از رسول معشوق بوی معشوق آید و پیغام دوست نایب دوست باشد. چنانکه **علی الحسن** گوید:

جانا به رسول بر تو دادم سوگند کز پای رسول خویش برداری بند

[28b]

نامه نهم در شرح تلخی جواب و سخنان مکابره

بسم الله الرحمن الرحيم و به الحول

همیشه روی آن ماه زمین چون آسمان آراسته باد و پیوسته آن سرو روان چون بوستان پیراسته باد. هر کجا ماه رویی است در پیش او بنده باد و هر کجا سرو قدی است پیش او سرافکنده. ماه آسمان غلام جمال او باد و سرو بوستان چاکر خیال او باد و این ابیات حسب حال جمال جهان آرای و کمال بی مثال او باد. چنانکه **خواجه معزی** گوید:

ای ماه لاله روی من ای سرو سیم تن از دل تو را فلک کنم از جان تو را چمن
زیرا که دل سزد فلک ماه لاله روی زیرا که جان سزد چمن سرو سیم تن¹⁶⁹

اما بعد، بفرماید دانستن که عشق او در دل من نه چنان جای گیر شده است که به جفایی پای بازگیرد و مهر او در جان من نه چنان شیرین شده است که به سخنی تلخ سر بر تابد یا بیک جمله جفا سپر بیفکند. نظم:

هر چند جواب من همی تلخ دهی من تلخ تو را به جان شیرین ندهم

شماره ۳۲۰ «قصاید» امیر معزی (Erişim:21.09.2018) / <https://ganjoor.net/amir/ghasa/sh320/> ¹⁶⁹

ای آنکه زهرِ تو نوشِ من است و سخنِ تلخِ تو جانِ شیرینِ من. یاری اگر تلخم خواهی گفت [29a] در مشافهه گوی و اگر دشنام خواهی داد، در مواجهه ده که شربتِ تلخِ جز به روی دوستان نوش نتوان کرد. چنانکه گفته‌اند:

تلخم گفتمی بدان لبِ شیرین دوش من تلخ تو را به جان همی کردم نوش
دوشینه شد امروز نباشم خاموش از نوش لبست تهی و بر تلخ تو گوش

چگونه تلخ توان گفت سخنی را که از آن لبان چون عسل زاید و چگونه ناخوش توان نهاد جفایی را که از آن زبان چون شکر بیرون آید. نه گل از لب تو خوشتر است و نه جفای تو از سموم ناخوشتر. اگر سموم از گل خوش بوی می تواند شد جفا نیز از لب تو باید که خوش شود و دلکش گردد. چنانکه حکیم سنایی گوید رَحِمَهُ اللَّهُ:

نشگفت که دشنام تو دلکش باشد کان باد که بر گل گذرد خوش باشد¹⁷⁰

و هم این معانی خواسته است از این ابیات و انشا حکیم عیاضی نظم :

شیرین زبان و تلخ جوابست یارِ من گفتا را ز تلخ و ز شیرین نشان دهد
تلخم دهد جواب و خوش آید مرا به گوش آری جوابِ تلخ به شیرین زبان دهد

و هم بدین معنی اشارت کرده است گویندهٔ این بیت **علی بن الحسن**:

[29b]

و با این همه گاه گاه گویم چه بودی که سخن آن ماه چون لبِ شیرینِ او بودی
و وقت تا خود اندیشم که چه زبان داشتی اگر حدیثِ او چون زبانِ او خوش بودی¹⁷¹

و چون این معنی بر دل گذرد این بیت بر خاطر آید. چنانکه **فخری گرگانی** گوید:

¹⁷⁰ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh145/> (Erişim:21.09.2018)

شمارهٔ ۱۴۵ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی

¹⁷¹ این بیتها درون نثر نوشته

دل آن ترک نه اندر خور سیمین بر اوست
سخن او نه ز جنس لب چون شکر اوست
به لب شیرین با من سخنان گوید تلخ
سخن تلخ نداند که نه اندر خور اوست¹⁷²

به سبب آنکه تلخی و شیرینی ضد یکدیگرند ترسم که سخن تلخ تو هلاک جان شیرین بنده باشد و زوال
عقل عزیز من گردد. چنانکه معزی گوید:

در عشق تو ناله کردن آیین منست
و آیین تو غارت دل و دین منست
با این همه هم جواب من تلخ دهی
تلخی که هزار جان شیرین منست

اما مرا از محنت و دولت خویش عجب نیاید که زر در دست من خوار شود یا شکر در کام من زهر گردد یا
به فصل بهار حرارت و برودت دی و تموز پیش آرد. چنانکه ابو المعالی رازی گوید، نظم:

تلخست همه بهره من ز آن شکرین لب
با دولت من نیست عجب تلخی شکر

[30a]

نامه دهم در صفت سخت دلی معشوق در حق عاشق

بسم الله الرحمن الرحيم

نهال ریاض قدس در باغ دولت آن مایه انس نشانده باد و گرد حوادث از دامن روزگارش نشانده باد، بی کام
او جهان را نظام مباد و بی مراد او فلک را مدار مباد و مرادش موجود باد و دشمنش مردود. چنانکه ابو الفرج
رومی گوید رحمه الله:

گر جهان جز به کام او باشد
نوش در کامش آب آفیون باد
ور فلک جز برای او گردد
الف اسستوای او نون باد¹⁷³

¹⁷² <https://ganjoo.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh16/> (Erişim:21.09.2018)

شماره ۱۶ « « قصاد « دیوان اشعار « فرخی سیستانی

(رومی) فرهنگستان زبان و ادب فارسی، زیر نظر علی اشرف صادقی، ج 1، ص 179، تهران 1392 ¹⁷³

اما بعد، بفرماید دانستن که بر دلِ عاشق هیچ چیز صعبت‌تر از سخت دلی معشوق نیست که با معشوق سخت دل نه تلاف سود دارد و نه مدارا فائده کند. چه با او حدیث کردن و چه باد پیمودن و چه با او سخن گفتن و چه بر آهن سرد زدن هر که را با یارِ سنگ دل کار افتاد. چاره جز آن نباشد که دعا و زاری همی کند و به تضرع از خدای تعالی همی خواهد تا دل چون سنگِ او نرم گرداند و درشتی از وی [30b] کم کند. چنانکه معزی رَحْمَهُ اللّٰه گوید، رباعی:

نگشاید یارِ من همی مشکلِ من خواهد که به گوی او بود منزلِ من
پس سنگ دلست یارِ بی حاصلِ من یارب دلِ او نرم کنی چون دلِ من

ای آنکه سنگِ سختی از دلِ تو برد و خارِ درشتی از خوی تو آموزد. بدانکه معلوم من شده است که تو کعبه منی و دلِ سختِ تو در سینه تو همچون حَجَرِ الْأَسْوَد است در خانه کعبه. از تو روی بر نتوانم تافت که روی برتافتن از کعبه نقصان ایمان است و تو را نزدیکِ خویش نتوانم خواند که کعبه را کسی نزدیکِ خویش خواند که مکابره عقول باشد پس طریق جز آن نیست که همچون حاجی گرد کرد، کعبه من گردِ تو همی کردم و اگر نپذیری بر وجودِ خویش سنگ اندازم و اگر قبول کنی از بهرِ قربتِ خویشتن قربان کنم و اگر توفیقِ رضاء تو بینم و منشورِ قبولِ تو خوانم چون آیوب علیه السّلام در حمایتِ صبرِ گریزم و چون یعقوب علیه السّلام در بیت الاحزان مقام کنم و به جای اشک خون همی بارم و به جای سرشک طوفان همی رانم تا آن گاه که دلِ تو نرم شود:

[31a]

چندان کریم کز آب چشم آوردن دل نرم کنی مرا و بنهی کردن
پس چون غم آن کسی نباید خوردن کش سنگ به آب نرم باید کردن

از پس غم که از سنگ دلی تو کشیده‌ام و همی کشم و از پس محنت که از بدخویی تو دیده‌ام و همی بینم

این ترانه حسبِ حالِ من شده است. چنانکه ابن طلحه گوید:

از پس که ز دیده خون دل پالودم و اندر طلبت جهان بینی پیمودم
انصاف بده اگر ز آهن بودم دریای غم تو سنگ دل فرسودم

چون آسایشِ دلِ من در نرم شدنِ دلِ تو است و نرم شدنِ دلِ تو بدستِ من و تو نیست هم بر آن بیت
احتصار کنم که پیش ازین یاد کرده آمد.

نامهٔ یازدهم در سرکشی و خویشتن داری معشوق و بدخوی کردن

بسم الله الرحمن الرحيم و به الحول

دل آرامِ بی دلان و غمگسارِ غمگینان مخصوص است به سلام و خدمت و درود و تحیت این بی دل غمگین
که روز و شب دعای او همی گوید و سال و ماه رضای او همی جوید، گاه بدین عبارت ثنا همی گوید. چنانکه
گفته‌اند:

در هر نوعی که باز جویی او را آن نوع بی‌آمدست گویی او را
[31b]

هر روز جمالیست به نوی او را آن چیست که نیست از نکویی او را¹⁷⁴
و گاه بدین زبان دعا همی گوید که استادان انشا کرده‌اند، شعر:

دلبر را جاودان بقای تو باد	بختِ فرخنده رهنمای تو باد
سرگردنکشان سسنگین دل	در خمِ چنبر و فای تو باد
دل سیمین بر آن دنبارخ	در سر زلف مشک سای تو باد
زاهد بی ریا به وقتِ سحر	هر چه گوید همه دعای تو باد
عابد پاک دین به گاه دعا	هر چه خواهد همه برای تو باد

اما بعد، بفرماید دانستن که اگرچه دلبران را رسم است سرکشی کردن و خوب رویان را عادت است
خویشتن داری نمودن. هم سرکشی را حدّی باشد و هم خویشتن داری را اندازه‌ای و هر سرکشی از حد بگذرد رنگِ
بلعجی دارد و هر خویشتن داری که از اندازه بیرون شود از وی به وی ملالت آید. اگر بندگان نگاه کند از خداوندان

عوارف المعارف، شیخ ابوحفص عمر شهاب الدین سهروردی، ترجمهٔ ابومنصور اسماعیل بن عبدالمؤمن اصفهانی، ص 74¹⁷⁴

او هیچ کم نگردد و اگر سلامِ دوستان را جواب دهد در بزرگواری او هیچ نقصان راه نیابد و دخول نکند. چنانکه
اثری گوید، نظم:

[32a]

ز تو جواب نیابم گرت سلام کنم چگونه شاد کنم دل دوستداری تو
اگر جواب سلام رهیت باز دهی چه کم شود صنما از بزرگواری تو

اگر خویشتن داری از تکبرِ همی کند، باید دانست که بگیر نفرت دل آرد و هیچ دل به تکبر مایل نشود و
هیچ عاقل با متکبرانیش نگیرد و اگر از بهرِ خوار داشتنِ من همی کند مرا به جفا خوار دارد و به دشنام زجر کند
دوستر دارم از بهرِ آنکه جفا و دشنام از دوستان تحمل توان کرد که دل گواهی دهد که آن از دل بین است اما
سرکشی آتش چشم بجنابند و طبع ساکن را متحرک کند و خاطرِ آسوده را برنجاند و زبان خاموش را به گفتار آورد
تا گاه نفیر کند و این بیت خواند، چنانکه **سنجری** گوید:

تا کی بود ای تکار جیاری تو غمخوار شدم ز محنت و خواری تو
بی یار شدم همیشه از یادی تو بی خویشتم ز خویشتن داری تو

و گاه فریاد همی کند و این ترانه همی گوید، رباعی:

اندر غمِ عشق خامشی چند آخر بودن ز خوشی به ناخوشی چند آخر
ای جان و جهان چو خاک پای تو شدم این محتشمی و سرکشی چند آخر

[32b]

چندین سرکشی از کسی توان کشید که با او خلوتی کرده باشی و چندین خویشتن داری از کسی توان دید
که دمی با او به شادی بر آورده باشی. چون آن دولت میسر نگشته است و آن سعادت مساعدت نکرده است. تن
پیش ازین همی خواری نتواند کشید و دل پیش ازین طاعتِ عشق نکند و طاقتِ غمخواری ندارد که حمل بیش از
قوت است. چنانکه **باخرزی** گوید **رَحِمَهُ اللَّهُ**:

تا چند کشم عناوتهایم پشت تا کی ز تو سرکشی و گفتار درشت
تا یافته بر تو دست دردا که فلک آورد مرا بخیره دریای تو کشت

روی برتافتن از بیچاره‌ای که روی دل سوی تو دارد بدعه‌دی باشد و سرکشیدن از غم خواره‌ای که
سرگردان تو باشد ناجوانمردی بود. چنانکه **امیر معزی** گوید:

مگمار بتا بلای هجران بر من تاریک مکن جهان چو زندان بر من
من خود ز غم عشق تو ای زیبا روی سرگردانم تو سر مگردان از من

دوستان را نیکوتر ازین باید داشت و افتادگان را بهتر ازین دست باید گرفت. [33a] کسی را که در کار تو
گرم باشد سرد نباید گفت و با آن که افتاده تو باشد مردی نباید کرد. چنانکه **سیفی** گوید، نظم:

ماه رویا گرمم اندر کار تو سردی مکن چون شدم افتاده تو بیش ازین مردی مکن

سر از سرکشی باز باید کشید و خویشتن از خویشتن داری باز باید ستد، راه تواضع باید سپرد و طریق
مراعت پیش باید گرفت تا پیش از آنکه زمانه داد از ما بستاند ماداد از زمانه ستده باشیم و پیش از آنکه روزگار بر ما
جاشت خورد ما بر او شام خورده باشیم یک زمان شاد باشیم و زمانه را فراموش کنیم و یک روز تماشا کنیم و از
روزگار یاد نیاریم دل خوش داریم و سخن غم نگوئیم. چنانکه گوید، نظم:

بیا تا ساعتی دلشاد باشیم ز رنج روزگار آزاد باشیم

و هم موافق این سخن است که تا زمام کار به دست تو است خوش بزی و چون پای از رکاب بدر افتاد کار
بر وفق مراد تو نرود و نباشد. چنانکه گویند:

امروز به کام خویش دستی بزنیم فردا همه دستها فرو بندد خاک¹⁷⁵

[از سندیادنامه ص 157] (Erişim:25.09.2018) دست‌زدن/ <http://www.vajehyab.com/dekhoda>¹⁷⁵

نامه دوازدهم در ناز و استکبارِ معشوق بر عاشق

[33b]

بسم الله الرحمن الرحيم و به الحول

همیشه طرازِ سعادت بر منشورانِ پیشوای خوبان و پادشاهِ نیکوان کشیده باد و سپاهِ صیتِ جمالِ جهان
 آرای با کمالش به اطرافِ بلادِ عشاق رسیده. حکمش بر دلها چون حکم پیشوایان بر زبردستان و فرمانش بر جانها
 چون فرمانِ پادشاهان بر بندگان. بحقِ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که ناز جامه‌ای است بر قدِ خوبان
 دوخته و لباسی است بر قامتِ نیکوان ساخته. فاما اگرچه جامه نیکو بود همه روزان نشاید پوشید و اگرچه لباس
 فاخر باشد همیشه آن نباید داشت که شرطِ خوبان آن است که هر روز لباسِ دیگر پوشند و هر مدت کسوتی دارند
 تا نه دل را ملالت افزاید و نه چشم را خلقان نماید که عاشق چون از نازِ معشوق ملول شود و دل نفرت پذیرد، بدین
 زبان ناطق گردد و این عبارت گفتن گیرد. چنانکه سنایی گوید:

بر نتابد ناز یارش دل همی از بهر آنکه
 دل همی گوید گر او سادست ما هم ساده‌ایم¹⁷⁶

و بدین بیت بیرون دهد که هم از جمله سخنان **خواجه سنایی** است¹⁷⁷:

[34a]

سینه مکن گرچه سمن سینه‌ای
 ز آنکه نه مهری که همه کینه‌ای

و هر چند ناز درازتر همی شود ملالت زیادت همی گردد تا بدان درجه و مقدار رسد که بدین تمسک کرده

آید که هم **خواجه سنایی** گوید:

ناز نماید همی تا چه که من نیکوم
 تا تو بدین سیرتی مه تو و مه نیکوی¹⁷⁸

شماره ۲۷۵ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی » (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh275/>

شماره ۳۸۳ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی » (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh383/>

شماره ۳۹۳ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی » (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh393/>

و باشد که ناز خوب را زشت گرداند و خوش را ناخوش گرداند تا عاشق بیچاره غمخوار برین زبان به ناچاره اعتراض باید کرد که **پندار رازی** گوید:

نازش بکشم که دیم نیکویه و انگشت نمای نیکوان اویسه

و هم بدین طریق و لایق و موافق این **حادثه خواجه سنایی** گفته است:

ناز را رویی بیاید همچو ورد ار ننداری گُرد بدخویی مگُرد
زشت باشد یارِ نازیبا و ناز سرد باشد چشم نابینا و درد¹⁷⁹

بر جمله این سخنان که یاد کرده آمد اگرچه عین حقیقت است مجاز باید پنداشت و این ابیات که به استشهد آورده آمد اگر اصول حق است باطل باید انگاشت که از معشوقان هیچ حرکت خوشتر از ناز نباشد که هر چند معشوق را ناز همی افزاید نیاز و عجز عاشق مدد همی پذیرد [34b] و هر چند محبوب رعونت همی کند مُجِبِّ راغب تر همی شود. چنانکه گفته‌اند:

پیوسته دلم بستۀ ناز تو بود جان خستۀ تیمار نیاز تو بود
آری چو جمال آلت و ساز تو بود پس کس که چو من در تک و تاز تو بود

هر عاشق که معشوق را از ناز امتناع فرماید بر وی ناز کرده باشد و عاشقان را ناز نرسد و محال باشد و درست نیابد. چنانکه **سنایی** گوید:

عاشق که ناز و نازکی فرد بود در مذهبِ عاشقی جوانمرد بود
مر عاشق را ناز چه در خورد بود یعقوب که یوسفی کند سرد بود¹⁸⁰

ناز معشوق را رسد نه عاشق را، چنانکه گفته‌اند درین معنی، نظم:

از ناز نیاید آن نگارین بر من آن را که چنان روی بود ناز رسد

شماره ۱۰۸ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی » (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh108/>

شماره ۷۵۸ « رباعیات » دیوان شمس « مولوی » (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh758/>

با این همه خادم را طمع آن همی باشد که بیش خدمت آید، اگر در دل تلافی نباشد به زبان تکلفی کند و

اگر به زبان مراعاتی بخواهد به چشم نفرتی نماید تا این ترانه حسب حال بنده نشود که **ابن طلحه** گوید، نظم:

با هر که رهی ز عشق تو راز کند اوّل سخن از ناز تو آغاز کند
گر ناز دو چشم همچنان باز کنی کانده زدهای به خنده لب باز کند¹⁸¹

[35a]

ای چون روزگار فریبنده چون روزگار بدعهد مباش. چون خاک پای تو گشتم پای از من باز مگیر و چون

زیردست تو شدم دست عنایت و رعایت از سر من بر مدار. چنانکه هم **ابن طلحه** گوید، رباعی:

جاناز نیاز من ره ناز مگیر خوی بد روزگار بد مگیر
آمد گه آنکه در غم و محنت خویش دستم گیری پای ز من باز مگیر

نامه سیزدهم در بیان عجز عاشق در توبه معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به التثقه

همیشه طراز خویی بر آستین جمال آن جمال بتان کشیده باد و سرو خوبان بر آستان سرای کمال آن کمال نیکوان نهاد. زندگانش چون روزگار دراز باد و روزگارش چون زندگانی دم ساز. بحق آنکه روزگار اسیر قهر اوست و زندگانی نشان فضل او. اما بعد، بفرماید دانستن که این بی دل بردبار و عاشق خاکسار اگر خواهد که از عجز خویش خبر دهد یا از نیاز خویش شمه‌ای عرض کند نه قلم را قوت تحریر آن باشد و نه زبان را طاقت تقریر. اما شرط است از دریایی قطره نمودن و از [35b] کوهی ذره‌ای پیدا کردن یا احوال بنده معلوم شود. **يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى** که تا این بنده به خاک پای آن خداوند تولا کرده است چون خاک بردباری گزیده است و خویشتن را چون خاک

شماره ۷۶ «رباعیات» مهستی گنجوی (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/mahsati/robmah/sh76/>¹⁸¹

گردانیده. نه از محنتِ فراقِ همی گریزد و نه در دولتِ وصالِ همی آویزد، گاهی به زبانِ نیاز این ترانه همی خواند.
چنانکه فرخی گوید، نظم:

بحق آنکه مرا هیچ کس به جای تو نیست جفا مکن که مرا طاقت جفاء تو نیست¹⁸²

و گاه از سر عجز این ابیات همی گوید، چنانکه گفته‌اند، رباعی:

گه خستۀ زلف دلربایت باشم گه بستۀ روی دلگشایت باشم
گیرم نرسد دست که دستت بوسم یاری کم از آنکه خاک پایت باشم

شرطِ کرم آن است که افتادگان را دست گیرند و درماندگان را فریاد رسند و هر که در سوادِ عشق افتاد از همه افتادگان افتاده‌تر باشد و هر که در بلاءِ عشق گرفتار گشت از همه درماندگان درمانده‌تر بود. نه در خواب از معشوق غافل تواند شد و نه در بیداری از غم فارغ، اگر در خواب شود جز نقشِ خیال دوست نبیند [36a] و اگر بیدار بود جز نام او بر زبان نراند. طاعتِ خویش آن داند که سخن او همی گوید و عبادتِ خویش آن شناسد که نام او تکرار همی کند. ای آنکه نام تو تکرار کردن طاعتِ من است و سخن گفتنِ تو عبادتِ من، چشم دارم که بدین طاعت بر من بخشایی و بدین عبادت بر من رحم کنی، از کرم تو همین زنند. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

مسند ز خویشتن که شهباء دراز بیدار من و تو خفته بر بستر ناز
رحم آر بر آن کسی که در پنج نماز نام تو ز الحمد نمی داند باز

اگر بر من رحمت کنی به جای رحمتم و اگر بر من بخشایی سزای بخشایش‌ام که با هر که بتوان آمیخت از وی بگریزند و از هر که بتوان گریخت با وی در آمیزند و مرا نه روی آمیختن است با تو و نه راه بگریختن از تو. تدبیر جز آن ندانم که تن تسلیم کنم و صبر پیش گیرم. چنانکه سیفی گوید:

نی ز چون تو دلبری دل بر توانم داشتن نه دل خود را توانم در غمت بگذاشتن

چاره جز این نیست که همی گیریم و همی گویم، چنانکه گفته‌اند، رباعی:

¹⁸² <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghetefk/sh3/> (Erişim:25.09.2018)

شماره ۳ «قطعات و ابیات» دیوان اشعار «فرخی سیستانی»

کم سوز دلی گر تو گزیرش نبود
جز بندگی تو در ضمیرش نبود

بخشای بر آن کسی که در آتش عشق
جز آب دو دیده دستگیرش نبود¹⁸³

[36b]

اگرچه از خدمت من جز زحمت نباشد مرا از خدمت دور مدار و اگرچه از صحبت من جز ملالت بیفزاید مرا
از جمال خویش مهجور مگردان که دوستان هم روزی به کار آیند آن کس که منادمت را نشاید خدمت را بشاید و
آنکه در بارگاه جمال تو خلوت نتواند ساخت بر درگاه تو درباری را شایسته و در خورد باشد. چنانکه **خواجه سنایی**
گوید، نظم:

گر دسته گل نیاید از ما
هم هیـزم دیگ را بشاییم¹⁸⁴

بدیدار است که این گفت و گوی چند خواهد ماند و این جست و جوی تا که خواهد بود نه جهان را
بقائی است که دل بر آن توان نهاد و نه زمانه را وفا است که اعتماد بر آن توان کرد. امروز که توانایی داری دوستان
را بی مراعات مگذار و زیردستان را نیکودار و اگر دوستی بر تو سود کند تو را هیچ زیان ندارد و اگر زیردستی را به
نوازی از تو هیچ کم نگردد. چنانکه **سنایی** گوید:

خوش زی که جمال این جهان
نقشیسست که جاودان ندارد

در دولت تو سیه گلیمی
گر سود کند زیان ندارد¹⁸⁵

در جمله مرا نه تحکم رسد و نه تصرف اگر بخوانی بنده باشم و اگر برانی [37a] هم از بندگی نگریم و اگر
مرا از پای درازی برداشته توام و اگر از شیخ بد کنی نشانده تو، بر تو اعتراض نتوانم کرد. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

گر آب دهی نهال خود کاشته‌ای
ور پست کنی بنا خود افراشته‌ای¹⁸⁶

من بنده همانم که تو بگذاشته‌ای
از دست میفکنم چو برداشته‌ای¹⁸⁷

شماره ۷۱ «رباعیات» دیوان اشعار «عراقی» (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/eraghi/divane/robacee/sh71/>

شماره ۲۷۱ «سنایی» دیوان اشعار «غزلیات» (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh271/>

شماره ۳۶ «قاصد» دیوان اشعار «سنایی» (Erişim:25.09.2018) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh36/>

نامه چهاردهم در تن تسلیم کردن و به قضا رضا دادن

بسم الله الرحمن الرحيم

زندگانی خداوند و بی نعمت من در دولتِ عالی و نعمتِ تاقی هزار سال باد. دولت به روزگارِ او همچون دل من بر جمالش مفتون باد و نعمت در خاندانِ او همچون عشقِ من بر حسنش هر روز افزون باد. بحق آنکه دولت داده او است و نعمت فرستاده او است. اما بعد، بفرماید دانستن که تا بنده قدم در راهِ عشق نهاده است، هم دل از سلامت برگرفته است و هم تن به بلا نهاده، نه از سلامت یاد همی آرد و نه از ملامت پاک همی دارد جان و دل در باخته است و این ترانه مونس وقتِ خویش ساخته و تن را در میانِ جان و دل انداخته. چنانکه گویند:

[37b]

مایم و دلی بداده تا خود چه بود در سر هوشی نهاده تا خود چه بود
از دل بشکایتیم و ز دوست به درد کاریست به تو فتاده تا خود چه بود

نه از تیرِ بلا حزر همی کند و نه از تیغِ قضا روی همی گرداند و می گوید بر نکردم تا چنانکه دل اندر کارِ دلبر صرف کردم، جان نیز در راهِ جانان خرج کنم و از جهتِ دل و جان پاک ندارم. چنانکه گوید، رباعی:

معشوق چو ببندم کشد خنجرِ خویش گوید نیروی تا نبری کیفرِ خویش
من باز نکردم از در دلبر خویش تا بر سر خنجرش ببینم سر خویش

جوهر او را عدل پندارم و جفا او را وفا انگارم از جهان نه اندیشم و روی از وی بر نیابم و به ترکِ جان بگویم و دل از او بر ندارم. چنانکه گویند:

هر چند جفا بیش نماند یارم دل می نهد که دل از او بر دارم

شماره ۱۷۹۰ «رباعیات» دیوان شمس «مولوی» (Erişim:15.10.2018) <https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh1790/> ¹⁸⁶

(Erişim:15.10.2018) <https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar/s004/sh18/> ¹⁸⁷

النوبة الثالثة - ۶ «سورة النساء - ۴» كشف الاسرار و عدة الابار «رشيدالدين ميبدی

آنکه که به جان رسنده باشد کارم جان را بگذارم و غمش نگذارم

چون کار افتاد جز تن در دادن و بر خط فرمان سر نهادن روی نیست. چنانکه فرخی گوید:

نبود عاشقی امسال مرمرا در خور کنون چو آمد بر خط نهاد باید سر¹⁸⁸

[38a]

شرطِ عشق آن است که هر زهری که معشوق دهد نوش دانی و آتش که دلدار افروزد آبِ حیات شماری و

همه جفا وفا پنداری. چنانکه سنایی گوید:

از دست ار آتش بود ما را ز گل مفرش بود هرچه از تو آید خوش بود خواهی شفا خواهی الم¹⁸⁹

ای آنکه زهر تو نوش من است و آتش تو آب حیات من. نه از جفاء تو خواهم گریخت و نه از بلاه تو حذر

خواهم کرد. چنانکه هم سنایی گوید، نظم:

خبر ندارد از آن کز بلاش نگریزم که هیچ تشنه ز آب حیات نگریزد

هزار شربت زهر ار ز دست او بخورم ز عشق نعره هل من مزید بر خرد¹⁹⁰

جفای تو را ایستاده‌ام و بلاه تو را دل نهاده و تن در داده دل از بهر آن دارم تا نشانه تیر جفاء تو باشد و

جان از بهر آن دارم تا سپر تیغ بلاه تو شود، هم جان من تو را احلال است و هم خون من تو را مباح. چنانکه

سنایی گوید:

یک رهی بکشم به تیر غمزه تا سوی عدم برم گرانی

ور هیچ کشی به دست خویشم کاری بود آن هزار گانی¹⁹¹

¹⁸⁸ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh55/> (Erişim:15.10.2018)

شماره ۵۵ «قصاید» دیوان اشعار «فرخی سیستانی»

¹⁸⁹ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh108/> (Erişim:15.10.2018) شماره ۱۰۸ «قصاید» دیوان اشعار «سنایی»

¹⁹⁰ <http://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh249/> (Erişim:15.10.2018) شماره ۲۴۹ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی»

¹⁹¹ <http://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh424/> (Erişim:15.10.2018) شماره ۴۲۴ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی»

جانی که به هزار محنت ازین جدا خواهد شد، اگر به یکبار جدا شود چه غم باشد و خونی که به هزار درد از دیده بخواهد پالود، اگر به یک [38b] درد از خلق بریزد چه غم دارد چون جام زهر تجرّع می باید کرد، هر چه کم به بود. چنانکه عیاضی گوید، نظم:

آیا کشنده که من ضربت تو را سپرم بکش مرا و بیفکن به خاک و بر سپرم
گرت بریختن خون من هواسست بریز چه خون تو ریزی چه دیده ریزد از جگرم

نه نه همان بهتر که جان همی کنم و خون از دیدگان همی بارم چنانکه خویش را آن محل نمی شناسم که چون تو بزرگواری دست به خون من بیالاید. چنانکه شاعر گوید:

زنهار به خون من نیالایی دست خون ریختنم گرای دستت نکند

بر جمله مرا رضاء تو می باید نه هوای خویش دل در هوای من مبیند. مرادِ خویش جوی و در بند مرادِ من مباش کار به هوای خویش کن که از جهان آنچه تو خواهی مرادِ من است. چنانکه گویند، رباعی:

با بنده بگو آنچه هوای دلِ توست تا بنده چنان کند که رأی دلِ توست
گر قصدِ هلاکِ من شفاء دلِ توست مقصودِ من از جهان رضاء دلِ توست

اگر زمانه به غلط به تو محنتی رساند آن به من حواله کن و تو خوش باش، اگر [39a] روزگار به سهو غمی به تو چشانند آن را به من نشان ده و تو شاد زی و اگر از احداثِ نوابی به تو نازل شود هم به من انداز. چنانکه گویند، شعر:

نتوانم دید گونه لعل تو زرد تو شاد بزی که من با بسم با غم و درد
معشوق تووی نگرد اندوه مکرد عاشق منم اندوه مرا باید خورد¹⁹²

تنِ نازکِ تو بارِ محنتِ چون تواند کشید. چنانکه گویند، شعر:

¹⁹² <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh52/> (Erişim:15.10.2018)

شماره ۵۲ «قصاید» دیوان اشعار «فرخی سیستانی»

ای کرده دلم خراب آباد بزی
و ای بند تو بر جان من آزاد بزی
بر دل ز زمانه گر غمی منست تو را
آن نیز به من حواله کن شاد بزی¹⁹³

اگرچه تو را در نیکوی چون ویس هزار بنده رسد و مرا در عاشقی چون رامین هزار چاکر با تو همان گویم
که رامین گفت با ویس به زبانِ **فخری گرگانی**:

تو را جز نیکی و شادی نخواهم
هم از تو بر تو بیدادی نخواهم¹⁹⁴
اگر یزدان همه کامی تو را داد
مرا شاید همیشه همچنین باد¹⁹⁵
همی خواهم که هر کامی بیابی
که تو نازک دلی غم بر نیابی
مرا باید همیشه بندگی کرد
مرا باید همیشه اندهان خورد
تو شادی کن که شادی را سزائی
بر آن کامت که بر من پادشائی

[39b]

مرا باید که باشد درد و آزار
تو را هرگز مبادا هیچ تیمار

سخن دراز شد و از آن چه در دل است از هزار یکی گفته نیامد، چنانکه گوین:

شب رفت و حدیث ما به پایان نرسید
شب را چه گنه حدیث ما بود دراز^{196 197}

نه این سخن را پایانی است و نه این غم را نهایتی. پس دلہاء عزیزان که در این راه خوار گشت و پس تنہاء
بزرگواران که در این دریاء غم غرق شده است و نه به آن مقصود رسیده. چنانکه گوید، رباعی:

روزم بشد و رازم پایان نرسید
جانم بشد و دست به جانان نرسید

¹⁹³ دیوان انوری، به کوشش سعید نفیسی، ص 609، انتشارات سکه-پیروز، 1364

¹⁹⁴ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh23/> (Erişim:15.10.2018)

آگاهی یافتن دایه از کار ویس « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

¹⁹⁵ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh40/> (Erişim:15.10.2018)

نشستن موبد در بزم با ویس و « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

¹⁹⁶ شماره ۹۶۶ « رباعیات » دیوان شمس « مولوی » (Erişim:15.10.2018) <https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh966/>

¹⁹⁷ شماره ۳۴۸ « رباعیات » ابوسعید ابوالخیر (Erişim:15.10.2018) <https://ganjoor.net/abusaeed/robaee-aa/sh348/>

بر تا برسد که صد هزاران چو منی در درد فروشد و به درمان نرسید

نامه پانزدهم در بزرگ داشتنِ عاشق معشوق را

بسم الله الرحمن الرحيم و به الحول والقوه

همیشه بهار حسن آن نگار در باغِ کامرانی شکفته باد و گلزارِ جمالش از سموم نظر اغیار نهفته باد. هر گلی که در بهار بشکفتد غلامِ دیدارِ او باد و هر بنفشه که بر جویبار بدمد چاکر موی مشکبارِ او باد. بوستانش [40a] گلستان باد و شبستان دشمنانش خارستان باد. بحق آنکه گاه از گلستان خارستان کند و گاه از خارستان گلستان سازد. اما بعد، بفرماید دانستن که این بنده تا به خاک پای آن خداوند سر برهنه کرده است، شب و روز خویشتن را بتازیانهٔ ادب ملامت همی کند و همی گوید که ماهی که بر آسمان حسنِ جمالِ او آراسته باشند هر غباری در او که تواند رسید و سروی که در بوستانِ کمالِ نهالِ او پیراسته باشند هر نسیمی بر او که تواند وزید. من که باشم که پای در عشقِ او توانم نهاد، یادست هر شاخ مهرِ او توانم زد. چنانکه سنایی گوید رحمه الله:

من که باشم که بتن رخت وفای تو کشم دیدم حمّال کنم بار جفای تو کشم¹⁹⁸

گاه گاه اندیشه کنم که اگر در خدمتِ او نفسی نتوانم زد، باری در موکبِ او جرسی توانستمی زد و اگر در بارگاهِ او ندیمی بتوانم کرد، باری بر درگاهِ او در بانی توانستمی و هنوز این اندیشه تمام نشده باشد که این ابیات در خاطر گذشتن گیرد و این ترانه یاد آید. چنانکه علی الحسن گوید:

[40b]

من کیم کاندیشهٔ تو هم نفس باشد مرا یا تمتّاء وصال چون تو کس باشد مرا
گر بود شایستهٔ غم خوردن تو جان من این نصیب از دولت عشقِ تو بس باشد مرا

¹⁹⁸ <http://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh249/> (Erişim:15.10.2018)

غزل شمارهٔ ۲۴۹ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی»

ای بزرگواری که همه خداوندان تو را بندهاند و ای خداوندی که همه بزرگواران در خدمت تو سر افکنده‌اند که هم بزرگواری تو را میسر است و هم خداوندی تو را مسلّم و شرط است بزرگان را خدمت کردن و خداوندان را تحفه بردن و هیچ تحفه به از جان نیست و خدمت را بایسته‌تر از خرد و با این همه جان را محل آن ندانم که تحفه ای چون توی تواند بود و خود را پایگاه آن همی نشناسم که خدمت چون توی تواند کرد. چنانکه ملک الحکما **خواجه سنایی** گوید:

عاشقان نزد تو گر تحفه جان و دل آرند	به سر تو که همی زیره بکرمان آرند
ور خرد بر تو فشاند چنان دان که همی	عرق سنگ سوی چشمه حیوان آرند
ور دل و دین به تو آرند عجب نبود از آنکه	رخت خر بنده بنگاه شتریان آرند
طویی و سدره بباغ تو و بس مُشتی دون	دسته مجلس تو خار مغیلان آرند
هدیه شان رد مکن انکار که پای ملخی	گلّه مور به نزدیک سلیمان آرند ¹⁹⁹

[41a]

اگرچه دل من آن روز شاد شود که روی تو بینم و چشم من آن لحظه روشن گردد که در خدمت تو باشم اما همان دوستر دارم که پوشیده از بیم چشم بد نظر کنم. چنانکه **سیفی** گوید رحمه الله:

آراسته هر گه که ببازار برائی	دانی که روانیست برویت نگریدن
زیرا که ترا زود رسد چشم نگارا	و افسوس بود روی ترا چشم رسیدن

اگر حقیقت گوئیم و انصاف آن روی از همه چشمها نهان باید داشت و آن جمال از همه دیدهها پوشیده که دریغ بود که هر چشمی چنان روی ببندد و افسوس بود که هر دیده آن چنان جمال نصیب باید و هر خسی از آن نفسی زند. چنانکه **ملک الحکما خواجه سنایی** گوید، نظم:

¹⁹⁹ <http://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh51/> (Erişim:15.10.2018)

قصیده شماره ۵۱ « قصاید » دیوان اشعار « سنایی

آتیش در زن ز کبریا در کویست
تاره نبرد هیچ فضولی سویت
و آن روی نگو ز ما بیوش از مویست
زیرا که بما دریغ باشد رویت²⁰⁰

همال تو باید تا جمال تو تواند دید و این سخن محال است. چنانکه سنایی گوید²⁰¹:

تا چشم تو روی تو نبیند
تو نیز چو خویشتن نبینی
در دهر محسن نیست مانند تو کس
مانند تو هم توی سخن کوتاه شد

[41b]

نامه شانزدهم در اشتیاق عاشق بمعشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به حولی وقوتی

آرایش بسیط عالم و آسایش ارواح بنی آدم مخصوص است به سلام و خدمت این دل شده به جان آمده که نه از آرایش خبر دارد و نه از آسایش اثر. آرایش جز آن نداند که روی چون زر خویش به لعل و در همی آرید و آسایش جز آن نشناسد که آتش دل آب دیده همی نشاند و با این همه شب و روز همی گوید که آلهی هر روزان روی را آراسته تر دار و آن دل آسوده را آسوده مرقه گردان. بفضلك و كرمك. اما بعد، بفرماید دانستن که آرزومندی بنده به طلعت میمون و مشاهده همایون آن خداوند بدرجه رسیده است که نه به قلم شرح توان داد و نه بزبان بیان تواند کرد. اگر به مثل آسمان کاغذ و ستارگان کاتب و دریاها مداد و درخشان قلم کردند و تا قیام قیامت این آرزومندی همی نویسند هنوز از هزار یکی نوشته نیاید. چنانکه فخری گوید:

[42a]

اگر چرخ فلک باشد حریرم
ستاره سر بسر باشد دبیرم
هوا باشد دوان و شب سیاهی
حروف نامه ریک و برک و ماهی

شماره ۱۰۲ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی» (Erişim:15.10.2018) <http://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh102/>

شماره ۴۲۶ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی» (Erişim:15.10.2018) <http://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh426/>

نویسند این دبیان تا بمحشر
امیید و آرزوی من بدلب
بجان من که بنویسند نیمی
مرا جز هجر نمایند بیمی

و این چند بیت هم در سرخ آرزومندی از گفتار ملک الحکما فرید الدین عطار که در کتاب خسرونامه آورده است هم آورده شد، نظم:

چنانم از آرزومندی چنانم
که خون شد ز آرزومندیت جانم
در افتاد از فراقست سوز در من
فروبند ز آرزویست روز بر من
مرا چون دیده روشن توی بس
ز عالم آرزوی من توی بس

ای آنکه روی تو محراب منست و زلف تو مشک ناب من، عجب دارم از کسی که چون روی تو ببند با ماه انس تواند گرفت یا چون از لب و زلف تو معشوق محروم ماند، به شکر و مشک قناعت تواند کرد که مرا باری ماه بجای روی تو سیاه می نماید و سر و سهی بدل قد و قامت تو دوتاه مشکی که نه زلف تو باشد خاک انکارم و شکری که نه از لب تو باشد [42b] زهر هلاهل شمرم که مایه مشک زلف تو است و اصل شکر از لب تو. چنانکه هم فخری گرگانی راست:

بجای روی تو گر ماه بینم
چنان دانم که تاری جاه بینم
بجای موی تو گر مشک بویم
نماید مشک سارا خاک گویم
بجای دو لببت گر نوش یابم
بجان تو که باشد زهر نابم
مرا جانان توی نه مشک و عنبر
مرا درمان توی نه سرو و شکر

و با این همه خرشید را نماز همی برم که آثار روی تو دارد و پیش صنوبر سجده همی کنم که نشان از قد تو همی دهد. هر کجا ریحان بینم همی بویم تا باشد که از آن بوی تو یابم و نیابم و گاه لاله را همی بوسم که رنگ روی دارد و گاه بنفشه را بر چشم همی مالم که بخم موی تو ماند. چنانکه فخری گرگانی گوید رحمه اه:

اگر خورشید بینم چون بر آید
مرا خورشید روی تو نماید

دو صد سجده برم پیشِ صنوبر
همی گویم زهی بالاءِ دلبر
بیوسم لاله را در ماهِ نیشان
همی گویم توی رخسار جانان

[43a]

و گاه خویشتن را بشراب مشغول همی گردانم تا باشد که این سودا کمتر شود:

چون آرزوی روی تو خیرد خیزم
بیکی بدل خسته فرو می ریزم

و از شراب فائده نیست جز گریستن و راز آشکارا کردن که هنوز جام از شراب تهی نکرده باشم که از آبِ دو دیده پر شده باشد. چنانکه **قادری** گوید:

چون در کفِ من جامِ غم انجام آید
از دیدهٔ من همه می خام آید
هر می که مرا ز جام در کام آید
بر گردد و از دو دیده با جام آید

اسراری که از دوست و دشمن مستور باشد در هنگام می برهنه شود و رازی که از خویش و بیگانه مستور داشته باشد در مستی پیدا شود. چنانکه **معزی** گوید:

دردی که من از عشقِ تو در دل دارم
پیدا نکنم ز شرم تا هشیارم
چون می خورم و رسد بمستی کارم
از چشم و زبان یکان یکان می بارم

نه هیچ شرابم بی حضورِ تو خوش همی آید و نه از هیچ مقام بی جمالِ تو لذت همی یابم و در هر مجلسی که بنشینم این غزل همی خوانم، چنانکه هم **امیر معزی** گوید:

[43b]

آن بت مجلسِ فرروز اگر با ماستی
مجلسِ ما خرمستی کار ما زیباستی

و در همه اوقات در همه مجالس که با دوست و دشمن بنشینم و بشراب مشغول شوم و جام غم انجام بر دست گیرم، این همی گویم، رباعی:

بی روی تووم صبر و دل و هوش مباد
بی یاد تو هر می که خورم نوش مباد
هر چند ترا ز من همی تابد داد
هرگز غم تو مرا فراموش مباد

نامه هفدهم در زاری و گریستنِ عاشق

بسم الله الرحمن الرحيم

راحت دل رنجوران و غمکسارِ جان مهجوران سلام و خدمتِ این رنجور مهجور بخواند. سلامی که سلامت قرین این باشد و سعادت رفیقِ او و خدمتی که هم رکاب او بود و نصرت هم عنانِ او. ایزد تعالی در ضمانِ امان و سلامت و سعادتش نگاه دارد و دولت و نصرتش یابنده و فزاینده گرداند. اما بعد، بفرماید دانستن که حالِ این بیچارهٔ غمخواره بجایی رسیده است که هر که همی شنود رحمت همی کند و هر که همی بیند بخشایش همی آورد اگر چشم است شب و روز آب همی ریزد و اگر دل است سال [44a] و ماه آتش همی افروزد. نه آتش از آن آب کم شود و نه آبِ این از آتشِ آن نقصان همی پذیرد. هر دردی را درمانی توان ساخت و این درد را درمان پدید نیست و هر رنجی را پایانی چشم توان داشت و این رنج را پایان پیدا نیست. اگر درمانِ این درد مرگِ من خواهد بود و پایانِ این رنج هلاکِ من خواهد شد، کاشکی زودتر بودی تا یکبارگی دلِ من از غم پرستی و جانِ من ازین بلا نجات یافتی. چنانکه ابن طله گوید بیت:

هر روز مرا رنج تو بی پایان تر
هر دم زدنی درد تو بی درمان تر
گفتند تو گفته که خونت بخورم
بشتاب کی بر من این ستم آسان تر

کدام درد بود صعب تر از آنکه دل از دست نباید داد و دلبر نتوان دید و کدام رنج بود عظیم تر از آنکه بترک جان نباید گفت و جانان را نتوان یافت بکدام هلاک هایلتر از غم هجران تواند بود. چنانکه ظفر همدانی گوید:

صعبتر زین کجا بود دردی
بدر دل هر زنی و هر مردی

جز دوست دور باید بود بضـرورت صـبور باید بود

آنکس که بخون من تشنه بود اکنون بر من خون همی گرید و همی گوید عجب دارم [44b] تا این بلا چون همی تواند کشید و درین محنت صبور چون تواند بود و من جواب همی دهم و همی گویم، چنانکه شاعر گوید نظم:

بعشق اندر چنین بسیار باشد همیشه مرد عاشق خوار باشد
هوای دل چنین بسیار کردست بسا جان عزیزان خوار کردست

و حال و احوال من درین معنی چنان است که **باخرزی** گوید رباعی:

دشمن بهزار نوحه بر من بگریست کین دلشده با این همه بتواند زیست
آگاه ز درد من نمی دانم کیست من دانم و من که بر من از هجران چیست

پیش ازین حال چنان بود که دوستان به تهنیت آمدندی و اکنون چنان شد که دشمنان بتعزیت همی آیند و بتر ازین چه باشد که بدل دوستان دشمنان را می باید دید و بجای تهنیت تعزیت همی باید شنید. چنانکه:

غم نیست کی آن مرا زمانه نمود لیکن بجر از صبر نمی دارد سود
آنرا که نباید همی باید دید و آنرا که نشاید همی باید بود

ای آنکه خیال جمال تو سبب شادمانی من است و امید وصال تو آب زندگانی من. اگر درمان کار من بخواهی کرد صفت حال من بشنو. چنانکه **فرید الدین [45a] عطار** در کتاب **خسرونامه** آورده است، نظم:

اگر من آتشی از دل بر آرم بیک دم پای کوه از گل بر آرم
و گر از پرده دل بر کشم آه شبیخونی کنم بر پرده ماه
و گر در ناله آیم از دل تنک بزاری خون چکانم از دل سنگ
و گر از نوحه دل دم بر آرم دمار از جمله عالم بر آرم
و گر بر دود گردانم زمانه ز آتش دود بینمی جاودانه
رسد زین سوز تا هفتم طبق دود فلک بر دوزخ اندازد طبق زود

ز چشم من بیک طوفان آبی
توانم ریخت از مژگان چنان در
توانم سوخت عالم را چنان من
توانم سوخت عالم را چنان من
همه عالم فرو گیرد خرابی
که گردد از زمین تا آسمان بر
که دیگر کس نبینم در جهان من
که دیگر کس نبینم در جهان من²⁰²

اندرین محنت هیچ کس مراد است همی نگیرد و اندرین بلا هیچ کس مرا فریاد نمی رسد و از جمله خلایق
نا امید است. چنانکه **قوامی** گوید:

بعشق اندرز خلقم یاوری نیست
مسلمان نیست آخر کافری نیست
[45b]

شود روزی مرا سر در سر عشق
که کار عشق کار سرسری نیست
به جان عزیز تو که به جان دادن راضی شدم و به سر بی نظیر تو که از زندگانی سیر آمده ام و همی گویم
که باشد که این تن بلا دیده ازین جان ستم رسیده جدا ماند و به زبان حال احوال خویش حکایت کند و گوید.
چنانکه **ابن طلحه** گفت، رباعی:

با وصال تو گر مرا شماری بنهاند
شکرست کی چون بی تو همی باید بود
زین بس طمع امید یاری بنهاند
این جان ستم رسیده یاری بنهاند

اگر کار برین حمله خواهد بود زودا که من ازین بلا رسته خواهم شد و تو ازین درد سر نجات خواهی
یافت. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

چاکر همه عیش و شادمانی بتو داد
روزیت خبر دهند ای جان و جهان
اومید دل و جان و جوانی بتو داد
کان دلشده رفت و زندگانی بتو داد

²⁰² این بیت تکرار شده است

نامه هژدهم در غیرت

بسم الله الرحمن الرحيم

تماشای دل بی دلان و تمنای جانِ عاشقان سلام و خدمت این عاشق [46a] بی دل بخواند که تماشای دلش خیال و جمال او است و تماشای جانش یاد کرد وصال او. ایزد تعالی روزگارش چون رویش آراسته دارد و رویش چون روزگارش پیراسته. بحق محمد و آله. بعد ما، بفرماید دانستن که غایتِ عشق غیرت است و کمالِ دوستی از آن پیدا آید که عاشق نتواند دید که به مثلِ آفتاب بر کنگرهٔ معشوق او تابد یا مهتاب کرد سرای محبوب او نور بر افکند، گاه بر آفتاب رشک همی برد که چرا بر روی او همی تابد و گاه با سایه مناظره همی کند که چرا بر بی او همی رود:

تا بمیان رسول مانم با تو	بنها ز همه خلق من و بنها تو
خرشید بخوادم که بر آید با تو	آبی بر من سایه نیاید با تو

و نشانی دیگر است غیرت را و آن آن است که دوستِ معشوق را دشمن دارند و دشمنِ معشوق را دوست. از بهر آنکه دشمن او را بتواند دید و دوست او جز او را بتواند دید و این معانی حقیقت است. چنانکه گویند، نظم:

دشمن بدانکه شاد نباشد بروی او	هستم غلام خاک کف پای دشمنش
با آن بدم که چشمش روشن تو دیدی	کر دست زین بود بکنم چشم روشنش

[46b]

و هم درین معانی است این ترانه و موافق است. چنانکه سید عزیز گوید:

در دست منت همیشه دامن بادا	و انجا که ترا پای سر من بادا
بر کم نبود که کس ترا دارد دوست	ای دوست همه جهانست دشمن بادا

ای آنکه روخسار تو بوستان من است و فراق تو دوزخ و زندان من. بر دل من رحمت کن و هر نا اهلی را بدان بوستان راه مده و ای آنکه چهره تو گلستان من است بر جان من بخشای و هر نا جنسی را از آن گلها نصیب

مکن که مرا خود آن غمان پسند است که هوا از روی تو شعاع همی گیرد و بادِ صبا نسیم زلف تو به مشامها همی رساند. از بهرِ خدای را تا بتوانی سوی آسمان منگر تا آفتاب روی تو نبیند و تا شاید بود در زمین نگاه مکن تا خاک و آب از جمالِ تو بهره نیابد. چنانکه گویند:

منکر بزمین که خاک و آبت بیند منکر بهوا که آفتابست بیند
جانم بشود ز غیرت ای جان و جهان گر هیچ شی کسی بخوابست بیند

گاه بیداران را در خواب همی کنم تا سوی تو بنگرند و گاه خفتگان را بیدار همی گردانم تا جمالِ تو بخواب نبینند و مرا از شأنهٔ تو حسد [47a] همی آید که زلف مشکینِ تو را همی فرساید. چنانکه گوید:

چون موی شدم ز رشک پیراهن تو از جور گریبانِ تو و دامنِ تو
کین بوسه همی دهد قدمهای تو را و آنرا همه ساله دست در گردن تو²⁰³

اگر نتوانم دید که هوا بوی تو یابد عجب مدار و اگر بر کم نبود که آفتاب روی تو بیند مرا ملامت مکن که غیرتِ من بدان درجه رسیده است که سوی تو همی نگرم تا مردمکِ چشمِ من تو را نبیند. رباعی:

هر گه که همی سوی تو باشد نظرم خواهم که ترا ببینم ای چشمِ سرم
زیرا که در آن زمان کی در تو نگرم بر مردمک دیده همی رشک برم

اگرچه قدرِ تو چون آسمان است که در و نتوان رسید و روی تو چون آفتاب است که تمام در و نتوان نگریست چون آسمان کرد نیک و بد مکرد تا هر کسی چون هوا به تو نزدیک نتواند رسید و چون آفتاب بر بوستان و شورستان متاب تا هر خسی چون سایه از بی تو نتواند دوید و مرا بدین گفتهها معذور همی دار که عاشق بد اندیش باشد. چنانکه گویند:

با کس نمجند اگر همه خویش بود کان بر دل من ز مرگ من پیش بود

[47b]

نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 417، چاپ دوم 1375 [ابو الحسن طلحه] ²⁰³

من خود دانم گر تو خطائی ماند لیکن دلِ عاشقان بد اندیش بود^{204 205}

تا زنده‌ام دردِ دلِ من نگذارد که کسی در تو نکرد و از پس مرگِ من همین باشد. چنانکه گویند:

در عمرِ من آنکه نام عشقِ تو برد با دردِ دلم ز عمرِ خود بر نخورد
خار گورم شکسته در چشم کسی کو از پس مرگِ من بتو در نکرد

نامه نوزدهم در بی صبری و بی طاقتی عاشق در فراق

بسم الله الرحمن الرحيم

ماه و سر و غلام آن ماه روی سرو قد باد ایوان از روی او چون آسمان از ماه روشن باد و وثاق از قد او چون بستان از سرو مزین باد. ماه بی روی او سیاه باد و سرو بی قد او دوتاه باد. این را تربیت از جمال او باد و انرا تقویت از کمال او باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که بنده تا در خدمتِ خداوندست بهمه وقت مجهد بوده است تا حضرت ان عزیز را زحمتی نکنند و مجلس ان بزرگوار را ابرا می نماید اما کار بغایت کشیده است و کاردُ باسْتُخوان رسیده. [48a] اگر تا باکنون صبری توانستم کرد. اکنون همی نتوانم کرد و اگر تا امروز طاقت همی داشتیم امروز همی طقت ندارم، بدیدار بود که بی دل صبر چند توان کرد و بی قوت طاقت چند توان داشت. چنانکه **ابن طلحه** گوید:

گویند مرا که صبر کن در غمِ عشق چون صبر توان کرد بدین دل که مراست

دل از دست شده را باز بدست آوردن یاد پیمودنست و بی دل صبر کردن بغم فرسودن و پیدا بود که یاد

چند توان پیمود جان بغم چند توان فرسود. چنانکه گویند:

مکتوبات مولانا جلال الدین، ص 104، چاپخانه ثبات، اسلامبول 1356هـ. 204

[اثیر اومانی] نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 437، چاپ دوم 1375 205

زیادت زین سپس جانرا همی فرسود نتوانم
 ز راه دیده خون دل همی پالود بتوانم
 برفت آن دل که با من بود در ایام برنائی
 بیبران سر دلی دیگر همی فرمود بتوانم

بیش ازین اگرچه دل از دست رفته بود بوقتِ صبر دست و پای می زد و شب بروز همی آوردم و اکنون که
 صبر از بی دل برفت عاجز و مَتَحیر شدم و مهجور دل و دلدار گشتم و از صبر و قرار فرد شدم. چنانکه گویند:

دل باز طریقِ عاشقی پیش گرفت
 از من برمید و کافری کیش گرفت
 اومید صبر بیش ازین بود مرا
 و ان نیز بعاقبت سر خویش گرفت

[48b]

ای آنکه صبر از جمالِ تو محال است و زندگانی بی وصالِ تو وبال. چون دل ببردی صبر مفرمای که بی دل
 صبر نتوان کرد و چون صبر در سر و کار تو شد از من خاموشی چشم مدار که بی صبر خاموش نتوان بود و با این
 همه تو معذوری که نه رنج بی دلی کشیده و نه آفت بی صبوری دیده. چنانکه **فخری** گوید:

مرا گویی ترا صبرست و چاره
 چه آسانست کوشش بر نظاره
 تو معذوری که تو همچون سواری
 ز رنج رفتن آگاهی نمداری
 مبادا هرگز از دردم رهتائی
 اگر من صبر دارم در جدائی
 شکیبائی در آن دل چون نماند
 که جز سوزنده آتش را نماند

و هم ملک الشعرا **فرید الدین عطار** در معنی بی صبوری در کتاب **خسرونامه** بیتی چند آورده است اینجا

یاد کرده آمد، نظم:

بیا جانا که جانان منی تو
 و گر دل برده جان منی تو
 ز جان خویش دوری چون کنم من
 ندارم دل صبوری چون کنم من
 مرا در آتش سوزان صبوری
 بسی خوشتر که یک دم از تو دوری

[49a]

نمیم کافر نجویم از تو دوری که کفرست از تو یک ساعت صبوری
 دلم چون آتش است و دیده چون ابر میان آب و آتش چون کنم صبر
 عجب دارم من بی صبر مانده توی ماه و منم در ابر مانده
 شگفت آید مرا زین دل من دل تو سنگ و آتش در دل من

دل سنگین باید تا در فراق یار صبر تواند کرد و شخصی آهین باید تا غم عشق شکیبائی تواند نمودن و مرا خود نه از دل خبری است و نه از شخص اثری و در چنین حال نه سخن صبر توان گفت و نه نام شکیبائی توان برد. چنانکه باخرزی گوید:

در جستن تو رهیت بی خویشتن است و این درد دل رهی نه در خورد نیست
 گیرم که فراق تو یکی دم زدنت این صبر نه کار مستمندی چو منست
 علی الجملة بر فراق یار صبر کردن نشاید که نشان بد عهدی باشد و در جدائی دوست شکیبائی نمودن دلیل بی وفا بود. چنانکه فخری گوید:

چو از من رفتی ای یار دل آرام مرا نیکو نیاید صبر و آرام
 اگر خرسند کردم در جدائی ز من باشد نشان بی وفائی

[49b]

چون حال برین جملتست خواستم که از ان اعلام دهم که علاج این به یاری جز تو کسی نتواند کرد و کلید این بستگی جز از تو به دست نتوان آورد اگر مرا هرگز دستگیری خواهی کرد اکنون همی باید کرد و اگر هرگز به کار من نظری خواهی فرمود اکنون وقت است. چنانکه درین حال گویند:

گر هیچ ترا بوصل نشناختن است دریاب مرا که وقت در یافتن است

نامه بیستم در بی خوابی عاشق در فراق معشوق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ الْقُوَّةُ

همیشه یمن و یسرجهان در یمین و یسار آن یار دلربای و نگار جان افزای باد انسِ دلها جمال جهان آرای او باد و راحتِ جانها کمالِ بی همالِ او. جمالش همچو آفتاب تابنده باد و کمالش چون آسمان پاینده باد. آفتاب مُسَخَّرِ پیمانِ او باد و آسمان متابعِ فرمانِ او باد. بحق آنکه ضیاء آفتابِ دلیلِ حکمتِ اوست و صفاء آسمان نشانِ قدرتِ او. اما بعد، بفرماید دانستن که آفریدگارِ عالم شب را از بهر آسایشِ بنی آدم آفریده است چنانکه گفت "وَجَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ" ²⁰⁶ [50a] و هر شبی که فلک بستارگان ببارانید چنانکه گفت "وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ" ²⁰⁷ مرا بینی روی از تباچه همچون آسمان کبود کرده و بستارگان اشک بیاراسته و قیامت از جان و دلم برخاسته و اشک از دیده همچون ستاره همی بارم عجب نباشد که قیامت برخیزد که قرآن چنین خبری دهد که در قیامت ستاره باریدن گیرد. لِقَوْلِهِ تَعَالَى "إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ" ²⁰⁸ و اگر در چنین حال مرا خواب نیابد پس شگفت نباشد که خواب در چشمِ تراب قرار بتواند گرفت:

گویند شب فراق خوابت باید
تا خواب ترا خیال او بنماید
گویم چشم بخواب در نگر آید
با چشمه بچشم در گرا خواب آید

تا این غایت اگرچه از جمالِ ان خداوند محروم بودم با خیلِ خیالِ او عشق همی باختم و اکنون ان دولت نیز زوال شد و "ای نعیم لایکدره الدهر." شرط کرم نباشد بنده را که از وصالِ خویش مهجور کرده باشی از خیالِ جمالِ خویش محروم کردن یا بدین ترانه شکایت نباید کرد. چنانکه گویند:

[50b]

با آنکه دلم بوصل خرم نکند
یک ذره ز سرکشی خود کم نکند
ز رشک حرام کرد بر چشم خواب
تا دل طمع خیال او هم نکند

سوره "مؤمن" آیت 61 ²⁰⁶

سوره "فصلت" آیت 12 ²⁰⁷

سوره "تکویر" آیت 1-2 ²⁰⁸

تا این دوستی حسبِ حالِ خویش باید ساخت، رباعی:

در هر سفری خیالت ای دلبرِ من
تا روز بدی بهر شبی غمخورِ من
بیداری را گماشتی بر سرِ من
تا نیز خیالِ تو نیاید بر من

ای آنکه امیدِ وصالِ تو ارتیاحِ دل و جانِ منست و خیالِ جمالِ تو استیناسِ شب و روزِ من. اگر جمال از من دریغ داری یاری خیالِ دریغ مدار تا چنانکه در ایامِ وصالِ جمال تو را بنده همی بودم در ایامِ فراقِ بخیالِ تو زنده همی باشم و این سخن بادی است که همی بنمایم و سودائی است که می بزم چون لشکرِ عشقِ تو نگاهِ خوابِ من غارت کرده است، مرا طمع خیالِ محال باشد، اما در لذتِ وصالِ بودم. از پس نشاط و شادی بروای خوابِ نداشتم و امروز که در محنتِ فراق افتادم. از پس غم و اندوه خوابِ همی نیابم و تو دانی که میانِ بی خوابی وصال تا بی خوابی فراق مسافت بسیار باشد که آن از ناز بود و این از نیاز. چنانکه **فخری** گوید:

[51a]

نخفتم تا ترا دیدم شب و روز
ز بس ناز و ز بس کام ای دل افروز
نخفتم تا ز تو بیریدم اکنون
ز بس کز دیدگان بارم همی خون
نگر تا چند کردست این زمانه
میانِ این دو ناخفتن بهانه
یکی ناخفتن از بس ناز کردن
یکی ناخفتن از بس درد خوردن
چه باشد گر بوم صد سال بیمار
چو در گیتی بود نامم وفادار²⁰⁹

و درین معنی ملک الحکما والشعرا **فرید الدین عطار** رحمه الله در کتاب **خسرونامه** گفته است، نظم:

اگر خوابیم بود آن روز بگذشت
که خوابِ من چو آبی بود بگذشت
دو چشمِ من چو دایم خون نشانست
بخون در خفت بیدارش ازانست
چو چشمِ من ز خون در هم نیاید
ز بی خوابیم هرگز کم نیاید

²⁰⁹ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh62/> (Erişim:15.10.2018)

نامهٔ دوم دوست را به یاد « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

ز بی خوابی همی میرم چه سازم
 غم هجر از دل مهجور برسند
 چو شمع جمله شب سوز در پیش
 بگو تا چون در آید خواب بر من

که داند قدر شیبهای درازم
 درازی شب از رنجور برسند
 بسر باریم مرگ روز در پیش
 ز چشم بسته چندین آب بر من

[51b]

بوقت خواب هر شب بی تو اکنون
 دلم در گردد آخر لیک در خون

با این همه بیداری گاه گاه خرسند می شوم و همی گویم اگر در خواب شوم باشد که ناگاه خیل خیال
 تاختن آورد و چنانکه سزاوارست بخدمت او قیام نتوانم نمود و حق قدم او بجای نتوانم آورد آن نیکوتر که بی
 خواب باشم تا این خجالت نشود. رباعی:

بیداری شب جان مرا گرچه بکاست
 ترسم که خیال تو شبی رنجه شود

جز مداری ز روی انصاف خطاست
 عذر قدمش بسالها نتوان خواست

بر جمله الامر توقع آنست که این گناه عفو کنی و بدین ابرام معذور فرمائی که چون بنده را در خدمت
 خویش گستاخ گردانیده و راه تودد کشاده چنین درد سرها کم نیاید. چنانکه سنایی گوید²¹⁰:

ما را ز فراق تو خرد هیچ نماندست
 این بی خردیها همه معذور همی دار

نامه بیست و یکم در خواب دیدن معشوق و صفت خیال او

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

²¹⁰ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh76/> (Erişim:18.10.2018)

قصیده شماره ۷۶ « قصاید » دیوان اشعار « سنایی

همیشه پیروزی و بهروزی نصیب آن یار دل سوز و نگار جان افروز [52a] باد. همه روزگارش روز باد و همه روزش نوروز باد وقتش پیروز باد و دولتش نیک آموز باد. هر که چون روزگار رضاء او نجوید روزش چون روی شب سیاه باد و هر که چون بخت مراد او نخواهد بدش چون زلف او دوتاه باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که چون در بیداری مجال آن نیست که آن خداوند را توأم دید و یار آن نیست که بر پاره وصال او سوار توأم شد هر شبی خویشتن را تخيله در خواب همی کنم. تا باشد که با خیل خیال او خلوتی توأم ساخت و هنوز تمام در خواب نشده باشم که خیال آن جمال بیاید و مراعات من مشغول شود. و آنچه بیداری چشم داشته باشم. و با خویشتن صورت کرده که چنین همی باید در خواب همی بینم و حیران شده تا شکر آن بکدام طریق گزارم و عذر آن به چه زبان خواهم. چنانکه ابن طلحه گوید:

مالیـد بزیر پای محنت چو کلم	بگسست ز صحبت من آن دل کسلم
الحق ز مراعات خیالش خجلم	هر شب گردد خیال او کرد دلم

هر شبی که این سعادت مساعدت کرده باشد چون روز شود بشکرانه [52b] مشغول شده باشم دلشاد و تازه. چنانکه باخرزی گوید، نظم:

گر دوش نیامدی خیالت بر من	بر چون کشتی ز فرقت بستر من
احسنت ز منی خیال کآخر تو کنی	هر یکچندی شاد دل غمخور من

و این شبی که ازین دولت محروم شده باشم روز دیگر بدین ابیات شکایت همی کنم و فریاد همی دارم و بنوحه و زاری همی مشغول شوم. چنانکه ابن طلحه گوید رحمه الله:

عالم همه از زلف تو بوی تو گرفت	و آوازه نیکوی روی تو گرفت
لیکن ز خیال تو مرا روزی نیست	گویی که خیالات تو خوی تو گرفت

بر جمله بر عاشقی بیاید بخشود که بخیال معشوق خرسند باشد و بر بیچاره رحمت بیاید کرد که چاره خویش جز در خواب نداند. چنانکه گویند:

از بی خوابی کارِ مرا زار افتاد زارا کارا که کار با خواب افتاد

عاشق که در خواب خیالِ معشوق بیند پندارد که او را یافته است و با او خلوت ساخته و تا در آن حالت باشد لذتی همی یابد اما چون بیدار شود جز حسرت و تأسّف با تلّهف چیزی حاصل نباشد. چنانکه **معزی** گوید:

[53a]

در خواب خیالِ تو بنزدیکِ من آید گویم که مگر هست با تو مرا وصالی
بیدار شوم چون نه تو باشی نه خیالت عشقِ تو مرا باز نداند ز خیالی²¹¹

و این چند بیتِ **پنداری حسب الحال ماست**، چنانکه گفته‌اند:

دوش معشوق من بوقت سحر ناگهانی بکوفت حلقه در
در کشادم که تاش سجده کنم مرمرا تنگ در کشید بیبر
در سر زلف صد هزار کره در دل از عشق صد هزار شرر
گفت ساقی ما تو باش امشب گه قدح خواستی گهی ساغر
ای دریغا اگر عیان بودی آنچه دیدم بخواب وقت سحر

ای آنکه در خواب بنده توم و در بیداری رهیی تو، می دانی که مدتی است تا بنده را از جمالِ خویش مهجور گردانیده و نیابتِ جمال به خیال داده. چه باشد که روزی چند خیال را ازین نیابت معزول گردانی تا امنی مراعات که از خیال حاصل همی شود در خواب از جمال باشد بیداری و تلذذ خواب با ارتیاح روز پیوندد و حال درین جمله چنان است که **فخری گرگانی** می گوید:

[53b]

اگر در خواب مهرِ من گزینی بیداری چرا با من بکینی
چو بی خواب همی دردم فرائی چو در خواب همی مهرم نمائی

شماره ۴۵۳ « قصاید » امیر معزی (Erişim:18.10.2018) <https://ganjoor.net/amir/ghasa/sh453/>²¹¹

بیداری نیائی چون بخوانم	بدان تا بیشتر باشد فغانم
بگاه خواب تا خوانده بیائی	بدان تا حسرتم افزون نمائی
ز بس کم دل بتو هست آرزومند	بدیدار خیالت کشت خرسند
نه خرسندی بود کاندون بناکام	چو مرغ مانده ام خرسند دردام ²¹²

توقع آنست که چون برین خدمت واقف شود از آنجا که کرم عهد و حسن خلق آن خداوند است در مراعات دل بنده با خصم مخالفت نماید و با خیل خیال موافقت کند تا منتی عظیم داشته آید والسلام.

نامه بیست و دوم در شکایت عشق و سیری نمودن از آن

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

مونس دل بی دلان و غمگسار جان غمگینان مخصوص است بسلام و خدمت این بی دل غمگین که نه دلش را از غمان عشق خلاصی است [54a] و نه جانش را از بلاء هجر نجاتی. بی جمال معشوق بار عشق همی کشد و بی امید وصل شراب هجر همی نوشد و از سر تحیر به زبان حال همی گوید:

دستی نه که کینه خواهد از بد خواهی	پایی نه که سوی وصل جوید راهی
بی دلبر و دل بمانده چون گمراهی	بر خون جگری و هر زمانی آهی

اما بعد، بفرماید دانستن که تا دل را قوت آن بود که بار عشق کشد همی کشید و تا تن قوت آن داشت که در بلاء عشق صبر کند همی کرد و اکنون نه دل را قوت ماند و نه تن را طاقت و بار عشق بامید آن کشید که از یار مساعدتی خواهد بود و در بلاء فراق صبر بهانه توان کرد که از دوست موافقتی حاصل خواهد شد و درین روز کار نه یار مساعد است و نه دوست موافق و در جهان از هر دو اثر نیست:

²¹² "نامه دوم" ویس و رامین «فخرالدین اسعد گرگانی (Erişim:18.10.2018) <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh62/>

عشق خوشست از مساعدی بود از یار یار مساعد نه اندکست و نه بسیار²¹³

و اگر دیگران را هست مرا باری نیست لاف از کیسهٔ خویش بتوان زد و تیر از جعبهٔ خویش بتوان انداخت.
چنانکه فردوسی گوید:

مرا نیست این فرخ آنرا که بست بیخشای بر مردم تنک دست²¹⁴

[54b]

و چون حال چنین است امید من جز محال نیست و مرا و تو را جز این ترانه حسب حال نیست و احوال
عاشقان صادق این است، رباعی:

سیر آمده ام ز عاشقی ورزیدن و ز بهر یکی ز دیگری بیریدن
ترسم همه عمر عاشقی خواهم کرد یک یار وفادار نخواهم دیدن

و بزرگی از جملهٔ شعرا بیتی چند هم برین طریق انشا کرده است، چنانکه گویند:

در ای یارا با من بکار اگر یاری و گر نه سلامت کی بر سر کاری
کسی نیابم یاری کز و وفا یابم وفا نماند درین روز کار پنداری
درین زمانه بجان از بیابمی بخرم دلی که هست در و ذرهٔ وفاداری

آنرا که یار وفادار نباشد پیدا بود که در عشق چه مایه شاد تواند بود و از وصل چه مقدار بهره تواند یافت
چنانکه لؤلؤئی گوید، نظم:

در عشق امید خوشدلی کم باشد دل منتظر زخم دمادم باشد

نظم:

²¹³ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh43/> (Erişim:18.10.2018)

شمارهٔ ۴۳ « قصاید » دیوان اشعار « فرخی سیستانی

²¹⁴ <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/esfandyar/sh1/> (Erişim:18.10.2018)

بخش ۱ - آغاز داستان « داستان رستم و اسفندیار » شاهنامه « فردوسی

عشق از همه وصل است بلاء جانست بس چون بود آنرا که غم هجران است

ما را که نه روزگار یار است و نه یار وفادار، دعوی عشق و عاشقی هرزه باشد [55a] و امیدِ وصل بیهوده.
پس چاره جز آن نیست که بدین ترانه خود را بند همی دهم و اگر نه شامه همی کنم ناچاره. چنانکه باخرزی
گوید، نظم:

ای دل چو بر آورد ز تو چرخ دمار صد گونه ز غم نهاد بر جان تو یار
چندین خود را بسته تیمار مدار کین عشق نه کار تست با این سر و کار

هر که قدم در کوی عشق نهاد قلم عافیت از وی برخاست که عافیت و عشق همچون آب و آتش اند با
یکدیگر ن سازند. چنانکه سنایی گوید:

عشق بازی و عافیت طلبی عشق با عافیت نیامیزد²¹⁵

با هر که حال خویش شرح همی دهم و قصه غصه خویش همی گویم و تقریر می کنم تدبیر آن همی کند
که یاری دیگر باید کرد و مصلحت آن همی بیند که بدوستی دیگر رغبت باید کرد و این ابیات دلیل همی آورند.
چنانکه فخری گوید:

مرا گویند شو یاری دگر گیر گر او گیرد ستاره تو قمر گیر
مرا کز مهربانی نیست روزی چرا جویم ز خوبان نیک روزی
چنان نیکو نیامد رنگم از دست که باید نیز یابم اندر ویست

[55b]

وفا گشتم چه سود آورد بارم کزین پس رنج بینم نیز کارم
همه کس بر جفا گردد پشیمان من آنم کز وفا گشتم بدین سان²¹⁶

²¹⁵ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh147/> (Erişim:18.10.2018) («دیوان اشعار» سنایی)

²¹⁶ <https://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh63/> (Erişim:18.10.2018)

”نامه سوم“ ویس و رامین «فخرالدین اسعد گرگانی»

وفا آورد چندین رنج بر من که نوشم ز هر کشت و دوست دشمن²¹⁷

در جمله نه ز وی بودن است و نه راه گریختن. چنانکه گوید، بیت:

نه طاقت بودنست و نه ز وی گریز فریاد مرا ز وصل هجران آمیز

نامه بیست و سیوم در ناسپاسی و در ان مقرر آمدن

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

سعادتِ چرخ و عنایتِ بخت قرین و رفیقِ آن مایه خوبی و سرمایه زیبائی باد. مدارِ چرخ جز بکام او مباد و افتخارِ بخت جز بنام او مباد. این پیش او بنده باد و آن در خدمت او سر افکنده باد. بحق محمد و آله. اما بعد، معلوم رأی عالی آن خداوند است که پیش ازین حال این بنده در خدمت آن خداوند چون بود و امروز در فراق چگونه است اما هر که قدر دولت وصال نداند. در محنت فراق گرفتار شود [56a] و هر که شکر نعمت به صواب نگذارد، به زوال مبتلا شود. چنانکه باخرزی می گوید:

شکری که مرا ز وصل بودی دمساز نگزاردم از تکبّر و شادی و ناز
تا وصل فراق آمد و شد ناز نیاز چون عافیت از بلا ندانستم باز

لاجرم چون حال چنین است پیوسته خویشتن را ملامت همی کنم و همی گویم که ای نفسِ ظلوم کفور کدام روزگار خواهی یافت خوشتر از آنکه در خدمت آن دل آرام همی گذاشتی و مقدار آن نعمت نمی شناختی و کدام لذت خواهد بود زیادت تو را ز آنکه از حضور جمال آن دل آرام همی یافتی و شکر آن همی نگذاردی که نه روزگار از مساعدت هیچ باقی می گذاشت و نه خداوند از موافقت هیچ تقصیری همی کرد و از نا سپاسی بدین روز گرفتار شدی و از بی شکری بدین بلا مبتلا گشتی:

²¹⁷ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh91/> (Erişim:18.10.2018)

”پاسخ دادن ویس رامین را“ ویس و رامین « فخرالدین اسعد گرگانی

دل نیست ترا نگارِ دلبر چه کند بیداد ز تست بر تو داور چه کند
 آنرا که بدیده و بدل می جستی در دیده و دل نشست دیگر چه کند

ای آنکه خاک پای تو تاجِ سرِ سرورِ آن است. اگر دی خاک پای تو چون سُرْمه [56b] در دیده همی کشیده بودمی که امروز درین بلا گرفتار نیامدی و پایمالِ فراق نگشتمی و اگر بار خاکِ سرِ کوی تو بوسه همی دادمی، بودی که امسال چنین آرزومندِ خاکِ ولایتِ تو نشدمی. چنانکه گوید:

خاک سر کوی تو که روح افزاید می دیدم و می گفتم به زین باید
 و اکنون دل و جان من کسی را نیاید کو خاک ولایت بمن بنماید

اما هیچ عاشق سامانِ خویش نتواند ساخت و هیچ صاحبِ واقعه تدبیرِ خویشتن نتواند کرد. من بیچاره درمانده از بیچارگی و درماندگی دست بهر شاخی همی زدم و بهر زبانی سخن همی گفتم. گاه آتشِ خشم همی افروختم و گاه تخمِ عتاب همی پاشیدم و عاقبت آن آتش جز در خرمنِ من نیفتاد و آن تخم جز پشیمانی بار نیاورد و اکنون همی گریم و سود نمی دارد. چنانکه گوید:

گفتم چو رهی مهر ز تو بر دارد در باغ طرب گل سعادت کارد
 اکنون باری بنقد خون می بارد این در خورد آنرا که ترا بگذارد

اکنون آن خداوند را ازین حال آگاه کردم تا برین بیچاره بخشاید و برین در مانده رحمت کند که گفته اند "هر که بگناه خویش معترف باشد، [57a] همه عذرهای خواسته باشد به تمامی." چنانکه گفته اند. رباعی:

تا بر دلِ من دلِ تو رحمت نکند وصلِ تو غمِ مرا هزیمت نکند
 وصلِ تو زوالم آمد از بی شکری این بیند هر که شکر نعمت کند

امید به کرم عهد آن بزرگوار چنان است که این اعتذار قبول فرماید که آنچه همی بایست دید از رنج و محنت دیده آمد و این جرایم معاف دارد که آنج همی بایست کشید از بلا و غم کشیده شد. چنانکه گوید:

دی از خط عهد اگر برون شد دلِ من امروز نگر که بی تو چون شد دلِ من

از تو سپر افکند و زبون شد دلِ من بسیار مکش کمان که خون شد دلِ من

رباعی دیگر در همین معنی:

ای فرد ز خوبان و من از روی تو فرد بنگر که زمانه با من و با تو چه کرد
هر شادی را غمی همی باید خورد ناشکری و چشم بد چنین داند کرد

آنچه ناشکری و ناسپاسی کند کس نکند علی الخصوص خشم، چنانکه **منوچهر** گوید:

باوّل چنان بود و آخر چنین فللّٰه حمد علی کلّ حال

[57b]

نامه بیست و چهارم در ناامیدی عاشق از وصال

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

نهال بوستانِ جمال و آفتابِ آسمانِ کمال مخصوص است به سلام و خدمتِ این مسکینِ غمگین که چون نهال در فصلِ خزان هر روزی ضعیف تر است و چون آفتاب وقتِ غروب هر ساعتی زرد روی تر. و با این همه شب و روز همی گوید "الهی آن نهالِ جمال و آفتابِ کمال را تا قیامت تابنده و تابنده دار." بحقّ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که تا این خاک پای سر گشته‌ه سر را به خاک پای آن خداوند برهنه کرده است همه فضولی از سر نهاده است و از سر همه بیهودگیها برخاسته و بر زبان جز نام او نرانده است و به جان جز نامه‌ وفای او نخوانده است. اما هر چند وفا بیشتر می نماید محروم تر است و هر چند بندگی زیادت همی کند مهجورتر. چنانکه **ماهستی دبیر** گفته است:

تا خسته دلم بعشقت اندر پیوست دانی که همه فضول نهاد زدست

[58a]

چندانکه تو خواهی ز تو نومیدی هست خود را به رسن بر تو همی نتوان بست

اگر دل بود فدا کردم و مفید نشد و اگر جان بود در خطر نهادم و فائده نداشت. نه این سر کشتگی را سری
پدید شد و نه این درد را درمانی پیدا آمد، گویی درمان از درد من گریزان است. رباعی:

در کوی تو دل بسی بویید و دویید در غم برسید و در وصالت برسید
سر در سر سودا شد و پیدا نامد سرکشتگی مرا سری با تو پدید

ای بی معنی ندانستم که مرا با تو این سخن باید گفت و ای بی حاصل در ضمیرم نیامد که مرا از تو این
نومیدی باید دید. چه جرم داشتم که از من دوری گزیدی و چه گناه کردم که مرا منشور نومیدی نوشتی؟ جرم
گناه من آن بود که دل به تو دادم و از تو وفا طمع داشتم و هر که دل آسان از دست بدهد و از بی وفایان وفا چشم
دارد سزای او این باشد. چنانکه شاعر گفته است:

هرگز دل خود بخون توی بسپارد و اندر دل تو مهر و وفا پندارد
هرگز نفسی به گام دل بر نارد نومید کسا گر تو امیدى دارد

[58b]

بیش ازین امیدى داشتم و خود را غرورى همى دادم. و اکنون هم آن غرور باطل گشت و هم آن امید
منقطع شد. کارم جز آن نیست که شب و روز به غم و درد مشغول باشم و گاه و بیگاه این ابیات همی گویم، رباعی:

ای دل بجز از ظییره نفرمائیدت هر روز بعشوه بر آریندت
بی خویشتی مکن ز من پند پزیر بیهوده درى مزن که نگشایندت

بلای عشق جز بر بوی وفای باز نتوان کشید و شربت فراق جز بر امید مجالس وصال تجرع نتوان کرد. و
چون مرا نه از وفاء تو رنگی است و نه از وصال تو بویی آن نیکوتر که در گوی نومیدی همی بویم و بزبان عجز این
ابیات همی گویم و بر احوال خود همی مویم. نظم:

روزی من نیست وصال عشق بازم راه ندانم به ماه اسب چه تازم
هیچ ندانم شنید پای چه گویم هیچ نیارم گرفت دست چه یازم

سوختنی گشت دل چرا بسوزد ساختنی نیست یار با که بسازم

ندانم تا هیچ عاشق را این پیش آمده است و هیچ بی دل را این بلا بر وی رسیده است که دل در باید باخت و جان فدا باید کرد و بترک [59a] روزگار باید گفت و عمر عزیز را برباد باید داد و شود و زبان تلف باید کرد و دوستان را دشمن باید گردانید و عاقبت جز باد به دست ندارد. چنانکه شاعر گوید:

جان در ره عاشقی خطر باید کرد آسوده دلی زیر و زبر باید کرد
و آنگه ز وصال یار نادیده اثر با درد دل از جهان گذر باید کرد²¹⁸

کاشکی این معنی را روز اول دانستمی تا بودی که کار بدین درجه نرسیدی و لیکن آن روز تدبیری دیگر همی کردم و اومیدی دیگر همی داشتیم و امروز هم آن تدبیر باطل شد و هم آن امید زایل. چنانکه گفته‌اند:

اندیشه وصل تو همی کردم راست هجرانت بمن نمود کاندیشه خطاست
دانی که بتو امید بسیارم بود دردا که از آن امید نومیدی خاست

چون حال برین جمله است دلم بر آن معنی خوش است که عمر بسی نمانده است تا نه دل را طمع یاری دگر باشد و نه جان را امید. کاری دیگر که از دلی که باومید جمال تو روزگار گذاشته باشد او را در تصرف دیگری نتوان نهاد که از یار قدیم وفا نیامد از حدت هم نیاید. چنانکه بهشتی گوید:

[59b]

بر یاد تو بی تو این جهان گذران بگذاشتم و تو هستی از بی خبران
دست از تو نشستم و نشستم نگران چون بی تو گذشت بگذرد بی دگران²¹⁹

دیگر ملک الحکما و الشعرا فرید الدین عطار در کتاب خسرونامه بیتی چند در صفت نومیدی آورده است

اینجا یاد کرده شد. نظم:

²¹⁸ <https://ganjoor.net/mahsati/robmah/sh54/> (Erişim:18.10.2018) ۵۴ رباعیات «مہستی گنجوی» رباعیات، ۵۴

²¹⁹ <https://ganjoor.net/vatvat/robv/sh36/> (Erişim:18.10.2018) «رشیدالدین وطواط» رباعیات شماره ۳۶

دلا گزر ذرّه اومید داری
 بنومیدی فروشو چند گویی
 تو هستی همچو موری لنگ در چاه
 زیارت می نیینم هیچ یاری
 نه بینی گرد او گر باد گردی
 ترا با او نمی بیینم روائی
 چو تو محرم نه‌ای با خویشان ساخت
 دلم جاننا ز نومیدی فرو مرد
 چو وصلت نیست ممکن هیچ کس را
 مرا شربتِ غمِ هجرانِ تو بس

کجا تو طاقت خورشید²²⁰ داری
 چو گم کشتی تو آخر چند جویی
 کجا یایی بطاوس فلک راه
 چو نیکو بنگرم بر هیچ کاری
 نشانی گر همه فولاد²²¹ گردی
 روان کن اشک خونین در جدائی
 چو تو مفلس شدی با خویشان باخت
 جهانی غصّه هر روزی فرو برد
 بوصلت چون دهم دل یک نفس را
 مفرح درد بی درمان تو بس²²²

[60a]

اکنون خصم را بگو تا فارغ باشد که آن تک و پوی فرو گذشت و دشمن را بگوی تا دل فارغ دارد که آن
 گفت و گوی در باقی شد. رباعی:

چون پشتِ امیدها شکستم ز تو دوست
 دشمن بدعای شب چرا برخیزد

زیر قدم فراق بستم ز تو دوست
 چون من بچنین روز نشستم ز تو دوست²²³

نامه بیست و پنجم در امیدواری وصالِ معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

²²⁰ در متن "خرشید" نوشته

²²¹ در متن "بولاد" نوشته

²²² خسرونامه « عطار ، نامه نوشتن گل بخسرو در فراق و ناخوشی (Erişim:18.10.2018) <https://ganjoor.net/attar/khosroname/sh27/>

²²³ شماره ۶۲ ، رباعیات « دیوان اشعار » انوری (Erişim:18.10.2018) <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/robaceea/sh62/>

همه سعادت و سلامت و سلامتِ آن روی چون ماهِ آسمان و آن قدّ چون سرو بستان باد. هر کجا ماه روئی است غلامِ روی چون ماهِ او باد و هر کجا سرو قدّی است بندهٔ قدّ چون سرو او باد. گردشِ آسمان به رضاء او باد و آرایشِ بوستان به لقاء او باد. بحقِ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که هر نشینی را فرازی است و هر دردی را درمانی و یوسفِ صدیق اگر یکچندی بلاء زندان کشید، عاقبت عزیز مصر شد و زلیخا اگر جوانی در عشقِ یوسف دریاخت، [60b] سرانجام هم از وصالِ او طراوتِ جوانی باز یافت و یعقوب پیغامبر صلوات الله و سلامه علیه. اگر مدتی در بیت الاحزان مفقود بود و چشم جهان بین به فراقِ فرزند به باد داد آخر هم به بوی پیراهنِ یوسف چشمش روشن گشت و خدای تعالی می فرماید "إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا"²²⁴ از پس هر رنجی راحتی است و بر عقبِ هر اندوهی شادی سرمایی دیماهی چون بغایت رسد آخر روزی خورشید از برج حمل طلوع کند و فصلِ فروردین جهان را بتابِ آفتاب گرم گرداند و این بنده چون مدّتی محنتِ فراق کشیده است و ضربتِ هجران بامیدِ شربتِ وصالِ تو خورده که همه رنجوران رنج به امیدِ راحتِ همی کشند و همه درویشان روزگار به طمعِ توانگری همی گذرانند چون حال چنین است ما نیز خویشتن را عشقِ همی دهیم و به امید روزگار همی گذاریم و همی گوئیم. چنانکه سیفی گفته است. نظم:

نومید نیستم که در غیب کارهاست ما را بهم رساند آخر خدای ما

و گاه دل را بدین ترانه تسلی همی دهیم. چنانکه ابن طلحه گفته است:

[61a]

هم گردد بخت خفته بیدار آخر هم شاخ امید آورد بار آخر
هم با سر دوستی شود یاد آخر جاوید چنین نماند این کار آخر

و گاه جان را بدین ابیات تازه همی گردانم، چنانکه معزی گفت:

بر من این رنج و غم آخر بسر آید روزی لبِ من و لبِ آن سیم پیر آید روزی
آسمان گر نکشیدست قلم بر نامم نامم از نامهٔ اقبال بر آید روزی

سوره "انشراح" آیت 6²²⁴

دولت اندر دل من کشت بسی تخم امید تخم چون دولت کارد پیر آید روزی²²⁵

و من تخم امید در دل بر حسرت کاشتم و پیوسته از دیدگان آبش همی دهم و طمع آن همی دارم که در نوبهار وصال شادمانی باز آورد و عاشق جز بدان امید زندگانی نتواند کرد و دل داده جز بدین طمع روز فرا شب نتواند برد و عاشق مهجور همیشه در خواب روزگار وصال ببند. چنانکه سیفی گوید:

با دل خود می کنم شمار وصال عاشق مسکین جز این شمار نگیرد

ای آنکه دل غمگین من جز به یاد کرد وصال تو شاد نگردد و چهره پژمرده من جز بامید دیدار تو شگفته همی نشود از تو جز نیکوئی [61b] چشم ندارم که گفته اند "از روی نکو چشم نکو باید داشت" از آفریدگار جمال تو همی خواهم که چشمم جز بجمال تو روشن نخواهد شد و از روزگار وصل تو همی جویم که جانم جز بوصول تو خرم نخواهد گشت و دل و جان منتظر این حالند. چنانکه فخری گوید، نظم:

نمیم از بخت و از دادار نومیید که باز آید مرا تابنده خورشید
اگر خورشید روی تو بر آید شب تیمار و رنج من سر آید²²⁶

و این چند بیت که خواجه فرید عطار رحمه الله در معنی اومید گفته است در کتاب خسرونامه هم بدینجا لایق است. نظم:

مرا بر آسمان عشق اومیید نکو و جهتیبست روشن همچو خورشید
گر این یک ذره اومیید نماند شبیم خوش باد خورشیدم نماند
چه سازم دم بیندم از همه چیز اگر صبح امییدم دم دهد نیز
و لیکن صبح جز صادق نباشد دمم ندهد به و لایق نباشد
همه اومیید روی تست کارم بجز اومیید تو رویی ندارم
بدرد هجر در جاویید بودن بسی آسان تر از اومیید بودن

²²⁵ شماره ۵۶، غزلیات « امیر معزی » <https://ganjooor.net/amir/ghazam/sh56/> (Erişim:19.10.2018)

²²⁶ نامه اول ، ویس و رامین « فخرالدین اسعد گرگانی » <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh61/> (Erişim:19.10.2018)

[62a]

ندارم گر کننم پاره پاره من بیچاره جز اومید چاره
 اگر اومید در جانم نبود بجان تو که ایمانم نبود
 باومیدم چنین من نیم زنده که هرگز کس نماند از بیم زنده²²⁷

سخن دراز شد، برین ابیات ختم کنیم چنانکه گفته‌اند، رباعی:

خورشید امید من بر آید آخر و این بخت شده باز در آید آخر
 این درد سر رهی سر آید آخر و این یارب من کار گر آید آخر

نامه بیست و ششم در وعده و انتظارِ عاشق از معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم

رأيت جمالِ آن پادشاهِ خوبان چون اعلامِ پادشاهان افراخته باد و روی دولتِ آن سلطانِ نیکوان چون گوهرِ تاجِ ملوک و سلاطین افروخته باد. کارِ دوستانش به حسنِ عنایتِ او ساخته باد و جانِ دشمنانش به آتشِ سیادت و سیاستِ او سوخته باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانست که مدتی مدید است تا این بنده را آن خداوند وعده داده است و این بنده تا کی شکیبائی تواند کرد. چنانکه **ابن طلحه** راست:

[62b]

تا یار رخ خوب بمن بنماید عمریست که انتظار می فرماید
 در دل به ازین که هست سنگی باید کین کار همی ز سنگ بیرون آید

227 <https://ganjoor.net/attar/khosroname/sh27/> (Erişim:19.10.2018) «عطار» نامہ نوشتن گل، خسرونامہ

گفته‌اند که وصالِ سنگِ دلان از سنگِ بیرون همی آید و این بنده را سنگِ آن نیست که سنگی بر دل بندد
و دل این کار نمی فرماید:

در دست غمت دلم زبون می آید و ز دیده بجای اشک خون می آید
دردا که مرا ز هجرِ تو سنگ نماند و این وصلِ تو از سنگ برون می آید

اللّٰه الله زنه‌ار اگر این کار را سری بخواهد بود، اعلام دهد تا این بنده پیش ازین سرگردان نباشد و اگر این
انتظار سودی بخواهد داشت، بیکبارگی معلوم کند تا این بیچاره بعد ازین خود را زیر و زبر نکند که هر امری را
فردائی از بس است و فرداء این وعده پیدا نیست. چنانکه **ابن طلحه** گوید:

تا کی داری مرا بفردا خرسند فرداء ترا فلک نیارد در بند
گر جز ز سر زلف تو سازند کمند در کردن فرداء تو بتوان افکند

دلی که فرسوده عشق شده باشد، باز انتظار بتواند کشید و جانی که [63a] درد فراق چشیده باشد، در عهده
وعده نتواند شد و دل از حال خویش بدین ترانه حکایت همی کند و می گوید. چنانکه **سنجری** گویند:

در دست دو چشم خود زبونم بی تو غرقه بمیان آب و خونم بی تو
در محنت انتظارت ای جان و جهان برخیز و بیا ببین که چونم بی تو

و جان واقعه خویش بدین دو بیت بیرون همی دهد. چنانکه گفته‌اند:

در عشق گرفتار تو تا کی باشم خرسند به گفتار تو تا کی باشم
دل داده به تیمار تو تا کی باشم در وعده دیدار تو تا کی باشم

بر جمله آن بزرگوار خداوند است و این عاجز بنده وعده که فرموده است اگر بدان وفا کند، آن خداوندی و
بنده نوازی باشد و اگر تقصیری رود یا تأخیری اتفاق افتد، بر جرمان و بدبختی خویش حمل کنم و خود را محل آن
ندانم که راستی و ناراستی آن طلب کنم و در تقصیر و تأخیر سخن گویم که این معانی از اقتدار و تحکم توان
گفت. چنانکه **تمیمی** گفته است:

گفتی که بدین رخانِ زیبا که مراست
چون خلد و شاق تو بخواهم آراست
امروز درین زمانه آن زهره گراست
تا گوید کان دروغ گفتی یا راست²²⁸

[63b]

اگرچه این بنده را تحکم و اقتدار نمی رسد اما شب و روز در انتظار وصالِ آن ماهِ روزگار بسر می برد و هر درِ اشک که از دیدهٔ سیل با زیر صفحهٔ رخسار می بارد از بهر نیاز خاک پای آن سرو خرامان در کنار جای می سازد. چشم از انتظار سپید گشته و روزگار بر چشمِ جهان بین او همچو چشمِ بر گشتنِ آن دلخواه سیاه گشته. اگر پیش ازین انتظارِ روی آن آفتابِ عالم آرای می کرد، این ساعت از غایتِ نومیدی انتظارِ مرگ می کند. چنانکه ملک الحکما فرید الدین عطار رحمه الله فرموده است، نظم:

منم جاننا دلی بر انتظارت
نهاده چشم از بهر شادان
گلی سرخ انتظار تو کشیده
بلای موت احمر در رسیده
چو چشم آمد سپید از انتظارم
سیه شد همچو چشمت روزگرم
ز بس کز انتظار رویت ای ماه
نهادم گوش برد ز چشم بر راه
هر آوازی که بود از تو شنیدم
سراپای جهان روی تو دیدم
چو در بیش خودت پیوسته بینم
چرا بس ز انتظار تو چنیتم
ازین سان منتظر نشسته تا کی
بروز و شب دلی در بسته تا کی²²⁹

[64a]

امروز درین زمانه آن زهره گراست
تا گوید کان دروغ گفتی یا راست²³⁰

اگر از جمال محروم مانده ام با خیالِ عشق بازی همی کنم و اگر از وصال رنگی نیست بتوی وعده روزگار همی گذارم. چنانکه گویند:

²²⁸ رباعی شماره، ۱۳ رباعیات « مهستی گنجوی (Erişim:19.10.2018) <https://ganjoor.net/mahsati/robmah/sh13/>

²²⁹ خسرونامه « عطار (Erişim:19.10.2018) <https://ganjoor.net/attar/khosroname/sh27/>

²³⁰ رباعی شماره، ۱۳ رباعیات « مهستی گنجوی (Erişim:21.10.2018) <https://ganjoor.net/mahsati/robmah/sh13/>

جز وعده تو گرچه ز مقصود تهی است
 در مانِ دل قرار نایافته چیست
 در رنگِ وصالِ تو چو نتوان نگرست
 ناچار بتوی وعده می باید زیست²³¹

اگرچه به زبان این سخن همی گویم و این بندگی همی نمایم دل فریاد همی کند. چنانکه ابن طلحه گوید:

چون دیده برفت خویتهای تو چه شود
 چون دل همه خون گشت وفای تو چه شود
 چون جانِ عزیز رفت در فرقتِ تو
 آنکه سخنانِ جان فزای تو چه شود²³²

نامه بیست و هفتم در خلاف وعده معشوق با عاشق

بهارِ دلِ عاشقان و شکوفهٔ جانِ بی دلان سلام و خدمتِ این عاشقِ بی دل نخواند که چون بهار اشک همی بارد و چون شکوفه امیدِ زندگانی ندارد و با این همه در بهار و خزان همی گوید "الهی جمالش چون زینتِ بهار فزاینده دار و کمالش چون نعمت خزان تابنده." بحق محمد و آله. [64b] اما بعد، بفرماید دانستن که بی وفائی است عادت است با طبعِ خوبان ساخته و بد عهدی کسوتی است بر قدِّ نیکوان دوخته. اما شرطِ کرم نباشد وعده را خلاف کردن یا وعده نباید داد تا عاشق بیچاره در غمِ انتظار گداخته نشود یا چون وعده داده باشد بر آن وفا کند تا نام او در جریدهٔ بد عهدان ثابت نشود که بد عهدی و بی وفائی مکروه داشته اند. چنانکه گویند:

بد عهدی یارِ تو بد عهد سزاست
 گر بر تابم دل از وفای تو رواست
 از قولِ تو چون مرا امانت برخاست
 نیزت نکنم باور اگر گوئی راست

چه بد عهدی باشد وراء آنکه بیچاره را در بیت الاحزان نشاند تا به امید آنکه او را خواهد دید روز کار همی گذارد و عاقبت او را نبیند و چه بی وفائی بود زیادت از آنکه دلِ بی آرام را به دستِ غوغای غم باز دهد. به امید

[ابن طلحه] نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 479، چاپ دوم 1375²³¹

<https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh638/> (Erişim:21.10.2018)²³²

رباعی شمارهٔ ۶۳۸ رباعیات «دیوان شمس» مولوی

آنکه او را بجمالِ خویش شاد کند سرّ او بر در بامدادش با شبانگاه بگذارد ضایع و محروم تا این ترانه حسب حال او شود. چنانکه مؤید الملک گوید رحمه الله:

[65a]

دوشم بوصول خویشتن داد نوید تا روز مرا نشانند بر راه امید
چون ماه فرو شد و بر آمد خورشید بر من چو شب سیاه نه روز سپید

فی الجملة هر که بر قولِ خوبان اعتماد کند یا از نیکوان چشمِ وفا دارد سزاوار است بدین خواری و در خورد است بدین اندوهان، چنانکه:

دی گفت کنم با تو من امشب می نوش چون مست شوی کشم ترا در آغوش
او نامد و من نخفتم از حسرت دوش منهاد کسی بوعده خوبان گوش

ای آنکه جفاء تو بنه زدیک من از وفاء دیگران خوشتر است و خلاف تو از راست کردنِ دیگران درست تر. این سخنان که گفته آمد در دل مگیر که دوستی بی عتاب نبود و این عتابها که کرده شد بر دل نقش مکن که عشق بی گفت و گوی نباشد. اگر توانی تقصیری که دی رفته است امروز تلافی کن و خلافتی را که دوش افتاده است امشب. چنانکه اسمعیل طوسانشاه گوید رحمه الله، رباعی:

در وعده مکن خلاف چون دوش امشب تا با تو کنم سه جام می نوش امشب
بر وعده تو نهاده ام گوش امشب هان تا نکنی وعده فراموش امشب

[65b]

تا مرا این ابیات بر تو نباید خواند. چنانکه سیفی گوید، نظم:

کنی وعده بشب هر روز چون آیم بشب گویی که من خورشیدم و خورشید در شب روی ننماید

نامه بیست و هشتم در راست کردن وعده با عاشق

بسم الله الرحمن الرحيم و به الحول

هزار سلام و تحیت و زمین بوس و خدمت ازین کمترین دعا گویان بدان کهنترین وفا جویان که وفا کسوتی است بر قدّ او دوخته و ثنا لباسی است باقامت او ساخته. هر وفا که نه از او جویند جفا بود و هر ثنا که نه در حق او گویند خطا بود، همیشه قدم وفا جویان در وفاء او بوینده باد و مدام زبان ثنا گویان به ثناء او گوینده باد. بحق محمد وآله. اما بعد، بفرماید دانستن که به قول وفا کردن نشان آزادگی است و به وعده باز آمدن دلیل نیکو عهدی و آزادگی از حلال زادگی خیزد و نیکو عهدی از پاک گوهری و چون این اوصاف در نفس شریف و ذات کریم آن خداوند موجود و مرکب است. [66a] نه به قول وفا کردن از وی غریب باشد و نه به وعده باز آمدن بدیع. چنانکه آفتاب به نور موصوف است و مشک به عطر. نه بوی خویش از مشک عجب دارند و نه نور از آفتاب غریب. چون خداوندی فرموده بود و به شریف جمال نوید داده. دانستم که از کرم عهد و حسن خلق آن خداوند جز راستی اقتضا نکند. از آن روز باز دل را بر سر کوی انتظار پدیده بانی نشانده ام و جان را به صاحب چنبری نامزد کرده تا چون بوی پیراهن یوسف بشنیدند چون یعقوب قصد استقبال کردند این دست همی زند و این بیت همی خواند. چنانکه ازرقی گوید، رباعی:

ای آمده و به وعده باز آمده راست	بر دیده نشین که جای تو دیده سراسر است
شکر تو بصد زبان کجا دانم گفت	عذر تو بصد عمر کجا دانم خواست

و آن نای همی گوید و این ترانه همی گوید، چنانکه هم ازرقی گوید، رباعی:

ای عادت تو بوعده صادق بودن	و ای سیرت تو یار موافق بودن
بر موجب این دو خوی نیکو که تراست	جز بر تو حلال نیست عاشق بودن ²³³

ای آنکه قول تو از دین عالمان درست تر است و فعل تو از سیرت زاهدان [66b] نیکوتر. اگر تو را فرشته خوانم رواست که نه در قول تو کژی است و نه در فعل تو بدی و این سیرت به درست سیرت فرشتگان است و از

شماره ۸۴ « رباعیات » ازرقی هروی (Erişim:21.10.2018) / <https://ganjooor.net/azraghi/arob/sh84/> ²³³

چنین سیرت بدیع نباشد اگر این تشریف به تابی بود و این بنده نوازی دمامد که هر که شکر بخشیده باشد از آن صبر تواند کرد و چون چشیده آمد صابری کردن از آن مُتَعَدِّر بود این همی گویم و این بیت در خاطر همی گذارم. چنانکه ابن سَابُور گوید، نظم:

از تو باز آمدن که یارد خواست شکر این کامدی که داند گفت²³⁴

نامه بیست و نهم در اعتذار عاشق از احضار معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

زندگانی آن مایه زندگانی و کان شادمانی در اقبال و جاودانی و دولت و کامرانی پاینده باد. جهان به کام او باد و سرگردنکشان به دام او باد. هر که جز کام او جوید بی کام باد و هر که افتخار جز به نام او آورد همیشه بی نام باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که عادت [67a] خداوندان بنده نواختن است و سیرت مهتران کهتران را تشریف دادن که بندگان را پیوسته چشم بر عنایت و رعایت خداوندان باشد و کهتران را گوش بر حمایت و وقایت مهتران و هیچ عنایت خداوندان را در حق خدمتکاران زیادت تر از آن نباشد که ایشان را به خویشتن مقرر گردانند و در مجالس انس بنشانند و ایشان را شرفِ مفاوضتِ خویش ارزانی دارند و مجال استیناس و مقام انبساط کرامت کنند و این مقاصد چون حاصل شد همه دولتها روی نماید و چون این مراد بر آمد همه سعادتها مساعدت کند و دوران افلاک جز بر مراد و حسب ارادت نرود. چنانکه سنایی گوید، نظم:

تو مرا باش جاه کم ناید چو سر آمد کلاه کم نیاید

و چون آن خداوند این بنده را بدین تشریف مشرف گرداند و بدین کرامت مکرم داشت. انشا الله که همه مقصودها بر آید و همه مرادها حاصل شد و آن چشم که آن جمال دید بعد ازین جز کمال سیادت نبیند و این گوش که آن عبارت شنیده بعد ازین جز نداء سعادت نشنود. [67b] چنانکه فخری گرگانی گوید:

شماره ۱۳۰ - مقطعات « دیوان اشعار » انوری (Erişim:21.10.2018) <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghetea/sh130/> ²³⁴

بدان گوشى كه آوازت شنيدم بدان چشمنى كه ديدارِ تو ديدم
 ازين پس نشنوم جز نيك نامى نبيـنم جز مراد و شادكامى²³⁵

ندانم آن بزرگ را به کدام زبان عذر خواهم و آن خداوند را به کدام عبارت شکر گویم و اگر به هزار زبان
 عذر خواهم یا به صد هزار عبارت شکر گویم هنوز خجل و مقصّر باشم. پس بدین بیت احتصار کنیم، بیت:

تا تخم وفا و مردمى کاشته‌ای از فخر سرم ز چرخ بگذاشته‌ای
 ای رنجه شده بخانه چاگر خویش من بنده هر قدم که برداشته‌ای

به کدام زبان عذر توان خواست با کسی که اگر قدم بر آسمان نهد آسمان را ازو عذر باید خواست و به کدام
 عبارت شکر کسی توان گفت که اگر بر آفتاب نکرد شکری بر آفتاب واجب آید. حال این بنده با آن خداوند چون
 حال آن اعرابی و شتر و ماه است و آن چنان بود که اعرابی را به شب در بادیه اشتری گم شد و از چپ و راست می
 دوید و اشتر همی طلبید و هیچ جای ازو اثری نمی دید نگاه جمال ماه از پرده [68a] شب سیاه روی بنمود. به
 سان جهره معشوق که از زیر زلف مشکین به دیدار آید چون از نور ماه جهان سیاه روشن شد. به سان روز عاشق در
 وصال معشوق اعرابی شتر باز یافت و روی سوی ماه کرد و گفت ای ماه تو را چه گویم؟ اگر گویم بلندی هستی و
 اگر گویم نیکویی هستی و اگر گویم روشنی هستی و اگر گویم باجمالی هستی. چنانکه فرخی گوید:

هر چون نگرم قصه من با کرم تو چون قصه آن اشتر و ماهست و عرابی²³⁶

چون این بنده را نه زبان عذر است و نه بیان شکر آن نیکوتر که آن خداوند عذر خویش همی خواهد و شکر
 خویش همی گوید که از زبان آن بزرگوار نیکوتر باشد، " لا اُحصى ثناءً علیک أنتَ کما اثنیتَ علی نفسیک²³⁷ " نظم:

من زهره عذر خواستن که دارم آن به که تو عذر خویشتن خواهی باز

²³⁵ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh30/> (Erişim:21.10.2018)

"رسیدن ویس و رامین به هم" ویس و رامین « فخرالدین اسعد گرگانی

²³⁶ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/parakandefk/sh46/> (Erişim:21.10.2018)

شماره ۴۶ ابیات پراکنده « دیوان اشعار » فرخی سیستانی

²³⁷ مسلم، صاوة 222، ترمذی، دعوات 3493]75

نامه سی ام در باز گشتنِ معشوق از حضرتِ عاشق

بسم الله الرحمن الرحيم

بلبل انس بر گلبن عیش آن طاوس جمال کبک خرام سرآینده باد [68b] و همای دولت گردِ سرای آن
تذرو صفتِ طوطی سخن گردنده باد. نیک خواهش را چون هود هود تاج بر سر باد و چون درّاج حله در بر و بد
سگالش را چون زاع بند بر پای و چون فاخته غل برگردن. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که چنانکه
طراوتِ زندگانی جهان از جمالِ ماه و آفتاب است حلاوت و تازگی جانِ عاشقان از تلذذِ وصالِ معشوقان است که
محنتِ فراق و جدالِ آن با این بسته است و این با آن پیوسته. رباعی:

گر ماه شوی بجز محاقی نبود	ور زهره شوی جز احتراقی نبود
زین صحبتها که در جهان می بینی	چون در نگری بجز فراقی نبود

در آن ساعت که خداوندی فرموده بود و تشریفِ جمال داده، هم دل را زندگی و هم جان را تازگی حاصل
آمد. این چون زمین مرده بود که از بارانِ بهار زنده گردد و آن چون درخت پژمرده که از نسیمِ صبا شکفته شود اما
در حالِ بازگشتنِ آن زندگی بمرده که بدل شود و شکفتگی به پژمردگی و خود حالِ جهان همین است چون اعتدال
بهار بواسطه صبا گلبنان را بیاراید و به دستِ عدل سرو بنان بیبرآید این را حله همی [69a] پوشاند و آن را عقدِ
لعل همی بندد. گاه شاد روانِ دشتی در دشت همی گستراند و گاه بساطِ عبقری در باغ همی افکند. لشکرِ خزان
کمین ساخته باشد و سازِ غارت راست کرده تا چون آن اصنافِ نعمت مهیا شود و آن اسباب دولت مهتا گردد ناگاه
تاختن آورد و آن خلل تاراج کند و آن عقدها از هم فرو گشاید و از بهر این گفته اند حکماء عرب به الفاظِ بازی:

فَلَمَّا أَضَاءَ الصُّبْحُ فَارَقَ بَيْنَنَا	وَ أَيْ نَعِيمٍ لَا يَكْدُرُهُ الدَّهْرُ

در آن وقت حالِ این بنده بر آن جمله بود که یاد کرده بوده اند چون بستانی آراسته که ناگاه لشکرِ زمهریر
تاختن آورد و ورد و ریاحین پژمرده گرداند و عقاید و خلل او غارت کند. چنانکه معزی گوید:

از روی یار جز کهنی ایوان همی بینم تهی
 و از قد آن سر و سهی خالی همی بینم چمن
 از حجره تا سعدی بشد و از خیمه تا سلمی بشد
 و از حله تا لیلی بشد گوئی بشد جانم ز تن²³⁸

همه روز در اندیشه آن بودم که آن جمال جهان را به محل آفتاب است و آفتاب را گاه طلوع بود و گاه غروب. و چون حال چنین است به طلوع او شاد همی باید شد و از غروب و زوال او یاد همی باید کرد. و درین معانی [69b] و درین معانی این بیت در خاطر همی گذرد و در اندیشه همی آید. چنانکه **خواجه سنایی** گوید:

یک زمان خوش باش با ما پیش از آن گزینم خصم
 روز ما ناخوش کند گفتار شب خوش یاد تو

و شب چون خوش تواند بودی رویی که هم روز را از وی رشک آید و هم آفتاب را ازو حسد خیزد و پنداری روی او معبوط آفتاب است. چنانکه شاعر گوید:

نیستم ز طرب دست تهی بی رخ تو
 دورست ز من روز تهی بی رخ تو
 تا کی گویی مرا که خوش باد شبت
 خوش چون باشد شب رهی بی رخ تو

بر جمله حال رهی در خروج و دخول آن خداوند چنان است که **ابن طلحه** گوید:

دلشاد شوم چو اندر آبی ز درم
 لیکن چو دهی ز بازگشتن خبرم
 آواز همی دهد به تو جان ز برم
 آهسته که می روی و من بر اثرم

نامه سی و یکم در حال وصال و یاد کردن از تلذذ ان

بسم الله الرحمن الرحيم و به حولی و قوتی

روز و روزگاران یگانه روزگار همچون لقای او میمون باد. عرش [70a] جاوید و جاهش هم بر خورشید باد و حکمش بر دلها چون حکم جمشید باد و بد سکالش از روزگار خود نومید باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید

²³⁸ <http://ensani.ir/file/download/article/20120426114737-4036-43.pdf> (Erişim:21.10.2018)

دانستن که هر شبی را روزی است و از پی هر محنتی دولتی و بر اثر هر غمی شادایی که حق تعالی همی گوید
 "سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا"²³⁹ و این ابیات درین معنی موافق است و پنداری بدین طریق گفته است. چنانکه
 گفته‌اند، رباعی:

خوش باش که حالها دگر خواهد شد و این عالم دون زیر و زبر خواهد شد
 با نیک و بد زمانه صبری می کن هر گونه که هست هم بسر خواهد شد

چون این عاشق بی دل بیچاره غم‌خواره مسکین غمگین مدتی مدید در دوزخ فراق گرفتار بود و عذاب
 هجران آزمود. حق تعالی رحمت کرد و بنده را از بهشت وصال نصیب داد و کوثر و تسنیم انس کرامت کرد. هم
 سایه طوبی یافت و هم به سدره المنتهی رسید و این همه کتابت و عبارت است از آن جمال که بهشت با اضافت یا
 صورت او ناچیز نماید و کوثر و تسنیم و طوبی و سدره [70b] به نسبت با صفت او ناخوب. ایزد تعالی آن جمال را
 به صفت کمال موصوف دارد و چشم کمال از ساخت او مصروف گرداناد، بمنه و فضله. در آن ساعت که آن دولت
 حاصل گشته بود و آن سعادت مساعدت کرده. گاه این بیت در خاطر همی گذشت و گرد سویدای دل بر می آمد و
 تخیر همی کرد، چنانکه گفته‌اند:

شکر ایزد را که درکنارم چو تویست و ز خلق زمانه اختیارم چو تویست
 اندوه گسار و غمگسارم چو تویست این فخر کجا برم که یارم چو تویست

و گاه این ترانه به زبان حال گفته همی شد، چنانکه معزی همی گوید:

امروز که یار من مرا مهمان است بخشیدن جان و دل مرا آسانست
 دل را خطری نیست سخن در جانست جان افشانم که روز جان افشانست

اگر بیش ازین شکایت از فراق می کردم امروز وقت آن است که شکر وصال گویم که مردِ شاکر مستحق
 مزید نعمت است. به قول خدای تعالی چنانکه می فرماید "لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ"²⁴⁰ و چون قوت و طاقت آن ندارم
 که به شکر آن حال قیام کنم، بدین [71a] بیت اختصار کردم، چنانکه معزی گوید، بیت :

سوره "طلاق" آیت 7²³⁹

گر یکچندی فتاده بر بستر خویش کردم ز غمت شکایت آخر خویش
 اکنون که ترا بدیدم اندر بر خویش از سجده شکر بر نگیرم سر خویش

چون روزگار نامساعد مساعد شد و بخت ناسازگار سازگار گشت و یار ناموافق موافقت نمود. این بیت حسب حال ما شد. چنانکه **قطران** در مطلع قصیده‌ای گوید:

هم مساعد یار دارم هم مساعد روزگار بخت با من سازگار و یار با من سازگار

توقع آن است که عزم چنان دارد که آن دولت بیابی باشد و این عادت دمامد که از جمال دوست هرگز سیر نتوان شد و از وصال معشوق هرگز توشه بر نتوان داشت و ازینجا گفته اند، مصراع:

از دیدن ماه توشه بر نتوان داشت²⁴¹

نامه سی و دوم در هراس از بیم زوال

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

[71b]

همیشه مجالس و محافل به جمال و کمال آن صدر مجالس و بدر محافل آراسته باد. بدر آسمان غلام صدر او باد و صدر روزگار چاگر قدر او. دولتش چون آسمان تابنده باد و طلعتش چون آفتاب تابنده باد. بحق محمد آله. اما بعد، بفرماید دانستن که مجالست آن خداوند دولتی و به غایت است و موانست آن بزرگوار نعمتی بی نهایت اما بر دولت معولی نیست و نه بر روزگار اعتمادی نیست که هر دولتی را محنتی در کمین است و هر نعمتی را زوالی در پی. بوستان سبز بهاری را باد سرد خزان در پی است و روزگار با لذت جوانی را آفت پیری بر اثر و تقصیر ناممکن. چنانکه **خواجه سنایی** گوید، نظم:

سوره "ابراهیم" آیت 7²⁴⁰

این مصراع در صفحه 139 ب تکرار شده²⁴¹

درین مقام طرب بی تعب بخواهی دید	که جای نیک و بدست و مقام پاک و پلید
مدار امید ز دهر دو رنگ یک رنگی	که در طویلۀ او با شبهه است مروارید
که دیدی از بنی آدم که بر سریر سرور	دو دم نکشید کز آن بس هزار غم نکشید
چو زد نفس صبح روز هم در وقت	زمانه گوید خیل نماز شام رسید
چو باز در شب تاریک خوش بخواهی خفت	خروس گوید بر چه که صبح روز رسید

[72a]

پس چون حال چنین است هر روز که در شادی گذرد آن را دولتی باید دانست و هر نفس که در خرمی بر آید آن را غنیمتی باید شمرد و بپاید دانست که آفتاب و ماه را که روشن ترین اجسام و نیکوترین اجرام اند هم بیم کسوف و خسوف است و هم آفت زوال و محاق. پس آن نیکوتر که به قدر وسع و حد طاقت جهد کرده شود تا روزگار در خرمی گذرد و ایام در شادکامی به سر شود که میان موافقت و مخالفت زمانه و داد و بی داد روزگار یک طرفه العین باشد. چنانکه گویند "میان تابستان و زمستان بادی بود" و این ترانه درین معنی گفته اند، رباعی:

هر چند مرا از تو بسی شادیهاست	و ز بخت مرا همیشه آزادیهاست
می ترسم و ایمن نیم ای جان و جهان	کاندر سر روزگار و بیدادیهاست

هیچ نعمت عاشق را ورای جمال معشوق نباشد و این بنده را به سعادت او خداوند این نعمت حاصل است.

اما از زوال همی ترسد. چنانکه **ابن طلحه** گوید:

با وصل تو هست بر جهان دست مرا	بر دل همه باد خرمی جست مرا
قصه چه کنم هر آنچه باید با تو	گر بیم زوال نیستی هست مرا

[72b]

هیچ نسیم در مشام عاشقان خوشتر از نسیمِ وصالِ معشوقان نباشد و هیچ شراب در کام بی دلان لذیذتر از شرابِ لقاءِ دلبران نیاید. اما نه آن گل بی خار نباشد و نه آن شراب بی خمار که هر دو به هم پیوسته است. چنانکه
علائی گوید:

خوردم می وصل اگر خمارم نکند خون دل و دیده در کنارم نکند
 کردم طرب و نشاط یکچند ز عمر خوش رفت اگر چرخ شمارم نکند

این بنده تا این جمال همی بیند، این بیت تکرار همی کند. چنانکه گفته‌اند، بر جمله اگر آن جانب را بنای دوستی محکم باشد و قاعده و فاداری مستحکم امید آن بود که ازین آفات که یاد کرده آمد ایمن توان بود و ازین احداث که شرح داده آمد خلاص توان یافت که مدار دوستی بر موافقت و راستی است و چون این هر دو معنی درست باشد نه قصد هیچ قاصد دافع آن تواند بود و نه حسد هیچ حاسد امتناع آن تواند شد. چنانکه **ابن طلحه** گوید، رباعی:

با من فلک از بکینه بیرون آید با مهر تو زهر او مرا نگراید
 [73a]

گر دشمن من شود جهانی شاید بر دوستی تو اعتمادی بایند

نامه سی و سیوم در فراق پس از وصال

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

روز و روزگار میمون و همایون باد بر خداوندی که هم از شب روز می تواند کرد و هم از روز شب. گاه روز عاشقان را از درد فراق شب همی گرداند و گاه شبِ مهربانان را از لذت وصالِ خویش روز همی کند. ایزد تعالی روزش چون شب قدر میمون گرداناد و شبش چون روز عید همایون. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که فراق و وصالِ دوستان بر مثالِ بهشت و دوزخ است که درین انواعِ نعمت و لذت باشد و در آن اصناف محنت و

مشقّت و خدای تعالی حکم چنان رانده است و تقدیر چنان کرده که بندگان در ابتدا عذاب دوزخ کشند، آنگاه بثوابِ بهشت رسند و حالِ ما بخلافِ این بود که از بهشتِ وصال به دوزخِ فراق آمدیم و پس از راحت و نعمت به رنج و محنت افتادیم. چنانکه معزّی گوید:

[73b]

در وصلِ تو دی کرد طرب گر دیدم و ز هجرِ تو امروز بغم چیدم
دی کرد بهشت در بنار امیدم امروز بس از بهشت دوزخ دیدم

هر که پیش ازین بر احوالِ این بنده واقف شدی حسد بردی و گفتی هیچ سعادت نیست که او را مساعدت نکرده است و هیچ دولت نیست که با او موافقت نموده است. هم چرخ به کام او همی گردد و هم روزگار رضاء او همی جوید که نه یک ساعت از یار غایب است و نه یک لحظه از تماشا فارغ. و اکنون آن جماعت که این سخنان همی گفتند و این حسد همی بردند بر احوالِ من همی گریند و بر روزگارِ من رحمت همی کنند. چنانکه شاعر گوید:

در وصلِ تو هر کس که کارم نگریست می گفت که او ز کام نا یافته چیست
و امروز که بی تو همی باید زیست بر من ز غمت هر که حسد برد گریست

پس شب که در خدمتِ او خداوند شرابِ وصل نوش همی کردم و اندوهِ زمانه فراموش کرده، گاه خرمنِ مشک برباد همی دادم و گاه تنکِ شکر غارت همی کردم، هم ماه را بوسه همی دادم و هم سرو را دربر همی گرفتم، از روی ماه [74a] لاله و گل همی چیدم و بر شاخِ سرو سوسن و نسرين همی دیدم و اکنون آن دولتها گذشت و آن نعمتها زوال شد. آن دست که خرمنِ مشک برباد همی داد اکنون خاکِ خسرت بر سر همی کند و آن دیده که در سرو و ماه نظاره می کرد اکنون اشک خونین بر چهرهٔ زیری همی ریزد و حالِ جمله اعضا و جوارح هم برین مثال است یا بتر ازین. چنانکه شاعر گوید [سنایی]:

دستی که حمایلِ تو بودی پیوست پایی که مرا نزدِ تو آوردی مست
ز آن دست بجز بند ندارم بر پای ز آن پای بجز باد ندارم در دست²⁴²

²⁴² <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robacee-sanaee/sh40/> (Erişim:21.10.2018)

رباعی دیگر درین معنی:

پایی که همی کرد وثاقِ تو دوید
دستی که همی زلفِ درازِ تو کشید
ز آن پای گذشت بر سرم آنج گذشت
ز آن دست رسید بر تنم آنج رسید

هم درین معنی گفته است:

دستی که همی زدم در آن زلفِ سیاه
بر روی همی زنم بگناه و بیگناه
رویی که نهادمی بر آن روی چو ماه
بر خاک همی نهم بروزی صد راه

شبهای من چنان بود پیش ازین که یاد کرده آمد و اکنون بدان روزگار [74b] گرفتار شده‌ام که هیچ دشمن را بدین حال همی نخواهم. چنانکه ابن طلحه گوید:

شبها بودم بتابد آن روی تو شاد
و ز زلف و رخ تو ای صنم یافته داد
و اکنون ز غمِ فراقِ تو ای خور نژاد
روزیست مرا که کس بدین روز مباد

هر چند همی اندیشیم و تأمل همی کنم نه آن شادی را قیاس همی دانم و نه این اندوه را کناری و در میان آن به حسرت فرو مانده‌ام. چنانکه ابن طلحه گوید:

گر دوش دلم شاد شد ای چشمهٔ نوش
امشب ز غمِ فراقِ تو آمد در جوش
چیزی که قیاسِ آن نشاند کردن
یا محنتِ امشبست با راحتِ دوش

و چه حسرت باشد و رای آنکه عیان با خبر افتد و معاینه و مشافهه به خیال و مغایبه بدل شود جمالی که همچون بدرِ منیر ظاهر بوده باشد چون هلال نا پدید شود که به حيله همی باید جست. رباعی :

دی زوز ز وصلِ تو بصد نازش و ناز
کردم در شادکامی اندر دل باز
و امروز خیالِ رویت ای شمع طراز
در خاک بخون دل همی جویم باز

آن جمال که پیوسته همی دیدم اکنون بدان قانع شده‌ام که گاه گاه در خواب بینم و آن مشاهدت که مشافهه با او خطاب همی کردم بدان خرسند [75a] شده‌ام که پیغام او بشنوم. چنانکه تا زبان گویند، شعر:

صرت ارضی برویه الاحلام	بعد ما کان مونسى و حیبى
موى میان میان و میان فلان کس	از پس آن روزگارها که نگنجید
روى نگارین دلستان فلان کس	حال چنان شد که جز بخواب نبینم

زمان زمان سودا غالب همی گردد تا همی پندارم که آن وصال به خواب همی دیده‌ام یا آن حال به خبر همی شنیده‌ام که کسی که مستحق آن دولت بوده باشد بدین محنت گرفتار نگردد و کسی را که آن اقبال ارزانی داشته باشند بدین ادبار ما خود نشود و درین وقت این ترانه موافق است. چنانکه **ابن طلحه** گوید:

و آسایش آن دولت پیروز چه بود	ایام وصال آن دل افروز چه بود
هر شب گویم که یارب آن روز چه بود	افزون ز هزار بار با درد و دریغ

در آن حال روزی بود که آنرا بیم شب نبود و درین وقت شبی است که آنرا امید روز نیست و از گردش شب و روز بسیار شبها روز گشته است و بی اندازه روزها روشن شب سپاه شده:

[75b]

در وصل تو روز همچو شب داشتمی	آن شب که دل از تو با طرب داشتمی
و این گر نه چنین بدی عجب داشتمی	و اکنون چو شبست روزم از حسرت تو

چون حال چنین است کار من آن است که فریاد همی کنم و همی گویم، چنانکه **انوری** گوید رحمه الله:

من بر کنار ازین غم و او در کنار بود ²⁴³	آن روزگار کو که مرا یار یار بود
بدرود دی که کار من اومیدوار بود ²⁴⁴	امروز نیست هیچ امیدم بکار خویش

²⁴³ [باخرزی] (Erişim:21.10.2018) <https://sayfuddinbokharziy.uz/medias/media/other/2/2.pdf>

²⁴⁴ <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghazala/sh138/> (Erişim:21.10.2018)

غزل شماره ۱۳۸ «غزلیات» دیوان اشعار «انوری»

دایم شمار وصل همی بر گرفت دل
 این هجر بی شمار کرا در شمار بود

اگر در روزگار دولت وصل از محنتِ فراق یاد کردمی نه همانا که زنده ماندمی و اکنون عجب همی دارم که
 از آن دولت بدین محنت رسیده‌ام و از آن سعادت بدین شقاوت گرفتار شده و هنوز زنده‌ام. چنانکه عمیق گوید
 رحمه الله:

گر یک نفس فراق تو اندیشه کردمی
 گشتی ز بیم و ترس دل و جان من فگار

و اکنون تو دوری از من و من بی تو زنده‌ام
 سختا که آدمی است بر احداثِ روزگار²⁴⁵

و این زندگانی هزار بار از مرگ بدتر است و از مرگ بتر بود آن زندگانی [76a] که بر آن مرگ اختیار کنند
 به خاک پای آن خداوند که درین فراق مرگ بر زندگانی اختیار همی کنم که آن کاری است یکبارگی و این هر
 لحظه مرگی تازه است و چون حال چنین است شب و روز به زبانِ عجز همی گوید. چنانکه ابن طلحه گوید:

ای دل ز فراق دستها بر سر گیر
 و ای چشم رخسار ز اشک در گوهر گیر

و ای جان ز تنم برویی دلبر گیر
 و ای عمر درنک چیست کامی بر گیر

گاه دوستان خرسندی همی دهند و یاران دلداری همی کنند و همی گویند اگر از آن جمال باز مانده‌ای و
 از آن وصال محروم شده دلخوش دار که آن گل را خارها بود و آن خمر را خمارها. طعنهٔ خصمان همی شنیدی و
 جفاء دشمنان همی کشیدی و اکنون اگر از طرب وصال گسستهٔ شاکر باش که از تعنت خصمان نیز رشتهٔ عافیت
 دوست‌تر دارم. چنانکه هم امام فاضل کامل زین الشعرا ابن طلحه گوید رحمه الله:

[76b]

گویی که کورت نیست کل صحبت یار
 شاید که همی نبینی از خصمان خار

جان بر سر این فراق با امن نهم
 بستان ز من آن وصال با بیم بیار

²⁴⁵ <https://ganjoor.net/seyf/divan-seyf/ghetesk/sh55/> (Erişim:28.10.2018)

شمارهٔ ۵۵ «فصاید و قطعات» دیوان اشعار «سیف فرغانی»

و اگر فلک بر هیچ در مانده‌ای نبخشاید و روزگار بر هیچ بیچاره رحمت نکند از غایت در ماندگی و بیچارگی
در فلک عجز همی آورم و از روزگار نامساعد استدعا همی کنم و نیازِ خویش عرضه همی دهم. چنانکه **ابن طلحه**
گوید:

دی ما و می و عیشِ خوش و روی نگار و امروز غمِ جدائی و رنجِ خمار
ای گردش ایام ترا هر دو یکی است جان بر سر امروز نهم دی باز آر²⁴⁶

در جمله نه با هیچ چیز انس می توانم گرفت و نه با هیچ کس غم می توانم گسارد. خرسندی بدانست که از
آن روزگارا همی اندیشم و از آن احوالها همی اندیشم، یاد همی آورم و دل را بدان آرام همی دهم، **ابن طلحه**
گوید:

رفت آنکه زدم بکامِ دل با تو نفس گویی که غم آمدت ازین ناید بس
عیش که مرا هست کنون با همه کس آنست کز آن عیش همی گویم بس

سخن دراز شد و نه این حسرت را کرانه‌ای است و نه این محنت را پایانی. بدین ترانه‌ها ختم کنیم:

[77a]

رفت آنکه ز تو درد مرا درمان بود دشوارِ جهان بر دلِ من آسان بود
وصلِ تو که در تنم بجای جان بود بگذشت و امید ز ندگانی آن بود

رباعی دیگر در همین معنی:

دردا که وصلِ ما بپایان آمد بر من همه روزگار تاوان آمد
آنکه که وصل بود در خوابِ بدم بیدار کنون شدم که هجران آمد

شماره «رباعیات» دیوان اشعار «انوری» (Erişim:28.10.2018) <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/robaeca/sh225/>

نامه سی و چهارم در وصال پس از فراق

بسم الله الرحمن الرحيم

زندگانی آن جان و زندگانی و که آن شادمانی که نه زندگانی بی او مهنا است و نه شادمانی بی او مهیا. در دولتِ عالی و نعمتِ تاقی هزار سال پاینده باد، بقاء دولتش بی فنا باد و نمای نعمتش منتها. بحق آنکه، دولت اکرام اوست و نعمت انعام او. اما بعد، بفرماید دانستن که کارها در وعده خدائی باز بسته است و خدای تعالی هیچ کس را ضایع نگذاشته است و نیز نگذارد، اما سنت الهی چنان است که تا اول تلخی دارو چشیده نشود منفعت و شفا پیدا نیاید و تا دست از خار [77b] عُنْف خلیده نگردد گل لطیف به دست نیاید که هر چه بی رنج موجود شود و بی مشقتی حاصل گردد، خوار و بی مقدار باشد و از برای این معانی استشهاد بسیار است. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

ز و صبری بایسد دل تنک مکن که دیرتر بگشاید
یاقوت همی قیمت از آن افزاید کز سنگ بروز کار بیرون آید²⁴⁷

پس همچنین وصالِ معشوق که لذت آن زیادت‌تر از لذاتِ عالم است فراق در بیش است تا قدر او دانسته شود و منزلت آن معلوم گردد که اگر آفتاب همواره بر بلاء زمین باشد و سایه زمین او را محجوب نگرداند و نه نبات را از وی حظی باشد و نه حیوان را ازو نصیبی. و اگر ماه به هر دو ماه یک روز در محاق پنهان نشدی نه در روی او کس خندیدی و نه کس او را به انگشت نمودی. پس ما را این فراق از بهر آن نمود تا قدر وصال بدانیم و شکر آن بگذاریم که از خار به گل رسیدیم و از بادیه به کعبه آمدیم، هم چرخ موافق و هم یار مساعد. چنانکه گوید:

کردی بمراد دشمن ما بادی بکام ما همی جست
[78a]

امروز بکام ما شد آن باد تا دیده دشمنان ما خست

²⁴⁷ <https://www.noorlib.ir/View/fa/Book/BookView/Text/15675/1/146> (Erişim:28.10.2018)

رباعیات اوحد الدین کرمانی « شماره ۴۱۵ »

چون اسبِ مراد در میدانِ نشاطِ تاخته شد و کوی دولت از زمرة عشاق ربوده آمد، وقتِ آن است که مجلسِ انس راست کنیم و از دستِ ساقیِ مودتِ شرابِ محبتِ نوشیم و رامشگران وفا حاضر آوریم و این ابیات و ترانه از ایشان تمنا کنیم. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

از دستِ غمِ هجر بجستم آخر و ز باز و خیال باز رستم آخر
در بندِ فراق را شکستیم آخر یکبارِ دگر بهم نشستم آخر

این حال که امروز میسر شد به خواب نشایستی دید، چنانکه **عیاضی** گوید:

وصلِ تو فزون شد و فراقِ تو بکاست شد کار کژ رهی بدیدارِ تو راست
مهری که ترا ز عاشق اندر دل خاست عاشق بدعای شب نیارستی خواست

و این بیت هم برین نمط است که در قصهٔ ویس و رامین **فخری** گوید، نظم:

مبادا عشق و گر باشد چنین باد که عاشق یابد از بخت جوان داد
چه خوش باشد چنین عیش و چنین حال که آید مردِ عاشق را چنین فال²⁴⁸

و نیز این یک بیت هم برین ترشیح و ترتیب است، چنانکه **تمیمی** گوید:

[78b]

دل سوختهٔ مرا دعایی کردست با چرخ ستمکاره خطائی کردست

توقع آن است که این نعمت پیوسته باشد تابنده، به شکرانه بندگی بیفزاید و به فرمان برداری زیادت کند که دیدارِ معشوق در مقابلهٔ بهشت نهاده‌اند و خرمی بهشت از آن است که رقم جاودانی بر وی کشیده‌اند. نه انعام او

²⁴⁸ <https://ganjoor.net/asad/veysoramain/sh100/> (Erişim:28.10.2018)

”پشیمان شدن رامین از رفتن ویس...“ ویس و رامین « فخرالدین اسعد گرگانی

منقطع خواهد شد و نه لذات آن مندرس خواهد گشت. چنانکه قرآنِ قدیم خبر می دهد: "اللَّهُمَّ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا"²⁴⁹

نامه سی و پنجم در عتابِ عاشق با معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

همیشه آن دُرّ مکنون در صدفِ عنایتِ الهی محزون باد و آن گوهرِ قیمتی در کنفِ رعایتِ ایزدی مصون. روزش میمون باد و روزگارش همایون و دولتش روز افزون باد. طایرِ میمون بر جمالِ بی نظیرش مفتون باد و سعادتِ گردون به جنابِ منیرش مقرون. بحقِ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که هر چیزی را حدّی و مقداری هست و آنچه از حدّ [79a] و مقدار بگذرد به فساد انجامد و از جمله مکاره باشد. آفتاب که سببِ حیاتِ عالم و بنی آدم است، آنجا که ارتفاع او از حدّ بگذرد جز خرابی نباشد و آنجا که انحطاط او از اندازه بیرون شود جز تباهی حاصل نیاید. و حالِ حرارت و برودت که از نتایج ارتفاع و انحطاط او است همین مزاج دارد تا آفتاب به حدودِ اعتدال باشد. درختان سبز و آبدار باشد و چون از اعتدال در گذرد ترّی و تازگی به خشکی و زردی و پژمردگی بدل شود. پس معشوقان را که جمالِ ایشان آفتاب عاشقان است پای از حدّ اعتدال بیرون نباید نهاد و سر از خطّ اشارت و ارادت بر نباید گرفت تا بنای مودّت و اساس محبّت خراب نشود و ریاحین بوستانِ وفاداری سبز و آبدار بماند و اشجارِ آمال زرد و پژمرده نگردد. و آنکه معشوق را بت خوانند و عاشق را شمن همین معانی دارد که عاشق معشوق را خدمت کند همچنانکه شمن بت را اما آن بتان را آن عزّت و اجلال هم شمنان نهاده‌اند که چنانکه خلائق اهلِ اسلام معبود را پرستند ایشان در پیشِ او ثابن سجود کنند [79b] و زمین بوسه دهند و چون از پیشِ ایشان جدا شوند بی قدرترین اجرام و اجسام عالم باشند. رویی که در پیش او هزار سر بر زمین نهاده باشند در زیر قدم آرند و به زبانِ حال با او گویند و خطاب کنند قوله تعالی "ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ"²⁵⁰ یعنی این خواری به حکمش که بسیار عزّت و کرامت دیده‌ای و از آن خیر نا داشته و این مذلت بکش که بی شمار تو را احترام و تمکین نهاده‌اند و تو از آن بی آگاه مانده و قدرِ خویش نشناخته نه تو حدّ خویش دانسته‌ای و نه شمن بر بی قدری تو و قوت یافته

سوره "توبه" آیت 21=22²⁴⁹

سوره "دخان" آیت 49²⁵⁰

لاجرم در پیشِ او چیزی همی نمودی و چون از او جدا شدی حقارت و خساستِ تو پیدا آمد و زیرکان از بهر این
معنی این بیت گفته‌اند:

آن بت که ز آغوش شمن ماند فرد در درگه مسجدش لگد باید خورد

مراد ازین سخنان که به طریقِ امثال و کنایت گفته آمد تنبّه‌ی است تا آن خداوند بداند که پیمانۀ جفا از
آن جانب بر شده است و آفتابِ وفا ازین جانب بر سرِ دیوار آمده و زود غائب خواهد شد. اگر از ما ملالتی حاصل
شده است یا شأمتی موجود شده اعلام باید داد و آگاه [80a] باید کرد تا ابرام دور داریم و پیش ازین تصدیع و
مزاحمت بنمایم، نظم:

ما را نعمِ خویش رها باید کرد یا گفته‌ی خویش را وفا باید کرد
گر دیده‌ی تو سیر شد از دیدنِ ما اینک رفتم جفا چرا باید کرد

شرایطِ دوستی و مودّت آن باشد که قدر دوستان بدانند و محلّ محبّان بشناسند و اگر گاه گاه جفائی
کرده‌اند آن را به قبول تا به عمل عذری خواهند و پوزشی نمایند چون همه جفا بود بی عذر و همه قهر باشد بی
لطف بیم آن باشد که دوستی به دشمنادگی بدل شود و مهربانی بکینه‌وری معارضه کرده آید و گفته‌اند « دوست
چون دشمن شود از هزار دشمن بتر باشد » اما اگرچه این سخنان بی نفاق و مدهانت همی رود دانم که آن را اثری
بخواهد بود و بر آهن سرد همی زنم که دل در بدعهد بستن جز پشیمانی باز نیارد و از یارِ جفاکار وفا طلب کردن
جز حسرت و ندامت حاصل نیاید که هرگز از شورستان گلِ خسروانی نروید و از خاکِ تیره درِ یتیم نرآید گل از
بوستان باید خواست و در از دریا تا عاقبت نومیدی نباشد:

[80b]

گیرم که وصالِ تو مرا چشم و سر است یا چشمِ سر مرا وصالِ بصر است
برگشتنِ تو به نزدِ من بی خطر است از عمرِ عزیزتر نه‌ای برگذر است

پس مصلحت آنست که از سر این کار در گذریم و به ترکِ این دوستی بگوییم تا ازین غم نجات یابیم و

ازین بلا ایمن شویم که گفته‌اند: "اطرح و افرح" چنانکه شاعر گوید:

زین طایفه کارِ ما نخواهد شد راست
از نور چراغ و آب نایب چیزی

یکچند ازین نشست بر باید خاست
نور از خور و آب از ابری باید خواست

در بند کسی بودن که در بند تو نباشد کمالِ جهل بود، چنانکه گویند:

ای دلِ تو چنان دلی که مانند تو نیست
لیکن دلِ دوستِ مرد پیوندِ تو نیست

بشنو ز من این سخن که جز بند تو نیست
در بند کسی مشو که در بند تو نیست

و این دو بیت هم برین منوال است که در قصیدهٔ سنایی گوید، نظم:

کسی کاندل تو دل بندد همی برخویشتن خندد
بجز بی‌معنی چون تو چو تو دلدار نپسندد²⁵¹

اگر تو خود نه‌ای جز جان چنان بستانم از تو دل
که یک چشمت همی گرید دگر چشمت همی خندد²⁵²

اگر تو را سر دوستی بودی پای از طریقِ مودتِ بدر نبایستی نهاد تا ما را [81a] بدین عتابها دلیری
نبایستی نمود و نه بدین طعن‌ها زبان درازی باید کرد. چنانکه امیر معزی رحمه الله گفته است، نظم:

اگر یار دمسازِ ما بودی
مرا رنج بر رنج نفزودی

و گر گم نگشتی تو را مهرِ من
مرا درد بیهوده ننمودی

دلت گر نبودی به جای دگر
به جان کردمی هر چه فرمودی

نیم مر تو را چون نه‌ای تو مرا
تو را بودمی گر مرا بودی

و دیگر این ترانه هم برین سیاق و آراستگی، چنانکه گویند:

گر تو بشدی مرا چو تو کم نبود
و این دوستی ای نگار بستم نبود

من نیز بتی گیرم تا غم نبود
بر زیر همی زنیم اگر بم نبود

²⁵¹ <https://ganjooor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh95/> (Erişim:28.10.2018)

غزل شماره ۹۵ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی

²⁵² <https://ganjooor.net/monshi/kelile-demni/tirandaz/sh3/> (Erişim:28.10.2018)

بخش ۳ باب النابل و اللبوة «کلیله و دمنه» نصرالله منشی

این سخنان اگرچه همی دانم که یقین بیهوده است دراز کردم و همی دانم که حالتش چون حال نصیحت
گرگ و رمه خواهد بود پس برین بیتها ختم کنیم و بدین اقتصار و اجاب داریم، چنانکه گویند:

ای کم شده وفاء تو این نیز بگذرد
ز آن بس که نیک بود به من نده رای تو
و افزون شده جفای تو این نیز بگذرد
گر بد شدست رای تو این نیز بگذرد²⁵³

[81b]

بگذشت آن زمانه که بودم سزای تو
ور سیر گشتی از من و خواهی که نگذرم
و اکنون نیم سزای تو این نیز بگذرد
گرد در سرای تو این نیز بگذرد

نامه سی و ششم در جواب عتاب عاشق و معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

همیشه جمال و حسن آن مایه حسن و جمال در رتبت و درجه غایت و کمال پاینده و فزاینده عرش به
غایت باد و دولتش بی نهایت. پیوسته اسباب عزّ و دولتش ساخته و همواره دلش از اصناف رنج و مشقت پرداخته.
بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که چون نهال عاشقی و تودد در دل قرار گرفت بهر حادثه از جای نجنبد
و چون قواعد دوستی و مهربانی در سینه مستحکم شد، بهر عارضه‌ای خراب نگردد و اگرچه از آن عتابها که فرموده
بود لحتی از کوشه دل و حیات مهر مجروح و مغموم شد و اندکی صفای سینه تغیر پذیرفت اما چون [82a] همی
دانستم که عتاب جز از سر دوستی نباشد. چنانکه فخری گوید:

نباشد هیچ مهتری بی نهیبی
عباب دوستان در وصل و هجران
چنان چون هیچ عاشق بی عتابی
بماند تا نماید مهر ایشان²⁵⁴

²⁵³ <https://ganjooor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh109/> (Erişim:28.10.2018)

شماره ۱۰۹ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

²⁵⁴ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh97/> (Erişim:02.11.2018)

پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

بدان هر لفظی هم دل را زندگی همی افزود و هم جان را تازگی همی نمود که هرچه از دوستان آید خوش

بود. چنانکه خواجه سنایی گوید، نظم:

ار جانم از آتش بود جان را ز گل مفرش بود هرچه از تو آید خوش بود خواهی شفا خواهی الم²⁵⁵

و این معانی هم این معانی و اتحاد دارد و بدین اغراض منوط است، چنانکه حسن گوید:

هر چند مرا جفا نماید سخت آخر نه همی کدر کند بر دهننت

با این همه اندیشه از آنست که بنده را به بدعهدی منسوب کرده‌اند اگرچه دانم که نه آن اندیشه در دل دارد و نه مجال را در خاطر راه دهد که ازین سخنان هم در امید بسته شود و هم ابواب جفا کشاده و همی گویم به بدعهدی نسبت چون توان کرد کسی را که جمله عمر در وفاداری به سر برده باشد و هیچ ضربت سخت‌تر از آن نباشد که بی جرم را به گناه متهم دارند و پرهیزکار را به جنایت منسوب کنند و حال درین معنی [82b] چنانست که گفته‌اند:

گفتی که مگر سُست شدی در کارم سخت آمدم این سخن ز تو نهمارم
زین گونه که من مهر تو در دل دارم جان را بگذارم و تو را نگذارم

اللّٰه زنهار تا بنده را بدین تازیانه بدعهدی نزند و بدین آتش بی وفایی عذاب نکند که نه دل را درین سخنان صبر باشد و نه جان را درین عطاب طاقت و هر رنج که آن حمل طاقت بگذرد الیم باشد. نظم:

بگذشت عتاب تو ز اندازه من طاقت این عتاب چون دارم

بداند و دانم که داند که عزم چنانست که تا این بلبل روحانی درین قفس جسمانی آشیانه دارد مضمون اصوات او دعا و ثناء آن خداوند خواهد بود و تا این خطیب نفسانی برین منبر حیوانی قرار خواهد یافت استفهام الفاظ او هوا و رضاء او بزرگ خواهد گشت و مقصود و مراد ازین عبارت مزخرف و فصاحت متکلف غلو و مبالغت است در رضاء عقیدت و خلوص مودت و حاصل آن اینست، چنانکه گویند:

²⁵⁵ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh108/> (Erişim:02.11.2018)

شماره ۱۰۸ «قصاید» دیوان اشعار «سنایی»

چون آب و گل مرا مصوّر کردند جانم عرض و عشق تو جوهر کردند

[83a]

تقدیر و قضا چو می قلم تر کردند با عشق تو عمر من برابر کردند²⁵⁶

عشقی که بدین درجه رسیده باشد آن را زوال نتوان گفت و دوستی که این درجه یافته باشد آن را فنا نتوان اندیشید که درخت نو نشانده را از احداث و آفات بیم خطر باشد، اما چون روزگار بر او بگذرد و بیخ و شاخ او بگیرد نه احداث را بر او دستی باشد و نه آفات را بر او قدری و این امثال دلیل است بر درستی این سخن و شاهد است بر راستی این دعوی و مراد ازین همه ابرام و تصدیع آنست تا اگر شکی افتاده است برخیزد و اگر شبهتی روی نموده است زایل گردد. بر جمله حال دل این بنده چنین داند که درین بیت صادر است، چنانکه گفته‌اند، بیت:

ایزد داند کز تو جدائی هرگز بر خاطر من کدر نکرد و نکند

اما اگر والعیاذ بالله آنچه من عتاب همی پندارم ملالت است و آنچه بر عشق بازی حمل همی کنم بهانه است. تدبیر آن از نوعی دیگر باید ساخت و تدارک آن از وجهی دیگر باید کرد. و اگر حال این چنین است اعلام فرماید تا بنده به دل غم همی خورد و به تن زحمت دور همی دارد که از جرایم [83b] اعتذار توان خواست و ناز و عتاب را به جان خریداری توان کرد، اما ناخواست را درمان پدید نیست و ملالت را چاره نا پیدا است. چنانکه عمادی گوید:

سیری از من نپرسمت که چرا
هجران تو گر عتاب بودی با ناز
لکن تو ملول گشتی ای شمع طراز
اگر این هجر تو هجران عتاب است بگو
ز آنکه ناخواست را بهانه بسی است²⁵⁷
چاگر دل تو به عذرها جستی باز
چون بشکند آبکینه کی گیرد ساز
که چنین در نکشد مدت هجران عتاب

مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره سوم، ص 310، رساله السوانح « احمد غزالی »²⁵⁶

"عمادی شهریار" (Erişim:02.11.2018) ناخواست/ dekhkoda/ www.vajehyab.com²⁵⁷ https://

نامه سی و هفتم در طعنه و تهدیدِ عاشقِ بمعشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

پیشوای بدعهدان و مقتدای بی وفایان که امثالِ چرخ به بدعهدی منسوب است و اقرانِ روزگار بی وفائی موصوف. سلام و تحیت ازین سرگشته ملول شده از بدعهدی و سیر آمده از بی وفائی بخواند و بداند که همچنانکه از وفا دوستی زاید از جفا دشمنی افزایش و همچنان [84a] که نیکو عهدی سبب اتحاد و مودت باشد. بد عهدی باعثِ نفرت و مبنیِ مخاصمت بود و دوستی و عهد و وفا تا از هر دو جانب نظام نگیرد بنیاد آنرا ثباتی و قراری پدید نیاید که ریسمانِ یکتا را بس قوتی نباشد و ضعیف بود. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

هر چند همی بیش کنم محتملی با من تو همی بیش کنی مستحلی
ترسم که ز بی وفائی و سنگ دلی این رشته یکتا شده بر هم گسلی

و این بیت همین معنی دارد که سنایی گفته است، نظم:

رشته تا یکتا بود از زور زالی بگسلد چون دو تا شد از گسستن عاجز آید زال زر²⁵⁸

پس چون دوستی از یک جانب ترجیح گیرد و از دیگر جانب نقصان پدید همی آید، عاقبت قطع وجدائی باشد و پشیمانی باز آرد و ندامت سود ندارد و حال چنان شود که غرض دشمن تحصیل پذیرد، رباعی:

زین آتش هجر جان ستان ای بد ساز چون باد فکنده مرا در تک و تاز
چون آب ز کار بردی ای شمع طراز در خاک مرا به خون دل جویی باز

هر که یار نیک را از دست بگذارد پایمال یار بد شود و هر که با رفیق نیکو عهد [84b] بد عهدی کند، با رفیق بد عهد مراقت کند و از او مبتلا گردد و از بد عهدی خویش مکافات یابد و در آن حال روزگار با او بگوید، چنانکه فردوسی گوید:

²⁵⁸ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh67/> (Erişim:02.11.2018)

قصیده شماره ۶۷ « قصاید » دیوان اشعار « سنایی

درختی که کشتی و آمد مباد
ببینی برو بارش اندر کناد
اگر بارِ خار است خود کشته‌ای
و گر پر نیان است خود رشته‌ای²⁵⁹

هر که قدم در دبیرستانِ عشق نهاد دفترِ جفا چندان مطالعت باید کرد که به عاقبت لوحِ پشیمانی نباید خواند و کتابِ بد عهدی چندان بیاید خواند که سرانجام صحایفِ ندامت تکرار نباید کرد که عواقبِ جفا پشیمانی باشد و سرانجام بد عهدی ندامت. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

تا کی تو بازارِ من ای زیبا یار
دل شاد کنی و بر فروزی رخسار
نشنیدستی که آورد آخر کار
آزردنِ دوستانِ پشیمانی یار

چون جفاء معشوق از حدّ بگذرد عاشق کینه در دل گیرد و بیم آن باشد که دوستی به دشمنی بدل شود و عبارت از آن حال این آید، چنانکه گویند:

بر گردیدی رواست سود انگارم
و آن دل که تو پرده‌ای نبود انگارم
[85a]

و آن خوبی و آن جمال که امروز تو را است
چون خواسته در دست جهود انگارم

این سخنان بر سبیل امتثال و تعریض گفته آمد تا چون بر آن وقوف یابد. اگر سر دوستی دارد هم از آن بد عهدی توبت کند و هم از آن بی وفائی استغفار گوید و اگر سر دوستی ندارد و پای از دائرهٔ مهربانی بیرون نهاده است. این ابیات از زبان من به خویشان خواند. چنانکه **فخری** گوید:

تو را گر چو من دوستداری نیاید
مرا نیز همچون توی کم نیاید
جدایی همی جویی از من و لیکن
تو را گر بشاید مرا نیز شاید
چرا مهربانی نمایم کسی را
که پیوسته تا مهربانی نماید
دل آنرا دهم کو به دل دادنِ من
بر افروزد و شادکامی فزاید

بخش ۲۰ « فریدون » شاهنامه « فردوسی (Erişim:02.11.2018) <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/feredyoon/sh20/>

چو دل دادم آنگه سوی دل گرایم تن آنجا گراید کجا دل گراید²⁶⁰

اگر اندیشهٔ دیگر کرده است و دل به جایی دیگر آویخته، ما را بیش ازین پراکنده دل و آسیمه سر ندارد تا ما نیز مزاحمت دور داریم و صداع و ابرام نمائیم که عشق مجازی و دوستی تکلفی را اصلی نباشد. چنانکه گویند:

[85b]

چون با دگری سری دگر می داری با مانه ز دل عشق چرا می بازی
وقتی دیگر مگر به هم باز رسیم که اکنون بازی به ما نمی پردازی

چون این بی وفائی خواست نمود و این بدعهدی اختیار خواست کرد بایستی که یاری به از من بدست آوردی و دوستی وفادارتر از من حاصل کردی تا چنان خود را به نزدیک او باش خوار نکردی که گویند " فرود آمد از اسب و بر خر نشست " و زیرکان این ترانه درین معنی گفته‌اند و انشا کرده. چنانکه **فخری** گوید، رباعی:

مسکین دل من ترانه ز آن می پرورد تا از تو نباشدش به جز از محنت و درد
چون دل ز او وفاء من همی کردی فرد یاری چو منی به دست بایست آورد

اما تا مردم را مزاج معتدل است و دماغ سلیم طبع به غدهاء موافق مایل بود و چون مزاج نامعتدل گردد و دماغ سقیم اشتها به غدهای ناموافق پدید آید و رغبت به مطعوماتِ مضار کند. چنانکه **فخری** گوید:

چه باشد گر تو یاری نو گرفتی نباید زین مرا هرگز شگفتی
بسا کس کو خورد سرکه بخوان بر نهاده پیش او حلاوت شکر

[86a]

تو را نیکی نسازد چون بدیدم دریغ آن رنجهها کز تو کشیدم²⁶¹
گرا خرمانسازد خار سازد گرا منبر نسازد دار سازد²⁶²

شمارهٔ ۸ - نیز او « دیوان اشعار » **فرخی سیستانی** (Erişim:02.11.2018) <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghetefk/sh8/>

راست

²⁶¹ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh78/> (Erişim:02.11.2018)

رسیدن رامین به مرو نزد ویس « ویس و رامین » **فخرالدین اسعد گرگانی**

اما کسی که نه خار از خُرما فرق تواند کرد و نه منبر از دار تواند شناخت او را پند دادن بیهوده باشد نصیحت کردن بی فایده که به نزدیکِ او نصیحت و فضیحت و پند و کزند یکی باشد. چنانکه هم **فخری** گوید:

چه بر خاک و چه بر دیبا نشینی	ز نادانی تو بینی هرچه بینی
جفا را چون وفا شایسته خوانی	هوا را چون خرد بایسته دانی
ز سستی بر یکی پیمان نیایی	ز نادانی به هر رنگی بر آیی ²⁶³
چه آن پند ای که من بر تو بخوانم	چه آن تخمی که بر شوره فشانم ²⁶⁴

بر جمله نه این عشق باقی خواهد بود و نه آن حسن جاوید خواهد ماند. ناگاه بینی هم این فانی شده و هم آن معدوم گشته. چنانکه گویند:

آن روز که به شوی تو ای سر و سهی	از عشق ز جمال هر دو باشیم تهی
من قدّ چو سرو کرده باشم چو کمان	تو روی چو لاله کرده باشی چو بهی

چون کار جهان بر یک نسق نخواهد ماند و حال عالم بر یک ترتیب قرار [86b] نخواهد گرفت. نه بر حسن و جمال اعتمادی است و نه بر عزّ و دولت معوّلی که هم این باطل خواهد شد و هم آن زایل خواهد گشت، شعر:

مکن بر نیکوی بسیار تکیه	که با کس عهد او محکم نباشد
رخ تو بوستان است و تو دانی	که دایم بوستان خرم نباشد
کند بر روز تو ناگه شبخون	شبی کاترا سپیده دم نباشد

پس چون حال چنین است هر یکی را از خوبان علی حده گوش اعتبار نباید کشاد و از روزگار این ترانه نباید شنیده که به زبان حال همی گوید:

²⁶² این بیت در صفحه 2 ب تکرار شده.

²⁶³ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh70/> (Erişim:02.11.2018)

سیر شدن رامین از گل و یاد کردن « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

²⁶⁴ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh45/> (Erişim:02.11.2018)

آمدن شاه موبد از روم « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

هم بگسلد این ریشته طنبورِ تو نیز هم تخته شود برز در انگورِ تو نیز
بی نور شود عارض بر نورِ تو نیز و آسوده شود عاشق رنجورِ تو نیز

چون هم حسن زائل شود و هم جمال باطل، نه مراعات سود دارد و نه تلافی فایده کند. حال چنان شود که آنکس که جهان بی دیدارِ او نخواستی از دیدارِ او کراهیت نماید و آنکس که چشمش جز به جمال او روشن نشد تاریکی اختیار کند تا او را نباید دید و درین معنی این بیت یاد آمد. چنانکه شاعر گوید:

[87a]

ترسم به وفا سوی من آنکه نگری کز دستِ تو هیچ سگ کلبجه نخورد
سخن دراز شد بدین بیت اختصار کنیم، چنانکه معزّی گوید، رباعی:

چون درِ تو اثر نمی کند هیچ سخن بگذاشتمت هر آنچه خواهی می کن
نه یارِ نوت باید نه یارِ کهن احسنت و ز منی شیفته بی سر و بن

نامه سی و هشتم در هرجائی بودنِ معشوق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ الْقُوَّةُ

واسطه عقدِ دلبران و قاعده عشقِ بی دلان مخصوص است به سلام و خدمتِ این عاشقِ بی دلِ رنجورِ مهجورِ دردمندِ مستمند که هر ساعتی بی واسطه ندای غمِ همی شنود و هر لحظه بی تکلف قاعده عشق استوار همی کند و همی گوید "الهی آن واسطه عقد را تا حشر پاینده دار و آن قاعده عشق را تا قیامت فراینده." بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که در دوستی یگانگی و یکتاهای [87b] شرط است که هر که نه بر راهِ یکتاهای رود و نه طریقِ یگانگی سپرد. هم راه گم کند و هم عمر ضایع که به یک دل بیش از یک دوست نتوان

داشت و در سینه بیش از یک دوستی را جای نتوان ساخت و مثل زده‌اند که دو تیغ در یک نیام ننگند و دو سر در یک کلاه بر نیابد و بدو کدبانو خانه نارفته ماند. چنانکه **خواجه سنایی** گوید، نظم:

گلشن گلخن شود چون به ستیزه کنند در یک خانه دو زن دعوی کدبانوی²⁶⁵

اول که این صحبت را پی افکنیدیم و این مودت را بنیاد نهادیم اعتقاد چنان داشتیم و گمان چنان بردیم که هر دو یکدیگر را خواهیم بود. چنانکه نه اغیار را بر کار ما اطلاعی باشد و نه اوباش را بر حال ما وقوفی و ما چنان در مهربانی مستغرق شویم که به دیگران نپردازیم و چندان در دوستی یکدیگر مبالغت نماییم که دیگران را حسد خیزد و اکنون چون نگاه همی کنم از آن جانب به خلاف اینست چون ماه هر دو سه روز بمنزلی دیگر نزول همی کند و چون آفتاب هر ماهی در برجی دیگر مقام همی سازد و هر که هر جائی باشد از او وفا نیاید. [88a] چنانکه شاعر گوید:

هر روز بتم با دگری بیوندد با او گوید حدیث و با او خندد
گر من نفسی شاد زیم نپسندد عاقل دل خویش در چنین کس بندد²⁶⁶

و با آنکه با این سیرت نکوهیده و سریرت نا پسندیده اصرار همی کند و با یاران خویش پیوسته مباحثات همی کند و به مفاخرت لاف همی زند که مرا عاشقان هستند که از برای من و مهر و عشق من جان بازی همی کنند و مال به دل و تن فدا همی دارند و همی نداند که این معانی عیب است نه هنر و کسی که عیب از هنر فرق نتواند کرد از او هیچ نیاید. چنانکه گیند:

گر با همه کس نه برد باز آمدئی بودی که مرا به وصل یار آمدئی
گفتی که مرا هزار عاشق بنشست یک تن بودی اگر بکار آمدئی

چنانکه شرط عاشق آنست که جز یک معشوق را نخواهد. قاعده معشوق نیز همچنانست که جز یک عاشق را نداند و اگرچه دیگران به محبت او دعویها کنند و به مودت او رغبتها نمایند. نه به جانب ایشان التفات [88b]

²⁶⁵ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh393/> (Erişim:02.11.2018)

شماره ۳۹۳ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

²⁶⁶ <https://ganjoor.net/azraghi/arob/sh33/> (Erişim:02.11.2018) شماره ۳۳ « رباعیات » ازرقی هروی

کند و نه به دوستی ایشان رغبت نماید تا عاشق را هرگز از وی شکایت نباید کرد و این بیت نباید گفت. چنانکه
معزی گوید، نظم:

از تو هرجایی ننالم ز آنکه هر جایی شدی نیست جای ناله از معشوق هرجایی مرا²⁶⁷

هر که به یک دوست اختصار کند و با یک عاشق بسازد هم کارش به کام بود و هم روزگارش به نظام و هر
که هر روزی دوستی دیگر گیرد و هر ساعتی عاشقی دیگر جوید هیچ زیرک بر دوستی و مودت او اعتماد نکند و
هیچ دل به مهر او رغبت نماید و پیوسته دل پراکنده و حال پریشان باشد که گفته‌اند: " هر که همه خواهد از همه
بر آید." چنانکه ابن شاهفور گوید:

عادت داری که دل ربایی ز همه و آنکه بپر یکی نیایی ز همه
بگسل صنما تو آشنائی ز همه چون جمله طلب کنی بر آبی ز همه

و هم برین شیوه است آن یک بیت که در قصه عین الحیات و شادبهر افضل الشعرا عنصری گوید:

این حدیث سکندر رومیست که خریصی نشان محرومی است

[89a]

این بیچاره واقف شده است امید آنست که در گذارد و مواخذت نفرماید:

با غیب خریدۀ مرا روز نخست امروزم اگر رد بکنی عیب از تست

اگر گناهی از بنده صادر گشته است و آن خداوند را طبع متغیر شده معلوم رای عالی آن خداوند است که
کاره‌اء عالم موقوف است بر قضا و تقدیر و آنچه بر آن قلم رفته است بتوان گردانید و آنچه بر سر بنده نوشته است
امتناع بر نتابد و مدافعت نپذیرد و خلاف آن نباشد [فخری]:

سیه سر را قضا بر سر نوشتست گنه گاریش در گوهر سرشتست

شماره ۱۶ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی (Erişim:08.11.2018) / <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh16/>

نه دانش روی بر تابد قضا را نه مردی دست بر پیچد بلا را²⁶⁸

همانا بر خاطرِ عاطرِ آن عزیز کدر کند که همه گناه‌کاران را حال همینست که گناهِ خویش را حواله بر قضا کنند. چنانکه گوید، شعر:

گویم گنه نیاید گویی قضاست این آری گناه‌کار گنه بر قضا نهد

اما چون حواله گاهی دیگر نیست تدبیر همینست که بهانه همی سازند و گناهِ خویش به قضا حواله همی کنند و چون مخدوم کریم باشد و خداوند رحیم. هم عذرِ لنگ و هم گناهِ فاحش عفو کند که در [89b] خزاین کریمان از امثالِ این نقصان نیاید، بر جمله عذر همی خواهیم. چنانکه **فخری** گوید:

بیامرز این گناه‌م را که کردم که تا دیگر به گرد آن نگردم
اگر کردم جفا و زشت کاری تو با من کن وفا و برد باری²⁶⁹
گناه دی بشد چون دی ز دستم تو فردا بین که مه‌رت چون پرستم
به مهر اندر کنم تدبیر فردا که دی را در نیابد هیچ دانا²⁷⁰

و درین معنی نکته‌ دیگر خواهم گفت و بهانه‌ دیگر خواهم ساخت که گفته‌اند: "مردِ مفلس هفتاد در هشتاد ببند." و آن آنست که گویم هرچه از خداوندی و کرم عهد واجب کند در حق بنده فرموده است و به جای آورده. مگر گناه بخشودن و جرم عفو کردن پس غرض ازین گناه آن بود تا ازین تَلَطُّف نیز بهره‌ای یابم و ازین تشریف مشرف شوم. چنانکه **فخری گرگانی** گوید رحمه الله:

ز تو دیدم فراوان خوب کاری مگر بخشایش و آمرز کاری
گنه کردم ز بهر آزمایش که چون داری در آمرزش نمایش²⁷¹

²⁶⁸ <https://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh82/> (Erişim:08.11.2018)

پاسخ دادن رامین ویس را «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

²⁶⁹ <https://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh79/> (Erişim:08.11.2018)

پاسخ دادن رامین ویس را «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

²⁷⁰ <https://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh82/> (Erişim:08.11.2018)

پاسخ دادن رامین ویس را «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

²⁷¹ <https://ganjoor.net/asad/veysoramin/sh82/> (Erişim:08.11.2018)

اگر بد گویان صورتی کرده‌اند و زشت خواهان تهمت‌ی نهاده که [90a] دوستی دیگر گرفته‌ام یا پیوندی دیگر ساخته. ازین معنی نباید اندیشید و این مجال را به خاطر راه نباید داد که هر که آفتاب بیند به ماه مایل شود و هر که شامه از گل دارد به سیسنبه بنگرد. چنانکه **فخری** گوید:

مرا تا گل بود سوسن نبویم	همان تامه بود اختر نجویم ²⁷²
مرا پیوند تو خوشتر ز کامست	دگر پیوندها بر من حرامست
مرا در پیش چون تو آفتابی	چرا جویم فروغ ماهتابی
مرا مهر تو با جان هست یکسان	تو خود دانی که بی جان زیست نتوان ²⁷³
ترا چون جان هزاران گونه معنی است	مرا تو جانی و جان را بدل نیست ²⁷⁴

اگر بی اختیار نظر افتاده باشد یا نشست و خاستی رفته ی‌علم الله تعالی و به خاک پای آن خداوند که غرض از آن نظر و مراد از آن نشست و خاست محکم شدن این مودت و مؤکد گشتن این محبت بوده باشد که آدمی تا رنج نکشد از راحت نداند و تا به بلا مبتلا نشود قدر عافیت نشناسد که رنجوران قیمت تن درستی دانند و درویشان مقدار نعمت. هر که خارستان ندیده باشد محلّ گلستان نشناسد پس نظر این بنده را [90b] جای دیگر بدین طریق باید دانست و بدین معنی حمل باید کرد. چنانکه **منوچهری** گوید رحمه الله²⁷⁵:

گویی به رخ کس منگر جز به رخ من	ای دوست چنین شیفته خویش چرایی
من در دگران ز آن نگرم تا به حقیقت	قدر تو بدانم که ز خوبی بچه جایی

و نیز مردم را عادت آنست که چون خرسید جهان آرای جمال خویش در حجاب مستور گرداند و عالم را از غیبت خویش تاریک و ظلمانی گرداند چراغی در پیش گیرند و غم خویش با آن چراغ همی گسارند. چنانکه گوید:

پاسخ دادن رامین ویس را «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی
²⁷² <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh55/> (Erişim:08.11.2018)

عروسی کردن رامین یا «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی
²⁷³ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh40/> (Erişim:08.11.2018)

نشستن موبد در بزم «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی
²⁷⁴ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh40/> (Erişim:08.11.2018)

نامه سوم اندر بدل جستن «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی
²⁷⁵ <https://ganjooor.net/manoochehri/divanm/ghaside-ghete/sh77/> (Erişim:17.11.2018) شماره ۷۷ «دیوان اشعار» منوچهری

آری چو فرو شود کسی را خورشید در پیش نهد به جای خورشید چراغ²⁷⁶

عشقی که نه تا روز قیامت باشد بر عاشق و معشوق غرامت باشد²⁷⁷

اما چون آثار صبح که مقدمه سپاه خورشید است بر افق مشرق پیدا شود و جهان را از انوار خورشید خبر دهد شمع و مشعله و چراغ را قدری نماند. چنانکه فردوسی گوید:

درخشیدن ماه چندان بود که خورشید تابنده پنهان بود²⁷⁸

بر جمله الامر این عشق ازلی داند و این دوستی ابدی شناسد و عشقی که نه ازلی بود ملامت را شاید و دوستی که نه ابدی بود سزای غرامت باشد. [91a] توقع آنست که چون این خدمت مطالعه فرماید و بدین معانی واقف شود از سر آن سیرت اعراض کند و از قاعده این عادت احتراز نماید و این ابیات بر سبیل نصیحت بشنود و بپذیرد، نظم:

قلاش و از خیره چه کردی به گرد شهر جای فرو نشین و به هر جای در مشو

یارت منم به عالم و جایست دل منست یاری دگر مگیر و به جای دگر مشو²⁷⁹

و اگر این پند نخواهد شنید و این نصیحت قبول نخواهد کرد نباید دانست که نه این کار را قراری خواهد بود و نه این دوستی را مداری که هر غروری که دل را همی دهم و هر افسونی که بر وی همی خوانم جواب "کن فیکون"²⁸⁰ به زبان حال به موجب حقیقت و مذهب عاشقی همی دهد. چنانکه شاعر گوید:

دلَم می گوید ار چه فتنه بر تست مرا معشوق هر جای نیاید

²⁷⁶ <https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh1055/> (Erişim:17.11.2018)

رباعی شماره ۱۰۵۵ « رباعیات » دیوان شمس « مولوی

²⁷⁷ این بیت در حاشیه است

²⁷⁸ <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/12rokh/sh1/> (Erişim:17.11.2018) « شاهنامه » فردوسی

²⁷⁹ <https://ganjoor.net/amir/ghazam/sh46/> (Erişim:18.11.2018) « غزلیات » امیر معزی

²⁸⁰ سورة "البقرة" آیت 117، "آل عمران" 47، 59، "انعام" 73، "نخل" 40، "مریم" 35، "یس" 82، "مومن" 68

نامه‌سی و نهم در عذر خواستنِ آن معشوق بتقصیر و یارِ دیگر گرفتن

بسم الله الرحمن الرحيم

[91b]

همیشه لشکرِ اقبالِ گردِ سرا پردهٔ جمالِ آن پادشاهِ نیکوانِ جمهورِ باد و سپاهِ دولت به خدمتِ حضرتِ آن سلطانِ خوب رویان به حضور و هر که رایتِ عشقِ جز برای او افرازد چون رایتِ بد خواهِ او سرنگون باد و هر که نامهٔ اشتیاقِ جز به نامِ او خواند چون بدسگالِ او در دستِ روزگارِ زبون. بحقِ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که تا جهان بوده است کهتران جرم کرده‌اند و مهتران به کرم و خلق از سرِ آن در گذشته‌اند و بندگان بر گناه دلیری نموده‌اند و خداوندان به لطایفِ اخلاقِ معاف فرموده‌اند و از بهرِ این گفته‌اند: "از بنده گناه و از خداوند عفو." و این بنده تا حلقهٔ بندگیِ آن خداوند در گوش کشیده است و کمرِ خدمتِ آن بزرگوار بر میان بسته. نه یک ساعت حق بندگی به تمام گزارده است و نه یک لحظه شرایطِ خدمتکاری به واجبی به جای آورده. هم درین معنی تقصیر کرده است و هم در آن کاهلی نموده است و لیکن چون آن خداوند در ابتداء حال و آغازِ مقال بر بدبندگی [281]...

[92a]

حاشا که دلم کم تو گیرد هرگز	یا بادگری مهر پذیرد هرگز
تا ظن نبری ای بدو لب آبِ حیات	کین آتش عشقِ تو نمیرد هرگز

نامهٔ چهل‌ام در عذرِ قبولِ ناکردنِ عاشقِ آن معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

بهشتِ رویِ آن بهشتی روی همچون بهشتِ پاینده باد و نعمتش چون نعمتِ بهشتِ فزاینده. چون بهشتِ درگاهِ او را بنده باد و قصورِ بهشتِ بارگاهِ او راقیه باد. بر دلها همچنان مرغوب باد و در جانها چون حور و قصور و

در اینجا فکر شدنِ نقصِ ورقِ قرار است 281

نعمتِ بهشت محبوب باد. بحق آنکه بهشت آفریده اوست و قصورِ بهشت بر کشیده او. اما بعد، بفرماید دانستن که ایزد تعالی و تقدس آفریدگار جهان و جهانیان است و بر و پروردکارِ عالم و عالمیان اگر بنده‌ای از بندگان هفتاد سال بر معاصی اصرار کند و در طاعت تقصیر و یک کام در فرمان او نهد و یک نفس به رضای او بر نیاورد. چون به استغفاری [92b] از آن معاصی تلافی کند و به ندامتی آن مخالفت را تدارک کند، مستحقِ غفران و رحمت او گردد و دلیل برین آن که کسانی که او را شریک اثبات کنند و به زن و فرزند موصوف گویند به یک کلمه عفو کند و به نظرِ رحمت بر ایشان نگاه کند و ایشان را در خطئه اسلام ممکن گرداند و بدان جهان بهشت باقی به ارزانی دارد تا پیوسته ذکرِ شکرِ او همی گویند به این کلمه که "یا ستار العیوب و یا غفار الذنوب" اگر این بنده نیز در خدمتِ آن خداوند تقصیری نمود با خلافِ رای کاری کرد چون به هزار زبان عذر خواست و به هزار نوع استغفار گفت. چشمِ آن همی دارد که از آنجا که حسنِ خلق و کرمِ عهدِ آن خداوند است از سرِ آن در گذرد و رقمِ معاف بر آن کشید که تلافی گناه به سه چیز توان کرد به عذر و توبه و ندامت توبه کردم و ندامت همی خورم و عذر همی خواهم و چشم به کرمِ آن خداوند می دارم. چنانکه **فخری** گوید، مثنوی:

جهان چون آسیایی گرد گردست	که دادارش چنین گردننده کردست
نماند حال او هرگز به یکسان	گهی آزاد باشد گاه نیشان

[93a]

من و تو هر دو فرزند جهانیم	ابر یک حال بودن چون توانیم
چو مردم هست ازین سان سست و عاجز	ندارد صبر بر یک حال هرگز
دلی کان از تو رانندی کامگاری	هم از تو چون کشیدی خشم و خواری
همی خواندم فسونی بر فسونی	همی شستم دل خونی به خونی
چو بی تو رستخیز آمد بدیدم	بجز باز آمدن چاره ندیدم
توی نیک و بد و درمان و دردم	توی شیرین و تلخ و گرم و سردم
توی کام و بلا و ناز و رنجم	غم و شادی و درویشی و گنجم ²⁸²

²⁸² <https://ganjooor.net/asad/veysoramain/sh84/> (Erişim:18.11.2018)

پاسخ دادن رامین ویس را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

و در توبت همی گویم بدین ترانه و ابیاتِ اسمعیل امیر طوس گوید، رباعی:

هرگز نکند قصدِ جفاءِ تو رهی	هرگز نکشد سر ز وفای تو رهی
جوید بدل و دیده رضاءِ تو رهی	سر بر نهد ای صنم به پای تو رهی

و شرحِ ندامت همی دهم بدین بیتها و ترانه‌ها، چنانکه **فخری** گوید:

گناه از خویشتن بینم همیشه	کنم تا مرگ با تو عذر پیشه
گهی گویم چو جویم از تو درمان	پشیمانم پشیمانم پشیمان
گهی گویم چو خواهم از تو زنهار	گنه کارم گنه کارم گنه کار ²⁸³

[93b]

چو این هر سه معانی به جای آورده شد و بدین هر سه شرط قیام کرده آمد، چنان امیدوارم که همه رد به قبول بدل شود و هم هجران به وصال که پیش ازین طاقتِ فراق همی ندارم و بیم آنست که هلاک شوم از بسیاری زاری و گریستن و بدان حال رسیده‌ام که دشمنان را بر من رحمت همی آید و کسی که به جای رحمتِ دشمنان باشد اگر دوستان در حق او نظرِ عنایت کنند سزاوار بود تا این بیت نباید خواندن. چنانکه گوید "بخشاید دشمن و بخشاید دوست" نقاری که میان دوستان پدید آید آن را بس مداری نباشد و خصومتی که عاشق و معشوق را حادث گردد آن را بس ثباتی نبود. چنانکه گوید، رباعی:

صفرای تو را گرچه بسی شوّه بود	آخر روزی مـرات انـدوه بـود
خشم تو اگر برابر کوه بود	هم باز آیی که عشق نستوه بود

نامهٔ چهل و یکم در عذرِ قبولِ نا کردنِ عاشق

²⁸³ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh79/> (Erişim:18.11.2018)

پاسخ دادن رامین ویس را «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ الْعَوْنُ

[94a]

خلاصهٔ عالم و پیرایهٔ بنی آدم که صحنِ عالم به جمالِ او مزین است و چشمِ بنی آدم به کمالِ او روشن. مخصوص است به سلام و خدمتِ این مسکینِ غمگین که به ترکِ عالم بگفته است و پشت بر بنی آدم آورده و همی گوید الهی آن خلاصهٔ عالم را از آفاتِ روزگار نگاه دار و دستِ احداث از آن پیرایهٔ بنی آدم کوتاه دار. بحقِ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که از هر که از نیکوی منت ندارد و از زشتی نیاز آرد، او را در زمرهٔ مردمان نشمارند و همچنانکه از نیکوی دوستی افزاید از زشتی دشمنی زاید که گفته اند "در هر دل که دوستی را جای بود دشمنی را هم مقامی به دست آید" و سببِ دوستی به حقیقتِ مراعات و تلافی است و موجبِ دشمنی جفا و تکبر و گفته اند "در دوستی و دشمنی اندازه نگاه باید داشت" و دوستی چندان باید کرد که دشمنی را راه بماند و دشمنی چندان باید نمود که دوستی را بر پای توان کرد. چنانکه **فخری** گوید:

بِه جنگ اندر خردمند نکو رای بماند آشتی را لختکی جای

[94b]

تو را گر این خرد آنگاه بودی زبانست پاره‌ای کوتاه بودی²⁸⁴

حق دوستی و مجالستِ دوستان فراموش نباید کرد و بایست دانست که از هر چشمه که آب خوردی، اگر آن را بر خاک کنی باشد که بارِ دیگر بدان محتاج شوی و جز پشیمانی حاصل نباشد، مثنوی:

منم آن تشنه کز من آب خوردی نخواری مرمرا پر خاک کردی

کنون از تشنگی بردی بسی تاب شتابان آمدی کز من خوری آب

نبایستی ز چشمه آب خوردن چو خوردی چشمه را پر خاک کردن

و یا اکنون که کردی چشمه را خوار نیاری آب از و خوردن دگر بار²⁸⁵

²⁸⁴ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh85/> (Erişim:18.11.2018)

پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

²⁸⁵ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh83/> (Erişim:18.11.2018)

پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

آن جفاها را بدین زودی تلافی نتوان کرد و آن زشتیها را بدین آسانی عذر نتوان خواست که جفا از دوستان گزاینده‌تر باشد و زشتی از خوبان سپیدتر آید و از زخمی که سخت‌تر باشد اثر بیشتر ماند هر چند همی کوشم تا از سرّ آن در گذرم یا نقشِ آن از دل محو کنم همی نتوانم و کارم جز آن نیست که بر گذشته پشیمانی همی خورم و گاه دفترِ حسرت مطالعت همی کنم و گاه کتابِ تأسّف همی خوانم [95a] و همی گویم آن چه خذلان بود که تنِ عزیزِ خویش را بدین خواری آوردم و آن چه ضلالت بود که دلِ آسوده‌ی خویش را بدین بلا مبتلا کردم و اکنون آن است که جان را ازین بلا باز رهانم و دل را ازین دبیرستان باز گیرم با او به زبان او سخن گویم و هم به ترازوی او با او سِتد و داد کنم و لوحِ انصاف بر وی خوانم. چنانکه گوید، بیت:

با یارِ دغا نزد دغا باید باخت تیغِ کژ را نیامِ کژ باید ساخت²⁸⁶
هر که با بدان نیکوی کند مستحقِ ملامت باشد و هر که با بی وفایان طریقِ وفا سپرد مُستوجبِ ندامت گردد.
چنانکه گویند، مثنوی:

اگر بچه شیر نا خورده شیر بیوشد کسی در میانِ حریر
به گوهر شود باز چون شد بزرگ نترسد ز آهننگ پیل سُنترگ²⁸⁷

نیکی با نیکان باید کرد تا ضایع نشود و وفا با وفادان باید نمود تا هذر نگردد. هر چیزی را موضعی است و هر کاری را مرجعی. نهالی که در بوستان باید نشاند در شورستان نشانی ضایع بود و صورتی که در گلشن باید کرد چون بر گلخن کنی مهمل ماند، چنانکه سنایی گوید:

[95b]

هر کجا داغ بایستد فرمود چون تو مرهم نهی ندارد سود²⁸⁸

²⁸⁶ <http://javaherihosein.com/> (Erişim:20.09.2018) / برنوشتی بر مصاریع-گمشده-رایج-قسمت-سوم

این بیت در صفحه 2 ب تکرار شده. [ضیاء الدین نخشی، طوطی‌نامه]

²⁸⁷ <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/siavosh/sh10/> (Erişim:18.11.2018)

بخش ۱۰ «داستان سیاوش» شاهنامه «فردوسی»

²⁸⁸ <https://ganjoor.net/sanaee/hadighe/hdgh07/sh29/> (Erişim:18.11.2018)

فی ترک المخالطة مع الاوباش «الباب السابع فصل فی الغرور و الغفلة» حدیقة الحقیقه و شریعة الطریقه «سنایی»

سبب آن جنگ و باعث آن جفا جز آن ندانم که از صحبت ما سیر شده بود و جای دیگر دل نهاده و گفته‌اند که نادانان و بی وفایان چون یار نو گیرند کهن را بدر کنند و سبوی نو آب سردتر دهد و چون آن سبوی از آب درست نیامد همی خواهد که گذشته را عذز خواهد و از من معشوق روز بی نوائی سازد همی نداند که گذشته را در نتوان یافت و مرغ از دام جسته و رمیده را به دام باز نتوان آورد. مگر این ابیات بدو نرسیده است که **فخری** گوید،
 مثنوی:

چنین باشد سرانجام گنه کار	شود روزی به دام اندر گرفتار
نبید خورده ناید باز جامت	همی‌دون مرغ جسته باز دامت
چو از دست تو شد معشوق پیشین	به شادی با پسین معشوق بنشین
تو را ز آن سان دل آرامی نشسته	چرا باشی بدین سان دل شکسته
تو را نادان دل تو دشمن آمد	چرا از تو ملامت بر من آمد ²⁸⁹

اگر گوید چون از آن جرم عذر خواستم و از آن جفا استغفار کردم، [96a] نبایستی که در عتاب چندین لجاج کردی و در سرزنش چندین مبالغت نمودی گویم از دل خویش قیاس باید گرفت که اگر من گویم شک گوی تو را این چشم بدان ماند چشمت باز نشود که در من نگری و زبانت کار نکند که با من سخن گویی پس بر دل من رحمت باید کرد و ببايد دانست که از چندان جفا و خواری صبر چگونه باشد و سکونت چون توان کرد:

اشکت به یک آزار همی خون گردد بنگر که به صد جفا دلم چون گردد

پیش ازین شرح آن جفاها همی نتوانم داد و به تفصیل آن جرمها مشغول همی نتوانم شد. بدین بیت اختصار و اقتصار کردم. چنانکه گفته‌اند:

گفتی که چه کرده‌ام نکویی با من آن چیست نکرده و کوتاهی نه

²⁸⁹ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh87/> (Erişim:25.11.2018)

پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

نامهٔ چهل و دوم در پشیمانی نمودن از آزارِ معشوق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[96b]

هزار جانِ گرامی فداء آن دل آزرده و هزار سینهٔ صافی رهی آن خاطرِ متغیّر شده باد که این در حالت آزدن شریف‌تر است چون نافهٔ مشک که تا خسته نگردد هنرش پیدا نیاید و آن در وقتِ متغیّر شدن لطیف‌تر است چون شکر که تا گداخته نشود فائدهٔ ظاهر او نگردد. ایزدِ تعالی آن دلِ عزیز را به انواعِ لطایفِ موصوف دارد و اصنافِ مکاره از آن خاطرِ شریف مصروف گرداناد. بِمَنِّهِ وَ فَضْلِهِ. اما بعد، بفرماید دانستن که عاقلان را سهو بسیار افتد و آسیب بازی تیزرو خطا بسیار کند. اگر این بندهٔ بی دل جفایی گفت و بی قصد خطایی کرد نه چندانی پشیمانی خورد که آن را شرح توان داد و نه چندان خویشتن را ملامت کرد که آن را وصف توان کرد ای سبحان الله عاشق را چه کار که با دلبر تندی نماید که به معشوق به محلّ خداوند باشد و عاشق به منزلتِ بنده و دلبر به مرتبتِ پادشاه و بی دل به مثابتِ رعیت. نه بنده را بر خداوند چیرگی رسد و نه رعیت را بر پادشاه دلیری. [97a] شرطِ ادب آن است که عاشق حرمتِ معشوق همچنان نگاه دارد که بنده حرمتِ خداوند و بی دل در خدمتِ دلبر همچنان زندگانی کند که رعیت در خدمتِ پادشاه و هر که به ضدّ این راهی جوید یا به خلافِ این طریقی سپرد هم مستحقّ ملامت و هم مستوجبِ عقوبت باشد و ناخوش بود. با کسی که خوشی و ناخوشی در وصل و هجر او بسته باشد ستیزه و بد خوئی کردن و مردمِ هوشیار شایان از ناشایان بشناسد. چنانکه گویند:

ای دل ز کسی که ناخوش و خوش زویی با او چه کنی ستیزه و بد خوئی
چون بستهٔ آن دو زلفِ عنبر بویی آن به که تو کم ستیزی و کم گویی

و تا این بیچارهٔ غمخواره مرحوم رنجورِ مهجور را این خطا افتاده‌است و این بلا پیش آمده، گاه دل را به آتشِ حسرت و ندامتِ عقوبت همی کند و گاه جان را به زمهریرِ خجلت و ملامتِ عذاب همی نماید و چنانکه عاصیان در عرصاتِ قیامت نامه‌اء سیاه خوانند، این ابیات همی خواند، چنانکه **فخری** گوید:

[97b]

چه بود این خشم و این آزار چندین
 چه دود است این که از جانم بر آمد
 چرا با دلبری تندی نمودم
 مرا ای دل شدستی دشمنِ خویش
 مبادا هیچ عاشق تند و سرکش
 چرا تندی نماید مهربانی
 سزد گر من چنین باشم گرفتار
 سزد گر آنده و تمار دیدم
 چه عذر آرم کنون با دلبر یابم
 همی گویم کنون نالان و گریان
 ز جانانی که چون جان بود شیرین
 کز و ناگه جهان بر من سر آمد
 که در عشقش چنین دیوانه بودم
 به دستِ خویش سوزی خرمِ خویش
 که تندی افکنند او را در آتش
 که از دلدار نشکبید زمانی
 که خود نادان چنین باشد سزاوار
 که شاخِ شاد کامی خود بریدم
 دل بر داغ او را چون نمایم
 پشیمانم پشیمانم پشیمان²⁹⁰

اما این واقعه جز بر ادبار حمل نتوان کرد و این حادثه جز بر بدبختی به سیل نتوان برد و اگر حقیقت خواهی چنین است که گفته اند، نظم:

چو تیره شود مرد را روزگار
 همه آن کند کش نیاید به کار²⁹¹

و اگر نه که را دل دهد که دل و جان را بیآزارد و که را زهره بود که جان [98a] و زندگانی را جفا گوید، ای کاشکی دل در دریاه غم غرقه شدی و هرگز این خطا نکردی و کاشکی که جان در آسیاه محنت سوده گشتی و هرگز این جفا نمودی و کاشکی اما بودنی را به اجتهاد دفع کردن نتوان که "المَقْدُورُ کَایِن" و سرگذشت را به حیلت باز نتوان داشت که "جری القلم" "بودنی بود و قلم رفت ندارد غم شود" اگرچه از غایتِ خجالت نه زبانِ اعتذار دارم و نه امیدِ عاطفت. اما از آنجا که خامِ طمعی عاشقان و محالِ اندیشی مهجوران باشد همی گویم که هیچ تواند بود که این گناه را به آبِ رحمت بشوید و این خطا را رقمِ عفو در کشد که چنان آفتابی را غباری تیره نگرداند

²⁹⁰ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh45/> (Erişim:25.11.2018)

; آمدن شاه موید از روم و... «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

<https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh73/> (Erişim:25.11.2018)

سیر شدن رامین از گل و... «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

²⁹¹ <http://bonyadhomayoun.com/?p=15153> (Erişim:01.05.2019) [فردوسی]

و چنان دریائی را خاشاکی مزاحمت ننماید و خداوندی اینجا پیدا آید که گناه بندگان بیامزد و بی نیازی اینجا پدید شود که حاجت نیازمندان روا کند. چنانکه گویند:

عفو تو ازین گناه ما بیشترست
گرچه ما را گناه بسیارست
گر در مستی حمایلت بگسستم
صد در ثمین باز خرم بفرستم²⁹²

[98b]

نامهٔ چهل و سیوم در طلب کردن صلح

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

چارهٔ دل بیچارگان و راحت جان درماندگان مخصوص است به سلام و خدمت این بیچارهٔ درمانده که چون اسکندر در ظلمات فراق آب حیات وصال همی جوید و چون ابرهیم در آتش هجران نسیم ریاحین انس همی طلبد و همی گوید "اله آن گل خود روی را پاینده دار و آن چشمهٔ حیات را فزاینده." بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که هر چیز را حق تعالی ضدی آفریده است چنانکه شب ضد روز است و تیرگی ضد روشنایی و زشتی ضد خوبی و امثال این بسیار است و احکم الحاکمین است اگر چیزی نبایستی بیآفریدی پس جنگ و صلح ازین جملتست و این اضداد یکی ستوده و یکی نکوهیده و چون [99a] خدای تعالی همی گوید "الصُّلْحُ خَيْرٌ"²⁹³ معلوم باشد که صلح ستوده بود و جنگ نکوهیده و مراد از نهادن اضداد آن است تا ایشان را به واسطهٔ یکدیگر بشناسند یعنی به واسطهٔ تیرگی قدر روشنایی بدانند و به واسطهٔ زشتی ارج خوبی بشناسند و مانند این و از بهر این گفته‌اند "هائِبِینَ الاشْیَاءِ" پس این مایهٔ کراهیت که میان این بنده و آن خداوند افتاده است و آن قدر وحشت که حاصل آمد از بهر آن بود تا قدر موافقت بدانیم و ارج موانست بشناسیم و خود چنانکه عاشق و معشوق را زهری باشد. نظم:

; [احمد غزالی طوسی] سوانح، 121، ص 128، شیخ احمد غزالی طوسی، دکتر علی محمد صابری²⁹²
<https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar/s002/sh171/> (Erişim:30.11.2018)

سورة البقره ۲- « کشف الاسرار » رشیدالدین میبیدی

سورة "نیسا" آیت 128²⁹³

در میانِ یوسف و یعقوب اگر گفתי دور
عاشقان دانند کآن گفتار نبود معتبر
در میانِ دوستان گه جنگ باشد گاه صلح
و ز مزاجِ اختران گه نفع باشد گه ضرر²⁹⁴

اکنون اگر مجلسِ سامی خداوندی مصلحت بیند و رای انورِ عالی مخدومی اقتضار فرماید، گذشته را فراموش کنیم تا کینه در دلها مستحکم نشود و حاسدان را خاموش کنیم تا کار دراز نگردد، رباعی:

گر رای کنی سه می نهم نوش کنیم
بد گویان را ز طعنه خاموش کنیم

[99b]

مرد و به وفاداست در آغوش کنیم
آزار گذشته را فراموش کنیم

آن نیکوتر که از دی که گذشت یاد نیآوریم و از فردا که نیآمده است غم بخوریم که از گذشته یاد کردن و از نآمده غم خوردن عمر ضایع کردن باشد و هر که را بصیرتی باشد داند که چنین است، بیت:

دی رفت و ز فردا خبری نیست درست
امروز نشاط و خرمی باید جست

و هم برین نمط است آنچه در ویس و رامین **فخری** گفته است، نظم:

بیاتا هر دو آن دلشاد داریم
به نیکی یکدگر را ییاد داریم
به آبِ مهر دلها را بشوئیم
حدیثِ رفته را دیگر نگوئیم
ز سر گیریم عشق و مهربانی
که پس خرم بود این زندگانی²⁹⁵

بزرگان خشم را که در نهادِ آدمی پیدا آید با آتش وصف کرده اند و شرط نبود دوستان را در آتشِ خصم بگذاشتن تا هر ساعتی تابِ او همی افزاید و التهابِ او زیادت همی شود که شرط آن بود که او را به آبِ عذر همی زنی و شرارِ او را به خاکِ حلمِ کمتر همی کنی تا آنگاه که به یک بارگی منطفی شود. پس ما نیز نپسندیم آن دل عزیز را در آتشِ خشم داشتن [100a] و روا نداریم آن شخصِ لطیف را در گردابِ کراهیت بگذاشتن. خاصه با

²⁹⁴ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh67/> (Erişim:30.11.2018)

قصیده شماره ۶۷ « قصاید » دیوان اشعار « سنایی

²⁹⁵ <https://ganjoor.net/asad/veysoramain/sh99/> (Erişim:04.12.2018)

پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

چندان نافه‌اء مشک و تنکهاء شکر که مشک و شکر را آتش و آب زیان دارد، تدبیر آن سازیم که به لطف آن کرد
برخیزد و جهد آن کنیم تا به عذر آن وحشت زایل گردد و از ارتیاح آن دلها صافی شود:

ای رفته به خشم خویش نگذاریمت
خواهیم هزار عذر و باز آریمت
باز آی کزین سپس نیآزاریمت
و ز دیده و دل عزیزتر داریمت

پیش ازین اعتقاد چنان داشتیم که این کراهیت سدی خواهد بود که جز به صبر گشاده نشود و این وحشت
حایلی خواهد گشت که جز به شکیبانی از راه بر نخیزد و اکنون لشکر عشق چون یاجوج و ماجوج تاختن آورد و
هم آن سد را رخنه کرد و هم آن حایل را باطل گردانید. دل همی گوید هر جفا که او کند بعد ازین وفا پندارم و
جان فریاد همی کند که هر بلا که از او بینم پس ازین راحت انگارم و چون مدیر و معلّم من ایشان‌اند و مرا جز
متابعت و موافقت ایشان روی نیست، ایشان را موافقت و متابعت همی کنم که صلاح دل [100b] در آن است.
چنانکه ابن طلحه گوید رحمه الله، رباعی:

یکچند رهی به صبر کردن بفراشت
سر تافتن از تو سر فرازی پنداشت
در جستن و بوسیدن پایت پس ازین
با دامن تو دست یکی خواهد داشت

ای ماه روی که ماه را آرزوی آن است که موی بر فرق تو باشد، چنانکه تمیمی گوید، نظم:

مه را به مهان گر آرزویی بودی
بر فرق تو خواستی که مویی بودی

چون یکچند در محاق بودی گاه است که همچون ماه طلوع کنی و از درجه محاق بیرون آیی تا هم چشم
به جمال تو روشن کنم و هم دل به وصال تو خرم گردانم که خورشید نشاط من آنگاه بر آید که روی تو ببینم.
چنانکه امیر معزی رحمه الله گوید، غزل:

ای ماه فرو رفته اگر بر آیی
روشن تر و زیباتر و تابنده تر آیی
خرشید نشاطم ز سر کوه در آید
چون تو به نشاطی ز سر گوی در آیی

توقّع آن است که چون این خدمت مطالعه فرماید و برین معانی واقف شود آتش خشم را به آب لطف بنشاند و غبار کراهیت را به باران مساعدت [101a] ساکن گرداند تا آن جنگ نه از دل را آشتی از دل کنیم، بیت:

هر چند ز دل نبود جنگ من و تو آن به که ز جان و دل کنیم آشتی

نامهٔ چهل و چهارم در تازه کردن عشقِ قدیم

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

همیشه کعبهٔ حسنِ آن قبلهٔ خوب رویان چون کعبه میمون باد و مدام طالع مسعودِ آن اشتها دل و جان و محبوبِ عاشقان چون طلعتش همایون باد. نیکخواهش چون اهلِ قبله منصور باد و بد سگالش چون مخالفِ کعبه مقهور. هر که روی دل از کعبهٔ مهرش بتابد همچون بت از بامِ کعبه انداخته باد و هر که عنانِ ارادت از قبلهٔ اقبالش بگرداند همچون بت پرستار حرمِ کعبه باخته باد. مصراع: "به حقِ کعبه و آن کس که کعبه کرد بنا."²⁹⁶ اما بعد، بفرماید دانستن که در راهِ عشق نشیب و فراز بسیار باشد و در طریقِ دوستی جنگ و صلح بسیار افتد. [101b] اما تا قواعدِ دوستی محکم بود و بناء عشق استوار اگر طرفی خراب شود به عمارتِ آن قیام توان کرد و اگر خللی به گوشهٔ راه یابد بالتمامِ آن مشغول توان شد و مثالش چون درختی بود که تا به بخش بر جای باشد اگرچه بادِ خزان برگِ او همی رباید و بارِ او غارت همی کند بادِ بهاری بر اثر همی آید و بارِ دیگر او را تازه همی گرداند و به برگ و بارِ تمین و یسارِ او همی آراید و بزرگانِ عشق را به شراب وصف کرده‌اند: "تلخ است و خوش است عشقِ خوبان چو شراب." و شراب هر چند کهن تر بود قوتش بیشتر باشد. چنانکه گویند:

ذاتِ عشقِ ازلی را چو می آمد گهرش چون شود پیرتر آن روز قوی تر شمرش²⁹⁷

چون در میانِ ما این دوستی در جوانی افتاده‌است هرگز پیر نگردد و چون این عهد در قدیم رفته‌است هرگز شکست نپذیرد و ما مذهبِ آن قوم نداریم که گویند: "لِکُلِّ جَدِيدٍ لَدَّه." بلکه سنّتِ آن جماعت داریم که گویند:

²⁹⁶ قصیده شمارهٔ ۳۱ « قصاید » مواظ « سعدی (Erişim:04.12.2018) <https://ganjoor.net/saadi/mavaez/ghasides/sh31/>

²⁹⁷ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh95/> (Erişim:04.12.2018)

قصیده شمارهٔ ۹۵ « قصاید » دیوان اشعار « سنایی

"لِکَلِّ قَدِيمِ جَرْمِهِ." بر جمله من تیر از جعبهٔ خویش توانم انداخت و سخاوت از کیسهٔ خویش توانم کرد که این عشق در دل [102a] من چنان تازه شده‌است که گذشته را یاد همی پندارم و این دوستی در جان من چنان بیخ و شاخ زده‌است که رفته را باد همی انگارم. چنانکه گوید:

امسال مرا عشق بلونی دگر آمد	کز باد بسی صعبت‌تر و کرم‌تر آمد
گر بار مرا خون دل از دیده بیالود	امسال بیالودن خون جگر آمد
این عشق نه آن عشقست و این راه نه آن راه	عشقی دگرست این و ز راه دگر آمد

اگر روزی چند فترتی افتاد یا خذلانی روی نمود باز آمدیم هزار بار بنده‌تر از آنکه رفتیم و به صد هزار درجه عاشق‌تر از آنکه بودیم، نظم:

باز آمدم و غمانت باز آوردم	در عشق سخنهاى دراز آوردم

و بعد ازین نه سر آن عهدهٔ عهد بیابم و نه پای از خطهٔ خطِ فرمان بیرون نهم گاه خاک پای سگ کوی او بر سر همی مالم و گاه گردِ سمِّ اسبِ او در دیده همی کشم و در دل آنچه دارم از توددِ این است. چنانکه گویند:

مانخواهیم جز تو یارِ دگر	مانسازیم بی تو کارِ دگر
سر متاب از وفا که از سر باز	بر تو عاشق شدیم بارِ دگر

توقع آن است که چون بر مضمونِ این ابرام واقف شود احیای سنت کرم [102b] واجب دارد و عهود و موثقی قدیم را مهمل نگذارد و چشم و دل این بنده به جمال و کمالِ خویش روشن و مسرور گرداند تا آنچه به خبر مشاهده کند و آنچه به عیان گفته آمد. معاینهٔ ادراک کند که این حال نه بر آن جملتست که به زبان عبارت از آن توان کرد یا به شرح و بیان نشان از آن شاید دادِ دلی است و صد هزار غم و دیده‌ای است و صد هزار اشک قدی چون زلفِ او خمیده و عشقی چون جمالِ او به درجهٔ کمال رسیده. چنانکه **فخری گرگانی** گوید در قصهٔ ویس و رامین:

بیا تا روی من بینی چو دینار	بر آن دینار باران در شهبوار

بیا تا چشم من بینی چو جیحون
از آن جیحون جهان یکسر پر از خون
بیا تا قد من بینی خمیده
نشاط از من من از مردم رمیده
بیا تا مهر من بینی بر افزون
شده چون حسنت از اندازه بیرون²⁹⁸

یکچند ابرام دور داشتم و دردِ هجران اختیار کردم و گمان بردم که به صبر این عشق را علاج کنم یا به خویشتن‌داری این درد را درمان توان کرد و اکنون معلوم شد که آن گمان خطا بود و آن اندیشه فاسد که نه دل [103a] بی وصل او قرار می‌گیرد و نه جان بی جمال او آرام می‌یابد. چنانکه گویند:

یکچند برفتم و نبودم بی تو
گفتم که بسر نشود بسرمی نشود
هر روزی آن عشق زیادت است و هر ساعتی آن اشتیاق افزون‌تر، چنانکه گویند:

من عشق ندیده‌ام ازین اصلی‌تر
هر چند کهن‌ترست مستولی‌تر
بر جمله آن دل که دی فتنه بود امروز فتنه‌تر است و آن جان که بار شیفته بود، امسال شیفته‌تر. عاقبت آن حال این محنت بود، ندانم عاقبت این حال چه خواهد بود، نعوذ بالله من شرّها. چنانکه گویند:

تا دیده من پدید رخسار تو باز
شد خسته دلم به جان خریدار تو باز
گشتیم دگر پاره گرفتار تو باز
تا خود به کجا رسیم در کار تو باز

در اول کار و ابتداء عهد نه دیده خواب همی یافت از سیلاب آب و نه دل قرار همی گرفت از جولان عشق و اکنون چون دایره اول به آخر رسید و آغاز به انجام پیوست نه سر از پای همی توان دانست و نه اول از آخر فرق همی توان کرد، اول مشقت بود و آخر عذاب. چنانکه امیر معزی گوید:

[103b]

در اول کار بردی ای زیبا یار
از چشم و دلم بساحری خواب و قرار

²⁹⁸ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh104/> (Erişim:04.12.2018)

نامه نوشتن ویس به پیش «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

و اکنون سببی ساختی ای طرفه نگار تا آخر کار گشت چون اول کار

چون اول قدم در راستی نهاده‌ایم اگر چه مدتی جدا ماندیم امید چنان است که به هم باز رسیم چون دایره

که مدارا و بر راستی است لاجرم هم آخرش به اول همی پیوندد و هم اول به آخر موافقت همی کند، نظم:

مدار غم که چو بر راستی روان شده‌ایم به هم رسیم علی حال دایره کردار

نامهٔ چهل و پنجم در عاشق شدن معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

همه سعادت و سلامت آن دل فارغ بوده مشغول شده باد و آن جان آسوده مبتلا گشته که همچون سرو آزاد از صرصر قهر خمیده گشت و همچون گل تازه از هیبت و تف آفتاب اضطراب پوشیده شد. ایزد تعالی جمالش را چون گل تازه آراسته دارد [104a] و روزگارش چون سرو آزاد پیراسته. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که عشق بلایی است که به همه دلها برسد و دودی است که از همه روزنها بر آید نه هیچ دل را از وی خلاص است و نه هیچ جان را از وی نجاتی. پس چون حال چنین است نشاید عاشقان را ملامت کردن و بی دلان را طعنه زدن و گفته‌اند که عاشقان را غیبت مکنید که اگر کسی از عاشقی حذر توانستی کرد پیش‌نیکان گردیدی و اگر کسی از بلا توانستی گریخت اهل سلف بگریختندی. چنانکه فرخی گوید:

مرا تو گویی از عشق چون حذر نکنی به من نمای کسی کو کند ز عشق حذر
اگر بدست منستی حذر چنان کنمی که من بفر نمی عاشقی به روم و حذر²⁹⁹

هم برین معانی است این ابیات که سیفی گوید، نظم:

من از عشقست چه پرهیزم که عشقست با قضا ماند بدانکه خیره‌تر باشد که از وی بیش پرهیزم

²⁹⁹ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh55/> (Erişim:05.12.2018)

شماره ۵۵ «قصاید» دیوان اشعار «فرخی سیستانی»

همی گوشم که بگریزم و لیکن کی بود ممکن که بگریخت از قضا هرگز که تا من نیز بگریزم

پیوسته این معنی بر خاطر بنده کدر همی کند که آن خداوند بس فارغ و آزاد است از بندگان و عاشقان
خویش نه در رنج این همی نگرد [104b] و نه از محنت آن یاد همی آورد و ایشان از عجز و اضطرار به زبان حال
این تکرار همی کنند و این بیت می خواند، نظم:

عاشق شو یا تو بر کسی بر
تسا عافیست از بلا بدانی

نباید که این دعا مستجاب شود و از بی آزادی بندگی باشد و بر اثر این فراغت زحمتی پیدا آید که هم آن
گل تازه را پژمرده گرداند و هم آن سرو آزاد را خمیده و اکنون آن گمان یقین شد و آن اندیشه حقیقت. آن بلایی
که ما از عشق او همی دیدیم او از عشق دیگری همی بیند و آن محنت که ما از فراق او همی کشیدیم او از هجران
غیری کشید و همان شربت جان گزایی که به ما داد خود نیز همی خورد. چنانکه گویند:

تو یارِ دگر کسی و من یارِ تو
غمخوارِ دگر کسی و غمخوارِ تو
تو زارِ دگر کسی و من زارِ تو
در کارِ دگر کسی و در کارِ تو

چون قدم درین کوی نهاد و چاشنی این شربت بدانست امید چنان دارم که بعد ازین دست بخونِ عاشقان
نشورد و بیچاره را پشت پای نزند و روی از ایشان بر نگرداند تا چنانکه مکافات آن جور دید [105a] مجازات این
جفا بیند و بداند که هر چه خویشان نپسندد دیگر آن را روا نباید داشت تا پیوسته آسوده باشد. چنانکه گویند،
رباعی:

من بر تو بزار عاشق ای سیمین تر
تو بر دگری ز من بسی عاشق تر
ای جان و جهان هر چه کنی با چاگر
آن کن که ترا خوش از یارِ دگر

نامهٔ چهل و ششم در یارِ دیگر کردنِ معشوق و عتاب

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

روزگارانِ یگانهٔ روزگار و نادرِ زمانه که بد عهدتر از زمانه و بی وفاتر از روزگار است به عز و دولت آراسته باد.
روزگارش در دولت باد و دولتش بر زیادتِ بخش بیدار باد و از روزگار بر خوردار باد. یارِ نوشِ مبارک باد و عشقِ تازه
میمن، نظم:

ایزد چو هر آنچه می بیاید دادش عشقِ نو و یارِ نو مبارک بادش

اما بعد، بفرماید دانستن که در دل و سراپرِ ضمیر و خاطر و عقیدهٔ این بنده [105b] چنان بود که محبتی که میان ما قدیم است تا قیامت باقی خواهد بود. نه احداثِ زمانه را بر آن دستی بود و نه آفاتِ زوزگار را بر آن راهی. اکنون چون از آن جانب ملالتی پیدا آمد و روی دل به جایی دیگر گردانیده شد و پشت بر ما یکبارگی گردانیده آمد. جز صبر و تسلیم چاره نیست که دوستی به ستم نتوان کرد و عشق بازی به تکلف راست نیاید و از بهر این گفته‌اند: "بر دل خراج نیست." چون حال چنین شد که بر مهرِ ما مهرِ دیگری می‌گزیند و بر دوستی ما دوستی دیگر اختیار همی کند. ما نیز به جمالِ او میل بکنیم و به وصالِ او رغبت نماییم که طراوتِ کل چندان بود که دستِ اغیار بدو نرسیده باشد چون دستِ اغیار بدو رسید و طراوتِ او باطل شد. نه هیچ دل را بدو میل باشد و نه هیچ دماغ را بدو رغبتی. چنانکه گویند:

روی که دگر کسی نپوشید و بدید زلفی که کسی دگر بشوید و کشید
گر دیده به نادیدن او خون گرید من نیز بدان روی نخواهم نگرید

هر که روا دارد که خار بر گل‌گزیند با او جنگ نتوان کرد و هر که رضا دهد [106a] که گیاه جای سرو بگیرد او را پند نتوان داد. آن نیکوتر که بدو هیچ اعتراضی نکنی بل که از صحبتِ او احتراز کنی و این ترانه بر وی خوانی، چنانکه:

چون هر دونی به جای او می شاید شاید که دلم به مهرِ او نگراید
اکنون که همی کار به من بر باید سستت بگذارم اگرچه سختم آید

دولتی که از صحبتِ ما حاصل نیامده باشد رواست که از صحبتِ دیگران حاصل شود و سعادتِی که از دوستی ما مساعدت نکرده بود، ممکن است که از دوستی دیگران مساعدت کند و موافقت نماید. چنانکه گوید،
رباعی:

ز آن یار ترا جاه و جمال افزایش
هر وقت ازو نعمت و مال افزایش
ما را چه کنی ز ما و مال افزایش
کز عاشق درویش مال افزایش

این فصول و اغراض و امثال و ابیات از سرِ عبرت و ضجرت نوشته آمد و یاد کرده شد که گفته‌اند "هر کجا دردی بود بانگی بود" اما هنوز نه دل از تقاضا آن جمال فارغ است و نه جان از تماشای آن وصال خالی، چنانکه
سیفی گوید:

گرچه یار از من تبراً می کند
جان وصال او تقاضا می کند
[106b]

و ز چه نگشاید همی نقدی ازو
جان وصال او تقاضا می کند

هر چند دل را پند همی دهم و با او خصومت همی کنم سود همی ندارد، جواب همی دهد و همی گوید:
"معشوق تو خرشید است و همه عالم را از نور خرشید نصیب باشد. نور خویش نه از ایوان ملوک دریغ دارد و نه از ویرانه پیر زنان و همه را از انوار او عام است." چنانکه **فخری** گوید:

اگر زین آمد ای عاشق ترا درد
که یار تو بشد یاری دگر کرد
ندانستی که یارت هست خورشید
همه کس را به خرشیدست اومید
گاهی نزدیک باشد با تو که دور
ترا و دیگران را زو رسد نور³⁰⁰

چون بدین بی وفائی راضی شد و این بدعهدی اختیار کرد باری طمع آن دارم که ما را به دعا یاد دارد و حق صحبت فرو نگذارد. چنانکه گویند:

³⁰⁰ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh67/> (Erişim:05.12.2018)

نامه هفتم اندرگریستن به « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

گر خوش بودت بوصل با یار ای دل ما را بدعا ییاد همی داد ای دل

شرط آن است که چون با دوستان در باغِ پیشینی از داغِ بی‌دلان یاد کنی و چون با یاران به تماشا و نشاط مشغول شوی غمگینان را فراموش نکنی و بدانکه گردشِ چرخ را کارِ این است که یکی را باغِ همی دهد و یکی را داغِ همی نهد، [107a] یکی را در بوستان همی نشاند و یکی را در بیت الاحزان خاکِ حیرت بر تارک همی افشاند و هرگز دریغ نخورد. چنانکه **فخری** گوید، مثنوی:

شما را گر هزاران گونه باغست	مرا بر دل هزاران گونه داغست
شما را بخت جفت و باغ دادست	دل‌م را عشق درد و داغ دادست
چنین بودست دائم گردشِ چرخ	دگر گون باید از وی هر کسی برخ ³⁰¹
یکی را جام بر کف یار در بر	یکی را سنگ بر دل خاک بر سر ³⁰²

در جمله دل را به یک چیز تسلی همی باشد و سکونتی حاصل همی شود و آن آنست که همی گوید چون به عهدِ ما وفا نکرد به عهدِ دیگری هم وفا نکند و چون دوستی ما را در دل او ثباتی نبود دوستی دیگران را نیز هم مداری نبود که هنرِ مردم در اول و آخر یکسان است. چنانکه شاعر گوید:

هر چند تو در وفاءِ دیگر یاری	باید ز حسد مرا همی دشواری
دانم که از تو زود دل بر داری	ما را چو گذاشتی ورا بگذاری

سخن دراز شد بدین بیت اختصار کنیم و اقتصار سازیم، چنانکه گویند:

بی ما چو شرابِ ناب گیری بر دست	شمرمت بادا و لیک نوشت بادا ³⁰³

[107b]

³⁰¹ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh25/> (Erişim:05.12.2018)

بغایت رسیدن عشق... «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

³⁰² <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh25/> (Erişim:05.12.2018)

آگاهی یافتن و پرواز... «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

³⁰³ <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/robacee/sh2/> (Erişim:05.12.2018) انوری «رباعیات» دیوان اشعار

نامهٔ چهل و هفتم در گرفتار شدن به دست ناسزا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهٖ تَقْتِي

همه بقا و سعادت آن در در صدف مانده و آن گوهر در سنگ مانده شده باد که هم تاج سلاطین به وجود او مشتاق است و هم افسر ملوک به جمال او محتاج. ایزد تعالی آن در را از آن صدف نجات دهد و آن گوهر را از آن سنگ خلاص. تا گاه جهان را چون آفتاب به جمال خویش روشن همی گرداند و گاه چون ماه آفاق را به انوار خویش منور همی دارد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که حکمت الهی و صنع ربانی چنان اقتضا کرده است که هر کجا چیزی لطیف است در چیزی کثیف تعبیه است، چون زر در میان خاک و گوهر در میان سنگ و مروارید در قعر دریا و گل در میان خار و مشک در ناف آهو و شاهد در کام نحل و امثال و اخوات و قراین و نظایر این بسیار است و همه نشاید شمرد [108a] و از بهر آن گفته‌اند که "هر جوری را غولی در پی است و هر گنجی را ماری." چنانکه **علی زندنجی** گوید، رباعی:

آن سرو سمن سینه و آن وردِ طری	با خار مغیلان ز قضا شد قدری
دردا که شکارِ زاغ شد باز سپید	عیبا که به دامِ غول افتاد پری

و از امثال این است آن دوبیت که **عز الدین سعد الله تهجرانی** گوید، رباعی:

حیفست عظیم کان ملک سیرتِ یار	با دیو بود همیشه او را سر و کار
مسکین دل آگینه در صحبتِ سنگ	حیران تن نازک گل از زحمتِ خار

و این یک بیت هم برین منوال است که در آن قصیده گفته‌اند، بیت:

نه خمیری بود در جهان بی خماری	نه بی خار باشد گل کامکاری

و در فخری‌نامه هم چنین بیتی از جملهٔ ابیات **سنایی** آورده است، نظم:

نه بود گنج در جهان بی رنج ز آنکه مارست خفته بر سر گنج³⁰⁴

هر چند حال جهان برین جملتست همی نتوانم دید آن درّ ثمین را با شبه درّ یک عقد کشیده و آن گوهرِ نفیس را به آخرِ مهره در یک طویله جمع کرده که فرشته را با دیو در یک موضع نتوان دید و حور را [108b] با غول در یک مجلس نشاید نشاند و ترهات مسلمة کذاب را با قرآن مجید در یک صحیفه نتوان نوشت اما چون نهادِ دهر و مزاج روزگار چنین است که هر شریفی تحتِ وضعی است و هر نفیسی در دستِ خسیسی چه توان کرد این عجب نباید داشت و این معنی غریب نباید شمرد که همه نتایج تقدیر است. چنانکه گوید، نظم:

دردست خسی تو و عجب نیست کامروز اسبی که به کار آید بی داغ خری

نیست³⁰⁵

با این همه هر چند دل را خرسندی همی دهم و این ابیات و امثال بر وی همی خوانم سود همی ندارد و با من پیوسته داوری همی کند و همی گوید آن را که بر دیده همی باید نشاند در پیشِ نااهل ایستاده چون توان دید و آن کس که دل و جان را خدمت او باید کرد در خدمتِ ناسزای، آری چگونه رضا توان داد و گفته‌اند که صحبتِ نا اهل عذاب است. چنانکه حسین نجیب گوید:

بر پای ستادن توای شمع سرای پیش هر خس مراد را ورد ز پای
بر پای چگونه بینم از بهر خدای آنرا که بدیده بر همی خواهم جای

[109a]

هرگز نشان که داد که شاه را خدمتِ راه باید کرد یا گمان که برد که پری را مسخر دیو باید بود و بیم آن است که ازین تغابن دیوانه شوم و ازین قهر به کافری اتمم و ازین جور از ایمان بر آیم. نظم:

پری گرفته و دیوانه گشته از بی آن که پیش دیو همی بینم ایستاده پری

³⁰⁴ <https://ganjoor.net/sanaee/hadighe/hdgh02/sh10/> (Erişim:05.12.2018)

در وجد و حال «الباب الثانی» «حدیقة الحقیقه» سنایی

³⁰⁵ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh64/> (Erişim:05.12.2018)

غزل شماره ۶۴ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی

چون حال چنین است نه با چرخ داوری همی توانم کرد و نه با روزگار خصومت که چاره این بیچارگی صبر است و درمان این درد تسلیم و در حمایتِ صبر و تسلیم گریخته‌ام تا باشد که کارها به عنایتِ ایشان نیکو شود که گفته‌اند "الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَحِ". اما این بیت وردِ خود کرده‌ام، چنانکه یکی از شعرا گوید:

پیوسته دل رهی از نیست بدرد ک‌آهو بره را خدمتِ سگ باید کرد

نامهٔ چهل و هشتم در شکایتِ خصمان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهٖ تَقْتِي

[109b]

زندگانی آن مایهٔ زندگانی و سرمایهٔ شادمانی که همچون جان قبلهٔ معانی است و همچون دل کعبهٔ امانی، در ضمان سلامت و امانِ سعادت هزار سال باد. سلامت قرینِ او باد و سعادت همنشینِ او، هر که جز سعادتِ او جوید قرینِ شقاوت باد و هر که جز سلامتِ او خواهد همنشینِ ندامت باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که چون بناء عشق در دل محکم شد بهر تخلیطی از جای نجنبند و چون قواعدِ مهربانی در سینه استوار گشت بهر تهدیدی خلل نپذیرد، اما خصمان هر چند که توانند قصد همی کنند تا آن اساس را خراب کنند و حيله همی سازند تا آن قاعده را متزلزل گردانند. چون قدرتِ آن دارند که آن نفس از لوحِ دل محو کنند و آن صورت از صحیفهٔ دل بر دارند ما را به صورت از یکدیگر مهجور همی کنند و به ظاهر از یکدیگر محروم همی گردانند و همی ندانند که چون در اصل جدایی نیست. جدایی فرع را پس اثری نبود مجنون را از لیلی جدا کردند گفت "چون دل من پیوسته لیلی را همی بیند اگر به چشم بینم یا نه بینم روا دارم" [110a] و عبارت از آن حال این است که

خواجه سنایی گوید، نظم:

چون آمد و شد بریدم از کوی تو من دانم بر هم ز گفت بد گوی تو من

بر خیره چرا نکه کنم سوی تو من
بر عشق تو عاشقم نه بر روی تو من³⁰⁶

و اگرچه حال چنین است که یاد کرده آمد نامردی بود و نا جوانمردی عاشق را از معشوق جدا کردن و بی دل را از دلدار مهجور گردانیدن تا این ترانه حسب حال او شود و در احوال او لایق گردد، نظم:

از صحبت تو مرا جدا می دارند
پشتم ز فراق تو دو تا می دارند
بر سنگ همی زخم زانده سر خویش
و این سنگ دلان چنین روا می دارند

ما در تمناء آنم تا از ارتیاح وصال به تمامتر بهره برداریم و خصمان در تدبیر آن تا این مقدار نیز زوال گردانند و واهی کنند، بیت :

نا کرده بگوی وصل روزی پرواز
نا گفته شبی بال لب نوشین تو راز
خشم تو همی کند نگارینا ساز
تا از رخ چون ماه تووم دارد باز

چون در شرع رخصت هست ظالمان را بد گفتن و در عقل اجازت هست بی رحمتان را نفرین خواندن. مرا معذور دارند اگر دعای بد گویم [110b] کسانی را که بر دل من نبخشایند و بر جان من رحمت نکنند. چنانکه گویند:

راهی که مرا به وصل بودی پیوست
خشمی که مباد زنده آن راه نبست³⁰⁷
و اکنون ز غم عشق تو ای عشوه پرست
غمهء من دل شده در هم زد دست

اگر مقصود ایشان رنج تن و درد دل من است این خود بحمد الله بی قصد ایشان حاصل است و بهیچ پیوند حاصل نیست. چنانکه ابن طلحه گوید:

شکر ایزد را که هرچه اسباب بلاست
باری ز کسی دگر نمی باید خواست

³⁰⁶ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh329/> (Erişim:19.12.2018)

شماره ۲۲۹ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی

³⁰⁷ <http://ensani.ir/file/download/article/20120329102812-2070-42.pdf> (Erişim:19.12.2018) /

محسن ذاکر الحسینی « الاخطارات في المختارات » نامه فرهنگستان ۲/۵، ص ۱۱۸

پس حال درین معنی چنان است که هم **ابن طلحه** گوید، بیت:

دشمن به دعاء شب چرا برخیزد چون من به چنین روز نشستم ز تو دوست³⁰⁸

نامهٔ چهل و نهم در تخلیصِ خصمان و اشارت بدانکه

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه و التوفيق

همیشه کوكبِ حسن بر آسمانِ جمالِ آن ماه روی تابنده باد و مرکبِ اقبال در بارگاهِ کمالِ آن خورشید طلعت زین کرده باد. ماه و خورشید [111a] غلامِ جمال و کمالِ او و دولت و اقبال رهئی عز و جلالِ او. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که آدمی بی دوست و دشمن نباشد و همچنان که مر او را دوستانِ نیک گویند دشمنانِ بد گویند و هیچ کس را از زبانِ بد گویان خلاص و نجات نبوده است و نباشد. خدا را تعالی و تقدس مشرکان به انباز اثبات کردند و ترسایان به زن و فرزند موصوف داشتند و پیغامبر علیه الصلوة والسلام را به ساحر و کذاب منسوب کردند و هم خدای عز و جل از آن صفات منزّه است و هم پیغامبران ازین معانی مقدس. پس چون حال چنین است واجب چنان کند که اوّل دوست از دشمن بدانند و ناصح از حاسد فرق کنند، پس آنگاه بسخن ایشان مبالغت نمایند و به جانبِ ایشان التفات کنند و آن خداوند نه این طریق همی سپرد و نه برین جاده همی رود، هم سخن حاسدان همی شنود و هم دروغِ دشمنان باور همی دارد تا این ترانه و ابیات حسبِ حال بنده همی شود. چنانکه یکی از شعرا گوید:

[111b]

با روی گران کنی و در خشم شوی	بر بنده دروغ دشمنان می شوی
نیکوتر ازین چگونه یابم که توی	گویند به جوی غمگساری بنوی

شمارهٔ ۶۲ « رباعیات » دیوان اشعار « انوری (Erişim:19.12.2018) <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/robaeca/sh62/> ³⁰⁸

شرط نباشد دوستان را به قول دشمنان آزدن و قصد بیگانگان در حق بندگان روا داشتن که هم آن خیال محال باشد و همان تصویر تزویر. چنانکه یکی از شعرا گوید، شعر:

بد گوی بدم گفت و تراست خیال واللّه که همه دروغ گفتند و محال
ما زار مرا و گوش بد گوی به مال کآزدن دوستان ندارند به فال

در جمله نباید دانست که هر که سخن بد گویند بشنود و اصفا واجب دارد با ایشان در آن معامله مشترک باشد که اگر به گفتن راضی نبودی بشنودن همداستانی بکردی. چنانکه لبیبی گفته است:

گر ز بد گوی تو سخن شنوی بر تو تهمت نهم ز روی خرد
گر بدان بد نبودئی راضی پشت او مرا نگفتی بد³⁰⁹

اگرچه بنی آدم از عیب خالی نیست چون سماع عیب از دشمنان کند زشت تر نماید، نه بینی که آدمی دشمن دیو است او را به زشت ترین وجهی [112a] بر دیوارها صورت نگارند و هیبت پدید کند، چنانکه عمیق گوید:

بلی دیو زشتست لیکن نه چو نان که اولاً به دیوار بینی مصوّر

در جمله بنده را دریغ می آید شمع شریف آن خداوند را به چنان ترهات مشغول شدن و خاطر آن خداوند و بزرگوار را به چنان خرافات مایل شدن و خود دریغ باشد حقه گوهر را به خر مهره مشغول داشتن و درج در را به شبه خر انباشتن. توقع آن است که چون بدین خدمت واقف شود نفس نفس خود را از خسیسان صیانت واجب دارد و شخص لطیف خویش را از دونان دوری از فرائض شمرد که زیرکان گفته اند، مصراع:

هر که دونان نشیند همچو ایشان دون شود³¹⁰

فی الجملة انشا الله که بدین گرانجانیها و ابرام و تصدیع بنده را معذور دارد و به حجاب کرم خود بیوشاند.

شماره ۵۳ « قصاد و قطعات » دیوان اشعار « سنایی (Erişim:19.12.2018) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghgh/sh53/>

[ابن سینا] شماره ۸۲، پیانی ۱۹۶ - بهمن ماه ۱۳۹۲، ص ۴۴، کتاب ماه ادبیات³¹⁰

نامه پنجاهمین در پاک نداشتن از مخاصمتِ خصمان

بسم الله الرحمن الرحيم

[112b]

فتنه کون عالم و آشوب جان بنی آدم که کون عالم از او همی نازد و روان آدم از فخر جمال او همی افزاد مخصوص است به سلام و خدمت این درویش دل ریش که چون آدم در بسیط عالم متحیر می گردد و بر حال خویش همی گیرد و همی گوید بار خدایا، آن فتنه کون عالم را در ضمان سلامت دار و آن آشوب جان بنی آدم را در امان سعادت. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که هر که در میدان عشق و عاشقی جولان خواهد کرد و بر مرکب شوق و اشتیاق سواری خواهد نمود چنان باید که در اول قدم دل در بازد و در دوم قدم به ترک جان بگوید که تا در بند دل و جان باشد نه به وصال دلبر تواند رسید و نه صحبت جانان تواند یافت و چون دل در باخت وصال دلبر روی نمود و چون جان فدا کرد جمال جانان کشف گشت و از امثال این احوال غواص و دریا و در است که تا غواص به ترک جهان روشن نگوید و جان عزیز در خطه مخاطره مخطور گرداند و تن نازنین در دریای تیره خونخوار نکوسار نیندازد در شب افروز به دست نتواند آورد پس هر که [113a] دل از جان بر نتواند گرفت و چهار تکبر بر دو عالم چون مرد عالم نتواند زد و لالایی وار منادی در جهان نتواند داد. چنانکه گوید:

بلاست عشق و منم کز بلا نپرهیزم³¹¹ به جان و دیده خوش از دامنش در آویزم

او را گرد این میدان نباید گشت و در این بلا نباید کوفت عشق با عافیت راست نیاید و صلاح با مخاصمت

جفت نگیرد. چنانکه سنایی گوید:

عشق ورزی و عافیت طلبی عشق با عافیت کدام بود³¹²

³¹¹ http://daneshnameh.srbiau.ac.ir/article_4165_7bc5fe03e7260227912b2bad7e849aae.pdf (Erişim:19.12.2018)

[احمد غزالی] جایگاه عرفان در دیوان پروین اعتصامی، دکتر عبدالرضا مظاهری، ص 173

³¹² <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh147/> (Erişim:19.12.2018)

شماره ۱۴۷ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

و این معانی بر دل این عاشق صادق نشسته است و این فصول بر لوح جان نقش کرده. لاجرم نه از خصم باک همی دارد و نه از شمشیر روی همی گرداند و سر بر کف دست نهاده است و به ترک جان بگفته و دست از دل نشسته. چنانکه گویند:

خصم تو سخن گفت مرا جنگ آمیغ و آواز بلند کرد چون رعد از میغ
آن کس نه منم که گیرم از خصم کریغ هم سیم دیت دارم و هم گردن تیغ

اگر آتش پیش آید چون ابرهیم درود شوم و باک ندارم و اگر جهان تیغ گیرد چون جرجیس روی نگردانم و

مردوار پیش روم. چنانکه ابن طلحه گوید:

[113b]

خصم تو اگر باز ندارد ز تو جنگ صد گونه برای تو بر آمیزم رنگ
بنشینم اگر کار به نام آید و تنگ بر آتش چون کباب و بر تیغ چو زنگ³¹³

اگر همه عالم بدین خصمی برخیزند و همه آفاق بدین مخاصمت به یرون آیند یک ذره این محبت کم

نشود و یک خردل این مودت نقصان نپذیرد:

گر خصم شود مرا بکینی زن و مرد سودای تو از سرم برون نتوان کرد
گرچه ز دل رهی بر آوردی کرد تا جان دارم غمان تو خواهم خورد

پیش از آن نباشد که با خصمان مردامرد جنگ باید کرد و با دشمنان رویاروی تیغ باید زد هم آن جنگ را

آماده‌ام و هم آن تیغ را گردن نهاده، چنانکه یاد کرده‌اند:

با خصم تو گر کار به تیغم آید حاشا که ازو رای گریغم آید
من جان بدهم ز دست و عشقت ندهم کان روی بیدیگران دریغم آید

³¹³ باخرزی (Erişim:19.12.2018) <https://library.tebyan.net/fa/Viewer/Text/196259/5>

نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 113، 662، چاپ دوم 1375

بسیار جهد کردم تا این پرده نباید درید و این راز آشکارا نباید کرد و اکنون هم کار به جان رسیده است و هم کارد به استخوان، پیش ازین مراعاتِ خصمانِ بخواهم کرد و بعد ازین دشمنان را دوستی نخواهم نمود که بدترین حادثاتِ جهان مرگ است چون مرگ بر دل خوش کردم [114a] و به ترکِ جان بگفتم تا جان دارم با خصم همی زنم و در دل هیچ باک ندارم، چنانکه فخری گوید:

چه باشد گر شود راز آشکارا	چه باید کردنم چندین مدارا
بجز شمشیر بر جانم چه بارد	جهان جز مرگ پیش من چه آرد
ز دریا کی نپرهیزد گهر جوی	ز دشمن کی حذر دارد هنر جوی
یکوه و دشت تا گیرد شکاری	فراوان رنج بیند دام داری
بتن جان چون توانم دادن از دست ³¹⁴	مرا چون تو شکاری مانده در دست

اگرچه این بلاها را ایستاده‌ام و دل برین غمها نهاده‌ام از آن همی ترسم که چون خصم را بی‌آزارم و دشمن را مقهور گردانم سازگاری از بخت و دولت نیایم که نه با بخت بد مخاصمت توانم کرد و نه با دولتِ بر گشته مقاومت توانم نمود و تا بخت و سعادت هر دو مساعدت نکنند مقصود بر نیاید. چنانکه گویند، رباعی:

باشد که ترا بکف توانم آورد	خصم تو روز و شب کنم ساز نبرد
با بختِ نگون خویش چه توانم کرد	با خصم تو گیرم که زنم مردامرد

[114b]

نامه پنجاه و یکم در نصیحت و پند و زجر از صحبتِ نا اهلان

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

جان و جهان عاشقان و چشم و چراغ بی دلان که همچون جان و جهان بایسته است و همچون چشم و چراغ شایسته. سلام و تحیت این عاشق بی دل بخواند که جان در باخته است و بترکِ جهان بگفته. نه از جان لذتی

³¹⁴ <https://ganjoor.net/asad/veysoramain/sh104/> (Erişim:20.12.2018)

نامه نوشتن ویس به « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

همی یابد و نه از جهان منفعتی همی گیرد. لذّاتش آن است که بدان جمال همی نازد و منفعتش آنکه به وصال اومید همی دارد. ایزد تعالی این نازش پاینده دارد و این امید فزاینده. بِمَنِّهِ وَ فَضْلِهِ. اما بعد، بفرماید دانستن که هر چیزی را جنسی است و هر کسی را مثلی و هر جنس به جنسِ خویش گراید و هر مثل به مثلِ خویش مایل گردد و از بهر این گفته‌اند که "الجنس الی الجنس امیل". هر چه نه با جنسِ [115a] خویش بیامیزد قدرش باطل شود و هر که نه با مثلِ خویش صحبت دارد حرمتش زایل گردد. اگر مشک با خاک بر آمیزی قدرش ناچیز شود و اگر دُر با شبه هم طویله کنی قیمتش نقصان پذیرد و از بهر این گفته‌اند: "بیش از ما مردمان زیرکِ دانا." چنانکه عیاضی گوید:

با کم از خویشتن میاش قرین تا تو زو کم نکردی او ز تو بیش
مشک با خاک چون بر آمیزی داده باشد به خاک قیمتِ خویش

هر که با دونان صحبت دارد بدونِ همتی موصوف شود و هر که با ناجنسان مجالست کند بی جنسی منسوب گردد و دونِ همتی و بی حمیتی به حال مردم و مردم زادگان لایق نباشد و مردِ دانا هرگز خرِ لنگ با اسبِ راهوار بر یک طویله نبندد و روباهِ ماده را با شیرانِ شرزه به آب‌خور نیارند و بومِ منحوس را با همای فرخنده در یک خانه نگذارند و باز سپیدِ شکاری را با کوف و کرکس بر دست نگیرند و گنجشکِ ضعیف را با طوطی ناقص در قفس نکند و دیوِ لعین را با فرشتهٔ روحانی بر دفتر صورت ننگارند و حورِ العینِ بهشتی را با غولِ [115b] بیابانی بر سفره نشانند و این ترانه و ابیات لایق این حال است، چنانکه **خوافی** گوید:

طاوسِ خرامی ای چو آراسته باغ خصمِ تو چو زاغِ پیسه و مانده براغ
زو دوری کن که هرگز ای چشم و چراغ نشنید کسی قرین طاوس کلاغ

این معانی بر طریقِ تنبیه گفته آمد و این سخن بر سبیلِ نصیحت یاد کرده شد. اگر داند که غرض این بنده ازین تنبیه صیانت عرض آن خداوند است و مقصود این دعاگوی ازین نصیحت احتشامِ آن بزرگوار است برین جمله برود و از صحبتِ آن قوم احتراز واجب دارد و اگر این خادم را صاحبِ غرض داند و این نصیحت را ژاژ و هدیایان و سفساف انگارد کار بدانجا رسد که به زبانِ طعنه این ابیات بر باید خواند، چنانکه گوید:

گر قیمت و قدرِ خویش بشناختی با مردم کم قیمت کم ساختی
 ما را به وصالِ خویش بنواختی و ز ما به کسی دگر نپرداختی

اگرچه از آن مصاحبت مقاصد حاصل می شود و از آن مجالست اغراض میسر همی گردد اما هنوز غافل است از آن که آن گل را خارهاست و آن خمر را خمارها و چون از خوابِ غفلت بیداری کرامت شود [116a] تشویر و پشیمانی سود ندارد، چنانکه گویند: "فردای کند خمار کامشب مستی.³¹⁵" اما صد ساله کامرانی آن نیرزد که از دشمنان طعنه باید شنید و هزار ساله تماشا بدان گران کند که از روزگار ندامتی باید دید. چنانکه **فخری گرگانی** گوید، نظم:

بیک روزه مرادی کیش برانی چه باید برد ننگ جاودانی
 نیرزد کام صد ساله یکی ننگ کز و بر جان بماند جاودان زنگ³¹⁶

فی الجملة باید دانست که صحبتِ خس هم آبِ چشم بریزد و هم آبِ روی و اگر به ظاهر خواهی نگه کن که هر گاه که خس در چشم افتد آب از چشم همی ریزد و اگر به حقیقت خواهی بیآزمایی که هر که باخسان صحبت همی دارد آبِ رویش ریخته می شود و از بهر این گفته‌اند، نظم:

بیش دار که تا با تو که آمیزد خس زیرا همه آب دیده‌ها ریزد خس³¹⁷

نامه پنجاه و دوم در راستی و سازکاری از بیمِ خصم

بسم الله الرحمن الرحيم

[116b]

³¹⁵ رباعی شماره ۶۳۲ « رباعیات » ابوسعید ابوالخیر (Erişim:20.12.2018) <https://ganjoor.net/abusaeed/robaee-aa/sh632/>

³¹⁶ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh30/> (Erişim:20.12.2018)

رسیدن ویس و رامین به هم « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

³¹⁷ <http://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh311/> (Erişim:20.12.2018)

شماره ۳۱۱ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی

همه سعادت و سلامت آن زیبا خلق نیکو خلق خوب صورت پسندیده سیرت آراسته منظر پیرآسته مخبر که خلقش از خلق نیکوتر است و سیرتش از صورت زیباتر و منظرش از مخبر لطیف‌تر است و مخبرش از منظر. ایزد تعالی آن خلق و خلق را و آن صورت و سیرت را و آن منظر و مخبر را آراسته و پیرآسته دارد. بِمَنِّهِ وَ فَضْلِهِ. اما بعد، بفرماید دانستن که چون عهود و موثقی محبت از هر دو جانب تأکید یافته باشد و شرایط و قواعد مودت از هر دو طرف مؤید گشته. اگرچه دشمنان قصدها کنند و دشمنان مکرها سازند نه آن عهود را تباه توانند کرد و نه آن شرط را باطل. بحمد الله تعالی شرایط و عهود ما در ابتدا چنین بوده است و تا انتها چنین خواهد بود که جز رضای یکدیگر نجویم و جز در وفای یکدیگر نبویم. چنانکه فرخی گوید، نظم:

یار چو تو باید و عاشق چو من
نیست چو ما در همه گیتی دو تن
تو همه از مهر من آری حدیث
من همه از عشق تو گویم سخن³¹⁸

چون از تهنیب خصمان مجال وصال همی توانم یافت و از بیم دشمنان [117a] سعادت مجالست میسر همی نشود. گاه دل را تسلی همی دهم بدانکه هر نشینی را فرازی است و گاه جان را خرسند همی گردانم بدانکه هر امروزی را فردایی است و عبارت ازین ترانه است، چنانکه خالد هروی گوید:

فراقا کم کن این بیداد کاخر
جهان تا جاودان چو نیز نماند

چون هم بر اعتقاد یکدیگر واقفیم و هم بر سرائر یکدیگر مطلع که دل جز طریق موافقت همی نسپرد و جان جز کتاب مساعدت همی نخواند. اگر به صورت محرومیم و به ظاهر مهجور باک نباید داشت که راستی دل آدمی شخص را در موافقت آرد و سازگاری جان چشم را در مطاوعت و متابعت. و مثال دوستی چون چشمه آب است که چون آب از باطن زائد جاوید بماند. و چون از ظاهر درآید زود فانی شود از آنجا که راستی دل و سازگاری باطن است. امید چنان است که عاقبت این فراق وصال ابدی خواهد بود و سرانجام این مفارقت موافقتی سرمدی روی خواهد نمود و دشمن کامیها به هوای دل دوستان خواهد بود. چنانکه گوینده این حرف گوید:

[117b]

³¹⁸ <https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar/s002/sh72/> (Erişim:20.12.2018)

سورة البقره - ۲ « کشف الاسرار » رشیدالدین میبدی

چه باشد گر بود سالی جدایی
و ز آن پَس جاودانه آشنایی³¹⁹

نبینم راست‌تر زین دل که با ماست
بباید کامها چون دل بود راست³²⁰

نامه پنجاه و سیوم در بد گفتن معشوق و خجالت بردن

بسم الله الرحمن الرحيم

همه بقا و سعادت آن ماه بی گناه خجل گشته و آن آفتاب بی غبار متغیر شده باد که ذاتش چون ماه منزه است از تعلل و صفاتش چون آفتاب مطهر است از تغیر. ایزد تعالی جمالش چون ماه آراسته دارد و کمالش چون آفتاب ناکاسته. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که بد گویند در جهان بسیارند و اگر هر که بد گوید او را زجری کنند یا هر که خطایی کند او را جفائی گویند و با او مخاصمتی پیوندند پس کار دراز و دشوار شود:

دراز کاری دارم که هر سگی را من
بهر خروشی خواهم زدن همی سنگی³²¹

هرگز خشمه آفتاب به کل نتوان اندود و عالمیان را معلوم است که [118a] خاک خشک بر دیوار نگیرد و دریای زاخر به زبان سگ پلید نشود. اگر بیماری گوید شکر تلخ است یا نابینایی گوید آفتاب تاریک است نه قول این مقبول باشد و نه دعوی آن مسموع که شکر بشیرینی معروف‌تر از آن است که آن را به تلخی موصوف توان کرد و آفتاب به روشنائی مشهورتر از آن است که او را به تیرگی نام توان برد اما هر کجا رویی سپید باشد خالی سیاه به روی زند دفع چشم بد را پس طعنه حاسدان و تهمت بد گویند همچون خالی است بر روی روزگار بت رویان و چون حال چنین است باید که دل عزیز خویش را بدین معنی مشغول ندارد و طبع لطیف را بدین سخن متغیر نگرداند و نه اندیشه کرد و عذری باید خواست و گمان نبرد که این معانی را تدارکی باید کرد که برات ذات او این اعدار همی خواهد و صفات او این تدارک همی کند او را فارغ و آزاد همی باید بود. چنانکه سنایی گوید، نظم:

³¹⁹ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh53/> (Erişim:20.12.2018)

رفتن رامین به گوراب « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

³²⁰ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh27/> (Erişim:20.12.2018)

اندر باز آمدن دایه « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

³²¹ <https://ganjooor.net/sanaee/divans/ghgh/sh188/> (Erişim:04.01.2019)

شماره ۱۸۸ « قصاید و قطعات » دیوان اشعار « سنایی

گاه عدو گوید هست آن چنان
 گاه ولی گوید بعید آن چنین
 او ز همه فارغ و آزاد و خوش
 چون گل و چون سوسن و چون یاسمین³²²

[118b]

اگر این سخن با من گفته‌اند و این تخلیط با من کرده‌اند نه به گوش در گذاشته‌ام و نه به دل راه داده و از آنچه در دل است عبارت همی دهم بدین ابیات که هم سنایی گوید، رباعی:

گر بد گویی ترا بدی گفت ای ماه
 هرگز نشود بر تو دل بنده تباه
 از گفته بد گوی مرا عذر خواه
 کآینده سیه نگردد از روی سیاه³²³

هر گاه که دل را ازین معنی سؤال همی کنم پاسخ همی دهد و همی گوید:

هرگز بت من روی به کس ننمودست
 و این گفت و مگوی مردمان بیهودست³²⁴

نامه پنجاه و چهارم در عهد و شرایط و مواثق

بسم الله الرحمن الرحيم

همیشه مرکب دولت در بارگاه عزت آن سلطان خوب رویان داشته باد و رایت مرتبت بر درگاه خشم آن پادشاه نیکوان افراشته باد و آن خداوند ملوکوار بر سریر سرور نشسته و خوب رویان بنده‌وار صف کشیده و سماطین زده و این بنده از دور تبسم کنان همی گوید [119a] بار خدایا این دولت را تا حشر پاینده دار و این

³²² <https://ganjooor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh160/> (Erişim:04.01.2019)

شماره ۱۶۰ «قصاید» دیوان اشعار «سنایی

³²³ <https://ganjooor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh355/> (Erişim:04.01.2019)

شماره ۳۵۵ «رباعیات» دیوان اشعار «سنایی

³²⁴ <https://ganjooor.net/eraghi/divane/robaee/sh19/> (Erişim:04.01.2019)

رباعی شماره ۱۹ «رباعیات» دیوان اشعار «عراقی

آفتاب را تا قیامت تابنده دار. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که عهد بستن و بدان باز آمدن و شرط کردن و بدان وفا نمودن و راستی کردن هم در دین و هم در دنیا معهود است و هم در عقل و شرع محمود و هر که آن عهده عهد بیرون آید از وی همه حسابها بر توان گرفت و هر که به امانت شرط قیام کند بر وی به همه چیزها اعتماد توان کرد که مقام همه اعتمادی دارد. چنانکه گویند، رباعی:

منگر تو بدانکه ذو فنون آید مرد در عهد نگاه کن که چون آید مرد
از عهده عهد اگر برون آید مرد از هرچه گمان بری فزون آید مرد³²⁵

مدتی مدید است تا این خادم کمر خدمت آن خداوند بر میان دارد و حلقه بندگی در گوش کرده است اگرچه در خدمت تقصیرها رفته است و در بندگی مخالفتها نموده از آنجا که کرم عهد و حسن خلق آن خداوند است هیچ باقی نگذاشته است و در بنده نوازی هیچ تقصیر روا نداشته. اکنون اگر رای خداوندی اقتضا فرماید [119b] تأکید محبت و وثیقت مودت را عهد و شرطی کنیم بر آن جمله که آن خداوند بر صحبت بنده بدل نگزیند و نه این بنده بر خدمت آن خداوند مزید جوید. چنانکه فخری گوید:

من مر ترا پسندم تو مر مرا پسندی من سوی تو گرایم تو سوی من گرای
به تو بدل نجویم بر من بدل نجویی هم من وفا نمایم هم تو وفا نمایی³²⁶

اگر سر آن دارد که سر ازین عهد نیابد و پای ازین شرط بیرون نهد اعلام فرماید و وقت و موضع معین گرداند تا بدان وفا کرده شود و اگر سر این عهد و دل این شرط ندارد خبر دهد تا بیش ازین صداع ندهیم و بیش ازین ابرام نمائیم که بیهوده بزرگان را درد سر نتوان داد و بی فائده خداوندان را ملالت نتوان افزود و هر بنا که بنیاد آن محکم نباشد بر ثبات آن معول نتوان کرد و هر درخت که بیخ آن استوار نباشد از شاخ او ثمره طمع نتوان داشت و بنیاد بناء دوستی عهد است و بیخ درست محبت شرط تا عهد و شرط درست و محکم نباشد نه شاخ محبت را اصلی باشد و نه بیخ مودت را فرعی و حاصل آن [120a] سخنان این است، چنانکه شاعر گوید، نظم:

³²⁵ <https://ganjooor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh135/> (Erişim:04.01.2019)

شماره ۱۳۵ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی

³²⁶ <https://ganjooor.net/farrokhi/divanf/ghasidefk/sh191/> (Erişim:04.01.2019)

شماره ۱۹۱ « قصاید » دیوان اشعار « فرخی سیستانی

در آی یارا با من نگار اگر یاری و گر نه رو به سلامت که پی سر و کاری³²⁷

نامه پنجاه و پنجم در بدل نا جستن بر عاشق و معشوق پیشین

بسم الله الرحمن الرحيم

هزار جان گرامی فداء آن ماه روی چون آفتاب باد که چون ماه بی نظیر است و چون آفتاب بی شبیه. ماه است بدان معنی که او را همتائی همی نتوان دید و آفتاب است بدان دلیل که او را مانند همی نتوان یافت. خوبان به نسبت با جمال او چون ستارگان اند با ماه و نیکوان به اضافه با کمال او چون ماه اند با آفتاب. ایزد تعالی آن ماه و آفتاب را چون ماه و آفتاب تابنده دارد. بمنه و فضله. اما بعد، بفرماید دانستن که این بنده همی گوید بدان خدای که عالم السرّ و الخفیّات است که هم بر سرایر دلها مطلع است و هم بر ضمائر سینها واقف که سرّ دل این بنده و ضمیر سینۀ این دعا گوی چنان است و بر آن است که تا جانش در تن باشد [120b] بر خداوندی آن بزرگوار تبدیل نجوید و بر مخدومی آن عزیز مزید کند. چنانکه سیفی گوید:

یارم توی به عالم یاری دگر ندارم تا در تنم بود جان دل از تو بر ندارم³²⁸

و خود بدل چون توان گزید بر خداوندی که او را نظیر نتوان دید و مزید چون توان جست بر مخدومی که او را همتا نتوان یافت. چنانکه هم سیفی گوید:

مرا تو گویی شو مهر دیگری نگزین اگر چو تو دگری یابمی چنین کنمی

دون همتی باشد از اسب فرود آمدن و بر خر نشستن و بی مروّتی باشد پادشاهی بگذاشتن و پاسبانی اختیار

کردن، چنانکه نظامی سامانی گوید:

³²⁷ <https://rasekhoon.net/article/show/214701> (Erişim:24.01.2019) شروط و مقدمات سلوک از دیدگاه عین-القضاه همدانی

[دکتر خداپخش اسداللهی] [ابوعلی سرخسی]

³²⁸ <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghazala/sh205/> (Erişim:24.01.2019)

غزل شماره ۲۰۵ « غزلیات » دیوان اشعار « انوری

هر زمان گویی که دل دربارِ دیگر یار نه پادشاهی کرده باشم پاسبانی چون کنم³²⁹

هر که با آفتاب خو کرده باشد با ماه قانع نتواند شد و هر که دل بر ماه نهاده باشد به ستاره خرسند نتواند گشت، چنانکه **فخری** گوید، مثنوی:

ز دیگر کس مرا سودی نیاید	کس دیگر به جای او نشاید
چو دستِ من بُریده شد به خنجر	چه سود ار من کنم دستی ز گوهر
بدل باشد همه چیز جهان را	جز او نبود مکن پاکیزه جان را
ترا چون جان هزاران گونه معنیست	مرا تو جانی و جان را بدل نیست

[121a]

اگر بر تو بدل جویم نیابم	نباشد هیچ مه چون آفتابم
بشستم در فراقست روی و مویم	بدان تا بوی او ازین بشویم
مرا تا مهتر ایدون باد باشد	کسی دیگر ز من چون شاد باشد ³³⁰

گاه گاه یاران بندی می دهند که دوستی دیگر باید جست و دوستان نصیحتی می کنند که یاری دیگر باید گرفت. چنانکه **فخری** گوید، مثنوی:

مرا گویند بیهوده چه نالی	چرا چندین ز بد مهتری سگالی
نبرد عشق را جز عشق دیگر	چرا یاری نگیری زو نکوتر ³³¹

و من جواب همی دهم و همی گویم، چنانکه ملک الافاضل **حکیم نالیب** گوید:

³²⁹ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh265/> (Erişim:24.01.2019)

شماره ۲۶۵ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

³³⁰ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh63/> (Erişim:24.01.2019)

نامه سوم اندر بدل جستن « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

³³¹ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh63/> (Erişim:05.02.2019)

نامه سوم اندر بدل جستن « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

گرا لبانِ تو باید شکر چه سود کند بجای مهرِ تو مهری دگر چه سود کند³³²

و ملایمِ این حال هم فخری گرگانی گوید، مثنوی:

کسی کِش مار شیدا بر جگر زد ورا تریاک سازد نه طَبْرزد
شکر هر چند خوش دارد دهان را نه چون تریاک سازد خستگان را
مرا کین درد باشد جاودانی ترا جویم که درمانم تو دانی³³³

ای آنکه تماشاء دل جمالِ تو است و تمناءِ جان من وصالِ تو، چون دلِ من [121b] تو را همی خواهد با
دگران چون توانم ساخت و چون جانِ من هوای تو همی جوید بر دیگران عاشق چگونه توانم شد. چنانکه گویند،
نظم:

چون دل بر تست زو ندارم خبری عاشق بکدام دل شوم بر دگری
آنکس که بعشق چون توی درماند او را غمِ عشقِ دیگری نرہاند
در عشقِ تو من بی دلم ایزد داند باید دلگی تا دگری نستاند

اگر دل است فتنهٔ جمالِ تو است و اگر جان است شیفتهٔ کمالِ تو است نه این را از عشقِ تو خلاصی و نه آن
را از شوقِ تو نجاتی. و چون حال چنین است ایمنم که نه مرا از دوستی کسی دیگر مهر نخواهد بود و نه کس را از
جمال و دوستی تو حظی و نصیبی کرامت خواهد شد. چنانکه گفته‌اند:

در دل نگرم شیفته و فتنهٔ تست جان خود بهزار دل ترا دارد دوست
ما را چه اگر شهر پر از روی نکوست مهرِ تو درین دلست و مهرِ تو بروست

و این ابیات هم برین معانی و منوال است، چنانکه گویندهٔ این حرف گفته است:

³³² اشعار نویافته از انوری در نسخهای کهن، محسن شریفی صبحی، دکتر مهدخت پورخالقی چترودی، جستارهای ادبی

(ادبیات و علوم انسانی سابق) شمارهٔ چهارم، ص 40

³³³ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh63/> (Erişim:05.02.2019)

نامهٔ سوم اندر بدل جستن «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

<https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh61/> (Erişim:05.02.2019)

نامه اول در صفت آرزومندی «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

دلی دارم که جز با تو نسازد
 شود چون مهره در شش در گرفتار
 ز گیتی جز بروی تو ننازد
 چو نزدِ عاشقی جز با تو بازد

[122a]

مرا با دل بیاید ساخت ناچار
 مرا گر تو برانی از دلِ خویش
 یقین دانم که دل با من نسازد
 بود به زان که دیگر کس نوازد
 اگر گشته شود در پای تو دل
 با آتش زنده باشد شمع اگر چه
 هنوز از خاک پایت سر فرارزد
 همیشه از تَفِ او می گدازد

سخن دراز شد بدین یک بیت ختم کنیم، چنانکه گوینده این حرف گفته است:

گویی دگری کن صنما شرط نباشد
 تو یارِ نخستین منی و باز پسینی

نامه پنجاه و ششم در فریفتنِ عاشق معشوق را

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهٖ تَقْتِي

نظام عالمِ حسن و قوامِ عالمِ عشق که حسن بی جمالِ او مبتد است و عشق بی کمالِ او مزور. سلام و دعا و خدمت و ثناء این رنجورِ مهجور بخواند که هم کارش بی قوام است و هم روزگارش بی نظام و با این همه از خدای تعالی قوامِ کارِ آن خداوند در می خواهد و نظامِ روزگارش تمنّا می کند. [122b] اما بعد، بفرماید دانستن که این بنده را تا جان درین خواهد بود جز هوای آن خداوند نخواهد کرد و با نقش همی خواهد زد جز رضای آن بزرگوار نخواهد جست. نه سر از خطش بخواند تافت و نه پای از فرمانش برون خواهد نهاد. سُرْمَةُ چشم از خاک پایش خواهد ساخت و تاج سر از نعلِ اسبش خواهد کرد، هم با جفاء خصمان پای خواهد آورد و هم به طعنه دشمنان تن در خواهد داد و به ترکِ خویش خواهد گفت و غایتِ رضای او خواهد جست و مرادِ خویش در باقی خواهد کرد و به کامِ او خواهد زیست و اگر جان نخواهد یک زمان زمان نخواهد خواست و اگر زندگی خواهد یک نفس تأخیر نخواهد کرد برین طریق و نهاد و ترتیب. چنانکه شاعر گوید، شعر، سنایی فرماید:

نچشم ور بچشم باده ز جامِ تو چشم
 ور خورم باده ز جوی کفِ دستِ تو خورم
 جز هوا نسپرم آنکه که هوای تو کنم
 بخدای ار تو بدین و خردم رای کنی
 نکشم ور بکشم طعنه برای تو کشم
 ور کشم سرمه ز خاکِ کفِ پای تو کشم
 جز وفا نشمرم آنکه که جفای تو کشم
 هر دو را گوش گرفته بسرای تو کشم

[123a]

ور تو بر من بتن و جان و دلی حکم کنی
 هر سه را رقص کنان پیشِ هواءِ تو کشم³³⁴

خدای می داند که در دل و سر بنده آن است که مکافاتِ بدی نیکی کند و مجازاتِ جفا وفا نماید. بل که بدی او را نیکی پندارد و جفای او را وفا انگارد. اگر جرمی از آن جانب صادر شود از خویشتن داند و به عذر آن مشغول شود و اگر گناهی از آن طرف در وجود آید از خویشتن بیند و به تدارکِ آن قیام واجب شمرد، آتشِ خشم او را بآبِ لطف بنشانند و بادِ سیادت و سیاستِ او را به خاکِ حلم ساکن کند. چنانکه **فخری** گوید:

اگر تو هجر جویی من نجویم
 و گر تو سرد جویی من نگویم
 وفاکارم اگر تو جور کاری
 من آب آرم اگر تو آتش آری³³⁵

حاصل این فصول و سر جریده این معانی آن رباعی است که **سیفی** گفته است:

تا جان و دل و عقل و بصر خواهم داشت
 تو خواه وفا کن ای صنم خواه جفا
 در پیشِ تو بر میان کمر خواهم داشت
 من هر روزیت دوستر خواهم داشت

نامه پنجاه و هفتم در فریبندگی معشوق بد عهد

[123b]

³³⁴ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh249/> (Erişim:05.02.2019)

شماره ۲۴۹ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

³³⁵ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh65/> (Erişim:05.02.2019)

نامه پنجم اندر جفا بردن « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه و العون

استاد فریبندگان و معلّم عشوه دهندگان که مشعبدان جهان را شعبده از وی همی باید آموخت و مختالان عالم را حيله و مکاری بر وی همی باید خواند سلام و تحیت و ترحیب این فریفته عشوه خرنده بخواند و بداند که ریا و نفاق و فریب و عشوه از جمله خصال نامرضی است و عادات ناپسندیده و اگر خوبان را شرط است گاه گاه فریبندگی کردن و وقت و وقت عشوه دادن چنان بکنند که همواره بر آن جرأت نمایند و پیوسته بر آن دلیری کنند که اصرار بر فریب کاری دلیل ریا باشد و دلیری بر عشوه علامت نفاق و نفاق هم در مذهب عشق مذموم است و هم در شعار شرع محظور و نیز فریبندگی بسیار است و گردن آن دست خوش کردن باشد و عشوه بسیار افسوس داشتن و دوستان را دست خوش یکبار توان گرفت و بر مردمان افسوس [124a] یکبار توان کرد و اگر نه مکاری ظاهر شود. چنانکه فخری گوید، مثنوی³³⁶:

کنون بفریفتن نتوان دگر بار	مرا بفریفتی یک ره بگفتار
نم من نیز ناهشیار و نادان	تو گرچه هوشیاری و سخن دان
فسونت نیز بسیاری شنودم	ترا دیدم بسی و آزمودم
و زین بازاره‌اء گونه گونت	مرا بس زین فسوس و زین فسونت
فسوس و جادوی بسیار دیدن	دلیم بگرفت ازین افسون شنیدن
دو گیتی را بنام بد بدم	جوانی بر سر مهتر نهادم
که چیزی نیستم جز باد در دست	بحسرت می بسایم دست بر دست

هر چند این حکایتها همی گویم و این شکایتها همی کنم هر گه که بنگرم خویشتن را در جوال عشوه همی بینم و به شراب غرور فریفته گشته و با آن غول فرشته سیرت هم راه شده. چنانکه سیفی گوید، نظم:

هر ساعتی فریبم دل را به عشوه تو گویی که عشوه تو یک ز بر ندارم³³⁷

³³⁶ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh80/> (Erişim:05.02.2019)

پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

³³⁷ <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghazala/sh205/> (Erişim:05.02.2019)

غزل شماره ۲۰۵ « غزلیات » دیوان اشعار « انوری

و این ترانه و ابیات هم برین معانیست. چنانکه **ابن طلحه** گوید، بیت:

من غرّه به گفتار محال تو شدم زمین روی سزای گوشمالِ تو شدم

[124b]

این طرفه که آزموده صد بار ترا هم باز بعشوه در جوالِ تو شدم³³⁸

و اسباب این غفلت آن است که هر گاه که این بنده قصد همی کند که ازین راه برخیزد و اجتهاد کند که از آن کار گرانه گیرد او خداوند آن کتاب صورتِ عشوه بخواند تا هم آن عزم باطل همی شود و همان جزم فاسد و از فاسد و باطل کاری نیاید. چنانکه **خوافی** گوید، رباعی:

هر گه که دل از وصلِ تو دل بر گیرد هجرانِ ترا بنماز در بر گیرد
آبی و سری باز دهی از غمِ عشق تا دل هوش تو باز از سر گیرد

از آن همی ترسم که بهره من ازین عاشقی جز گفت و گوی نخواهد بود و قسم من ازین مهربانی جز جست و جوی نخواهد رسید و عاقبتم چنان خواهد بود که گفته‌اند "گریبان گریبان بخواب در خواهیم شد" چون حال چنین است آن نیکوتر که پیش ازین عشوه نخرم و خویشتن را غرور ندهم و مرکبِ عشق را آهسته آهسته رام گردانم و عنانِ دل را اندکی باز گشتم و این ترانه و ابیات حسبِ حالِ خویش سازم، چنانکه گفته‌اند:

در عشقِ تو چون امید به‌روزی نیست و ز مهر و ز پیوندِ تووم روزی نیست

[125a]

زین پیش مده عشوه کزین پس ما را برگِ غمِ عشق و هجر هر روزی نیست

نامه پنجاه و هشتم در بلعجبی و بد خوبی

³³⁸ <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/robaceea/sh295/> (Erişim:05.02.2019)

شماره ۲۹۵ « رباعیات » دیوان اشعار « انوری

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون و القوه

همه سلامت و سعادت آن گندم نمای چو فروش باد که گاه پیشیز به جای نقره همی دهد و گاه نقره بدل زر خرج همی کند. روی آن به سیماب حیل همی انداید³³⁹ و اطراف آن به زرناب طلی همی کند، یکی را به زبان بسته همی دارد و دیگری را به لطف بسته همی گیرد، این را به مراعات صید همی کند و آن را به تلافی قید همی نهد و نه در دل ازین ذرّه مهر و نه از آن در سینه خردلی وفا. ایزد تعالی آن دل بی رحمت را بر عاشقان رحیم گرداناد و آن سینّه نا مهربان را بر بی دلان مهربان. بحق محمد و آله الابراد. اما بعد، بفرماید دانستن که روی نیکو به خوی زشت دریغ باشد و صورت خوب به سیرت بد افسوس، از خوبان [125b] خویی سزد و از نیکویان نیکویی، زشتی از زشت رویان زنند و بدی از بد گوهران واجب کند و بزرگان مثال ظاهر و باطن چون عنوان نامه نهاده‌اند همچنانکه نیکوی و بدی عنوان بر نیکوی و بدی نامه دلالت کننده است. خوبی و زشتی ظاهر به خوبی و زشتی باطن همچنان نشان دهنده است و حاصل این سخن و فذلک این حدیث آن است که چون خدای تعالی در حق آن بزرگوار عنایت کرده است و جمال به کمال ارزانی داشته. چه باید که آن جوهر صافی را به بدخویی ملوث کند و آن زرّ خالص را بدورویی مزور گرداند تا خصمان زبان طعنه دراز کنند. چنانکه ملک الحکما **خواجه سنایی** گوید:

گیرم که چو گل همه نکویی با تست	چون بلبیل راه خوب گویی با تست
چه سود که چون سیم دورویی با تست	چون آینه خوی عیب جویی با تست ³⁴⁰

اگر زلف است بحمد الله تعالی چنان است که به بوی مشک را خجل گرداند و اوصاف قدّ و خد خود در تحت شرح و بیان نمی آید که گل از شرم آن روی در نقاب همی کشد و سرو از تشویر او قامت خمیده همی کند. نه هیچ حاسد را [126a] زهره آن است که در آن جمال طعنی کند و نه هیچ دشمن را یارای آن که بر آن کمال انگشتی نهد و با این همه از خوی بد نفس شریف را نشانه طعن طاعنان کرده است و عرض لطیف خویش را در معرض عیب حاسدان آورده. چنانکه **خواجه سنایی** گوید، نظم:

مه در سفر از عشق نکو رویی تست	بد گویی دشمنان ز بد خویی تست

³³⁹ [نداویدن اندودن]

شماره ۵۰ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی (Erişim:05.02.2019) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh50/>

عالم همه بر حدیثِ نیکویی تست شبِ تیره دل از رشکِ سیه مویی تست

کاشکی بر یک عادت و خو قرار گرفتی تازه بدان توانستی دانست یا بر یک سیرت ثبات کردی تا دل را
بدان توانستی نهاد چون بوقلمون هر زمان رنگی همی نماید و چون بهار هر ساعت به لونی دیگر همی شود
پنداری، این ترانه در حقّ او گفته‌اند، رباعی:

گاهی به سخن زهر شوی گاهی تند گاهی ز تووم سود بود گاه کردند
از خوی تو عاجز شدم ای سرو بلند کارِ تو چو زلفِ تست بند اندر بند

اگرچه چون آب لطیف طبع است و چون بلبل خوش سخن، چه شود که چون آب هر روزی به جویی دیگر
همی شود و چون بلبل هر ساعتی [126b] بر شاخی دیگر همی نشیند. چنانکه **خواجه سنایی** گوید، بیت:

چون باد ز هر شکوفه بویی داری چون آب بهر نشیب جویی داری
چون ماه به هر طرف تو رویی داری نادر طبعی و طرفه خویی داری

نامه پنجاه و نهم در مراعات کردن و باز ایستادن از بد خویی

بسم الله الرحمن الرحيم

هزاران سلام و تحیت و زمین بوس و خدمت و ترحیب و آفرین و ثنا ازین دوستدار مخلص و یارِ مشفق
بدان دوستِ دشمن شده و آشنای بیگانه گشته باد که دی چشمش بی دیدارِ من روشن نمی شد و امروز روی ما
همی نتواند دید و بار جز کامِ ما نجست و امسال آوازِ ما همی نتواند شنید و بی حضورِ ما زندگانی او ناخوش بود و
اکنون در غیبتِ جفا همی گوید:

دی بی منت ای دوست نمی بود قرار و امروز به کوی تو نمی یابم یار
در کوی تو های هوی می کردم بار و امسال بهایه‌های می گریم زار

اما بعد، بفرماید دانستن که شرطِ کریمان آن است که خواندهٔ خویش را [127a] نرانند و قبول کردهٔ خویش را رد نکنند و هر که را دوست خوانده باشند به دشمنی یاد نکنند و بر هر که اقبال کردند اعراض ننمایند و حالِ این بنده در خدمتِ آن خداوند به خلافِ این است، اول چندان بزرگی می نمود که صفت نتوان کرد و چندان خداوندی همی فرمود که شرح نتوان داد و اکنون بی آنکه جرمی حادث شد یا گناهی صادر گشت یکبارگی در وصال در بست و طریقِ هجران پیش گرفت، بدان ماند که این بنده را هرگز ندیده است یا پنداری نامِ این دعا گوی نشنیده است. "پار دوست و امسال نه آشنا" و هم برین امثال است این ابیات:

جانا کجا شد آن همه عهد و وفاء ما	و آن روز و روزگار که بودت هوای ما
پار از تو دیده‌ایم بسی دوستی و مهر	و امسال هیچ گونه نیی آشنای ما
آخر مکن چنین که پشیمانی آردت	یکبارگی مبنند میان بر جفای ما

برداشتهٔ خویش را افکندن از کرمِ آن خداوند غربی است عزیز کردهٔ خوار گردانیدن از خلقِ آن بزرگوار بدیع، چنانکه شاعر گوید، نظم:

چو جانم گرامی همی داشتی	سرم را بگردون بر افراشتی

[127b]

ز روی کریمی نه واجب بود	نیفکنند آنرا که برداشتی ³⁴¹

هر چند همی اندیشیم و تأمل همی کنم تا سببِ آن قبول چه بود و موجبِ این رد چیست معلوم همی نگردد راست پنداری درین معنی است:

اول به وفا نمودنم خو کردی	عیشِ کهنِ من از طرب نو کردی
و آخر به جفا و جور نیرو کردی	زشتی نه سزای روی نیکو کردی

³⁴¹ <https://www.academia.edu/13557606/> (Erişim:09.02.2019) _ الکافیة فی العروض و الصنعة و القافیة عروض نجاتی

[سید حسن غزنوی] الکافیة فی العروض و الصنعة و الکافیة، نگاشتهٔ نجاتی نیشابوری، تحقیق مسعود راستی پور، ص 194

همانا بر خاطرِ عاطرِ خویش فراموش کرده است آن امیدها که همی داد و آن مراعاتها که همی فرمود و اکنون بدلِ آن امیدها نا امیدهاست و به جای آن مراعاتها بی حد جفاها. او دست از من بشست و پای در دامن کشید و من نه پای از خدمتِ او همی توانم کشید و نه دست از دامنِ او باز همی توانم داشت. چنانکه گویند، رباعی:

آن ماه مرا امیدها داد نخست پس عهدِ مرا شکست و آزارم جست
او پای ز من نشست و بر سنگ نهاد من دست ازو همی نتوانم شست

چون حال چنین است چاره جز این ندانم که شب و روز همی نالم و این ابیات تکرار همی کنم و با نفسِ

خویش همی اندیشم، چنانکه شاعر گوید، شعر:

[128a]

باز بتِ من ز مهر فرد چرا شد باز رخِ من ز هجر زرد چرا شد
باز در آغازِ کار با من مسکین گرم در آمد بکار سرد چرا شد
مهر امیدم بزیرِ میغِ چرا رفت ماه نشاطم بزیرِ کرد چرا شد
با طرب و ناز بودم از رخِ آن ماه آن طرب و ناز داغ و درد چرا شد

چون نیک نگاه کنی همه خوبان را عادتِ این است که تا کسی را آزاد همی بینند او را بندگی همی نمایند و چون دانند که بنده شد از کارِ او آزاد شوند چون صیّاد که حینه همی باشد تا مرغ صید کند چون صید کرد از کارِ او فارغ شود و بی مرغی دیگر گیرد بدین طریق:

معشوقه مرا بباد بر داد و برفت چون ابر هوا گرفت و چون باد برفت
آزاد بدم که آمد او در بندم چون دید که بنده کشم آزاد برفت

ای آنکه همه زیرکان را دانش از تو باید آموخت و همه استادان را شاکردی تو باید کرد تو دانی که نهالی که تو نشاندۀ هم تو را ترتیب باید کرد و کاری که تو آغاز کرده تو را به سر باید برد لباسی که دوخته تو است مدر و شمعی که افروخته تو است مکش و هر دو را مراعات کن. چنانکه گویند، رباعی:

[128b]

چون جامهٔ اختیار خود دوخته‌ای
چون سوی خودم راه خود آموخته‌ای
زنهار مکش بباد هجران آن شمع
کز آتش مهر خویش افروخته‌ای

نامهٔ شستم در باز گرفتن سخن و پیغام و حجاب کردن

بسم الله الرحمن الرحيم

هزار جان بناز پرورده فداء آن طوطی خاموش گشته و آن آفتاب در حجاب گریخته باد که این بنده را از خاموش گشتن او شب و روز فریاد فریاد است و از حجاب کردن او راز خویش پیش اغیار فاش همی گرداند و همی گوید یارِ خدایا آن زبان شکرین را گویا گردان. و آن روی نگارین را پیدا. بحق محمد و آله الابرار. اما بعد، بفرماید دانستن که طوطی اگرچه خوش سخن است چون خاموش گردد بدو تسلی نتوان یافت و آفتاب اگرچه نور بخش است چون محجوب شود از او بهره نتوان گرفت لطافت طوطی آنگاه پدید آید که سخن گفتن گیرد و حلاوت آفتاب آنگاه ظاهر شود که از حجاب بیرون آید و تا [129a] آن طوطی شکر لب زبان در کام کشیده است من همواره چون بلبل همی نالم و تا آن آفتاب منور روی در نقاب آورده است. پیوسته بسان سایه گرد خود همی کردم و همی گویم کاشکی بدانی که از من چه گناه نقل کرده‌اند تا از آن جهت مستوجب این عقوبت شده‌ام و در میان مضطر مانده. چنانکه شاعر گوید. رباعی:

ای کاش بدانی که بد گوی چه گفت
تا روی نگارین تو از من نهفت
تا بالب تو نکردم ای دلبر جفت
پس در گه بنوک مژگان خواهم سفت

تا من بدین روز گرفتار شده‌ام و بدین بلا مبتلا گشته، کارم آن است که روز و شب همی نالم و زاری می‌کنم و همی گویم، رباعی:

یاری که بمن رسید ازو آنج رسید
از من چو دلم بعشق پیوست برید

تا او بستیزه روی در پرده کشید بر راز دلم دگر کسی پرده ندید

پیش ازین تطفی او را فریب همی پنداشتم و مراعاتِ او را عشوه همی شمردم و اکنون معلوم شد که آن غلط من کرده بودم و آن خطا مرا افتاده بود. لاجرم پشیمانی همی خورم و فریاد همی کنم [129b] و همی گویم کاشکی آن فریب مضاعف شدی تا به استبشارِ آن جان بذل کردمی و آن عشوه مکرر گشتی تا به ارتیاح او زندگانی در باختمی و با ارج پسندیده نبودی. چنانکه گویند، رباعی:

گفتم که سخن فروشی ای چشمه نوش تا برگشتی بخشم و گشتم خاموش

امروز همه شهر نفیرست و خروش کآخر سخنی دگر بجانی بفروش

تا آن روی چون آفتاب همی بینم جهان بر چشم من تاریک است و ناچاره جهان از غیبتِ آفتاب تاریک و ظلمانی گردد، رباعی:

چو خورشید وصال گشت نهان جهان تاریک شد بر من چو زندان

هر آنگاهی که پنهان گشت خورشید بتاریکی بود ناچاره اومید

و اندرین معنی مرا خیالِ دیگر پیش همی آید و صورتی دیگر روی همی نماید و آن آن است که همی گویم مگر تاریکی شب با فراقِ او در صحبتِ من موافقت کرده است و روشنایی روز مساعدت همی نموده است و مرا ازین موافقت و مساعدت رنجهاست. چنانکه گویند، رباعی:

تا خشم گرفت بر من آن سیمین تن بگرفت مرا شب فراش دامن

[130a]

ای روز نکردیم همی تیر امن تو نیز مگر خشم گرفتی بر من

چون کار چنین است جز صبر چاره نمی بینم و جز شکیبائی درمان همی ندانم. تدبیر آن است که در حمایتِ اصطبار گریزم و گویم، چنانکه گویند:

معشوق بمن روی همی ننماید تا رنج تن و دردِ دلم نفزاید

پس بسته شد این کار همی نگشاید ای صبر حمایتِ تو در می باید

ای آنکه دلم بی حدیثِ روح افزای تو همی نگشاید و جانم بی جمالِ جهان آرایت همی نیآساید گاه است
که چون ماه از حجابِ محاق بیرون آیی و چون آفتاب از نقابِ سحابِ جمال بنمایی که تا تو در پرده نشسته باشی
من نیز نزدیکِ اوباش و اغیار برده درتر باشم و ازین درد درمان ندانم. چنانکه گویند:

یاقوت ز دیده چند باشم بی تو رخساره ز غم چند خراشم بی تو
در پرده نشسته چند باشی بی من من پرده دریده چند باشم بی تو

دی با بنده چنان سازکار بودی که همی گفتمی مرا به تیغ از تو باز نتوان داشت و امروز چنان شده‌ای که
سخنانِ خویش از بنده دریغ همی داری:

دی گفتمی اگر شوی چو ماه اندر میغ کس باز نداردم ز روی تو بتیغ

[130b]

و امروز چنان شدی که با ما سخنی داری بزبانِ دیگری نیز دریغ

هر چند اندیشه همی کنم و تأمل بر دل همی گمارم نه این فراق را سببی همی دانم و نه این حرمان را
موجبی همی شناسم و شرطِ کرم نباشد بی سببی بر دوستان خشم گرفتن و بی موجبی کراهیتِ بندگان اختیار
کردن:

ای بی سببی از بر ما رفته به آزار و ای مانده ز آزارِ تو ما سوخته زار
دل برده و بگماشته بر سینه ما غم گل برده و بگذاشته در دیده ما خار
ما در طلبِ زلفِ تو چون زلفِ تو بیجان ما در هوسِ چشمِ تو چون چشمِ تو بیمار
تو فارغ و ما بهده پرسیان ز دل خویش کای دل تو چه گویی که ز ما یاد کند یار³⁴²

³⁴² <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh76/> (Erişim:09.02.2019)

قصیده شماره ۷۶ « قصاید » دیوان اشعار « سنایی

چشم همی دارم که چون کلماتِ ما مطالعت فرماید و برین معانی واقف شود دل خوش کند و از سرِ این کراهیت برخیزد و این ابیات از زبان من بر خود خواند. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

دل بردن و رخساره نهانی کردن
خوی تو بود چنین تو دانی کردن
بی عاشقِ خویش زندگانی کردن
زین پیش مکن گرچه توانی کردن

نامه شست و یکم در کتمانِ عشق و استرادتِ مهربانی

[131a]

بسم الله الرحمن الرحيم

همیشه بقا و سعادت آن آثارِ ترحم دارد و دلایل اقتدار آفریدگار باد که جهان جمالِ او منور است و عالم از کمالِ او مزین. ایزد تعالی آن جمال را به صفت کمال موصوف دارد و عین الکمال از ساختِ جلالش مصروف گرداناد. بمنه و فضله. اما بعد، بفرماید دانستن که تحصیلِ آن را در بلادِ سینه دفین باید کرد تا اغیار را بر آن اطلاع نباشد و اشتیاقِ ستیری است که سرّ وجودِ آن را در نهادِ دل باید نهاد تا اوباش را بر آن وقوفی نباشد و ما چون این حال بدانسته‌ایم و برین مهمات واقف شده، چندانکه توانیم جهد همی کنیم تا راز آشکارا نشود و احوال فاش نگردد. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

غمهای ترا میانِ جان دارم من
شادی ز غم تو یک جهان دارم من
از غایتِ غیرتت چنان دارم من
کز خویش‌تنت نیز نهان دارم من³⁴³

عزم چنان است که در مجلسِ مشاهدت چنان پنداریم که بندی بر زبان داریم [131b] و مهری بر چشم تا نه زبان نطق تواند زد و نه دیده نظر تواند کرد. چنانکه یکی از شعرا گفته است:

³⁴³ <https://ganjooor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh326/> (Erişim:13.02.2019)

شماره ۳۲۶ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی

در هجرانت منم بهم دوخته لب
 بیچارگی و غریبم ساز و سلب
 رازیست مرا باشب و رازیست عجب
 شب داند و من دانم و من دانم و شب³⁴⁴

گاه گاه لشکرِ عشق کمین همی سازد تا سپاهِ صبر را هزیمت کند و سپاهِ شوق تاختن همی آورد تا پردهٔ راز
 دریده گرداند و من با ایشان همی کوشم و مردا مرد همی زنم تا رنجی به خاطرِ عزیز نرسد و غباری بر روی
 روزگارانِ بزرگوار بنشیند و اکراهی در میان نیاید. چنانکه گفته‌اند:

از آرزوی تو که گه ای بنده نواز
 پرخیزم و گویم که کنم پیدا راز
 پس ترسم از آنکه مر ترا رنج رسد
 در دل کشم آرزو و بنشینم باز

اگر کار افتد آتش در جانِ خویش زنم و نگذارم که دودی پیراهنِ او گردد و خاک بر تارک فشانم و رها
 نکنم که گردی بر دامنِ او نشیند:

با دشمنت از بهرِ صلاحِ تنِ تو
 سازم بمجازِ خویشتن دشمنِ تو
 ورنی صنما که خاک در دیدهٔ خویش
 خوشتر دارم که گرد بر دامنِ تو

[132a]

بر جمله بر دلِ من نباید بخشود که چنین رنجی پنهان همی باید داشت و بر جانِ من رحمت همی باید
 کرد که چنین دردی پوشیده همی باید کرد، نظم:

زارم اندر کارِ او کز کارِ او هر ساعتی
 کرد باید پیشِ خلق انکار و بیزاری مرا
 این شگفتی بین و این مشکل که اندر عاشقی
 برد باید علتِ لنگی به رهواری مرا³⁴⁵

و عرضه کردنِ رنج و شرح دادنِ درد فایده جز آن نکند که بیچاره نام کنند و هیچ چاره نکنند و نتوانند کرد
 و ندانند، چنانکه شاعر گوید:

³⁴⁴ <https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar/s017/sh3/> (Erişim:13.02.2019)

سورة بنی اسرائیل - ۱۷ « کشف الاسرار » رشیدالدین میبدی

³⁴⁵ <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghazala/sh5/> (Erişim:13.02.2019) انوری « دیوان اشعار » انوری

با خلق جهان را ز تو نتوانم گفت چاره نکنند و نام بیچاره کنند

نامه شست و دوم در پیدا شدن راز

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون والقوه

صد هزار سلام و تحیت بر جان و تن آن یوسف خلق، محمد خلق، عیسی صفوت، یحیی سیرت ازین بیچاره غمخواره باد که همچون آدم از فردوس دولت مهجور است و همچون یونس در دریای محنت غریق. گاه چون یعقوب [132b] ندای با اسفی همی کند و گاه چون ایوب فریاد مسنی الضر همی خواند و با این همه شب و روز می گوید خداوندا آن یوسف خلق را همچون یوسف عزیز دار و آن محمد خلق را همچون محمد شریف. اما بعد، بفرماید دانستن که عشق بر مثال مشک است و آتش که نور این نتوان پوشید و بوی آن پنهان نتوان کرد. چنانکه سنایی گوید، شعر:

کی توان از خلق متواری شدن پس بر ملا مشعله در دست و مشک اندر گریبان داشتن³⁴⁶

این بنده جهدها کرد تا این کار در پرده نماند و حیلها ساخت تا این راز آشکارا نگردد اما رنگ رخساره که او آیی همی داد و آب دیده غمّازی همی کرد نه دفع این را چاره بود و نه منع آن را تدبیری:

رنگ رخ و آب دیده با این دم سرد راز دلهم از پسرده بیرون آورد
خوش باش چو از رهی بر آوردی گرد تو بر سر سرکشی و من بر سر درد

یکچند در حمایت صبر شدم تا باشد که به عنایت او این اسرار نگاه نتوانم داشت و بر غایت او این کار پوشیده توانم کرد و عاقبت سود نداشت و کار از صبر در گذشت. چنانکه گویند، نظم:

[133a]

³⁴⁶ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh144/> (Erişim:17.02.2019)

شماره ۱۴۴ «قصاید» دیوان اشعار «سنایی»

گفتم که به صبر پرده خود ندرم هم درد تو عاقبت بدانم آورد

لافی که از عنایتِ اصطبارِ همی زدم در باقی شد و امیدی که در شکیبائی همی داشتم منقطع گشت و این بیت لایق شد، نظم:

تدبیرِ کارِ خویش ندانم چون کنیم کز دستِ تو گذشت و ز دستِ تو روزگار³⁴⁷

چون کار از دست بشد چاره جستن فائده‌ای نکند و چون آب از سرگذشت فریاد کردن سود ندارد خوش همی باید بود و چشم همی باید داشت تا ضمنِ چرخ را از دوران چه تعبیه خواهد بود و آزاد همی باید زیست و نظاره همی باید کرد تا گردشِ دهر را در عقبِ این واقعه چه حادثه است: "دیدیم گذشته و آنچه آید بینیم." پیش ازین زبان در کام کشیده بودم و لب بر هم نهاده تا نه اغیار را بر کارِ ما وقوفی باشد و نه اوباش را بر حالِ ما اطلاعی و اکنون دلبروار فریاد همی کنم و ببانگِ بلند همی گویم:

ای آرزوی دل من از دیبری باز صبرم برسد و آشکارا شد راز

نامه شست و سیوم در آنکه اگر نیایی راز پیدا شود

[133b]

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه و العون

هزار جانِ مقدّس و هزار روانِ مطهّر فداء آن جان نازنین و روانِ عزیز باد که همچون جان بایسته است و همچون روان شایسته. جان است بدان معنی که بی او زندگانی همی نتوان کرد و روان است بدان دلیل که بی او وجود نتوان یافت. جانش با کوه پیوسته باد و روانش از غم و اندوه رسته باد. بحقِ بخشندهٔ جان و به عزّت آفرینندهٔ روان. اما بعد، بفرماید دانستن که پیش ازین آفتاب به گل نتوان اندود و دُهل در زیرِ کلیم نتوان زد که بدیدار باشد

شمارهٔ ۲۰۷ «قصاید» امیر معزی (Erişim:17.02.2019) <https://ganjoor.net/amir/ghasa/sh207/>

که علت از طبیب چند شاید پوشید و خاک در چشم مردم چند شاید باشید تا این غایت جهد همی کردم که این راز در پرده بماند و حیلتم تا این سر بر سر ملا نیفتد و اکنون اگر تدبیر آن نکند و به تدارک آن قیام نماید بیم آن است که همه رنجها ضایع شود و حیلتها باطل. چنانکه گویند، رباعی:

[134a]

تا بر ناید کام عدوی که مراست	ناید بکف از تو آرزویی که مراست
بی دیدن رویت آبرویی که مراست ³⁴⁸	ترسم که شود ریخته‌ای جان و جهان

گیرم که زبان را الزام کنم تا این معنی نگوید و دوست را اکراه نمایم تا ازین حدیث ننویسد رنگ روی و آب چشم را چه توانم کرد. چنانکه گویند:

رسوا نکنند مرا بجزز گونه زرد	در دل دارم من از تو پنهانی درد
با آب روان ز دیده چتوانم کرد	این نیز توان نهفت و عذری آورد

این سخنان که بر سبیل تنبیه گفته آمد و این امثال که بر طریق اعلام یاد کرده شد اگر تدبیری همی داند باز نماید تا به قدر وسع و غایت طاقت بدان مشغول شویم و اگر این درد را درمانی همی شناسد اعلام کند تا به حد طاقت به اتمام آن مسارعت نماییم و درین باب اهمال و تقصیر روا ندارد و تأخیر نپسندد که هم کار از دست بشود و هم آب از سر در گذرد و پس از آن اجتهاد باطل بود و سعایت فاسد. چنانکه گویند:

جایی رسد این کار که دستت نرسد	امروز کرم دست نگیری فردا

نامه شست و چهارم در صبر فرمودن معشوق

[134b]

³⁴⁸ http://noskkeh.dehaghan.ac.ir/article_526019_cab51e22390b648bad3244a76eb4e556.pdf (Erişim:17.02.2019)
پژوهشنامه نسخه‌شناسی متون نظم و نثر فارسی، سال اول، شماره اول، پاییز 1395، ص 154

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِه الْعَوْنِ وَ الْقُوَّةِ

جمالِ عالمِ روحانی و کمالِ قدرتِ ربّانی که قدرتِ ربّانی به وجود او اثباتِ همی یابد و عالمِ روحانی به جمالِ او مزینِ همی شود. همچون قدرتِ ربّانی از تردّدِ عالمِ ایمن باد و همچون عالمِ روحانی از تغییرِ احوالِ فارغ. بحقِ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که صبرِ سپری است که همه بلاها به قوّتِ او دفعِ توان کرد و سلاحی است که همه غمها را به معاونتِ او ناچیزِ توان ساخت که منافعِ او بر همه مظاهرتها غالب است و استعانتِ او بر همه معاونتها راجح. چنانکه گویند:

بر هیچ دلی زمانه بندی نهاد کآن بندِ زمانه را صبوری نکشاد
صبریست علاجِ مرد چون کار افتاد با صبر توان یافت ز بیداد آن داد

خدای تعالی بندگان را در همه اوقات و در همه بلیات صبر فرموده است و در همه محنتها به صبر اشارت کرده است. چنانکه گفت: "فَاصْبِرْ [135a] صَبْرًا جَمِيلًا"³⁴⁹ و جای دیگر گفت "فَصْبِرْ جَمِيلًا"³⁵⁰ هر مشکل که به هیچ طریق حل نشود به عنایتِ صبر از پیش توان برد و هر درِ بسته که به هیچ کلید گشاده نگردد جز به قوّتِ صبر آن را نتوان کشاد و از بهر این گفته‌اند: "الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرْجِ." پس چون ما را روی آن نیست که حکایتِ حالِ خویش گوئیم و شکایت از بخت و روزگارِ خویش کنیم همان نیکوتر که در حمایتِ صبر گریزیم تا باشد که به عنایتِ او ازین ورطهٔ غم و تیمار به روضهٔ شادی و ارتیاح نقل توانیم کرد و ازین شورستانِ محنت به بوستانِ دولت روی توانیم نهاد که بسیار از صبر به رنجها به راحتها رسیده‌اند و از محنتها به دولتها انتقال کرده‌اند. آیوب در بلا صبر کرد بر سرِ او ملخِ زرّین بارید و یعقوب در محنتِ شکیبانی نمود چشم به جمالِ یوسف روشن گردانید. نیک در آن است که نه دولت را بقائی است و نه محنت را ثباتی و مثالِ دولت و محنت چون روز و شب است که این در پی آن می دود و آن بر اثرِ این همی تازد. پس چون حالِ چنین است تدبیرِ جز آن نیست که در صبر گریزیم و این چند ابیات:

[135b]

سوره "معارج" آیت 5 349

سوره "یوسف" آیت 83 350

صبر کن ای دل که آخر رنج تو هم بگذرد
دولت و محنت نماند شادی و غم بگذرد
گرچه رنجوری صبوری کن که در دار بقا
هر چه آید بر سر فرزند آدم بگذرد³⁵¹

نامه شست و پنجم در شکایت از روزگار

بسم الله الرحمن الرحيم

چشم بد حاسدان و دست و زبان بد گویان از روزگاران یگانه زمانه و روزگار او به دور باد. روزش همچون رویش پر نور باد و روزگارش چون عرضش مستور. بحق آنکه روز مقدور او است و روزگار مقهور او. اما بعد، بفرماید دانستن که عادت چرخ آن است که دوستان را از یکدیگر محروم همی گرداند و سیرت روزگار آن است که مهربانان را از یکدیگر مهجور همی دارد این فرزند را از کنار مادر همی رباید و آن عاشق را از حجله معشوق جدا همی گرداند. بدان ماند که راحت ایشان موقوف است بر رنج رنجوران با شادی ایشان مقصور است بر اندوه اندوه‌کنان. چنانکه گفته‌اند:

اکنون یاری زمانه از رنج آسود
کز من بستم یار دل آرام ربود

[136a]

اینست نعال گردش چرخ کبود
چون بی غمی دید زوال آرد زود

و از همه طرفه‌تر که ازین حال سخن نتوان گفت و درین معنی نطق نتوانم زد جور همی کشید و خاموش همی باید بود و جفا همی باید دید و صبوری همی کرد که اگر سخن گویی جور بیش کند و اگر نطق زنی جفا بیش نماید پس چاره جز از جور کشیدن و صبوری نیست، بیت:

هر چند روزگار سرگردانم
با او غم دل بگفت می نتوانم
کو زود غمی دگر نهد بر جانم
من عادت روزگار با خود دانم

[جبلی] فرهنگ عامه مردم ایران / مثل‌های فارسی / هر (۲) (Erişim:17.02.2019) / هر - (۲) / <http://vista.ir/content/134553/>

پس روزگار را حال با عاشقان چنان است که گفته‌اند، رباعی:

آنرا که غمی بود که نتواند گفت
غم از دل خود بگفت نتواند رفت
این طرفه گلیست کز تو ما را بشگفت
نه رنگ توان نمود و نه بوی زهفت³⁵²

چون فعلِ چرخ برین گونه است که گفته آمد و صنعتِ روزگار ازین قیاس است که یاد کرده شد از ایشان نه طمع خوبی توان داشت و نه امیدِ نیکویی با جورِ ایشان در باید ساخت و به جفاء ایشان رضا باید داد. چنانکه گفته‌اند درین معنی: [136b] "اگر زمانه بسازد تو با زمانه بساز." ³⁵³ "اگرچه حقیقت همی دانم که با چرخ عتاب نتوان کرد و یقین همی شناسم که از زمانه شکایت نتوان نمود گاه گاه از تنگ دلی از زمانه شکایت همی کنم و از جورِ چرخ این حکایت همی گویم و این ابیات همی خوانم، چنانکه همی گوید، رباعی:

یک روز مرا زمانه خشنود نداشت
و ایام چنان کم آرزو بود نداشت
در حسرت آنکه یک نفس شاد زیم
عمرم بزبان آمد و هم سود نداشت

و وقت از شیفتگی با چرخ عتاب همی کنم، چنانکه گویند، رباعی:

ای گردشِ چرخ بر تو تاوان بودی
گر قصدِ تو با دلم نه با جان بودی
از پای فکندیم عجب نیست ازین
گر دست گرفتگی عجب آن بودی

اگر جرمی از من در وجود آمد جزای آن دیدم و اگر گناهی از من صادر گشت مکافاتِ آن کشیدم. نه عشقِ رسمی است که من آوردم که ازو چندین بلا همی باید دید و نه دوستی قاعده ای است که من نهادم که از او چندین جفا باید کشید که ایشان قدیم‌اند و ما محدث. اگر بیدادی کردم به صد بیداد غم خوردم نه عشقِ آیین من

این شعر درنزهة المجالس (ص 529) با عنوان "آخر" و در دیوان نظامی (ص 351 به نقل از چهار منبع) و در "خلاصة الاشعار فی الرباعیات" (ص 85) نیز به نام کمال اسماعیل آمده.

<http://www.mirasmaktoob.ir/fa/system/files/nashriat/GM68-69-Ziya-Ashar-p39.pdf> (Erişim:17.02.2019)

³⁵³ <https://ganjoor.net/masood/divan-masood/ghasidemk/sh168/> (Erişim:18.02.2019)

شماره ۱۶۸ «قصاید» دیوان اشعار «مسعود سعد سلمان»

آوردم که چندین رستخیز بر جان من³⁵⁴ [137a] آمد. گاه گاه همی اندیشم که اگر جرمی کرده بودمی چه بایستی دید که پی جرم این چندین بلا دید و چندین محنت باید کشید. چنانکه مسعود بن سعد گوید:

ای چرخ شرم دار چه خواهی ز جان من کشتی مرا و نیست جز اینت کفایتی
گر آمدی جنابتی از من چه کردی کین می کنی نیامده از من جنابتی

این رنج بر دل من نه از آن روی است که چرخ بکینه من میان بسته است و زمانه به خصومت من برخاسته که به نزدیک من نه این را قدری است و نه آن را واقعی. اما رنجم از آن است که آن خداوند به چشم زمانه در بنده نگاه همی کند و به مزاج روزگار زندگانی همی گذارد. چنانکه گوید:

خوارم بر معشوق سبب دانم چیس زین غم شب و روز بایدم زار گریست
چون دید که روزگار با من بد زیست او نیز بچشم روزگارم نگریست
پس خیره کش و ستیزه کار آمد یار با روی چو گل بخوی خار آمد یار
در عهد و وفانه مرد کار آمد یار با ما بمزاج روزگار آمد یار

کاشکی زمانه چندان زمان دهدی که رنج خویش شرح دهمی یا ازین روزگار چندان امان یابمی که حال خویش تقریر کنمی و دانم که [137b] روزگار بر آید و نه این کار بر آید و نه این مراد حاصل شود که هر دو بس متعذر است:

چندان نبود وفاز ایام مرا تا بر گویم که با من ایام چه کرد

ای آنکه هم چرخ با تو موافق است و هم روزگار با تو مساعد. حق آن را که من نیز چون چرخ کمر خدمت تو بر میان دارم و چون روزگار حلقه بندگی تو در گوش. در حق من عنایتی کن و از ایشان شفاعتی خواه تا باشد که به اشارت تو مرا از بلاء ایشان نجاتی باشد و از جفاء ایشان خلاصی.

جانا بجمال تو که بیگانه ماست ورنه بخیالت آنکه همخانه ماست

کلمه‌های "بر جان من" در حاشیه نوشته³⁵⁴

با چرخ بگو و رشوه بستانِ جانی کآن گشته دورانِ تو دیوانه ماست

و هم برین طریق است آن چند بیت که سیفی گفته است، غزل:

ای خداوندِ روزگارِ عزیز خوار کردست روزگارِ مرا

بنده تسست روزگارِ بگو تا ندارد بخیره خوارِ مرا

ور ز من او شکایتی دارد بدگر بنده سپارِ مرا

و اگر تو نیز رنگِ روزگار گرفته‌ای و به کینه من بیرون آمده این کار را هیچ تدبیر نتوانم ساخت و این درد را هیچ درمان نتوانم کرد. الحق زمانه را [138a] با من هیچ یار به کار نیاید و به هیچ پیوند حاجت نیست که نه در جور تقصیری همی کند و نه از جفا چیزی باقی همی گذارد، نظم:

از چرخ ز تو نصیبِ من دایم جز محنت و دردِ سر نمی آید

تو یار مشو بکینِ من با چرخ گویی تو ز من تیر نمی آید

چون از تو نه امیدِ موافقت است و نه از روزگار توقعِ مساعدت، پیش ازین به شرابِ غرور غره نتوانم شد و

به امید شاید بود زندگانی برباد همی نتوانم داد که از جوانی و زندگانی هر دو محروم شدم. چنانکه گویند:

نا بوده روزگارِ شاکرِ روزی بر هیچ غرض نگشته قادرِ روزی

تا کی بهانه‌ها فریبم دل را بنشسته بر آن امید کآخرِ روزی

نامه شست و ششم در درازی شبِ هجر

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون والقوه

همیشه مدارِ ستاره حسن بر آسمانِ جمالِ آن ستاره صفتِ آسمان [138b] صفوت باد. نامش چون آسمان

بیلندی معروف باد و رایش چون ستاره به روشنی موصوف. بحق آنکه آسمان دلیلِ قدرتِ او است و ستاره برهانِ

حکمتِ او. اما بعد، بفرماید دانستن که مثالِ شبِ هجران همچون دردِ عاشقان بی پایان است، نه آن را گرانه‌ای پدیدست و نه این را منزلی پیدا. اولش در آخر بسته است و آخرش در اول. روزی که عاشق معشوق را نبیند آن روز بر وی همچون شبِ سیاه و تیره باشد و چون حال چنین بود شبِ سیاه و تیره بی جمالِ معشوقِ خود چگونه بود و شرح و وصفِ آن چون تواند بود. چنانکه گفته‌اند:

پروین ز شبِ درازِ من گشت ستوه
 آسیمه شد و خیمه بزد بر سرِ کوه
 مردست مکر بشده دم از اندوه
 شب عامه سیاه کرد و شد کبک خروه

ای آنکه روز روشنایی از روی تو همی برد و شب سیاهی از موی تو همی ستاند، آگاه نه‌ای که بی شب و روز تو روز و شبِ من چون همی گذرد. بدانکه تا روز بود چاره همی سازم و خویشتن به چیزی مشغول همی گردانم چون آبادِ شب پیدا آید و لشکرِ زنگ سپاهِ روم را هزیمت کند خزانهٔ صبرِ من [139a] غارت کنند و ادخارِ بصایرِ من به تاراج بر دهند نه خواب را بر چشمِ من کدری باشد و نه تو را از حالِ من خبری و نه امید آنکه این رنج را سری باشد یا این شب را سحری. چنانکه گویند، رباعی:

یار از غمِ من خبر ندارد گویی
 یا خواب به من گذر ندارد گویی
 تاریک‌ترست هر زمانی شبِ من
 یارب شبِ من سحر ندارد گویی³⁵⁵

چون تاریکیی شب به حدی رسد که طمع از روشنایی روز بر دارم و اندوه فراق به درجه‌ای کشد که امید از شادیی وصل منقطع گردانم روی بدیوارِ غم آورم و سر بر زانوه حسرت نهم از دیدگان اشک همی بارم و این ابیات همی خوانم چنانکه یکی از شعرا گفته است، رباعی:

هجری که ز من گرد برآرد اینست
 عمری که دلم بغم سپارد اینست
 خاری که بجز دیده نخارد اینست
 و آن شب که دگر روز ندارد اینست

شمارهٔ ۱۹۸ «مناجات نامه» خواجه عبدالله انصاری (Erişim:18.02.2019) <https://ganjoor.net/abdullah/monajat/sh198/>
 شمارهٔ ۱۷۳ «رباعیات» امیر معزی (Erişim:18.02.2019) <https://ganjoor.net/amir/robam/sh173/>

اگرچه به شب دیدن خورشید نا معهود است اگر خواهی تا جان من شبی خرم کنی توانی کرد و خانه من به شعاعی منور گردانی هم بتوانی و این طمعی فاسد و محال است. چنانکه گویند: "خرشید به شب که دید تا من بینم."

[139b]

نامه شست و هفتم در کوتاهی شب وصل

بسم الله الرحمن الرحيم

همیشه تأثیر آسمان بر امور آن ماه آسمان موقوف باد و ترتیب روزگار بر احکام آن صدر روزگار سایر باد. بحق آنکه آسمان مقدر او است و روزگار مسخر او. اما بعد، بفرماید دانستن که جمال دوست نعمت است که نهایت ندارد و وصال معشوق لذتی است که ملالت نیارد. اگر صد سال مشاهده او همی بینی پنداری که یک ساعت دیده‌ای و اگر هزار سال در خدمت او همی باشی گمان چنان بری که یک لحظه ای بوده ای و از بهر این گفته‌اند "از دیدن ماه توشه بر نتوان داشت"³⁵⁶ و این بنده همه بر میعاد شب وصال روز می گذارد و ساعت به ساعت حساب همی کند و چون آن دولت حاصل شود و آن سعادت مساعدت کند هم اندر حال لشکر روز تاختن آرد و سپاه شب را هزیمت کند و جز آهی از آن حاصل نیاید. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

[140a]

آن شب که مرا بسوی تو راه بود بالین من از روی تو بر ماه بود
چون روز شود بدست من آه بود دردا که شب وصال کوتاه بود

ندانم که شکایت از شب کنم یا از مؤذن که این بس زود همی گذرد و او بر فریاد همی کند و گذشتن آن و فریاد این جان و دل مرا به فریاد همی آرند. چنانکه ملک الافاضل **عمادی غزنوی** گوید، شعر:

ندانم دوش مؤذن را چه افتاد که زو تا روز بر من بود بیداد

این مصراع در صفحه 171 آ تکرار شده 356

چو بی هنگام فریادی بر آورد
 مـرا آورد فریادش بفریاد
 برارِ غلغل شد از آواز او شهر
 مـرا بگذاشت آن ماه پری زاد
 بیسترِ در نه مه دیدم نه پروین
 بیالین بر نه گل دیدم نه شمشاد
 اگر ما را سحر که تنگ دل کرد
 همه روز و همه شب تنگ دل باد

و با این همه اگر در شبِ وصال شام از پی صبحِ همی دود و صبح بر اثرِ شام همی تازد یک نفس از آن شبِ کوتاه به صد عمرِ دراز بفروشم و یک لمحّه از نشاط و ارتیاحِ آن به صد ملکِ سلیمان ندهم. چنانکه گویند، نظم:

آن شب که بوصل با تووم باشد راز
 گویی که هم از شام کند صبح آغاز
 [140b]

بفروشم اگر جان به دمی آید باز
 کوتاه چنان شبی بصد عمرِ دراز³⁵⁷

نامهٔ شست و هشتم در دریغ و حسرتِ جدایی

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون والقوه

عزّ ابدی و دولتِ سرمدی در بارگاهِ عزّتِ آن مایهٔ عزّ و دولتِ مقیم باد. بختش ندیم باد و دولتش مستقیم باد. بحقّ آنکه بختِ هدایتِ لطفِ او است و دولتِ عنایتِ عونِ او. اما بعد، بفرماید دانستن که دوری از دوست رنجی است که هیچ رنج در موازنهٔ آن نیاید و جدایی یارِ دردی است که هیچ درد در مقابلهٔ آن نیفتد و هر که بدین رنج مأخوذ شد و بدین درد مبتلا گشته نه از عمرِ لذّتِ یابد و نه از روزگار استمتاع. حالش چون حال من شود که نه در شبِ خواب همی یابم و نه در روز قرار. همه شب همی نالم و این بیت همی خوانم:

دردا و دریغا که از آن خاست نشست
 خاکبست مرا بر سر و بادبست بدست³⁵⁸

[عایشه سمرقندیّه] ریاحین الشریعة در ترجمه دانشمندان بانوان شیعه، ج 6، ص: 239، 1406، ق، تخران، محالتی، ذبیح الله³⁵⁷

³⁵⁸ <https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar/s004/sh12/> (Erişim:20.02.2019)

سورة النساء - ۴ « کشف الاسرار » رشیدالدین میبدی

[141a]

و همه روز همی گریم و این بیت تکرار همی کنم، چنانکه گفته‌اند، نظم:

دردا و حسرتا و دریغا که مدّتی گشتم تخمِ صحبت و بر بر نداشتیم

و لیکن چون این خطا خود کرده‌ام بر دیگری جرم نتوان نهاد و این چراغ خود گشته‌ام از کسی دیگر همی

شکایت نتوان کرد، مثنوی:

چرا تیمارِ جان خود گزیدم	به دستِ خود گلوی خود بریدم
چه بد بود این که کردم با تنِ خویش	چرا گشتم بدین سان دشمنِ خویش
مرا بر دست جامِ نوش و من مست	بمستی جام را بفکندم از دست
منم از خرّمی درویش گشته	چراغِ دل به دستِ خویش گشته
کجا شد آن خجسته روزگارم	که بودی آفتاب اندر کنارم
مرا کز آفتاب آمد جدایی	چگونه پیشم آید روشنائی
و گر نه آفتاب از من جدا شد	جهان بی چشمِ من چون شب چرا شد
منم بیمار و نالان زین شبِ تار	که در شب سس باشد دردِ بیمار
دریغا رفته رنج روزگارم	دریغا آن دل اومیـــــدوارم
دریغا رنج بسیارم که بردم	که خود روزی ز رنجم بر نخوردم ³⁵⁹

[141b]

اگر یکبارِ دیگر آفتابِ وصال باز برآید و سعادتِ جمالِ دوست مساعدت کند این عمر که در دردِ فراق

گذشته است باز در یابم و این روزگار که در هجرانِ صرف شده است تلافی کنم اما به خلاف این است. چنانکه

گویند:

³⁵⁹ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh94/> (Erişim:20.02.2019) پشیمان شدن ویس « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی
<https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh72/> (Erişim:20.02.2019) مویه کردن ویس بر جدایی « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی
<https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh93/> (Erişim:20.02.2019) پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

گیرم که وصالِ دوست در خواهم یافت

این عمرِ گذشته را کجا در یابم³⁶⁰

نامه شست و نهم در ملال نمودنِ معشوقِ آن عاشق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِه الْقُوَّة.

همیشه لطفِ الهی و صنعِ ربّانی قرین روزگارِ آن نتیجهٔ لطفِ الهی و ذخیرهٔ صنعِ ربّانی باد. روزش چون طلعتش مسعود باد و عاقبتش چون سیرتش محمود. بحقّ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که شرطِ دوستی آن است که هر که را خواندی و قبول کردی پیوسته آن دوستی باید که بر قرار باشد و همواره آن دوستی مقبول بود که نه ازین ملالت آید و نه از آن نفرت و آن خداوند در حقّ این بنده نه این [142a] طریق سپرده است و نه این سیرت اختیار کرده. اول چندان میل همی نمود و خداوندی همی فرمود که خجل همی کشتم و اکنون چندان و نفرت همی نماید که ضجرت همی شوم و همی گویم آن روز آن همه میل همی نبایست و امروز این همه ملالت نمی باید. چنانکه گویند، بیت:

اول به منتّ میل بُدان میل کجاست
و امروز ملول گشتی از بهرِ چراست
جان سرِ خویشتن که بر گویی راست
که آن میل چه بود و این ملالت ز چه خاست

اگرچه گاه گاه خصومت در باطن همی دارد و ملالت پوشیده همی کند چنانکه کودکانِ سورهٔ البقره خوانند خصومت از لوحِ دلِ او همی خوانم و چنانکه خوب رویان صورتِ جمالِ خویش در آینه بینند ملالت و نفرت در دیدهٔ آن خداوند همی بینم. چنانکه گویند، بیت:

حالی که مرا بود پسندیدهٔ تو
از جورِ تو شد چو زلفِ شوریدهٔ تو
در آینه رویِ خویش نتوانی دید
چنانکه ره‌ی ملال در دیدهٔ تو

³⁶⁰ <https://ganjoor.net/moulavi/shams/robaeesh/sh1153/> (Erişim:20.02.2019)

شمارهٔ ۱۱۵۳ «رباعیات» دیوان شمس «مولوی

شمارهٔ «رباعیات» دیوان اشعار «فرخی سیستانی» <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/robaeef/sh28/> (Erişim:20.02.2019)

چون حال چنین است نه درین صحبت خیری باشد و نه ازین خدمت نفعی که اگر جان فدا خواهم کرد
مَنّت نخواهد داشت و اگر زندگانی [142b] در خواهم باخت. قبول نخواهد کرد که نیکی مرا بدی همی پندارد و
خوبی مرا زشت همی شمارد و در چشم و دل آن دوست اثرها پیداست، رباعی:

با من ز ملالت تو ای سرو سَهی در صحبتِ تو نماند اومید بهی
زیرا که اگر پیشِ تو گل بویم بر هر برگگی هزار خارم بنهی³⁶¹

و ملالتِ او من آن روز دانستم که زیادت از حد بهانها می جست و فزون از اندازه عتابها همی کرد و همی
گفت، رباعی:

دیدم که زبانِ تو مرا سود نمود و اکنون که همان سود زبان گشت چه سود
ز اول که ترا عتاب با من بفزود گفتم که ملالتست و آخر آن بود

چنین دانم که رشته این عشق یکتا شده است و میوه این مودت بر سر شاخ افتاده و چون حال چنین است
بسیار نباید نالید که بدین مراد زود خواهیم رسید و فراوان جزع نباید کرد که این کار زود میسر خواهد شد و میان
خواهد تا باشد پس روزگار بر نیاید:

گرچه ز رهی ملالتی هست ترا بسیار جزع مکن که بسیار نماند

چون این ملالت ظاهر شد و این دوستی بآخر رسید این نیکوتر [143a] که آن خداوند باقبالِ خویش همی
نازد و بنده با ادبارِ خویش همی سازد:

اکنون که ملول گشتی ای شمع طراز خاک از سر کینه و جفا کردی باز
تو کارِ دلت چنانکه خواهی می ساز من دانم و دردِ عشق و شهباء دراز

دکتر محمد رضا ترکی ، دریافته هایی از دیوان خاقانی، ادب فارسی؛ مجله علمی پژوهشی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران، دوره اول،³⁶¹
[خاقانی]، شماره 1، بهار و تابستان 1388

نامه هفتادم در فراغت نمودن معشوق از عاشق

بسم الله الرحمن الرحيم

همیشه مدارِ آسمان بر مرادِ آن ماهِ آسمانِ سایر باد و مزاجِ روزگار بر حسبِ اختیارِ آن صدرِ روزگار ظاهر و هر که چون آسمانِ رضای او نجوید همچون آسمانِ مجبور باد و هر که چون روزگار بقای او نخواهد همچون روزگار مقهور باد. بحق آنکه روزگار اسیرِ قهرِ اوست و آسمان و زمینِ قدرتِ او. اما بعد، بفرماید دانستن که دوستی از یک جانب راست نیاید و پیوند از یک طرف دست در هم نزنند. شرطِ دوستی و پیوند آن است که طالب و مطلوب را دل بیکدیگر مایل باشد و سینه بیکدیگر راغب و چون از یک جانب رغبت باشد و از دیگر جانب فراغت. [143b] نه آن دوستی را ثباتی بود و نه آن پیوند را مداری و حالِ این بنده در خدمتِ آن خداوند برین مزاج است که چندانکه ازین جانب رغبتست از آن جانب فراغت است و بر آن قیاس که از بنده اشتها است از آن خداوند تبرّاست:

بیهوده نهاده‌ایم خود را نامی بی‌باده گرفته‌ایم بر کفِ جامی
بر یادِ کسی همی گذاریم ایام کز ما نکنند یاد بهر ایامی

و این از همه طرفه‌تر که این اهانت و توهین همی بینم و آن فراغت همی دانم و هر روزی فتنه‌ترم و هر

ساعتی شیفته‌تر، رباعی:

هر روز دلم بر آن کسی فتنه ترست کز عهد و وفاء من دلش بی خبرست
حظّم همه زو ملالت و درد سرست عشقم ز قیاس کارهای دگرست

و این کاری است سخت دشوار و قصه‌ای است سخت مشکل که من همی نالم و یار از من غافل و زاری

همی کنم و معشوق از من فارغ، رباعی:

مایم ز عشقِ یار با نالۀ زار و ز نالۀ ما فراغتی دارد یار
چون یار بکام ما نمی سازد کار کاریست بتو فتاده ما را دشوار

پیش ازین ظن چنان همی بردم و اندیشه چنان همی کردم که چون دل [144a] در بازم و جان بذل کنم
مگر که کامی برآید یا مقصودی حاصل شود و اکنون چون نگاه همی کنم هم آن ظن خطا بود و هم آن اندیشه
غلط و هر چند من در کار او گرم‌ترم، او از کار من فارغ‌تر است، نظم:

گفتم چو بکام دل ترا بگزینم باشد که بکام با تو هم بنشینم
و اکنون چو بکار تو همی در نگرم زین کار ترا فراغتی می بینم

بر جمله حال او چنان است که فراغت او همی جویم نه سلامت خویش و رضاء آن بزرگ طلب همی کنم نه

هوای خویش، رباعی:

در عشق تو گرچه کار من رفت زدست در هجر تو از پای در افتادم بست
بر جمله فراغت تو می باید و هست بر کار من ای نگار دل نتوان بست

با این همه تا به زبان این سخن همی گویم دل با من خصومت همی کند و همی گوید چه خطا از ما صادر
گشت که دی بی ما نمی نتوانست زد و امروز از ما دم فراغت همی زند و چه گناه از ما در وجود آمد که بار بی ما
زندگانی همی نتوانست کرد و امسال از زندگانی خویش منتی بر ما همی نهد آنکه او را از صحبت ما فراغت ارزانی
داشته باشد [144b] که ما را در هجران وجدائی او صبر کرامت کند. چنانکه گویند، نظم:

دی گرچه ترا نبود آزار از من امروز همی نیایدت یاد از من
باشد که مرا هم از تو صبری بدهد آنکس که ترا فراغتی داد از من

نامه هفتاد و یکم در فراغت عاشق از معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

دل آرام معشوق بوده مهجور گشته و مقبول گشته مردود شده که چون قدرِ عافیتِ وصال ندانست به بلای هجران مبتلا شد و آرزوی دولتِ مودتِ نشناخت به محنتِ مفارقت گرفتار گشت، سلام و تحیت این فارغ شده از خذلانِ عشق و آزاد گشته از مشقتِ اشتیاق بخواند و بداند که نه هیچ دولت ابدی است و نه هیچ محنتِ سرمدی، این چون باد، ازین جانب بدان حوالی همی دود و آن چون ابر ازین اقلیم بدان طرف همی تازد چون حال چنین است نه دل آرام را از دولتِ [145a] خویش بیاید نازند و نه بی دلان را از محنتِ خویش بیاید نالید که تا نه پس روزگار هم این فانی گشته باشد و هم آن زایل شده. چنانکه گویند:

دلا دگر شگالی به هیچ حال محال	یقین بدان که نماند زمانه بر یک حال ³⁶²
از آنچه آمد و بگذشت هیچ بدمندش	و ز آنچه نامد بیشتر هنوز بد مسگال
به نعمت اندر بانیم باش و هیچ مناز	به محنت اندر اومید دار و هیچ منال
کدام محنت دیدی که آن نماند مقیم	کدام دولت دیدی که آن نگشت زوال ³⁶³

و زیرکان این یک بیت هم برین نمط گفته‌اند، بیت:

ای جان و جهان دلم بدین خرسندست	کین ظلم من و عدل تو روزی چندست

این خادم چندانکه ممکن بود در دوستی جهد کرد و در وفاداری مبالغت نمود چون نه این را اثری دید و نه آن را فایده‌ای، هم از آن راه که در آمده بود باز گشت و هم بدان دل که موانست اختیار کرده بود. مفارقت برگزید که غم بیهوده بسیار نتوان خورد و جفای بی فایده بی حد نتوان کشید:

یک چند کشیدم بدل و دیده غم او	هر روز فزون دیدم جور و ستم او
امروز نشستم به فراغت ز بی آنکه	برخاسته دیدم ز دل خود رقم او

[145b]

زین پیش غم او برخ دل من	کآخر بدلم وقف نکردند غم او

/ بخارا، سال هجدهم، شماره 109 آذر - دی 1394ق، در حاشیهٔ ایرانشناسی 3، ص 288، محمد افشین وفايي³⁶²
http://celm.ut.ac.ir/sites/default/files/publication_files/iranshenasi%203.pdf (Erişim:21.02.2019)

[عقدالعلی] (Erişim:21.02.2019) مقیم/<http://www.vajehyab.com/dekhoda/>³⁶³

خدای را شکر همی گویم که از آن بادیه‌ای چون هاویه نجات یافتم و از آن بیابان بی پایان خلاص یافتم.
 نسیم دولت اکنون همی یابم که از آن محنت بجستم و لذت زندگانی اکنون همی دانم که از آن مشقت برستم.
 چنانکه گفته‌اند:

فرو مرد آن چراغ مهر و اومید	که روشن تر بُد اندر دل ز خورشید
همی گویم کنون کای بخت پیروز	کجا بودی نگویی تا به امروز
تنم را روز فرخنده کنونست	دلَم را چشم بیننده کنونست
مزه اکنون همی یابم جهانرا	خوشی اکنون همی دانم روان را
نخواهم نیز در دام او فتادن	همه کس را نیک ناکس بدان ³⁶⁴

عزم چنان است که بعد ازین یاد او در دل نگذارم و نام او بر زبان نیارم. اگر ماه شود روی از وی بگردانم و تاریکی اختیار کنم و اگر آب شود دست بوی نبرم و به تشنگی خرسند کردم و راضی شوم. چنانکه گویند:

گر آب شوی از تو نشویم رخ و دست	ور خاک شوی آب کنم جای نشست

[146a]

گر بخت شوی با تو نخواهم پیوست	ور عمر شوی سوی اجل بازم دست

بحمد الله تعالی که آن محنت که دی بدین حوالی بود امروز بدان جانب است و آن فراغت که بار بدان طرف بود امسال بدین مقامست. چنانکه گویند:

دی روز ترا فراغتی بود ز من	و امروز مرا فراغتی هست ز تو

نامه هفتاد و دوم در فراموش کردن معشوق عاشق را

³⁶⁴ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh89/> (Erişim:21.02.2019)

پاسخ دادن ویس رامین را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

بسم الله الرحمن الرحيم

مراد دل بی دلان و مقصود جانِ عاشقان مخصوص است به سلام و خدمت این مرحوم محروم که هم از مراد باز مانده است و هم از مقصود دور افتاده و همی گوید الهی مرادهای آن دل و جان بر آورده گردان و مقصودهای آن جان و جهان محصل دار. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که یاد داشتنِ دوستان را شرطِ کریمان است و فراموش کردنِ بندگان را عهدِ لثیمان و چون آن خداوند به کرم معروف است [146b] و به نیکو عهدی موصوف بدان درجه که کریمان عالمِ علمِ کرم بر وی همی خوانند و نکو عهدان کتابِ نکو عهدی بر وی درست همی کنند. نبایستی که به یکبارگی نام این بنده در جریدهٔ نسیان نوشتی و ذکرِ خادم بر صحیفهٔ فراموش کاری مثبت کردی تا به زبانِ ترانه و ابیات شکایت نبایستی کرد و با خاص و عام گفت. چنانکه گویند، رباعی:

دیدى که بتم روی نهان کرد آخر سودى که مرا بود زیان کرد آخر
چندان تک و پوی من بگوش یارب یکباره فراموش توان کرد آخر

چون همی داند که نه یک ساعت از یادِ او غایبیم و نه یک لحظه از دگرِ او فارغ، غم با خیالِ او همی گسارم و روزگار بر یادِ او همی گذارم، واجب نکند پشت بر من آوردن و روی از من بر تافتن تا بدین لفظ خویشتن را یاد باید دادن و بدین ابیات احوالِ خویش عرضه باید کردن:

نه مهـرت هست همـواره ندیمم نه بویـت هست پیوسـته نسیمم
نه روی من ز عشقت گشت زرین نه اشک من ز جورـت گشت خونین
نه رود از عشق تو بر رخ گشادم نه سنگ از مهر تو بر دل نهادم

[147a]

نه جز تو نیست در گیتی مرا کس نه زین کینی هوای من توی بس
چرا کردی مرا چونین فراموش که کشتم ز غم بی صبر و مدهوش³⁶⁵

مویه کردن ویس « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی (Erişim:22.02.2019) <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh72/>

کاشکی اگر به نیکویی یاد همی نکند باری به بدی یاد نکردی و اگر وفا نمی نماید جفا باز گرفتی تا این

بیت حسبِ حالِ من نشدی، بیت:

تا بشنیدم که بنده را بد گفتی هم شاد شدم که از منت یاد آمد

دردم از آن است که پیش ازین جز با هم بر زبان نراندی و جز ذکرِ من بر خاطر نگذرانیدی و اکنون روزها

بگذرد که نامِ من بر زبان نیارد و سالها بر آید که ذکرِ من به خاطر راه ندهد و چنین خواهد. چنانکه گفته‌اند:

آن بت که شب و روز همی گفت بمن بی روی تو کم بود جهانم روشن

سال آید و بگذرد که آن عهد شکن بر خاطر نگذراند اندیشهٔ من

نامهٔ هفتاد و سیوم در بد عهدی و بی وفائی

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

[147b]

ملکِ بد عهدان و سلطانِ بی وفایان که همچون چرخ بدعهد است و همچون زمانه بی وفا، از نوائبِ چرخ و مصایبِ زمانه در امان باد و دورانِ چرخ به کام او باد و گشتِ زمانه به مراد او. بحق آنکه چرخ بر کشیدهٔ او است و زمانه آفریدهٔ او. اما بعد، بفرماید دانستن که نیکو عهدی عادتِ کریمان است و وفا داری سیرتِ بزرگان و هر که به بدعهدی گراید و به بی وفایی مایل شود او را نه از قبایلِ مردمان شمارند و نه از طایفهٔ بزرگان که در عقل و شرع ستوده ترین سیرتها درست قولی و نیکو عهدی است و نکوهیده ترین خصلتها خلاف گفتن و عهد شکستن و این بنده را به کرم عهد و حسنِ خلقِ آن خداوند اعتقاد چنان بود که چون میانِ ما قولی رفته است و عهدی بسته شده. نه آن قول را نقضی تواند بود و نه آن عهد را فسخی و اکنون به قرین الحال معلوم همی شود که هم آن قول هرزه بوده است و هم آن عهد عشوه و خود عادتِ خوبان همین باشد که عاشقان را اول به مراعات از پای در آرند و آنگاه از دست آسان فرو گذارند و در سر و پای [148a] آنها نگاه نکنند. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

گفتم چو دلم بمهرِ او در بستم یکبارگی از بلا و محنت رستم
کی دانستم که آن بت عشوه پرست از پای درآمد و نگیرد دستم

آن روز که آن قول همی کردیم و آن عهد همی بستیم با خویشان همی گفتم که او سنگدل تر از آن است
که این عهد به سر برد و بی معنی تر از آن است که بدین قول وفا نماید و عاقبت همان بود که مرا اندیشه افتاد:

آن بت که وفا و مهر نمود و نداشت همواره وفا و مهر فرمود و نداشت
ای دل گفتم که او ندارد سرِ تو دیدی که بعاقبت همان بود و نداشت

تا این کاغذِ سپید بدین حرفها سیاه می کنم روی زردم از اشکِ خونین سرخ همی شود که از آن روزگار
اندیشه همی کنم که میان ما چندان مهر و وفا و موافقت و مساعدت بود و امروز بدلِ آن عهد و وفا جور و جفاست
و به جای آن موافقت و مساعدت مفارقت. چنانکه **فخری** گوید در قصهٔ ویس و رامین، نظم:

مداد و خون دل در هم سرشتم پس آنگه این جفا نامه نوشتم

[148b]

جفانامه نهادم نامِ نامه که در وی خون همی بارید خامه
چو یاد آمد مرا آن بی وفایی که می بینم ز تو روز جدایی
ز هفت اندام من آتش بر افروخت قلم هارا در انگشتم همی سوخت
من آن یارم چنان بر تو گرامی که کردم با تو چندان شاد کامی
ندیدم در جهان جز تو وفادار چرا گشتی ز من یکباره بیزار
نه با من چند باره عهد کردی که تا جان داری از من بر نکردی
بجز مهر و وفا از من چه دیدی که یکباره دل از مهرم بریدی
نه این گفتمی مرا روز نخستین نه این بستی تو با من عهد پیشین³⁶⁶

³⁶⁶ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh69/> (Erişim:22.02.2019)

نامه نهم در شرح زاری « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

وفات کردن ویس « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh111/> (Erişim:22.02.2019)

رفتن رامین به گوراب « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh53/> (Erişim:22.02.2019)

اگر به اول بدعهدی که از وی بدیدم دست از وی بشستمی امروز روی به خون نبایستی شست و اگر پای از
در او باز گرفتمی بیم و خطر سر نبودی. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

چون بد عهدی گشت نخست از تو درست در شستن دست از تو چرا بودم سست
گر دست بشستمی ز تو روز نخست امروز بخون روی نبایستی شست³⁶⁷

پیش ازین با هر کس که طریقِ عشق سپردم و در راهِ مودت قدم نهادم [149a] چون در وی اثرِ بدعهدی
بدیدم عنانِ دل باز کشیدم و به ترکِ آن دوستی بگفتم و چون به خدمتِ آن خداوند افتادم و صحبتِ آن بزرگ
اختیار کردم گفتم از بلای بدعهدان برستم و از جفای بی وفایان نجات یافتم چون نیک همی بنگرم ایشان را به
آرزو بر همی باید جست:

با هر که بدوستی بیارامیدم چون ده دله بود زود ازو بریدم
گفتم که تو بهتری ترا بگزیدم ای بی معنی رو که ترا هم دیدم³⁶⁸

چون حال چنین است تدبیر جز این ندانم که درین آتش همی سوزم و با خود همی سازم نه ازین حال
حکایتی گویم و نه ازین قصه شکایتی، چنانکه گویند:

بر وصلِ تو چون ندید کس پیروزم و ز تیرۀ شبِ هجر نیامد روزم
من با دلِ خویشتن ز بدعهدی تو می سازم اگرچه در غمت می سوزم

نامه هفتاد و چهارم در وفای عاشق

بسم الله الرحمن الرحيم

شماره ۷ « رباعیات » ازرقی هروی (Erişim:22.02.2019) <https://ganjoor.net/azraghi/arob/sh/7/> ³⁶⁷

اشعار نویافته از انوری در نسخهای کهن، محسن شریفی صهی، دکتر مهدخت پورخالقی چترودی، جستارهای ادبی ³⁶⁸
(ادبیات و علوم انسانی سابق) شماره چهارم، ص 28

هزار سلام و تحیت و زمین بوس و خدمت و آفرین ازین وفادار [149b] وفا جوی که شب و روز جز کتابِ وفا نخواند و سال و ماه جز دفترِ عهد مطالعت نکند. بدان صدر و بدرِ خوبان که همچون چرخ از وفا فراغتی دارد و همچون زمانه از عهد سکونتی تا چرخ همی گردد اسبابِ دولتش مهیا باد و تا زمانه همی ماند اصنافِ عزّتش مهتّا باد. بحقّ دارندهٔ چرخ و گرداندهٔ زمانه. اما بعد، بفرماید دانستن که اعتقادِ این عاشقِ صادق آن است که هرگز نه این عشق را سری خواهد بود و نه این دوستی را پایانی، اگر آسیای قهر بر سرم بخواید گردانید چون سنگِ زیرین از جای نخواهم جنبید و اگر تیغِ جفا در روی من خواهند کشید چون سپر روی نخواهم گردانید. به دل موافقت هوای او خواهم کرد و به جان مساعدت رضای او خواهم جست:

در عشق نه آن کسّم که دل خوش خواهم
زین روی همی مرادان کش خواهم
گریار دل مرا بر آتش خواهد
من جان بموافقت براتش خواهم

از آن روی دور بادم اگر جز بر آن باشم که با داشِ بدی نیکی کنم و از آن زلف مهجور بادم اگر جز چنان خواهم که مکافاتِ جفا وفا نمایم [150a] و از آن موانست بی نصیب بادم اگر جز این کنم. چنانکه گویند، رباعی:

هر چند جفا نمایی ای شمع طراز
هر چند ز بهر مهر کم سازی ساز
بیزارم از آن شکنج زلفینِ دراز
گر جز بوفای کنم مکافاتِ تو باز

تا بپندارد که به جفا کردنِ او وفای من کمتر شود یا به عهد شکستنِ او دلِ من شکسته گردد که این نه آتش است که بهر آبی فرو نشیند و نه آن آب است که بهر خاک و خاشاکی باز ایستد، رباعی:

هر چند ترا عهد شکستن کیشست
و ز تیرِ جفاهای تو جانم ریشست
آن آتش دل از آنچه دیدی پیش است
و آن آب دو دیده بر قرار خویشست

این عشق نه بر آن جملتست که او همی پندارد و این دوستی نه از آن قیاس است که او گمان می برد تا زنده باشم تاج سرم جز خاک پای او نخواهد بود و چون بمیرم از خاکِ من جز بوی وفای او نخواهد زد. چنانکه گویند، بیت:

اقبال دل مرا هوای تو دهد تاج سر من ز خاک پای تو دهد
 کر تو بکشی مرا و در خاک نهی خاک لخدم بوی وفای تو دهد

تا جهان بوده است معشوقان بی وفایی کرده‌اند و عاشقان وفاداری نموده [150b] اگر از آن جانب نه به قصد جفایی صادر گشت و نه به اعتقاد خطایی موجود شد اگر به جای آن یک جفا صد باشد و به جای آن یک خطا هزار نه یک ساعت سر از مهرش بتابم و نه یک لحظه روی از مودتش بگردانم چندان وفا کنم که آن جفا در وی کم شود و چندان یگانگی نمایم که آن بیگانگی ناچیز گردد بندگی او بر آزادی بگزینم و زندگانی خویش از بندگی او دانم. چنانکه **فخری گرگانی** گوید، مثنوی:

چه باشد گر تو کردی بی وفایی بنادانی ز من جستی جدایی
 وفای تو کنون من پیش دارم جفاهایی که کردی یاد نارم
 کنم چندان وفا و مهربانی که جور خویش و مهر من بدانی
 بر آن عزمم که تا من زنده باشم پیش بنندگان بنده باشم
 سپیدی روزم از روی تو باشد سیاهی شب هم از موی تو باشد
 رخ رنگینت باشد نوبهارم لب شیرینت باشد غمگسارم³⁶⁹

همانا که این سخنان بر سمع شریف آن خداوند بگذرد اندیشه خواهد کرد که به ترک این دوستی نباید گفت تا ازین رنج فارغ شود و از سر این عشق [151a] بر باید خاست تا ازین بلا ایمن گردد هیهات هیهات آن روز مباد که دل من ازین رنج فارغ شود و جان من بنده ازین بلا آزاد گردد، رباعی:

گفتی که دلت ز انده ما بگسل باشد که کنی فراغت دل حاصل
 آن روز مباد هرگز ای شمع چگل کاندوه تووم نباشد و باشد دل

³⁶⁹ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh62/> (Erişim:24.02.2019)

نامه دوم دوست را به یاد « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

<https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh37/> (Erişim:24.02.2019)

سرزنش کردن موبد ویس را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

<https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh25/> (Erişim:24.02.2019)

بغایت رسیدن عشق رامین « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

اگرچه خرمنِ صبر بر باد داده است جز آتشِ مهرِ او نخواهم افروخت و اگرچه نامِ من بر آب نوشته است جز با دردِ او در خاک نخواهم شد:

با آنکه همه وفای تو باد نبرد در جانِ من آتشِ هوای تو نمرد
هر چند که نامِ من نوشتی بر آب با دردِ تو موم به خاک خواهند سپرد

نامه هفتاد و پنجم در یگانگی نمودنِ عاشق با معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم

جمالِ عالمِ قدس و نهالِ روضهٔ انس که عالمِ قدس از جمالِ او آراسته است و روضهٔ انس از کمالِ او پیراسته مخصوصست بسلام و خدمتِ [151b] این مسکینِ غمگین که شب و روز ثنای آن جمالِ همی گوید و سال و ماه نهالِ آن کمالِ همی خواهد و همی گوید: "بارِ خدایا آن ماه را همچون بدر روشن دار و آن آفتاب را همچون مهر منور گردان." بحقِّ محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که اعتقادِ این دعا گوی وفا جوی آن است که اگر همه عالم او را مسخر خواهد شد یا همه آفاق او را مسلم خواهد گشت یک ساعته سعادتِ مشاهدتِ جمالِ آن خداوند بر آن بگزیند و یک روزه خدمتِ حضرتِ آن بزرگوار بر آن اختیار کند و اگر بهشت بدو نمایند بی وجودِ آن خداوند بدان نگراید و اگر حور العین برو عرضه کنند بدیشان التفات نکند و بی خدمتِ آن عزیز بقای جاوید نخواهد:

بی صحبتِ تو جهان نخواهم بی خشنودیت جان نخواهم
رضوان و بهشت و حور عین را بی روی تو جاودان نخواهم
هر گه که مرا تو یار باشی من یارِ ایمن و آن نخواهم
تو سودی و دیگران زیانند تا سود بود زیان نخواهم³⁷⁰

³⁷⁰ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh267/> (Erişim:25.02.2019)

شمارهٔ ۲۶۷ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

چون دل که امیر تن و پادشاه جوار جست درین راه اسیر گشته است [152a] و بدین بلا مبتلا شد اعضا و جوارح را که خدم و حشم اندکی یارای آن بود که سخن یاری دیگر گویند یا سازکاری دیگر کنند، رباعی:

نشوم بر دگری فتنه که دل نیست مرا وزد رائک دلم برد نجویم دگری
دل یکی بود بر آن فتنه شدم بر یک تن دگری باید تا فتنه شوم بر دگری³⁷¹

دل و دیده جز به جمال او روشن همی نشود و تن و جان جز به وصال او قرار و آرام نیابد این همی گوید بی روی او جهان نبینم و آن فریاد همی کند که بی یاد او وجود خود و عالم نخواهم، رباعی:

دل نامه خرمی نخواند بی تو تن دم زدنی خوش نتواند بی تو
دیده همه خون دل فشاند بی تو جان ماند و همانا که نماند بی تو

تا طلعت میمون تو به فال گرفته‌ام و از صحبت اغیار احتراز کرده و تا سعادت خدمت او در یافته‌ام از مجالست صاحب اعراض نموده‌ام و با مشاهدت جمال او کرده‌ام از نیکوان طمع بریده‌ام، رباعی:

تا فال گرفتم صنما روی تو دیدم از هر که جز از تست بیایست بریدن
حقا و بجان تو که نهی است بر من جز خدمت تو کردن و جز روی تو دیدن

[152b]

تا این دولت روی نموده است و این سعادت مساعدت کرده شب و روز با اقران مباحثات همی کنم و با یاران مفاخرت همی نمایم. چنانکه گویند، نظم:

ما بت دلستان یکی داریم سرو در بوستان یکی داریم
جان ما از جهان نیاز دارد ز آنکه جان و جهان یکی داریم
هر دو با یکدگر بمهر و وفا دل و دست و زبان یکی داریم
تا بود جان پاک در تن ما تن دو داریم و جان یکی داریم

شماره ۴۴۹ «قصاید» امیر معزی (Erişim:25.02.2019) <https://ganjoor.net/amir/ghasa/sh449/> ³⁷¹

بر من واجب است قدر این دولت بشناختن و شکر این نعمت بگزاردن که دست به شاخی بلند زده‌ام و قصد کاری بزرگ کرده‌ام چون خسیسان به ناأهلی خرسند نگشته‌ام و چون لثیمان بدونی قانع نشده‌ام، نظم:

من آن بازم که پروازم بلندست شکارم آفتاب دل پسندست
تذرو و کبگ نپسندم که گیرم نباشد صید جز بدر منیرم³⁷²

اگرچه من استعداد آن ندارم که شایسته خدمت آن خداوند باشم بحمد الله آن خداوند استحقاق آن دارد که چون من هزار سگ کوی او بتواند بود و چون حال چنین است شکر این حال همی گویم و از چشم بد امان می‌خواهم:

[153a]

جز تووم نیست در جهان یاری نیست با دیگران مرا کاری
چون سزاوار من توی بجهان ندهم دل بناس سزاواری
چشم بد دور باد تا نرسد در میان من و تو آزاری

نامه هفتاد و ششم در شکایت معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و له القوه و العون

پیرایه حسن دلبران و سرمایه عشق عاشقان که هم دلبری بر جمال او موقوف است و هم عاشقی بر کمال او مقصور سلام و خدمت این رنجور مهجور بخواند که شب و روز به حسن او می‌نازد و سال و ماه به عشق او فخر همی کند و از خدای تعالی می‌خواهد تا آن حسن را پاینده دارد و این عشق را فزاینده. اما بعد، بفرماید دانستن که گفته‌اند: "هر که از بدی نیازارد از نیکی منت ندارد و هر که از جفا شکایت نکند از وفا شکر نگوید." و نیز گفته‌اند: "گله از دوستان کنند." [153b] و شرط آن است که هر که را از دوستی شکایت باشد مذهب صوفیان گیرد و آن

³⁷² <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh44/> (Erişim:25.02.2019)

آمدن رامین به دز اشکفت « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

شکایت در میان نهد تا اگر آن دوست مجرم باشد خواهش کند و به اعتذار مشغول شود به غرامت و استغفار و اگر مجرم نباشد خیالی که بسته بود برخیزد که اگر پوشیده دارد و اظهار نکند که این دوست از آن غافل بوده است و عذر نخواهد بل که چون این کس را متغیر بیند و سبب آن تغیر نداند او نیز متغیر شود و بیم آن باشد که بر وحشت و نفرت ادا کند و غرض ازین شرح و تفصیل آن است تا بشکایتی که در اثناء این مفاوضت خواهد رفت بنده را معذور فرماید و نگذارد که قاعده همی نهد و بهانه همی سازد معلوم رای عالی آن خداوند است که این بنده مدتی مدید است که کم‌خدمت بر میان دارد و حلقه بندگی در گوش و به هیچ وقت جز طریق بندگی نسپرده است و جز بر جاده خدمتکاری نبوده است و هرگز بر لفظ اشرف آن خداوند روزی نرفته است که این بیچاره را طلب باید کرد و بر خاطر انور آن بزرگ نگذشته است که از حال آن غمخواره بر باید رسید و این نه شرط [154a] دوستی و وفاداری باشد که دوست وفادار خویش را بگذارند تا گاه در آتش دل همی سوزد و گاه در آب دیده غرقه همی شود و نه بر او نظر کنند و نه حالش پرسند. چنانکه فخری گوید، مثنوی:

نگویی حال آن بیچاره چونست	که بی من در میان موج خونست
چنین باشد وفا و مهربانی	که من بی تو بمیرم تو ندانی
به تو نالم بگو یا از تو نالم	که من بی تو ز زاری بر چه حالم
همی سخت آیدم کز تو بنالم	بنالم تا شوی آگه ز حالم
ترا چون دل دهد یارا نگوئی	که چون دشمن جفاء دوست جویی ³⁷³

همانا که گوید که چه جرم کرده‌ام که چندین عتاب باید کرد و چه جفا نموده‌ام که چندین شکایت همی باید نمود چه جفا باشد زیادت‌تر ازین که نه به سلامی دل مرا شاد همی کند و نه پیغامی جان مرا تسلی همی دهد تا بزبان شکایت از حال خویش حکایت همی کنم و از احوال خویش همی گویم. چنانکه گویند، نظم:

از دوست مرا نیست به یک ماه سلامی	و ز یار مرا نیست به یک هفته پیامی

[154b]

گیرم که ز من دوستی و مهر برید	آخر نبود کم ز پیامی و سلامی

³⁷³ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh66/> (Erişim:25.02.2019)

نامه ششم اندر نواختن و «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

اگرچه خوبان را عادت است بر عاشقان جور کردن و نیکوان را شرط است بر بی‌دلان جفا نمودن آخر گاه گاه تدبیر رای ایشان بیاید ساخت و وقت وقت ترتیبِ رضاء ایشان باید کرد و جذبِ زبانی در میان آورد. چنانکه یکی از شعرا گفته است، نظم:

نیکوان آخر مدارائی کنید	و ز دل آزاری تبرائی کنید
کار چون از دست در خواهد گذشت	نفی تهمت را محابائی کنید
پشت بر یاران میارند این چنین	وقت وقت آخر تقاضائی کنید

پیش ازین به نظرِ شفقت به ما نگرستی و دستِ عنایت بر سرِ من نهادی و اکنون که بهترنگار همی باید آن نظر باز گرفته است و هم آن عنایت در باقی نهاد:

بر داشته دستِ عنایت ز سرم	خود دستِ عنایت کنون بایستی

هر که ازین حال همی پرسد و ازین قصه سؤال همی کند جواب همی دهم، چنانکه گویند:

پشتم ز غم فراق بر خم بگذاشت	شوریده دلم چو زلف بر هم بگذاشت
گویی که چه کرد دوستی لحتی بشنو	دل برد و برفت و حسرت و غم بگذاشت

[155a]

هر که دل بیارِ بی‌وفا دهد و آنگاه وفا چشم از وی دارد حالش چون حالِ کسی بود که از خاکِ تیره در یتیم جوید و از زمینِ شورستان گلِ خسروانی که هم عمر ضایع کند و هم روزگار بر باد دهد و نه این مراد بر آید و نه آن غرض حاصل شود، عاقبتش نومیدی بود و سر انجامش پشیمانی. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

هر کو دل خود بچون توی بسپارد	و اندر دل تو مهر و وفا ندارد
هرگز نفسی بکامِ دل بر نازد	نومیدِ کسا کز تو امیدی دارد

بر جمله غرض از اداء این عتاب آن است تا دل پرداخته شود و مراد از نشر این شکایت آن است تا سینه صافی گردد و چون آن مراد بر آمد و این غرض حاصل شد عاقبتش نومیدی بود بدین بیت ختم کنیم و بدین ترانه اختصار. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

من از تو گله نمی کنم می گویم گـر خواستی نـکـوتـرم داشـتی

نامه هفتاد و هفتم در جواب شکایت معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به ثقتی

[155b]

در حالت شهید شدن خواجه عطار از خون نوشته شدن³⁷⁴

دل خون شد و شرط جانگذاری [اینست] در حضرت حق [او] کمینه بازی اینست
با این همه هم چیز نمی یارم گفت شاید که مگر بنده نوازی اینست³⁷⁵

همیشه خورشید سعادت در برج دولت آن ماه روی خورشید طلعت تابنده باد و نهال نعمت در روضه عزت آن سرو قد لاله روی پاینده. بحق آنکه دولت دلیل فضل او است و نعمت نشان عدل او. اما بعد، بفرماید دانستن که هیچ وفادار جفا تحمل نتواند کرد و هیچ نیکو عهد به بدعهدی تن در نتواند داد و هر که راه سلامت گزیده باشد ملامت نتواند شنود و هر که طریق کم آزاری اختیار کرده باشد از سر آزار بر نتواند خاست و از بهر این گفته اند که "کم آزار دل آزار باشد" و میان دوستان چنین بسیار افتد که این جرمی نمی کند و آن عذری همی خواهد و این نکته همی گوید و او خرده ای همی گیرد، گاه این از آن شکر همی گوید گاه آن ازین شکایتی همی کند و چون به نگری همه محض دوستی و عین عشق باشد و به حقیقت اگر جنگ نبود قدر صلح ندانند و اگر شکایت نباشد

³⁷⁴ این جمله در حاشیه نوشته

³⁷⁵ صفا، ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران، انتشارات فردوس 1371، [کمال الدین اسماعیل اصفهانی] این بیتها در حاشیه نوشته

قیمتِ شکر نشناسند که در راهِ عشق نشیب و فراز بسیار است گاه از کعبهٔ امید به بادیهٔ نومیدی [156a] همی
باید رفت و گاه از دوزخِ فراق بهشتِ وصال نقل می باید کرد، نظم:

وقتی سلام باشد گاهی پیام باشد روزی فراق باشد روزی وصال باشد

مضمونِ شکایتی که ازین بنده کرده است آن است که مکرِ دل از دوستی ما برتافته است و روی از مهر ما
بگردانیده است که نه بر مرادِ ما همی تواند زیست و نه بر جفای ما صبر همی تواند کرد معاذ الله این گمان نباید
برد و این محال نباید اندیشید که اگر من خواهم که یک ساعت سر از مهرش بتابم دل رضا ندهد و اگر اندیشم که
یک لحظه روی از دوستیش بگردانم جان همداستانی نکند و جان و هوش و خرد با اوست.

چنانکه گویند:

گرفتم که من دل ز تو بر گرفتم دل من کند بی تو همداستانی³⁷⁶

اما اگر وقت وقت از حالِ خویش حکایتی گویم یا گاه گاه از بختِ خویش شکایتی کنم پیش ازین نباشد که
گویم اگر خواهد مرا نیکوتر ازین تواند داشت و عنایت در کارِ من به ازین تواند کرد، رباعی:

گفتی گله کرده‌ای ز من با که و مه بهتان چنین بر من بیچاره منه
من از تو بکس گله نکردم بالله این گفتم اگر نکوترم داری به

[156b]

ای ماه چنان دار مرا کت رایست لیکن بیقین دان که چنین هم نه خوشست³⁷⁷

³⁷⁶ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidef/sh68/> (Erişim:26.02.2019)

شمارهٔ ۶۸ «قصاید» دیوان اشعار «فرخی سیستانی»

³⁷⁷ <http://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh353/> (Erişim:26.02.2019) «سنایی» دیوان اشعار «رباعیات»

نامه هفتاد و هشتم در شکر و دعاء معشوق

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

همیشه افسر دولت بر فرق عزت آن پادشاه خوبان نهاده باد و مرگب اقبال در بارگاه دولت آن سلطان نیکوان برین ایستاده باد. بحق آنکه نهال دولت نشانده او است و گل اقبال شگفته صنایع او. اما بعد، بفرماید دانستن که نه خوبی از خوبان غریب باشد و نه خداوندی از خداوندان بدیع که اخلاق خوبان به منزلت ماه است عاشقان را و خلق خداوندان به مرتبت مشک است بندگان را و نور لوازم ماه است که هرگز از وی جدا نگردد تا عاشقان از وی نصیب همی یابند و بوی توابع مشک است که هرگز از وی زایل نگردد تا بندگان از وی بهره همی گیرند و این بنده در خدمت آن خداوند هم دولت آن نور [157a] یافته است و هم سعادت آن بوی حاصل کرده. اما در شکر آن قاصر است و در قضاء حق آن خاسر که نه به زبان شرح همی تواند داد و نه به بیان وصف همی تواند کرد و چون حال چنین است تدبیر جز آن نمی داند که گاه شکر انعام همی گوید برین ترانه و بر اثر دعا همی کند. چنانکه گویند، رباعی:

اکنون که ز وصل بر سر افسر دارم	هر بهره که باید از جهان بر دارم
نگذاشت مرا خشک لب ایام وصال	شاید که بشکر او زبان تر دارم

و گاه ذکر آن اکرام می کند برین ترانه و بر اثر دعا همی کند، چنانکه گویند:

چون دید مرا بسی بزرگی فرمود	من نیز بپای او در افتادم زود
گفتا پس ازین با تو چنین خواهم بود	تو دل شده‌ای بر تو بخوامم بخشود

چه تشریف بود زیادت ازین که خداوندی فرمود و بنده را به حال خویش مشرف گردانید و گاه گناه نا کرده را عذر همی خواست و ثنای نا گفته را شکر همی کرد چنانکه عادت و سیرت ظریفان باشد و از چنان روی جز چنین خشم نشاید داشت و نپنداشت، رباعی:

آمد بر من به صد در آن سرو روان	بسته کمر وفا و بکشاده زیبان

[157b]

آزرم من دلشده می جست به جان اومید چنان داشتم از روی چنان

چون آن دولت بیافتم و این سعادت حاصل کردم تا جان دارم این ترانه همی خوانم و تا زنده باشم این ابیات همی گویم. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

آنکس که همه جهان برای دل من بگذاشت و نگه داشت رضاء دل من
اندر خطِ عشقِ اوست پای دل من و اندر سرِ زلفِ اوست جای دل من

و این ابیات نیز شب و روز تکرار خواهم کرد، چنانکه گویند، شعر:

همه سعادت آن روی چون نگار تو باد همه سلامت آن زلفِ مشکبار تو باد
بروزگار تو گر خرمی کنم نه عجب همیشه خرمی من بروزگار تو باد
بچابکی و بشیرینی و بزیبایی ز خلق یار نداری خدای یار تو باد

نامه هفتاد و نهم در شکایتِ فراق و شدت آن

بسم الله الرحمن الرحيم

پرورده لطف ایزدی و برکشیده اقبال آسمانی که همچون لطف ایزدی مرغوب است و همچون اقبال آسمان محبوب سلام و دعا و خدمت [158a] این مظلوم محروم بخواند. که هم دردست فراق مظلوم است و هم در پای هجران محروم. با این همه از خدای همی خواهد تا آن لطف را پاینده دارد و آن اقبال را فزاینده. اما بعد، بفرماید دانستن که لشکر فراق در روی من تیغ کشیده است و سپاه هجران بر عقب من تاختن آورده و امید آن نیست که تن را ازین بلا خلاصی باشد یا جان را ازین غمان نجاتی بود که تن در آب دیده غرقه همی شود و جان از آتش دل آسیب همی یابد و عبارت ازین حال این ابیات است، رباعی:

هر محنت و غم کز آن صفت نتوان کرد تا دیدنِ روی تو برویم آورد
و اکنون دارم من ای ز همان شده فرد در دوستی تو داستانی همه مرد

اگر صد چندین شرح دهم یا هزار چندان وصف کنم از آنچه درین فراق به روی من رسیده است و همی
رسد هنوز عشر عشیر یاد نکرده‌ام من دانم و خدای من که چه دیده‌ام و چه همی بینم و بر خطرِ خطیر مانده‌ام:

تا چرخ ز وصلِ تو بریدست مرا گریان دیدست هر که دیدست مرا
آنچه از هجرت بجان رسیدست مرا من دانم و آنکه آفریدست مرا

[158b]

بدان ماند که فراق بر من عاشق شده است که یک ساعت بی من همی نتواند بود یا هجران بر من شوق
آورده است که یک لحظه بی من روز همی بسر نتواند برد و چه غم بود کسی را که چنین عاشقی در پی ندارد و
چنین مریدی دعوی ارادت او نکند و این نیز از جفاء روزگار می دانم که چنین طرایف مرا باز نهد و چنین لطایف
به من ارزانی دارد.

مست گویی محنتِ هجران چو طبعِ صوفیان من چو معلومم که دانم در میان دارد مرا
بر چه طالع زاده‌ام یارب که گویی روزگار هر کجا رنجی بود از بهرِ آن دارد مرا³⁷⁸

چون طلع من برین جملتست با هر کس که انس همی گیرم از من دوری همی جوید و هر چه اختیار همی
کنم از من مفارقت همی طلبد با فراقِ انس گرفتم تا باشد که از من دوری جوید و دردِ هجران اختیار کردم تا از
من مفارقت کند. چنانکه گویند، نظم:

هجر از من بیچاره نمی پرهیزد جز با من مستمند می نامیزد
می بگریزد هر آنچه می بگزینم بگزیدم هجر تا مگر بگریزد

³⁷⁸ http://www.aftabir.com/literature/trip/several_second_science_new_taj.php (Erişim:26.02.2019)

[حسن نظامی] تاج‌المأثر - تألیف تاج‌الدین محمد بن الحسن النظامی سنه ۶۰۲ هجری

ای آنکه وصال تو راحت دل من است و فراق تو آفت جان من [159a] چه باشد که دل مرا ازین غم بازخوری و جان مرا ازین بلا نجات دهی که نه تاب این غم همی دارم و نه طاقت این غم. از آن وقت باز که تشریف جمال داده‌ای و شراب وصل چشانیده، روز و شب در طلب آن جمال همی باشم و ماه و سال خمار آن شراب همی کشم و با هر که مشورت می‌کنم می‌گوید: "درمان درد تو آن جمال است و علاج خمار تو آن شراب." چنانکه شاعر گوید:

در عمر شبی با تو مرا خوش بودست ز آن وقت هنوز چشم من نعنودست
بیماری بنده را طبیبی استاد در خدمت تو شبی دگر فرمودست

نامه هشتادمین در شکر ایام فراق و امیدواری به وصال

بسم الله الرحمن الرحيم

همه سلامت آن کوكب آسمان حسن و سعادت آن بلبل بوستان لطف باد که همچون کوكب جهان از انوار روشن همی گرداند و همچون [159b] بلبل دل و جان از آواز خرم همی گرداند تا کوكب به روشنایی موصوف است چون کوكب تابنده باد و تا بلبل به خوش آوازی معروف است چون بلبل سراینده باد. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که اگر شب نباشد قدر روز ندانند و اگر تیرگی نبود ارج روشنایی نشناسند و طالب روشنایی را در تیرگی امید روشنایی بود و در روشنایی بیم تیرگی و امید از بیم خوشتر بود و حال فراق و وصال همین است که در وصال بیم فراق است و در فراق امید وصال و عاشقان گاه ازین جهت تیرگی فراق را بر روشنایی وصال اختیار کنند و تمنی بخواهند. چنانکه گویند، رباعی:

در نعمت وصال داشتیم بیم زوال در هجر امید وصل دارم همه سال
هر چند همی بنگرم ای مشکین خال از بیم فراق خوشتر اومید وصال

و امید این روشنی وصال در تیرگی فراق همچون امید طرب است در تلخی باده و امید صحت در ناخوشی دارو و امید در خطر دریا و امید بهشت در مشقت تکلیف و این بنده تا از آن جمال باز مانده است [160a] و از

آن وصال محروم گشته در روضه اومید همی گردد و در بوستانِ خرسندی تماشا همی کند و این ابیات و ترانه همی خواند. چنانکه **فخری** گوید، مثنوی:

اگر با او نباشد بی وفایی	چه خوش روزی بود روز جدایی
اگر باشد امید باز دیدن	خوشست اندوه تنهائی کشیدن
درو شیرین بود اومید دیدار	اگرچه تلخ باشد فرقت یار
ز روز خرمی دل را نویدست	فراق دوست سر با سر امیدست
عتاب و ناز و جنگ و خشم و آزار	وصال دوست را عیبست بسیار
ز تنهائی و بی یاری بنالسد	دل هر گه که بی صبری سگالد
روا باشد که روزی گنج یابی	همی گویم دلا گر رنج یابی
چو بینی دوست را یک روز دیدار	چه باشد گر خوری یک ساله تیمار
کنی تیمار یک ساله فراموش ³⁷⁹	اگر یک روز با دلبر خوری نوش

هر چند نگاه همی کنم فراق از وصال نکوتر است و هجران از وصال وفادارتر که آنرا یک ساعت با من قرار نبودی و این را یک لحظه بی من آرام نیست [160b] پس این وفادارتر از او است. چنانکه گویند، رباعی:

هر روز دل مرا خربدارترست	هجر تو ز وصل تو نکو کارترست
آخر غم هجر تو وفادارترست	هر چند بمن وصل سزاوارترست

اگرچه موانست هجرتی که از وی بوی وصل همی آید این غم با که توانستمی گسارد و اگرچه منادمت فراقستی که در وی امید وصل همی باشد این رنج و محنت با که توانستمی بسر برد و نفس شمرد، رباعی:

هجران تو دارم در آغوش بنماز	هر شب ز نماز شام تا بانگ نماز
غم با که گسارمی به شب های دراز	گر هجر تو چون وصل نبودی دمساز

³⁷⁹ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh64/> (Erişim:26.02.2019)

نامه چهارم خشنودی نمودن «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

من بنده روشنی روزِ وصال بسیار دیده ام و تیرگی شبِ فراق فراوان کشیده و چون نیک بیندیشم هیچ روزِ وصال یاد ندارم خوشتر از شبِ فراق بر یادِ آن جمال. چنانکه گویند، رباعی:

گرچه شب و روز بوده‌ام در طلبت
در وصل و فراق دیده‌ام روز و شبیت
در وصل تو هیچ روز بر یادم نیست
خوشتر ز شبِ فراق تر یادِ لبیت

چون حال چنین است پس این ترانه حسبِ حالِ ماست، چنانکه گویند، رباعی:

[161a]

وصلِ تو که نیست هیچ بنیاد برو
رنجیست که سوداء من افتاد برو
کاریست که بتوان دل نهاد برو
هم هجر بهست کآفرین یاد برو

نامه هشتاد و یکم در خرسندی نمودن

بسم الله الرحمن الرحيم

ایزد تعالی جمال و کمال آن صدر و بدر را چون ماه و سرو آراسته دارد و همه جمالها به نسبت با جمال او مزور باد و همه کمالها به نسبت با کمال او مبتتر. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که راه عشق نه چنان راهی است که بی آفتی به سر توان برد و دریای مهر نه چنان دریایی است که بی گزندگی عبره توان کرد. مردان جهان در آن راه فرو شده‌اند و درین دریا غرقه گشته و ما آن روز این معنی در دل کردیم که قدم درین راه نهادیم و آن ساعت این کتاب بر خویشتن خواندیم که به کنار این دریا آمدیم و پیش از ما درین دریا سر گردان بسی بوده‌اند و درین دریا بسیار دست و پای زده‌اند و اندکی جان [161b] به کنار برده‌اند و جسته. چنانکه گویند، رباعی:

ای دل چو شرابِ عشق در جام افتاد
بستان و بخور که کار ناکام افتاد
خوش باش به ناخوشی که در راه قضا
اول مرغی نه‌ای که در دام افتاد

اگر یار از ما یاد نیارد ما بر یاد او روزگار همی گذاریم و اگر هجر از ما روی نگرداند ما بر امیدِ وصال زندگانی همی کنیم، رباعی:

گر یار ز تو یاد نیارد ای دل و ز هجر ز تو گرد بر آرد ای دل
خوش باش که در فراق از بیم وصال نومیسد شدن روی ندارد ای دل

چون از دولتِ وصال محروم شده‌ام و به محنتِ فراق خرسند گشته، شرطِ کرم نباشد هر ساعتی جوری دیگر کردن و هر زمانی جفایی دیگر نمودن تا بدین ابیات شرح حال خویش باید داد، نظم:

گر ز تو بی بهره ام خرسندم اندر عشقِ تو چند بیجانی بغم بی بهره خرسند را
چون تو ماندی نداری من ز دست کی دهم کی توان از دست دادن یار بی مانند را
من ز عشقِ تو چنانم کز پس روز اجل عشقِ تو میراث بگذارم همی فرزند را

اگر این بنده را از دولتِ وصال محروم دارد از محنتِ فراق محروم [162a] نتواند داشت و اگر دستِ عنایت بر سر این خادم فرو نیارد او را از خاک پای خود معزول نتواند کرد و اگر قبول نباشد در ردّ سخن نتوان گفت:

گر می نرسد دست کی دستت بوسم باری کم از آنکه خاک پایت باشم

تا آن دولت زوال پذیرفته است و آن محنت کمال گرفته، روز با آفتاب انس همی گیرم و همی گویم؛ "آخر بر وثاق یار من کدر کرده باشد" و شب با ماه غم همی گسارم و همی گویم: "آخر معشوق مرادِ روی نظری بوده باشد." و تلذذ شب و روزم این است، چنانکه گفته‌اند، رباعی:

تا دست شد از زلفِ درازت کوتاه هر شب نهم این دو دیده بر صورتِ ماه
با دل گویم که آخر آن شمع سیاه امشب نفسی کند درین ماه نگاه

و درین ساعت این بیت یاد همی کنم، چنانکه گفته‌اند، بیت:

ای جان و جهان دلم بدین خرسندست کانرا بینم که روی تو دیده بود

اگرچه ساعتی به هزار محنت می گذارم و هر نفسی به هزار غم همی کشم دل خوش همی دارم که نه آن محنت را ثباتی است و نه این غم را مداری، چنانکه گویند:

تا بر لبِ من ز عشق دم می گذرد هر دم بهزار گونه غم می گذرد
[162b]

با این همه در فراق آیم رهی گرچه همه محنتست هم می گذرد

روزگار در حقّ من نیکوی بسیار کرده است و وفاداری بسیار نموده. اگر امروز بدی کند با او تندی نتوان کرد و اگر جفا نماید از وی شکایت نتوان نمود که همیشه گل بی خار نتوان یافت و شرابِ صافی بی درد نتوان خورد که هر دو پیوسته با هم باشد:

بر من فلک از دست جفا گستر دست شاید که بسی وفا و خوبی کردست
امروز بمحنتم از آن آوردست تا درد همان خورد که صافی خوردست³⁸⁰

نامه هشتاد و دوم در قناعت نمودن به دیدارِ دوست

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

نعمتِ پاینده و دولتِ فزاینده قرینِ حضرتِ آن ماه تابنده و سروِ نازنده باد، ماهِ آسمانِ غلامِ طلعتِ او باد و سروِ بوستانِ رهی قامتِ او. بحقّ آنکه روشنایی ماه از آیاتِ قدرتِ او است و خرمی سرو از آثارِ حکمتِ او. اما بعد، بفرماید دانستن که آن روی جهان را به منزلتِ ماه است و آن [163a] جمال عالم را به منزلتِ آفتاب و از ماه جز نظری نتوان یافت و از آفتاب جز دیداری چشم نتوان داشت و نشاید دانست و شناخت، چنانکه گویند:

ماه تابانست گویی روی شهر آرای او کز جمال او بدیداری قناعت کرده ام

شماره ۵۳ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی (Erişim:26.02.2019) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh53/>

این بنده چون برین نکته واقف شده است و این معنی معلوم کرده، همی خواهد که هیچ گمان بد بر دل آن خداوند کدر نکنند و هیچ خیال فاسد به خاطر او بزرگ راه نیابد که گمان بد نگذارد که دوستان از مصاحبت یکدیگر بهره گیرند و خیال فاسد رها نکند که یاران از مجالست یکدیگر لذت یابند آن را از بیم رقیب ناهلی همی باید آورد و این را از بهر آن ندیمی ناجنس همی باید خواند و اگر از راه تهمت برخیزند و بیکدیگر گمان نیکو برند نه برقیب حاجت باشد و نه به ندیم و شتام:

ناید بر من نگار من بی یاری ترسم که ز من بدو رسد آزاری
این مایه نداند آن نگارین یاری کز ماه نجویند بجز دیداری

انوار آن ماه تا بحدی است که چشم در وی همی نتواند نگریست و ضیاء آن آفتاب بدرجه‌ای است که دیده در وی همی نظر نتواند کرد و آن جمال که تمام [163b] در صفت او نتوان نگریست و دلبر در صورت او نظر نتوان کرد کذا تمنا آن بود که عین وجود او در یابد و وصال حاصل کند تا او را برقیب و حفیظ حاجت افتد. چنانکه **خواجه سنایی** گوید، نظم:

با تو چه کند رقیب تاریکت بس نیست رقیب تو ضیای تو³⁸¹

با این همه آن خداوند را بد گمانی معذور همی دارم اگر ما عیب نداریم او بزرگوار عزیز عیب نداند و ازین فارغ است، نظم:

اگر بد گمان گشتی ای دوست بر من نیازم از تو بدین بد گمانی
ز خود ایمنم ز آنکه عیبی ندارم ز تو راضی‌ام ز آنکه عیبی ندانی³⁸²

بسیار رنج باید برد تا صاین از خاین پیدا شود و فراوان تجربت باید کرد تا دوست از دشمن بدیدار گردد و هر که از دوست خویش چیزی طلب کند که سبب نقصان او باشد دشمن او بود نه دوست او که شرط دوستی

³⁸¹ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh358/> (Erişim:26.02.2019)

شماره ۳۵۸ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

³⁸² شماره ۱۹۷ « قصاید و قطعات » دیوان اشعار « سنایی » <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghgh/sh197/> (Erişim:26.02.2019)

کمال دوست جستن است و به دفعِ نقصانِ او کشیدن و از امثالِ این معانی است این ابیات، چنانکه گفته‌اند،
رباعی:

با دوست مدار هیچ علت در پوست کان نقصانست و دوست ناقص نه نگوست

[164a]

می دان که کمال دوست در پاکی اوست در پاکی او کوشش گرش داری دوست

این سخنان از سر راستی و پاکی همی گویم و اگر به قولِ مجرد استوار ندارد بسوگند آن مؤکد و مسدد

گردانیم. چنانکه سنایی گوید، نظم:

نظرمان مباد از خدای ار بتو جز از روی پاکبست ما را نظر³⁸³

نامه هشتاد و سیوم در بریدن از یاری و بد مکر پیوستن

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

مجلس عالی خداوندی ولی النعمی محترمی مخصوص است به سلام این دعاگوی وفاجوی که شب و روز
بقاء آن دولت همی خواهد و سال و ماه ثناء آن حضرت همی گوید. ایزد تعالی آن حضرت را چون بهشت پاینده
داراد و آن دولت را چون نعمت بهشت فزاینده. بِمَنِّهِ وَ فَضْلِهِ . اما بعد، بفرماید دانستن که جهان هفتاد در هشتاد از
بهر آن است تا هر که یکجا نیاید به دیگر جای رود و هر کرا یک موضع سازگار نیاید به موضعی دیگر نقل کند و
خود را آسایش جوید، نظم :

[164b]

بر آن زمین که بر مردمان تو خوار شوی مکن درنگ و بزودی از آن زمین نگذر

³⁸³ <https://ganjooor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh166/> (Erişim:26.02.2019)

شماره ۱۶۶ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

درخت اگر متحرک بدی ز جای به جای نه رنج آرّه کشیدی و نه غنای تیر³⁸⁴

و هم درین معنی است این صورتِ هزل، چنانکه گویند، نظم:

به جایی کت بگیرد کار سستی تحوّل قلبتبا یانه برستی

این دعاگو تا این بلا می توانست کشید و آن جفا تحملّ همی توانست کرد نه طمع یاری دیگر همی داشت و نه اندیشه کاری دیگر همی کرد و اکنون نه تابِ آن بلا همی دارد و نه طاقتِ آن جفا و چون حال چنین بود معذور باشد اگر یاری دیگر گیرد یا بجایی دیگر شود که گفته‌اند " فی الحركه برکه " همه عمر در ناخوشی صرف نتوان کرد و همه روزگار در ناکامی نتوان گذاشت هر که به محنت راضی شود از دولت محروم باشد و هر که باد قانع گردد از اقبال بی نصیب شود و از بهر این گفته‌اند " نیکش نبود هر که بید خرسندست " یارِ گذشته را بروزگارِ گذشته مانند کرده‌اند و زیرکان نه غمِ یارِ رفته خورند و نه دل و طبع را به تیمارِ روزگارِ گذشته مشغول گردانند. چنانکه گفته‌اند، نظم:

[165a]

به روز رفته مانند یار رفته مخور گر بخردی تیمار رفته³⁸⁵

علی الجملة درین روزگار هم از عشق برهیز باید کرد و هم از معشوق دوری باید گزید که اعمار ضایع همی شود و یارِ وفای به دست بیاید، نظم:

هر که او دل به غم یار دهد خسته شود رسته آنست که او دل بغم یار نداد³⁸⁶

نامه هشتاد و چهارم در شکایتِ یارِ پیشین و شکرِ پیشین

³⁸⁴ شماره ۱۱۴۲ «غزلیات» دیوان شمس «مولوی» (Erişim:26.02.2019) <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh1142/>

³⁸⁵ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh104/> (Erişim:26.02.2019)

نامه نوشتن ویس به «ویس و رامین» «فخرالدین اسعد گرگانی»

³⁸⁶ شماره ۸۸ «غزلیات» دیوان اشعار «سنایی» (Erişim:26.02.2019) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh88/>

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بلبل از قفص جسته که نه باز او را در تواند یافت و نه عقاب در پی او تواند رسید و آهوی از دام رمیده که نه یوز او را بتواند گرفت و نه اسب تازی در گرد او تواند رسید سلام و دعا و خدمت همی گوید و شرح حال خویش بدین بیت می دهد:

گر بد بودم برستی از محنتِ من ورنیک بدم تمام شد نوبتِ من

اما بعد، بفرماید دانستن که هر که با محنت خو کرده باشد پندارد که دولت جانی است که بدو نتوان رسید و هر که با رنج انس گرفته باشد [165b] گمان برد که راحت چیزی است که او را در نتوان یافت همچون چشم پوشیده که جز تاریکی نداند و چون برقان گرفته که جز زردی نبیند و تا بدین غایت حال ما بدین جملت بود که با محنت خو کرده بودیم و از دولت بی خبر مانده و با رنج انس گرفته بودیم و از راحت بی نصیب گشته و به ترک گل گفته بودم و با خار ساخته و بوستان بگذاشته بودیم و بشورستان مقام کرده. چنانکه **فخری** گوید، مثنوی:

چو یاد آید گذشته سالیانم ببخشایم همی بر خسته جانم
 که چندان صبر بر ناکام چون کرد ز تیمار تو چندان زهر چون خورد
 من آنگه از جهان آگه نبودم که در سختی همی شادی نمودم
 کنون ز آن خفتگی بیدار گشتم و ز آن مستی همی هشیار گشتم
 مرا گر ماه شد ماندست خورشید بدین خرشید باشم شاد جاوید³⁸⁷

بحمد الله تعالی که اکنون چنانم که کسی از تاریکی بروشنایی آید یا از دوزخ بهشت نقل کند به جای هر غمی شادیی است و بدل هر محنتی هزار دولت و به عوض هر ناکامی بی شمار کامرانی. چنانکه هم **فخری** گوید:

[166a]

ترا آگه کنم اکنون ز کارم که چون خوبست و خرم روزگارم

³⁸⁷ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh56/> (Erişim:26.02.2019)

نامه نوشتن رامین به «ویس و رامین» فخرالدین اسعد گرگانی

کنون پیشم همیشه گل تبارست گه اندر دست و گاه اندر کنارست
سه چندان کز تو دیدم رنج و خواری ازو دیدم نشاط و شاد خواری
همانا جانم ازین بر بریدی اگر با تو چنین روزی پدید³⁸⁸

پیوسته همی گفتم هر چیزی را حدّی است و هر کاری را اندازه جور تا به حدّی باید کرد که بوخت نیمجامد و جفا باندازه باید گفت که بنفرت ادا نکند و امروز چنین دائم که آن سخنان همی اندیشد و از آن روزها یاد همی آورد و همی گوید هرگز ندانستم که او بی من کاری تواند ساخت و گمان نبردم که جز من یاری تواند گرفت و نداند که خدای تعالی هرگز هیچ بنده را ضایع نگذاشته است و نگذارد:

پنداشت بتم که چون دل از من بر داشت بر جان و دلم لشکر اندوه گماشت
این کار چنان نیست که او می پنداشت هرگز کس را خدای ضایع نگذاشت

نامه هشتاد و پنجم در شکر یار پیشین و شکایت باز نشین

[166b]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ الْقُوَّةُ

بر گشته باز آمده و گناه کرده پشیمان شده همچون بنده‌ای که از خداوند بگریزد و عاقبت بدرگاه خداوندگار باز آید و چون عاصی که بسیار عصیان کند و سرانجام به توبت و انابت باز گردد و گریان گریان همی آید و ترسان ترسان عذر همی خواهد. چنانکه سیفی گوید، رباعی:

عاشق به تو ای شمع جکل باز آمد مسکین چکند ز جور دل باز آمد
نشنع زبان غمین غمین شد زبرت تشویر خوران خجل خجل باز آمد

³⁸⁸ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh56/> (Erişim:26.02.2019)

نامه نوشتین رامین به « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

اما بعد، بفرماید دانستن که هر که قدرِ نیکویی نداند مستحق بدی باشد و هر که آرزِ عافیت نشناسد مستوجب بلا بود و حالِ من چنین است که قدرِ نیکی ندانستم تا به بدی ما خود کشتم هم عیش مهتا داشتم و هم اسبابِ مهیا این را به ابلهی بر انداختم و آن را به نادانی زیر و زبر کردم گلستانی از دست بدادم و خارستانی اختیار کردم درّ یتیم ثمین کردم و به شبّه حرفِ راضی گشتم و این مثل بدین معنی آمده است که هر که [167a] گوهر از دست بیفکند اخگر بر دستش باید نهاد و هر که به ذوق عسل شاکر نباشد کبستش باید داد. چنانکه **فخری** گوید، نظم:

کسی را کآزمایی گوهری ده و گر گوهر نخواهد اخگری ده
مرا دست زمانه گوهری داد چو بفکنم به جایش اخگری داد³⁸⁹

چندانکه در خدمتِ آن خداوند شادکامی همی دیدم اکنون ناکامی همی بینم و چندانکه در صحبتِ آن بزرگ لهُو و تماشا همی کردم اکنون نوحه و زاری و سوکواری همی کنم و بهرِ شادمانی صد غم همی خورم، چنانکه گوید:

تماشا بود کارم با تو پیوست کنون چندانکه خواهی حسرتم هست
کسی را کو نسازد لهُو و عسرت سزا باشد که بیند بند و حسرت

هر چند همی اندیشم نه این درد را درمانی همی دانم و نه این حسرت را پایانی همی بینم و از بهرِ این گفته‌اند که خود کرده را درمان نباشد بر جمله آن بزرگ را ازین حال اعلام دادم و آن خداوند را ازین واقعه آگاه کردم تا اگر هیچ تواند که یکبار دیگر این گناه عفو کند و این بندگی را بپذیرد و احضار فرماید تا به غرامت این [167b] دل پیش کشم و به شکرانه جان فدا کنم و با سر رشته آیم و سر بر خط فرمان نهیم و دیده و دل را به آب و آتش عذاب کنم تا این به هیچ کس دیگر ننگرد و آن به هیچ جانبِ میل نکند و تا جهان بودست خداوندان گناه بندگان پوشیده‌اند و مهتران عذرِ کهتران قبول کرده چون او خداوند است و من بنده اگر عفو کند لهُ الاجر و اگر

³⁸⁹ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh96/> (Erişim:03.03.2019)

پاسخ دادن رامین ویس را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

عقوبت فرماید لَهُ الْحُكْمُ نه برین انکاری است و نه بر آن اعتراضی بنده به همه حکم کردن نهاده است. چنانکه
فخری گوید، مثنوی:

توانی کـم عقوبتهـا نمـایی	خداوندی و بر من پادشایی
خداوندی و رادی و رحیمی	و لیک آنکه کجا باشد کریمی
که بخشاینده چون تو ندانم ³⁹⁰	بدیگر جای رفتن چون تو انم

نامه هشتاد و ششم در اعتذار بی سیمی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سر سروران و بار خدای خداوندان که سروری جز او را بزبید [168a] و خداوندی جز او را مسلم نباشد
سلام و دعا و خدمت این عاشق درویش دل ریش بخواند که هم محنت عاشقی می کشد و هم مذلت درویشی همی
چشد و این بیت حسب حال او شده است، چنانکه گویند:

ستم بود که چو با عاشقی درم نبود نصیب بی درم از عشق جز ستم نبود

اما بعد، بفرماید دانستن که شرف فرزندان آدم به عقل و حصافت است نه بمال و نعمت و اگر نه چنین
بودی کافر توانگر را بر مؤمن درویش تفضیل بودی و حکم عقل و شرع این است و به حقیقت درویشی از توانگری
ستوده تر است که پیغامبر علیه السلام بدرویشی فخر کرد و گفت: "الْفَقْرُ فَخْرِي"³⁹¹ و از خدای تعالی دوام درویشی
خواست و گفت: "احینی مسکینا و امتنی مسکینا و احشرنی فی زمرة المساکین."³⁹² اما درین روزگار شرف بمال
همی دانند و حرمت به نعمت همی دارند و چون بنده نه سزای آن جمال مالی دارد و نه در خور آن حضرت نعمتی
بدین بیت عذر همی خواهد، چنانکه گویند، شعر:

³⁹⁰ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh79/> (Erişim:03.03.2019)

پاسخ دادن رامین ویس را « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

³⁹¹ [حدیث نبوی] (Erişim:04.03.2019) <http://www.vajehyab.com/dehkhoda/> الفقر+فخری

³⁹² [حدیث نبوی] المستدرک ، ج 1، ص 538 - الحیة ج 2 - 50

ای کاشکی ز خواسته مفلس نبودمی تا کردمی فدای جمال تو مالها³⁹³

[168b]

خدای می داند که آرزوی بنده آن است که هر چه در کانه‌ها زرس‌ت به دست تواندی آورد و هر چه در دریاها گوهر است حاصل تواندی کرد تا این نیاز خاک پای او کندی و آن فداء نعل اسب او اما چون نه بخت مساعدست و نه روزگار موافق جز آن نیست که خجل همی باشد و عذر همی خواهد. چنانکه یکی از شعرا گوید، رباعی:

گر دست نه چون دهان تو داشتمی یک روز ترا ز دست نگذاشتمی
ور دست رسی بُدی مرا دامن تو همچون دهننت بدر یتنباشتمی

درین دوران هر که زر دارد کارش چون زر باشد و هر که زر ندارد رویش چون زر بود و مرا اگر کار چون زر نیست روی چون زر هست اما چندانکه از آن زر جاه و حشمت همی افزایش ازین زر رنج و مشقت همی نماید و فرق بسیارست میان این زر و آن زر که نقش آن از سگه همی خیزد و نقش این از خون دل و آن سبب عزّ و دولت است و این موجب دل و محنت آن به رنج حاصل می آید و نگاه نتوان داشت و این از رنج تولّد همی شود و خرج همی نتوان کرد و چون آن زر حاصل همی آید این رنج [169a] نیست همی شود و چون آن زر نیست همی شود این رنج حاصل همی آید بر جمله از آن زرگارهای ناساخته ساخته می شود و ازین زر شعلهای ساخته ناساخته همی گردد. چنانکه گویند، نظم:

زر ندارم با تو کارم زین قبل ناساختست کاشکی زر دارمی تا کار چون زر دارمی³⁹⁴

عاشق آنگاه که زر دارد هزار حیل‌ت باید ساخت تا کامش بر آید و هزار چاره باید کرد تا کارش نظام گیرد پس چون زر ندارد کامش که بر آید و کارش کی نظام گیرد و تمام شود. چنانکه گفته‌اند، نظم:

با زر ندید به کام عاشق پس چون زید آنکه زر ندارد

شماره ۲۱ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی (Erişim:04.03.2019) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh21/>

شماره ۴۲۲ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی (Erişim:04.03.2019) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh422/>

شماره ۴۲۲ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

فذلک این سخن و سر جریده این حدیث آن است که سبب این جدایی درویشی است و علت این رنج و حرمان غم و تفکر بی درمی، بیت:

بر ما ستم جدایی از بی درمیست ورنی ز رسوم عشق بر ما چه کمیست

نامه هشتاد و هفتم در عاشقی درویش و معشوق توانگر

بسم الله الرحمن الرحيم

[169b]

هزار سلام و تحیت و زمین بوس و خدمت ازین بنده درویش بدان خداوند توانگر و ازین عاشقِ مفلس بدان معشوقِ منعم و ازین نالنده از دلّ و محنت بدان نازنده از عزّ و دولت ایزد تعالی هر روزی عزّ و دولتش بر زیادت دارد و دلّ عزیزش را بر ضعیفان و بیچارگان مشفق و مهربان گرداناد. بِمَنِّهِ وَ فَضْلِهِ. اما بعد، بفرماید دانستن که خداوندی و بندگی و توانگری و درویشی داده خداست و نوشته قضا و قدر خداوندان و توانگر آن را شکر پیوسته همی باید گفت و بندگان و درویشان را نیکو داشتن و مراعات کردن که هرگز طمع بنده از خداوند بریده نشود و امید درویش از خداوند منقطع گردد و این بنده درویش خداوندی توانگر اختیار کرده است تا باشد که در سایه دولت او بتواند زیست و در حریم حرمت او دولتی حاصل تواند کرد که تا جهان بوده است بندگان در رعایت خداوندان بوده اند و درویشان در حمایت توانگران چه باشد اگر این بنده را بپذیرد و این درویش را قبول کند که در بالای عشق باز مانده است و عشق نه [170a] خداوند را از بنده باز داند و نه توانگر را از درویش شناسد. چنانکه گفته‌اند:

اندر ره عاشقی کما بیشی نیست با هیچ کسی را زمانه را خویشی نیست
افکنده عشق را ملامت مکنیت کین کار بخواجگی و درویشی نیست

و دانم که هم این طمع محال است و هم این تمنا بیهوده که توانگران با درویشان نیامیزند و مهتران با کهتران مخالفت نکنند و هر کسی به جنس خویش مثل دارند:

عهدا چو ببینیم ز من بگریزی تا در دل من هزار شور انگیزی
یاران توانگر توانا داری تو با من درویش کجا آمیزی

با این همه اگر گاه گاه بدین بنده نظری کند یا سلام این درویش را جوابی واجب دارد نه در خداوندی او خللی پیدا آید و نه در توانگرش نقصانی ظاهر شود خرشید با بلندی و بزرگواری خویش پیوسته کرد خاک همی گردد و ظاهر و باطن او به انواع نبات و اصنافِ جواهر همی آراید چه باشد اگر آن خرشید طلعت نیز برین خاکسار خاکی خاک پای بتابد تا ظاهر و باطن بنده روشن و مزین گردد. چنانکه گفته‌اند، نظم:

بمن نگاه کن آخر اگر چه محتشمی کند بخاک نگاه آفتاب و محتشمست

[170b]

سخن دراز شد بدین بیت ختم کنیم و اختصار نماییم، چنانکه گویند، نظم:

مرا یاد دار و ز حالم بیندیش توانگر هم بیندیشد ز درویش³⁹⁵

نامه هشتاد و هشتم در ستایشِ خط آوردنِ معشوق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِه الْقُوَّة

همه بقا و سعادت آن ستاره بوده ماه گشته و ماه بوده خرشید شده باد که چون ستاره هر ساعتی روشن تر همی شود و چون ماه و آفتاب هر زمانی نیکوتر می گردد. نه نوابت دهر حسن او را مندرش می تواند کرد و نه حوادث چرخ جمال او را متغیر همی تواند گردانید. ایزد تعالی این حسن را چون حسن ماه باقی دارد و آن جمال را

³⁹⁵ زاری کردن ویس « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی (Erişim:04.03.2019) <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh43/> از

چون جمالِ آفتاب جاوید دارد. بِمَنِّهِ و فَضْلِهِ. اما بعد، بفرماید دانستن که ماه در شب روشن تر نماید و جامهٔ دیبا از طراز زیباتر شود و بنفشه با گل خرم تر و آن خط که بر آن عارض پیدا آمد چون سیاهی شب است گرد ماه در آمده یا چون طراز مشکین بر دیبای حین پدید گشته یا چون [171a] دست های بنفشه گرد خرمین گل در آمده. چنانکه گویند، رباعی:

افزون شدن جمال تو نیست عجب	از آمدن خط تو ای نوشین لب
روشن تر و خوبتر بود ماه بشب	زیرا که رخ تو ماه و خط تو شبست
بر عارض چون گلت چرا دارای غم	گر پیدا شد بنفشه ای طرفه صنم
اکنون خوشتر که با بنفشه ست بهم	هر چند که بی بنفشه خوش بود گلت

خوب رویان تا آن خط به دیده اند همی خواهند که با او برابری کنند هر ساعتی چنانکه بر چهرهٔ کودکان خط نیک کشند خط های سیاه بر عارض خویش همی کشند و تمنای آن جمال با کمال همی کنند، رباعی:

خط آوردی رواست بر روی چو ماه	بهتر گشتی از آنچه بودی صد راه
از آرزوی خط تو خوبان جهان	بر روی همی کشند خط های سیاه ³⁹⁶

و همی ندانند که خطی که قلم قدرت الهی نگارد نه چون خط مزور ایشان باشد که گفته اند: "لیس التکحل فی العینین کالکحل." و ازین تشبیه درمانند و ازین تمحل عاجز آیند زبان طعنه دراز کنند و گویند "ماه جمال او در محاق شد و آفتاب حسن او بر سر دیوار رسید" [171b] که نور روزش در ظلمت شب نهان شد و گلستان رویش در خارستان خط ناپدید گشت ندانند که آنچه ایشان آن را ظلمت می خوانند غالیه است که صنع الهی گرد ماهش کشیده است و آنچه ایشان آن را خار می دانند سنبل و شمشاد است که لطف ایزدی گرد گلش پیدا آورده است و از آن جمالش را کمال داده. چنانکه سیفی گوید، غزل:

رشکست بتان را ز بناگوش و خط او	گویند همی کز گل او خار بر آمد
این مایه ندانند که ایزد نظری کرد	تا سنبل و شمشاد ز گلنار بر آمد

³⁹⁶ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/robaeef/sh31/> (Erişim:04.03.2019)

شمارهٔ ۳۱ « رباعیات » دیوان اشعار « فرخی سیستانی

چون این جواب بشنوند و ازین در نومید کردند گویند جایی که گل خندان بود به سنبل چه حاجت بود آگاه نیستند که آن به منزله آب حیات است که جز به واسطه ظلمت بدو بتوان رسید. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

گویند از آن سان که لب آن صنم است ز آن سنبل نورسته بدو بر ستمست
گویم که ازین حدیث چه جای غمست تاریکی و آب زندگان بهمست

و آن عارض به منزلت آفتاب است که جز به وسیله ابر درونگاه نتوان کرد، چنانکه گویند:

عشق رخ تو مرا کنون گشت بدید کز عارض بر نور توان خط بدمید

[172a]

نتوانستم رخ تو با اکنون دید بی ابر در آفتاب نتوان نگرید

تا اکنون هر یکی از خوبان دعوی امارت همی کردند و در آن حصومت و منازعت همی رفت و اکنون روزگار از مشک بر آن عارض چون کافور منشور امارت ثابت کرد تا آن مخاصمت برخیزد و آن منازعت زایل گردد و هر که آن خط بیند سر بر خط فرمان نهد. چنانکه گویند:

میر خوبان را دگر منشور خوبی در رسید مملکت بر وی منجی شد شهر بر وی آرמיד
نامه آن نامه است کاکنون دلبری خواهد بیشتر پرده آن پرده است کاکنون عاشقی خواهد درید
دلبران را جان همی بر روی او باید فشاند نو خطانرا می همی با یاد او باید کشید
گویی اکنون راست شد والشمس در وی کاسمان آیت "واللیل" کرد و "الضحی" اندر کشید³⁹⁷

روزگار چون دانست که حسن او آسایش جان است و جمال او آرایش جهان خواست که آن حسن باقی باشد و آن جمال جاویدان ماند. این را به مشک مؤید کرد و آن را به غالیه مقید ساخت با صفت حلود باشد، سنایی گوید:

روزگار آن خط بر آن عارض نه بهر آن نبشت تا من و تو خسته دل گردیم و آن بت شرمگین

³⁹⁷ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh152/> (Erişim:04.03.2019)

شماره ۱۵۲ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

[172b]

لیک دانست آسمان کز حسن او چون آفتاب رامش و آرامش و آسایش است اندر زمین

حسن را بر چهره او بند کرد و بر نوشت آسمان از مشک بر گردش صلاح المسلمین³⁹⁸

تا بدین غایت هر گاه که بدان روی نگاه همی کردم از چشم بد همی ترسیدم

و اکنون دفع چشم بد را دست زمانه از مشک ناب بر آن تخته سیم

خام خرزنی نوشت تا هم از آن بیم پرستیم و هم از آن ترس ایمن شدیم

خط نو دل فریبت ای در یتیم از مشک همی نقش نگارد برسیم

ترسان بودم ز چشم بد بر تو مقیم تر زیت نبشتند برستیم از بیم

نامه هشتاد و نهم در نکوهش خط آوردن

بسم الله الرحمن الرحيم

ماه منخسف گشته و آفتاب منکسف مانده که نه از تورش اثری همی توان دید و نه از شعاعش نشانی همی شاید یافت چون چراغی مرده که هرگز افروخته نخواهد شد. یا چون شمعی بژممریده که هرگز روشنایی نخواهد داد. سلام خویش بخواند و بداند که هر روزی را [173a] شبی دربی است و هر نوری را ظلمتی بر اثر بدان نباید نگریست که پادشاه روز همی آید. و تاج آفتاب بر سر نهاده از جرم ماه نعل اسب ساخته و زمین را به برنیاں زر بفت همی آراید و هوا را از دیبای زرد حجله همی بدد. چشم بر آن همی باید داشت که ناگاه سپاه شب تاختن آورد و

³⁹⁸ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh344/> (Erişim:04.03.2019)

شماره ۳۴۴ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

عالیها سافلها بر لشکر روز خواند هم ملکش غارت کند و هم خرانش به تاراج بر دهد و تاج زرینش در پای آورد و معجز سیمین او بر فرق سر نهد و عبارت از آن حال این آید که درین ابیات است، نظم:

به سر در آید اسب جمال تو روزی بیینم آنکه تا چون بود سواری تو

خوب رویان را حال هم برین مزاج است که از حسن خویش همی نازند و به جمال خویش افتخار همی کنند نه به نظر شفقت بر عاشقان نگاه کنند و نه بچشم عنایت به دوستان نگرند و پندارند که آن جمال جاوید خواهد ماند ایشان این حساب همی کنند و خویشان را این غرور همی دهند و روزگار به زبان حال این ابیات به بانگ بلند بر ایشان همی خواند، چنانکه گویند، رباعی:

[173b]

ای مه بکف ابر زبون خواهی شد و ای شاخ سمن بنفشه گون خواهی شد
ای رایت نیکو نگون خواهی شد در چشم منست آنکه چون خواهی شد³⁹⁹

ناگاه آن خبر عیان شود و این گمان یقین گردد و ماه عارضشان سیاه شود و آفتاب رخسارشان زرد گردد خار جای گل بگیرد و بر جای سمن سیسنبه بنشیند و چنان شود که عاشقان ایشان را بخواهند و دوستان ایشان را باز شناسند که متغیر گشته باشند:

با خط بر آن عارض تو سر بسر آورد ای دوست مرا دوستی تو بسر آورد
دانم که بخوبی نشدی بیش ز یوسف نشناخت برادرش چو او ریش بر آورد

و اکنون آن مجلس بدین صفت موصوف است و آن مهتر بدین زینت معروف که روزش در زیر شب نهفته اند و گلستانش خارستان گشته هم عاشقان از خدمتش پریده‌اند و هم دوستان ازو گریزنده است:

روز تو بزیر شب نهفتند آخر و ز باغ رخ تو گل برفتند آخر

شماره ۳۵ « رباعیات » ازرقی هروی (Erişim:06.03.2019) <https://ganjoor.net/azraghi/arob/sh35/>

نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 633، چاپ دوم 1375 [سیفی]

آن قوم که بودند هوا جوی تو دی امروز بترک تو بگفتند آخر

تا با کنون گوش پادشاهی همی گفت و هیچ کس را طاعت نمی داشت [174a] و دعوی بزرگواری همی کرد و هیچ کس را کردن همی نهاد و اکنون دستِ زمانه نامهٔ عزّتش نوشت و منشور دولتش ظاهر کرد با از آن پادشاهی معزول شد و آن بزرگواریش زوال پذیرفت، چنانکه گفته‌اند:

کافور تو با مشک سرشتند آخر
دعوی کردی بیادشاهی یکچند
بر برگ گلت بنفشه کشتند آخر
منشور زوال تو نیشتند آخر

آن آبی که بود فرو گذشت که هرگز باز نیاید و آن آتشی که بود فرو مُرد که هرگز افروخته نشود و از فرو گذشتن آن آب آتشِ عشقِ من فرو نشست و از فرو مُردن آن آتشِ آبِ روی او ریخته شد و اکنون تا زنده باشد باد همی بنماید و آن آبِ نبیند و خاک بر سر همی کند و آن آتش در نیابد. چنانکه گویند، رباعی:

خط تو ترا بدست اندوه سپرد
بر خاک نشین و باد بنمای کنون
هم آتش من نشانند و هم آب تو برد
کان آب فرو گذشت و آن آتش بمرد

پیوسته آتشِ عشق در دلِ من زبانه همی زد و دود اندوه از جانِ من همی بر آورد و اکنون آن آتش به دلِ او تعدّای همی کند و دودش بر عارض [174b] پیدا می آید. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

چون در دل من آتش عشقست بفرود
ای دود بر آورده ز صد دل رویت
دود دل من خط شبه رنگ تو بود
شاید که دلی بر آرد از روی تو دود

و چنین دانم که آن سیاهی که بر روی او پدید آمده است و آن تاریکی که بر عارض او پیدا شده است سرّ دلِ او است که آشکارا کرده است و مثال سینّه او است که به صحرا آمده است و باطن اعتقادِ او است که ظاهر گسته است. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

آنها که بروی تو تولا کردند
کان خط که ز رخسار تو پیدا کردند
چون خط تو دیدند تبراً کردند
سرّ دل تسست کآشکارا کردند

اکنون نه عاشقان از عشقِ او خاک بر سر کنند و نه از شوقِ او آتش در دل زنند و نه شاعران در اوصافِ او
نام ماه برند و نه یاد سرو کنند. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

تا روز تو زیر شب گرفتار بماند شادی ز دلت برفت و تیمار بماند
تا از رخ تو گل بشد و خار بماند بیچاره غزل گوی تو بی کار بماند

[175a]

نامهٔ نودم در تهنیتِ عاشقِ معشوقِ خویش را

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِه الْقُوَّةُ

روز و روزگار بر آن صدر روزگارِ همایون باد و مراد محصول باد و دست زوال از دامن کمالش دور باد روی
موافقش به آبِ حیاتِ شسته باد و جان مخالفش به تیرِ اجل خسته باد و جاه و جمالِ او پیوسته باد. چنانکه شاعر
گوید، شعر:

آبی که مشتری کشد از چشمهٔ حیات روی موافق تو بدان آب شسته باد
تیری که بر کشد ز حل از جعبهٔ اجل جان مخالف تو بدان تیر خسته باد⁴⁰⁰

اما بعد، بفرماید دانستن که اگرچه رسم است بزرگان را به جشنها تهنیت کردن و معهود چنان است که
خداوندان را به شادیهها بشارت دهند من بندهٔ این جشن را به جمالِ او خداوند تهنیت همی کنم و شادی را به وجودِ
او بزرگوار بشارت همی دهم که او را بزرگوارتر از جشن و شادی دانم:

تهنیت گویند شاهان را بعید نامور عید را من تهنیت گویم بشاه دادگر⁴⁰¹

[175b]

شمارهٔ ۱ «ترجیعات» امیر معزی (Erişim:06.03.2019) <https://ganjoor.net/amir/tarjam/sh1/>

شمارهٔ ۱۷۹ «قصاید» امیر معزی (Erişim:06.03.2019) <https://ganjoor.net/amir/ghasa/sh179/>

ایزد تعالی این جشن را پیایی دارد و این شادی را متواتر گرداناد که در آن حضرت جز جشن نزید و آن مجلسی خر بشادی ارزانی نباشد و چگونه از لهُو و طرب و جشن و شادی خالی تواند بود. حضرتی که به منزلتِ بهشت باشد آراسته از جور و قصور درختش سدره و طوبی و آبش کوثر و تسنیم و شرابش سلسبیل و زنجبیل و بساطش سندس و لستبرق. چنانکه گوید، رباعی:

ای مجلس تو بهشت و ساقی تو حور
گر سور تو جاودان بود نیست شگفت
آمیخته باده تو با مشک و بخور
زیرا بهشت جاودان باشد سور

و خود هر کجا آن جمال با کمال باشد بهشت نقد بود، چنانکه گفته‌اند:

چند گویی از بهشت و چند گویی آن کجاست
هر کجا دیدار او باشد بهشت آنجا بود
خواستیم که این بشارت به مشافهه گویم و این تهنیت به مواجهه رسانم اما اندیشیدم که آن حضرت را به حضور خویش ملوث نتوان کرد و آن عشرت را به وجود خویش منعص نتوان گردانید نیکوترین خدمتی آن است که زحمت نکنم و ابرام دور دارم و ملالت نیفزایم. چنانکه گفته‌اند، نظم:

[176a]

گر مقصر شدم به خدمت تو
بد مکن بر رهی کمانی خویش
بهترین خدمتست آنکه همی
باز دارم ز تو گرانی خویش⁴⁰²

پیوسته شکران نعمت همی گویم و دوام آن دولت بدین عبارت می خواهم:

تا سریر و سرور جمع بود
در سرایی که جشن باشد و سور
از سرایت جدا مباد سریر
و ز سریرت جدا مباد سرور⁴⁰³

شماره ۱۱۲ «قصاید و قطعات» دیوان اشعار «سنایی» (Erişim:06.03.2019) <http://ganjoor.net/sanaee/divans/ghgh/sh112/>

شماره ۲۵۲ «قصاید» امیر معزی (Erişim:06.03.2019) <https://ganjoor.net/amir/ghasa/sh252/>

نامه نود و یکم در تعزیت کردن عاشق معشوق را

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ الْقُوَّةُ

هزاران دل شادمان فدای آن دل غمگین و دیده گریان باد که چون آینه‌ای ز دوده است که آهی در وی کنند یا چون شمعی افروخته که بادی در وی دمند یا چون جوانی آراسته که به دشمن دهند، نظم:

چو خوی قطره قطره بر خساره بر خون
چو دل پاره پاره شده جامه بربر
همه بیش پیراهن او مخطوط
همه خاک پیرامن او معصفر

[176b]

اما بعد، بفرماید دانستن که آدمی را ایامی است مکتوب و انفاسی محسوب حکم ایزد تعالی را به هیچ آلتی و عدتی تغییر و تبدیل نتوان کرد چنانکه مصحف مجد خبر می دهد که "ما يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَ مَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ"⁴⁰⁴ و تقدیر او را به هیچ جهدی و حیلتي تقدیم و تأخیر نتوان کرد چنانکه قرآن مجید عبارت کرده است "إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ"⁴⁰⁵ همه را ناکام بدین مشرب همی باید آمد و ناکام این شربت بدگوار تجرّع می باید کرد لقلوله تعالی: "كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ"⁴⁰⁶ چنانکه شاعر گفت، نظم:

همه مرگ راییم پیر و جوان
به گیتی نماند کسی جاودان⁴⁰⁷

اگر اجزای زمین را باز جویند بسا پادشاهان کامران که پیدا آیند و اگر اسرار خاک کشف کنند بسا ماه رویان سرو قد که پدید شوند چنانکه ملک الشعرا فردوسی گوید، نظم:

زمین گر گشاده کند راز خویش
نمایند در انجام آغاز خویش

[177a]

⁴⁰⁴ سوره "قاف" آیت 29

⁴⁰⁵ سوره "یونس" آیت 49

⁴⁰⁶ سوره "عنکبوت" آیت 57

⁴⁰⁷ بخش 16 « سهراب » شاهنامه « فردوسی » (Erişim:07.03.2019) <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/sohrab/sh16/>

کنارش پیر از تاج‌داران بود برش پیر ز خون سواران بود
پیر از مرد دانا بود دامنش پیر از خوب رخ چاک پیراهنش⁴⁰⁸

خدای تعالی داند که چون این خبر هایل شنودم چنان غمناک شدم که بیم آن بود که جان از تنم جدا شود و هم اندر حال با دوستان و یاران به ماتم بنشستیم و به حسب طاققت بعضی از حقوق این مصیبت بزرگ بجای آوردم و اگر ممکن بودی که به بذل جاه و مال دفعی بودی همه فدا کردمی تا بودی که در آن تأخیر افتادی. چنانکه گویند:

اگر نه تیر قضابی حجاب سفتی جان هزار جان گرامی فزون شدیت سپر⁴⁰⁹

و معلوم رای عالی است که بر رفته تأسّف سود ندارد جزع فایده نکند آن نیکوتر که در حمایت صبر شوند تا فرمان شرع را امتثال نموده باشد که "واصبر علی ما أصابک إنّ ذلک من عزم الأمور."⁴¹⁰ و بر موجب عقل رفته باشد. چنانکه گویند، نظم:

صبر کن عقل صبر فرمودست تا جهان است همچنین بودست

و آن متوفّی به حقیقت نهالی بود که بزرگان را در ضلال او آرامش بود⁴¹¹ [177b] و آزادگان را از ثمرات او آسایش ناگاه برگش بر بخت و بادش در زمین افتاد خرشید جمال او در ابر متوازی گشت و ماه حسن او در کمین مرک حصری شد و اکنون دلها به فراق او بریان است و چشمها گریان. چنانکه درین معنی گفته‌اند، نظم:

دریغ روی وی از نور و تاب چون خرشید دریغ قدّ وی از فرّ و زنب چون عرعر
نه آگهست که یاران او بماتم او بچشم و سینه همه لاله اند و نیلوفر
کدام تن که ازو این فرع نبرد قرار کدام دل که در او این جزع نکرد اثر⁴¹²

⁴⁰⁸ <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/anooshirvan/sh2/> (Erişim:07.03.2019)

بخش ۲- داستان نوش‌زاد با کسری «شاهنامه» فردوسی

⁴⁰⁹ <https://ganjoor.net/masood/divan-masood/ghasidemk/sh131/> (Erişim:07.03.2019)

شماره ۱۳۱ «قصاید» دیوان اشعار «مسعود سعد سلمان

⁴¹⁰ سوره «لقمان» آیت 17

⁴¹¹ این جمله در صفحه بعد تکرار شده

⁴¹² <https://ganjoor.net/masood/divan-masood/ghasidemk/sh131/> (Erişim:07.03.2019)

دانم که بر دل آن خداوند ازین مصیبت چه غم باشد و بر خاطر آن بزرگوار ازین فراق چه اثر بود که چشم از چنان شخصی بر باید گرفت و چنان بزرگواری را در شکم خاک ناکام و ناجاد تسلیم باید کرد، نظم:

یارب که تا چه دید دلت آن زمان که تو	جان داده آن ظریف جوان را بدیده‌ای
بر مرگ آن جوان تر و تازه از خدای	فضلی بزرگ دان که تو هم آرمیده‌ای
دانی که در کفن چه عزیزی نهفته‌ای	دانی که در لحد چه شهی خوابنده‌ای

[178a]

دانی که تا چه شاخ بر آتش نهاده‌ای	دانی که تا چه روی به خاک آوریده‌ای
ور گه کهنی ز دست درافتی شگفت نیست	ز آنکه آفریدکار نه‌ای آفریده‌ای ⁴¹³

اگرچه نه وقت این سخنست فطیری در خواهم بست آن روز که آن خداوند را دیدم موی کشاده و جامه چاک کرده و گونه لعل زرد شده و نرگس سیرآب در آب غرقه گشته، نظم:

کشاده موی و خمیده قد و دریده لباس	چو مادری که شنیده بود وفات بسم
دلش ز انده کرم و دمش ز حسرت سرد	لبش ز محنت خشک و دو چشمش از غم تر
شده رخانش چو نیلوفر از غم و حسرت	ز آب چشم برو قطره قطره مانده اثر
چو دیدم اشک و رخ او درست گشت مرا	که جز در آب نباشد قرار نیلوفر

در آن ساعت مرا این ترانه و ابیات یاد آمد، چنانکه گویند، رباعی:

دیدمش دریده جامه و گشته ز حال	کرده ز سرشک دیدگان ما لا مال
گفتم بمصیبت اندر ای بت مشکین خال	امروز جنانی که من از تو همه سال

شماره ۱۳۱ «قصاید» دیوان اشعار «مسعود سعد سلمان»

شماره ۲ «ترجیعات» دیوان اشعار «سنایی» (Erişim:07.03.2019) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/tarjeeat-sanaee/sh2/>⁴¹³

خواستم که در خدمت باشم و رسوم تعزیت به تمامی بجای آورم و به شرایط آن به واحبی قیام کنم اما اعدار و موانع پوشیده نیست ایزد تعالی [178b] بر آن نهال رفته و گل شگفته رحمت کناد و آن خداوند را به صبر جمیل توفیق دهد.

نامه نود و دوم در سفر عاشق و ارتحال او

بسم الله الرحمن الرحيم

همیشه نصرت الهی قرین مجلس آن صدر محافل باد و تأیید ایزدی رفیق حضرت آن بدر مجالس باد که محفل صدور به جمال او آراسته است و مجلس بدور به کمال او پیراسته. بحق آنکه بدر آسمان دلیل حکمت او است و صدور روزگار رهین قدرت او. اما بعد، بفرماید دانستن که سفر مرد را همچون آتش است زر را که خلاص و غشه زر در آتش پیدا آید هنر و عیب مرد در سفر پیدا گردد و مردم تا رنج سفر نکشد قدر حضر نداند و تا بلای غربت نیاماید ارج زاد و بود نشناسد و اگر در سفر رنجی تمام و مشقتی عظیم نبود پیغامبر علیه الصلوة والسلام آن را به دوزخ وصف نکردی و بگفتی که "السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ السَّفَرِ"⁴¹⁴ و این بنده را ضرورت وقت و مخالفت روزگار بر آن حمل همی کند که رنج سفر [179a] بر راحت حضر بگزیند و مذلت غربت بر سلامت زاد و بود اختیار کند و آن همه سلیمست در جنب مفارقت خدمت آن خداوند که هر چند همی اندیشم نه روی آن است که چشم از آن حضرت بر دارم و نه برگ آن است که خدمت آن خداوند بگذارم و نه سامان آنکه این عزیمت فسخ کنم و به ترک این سفر بگویم و ازین تردّد جز تحیر همی نیفزاید و ازین تفکر جز تحیر همی نیفزاید و ازین فکرت جز حسرت حاصل همی نشود عاقبت دل از دل بر باید گرفت و دست از جان بیاید شست و چگونه باشد حال کسی که رنج تن اختیار کند و روی از جان و دل بگرداند. چنانکه گفته‌اند:

رفتم بضرورت از برت خوار و خجل
آنکس که ز جان خویش بر دارد دل

هر چند چو جان عزیزی ای شمع جکل
بنگر که چه مایه رنج دارد حاصل

[حدیث نبوی] صحیح بخاری، عمره 1710 414

تا رای برین سفر قرار نگرفته است و عزایم برین تحویل مصمم گشته. شب و روز همی گویم و با خود همی گویم که در حضر که جمال او همی بینی و از وصال او بهره همی گیری بحال خویش نگاه کن که نه شب خواب همی یابی و نه روز قرار در سفر که نه از آن جمال نشانی باشد و نه از آن وصال [179b] اثری. چگونه خواهی بود، رباعی:

پالوده شدم ز خون دل بالودن فرسوده شدم ز دل به غم فرسودن
با تو به حضر قرار و آرامم نیست بی تو به سفر چگونه خواهم بودن⁴¹⁵

با این همه به یک جزو دل خویش همی دارم اگر تن را غیبتی همی افتد دل بنیابت خواهد داشت و اگر شخص را مفارقتی همی باشد جان در خدمت ملازم خواهد بود که دل و جان ازین معنی فارغاند:

نادیده ترا چو راه را کردم باز پیوسته شدم با غم و بگسسته ز ناز
دل شود تو بگذاشتم ای شمع طراز تا خسته دل از تو عذر من خواهد باز⁴¹⁶

چون این کار نه به مراد ما همی ببايد کرد و این راه نه به اختیار بیش همی باید گرفت. چاره جز آن نیست که هر چه زودتر ترتیب این شغل بسازم و ترتیب این کار بکنم که گفته‌اند "زیان در کیسه بهتر از آنکه در پیش چشم" یقین همی دانم که این درد از صحبت من باز نخواهد ماند و این غم از موافقت من مفارقت نخواهد کرد این در هر منزل اسباب منادمت همی خواهد ساخت و آن در هر مرحله شرایط استیناس [180a] به جای خواهد آورد. چنانکه شاعر گوید، رباعی:

گفتم سفری کنم نگارا شاید باشد که غم عشق تو با من ناید
کی دانستم بتا که در هر منزل پیشی شده باشد و مرا می باید

حال رفتن برین جملتست که یاد کرده آمد اما از مدت درنک خبر نتوانم داد و نه از هنگام باز آمدن آگاهی توانم کرد، چنانکه گویند:

⁴¹⁵ <http://mardani.blogfa.com/page/nozhat.aspx> (Erişim:10.03.2019)

[سید حسن غزنوی] برگزیده‌ای از نزهت المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح: دکتر محمد امین ریاحی

⁴¹⁶ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robacee-sanaee/sh202/> (Erişim:10.03.2019)

شماره ۲۰۲ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی

رفتم ز بر تو تا کی آیم بر تو کی بینم باز روی مه بنگر تو

چون خواهد بود بی تو حالم که کنون رنجور همی روم به جان و سر تو

اگر بختِ یار باشد و در اجل تأخیر خواهد بود به زودی به خدمت باز آیم بنده‌تر از آنکه رفتم و مفتون‌تر از

آنکه بودم، رباعی:

گر در اجلم مسامحت خواهد بود روشن کنم این دیده بدیدار تو زود

پس گر بخلاف گردد این چرخ کبود بدرود تو از من و من از تو بدرود⁴¹⁷

نامه نود و سیوم در سفر معشوق و مفارقت او

بسم الله الرحمن الرحيم

[180b]

همیشه گل دولت در بوستان حسن آن گل رخ سرو قد بشگفته باد و سوسن سعادت در باغ جمال آن نرگس چشم بنفشه زلف بباز آمده باد. ناصحش چون لاله سرخ روی باد و چون شاه سپر غم سر سبز و حاسدش چون شنبلید زرد چهره باد و چون نیلوفر کبود جامه. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که سفر غافل را عاقل گرداند و ناقص را کامل کند، این را از محلّ جهالت به درجه کیاست رساند و آن را از مرتبت حقارت به منزلت سیادت بر آرد. موسی صلوات الله و سلامه علیه تا سفر نکرد پیغامبری نیافت و یوسف صدیق صلوات الله و سلامه علیه تا مدلت غربت نکشید عزیز مصر نشد که آفت زمین از ایستادن است و لطافت آسمان از حرکت کردن و تلخی آب دریا از قرار گرفتن است و شیرینی آب باران از سفر کردن و تحویل. چنانکه گفته‌اند:

⁴¹⁷ <https://fis-iran.org/sites/fis/files/بیگانگان.pdf> (Erişim:10.03.2019)

بیگانگان و شاهنامه فردوسی، کورو یاناگی و حسن عابدی، کانون پژوهش و آموزش، لوس آنجلس 1990

زمین مدام ستادست و آسمان گردان
همیشه لا جرم آن انورست و این اغیر
به آب دریا بنگر که هست ناخوش و تلخ
از آنکه نیست مر او را به کوه و دشت گذر

مردم از غربت قدر یابد و ماه از سفر بدر گردد، چنانکه گویند، رباعی :

[181a]

مردم ز غنا صاحب صدری گردد
مه رنج سفر کشد که بدری گردد⁴¹⁸
اگر نه چنین است چون توانم دید آن ماه را در کرد راه و آن آفتاب را در غبار سفر چاره جز آن نیست که
به آب چشم استعانت کنم و از آتش دل مدد خواهم و بدین هر دو راهش بگیرم که امروز سخت دارم به از آنکه
فردا سخت جویم و نیک طلب کنم. چنانکه گویند، رباعی:

گر می بروی تا بروم ز نخست
راه تو به آب دیده بر بندم جست
امروز ترا ز دست نگذارم سست
تا سخت نبایدم ترا فردا جست

و اگر بدین طریق باز نخواهد گشت و این حیلت سود نخواهد داشت یقین دانم که گذشتن من با رفتن او
برابر خواهد بود باشد که چندان مقام کند که از ماتم بنده فارغ شود و آنگاه برود، رباعی:

ای عزم سفر کرده حدیثی بشنو
کین درد کهن باز دگر کردی نو
جان در تن من بیک نفس هست کرو
چون ماتم من بداری آنگاه برو

از آنجاکه لطف آن بزرگوار است و طرافت آن خداوند است دانم که به گاه رفتن من بنده را دل باز دهد و
گوید غم مخور که درین سفر [181b] مقامی نخواهد بود و اندوه مدار که این فراق دراز نخواهد کشید و لیکن مرد
باید که زنده ماند تا این سخن از زبان روزگار استماع کند. چنانکه شاعر گوید:

صص 37- 11- 27، خدیجه تندکی، علی تسنیمی، **بختیارنامه** و نقد سبکشناسانه آن⁴¹⁸
پژوهشهای نقد ادبی و سبکشناسی، سال هشتم، شماره 2، (پی درپی 28) تابستان 1396

با من به که وداع گفت آن دلجوی باز آییم زود دل ز اندیشه بشوی
گفتم صنما این سخن آنکس را گوی کو زنده بود چون تو بگردانی روی⁴¹⁹

بر جمله هر چند همی اندیشم بدین فراق تن همی در نتوانم داد و بدین سفر راضی همی نتوانم شد. اگر
تواند که این عزم بگرداند و این سفر در باقی کند هم رضای من حاصل آید و هم خشنودی خدای تعالی و اگر چاره
نیست از رفتن مرا به یکبارگی به درود کند که خدای داند که حال چون باشد. چنانکه گویند، نظم:

تو می روی و من از رفتن تو ناخشنود چه باشد از نیروی تا مرا کنی بدرود
مرو که گر بروی با تو جان من برود من از تو ناخشنود و خدای ناخشنود
تو رفتی و ز پس رفتن تو از غم تو خدای داند تا من چگونه خواهم بود⁴²⁰

اگرچه از راه غیرت این سخنان همی گویم و از سرِ ضجرت این دلیری [182a] همی کنم از آن ساعت که
چشم از آن جمال بر خواهم داشت تا بدان وقت که سعادت قدم میسر شود و رد من جز این بیت نخواهد بود:

رفتی و شدی که بخت همراه تو باد خرشید غلام روی چون ماه تو باد
هر بد که بود به روی بد خواه تو باد رخسار رهی بساط خر گاه تو باد

نامه نود و چهارم در مکاتبت حاضر به غائب

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

زندگانی آن صدرِ زمانه و بدرِ یگانه در تمامی نعمت و مدامی دولت جاودانه باد. روز و روزگارش خجسته باد
و عز و اقبالش پیوسته. بحق آنکه عزّ عزیزان نتایج الطاف او است و ذلّ دلایل ذخایر خذلان او. اما بعد، بفرماید

⁴¹⁹ <http://mardani.blogfa.com/page/nozhat.aspx> (Erişim:12.03.2019)

برگزیده‌ای از نزهت المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح: دکتر محمد امین ریاحی

⁴²⁰ <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghetefk/sh9/> (Erişim:12.03.2019)

شماره ۹ « قطعات و ابیات بازمانده قصاید » دیوان اشعار « فرخی سیستانی

دانستن که فراقِ یار رنجی است که شرحِ آن نتوان داد و هجرانِ دوست دردی است که از آن عبارت نتوان کرد و تا هر دو در یک شهر بودیم آن رنج سهل‌تر بود و آن درد سلیم‌تر می نمود و اکنون که دور چرخ آن ماه را از کنار من درر بود و جفاء روزگار [182b] آن سرو را از بر من جدا کرد چون باد سرگردان شده‌ام و چون ماهی از آب بیفتاده گاه خاکِ حسرت بر سر همی کنم و گاه آتشِ غم در دل همی زنم و این ابیات همی خوانم، چنانکه گویند، غزل:

بر بود روزگار تو را از کنار من	و ز من ببرد داغ فراقِ تو قرار من
تو شادمانه جای دگر بر مراد خویش	و اینجا به جان رسیده ز هجر تو کار من
هرجایگه که روزی روی تو دیده‌ام	آنجایگه شدست کنون غمگسار من ⁴²¹

اگرچه هیچ رنجی در برابر این همی نیاید و هیچ درد در مقابل این همی نیفتد دلخوش دارم بدانکه اگر از دیده غائب است در دل حاضر است، شعر:

آیا غایباً حاضراً فی الفواد	سلام علی الغایب الحاضر ⁴²²
زین نادره تر کسی سفر دارد یاد	برداشت ز دیده رخت و در دل نهاد

اگرچه آن ماه روی چون ماه سفر گزیده است و آن آفتاب طلعت چون آفتاب غربت اختیار کرده است چون نیک نگاه کنم غربت منم از آن جمال و مهجور از آن وصال و محروم از آن مشاهده. چنانکه گفته‌اند:

در کام من از فراق تو زهر بماند	مسکین دلم از نشاط بی بهر بماند

[183a]

ای دوست غم غربتی و تنهائی	آن را باشد که بی تو در شهر بماند

تا این فرقت افتاده است و این حسرت حاصل آمده است کارم جز این نیست که هر روزی بسر راه همی آیم و اخبار آن سرو و ماه همی ترسم و همی گویم که دید ماهی از آسمان خویش رفته و که دید سروی از بوستان خویش دور افتاده و که داند که درین سفر کارش چون است و کرا معلوم است که درین غربت حالش چگونه است و

شماره ۴۲ « غزلیات » امیر معزی (Erişim:12.03.2019) <https://ganjoor.net/amir/ghazam/sh42/>

ساسان زندمقدم، تصحیح تخمین سبک شناسانه از زمان نگارش جامع السنین با روشی متن‌شناسانه / ۱۴۵

[احمد بن محمد بن زید طوسی] تنشناسی ادب فارسی، سال پنجاهم، دوره جدید، سال ششم، شماره ۴، (پیاپی ۲۴) زمستان ۱۳۹۳

با من داد در دل دارد یا بیداد و میلِ او در مهر و وفا بیش است یا به جور و جفا و رغبتش به حسن عهد زیادت است یا به نقض عهد و با من در دل چه طریق دارد، نظم:

تو گویی باژ خواه کاروانم	به راحت بر همیشه دیده بانم
که نشناسد ز گیتی جز جفا را	همی گویم که دید آن بی وفا را
که جز فتنه نیامد زو جهان را	که دید آن دلربای دلسنتان را
کمست امروز مهرش یا فزون است	خبر دارید کان دلبند چونست
به من بر رحمت آرد یا نیآرد	خبر دارید کو در دل چه دارد
مرا با او بود دیدار یانه	دگر بر من خورد زینهار یانه

[183b]

چه گوید مرمرا با دوست و دشمن	ز نیک و بد چه خواهد کرد با من
جفا جویست با من یا وفادار	ز من خشنود باشد یا دل آزار
بسه دل در دارد اومیسد وصالم	ز کس پرسد که بی او چیست حالم
من از حالش همی پرسم شب و روز	گر از حالم نپرسد آن دل افروز
به جان من همه بیداد خواهد	اگر چند او مرا ناشاد خواهد
تنش ایمن ز بیداد زمانه ⁴²³	من او را شاد خواهم جاودانه

چون نه از آن ماه خبری همی یابم و نه از آن سرو اثری همی بینم نومید باز همی کردم و همی گریم و این

ابیات همی خوانم، غزل:

آتش زدی اندر من و چون دود برفتی	ای دیر به دست آمده بس زود برفتی
چون دوستی سنگ دلان زود برفتی	چون آرزوی تنگ دلان دیر رسیدی
ناگشته من از وصل تو خشنود برفتی	ناگشته من از بند تو آزاد بجستی
از داغ فراق تو بر آسود برفتی	ز آن پیش که در باغ وصال تو دل من

⁴²³ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh68/> (Erişim:12.03.2019)

نامه هشتم اندر خبر دوست « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

در خون دل خویش ترا جای گزیدم چون خون دل از دیده بیآلود برفتی⁴²⁴

چون درین حال نه روی آن است که آن جمال توانم دید و نه امید آن است [184a] که آن وصال توانم

یافت سلام همی گویم و درود همی فرستم. چنانکه **فخری** گوید:

درود از من بشاد آزاد	که دارد در میان پوشیده بولاد
درود از من بر آن یاقوت سفته	که دارد سی گهر زبهرش نهفته
درود از من بر آن ماه دو هفته	که دارد ماه بخت من گرفته
درود از من بر آن گلبگ خندان	که دارد مر مرا همواره گریان
درود از من بر آن دو رسته گوهر	درود از من بر آن دو خوشه عنبر ⁴²⁵

سخن دراز شد برین اختصار کنیم، چنانکه گفته‌اند، نظم:

تا رفته‌ای زخانه و غربت گزیده‌ای	در بیش خلق برده رازم دریده‌ای
بهوش مانده‌ام ز فراق تو روز و شب	از من رمیده هوش و تو از من رمیده‌ای
نی تو بر منی و نه صبرست مر مرا	غربت گزید صبر و تو غربت گزیده‌ای
دانی که چیست بر دلم از رنج فرقتت	گر هیچ رنج فرقتت یار می کشیده‌ای
یعقوب دیگرم من و تو یوسف دگر	بی کام و بی مراد من از من بریده‌ای
ای چون تدر و خوب دریغا که قدر تو	اکنون شناختم که ز دستم بریده‌ای

[184b]

نامه نود و پنجم در استرسال عاشق غائب به معشوق حاضر

بسم الله الرحمن الرحيم

⁴²⁴ <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghazala/sh272/> (Erişim:13.03.2019)

شماره ۲۷۲ « غزلیات » دیوان اشعار « انوری

⁴²⁵ <https://ganjoor.net/asad/veysoramini/sh70/> (Erişim:13.03.2019)

نامه دهم اندر دعاکردن و « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

اختیار کون عالم و افتخار اولاد آدم مخصوص است به سلام و دعا و خدمت این بی دل و بی یار که نه چو بی دلی سازی دارد و نه جز بی یاری آلتی بی مراد دل از دست بداده است و بی اختیار روی از یار بگردانیده تا این بیت حال او شده است. چنانکه **عمادی** گوید، نظم:

نه صبر و نه دل نه یار داریم پس ما به جهان چه کار داریم⁴²⁶

اما بعد، بفرماید دانستن که هیچ عاقل رنج تن نگزیند و هیچ دانا خطر جان اختیار نکند و در غربت هم رنج تن است و هم خطر جان علی الخصوص چنین غربت که این بنده را پیش آمده است که بی مراد از دلبر جدا مانده است و بی اختیار از جانان دور افتاده. چنانکه گویند:

بی اختیار خویش بریدم ز یار خویش خالی ز یار خویش بدیدم کنار خویش
هرگز کنار خویش بیناد هیچ کس زین سان که من بدیدم خالی ز یار خویش

[185a]

هر کس باختیار کند کارها و من از یار خویش دورم بی اختیار خویش

این غربت به یک چیز بر دلم خوش است که همی گویم آن مجلس را زحمت بسیار داده‌ام و آن حضرت را ابرامی فراوان نموده‌ام و زحمت و ابرام موجب و باعث ملالت باشد و چون از حد بگذرد بیم ملامت بود، نظم:

من ابزر دیر ماندم خوار گشتم عزیز از دیدن دایم شود خوار
چو آب اندر شمر بسیار ماند ز هومت گیسرد از آرام بسیار⁴²⁷

اکنون بدین رنج خرسند همی باید بود تا آن مجلس مدتی از زحمت ما بر آساید و درین بلا صبر همی باید کرد تا آن حضرت یکچندی از ابرام ما خلاص یابد اما گاه آتش عشق غالب همی شود و لشکر اشتیاق تاختن همی آورد و ما را بر آن همی دارد که ناگاه سر و پای برهنه برخیزم و روی به راه نهم نه از بلا اندیشم و نه از هلاک

⁴²⁶ <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghazal-sanaee/sh281/> (Erişim:13.03.2019)

شماره ۲۸۱ « غزلیات » دیوان اشعار « سنایی

[دقیقی] (Erişim:13.03.2019) « صفحات ویژه/طیله-عطار/75872-سرچشمه شعر فارسی/ <https://www.hambastegimeli.com/>

(«نوشته های بی سرنوشت»، اثر دکتر محمدعلی اسلامی ندوش، بخشی از مقاله «خصیصه شاهکارها»، تهران، 1388، انتشارات «یزدان»)

پاک دارم و اگر براه بمیرم غریبان از تربت من مشهدی سازند و از گور من زیارتگاهی کنند و تا قیامت هر که همی
رسد همی گوید که این گور بیچاره‌ای است که در بادیۀ عشق هلاک شده است و تربت در مانده‌ای است که در
بیابان شوق جان فدا کرده است:

[185b]

هم اکنون راه خویش گیرم	که گر میرم براه اندر بمیرم
نهندم گور باری بر سر راه	همه کیتی شوند از حال آگاه
غریبانی که خاکم را ببینند	زمانی بر سر خاکم نشینند
بخشایند چون حال بدانند	بنیکی بر زبان نامم بر آیند
غریبان را غریبان یاد دارند	که ایشان یکدگر را یاد کارند ⁴²⁸

من خود را محل آن نمی دانم که آن مجلس را تحیتی کنم و آن حضرت را خدمتی فرستم اما به حکم

آنکه اشعار لسان القوم است این ابیات درین موضع اثبات کردم تا تأمل فرماید. چنانکه **فخری** گوید، مثنوی:

ز نالان عاشقی بیمار مهجور	بکام دشمنان از کام دل دور
ز پی جان بنده بی جان در آتش	جهانش تیره کشته بخت سرکش
ز گریبان چاکری بدبخت و مسکین	روان از دیدگانش سیل خونین
نزاری بی قرار دل فگاری	زهر چشمی رونده رود باری
ز سروری سوخته و از بن گسسته	به سروری در چمن شاد آب رسته
ز باغی سربسر آفت گرفته	بیباغی سربسر خرم شگفته

[186a]

ز ماهی در محاق مهر مانده	زمانه نامه عـزلش بخوانده
ز ماهی در محاق مهر پنهان	بماهی بر سپهر کام تابان

⁴²⁸ <https://ganjooor.net/asad/veysoramini/sh74/> (Erişim:13.03.2019)

گفتن رفیدا حال رامین « ویس و رامین » **فخرالدین اسعد گرگانی**

ز یاقوتی به چاه اندر بمانده
بیاقوتی بتاجی بر نشانده
ز گلزاری سوموم هجر دیده
بگلزاری بسدولت بشگفنده
ز دریایی شده بی در و بی آب
بدریایی بر آب و در خوشاب⁴²⁹

سخن دراز شد همی ترسم که از استقلال به حد ملال انجامد و آن بزرگوار ملول شود بدین ابیاتی چند
اختصار و اقتصار کنیم، بیت :

در رنج غربتی ز دل ممتحنم
در هیچ نفس نیست که آیتی بزنم
در هجر تو ای صنم چنان کشت تنم
گر باز رسم با زندانی که منم

نامه نود و ششم در باز رسیدن معشوق از سفر به موضع خویش

بسم الله الرحمن الرحيم

زندگانی آن ماه آراسته و بدر ناکاشته و سرو پیراسته در ضمان سلامت و امان سعادت هزار سال باد ماه
آسمان غلام خد [186b] او باد و سرو بوستان چاگر قد او باد شعاع آن با طلعت او ناقص باد و اعتدال این با قامت
او باطل. بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که ماه را عادت آن است که ازین برج بدان برج همی شود و
آفتاب را سیرت آن است که ازین خانه بدان خانه همی گردد و اگرچه به هر برج که شوند نور ایشان به جای باشد و
به هر خانه که باشند شعاع ایشان بر قرار باشد آخر ماه در عقرب نه بر آن طراوت بود که در ثور و آفتاب در میزان
نه بر آن جلالت بود که در حمل و جمال آن خداوند به منزلت آفتاب و مرتبت ماه است که در هر شهری نورش
یکسان بود و در هر موضعی شعاعش یک صفت اما به خانه خویش نیکوتر باشد و در مقر عز خویش بزرگوارتر منت
خدای را که آن ماه به برج خویش باز آمد و آن آفتاب به خانه خویش باز رسید و این ابیات در وصف او لایق شد:

⁴²⁹ <https://ganjooor.net/asad/veysoramain/sh104/> (Erişim:13.03.2019)

نامه نوشتن ویس به پیش « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

<https://ganjooor.net/asad/veysoramain/sh60/> (Erişim:13.03.2019)

نامه نوشتن ویس به رامین و « ویس و رامین » فخرالدین اسعد گرگانی

باز آمد آن نگار که دل در بلاء اوست
 و این جان ممتحن که بمویی معلقست
 و این تن که در هواش بکر داد ذره است
 دل در بلاء او و خرد مبتلای اوست
 در بند و حلقه زرّ مشک سای اوست
 که کرده خاک بر سرو که خاک پای اوست

[187a]

دی جای او حصار و بیابان و کوه بود
 و امروز جان و دیده و دل هر سه جای اوست

اگرچه دیده پیش ازین بشارت چندان درّ افشانده است که وصف بتوان کرد و چندان گوهر نثار کرده است
 که شرح نتوان داد هنوز از وی مزده همی خواهم. چنانکه گویند، رباعی:

ای دیده بده مزده که باز آمد یاد
 باز آمد یار و کارها شد چو نگار
 رستی تو ز بی خوابی و ز گریه زار
 اکنون تو و یار هر زمانی دیدار

همانا گوید که از تکبر ما را برقعہ همی پرسد و از تنعم ما را به نامه تهنیت همی گوید نداند که عذر آن
 است که از پای آوردن خویش درین غم تشویر همی خورم و از زنده ماندن خویش درین فراق خجل همی باشم:

نه ز آن نایم بر تو ای دل کسلم
 لیکن چو تو ی مرا پس از عهدِ دراز
 کز عشق تو فارغست بیچاره دلم
 باز آید و زنده با زیند خجلم

نامه نود و هفتم در باز رسیدن عاشق از سفر به موضع خویش

بسم الله الرحمن الرحيم

[187b]

همیشه رخت بخت در حریم حرمت آن امیر خوبان موقوف باد و بنگاه عزت در بارگاه دولت آن پادشاه
 نیکوان مجبور. مشهدش بر اوج چرخ باد و پایه تختش بر فرق فرقد. بحق آنکه بخت و دولت مخلوق او است و چرخ

و انجم مصنوع او. اما بعد، بفرماید دانستن که دل عاشقان با غم خو کرده است و جانِ مهربانان با محنتِ انس گرفته و اگر نه چنین بودی مرا درین غربت نه دل پای داشتی و نه جان بجای ماندی و دل بی جمالِ دلبر چگونه پایدار بود و جان بی وصالِ جانان چگونه به جای بماند خدای داند که تا از آن جمال دور شده‌ام و از آن وصال محروم گشته نه شب خواب یافته‌ام و نه روز قرار و هر روزی رنج بر رنج بوده است و هر ساعت محنت بر محنت افزوده است و صبر و آرام هر دو نفوز شده‌اند. چنانکه گویند، غزل:

تا از تو و کنار تو من دور بوده‌ام	دور از تو دل شکسته و رنجور بوده‌ام
مهجور بوده‌ام ز همه عیشهای خویش	تا از خوشی عیش تو مهجور بوده‌ام
چون رفتنم نبد ز بر تو باختیار	گر دور بوده‌ام ز تو معذور بوده‌ام

[188a]

درین مدت غیبت شادی جز آن ندیدم که اخبار انتظام آن خداوند شنیدم و دلخوشی جز آن ندانسته‌ام که از خدمتِ آن بزرگوار یاد آورده‌ام. چنانکه شاعر درین معنی گفته است، رباعی:

بی تو صنما دلم بر آتش بودست	و ز دست فراق در کشاکش بودست
این راه دراز دانم از هرچه گذشت	کانم به امید دیدنت خوش بودست

اگر از آن رنج که اندرین سفر به روی من آمده است صد یکی شرح دهم و از آنچه در غربت بر سر من گذشته است هزار یکی تقریر کنم آن طبعِ لطیف را زحمت باشد بآن خاطرِ شریف را ملالت حاصل شود، بیت:

یکچند اسیر جور گردون بودم	و ز درد فراق غرقه در خون بودم
ترسم که دل عزیز تو رنجه شود	گر شرح دهم که بی تو من چون بودم

بر جمله باز آمدم فتنه‌تر از آنکه بودم و عاشق‌تر از آنکه رفتم و رنجی که دیده‌ام به سالها باز توان گفت و محنتی که کشیده‌ام بعمرها یاد توان آورد. چنانکه شاعر گوید درین معنی:

باز آمده‌ام عشق ترا ساخته ساز	با صد چندانکه دیده‌ام درد و نیاز

[188b]

رنجی که کشیده‌ام درین راه دراز ای ماه بسالها توان گفتن باز

چون از آن محنت باز رستیم و آن رنج باز بس کردیم آن نیکوتر که سخن از آن نگوییم و اندیشه از آن معانی نکنیم که گفته‌اند "ذکر الوحشه وحشه" وقت آن است که ساز طرب طلب کنیم و اسباب رامش مهیا گردانیم و از ایام گذشته یاد نیاوریم و دل در غمان نیازاریم، نظم:

ز من مترس که بی من چگونه بُد کارت	جز این سخن سخنی گوی و این سخن بگذار
چه باز بررسی چیزی که از شنیدن آن	دل تو از دل من رنجه تر شود بسیار
چگونه باشد حال کسی که چندین گاه	کشیده باشد رنج و غم جدائی یار
گذشتنی همه بگذشت و بودنی همه بود	می آر و می ده و نیز از گذشته یاد میار ⁴³⁰

نامهٔ نود و هشتم در بیماری معشوق و عیادت او

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهٖ الْعَوْنُ وَ الْقُوَّةُ

هزار سرو آزاد فدای آن سرو جمنده باد و هزار گل بشگفته، رهی [189a] آن گل پژمرده باد که از حمیدن آن سرو دلم از سموم محنت چون برک دزان از باد خزان پژمرده گشته است و از پژمردن آن گل جانم از صرصر انتقام زمانه خطرِ هلاک یافته. ایزد تعالی آن گل را به نوبهار صحت تازه گرداناد و آن سرو را بنار آن شفا شاد آب دارد. بمنه و فضله. اما بعد، بیاید دانست که هر چه لطیف‌تر بود تغیر زودتر پذیرد و هر چه نیکوتر بود او را چشم زخم بیشتر رسد لطیف‌ترین گل و ریاحین وزد و یاسمن است این بنادی پژمرده همی گردد و این بکردی متغیر همی شود و روشن‌ترین ملونات ماه است و آفتاب این به عقده منحسف همی شود و این به سایهٔ منکسف همی گردد و آن جمال که در لطف گل و یاسمن است و در حسن چون ماه و آفتاب عجب نباشد که از رنج تب پژمرده

بررسی اشعار نویافتهٔ عمادی شهریار، ص 121، متن‌شناسی ادب فارسی، سال چهارم و نهم، شماره 3، 1392⁴³⁰
سهیل یاری گل دره، طاهره چهری

گردد و از آسیب بیماری متغیر شود عجب این است که این بنده را از رنج آن تب هر ساعت دردی است و این خادم را از غم آن بیماری هر زمانی مرگی با درد آن بزرگ از مرگ خود پاک ندارد. چنانکه گویند:

تا بشنیدم که کرخی از آفت تب گرمی سوی دل بردم و سردی سوی لب
[189b]

از رنج تو مرگ قرینم همه شب تب با تو و مرگ با منست اینت عجب⁴³¹

و ازین عجبتر آن است که همی گویم کاشکی آن رنج که بر آن شخص عزیز است بر تن منستی و آن درد که بر آن جسم لطیف است هم بر منستی. چنانکه گویند:

با روی چو گلنار تو ای سرو نهی گشت از بیش تب تو همرنگ بهی
از رنج تو هر شبی بگویم صد بار ای کاش تب تو آمدی نزد رهی

و چون نیک بنگرم این رنج زیادتتر از آن نجست و این بیماری دشوارتر از آن بیماری که رنج دل سختتر از رنج تن و بیماری دل صعبتر از بیماری شخص چنانکه یکی از شعرا درین معنی گفته است، رباعی:

بیداری من به شب ز بیماری توست و این زار گرستمن همه از زاری توست
من بیمارم به دل تو بیمار به تن بیماری من بتر ز بیماری توست⁴³²

هر گاه که آن رخساره بینم از تف تب افروخته و از باب بیماری تابش گرفته گویم مگر این تب به آرزو خواسته است تا مشاطهوار به گلگونه طبیعی جمال او را بر آراید و صیقلوار به هر یک عزیزی آینه مزاج او همی بزداید. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

[190a]

تا با تب تیز خفته و خاسته ز افروخته رخ چو ماه ناکاسته‌ای

شماره ۲۳ « رباعیات » دیوان اشعار « سنایی (Erişim:14.03.2019) <https://ganjoor.net/sanaee/divans/robaee-sanaee/sh23/>

نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 443، چاپ دوم 1375

گر تب نه بآرزوی خود خواسته‌ای پس چونکه ازو رخان بر آراسته‌ای

سخن دراز شد پیش ازین بتوان افزود و درد بر درد زیادت نتوان کرد بدین ابیات ختم کنیم، چنانکه گویند،

رباعی:

هستم شب و روز از غم نالانی یار
سر بر زانو نهاده زندانی وار
گویم همه شب همی بتهنائی زار
یارب تو شفاء عاجل ارزانی دار
گر از درد مزدست بیمار را
ترا باد مزد و مرا باد درد

نامه نود و نهم در صحت یافتن معشوق از بیماری

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

هزار سلام و تحیت و زمین بوس و خدمت و ثنا و آفرین ازین ستاره متحرّق شده و آفتاب منکسف گشته بدان ستاره‌ای از احتراق بیرون آمده و آفتاب از کسوف سلامت یافته باد که چون آینه روشن که از زیر [190b] نهنگ صیقل بیرون آید یا چون هوای صافی که از مزاحمت غبار خالی شود آراسته است ایزد تعالی آن دل روشن را از کدورت غم ایمن دارد و آن طبع صافی را از غبار محنت فارغ. بمنّه و فضله. اما بعد، بفرماید دانستن که ماه و آفتاب را از محاق و کسوف چاره نیست و تا ماه و آفتاب آن عزیز در محاق و کسوف بود چون جویندگان ماه روی به آسمان آورده بودم و چون دعا گویان کسوف یارب همی کردم تا خدای تعالی به فضل و کرم خویش اجابت کرد و آن ماه و آفتاب را از محاق تب و کسوف بیماری بیرون آورد نه جمالش تغییری پذیرفته و نه کمالش روی به نقصان آورده. چنانکه گویند، رباعی:

گر یافت به جانب تو بیماری راه
ز آن بیماری نشد جمال تو تباه
رخسار تو ماه بود و بیماری ابر
هرگز نرسد تغیر از ابر به ماه⁴³³

[سیفی] نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، به تصحیح محمد امین ریاحی، ص 443، چاپ دوم 1375 433

چون نیک همی نگاه کنم ازین بیماری حسن آن ماه زیادت شده است و جمال آن آفتاب افزون گشته است
و این معانی عجب همی ندارم که نقره درگاه صافی تر شود و زر در بوته خالص گردد، رباعی:

[191a]

از بیماری چو به شد آن شمع سباه نیکوتر گشت از انج بود او صد راه
از رنج فزون شد بزرگان را حاه گردد زر و نقره خالص از بوته و گاه

و من یقین همی دانستم که نه درین نالانی ضرری باشد و نه درین بیماری خطری که بقای آن خداوند با
بقای عالم منوط است و زندگانی جهانی در زندگانی آن بزرگوار پیوسته. چنانکه گویند، قطعه:

بزرگوارا بیماری مبارک تو اگرچه صعب نمود ابد و نبود خطر
از آن کجا تو همه عالمی نه یک شخصی هنوز مدت عالم نیامدست بسر⁴³⁴

ایزد تعالی آن جمال را بانواع محاسن موصوف دارد و اصناف مکاره از ساخت بزرگوارش مصروف گرداناد.
بمنه و فضله.

نامه صدمین در بیماری عاشق و عیادت

بسم الله الرحمن الرحيم و به القوه

همه بقا و سعادت آن ماه روی آفتاب طلعت باد که مشتری سعادت [191b] از حضرت او همی یابد و زهره
نشاط از مجلس او همی برد و علوه کیوان با همت او بست همی نماید و قوت بهرام با قدرت او عجز عرضه همی
کند. ایزد تعالی او را با دوستان چون عطارد با کواکب آمیخته دارد و دوستان را با او چون کواکب با طبایع ساخته.
بحق محمد و آله. اما بعد، بفرماید دانستن که رنج تا از یک گونه بود همی توان کشید و محنت تا از یک جنس بود
صبر همی توان کرد اما چون رنج مثنی شود و محنت مضاعف گردد نه در آن طاقت توان داشت و نه باز این حمل

الیاس نورایی، سهیل یاری گلدره، آینه میراث، شماره 56/ تحقیقی در اشعار پراکنده ابوالمعالی نحاس رازی / 324 434

توان کرد و این بنده تا بیماری دل مبتلا بود صبر همی کرد و چون بیماری تن در افزود نه قوت آن دارد که صبر کند و نه طاقت آنکه بنالد و چنین دانم که این بیماری نتایج آن بیماری است که دل امیر است و تن دعا یا و چون امیر رنجور شود رعیت آسوده نتواند بود و آن خداوند هم از رنج تن این بنده غافل است و هم از درد دل این دل داده فارغ که از هیچ نوع متعرف حال همی نباشد، رباعی:

از هجر بتی که جان ازو بر خطرست بیمارم و دلستان ز من بی خبرست

نویت اصلیه لله نويت ان ادوی فرض الصلوة هذا العصر لله تعالی العشاء.⁴³⁵

[192a]

و آنکس که به دست اوست درمان دلم دردا که به عالمی و جای دگرست

شرط کرم نباشد از حال دوستان بی خبر بودن و رنجور آن را ضایع گذاشتن دوستان را تعهد باید کردن و بیماران را تیمار داشتن تا بدین ترانه و ابیات شکایت نباید کردن. چنانکه گویند، رباعی:

ای رفته خبر نداری از زاری من فارغ دلی از عنا و بیماری من
رفتگی و مرا اسیر بگذاشته‌ای احسنت زهی علاج بیماری من

در ابتدا که آن رخ چون گل و آن لب چون شکر بدیدم از شوق آن هم درد دل بیفزود و هم رنج تن زیادت گشت و اکنون با هر طبیبی که مشورت همی کنم این درد را هم از آن گل همی فرمایند و این رنج را هم از آن شکر. چنانکه شاعر گوید:

از روی و لب گل و شکر بنمودند بر یک دردم هزار درد افزودند
و آنکه گه طبیبان سختم بشنودند هم درد مرا گل شکری فرمودند

چون نه از رنج من همی اندیشد و نه از درد من یاد همی آورد کاشکی باری به سلامی دل من خوش کردی یا پیغامی جان من تازه گرداندی [192b] تا این ابیات حسب حال من بنده و عاشق شدی. چنانکه گفته‌اند، رباعی:

⁴³⁵ این متن در حاشیه نوشته

بیمار شدم گفتا چونست ترا حال
گفتم که عهد الله خوب آمد و نیکوست
صد سال درین علت اگر بیش بمانم
شاید که همی برسد که گاه مرا دوست

و اگر به شرایط تعهد و عیادت قیام نخواهد کرد و رسم آنها بجای نخواهد آورد انشاءالله که در ماتم تقصیر نکند و در زیارت اهمال و تغافل جابر نشمرد و به هیچ حال و سبب تقصیر روا ندارد و حرمت ماتقدم را قیام کند و زبان طاعنان را از خود کوتاه دارد:

دی ار به عمادیم نیامدی معذوری
فردا باری مسجد آیی ماتم

فصلی در ختم کتاب و به جای آوردن شرایط آن در مکاتبت

بسم الله الرحمن الرحيم

بدانکه نویسندگان این کتاب را به چند وصیت حاجت است یکی آنکه از اشعار آنچه درین رسایل درج شده است بعضی آن است که مرا معلوم نبوده است که قایل آن کیست اگر کسی را معلوم باشد اجازت است {دعاء قنوت: اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْتَعِيْنُكَ وَ نَسْتَغْفِرُكَ وَ نَسْتَهْدِيْكَ وَ نُوْمِنُ بِكَ وَ نَتُوْبُ اِلَيْكَ. وَ نَتَوَكَّلُ عَلَيْكَ. وَ نَتْنِيْ عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ نَشْكُرُكَ وَ لَا نَكْفُرُكَ. وَ نَخْلَعُ وَ نَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ. اَللّٰهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ لَكَ نُصَلِّيْ وَ نَسْجُدُ. وَ اِلَيْكَ نَسْعِيْ وَ نَحْفِدُ. نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَ نَخْشَى عَذَابَكَ. اِنَّ عَذَابَكَ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ. "اَللّٰهُمَّ اهْدِنِيْ فِيمَنْ هَدَيْتَ، وَعَافِنِيْ فِيمَنْ عَافَيْتَ، وَتَوَلَّنِيْ فِيمَنْ تَوَلَّيْتَ، وَبَارِكْ لِيْ فِيمَا اَعْطَيْتَ، وَقِنِيْ شَرَّ مَا قَضَيْتَ، وَلَا يُقْضَى عَلَيَّكَ، اِنَّهُ لَا يَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ، وَلَا يَعِزُّ مَنْ عَادَيْتَ، تَبَارَكَتَ رَبَّنَا وَتَعَالَيْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ وَ صَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ اَلِهِ اَجْمَعِيْنَ. "436 [193a] که نام قایل بر حاشیه کتاب بنویسد و بدان ننگرند و ابیات کنند دیگر آنکه در ابتدای نامه که به معشوق خواهند نوشت "بسم الله الرحمن الرحيم" بنویسند و بدان ننگرند که من در کتاب نوشته‌ام که رسوم مکاتبت دیگر بود و عهود استرسال دیگر اما اگر خواهند بنویسند از عاشق دلسوز به معشوق دل افروز و اگر نه بنویسند ازین عاشق بی یار بدان دلبر غدار و اگر خواهند بنویسند ازین یار وفادار بدان ماه جفاکار و اگر نه بنویسند از عاشق بیچاره به معشوق خون خواره و اگر

(دعاهای قنود) این متن در حاشیه نوشته 436

خواهند بنویسند ازین عاجز حیران بدان غافل نادان و اگر نه بنویسند از عاشق گریان به معشوقه خندان و امثال این بسیار است هر کدام که ایشان را خوش تر آید بنویسند و برنامه و مراسله نام شعرا بر هیچ جای ننویسند نه بر حاشیه و نه در میانه و دیگر آنکه هر نامه که خواهند که بنویسند اول نیک تأمل واجب دارند تا اگر فصلی در آنجا هست که نه لایق واقعه ایشان است از آن در گذرد و اگر فصلی دیگر از نامه دیگر بدان جای نقل باید کردن {سه بار استغفر الله بگوید بعد انت السلام بعد و منک السلام و الیک یرجع بالسلام... دار السلام تبارکت ربنا و تعالیت یاذا الجلال والاکرام رب اعنی علی تلاوة ذکرک و نشکرک و حسن عبادک... کتابک الکریم. سه بار استغفر الله، سی سه بار سبحان الله، سه بار الحمد لله، سه بار بگوید الله... کبیرا و الحمد لله کثیرا... بکرة و اصیلا و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم سه بار بگوید لاله الا... وحده لا شریک له... و له الحمد یحیی و یمیت و هو کل شیء قدیر و الیه المصیر... اعوذ بالله من الشطان الرجیم بسم الله الرحمن الرحیم.} ⁴³⁷ [193b] بکند به شرط آنکه نظم سخن در سیرت تباه نشود و دیگر آنکه خواهند که یکی ازین ترسل به مخدومی یا بدوستی بنویسند هر کجا لفظ عاشق و معشوق و اوصاف جمال و خط و خال باشد و امثال این از آن در گذرد و به کلمه دیگر مبدل کند و هر سخن که به حال عاشق لایق نباشد از آن بیفکند و آن تصرف هر کسی نتواند کرد اما واجب دانستم باز نمودن که این رسایل جز به معشوق هم توان نبشت آنکس را که قدرت طبع و قوت خاطر دارد واللّه اعلم باصواب.

تمت الكتاب بعون الله و حسن توفیق ... محرّم سنه خمس و ثمانین و ستمائه علی ید ... الضعیف الراجی الی رحمة ربه اللطیف محمود بن محمد بن علی الملقب بالحمید السمرقندی الله رب العالمین و الصلوة علی خیر خلقه محمد و آله الطیبین... الراحمین.

(تسبیحات) این متن در حاشیه نوشته 437

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

“RESÂİLÜ’L-‘UŞŞÂK VE VESÂİLÜ’L-MÜŞTÂK” TERCÜMESİ

4.1. TERCÜMEDE İZLENİLEN YÖNTEM

Eser metni Türkçeye aktarılırken mümkün olduğu kadar Farsça kelimelerin birincil anlamlarına bağlı kalınmış ancak anlatılmak istenen mananın yansıtılmadığı durumlarda biraz daha serbest çeviri yapılmıştır.

Beyitler tek satırda görsel bütünlük sağlanamadığından iki satıra bölünerek mısralar alt alta ve girintili olarak sıralanmıştır.

Eserin nesir kısımlarında gerekli noktalama işaretleri yerleştirilmiş, manzum metinlerde mısra ve beyit sonlarında noktalama işareti kullanılmamıştır.

Eserin aslında yapılan varak numaralandırması metnimizde köşeli parantezle, eserin nesir kısmı metin içerisinde kalanlar dışında boş satırda gösterilmiştir. Numaralandırma yaprak sayısı esasına göre yapılmış olup sayfalar “a” ve “b” harfleriyle gösterilmiştir. (örnek: 1a, 1b, 2a, 2b)

Eserde adı geçen özel isimler koyu renkle vurgulanmıştır.

Eserde isim verilmeden nakledilen şiiirlerden şairleri tespit edilenlerin isimleri şiiirlerin öncesine köşeli parantezle metne eklenmiştir. Aktarılan beyitlerin bir bölümüyle ilgili veya nesir metin içerisinde bulunan sözlerin ait olduğu isimler yine köşeli parantezle dipnotta gösterilmiştir.

Eserde yer alan şiir ve diğer sözlerle ilgili nakiller için kaynak bilgileri, Farsça metinde gösterildiği için ayet, hadis ve diğer bazı istisnalar dışında tercüme kısmında dipnotlarda gösterilmemiştir.

Eserde yer alan ayet ve hadisler dipnotta gösterilmiş, ayetlerin tercümesinde Türkiye Diyanet Vakfı'nın Kur'ân-ı Kerîm Meâli⁴³⁸ tercih edilmiştir.

Eserde isimlerden sonra yazılan dua cümleleri tek tırnak içerisinde tercüme edilmiştir.

4.2. TERCÜME METİN

[1b]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

Övgü ve şükür, alemi ve alemdekileri yaratan, canlılara rızık veren, varlığı asla yok olmayan, her zaman bâki ve vâcibü'l-vücûd olan Allah Celle ve Âlâ'yadır. Zatı tereddütten münezzeh, sıfatları değişmez ve mukaddes olan Allah Teâlâ şöyle buyurur: "O'nun benzeri hiç bir şey yoktur, O hakkıyla işitendir, görendir."⁴³⁹ İnsanlara yol gösteren ve müminlerin kurtuluşuna sebep olan peygamberlere ve gönderdiklerine, özellikle peygamberlerin sonuncusu ve efendisi olan, onun diniyle bütün dinlerin geçersiz kılındığı, din ve şeriatının değişim ve yok olmaktan uzak olduğu peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya (SAV), ehl-i beytine ve ashâbına ağaçların yaprağı, çölün kumu ve yağmur damlası sayısınca salât ü selâm olsun.

Ebu'l-Me'âlî Mes'ûd b. Ahmed es-Seyfî [2a] (Allahın rahmeti üzerine olsun) şöyle söyler: Yüce Allah kendi fazilet ve kereminden bana şiir zevki verdi. Benim gazelden başka hiçbir şiir türüne gazele olduğu kadar ilgim olmadı. Benim yazı ve şiirlerim kavuşma, ayrılık, savaş, barış, vefâ, cefâ ve buna benzer vasıfların

⁴³⁸ TDV, "Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli", (2009), Haz. Komisyon, TDV Yayınları/86-A, Ankara

⁴³⁹ Şûra Sûresi 11. Âyet

çok olduğu gazel tarzındadır. Her ne zaman kendim için ya da isteyen bir arkadaş için bir aşk mektubu yazsam, bu benim mizacıma uygun ve sevimli geliyordu. Durum böyle olunca bu konuda bazı risâleler yazmak istedim ve ortaya çıkan bazı olaylar üzerine onu “*Resâilü'l-Uşşâk ve Vesâilü'l-Müştâk*” olarak isimlendirdim.

Arkadaşını bütün işlerinde azarlayan olursan
Azarlayacak kimse bulamazsın

Yalnız yaşa veya kardeşine sahip çık zira
Bazen hata yapar bazen de yapmaz

Eğer bulanık suyu içmezsen defalarca susayacaksın
İnsanların içeceklerinin hangisi saf⁴⁴⁰

Eğer sevgili herhangi bir kastı olmadan aşığı terk ederse ve onu görmezden gelirse âşık bundan şikayet etmemeli ve ayrılık durumunda da cinnet geçirmemelidir. Bu anlamda “İlk ayrılık cinnettir.⁴⁴¹” demişlerdir. **[2b]** Ama eğer sevgili kötü huylu, tuhaf ve vefâsız olup namertlik yaparsa, sitem, azar, tehdit ve korkutma yoluna gitmek uygun olur. Zira bu yararlıdır. İnsanlardan bazıları kaba olduğundan onları kabalıkla ele geçirmek bir lütuftur. Kabalık ve sertlik gereken yerde yumuşak ve nezaketin faydası olmaz. Bu anlamda birçok söz söylenmiştir, onlardan biri şu beyittir [*Ziyâüddîn Nahşebî*]:

Haramzâde kişinin haramzadeyle olması gerekir
Eğri kılıcın kınını eğri yapmak gerekir⁴⁴²

Şöyle de söylenmiştir: “İyilik seni kurtarmıyorsa şerde kurtuluş vardır.”⁴⁴³ Bu anlamda **Fahrî Gürgânî** de “Vîs ü Râmin” hikayesinde şu beyti söylemiştir:

Hurma dikmeyen kişi diken elde eder
Minber yapmayan kişi darağacı yapar⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Ebû Muâz Beşşâr b. Burd el-‘Ukaylî (ö. 167/783-84)

⁴⁴¹ [Ebu'l-Feth Âmidî]

⁴⁴² Bu beyit 95a'da tekrar edilmiştir.

⁴⁴³ [Find-i Zemânî] (Şehl b. Şeybân)

Bu durumda olan herkesin maksadına erişebilmesi amacıyla bu manalardan her biri için bir yazı yazdım. Üçüncü derece, sevginin aşırılığıdır, ona aşkın bir türü derler. Fakat evliya ve peygamberlerin derecesi olan bu dereceye herkes ulaşamaz. Tarikat ehlinden bir topluluk, [3a] bu manada hiçbir yaratığın olamayacağını söyler, nazm [Senâî]:

Hiçbir yaratıkta aşk olmaz
Âşıklık olgun kişiden başkasında olmaz

Şeyh **Ebûbekr Şiblî** ‘Allah aziz ruhunu takdis etsin’ bu manada şöyle söylemiştir:

Allah için sen âşık mısın diyorlar
Bir gün aşksız olduğum oldu mu dedim
Kundakta aşk bardağından bir içim içtim
Kıyamete kadar tadı damağımdadır

Tarikat ehli nezdinde aşkın ötesinde hiçbir derece yoktur ve Allah Teâlâ’nın aşksız yarattığı hiçbir mahluk yoktur. İlk derecenin ilim, ikincisinin marifet, üçüncüsünün aşk olduğunu söylerler. Her kim aşk derecesine ulaşırsa diğer derecelerin üstüne çıkar. Onlardan biri şöyle söylemiştir: “Ölmek haricindeki aşkta hayır yoktur.”:

Aşkta tadana kadar aşk ehlini terk ettim
Ve bir insan âşık olmadan nasıl ölür şaşırdım⁴⁴⁵

Bu konuda şeyhlerin öğretici sözleri rivayet edilmiştir ve bu alanda benim ve benim dışındakilerin bu sözün kime ait olduğunu söylemesine imkan yoktur. Zira bu mananın kokusu onun burnuna ulaşmıştır. Ben bu sözü yazarken, manasından haberdar olmadan duyulan bir sözü tekrar eden bir papağan gibiyim. [3b] Dostluğun üç derecesi açıklandı. Bu risâlelerin binası, diğer iki dereceyle irtibatlandırılarak inşa edilen ikinci derecedir.

⁴⁴⁴ Bu beyit 86a’da tekrar edilmiştir.

⁴⁴⁵ Ebû’t-Tayyib el-Mütenebbî

Şimdi âşık ve mâşuk arasında oluşan âşık olma hakkındaki bölüme başlıyorum. Her ne kadar insanların çoğu için bu bir ihtiyaç olsa da hiç kimse bu manada bir eser ortaya koymamıştır. Herkes ihtiyaç olduğu zaman, kuvvetine, takatinin ve hafıza gücünün genişliğine göre bazen iyi bazen vasat kitap yazmıştır. Bu kitabı oluşturmaya karar verince birçok konuyu kaydetmek için çok çalıştım. Konuların sayısı yüze ulaştınca her bir konuda, şiir ve nesir karışık olarak bir risâle yazdım. Böylece her kim bir olayla karşılaşursa o olayla ilgili bölümü istesin, çokça uğraşmadan ihtiyacı olan yeri bulsun ve oradan anladığını uygulayabilsin.

Risâlelerin fihristi şu şekildedir:

[4a]

1. Risâle : Güzelin Sözlerine ve Vasıflarına Âşık Olma Hakkındadır.
2. Risâle : Görmeye Hazır Olma Hakkındadır.
3. Risâle : Bağlanma Hakkındadır.
4. Risâle : Bağlanmanın Gerçekleşmesi Hakkındadır.
5. Risâle : Aşk ve Muhabbetin Çoğalması Hakkındadır.
6. Risâle : Kendi Halinden Haber Verme Hakkındadır.
7. Risâle : Aşığın Mâşuğa Haber Göndermesi Hakkındadır.
8. Risâle : Cevabın Kısallığı ve Âşığın Bunu Affetmesi Hakkındadır.
9. Risâle : Cevabın Acılığı ve İğneli Sözler Hakkındadır.
10. Risâle : Mâşuğun Gönlünün Katılığı Hakkındadır.
11. Risâle : Mâşuğun Asiliği ve Bencilliği Hakkındadır.
12. Risâle : Mâşuğun Âşığa Nazlanması ve Büyüklenmesi Hakkındadır.
13. Risâle : Mâşuğun Tövbesinde Aşığın Aczini İfade Etmesi Hakkındadır.

14. Risâle : Teslimiyet Gösterme ve Kadere Razi Olma Hakkındadır.

[4b]

15. Risâle : Âşığın Mâşuğu Yüceltmesi Hakkındadır.

16. Risâle : Âşığın Mâşuğa Özlemi Hakkındadır.

17. Risâle : Aşığın İnlemesi ve Ağlaması Hakkındadır.

18. Risâle : Kıskançlık Hakkındadır.

19. Risâle : Aşığın Ayrılıkta Sabırsızlığı Hakkındadır.

20. Risâle : Mâşuğun Ayrılığında Âşığın Uykusuzluğu Hakkındadır.

21. Risâle : Mâşuğu Rüyada Görme ve Onun Hayalinin Tarifi hakkındadır.

22. Risâle : Aşktan Şikayet ve Bıkma Hakkındadır.

23. Risâle : Kendi Şükürsüzlüğünü İtiraf Etme Hakkındadır.

24. Risâle : Âşığın Mâşuğa Kavuşmada Ümitsizliği Hakkındadır.

25. Risâle : Mâşuğa Kavuşma Ümidi Hakkındadır.

26. Risâle : Âşığın Mâşuktan Söz Vermesini Beklemesi Hakkındadır.

27. Risâle : Mâşuğun Âşıkla Sözleşmesinde Anlaşmazlık Hakkındadır.

28. Risâle : Âşıkla Randevulaşma Hakkındadır.

[5a]

29. Risâle : Mâşuğun Huzurunda Aşığın Özrü Hakkındadır.

30. Bölüm : Mâşuğun Âşık Hazretlerinden Vazgeçmesi Hakkındadır.

31. Risâle : Kavuşma Hali ve Ondan Zevk Almanın Hatırlanması Hakkındadır.

32. Risâle : Birbirinde Yok Olmaktan Korkma Hakkındadır.
33. Risâle : Kavuşmadan Sonra Ayrılık Hakkındadır.
34. Risâle : Ayrılıktan Sonra Kavuşma Hakkındadır.
35. Risâle : Âşığın ve Mâşuğu Azarlaması Hakkındadır.
36. Risâle : Âşığın ve Mâşuğun Azarlanmaya Cevabı Hakkındadır.
37. Risâle : Âşığın Mâşuğu Tehdit Edip Kınaması Hakkındadır.
38. Risâle : Mâşuğun Serseri Olması Hakkındadır.
39. Risâle : Mâşuktan kusurundan Dolayı Özür Dileme Hakkındadır.
40. Risâle : Mâşuk Tarafından Âşığın Özrünün Kabul Edilmemesi Hakkındadır.
41. Risâle : Âşığın Özür Kabul Etmemesi Hakkındadır.
42. Risâle : Mâşuğun, İncitmesinden Dolayı Pişman Olması Hakkındadır.

[5b]

43. Risâle : Barış İsteği Hakkındadır.
44. Risâle : Eski Aşk Tazeleme Hakkındadır.
45. Risâle : Mâşuğun Başka Birine âşık Olması Hakkındadır.
46. Risâle : Başkasına Yar Olma Hakkındadır.
47. Risâle : Layık Olmayan Birine Bağlanma Hakkındadır.
48. Risâle : Düşmanlardan Şikayet Hakkındadır.
49. Risâle : Düşmanları Karıştırma Hakkındadır.
50. Risâle : Düşmanların Husumetinden Korkmama Hakkındadır.

51. Risâle : Ehil Olmayanların Sohbetinden Alınacak Nasihat ve Öğüt Hakkındadır.

52. Risâle : Düşmanların Korkusundan Dolayı Anlayışlı ve Uyumlu Olma Hakkındadır.

53. Risâle : Mâşuğun Kötü Konuşması ve Ondan Utanması Hakkındadır.

54. Risâle : Yeminler, Şartlar ve Sözleşmeler Hakkındadır.

55. Risâle : Âşığın Karşılık Bulmaması ve Önceki Sevgili Hakkındadır.

56. Risâle : Âşığın Mâşuğu Aldatması Hakkındadır.

[6a]

57. Risâle : Güvensiz Mâşuğun Aldatması Hakkındadır.

58. Risâle : Tuhaflik ve Kötü Huyluluk Hakkındadır.

59. Risâle : Karşılıklı Saygı ve Kötü Huyluluktan Vazgeçme Hakkındadır.

60. Risâle : Söz Açmak, Haber Vermek ve Utanmak Hakkındadır.

61. Risâle : Aşkın Gizlenmesi ve Sevginin Edeple Örtülmesi Hakkındadır.

62. Risâle : Sırların Açığa Çıkması Hakkındadır.

63. Risâle : Gizlenen Sırların Ortaya Çıkması Hakkındadır.

64. Risâle : Mâşuğun Sabır Buyurması Hakkındadır.

65. Risâle : Zamandan Şikayet Hakkındadır.

66. Risâle : Ayrılık Gecesinin Uzunluğu Hakkındadır.

67. Risâle : Kavuşma Gecesinin Kısalığı Hakkındadır.

68. Bölüm : Ayrılık Hasreti ve Hayıflanma Hakkındadır.

69. Risâle : Mâşuğun Usanması Hakkındadır.

70. Risâle : Mâşuğun Âşıktan Vazgeçmesi Hakkındadır.

[6b]

71. Bölüm : Âşığın Mâşuktan Vazgeçmesi Hakkındadır.

72. Bölüm : Mâşuğun Âşığı Unutması Hakkındadır.

73. Bölüm : Sözünde Durmama ve Vefâsızlık Hakkındadır.

74. Bölüm : Âşığın Vefâsı Hakkındadır.

75. Bölüm : Mâşuğa Eşsizliğini Gösterme Hakkındadır.

76. Bölüm : Mâşuğun Şikayeti Hakkındadır.

77. Bölüm : Mâşuğun Şikayetinin Cevabı Hakkındadır.

78. Bölüm : Mâşuğun Şükür ve Duası Hakkındadır.

79. Bölüm : Ayrılığın Şiddeti ve Ayrılıktan Şikayet Hakkındadır.

80. Bölüm : Ayrılık Günlerinin Şükürü ve Kavuşma Ümidi Hakkındadır.

81. Bölüm : Ayrılığa Rıza Gösterme Hakkındadır.

82. Bölüm : Dostu Görmeye Kanaat Etme Hakkındadır.

83. Bölüm : Sevgiliden Uzaklaşma ve Başkasına Bağlanma Hakkındadır.

84. Bölüm : Önce Sevgiliden Şikayet, Sonra Köşeye Çekilmeye Şükür Hakkındadır.

[7a]

85. Bölüm : Önce Sevgiliye Teşekkür, Sonra Köşeye Çekilmeden Şikayet Hakkındadır.

86. Bölüm : Arayı Takısız Yumuşatma Hakkındadır.
87. Bölüm : Fakir Âşık ve Zengin Mâşuk Hakkındadır.
88. Bölüm : Yüz Hatlarının Övülmesi Hakkındadır.
89. Bölüm : Yüz Hatlarının Kınanması Hakkındadır.
90. Bölüm : Âşığın Mâşuktan Övgüyle Söz Etmesi Hakkındadır.
91. Bölüm : Âşığın Mâşuğa Taziyesi Hakkındadır.
92. Bölüm : Âşığın Yolculuğu ve Ölümü Hakkındadır.
93. Bölüm : Âşığın Yolculuğu ve Ayrılığı Hakkındadır.
94. Bölüm : Mevcutla Gaybın Yazışması Hakkındadır.
95. Bölüm : Kayıp Âşığın Mevcut Mâşuğa Çağrı Göndermesi Hakkındadır.
96. Bölüm : Mâşuğun Yer Göstermek İçin Yolculuktan Geri Dönmesi Hakkındadır.
97. Bölüm : Âşığın Kendi Yerinde Kalmak İçin Yolculuktan Geri Dönmesi Hakkındadır.
98. Bölüm : Mâşuğun Hastalanması ve İbadeti Hakkındadır.

[7b]

99. Bölüm : Mâşuğun Hastalıktan İyileşmesi Hakkındadır.
100. Bölüm : Âşığın Hastalığı ve Hasta Ziyareti(iyadet) Hakkındadır.

Bölümlerin fihristini hazırlayınca, kitabın başlangıcını cihanın mürüvvetinin onun güzelliğiyle süslü ve cömertlik âleminin onun inayetiyle mükerrerrem olduğu bir başlangıçla süslemek ve şereflendirmek ve bu eserin değerini saadet gökyüzünü olgunluğuyla aydınlatan bir dolunayla artırmak istedim. Bu şekilde büyük emir, dinin

ışığı, İslam'ın ve Müslümanların değeri, devletin güzeli, Horasan'ın gerçek mülkünün güneşi, hem gençlerin ışığı hem de ihtiyarların basiretine sahip, yüzü huyuna ve görüntüsü içine uygun, hem yüzü güzel hem huyu hem de görüntüsü yüce ve hayırlı bir genç olan **Fahru'l-Me'âlî Muhammed b. Maḥmûd b. Zekeriyâ'** yı buldum.

Ey şekli gibi huyu da güzel olan
Ey görünüşü gibi içi de latif olan sen

Dışı ve içi mücevher gibidir
Her biri diğerinden daha değerlidir

O büyüğü bu sıfatla anlattığım için benzersiz bir inci olan bu kitabı ona teslim ettim ve bu bakire gelini ona verdim **[8a]** çünkü bakire, erkekten başkasına verilmez, benzersiz inci hür bir erkekten başkasına teslim edilmez. Bu konuda şu beyitler yazılmıştır, şiir:

Ey döneminde cömertlik konusunda tek olan
Dünyanın gözü senin gibi erkek evladı görmedi

Şairler seni övmekle kazanç elde ederler
Ziyaretçiler senin yanında nasiplenirler

Sen benim gönül bahçemde çiçek açtın
Kıskançlığından bahçedeki kırmızı gül sarardı

Bu çiçek vesilesiyle meclisine yol buldum
Benim varlığım himmetinle ya olur, ya ölür

Sen büyüklükte teksin ve bu kitap da tektir
Tek olmak çift olmaktan daha iyidir

Bu kitap bakiredir ve dünyada erkek sensin
Bakire, erkekten başkasına verilmez bilirsin

Hiç kimse bu resimli evden söz etmedi
 Nadirlik ve lacivert akıl ve faziletten çıkar

Onun rengi zaman geçse de oluşturulamaz
 Keskin feleğin yontmasıyla resmi yok olmaz

Onun göğsü senin adınla süslendiği için
 Sonraki olaylar onu etkileyemez

Gül ve diken bağda ve dağ eteğinde oldukça
 Diken düşmanınım, gül gönlünün nasibi olsun

Dostluğun Vasfı, Niteliği ve Kısımları Hakkındaki Bölüm

Dostluğun üç derecesinin olduğunu bil. İlki şehvete yönelmektir ki heves [8b] ve şehvetin neticesinin akıl sahipleri nezdinde çok bir yeri yoktur. Zira bu yönden insanlar ve hayvanların ortaklığı vardır. Allah Teâlâ, aklın şeref ve kuvvetiyle bütün hayvanları emri altına alması için insan oğluna bolca akıl vermiştir. Öyleyse onun akli şehvetine yenilmemelidir. Aksi takdirde hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşer. Hayvanları mağlup eden meleke şehvet değilken, insanı şehvet karşısında üstün kılan meleke ise akıldır. O halde galip gelmesi gereken akıl mağlup olunca, hayvanlardan daha aşağı bir mertebede olur. Silahla yenilmek, silahsız savaş yapmaktan daha kötüdür. Bu konuda düşünürlerden biri şöyle demiştir: “Allah Teâlâ meleklerle şehvetsiz akıl verdi, hayvanlara da akılsız şehvet verdi. İnsan oğluna hem şehvet, hem akıl verdi. Kimin akli şehvetine galip gelirse, meleklerden hayırlıdır. Kimin şehveti aklına galip gelirse, hayvanlardan daha şerlidir.”⁴⁴⁶ Yine şehveti terk konusunda şöyle söylenmiştir: “Kim şehvetinden korkarsa değerini korur.”⁴⁴⁷ Yine şöyle söylenmiştir: “Kim şehvetini öldürürse insanlığını diriltir.”⁴⁴⁸ [9a] Peygamber (sav) şöyle buyurur: İnsanoğlunun her birinin iki şeytanı olur ve ona vesvese verir. Ashab, ‘sizin de mi ey Allah’ın peygamberi? dediler. ‘Evet, fakat benim şeytanlarım müslüman olmuşlardır’⁴⁴⁹ dedi. Yorum yapmayı bilenler dediler

⁴⁴⁶ [Hadis-i Nebevî] / İlelu’ş-Şerayî, 4 / 1, bab: 6 / Vesail-uş Şia, c.15, s.209

⁴⁴⁷ Kâfi, c.8, s.22, Hutbe-i vesile

⁴⁴⁸ Gururu’l-Hikem, c.4, s.488, c.5, s.279

⁴⁴⁹ [Hadis-i Nebevî] Müsned, III/309; Sahîh-i Müslim, Munâfikûn 69

ki: ‘O iki şeytan şehvet ve öfke ister. Onların Müslüman olması ise itaat edip mağlup olmalarından ibarettir.’ Öyleyse her kim öfke ve şehvetini yenersen onun derecesi peygamberlik derecesine yakın olur. Her kime öfke ve şehveti galip gelirse, onun derecesi hayvanların derecesine yakın olur.

Sevginin ikinci derecesi gönle yönelmektir. Tarikat pîri Şeyh **Cüneyd-i Bağdâdî** ‘Allah ona rahmet etsin’, ‘Muhabbet, kavuşma olmadan arzu etmektir’ demiştir. Bir başkası da ‘Muhabbet, kendinden geçmiş kalplerle sürekli yönelmektir’ demiştir. Bu çeşit sevgi avam ve havastan herkeste olur ve hiçbir grup tarafından kınanmaz. Bu konuda “kullukta köpek olmak, kendine bağlanmaktan iyidir.” denilmiştir. Güzel yüzlüyü sevmek yumuşak mizaçlı olmanın, **[9b]** aklın selametinin ve hislerin doğru olmasının sebebidir. Güzel yüze bakmak hem gönle huzur verir, hem gözü aydınlatır. Peygamber (as.): ‘ Üç bakış iyidir; yeşile bakmak, akan suya bakmak, güzel yüze bakmak⁴⁵⁰’ demiştir. Kişide bu istek oluştuğunda, amacına ulaşmak için sevgi ve saygı yolunu gözetmelidir, denilmiştir. Üç grupla iyi geçinmek ve her zaman onların gönlünü gözetmek gerekir. Bu üç grup padişahlar, çocuklar ve güzel yüzlülerdir. Padişahlarda padişahlık ve emirlik gururu olur, hep kendi haklarını gözetirler. Çocukların iyi ve kötünden haberleri yoktur, kendi isteklerinden başka bir şey aramazlar. Güzel yüzlüler kendilerinden başka hiç bir şeyi görmez, herkesi kendilerine âşık ve tutkun bilirler. Özellikle kendilerini istediklerini söyleyen kimseler için güzel yüzlünün isteği doğrultusunda davranmaları, adaletli ve adaletsiz olmayı eşit kabul etmeleri, cefâ ve vefâ sıfatlarını da aynı kabul etmeleri şarttır. Derler ki : “Sevgi iyilikle artmaz, cefâ ile azalmaz.⁴⁵¹” **[10a] Emîr Ebû Firâs** bu konuda şu Arapça manzumeyi söylemiştir :

Sen geldiğin zaman seni huzursuz etmedim çünkü
Ben senin gerçek bir kardeş olduğundan eminim
Düşmanın güzelliği güzel değildir
Ve arkadaşım çirkinliği çirkin değildir

⁴⁵⁰ [Hadis-i Nebevî], Deylemî, 2/91; ‘Aclûnî, 1/373

⁴⁵¹ Yahyâ b. Mu’âz [1416] بیروت، دار الفکر، عثمان - عبد الله بن عثمان - عبد الله بن فيروز، دار الفکر، بیروت [1416]

Kusursuz arkadaş nadirdir
Arkadaşların kusurundan bahsetmek çirkindir.

Onların hakkını çok gözetmeniz bile az gözettığınızı kabul etmeniz ve onlar sizi az gözetmeler de bunu çok saymanız gerekir. Şöyle demişlerdir: “Sevgi, kendinden yaptığın çoğu az, sevgiliden gelen azı çok kabul etmektir.”⁴⁵² Onların gönlünde sevgi yerleşene kadar onlara yavaşça, güzellikle söz söylemeye çalışmak gerekir. Emîru’l-Mü’minîn ‘Alî b. Ebî Tâlip (kv) şöyle buyurmuştur: “Sözü yumuşak olanı sevmek vaciptir.” Eğer bazı vakitlerde azarlama gerçekleşirse bunu unuttur ve kavgayı uzatmaz. Şöyle denilmiştir: “Arkadaşların arasında azarlama ayırıştırıcıdır.” Yine şöyle demişlerdir: “En doğru sevgi azarlamadan sonra olmalıdır.”⁴⁵³ [10b] Yine şair bu konuda şöyle demiştir [‘Alî b. el-Cehm]:

Sitem giderse samimiyet de gider
Sitem kalırsa samimiyet de kalır

Fakat her fırsatta azarlamayı adet edinmemelidir zira azarlama kederlendirir, hayır getirmez. O halde fihristte zikredilen tertip üzere başlayalım. Muvaffak eden Allah’tır.

Birinci Risâle, Haberler ve Vasıflara Âşık Olma Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

Yüzbinlerce selam ve iki katı saygı, dua ve aynı manada merhamet, hizmet ve art arda secde, bu, duacıların en acizi ve vefâ arayanların en büyüğünün dilinden, gönlünden ve canından o dolunayların kalbi ve kalplerin dolunayının kutlu meclisi, mübarek nur yüzü, yüce hasletleri, beğenilen samimiyet ve sakinliği ve kalpten geçen ölüm şevkine saçılınsın. Zira O, zamanın biriciği ve hayırlıların simgesinin dünyayı süsleyen güzelliğinin eşlik etmediği dolunayların mahfilleri değersiz ve ışıksızdır ve O, alemin sevgilisi ve insanoğlunun kurtuluş perisinin can saçı gözlem ve görüşmesinin katılmadığı kalplerin dereceleri korkak ve değersiz. Onun yaşantısı

⁴⁵² Bâyezîd-i Bistâmî [http://shamela.ws/browse.php/book-9953/page-464 487 ص 2 ج 2] [الرسالة القشيرية - ج 2 ص 487]

⁴⁵³ Muhâdaratü’l-Üdebâ, Râğîb el-İsfahânî, (1971), C.3, s.10, Daru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut

mübarek olsun ve izzet ve ikbali sürekli. **[11a]** Dünyanın kuruluş nizamı ve dönen göklerdeki olaylar onun saadet eteğinden dağılmış olsun ve güç, makam ve ihtişam onun efendilik akitlerine bağlanmış. Hem makam ve güzelliği ölümsüz olsun hem de olgunluk ve hasletleri benzersiz. Hayatın çözüm ve düğümü onun isteği dışında olmasın ve iyiliğin sikkesi ve hutbesi onun adı olmadan olmasın. ‘**Alî Zendencî**’⁴⁵⁴ nin söylediği şu beyitler bu övgü ve duaların benzerlerindedir, nazm:

Ey cömert sınıflar tarafından övülen

Ey övgüsü için çalışılan

Güzellik için sığınmak sensin

Aşk erbabının amacı sensin

Senin güzelliğin kendi ışığıyla makbul

Ayın ışığı senin güzelliğinin yanında reddedilir

Senin ihtişamın gönüllerin imrendiğidir

Senin iktidarın dolunayların kıskandığıdır

Güneşin doğup batmasına kadar

Ayın yükselip alçalmasına kadar

Yükselmelerden sana her ikisi de olur

İyi baht, güzel talih

Her ikisinin musibetini ateşe atmıştır

Hasetçinin huyu ve nispetçinin canını

Emmâ ba’d, bu şaşkın ve üzgün kulun, hünerli tavsif edicilerin ve konuşmayı bilen naatçıların (Allah onların kalplerini nurlandırсын) dilinden o yüce kişilerin en şereflişinin saygın görüşlerine sunulduğunu ve duyurulduğunu bilmek gerekir. **[11b]**

⁴⁵⁴ (a) Zendencî: Bir kumaş türüdür. *Şen, M.E. (2012).VIII. Yüzyılda Türklerin İlmî Durumunun Tespitine Farklı Bir Bakış: Basra, Mâverâünnehir Örneği, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, (7/3), 2399.*

(b) Zendencî:Buhârâ yakınlarında büyük köylerdendir, Zendene’ye mensup demektir. *Luğatnâme, Ferhengi Mutavassıf-ı Dehşudâ Zîr-i Nazarı Seyyid Ca’fer Şehîdî, Bekûşîş-i Ğulam Rızâ Sutûde, İrec Mehrekî, Ekrem Sultânî, Tahran 1385/2006, 1. Baskı C.1, s.1587*

O güzelliğin vasıfları ve sıfatlarını tam olarak dinlemiştir. Çılgın ve mecnun olur, yemeden ve uykudan uzaklaşır, huzur ve karardan ürker, bazen gözünden Nuh tufanı gibi yaş dökülür bazen de gönlünde Nemrut'un ateşi yanar, gecesi gündüzü **Fahrî Gürgânî**'nin "Vîs ü Râmîn" hikayesinde şöyle dediği gibi geçer:

Ey gönül yakan, senden ayrıldığımdan beri
Ne gündüzü geceden ayırabiliyorum, ne de geceyi gündüzden.

Bunlarla birlikte bu afetlerin inmesi ve fesatların ortaya çıkması öyle meşakkat verir ve aşırı yardım arayışı öylesine birikir ki göz "Keşke kulak olsaydım da o güzelin vasıflarını işiterek zevk alsaydım." der, gönül de "Eğer göz makamında olsaydım o güzeli müşahede etmekle ferahlardım." der. Kulun kulak ve gözü o dileğe vakfedilmiş ve kederli, can ve ruhun üzüntüsü hadsiz ve sayısız. Nitekim '**Alî Zendenecî**' şöyle diyor:

Aşk ateşi geldi, suyumu kesti
Dert ve gam geldi, yeme ve uykumu kesti

[12a]

Güzelin incitici ses ve sıfatı
Sihhatimi, düzenimi ve sermayemi götürdü

Haya ve dürüstlüğümlü tümüyle mahvetti
Doğruluğumdan dolayı kazancı götürdü

Kırmızı renkli yanağımı sararttı
Yaratılanın elinden kabulümü götürdü

Nesim rüzgarı bana doğru esmedi
Gaminin kahrı parlaklığımı, suyumu götürdü

Çare olarak ne yapayım? O perinin gamı
Şeytan sıfatıyla mecal ve sabrımı götürdü

Kapısının toprağı, dokuz canlı olmalı
Hem gönlümü hem şanımlı götürmeli

Kısacası, o yasemin kokulu selvi boylu ve nurlu ayın aşk orduları ve iştiyak atlıları, şehirlerin aydınlık ve karanlığında bu canı ıstıraplı gönlü yaralının gizli günahına her gün direnmektedir. Her baskın gecesi bu kavganın karışıklık ve fesadına sabır ve sükûnet hazineleriyle alışmış ve akıl ve sebat hazineleriyle yağmalamıştır. Doğrusu bu intikam makamı ve saldırı adımlarından o güvenlik bahçelerinin selvisi ve istirahat ağaçlarının yeşilliğinin dünyayı süsleyen güzelliğine kavuşmanın yardımı ve desteği olmadan kurtulunamaz. Eğer arzuyu yok eden bu düşmanlık ateşinin kıvılcımlarını ve sevgilinin aşkıyı terk etme kavgasının yok edici tufanını kendi iyilik latifelerinin suyuyla söndüremezse bu [12b] aşkın kahrettiği ve arzuya yenilmiş kulu toprak, gizliliğinde yok eder. O halde sabırdan güzellekle. “Güzellik benden başkasında değildir.” Asilliğin nezih güzelliği, sağlam düşüncelilik ve olgunluk perdesi ve örtüsünden yüz gösterdiği için zamansız devamlılık ve pişmanlık fayda vermez ve üzüntünün komşuluğu ve bekçiliğiyle ele hava dışında bir şey geçmez. Eğer asrın güzeli ve zamanın hurisi olan o efendi (Allah ismini devamlı kılsın ve yüceliğini artırsın) birinin telafisini farzların öneminde saymaz, diğerine başlamayı ihmal eder ve bu manaları araştırmayı gereksiz görürse ne dönemin güzeller meclisinde mazur olur ne de can veren âşıklar meclisinde beklenir. Zira bu baskının adım adım ilerlemesinden berat fetvaları ve bu baskının kazanmasından izin yetkisi hem selvi boyluların sevgililerinin mezhebinde yazılıdır, hem de âşıkların şeriatında açık. Fakat gönül ve gözün istekleri, yalvarışları ve konuşması ona, ‘İyâzi’ nin şu rubâide dediği gibi gönül ve candan daha azizdir :

Senden dolayı ağladım, seninle gülmediğim için
Senden haber almadan sana âşık oldum

Eğer görülmemiş sonsuz cennet değilsen de
Seni hem gönül ister, hem de göz

[13a]

Ama eğer o güzellik, yüce cennetin olgunluğu gibi benzersiz ve yakın olmasaydı bu olay bu şekilde yaka yırtıcı olmazdı. Çünkü göz ve gönlün şartları o kurallarla sağlamdır, önce göz görmezse gönül müptela olmaz. Nazil olan bu olaylarda ne kulak gözden bellidir ne de gönül gözden ayrı. Her üçü birbirini keşfederek ortaya çıkmış ve karşılıklı konuşmayla meşgul olmuşlardır. Biri “ Ben, o büyüğün sevişme elbisesini sadakatin çıplaklığı üzerine örterim.” der, diğeri “ ben sevgilinin sevgi şarabını arzu kadehinden içerim.” der ve Üçüncüsü de “ ben, o sevgilinin hoşnutluğunu aramayı çokça istemeye çalışırım.” der. **Mu’izzî**’nin söylediği şu beyitlerin bu konular hakkında olduğunu zannedersin, rubâî:

Ey göz ve gönül, her ikinizin de beğendiği
Sizin gönül ve gözünüz gibi bir sevgiliye sahibim
Gözün görmesinden gönül âşık olursa da
Göz seni görmese de gönül senin aşığıdır

Yine **Mu’izzî**’nin söylediği şu dize bu duruma layık ve uygundur, rubâî:

Seni görmemiş olan seni istemeyi seçti
Gönül seninle nişanlandı, senin yanına geldi
Bu alemde hiç kimse görmedi ve görmez
O görülmemiş dilberden cefâ görmek gerek

[13b]

Sonuç olarak kulun göz pınarından akan su seli dünyanın o yüzden boğulma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı dereceye ulaşır. Gönül kanı göz fiskiyesinden yanaklara öyle akar ki, **Lâmi’î Gürgânî**’nin şu beyitte söylediği gibi olur:

Her ayna benim gözümdeki suyla yansır
Eğer felek benim berzahım gibi olursa

Gönül ateşkedesi öyle yanıp parlar ki can dünyadakileri yok etmekten, dünyadakiler yanarak zarar görmekten korkar. **Fahrî** şöyle söyler:

Bu yanan gönlü bir an ele geçireyim de
Bu sarayı ve sağlam bendi yakayım

Ama öyle bir yer vardır ki yaktığımda
Yanan gönlümün onda yeri vardır

Bu aşık, arzulu ve mecnun canın ve gönlün halleri için mesafe kabul etmekte şüpheler vardır. **Hakîm Merzedî** şöyle söyler, rubâî:

Seni görmeme ve sana ulaşamamam ölümdür
Gönlüm gece gündüz senin gamını çeker

Ey can ve cihan, eğer benim sırrımı bilmiyorsan
Benim canım senin sırrında gizlidir

Bir güzellik ki, Ne hiçbir tanımlayıcı onun vasıflarını söyleyebilir, ne hiçbir övücü onun nurlarının tariflerine vakıf olabilir, ne hiçbir konuşmacı onun zarafetini hikaye [14a] edebilir, ne çabuk resim yapan Mânî bile onun benzerlerini resmedebilir, ne de put yapan Âzer o güzele benzer bir put yapabilir. Ondan bir hikayeye kanaat getirmek ve onun vasıflarını yaymaya razı olmak, görüş zayıflığı ve arzu azlığının delili olur. Böyle bir aşk ve aşıklık şifa verici olmaz ve ondan hiçbir şey elde edilmez. Can ve gönlü onun yanında bir değer ve tehlikeye sahip olan aşık, âşıklar caddesine adım atabilir. Ondan yüz çevirdiği müddetçe kaçınma makamında olur ve adı âşıklar grubunda yer almaz. Zira **Firdevsî** şöyle diyor:

Canı değerli olan kişi
Ne zafer kazanır, ne de meşhur olur

Bu kul, dönemin Leyla ile Mecnunu gibidir ve zamanın Azrâ'sının aşığı Vâmık gibi. Eğer mal harcama ve can yok etme sebebiyle kaçınmayı uygun görür ve vasıflar ve haberlerde sözü kısa tutarsa sadık âşıkların yolunda insanlıktan uzak ve kıymetsiz olur. Beklenti, beden kulağı vasıfları işitince, gözün görüşmeye şahit olmanın şerefine ve görünüşün varlığına nail olmasıdır. Böylece gönüldeki zan kesin bilgiye dönüşür ve göz için görünmez olan görünür. Zira [14b] geçmiş şairlerden ve önceki düşünürlerden biri şöyle diyor, nazm [**Reşîdüddîn Meybüdü**]:

Açıkça gören kimse için habere gerek yoktur

Açıkça görünene sahip olan nasıl gönlünü habere bağlasın

Kul gece gündüz bu düşüncelere kapılır ve aylar yıllar boyunca bu şaşırtmaya alınır. Çünkü bir vasıfla gönül yitirebildiği için güzelliğin tamamen vasf edilmesi nasıl olacak ve bir haberle tutulma ihtimali olduğu için başbaşa ve sohbet zamanlarında nasıl rahat ve huzur elde edecek? Zira ‘**Alî bin el-Hasan (Bâherzî)** şöyle diyor:

Ey içme kaynağı! Senin henüz görülmemiş yüzünden

Güzelliğin benim gönlümü ve aklımı alır

Ey sevgili! Senin sıfatın kulağa öyle hoş gelir ki

Ya Rabbi! Kucağa gelince nasıl olur?

Ümit, o yürüyen selvi ve gülen çiçeğin, karşılıksız sevgi lütfu ve ahlak güzelliğiyle bu hizmeti kabul etmesi, kulu mutlu ve mesut etmesi, onu kazanç ve fırsat bilmeyi uygun görmemesi ve kula saygısızlık yapmamasıdır. Böylece mahrum ve zarar gören olmaz, kulluk halkasını kulağına takar, hizmet kemerini beline bağlar, kulluk şartları ve emre itaatkarlık kurallarını çokça [15a] tevazu ve gönüllülükle yerine getirir. Âşıkların kıblesi ve ufukları gösteren parmak gibi kulun rahatsız etmesi ve ısrarına kulak verir ve bağışlama ve lütufla dinlemeyi gerekli görür. Onun hakikatleri ve iç yüzüne vakıf olunca zariflik ve ahlak güzelliği gereğince bu dedikoduya mübarek ayağını hareket ettirir, Azer’in olgun putlarıyla ve saray keklığı kızartmasıyla kulun ziyafetine gider. Kulun yattığı ve oturduğu yerleri nurlarla, yanağının güzelliğiyle ve alnının bereketiyle Çin sanat bahçesine ve Ferhat’ın bahar evine dönüştürür. Bu ikram ve iyilik, itaat eden kuldun ve rağbet eden efendiden uzak değildir. Öyleyse eğer isabetli görüşün ağırbaşlılığı ve parlak ileri görüşün metanetiyle kulun girişini uygun görürse rezil etmeden duyurur, isteğin kusursuzluğunu bildirir ve bu işaret ve müjdeye sevinme ve karşılama için acele eder. Huzurun şerefi, sohbetin kıymetini bulunca amellerin bütünü müreffeh ve rahatlatıcı bir hale dönüşür. Aynı zamanda hoşnutluk, beğenme ve sevgililerin seçimi ve arzulanın mutluluğu olan o efendinin tercihiyle (Allah onun güzelliğini ... ve

kazanç kaynağını genişletsin) [15b] anlaşmaların şartlarını ve sözleşmelerin kurallarını kanıtlar, kuvvetli imanla onu pekiştirir, düğümler ve sağlamlaştırır. Sevgi başlangıçları ve karşılıklı dostluk zamanlarında muhabbetin esası ve dostluğun temelini o öyle sağlamlaştırır ki ömürlerin sonlarına ve hayatın sonuna kadar o mâmurluğun sınırında kalır ve o varlığın bünyesinde (Alemlerin Rabbi olan Allah'ın izniyle). İyilik gözetme yönlerini bulduğu, ahlakın süslenmesi ve hoşnutluk eğitiminde etkili olduğu, maksatlar ve amaçları imzalattırdığı, ruhların tesellisi ve kalplerin huzuruyla güzellik bulduğu ve o dünya mutluluğunun tamamen mutluluğuna izin verdiği için bu kul, konuşan bir dile sahip oldukça canı gönülden o efendiyi över ve can bedende durduğu ve beden hayatta olduğu sürece daima onun hoşnutluğu ve rızasıyla meşgul olur, kendi gönül ve aklı onun vefâsı olmadan bir işe yaramaz ve işitme, görme ve işitip itaat eden duyuların hepsi o özgür selvinin işlerinin memuru ve hûri tabiatlıların hizmetçisi olmaz. Her ne kadar bu yazışma ve mektuplaşma ağır yükleme, gevezelik ve sözü uzatma olduysa da o efendinin büyüklüğüne güvenden dolayıdır. Zira inşallah sıkıntı sebebi ve [16a] nefret dayanağı olmaz. Şu dua, övgü ve methiye ile özetlenir. Zira meşin yapanlar (Şinkonan) şöyle demişlerdir:

Canım olduğu müddetçe senin görüşüne itaatkarım
Devamlı cefânı çekerim.⁴⁵⁵

Her ne kadar bana bir gönül nuru ve baş tacı varsa da
O başı ayağına toprak gibi saçarım.

Şu bir kaç beyit de bu tarzla ilgilidir, zira 'Alî Zendencî (Allah ona rahmet etsin) şöyle diyor:

Ey güzelliğini iri gözlü hurilerin kıskandığı Pak
Hak senin sığınağın olsun

Gökyüzünün çatısına konulmuş binlerce lütuf
Senin sancağın olsun

⁴⁵⁵ [Mes'ûd Sa'd-i Selmân]

Zühal yıldızının neşesi de senin usulünle
 Senin yol göstericiliğinin saadetleri olsun

Hüküm veren Müşteri Yıldızının hükümlerinin
 Hepsi senin isteğine uygun olsun

Behram yıldızlarının acımasız atları
 Senin sarayının bekçisi olsun

Feleğin güneşinin dönüşü
 Senin arzuna göre olsun

Çalgıcı Venüsün güzelliği
 Senin misk kokulu saçının kıvrımında olsun

Katibin kalemi basiretlerle daim
 Senin dayandığın bağrın hizmetçisi olsun

Ateş de gökyüzü tandırında
 Korkudan senin düşmanını ısırsın

[16b]

Ezelde nimet verdilerse de
 Senin bakılığın ebedi olsun

Zamanın maliki rıza elini
 Senin ayağının altına koysun

Köleyi iktidar sahibi yapan kuvvet
 Senin gönlüne, canına, gözüne yer olsun

Bu nimete kulun şükür virdi
 Sabah akşam senin duan olsun.

İkinci Risâle, Görüntüye Bakmak ve Âşık Olmak Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla, Kuvvet ve Yardım Onunladır.

Bütün dünya nimetleri, saltanat ve muradına erme, o güzel gökyüzünün ayı ve iyilik bahçesinin servisinin güzellik bahçesi ve olgunluk sarayında kalıcı olsun. Onun yüceliğinin artışı devamlı olsun ve saltanatı daimi. Onun güzelliğinin güneşi tutulmasız olsun ve kötülerin gözü onun olgunluğundan çevrilmiş. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, sevgili için bu vefâ arayan duacının gözünün o efendinin güzellik bahçesinde seyirle meşgul olduğunu bilmek gerekir. Bütün güzelleri çirkin sayar, bütün bahçeleri çorak arazi sayar ve bütün güzelliği azap zanneder ve gönül ve canı ona yol yapar. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor, rubâî:

[17a]

Gözüm sana doğru tesadüfen açılınca
Gözümün başka tarafa gitmesine gönlüm izin vermedi
Ey cefâ huylu güzel! Gerçek dünyada
Yüzünün sevgisi benim gözüme mühür vurdu

Bir bakışla âşık olmak veya gönül vermek her zaman mümkün olmaz. Eğer her bir bakış âşık olmanın sebebi olsaydı bütün alem âşık olurdu. Eğer her bir bakış aşıklık nedeni olsaydı ve bir görme gönül vermeye sebep olsaydı bütün ufukların âşık olarak batması gerekirdi ama hedefe ulaşacak olan oka bahane gerekmez. Ne Allah'ın hükmünde duraklama vardır, ne de zamanın akışında tasarruf. O bir bakış benim zorluk çekmemin nedeni olacağı için korkmanın faydası yoktu zira bir bakış vardı, bir zarar ve bir görme vardı, bir ağlama. Rubâî:

Senin yüzün geceyi gündüze döndürür
Bir bakışın hastalanmama sebep olur
Ey gönlü belaya atan bal dudaklı
Senin yüzünü görmek olağanüstü bir durumdur

Ondan daha acayibi, gözün bu saadete erişmesine müsaade edilmesinden itibaren güzelleri güzel olarak kabul etmemesi ve iyileri iyi olarak bilmemesidir. Daima hal diliyle, ‘ayın güzelliğini gören yıldızları ne yapsın, [17b] güneşin güzelliğini gören ayı ne yapsın?’ der. Rubâî:

Göz seni görmek istediği zaman
Senin sevgin gönül vadisine yansır

İlk defa senin yüzünü gören o göz
Artık başka bir kimsenin izini görmez

İş olunca, teslim olup rıza göstermekten başka çare yoktur. Eğer göz, onun güzelliğinden başkasını görmem diyorsa, onun rızasından başka bir şey istemem diye feryat ediyorsa, gözden hasretle yaş akar. Saadeti geri döndürmek nasıl mümkün değilse, sıkıntıdan yanan ateşe tatlılığın yardım etmesi de mümkün değildir. Çaresiz olan ben her ikisinin arasında hayrette ve şaşkın bir halde şunu söylerim:

Bir gizli bakıştan kendini kaybederek
Gözümle cihanın başını belaya soktum

Beğendiğim yardan uzak olduğum müddetçe
Gönlümde ateş, gözümde yaş var

Olay açıklanıp durumlar anlatılınca, Allah’ın cömertliği ve güzel davranışı yardım elini kulun başına koyar. Malın zekatını vermek gerekliyse, güzelliğin zekatını vermek daha da gereklidir. Her ikisini de hak sahiplerine ulaştırmak şarttır. Gönlü yaralı bu derviştten başka o zekata layık kimse yoktur. [18a] Zira şair şöyle söyler:

Eğer bir kimseye gönül bağışlayacaksan
Ben daha layığım, bana bağışla

Her ne zaman “Layık olan mahrum olur.” sözünü hatırlasa ve her ne zaman bu beyit aklından geçse gönül ümitsizliğe kapılır zira şöyle demişlerdir, nazm:

İyilikleri baş tacı yapanlar
Çektikleri sıkıntıları iyi bilirler

Can, görme ümidiyle yükselir, bütün kullara ne tahakküm ulaşır, ne de tasarruf. O Allah'ın hakimiyetinin hükmüdür onun emrinin işi. Zira şöyle söylemişlerdir, nazm:

Ey güzel yar! Sana hükmedilemez
Senin tahakkümündeyim, sen istediğine sahip olursun

Üçüncü Risâle, Aşıkla Mâşuk Arasında Bağ Oluşması Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

İyilik gökyüzünün yıldızı ve güzellik bahçesinin tomurcuğu, bu gamlı miskinın selam ve hizmetine mahsustur. Zira yıldız onun yakıcı güzelliğinin güneşinden ve tomurcuk onun öldürücü soğuşundan yere dökülmüştür. Bütün bunlarla birlikte hep “Allahım! Senin yardımın ve fazlınla güneş, kendi yardımını onun mutluluk gökyüzünde [18b] parlatsın ve tomurcuk, kendi riayetini onun saltanat bahçesinde daim etsin.” der. Emmâ ba'd, nefsin isteği sultanları kahreden bir sultandır. Akıl güneşini örten bir buluttur. Azmin dalını kökünü yakan bir ateştir. Feraset dağını baş aşağı getiren bir seldir, ilim ve hikmet gemisini batıran bir girdaptır. Onun yanında özel kişilerin de özel olmayan kişilerin de bir değeri yoktur, hepsi eşittir:

Dostu da düşmanı da öldürüyorsun
Senin değirmeninde yaşla kurunun farkı yoktur

Selamet perdesinde olduğu müddetçe kulun bu manadan haberi yoktur. Perde yırtılınca sıfatı anlatılan bu sultan ortaya çıkıp hem sabır hazinelerini yağmalar hem de zamansızca akli alt üst eder. **İbn-i Talha** şöyle söyler:

Kötülüğün yer edindiği ve bağlılığın olmadığı o gönül
Görülmemiş şekilde kalktı ve senin hevesine kapıldı

Feleğin bağımlı çözen o el
 Senin zülfünün ucunun bağına bir fare gibi yakalandı

Gönülde bir afet ortaya çıkınca hiç kimse onu uzaklaştıramaz. Sinede bir ateş yanınca hiçbir su onu söndüremez. Eğer gönle bir mutluluk arzetsen, [19a] “Yâri görmeden nasıl mutlu olayım?” diye bağıdır ve eğer cana kutlu bir müjde versem “Önce sevgilinin tedbirini almak gerek.” diye feryat eder. Biri, kulluk kapısı dışında denmez ve diğeri hizmetkarlığın sırrı haricinde değildir, her ikisi bunda birleşiktir. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Her mutluluk hazinesinin anahtarına sahip olan o gönlün
 Her alanda binlerce hocası vardır
 Sana köle olan onun
 Özgür hiç bir günü yoktur

Göz belasına müptela olan gönül kınanamaz. Eğer göz öyle bir güzelliği görmeseydi gönül böyle bir sıkıntının altına girmeyecekti. Göz onun bekçisidir ve bu zulüm padişaha bekçiden gelmiştir. Zira **Lü'lü** şöyle dedi :

Göze öğüt veren zavallı gönlüm
 Sonunda gözün düştüğü belaya bağlanma
 Gözün gönle zulmü bugüne kadar sürdü
 Yarabbi! Gözün zulmünü bu gönle uygun görme

Bu zorluk gönülde yerleştiği ve bu sevgi canda sağlamlaştığı için her ne kadar süre geçse de medet çoğalır ve azim gerçekleşir. Çünkü muhabbet tohumu vefâ suyuyla terbiye edilir ve sevgi dalı safa güneşiyle [19b] güçlendirilir. O güneşin özelliği başkalarına bakmaması için gözü kamaştırmak, o suyun özelliği ise gönül temizlemektir. Böylece ayak takımı onun kapısını çalamaz. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Senin aşkında doğru yola koyulunca
 Onun gönlünde senin vefâ tohumun yeşerir

Önce gönül kanıyla yanak kirlenir
Gönül kurtuluş olan her şeyden vazgeçer

Şöyle ümit edilir; bir efendinin düşüncesi bilinince bir taraftan birlik olsun diye çalışır diğer taraftan vefâsızlık olmasın diye. Zira bu iş muvafakat olmadan başlayamaz ve bu olay izin olmadan yürüyemez. Eğer o büyük, senin başına bir işi geldiğini söylerse senin itirazsız kabul etmen gerekir. Ancak büyüklerin şartı düşkünlerin elinden tutmak, tekme vurmamaktır. Civanmertlerin yolu, çaresizlere ümit vermek, ümitsiz etmemek, her ne kadar gönüllerinde olmasa da dilleriyle teselli vermeleri, sakinlik ve gönül huzuru vermeleridir. Zira **Seyfi** şöyle diyor:

Her ne kadar uğraşsak da sen
Bizim kaygımızı taşımak istemezsin

[20a]

Bizim sana uygun olduğumuzu düşünmemen için
Hiç olmazsa ayrılıktan söz et

Allah'ın yazdığı kader ve talih durumu hariç hiçbir müridin kendi isteğiyle yoldan çıkacağını ve hiçbir mâşuğun aşığından habersiz olacağını zannetmiyorum. Ne böyle isteyen olabilir ne de böyle sevgili. Bu ve bunun gibi durumlar için “Aşk kendi kendine düşman icat etmez.” demişlerdir.

Dördüncü Risâle, Bağlanmanın Gerçekleşmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla, kuvvet ve yardım onunladır.

Ezelî mutluluk ve ebedî inâyet, iyilerin lideri ve güzellerin önderi olan efendinin ikameti olsun. Her dil onu övsün ve her can onun rızasını arasın. Onun övgüsünden başka bir şey söyleyen dil kökünden kesilsin ve onun rızasından başka bir şey arayan can bundan korksun. Peygamber ve ailesinin hakkı için. Emmâ ba'd, bu boynu bükük kulun, uzun bir süredir ümitsizlik perdesinde aşk hayali kurduğunu

ve uzun bir süredir [20b] talihsizlik köşesinde yalnızlık derdiyle yandığını, aşk şarabının peş peşe ve birlikte verilmediğini, kimsenin o perdede mecali olmadığını ve kimsenin de o yalnızlıktan haberi olmadığını bilmek gerekir. Hal böyleyken **Vâ'izî** 'Allah ona rahmet etsin' şöyle diyor, nazm:

Ben devamlı aşk köşesinde gizlice senin hatıranı naklederim
Sâkîliğin gamdır, ayrılığın şarap

Ancak saki şarap derdini peşpeşe sıralayınca hem akıl emiri azledildi, hem de sabır ordusu hezimete uğradı. Zira **Seyfi** şöyle diyor:

Ne zamana kadar bu aşıklık ve yalnızlık sürecek
Daha fazla sabrım kalmadı
Alemde kim çekebilir
Gizli aşıklığın sıkıntısını
Aşğım, gam yükünü nasıl çekerim
Güçsüz olan, güç şeyi nasıl yapabilir

Biri alkışlar ve öteki şu dizeyi söyler. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Yanağının ateşiyleyim, su istemez
Saçının kıvrımıylaım, başka kıvrım istemez
Bazen işim yüzünden uyanıyorsun
Senin aşkın yüzünden gözüme uyku girmez

Aşk ateşi yandığında onun kıvılcımları gizli kalmaz. Muhabbet denizi coştığında dalgalar örtülmez, bununla beraber [21a] gizlenmiş kıvılcımın hiçbir kudreti olmaz, hiçbir çare ele geçmez. Örtülü dalganın elinden bir şey gelmez, böylece o meclisi zorlamaya ve rahatsızlık vermeye gerek yoktur. Fakat iş haddini aştı gibi. Zira şöyle denilmiştir, beyt:

Ey güzel! Bundan sonra benim işime çare olma
Senin derdinde benim işim çaresizleşti

O efendiye, bu illetin şifasının onun elinden başkasıyla olmadığını ve bu hastalığın ilacını ondan başka kimsenin bilmediğini bildirmeyi gerekli gördüm. Hastalığı doktordan nasıl gizlerim?

Benim işim ömür boyu sana kulluktur
Candan ve gönülden seni istemekteyim.

Her ne kadar sana layık değilsem de
Ey güzel! Sonunda senin ağlayan aşğın değilim

O yüzden hem aşıklık iddiasının hem de mecâzi görüşme ümidinin benim için mümkün olmadığı bir hakikattir. Zira aşkın yerleşmesi için önce gönül lazımdır, bakış hasıl olması için de göz lazımdır. Ben gönlümü aşk yolunda harcadım, gözü de muhabbet sofrasında kaybettim. Zira şöyle söylenmiştir:

Gönlüm ve gözüm sana doğru gidip geldi
Gözüm senin köyünün toprağına muhtaç oldu
Şimdi hangi gönülle seni seveceğim
Şimdi hangi gözle senin yüzünü göreceğim

[21b]

Her ne kadar böyleyse de, ne bir saat ümidini keser, ne de bir an bile isteğini gevşetir. Beyt [**'Aynu'l-Ğuzât Hemedânî**]:

Benim ümit besleyen bir gönlüm var
Belki işimde bir yardım edersin diye

Beşinci Risâle, Aşkın Çokluğu ve Sevginin Olgunluğu Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla, kuvvet ve sağlamlık onunladır.

Yüce devlet ve sonsuz nimet, o dilberlerin padişahının ve güzel yüzlülerin yüce efendisinin sarayına yakın olsun. Güzellik cübbesine sahip olan herkes onun önünde

cübbe hazır olsun ve güzel yüzlülük şapkasına sahip olan herkes onun hizmetinde şapka hazır olsun. Muhammed (Sav) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, aşkın sultanının bu dertli çaresize, dehşete düşenlerin kendilerini unuttukları gibi ve delilerin akıldan habersiz oldukları gibi musallat olduğunu bilmek gerekir. Onlar ne mâşukluk sıfatından başka bir söz duyabilir, ne de sevgilinin yüzünden başka bir şey görebilir. Bazen **[22a]** “Neden onun yüzü dışında bir şey görüyorsun?” diye gözü kınar, bazen de “Neden onun sözünden başkasını dinleyip o sözü tutuyorsun?” diye kulağı azarlar. Zira **Sencerî [Senâî]** şöyle diyor:

Göz senin ayrılığından zarar görüyor

Yüzde gönül kanından iz görülüyor

Bununla beraber ben gözden memnun değilim

Senin yüzünün olmadığı bir dünyayı neden görüyor?

Ey can ve cihan! Hem cansın, hem cihan gibi gereklisin, hem de cihan gibi layıksın. Can, sensiz yaşayamıyorum anlamında ve cihan, seni tek bir hal üzere görmüyorum anlamındadır. Zira şöyle denir [**‘Aynu’l-Ğuzât Hemedânî**]:

Can gibi gerekli, cihan gibi vefâsız

Bu yüzden senin can ve cihanını davet ederim

Eğer senden başkası için can istersem ecel kılıcıyla kanım dökülsün ve eğer cihanda senin yüzünden başkasını görürsem yokluk toprağı başıma dökülsün. Çünkü canlılığın temeli olan cana seninle sahibim ve onun yan kolu olan canlılığı da senin için isterim. Zira şöyle denir [**Senâî**]:

Ben kendi hayatımın kölesiyim

Ama kendim için değil, senin için

Eğer kanımı dökseler, senin isteğinden başka bir şey göremezler ve eğer ölsem, bende senin vefâ kokundan başka bir şey bulamazlar. Senin mutluluğunu isterim ve kendi üzüntümü düşünmem. **[22b]** Senin sevincini ararım ve kendi mutsuzluğumdan korkmam. Zira **Seyyid ‘Azîz [Kemâleddîn İsmâ’îl]** şöyle diyor:

Yüzündeki sevinç asla kızgınlık olmasın
Gönlündeki mutluluk asla gamlı olmasın

Saçının bir telinden aşkı seçtim
Asla saçından bir tel eksik olmasın

Gönlüm senin kederlerine öylesine alışmış ki onsuz olamaz ve canım sevgiye öylesine kapılmış ki onsuz yaşayamaz. Bu iki durum birbiriyle güzeldir. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor, rubâî:

Gönlümde senin kederinden başkası olmasın
Canım senin sıkıntından başkasıyla yanmasın
Senin yüzünü görmemem uygun görüldü
Gamını çekmediğim gün yaşanmasın

Keşke benim bir yerine yüz gönlüm olsaydı da her bir gam için bir gönlü feda etseydim. Ya da bir canım yerine bin canım olsaydı da her bela için birini kurban etseydim. Zira şöyle denir:

Senin aşk gamına gönül bağlayınca
Her bir gam için bir gönül feda etmek istiyorum
Benim bin gönlüme minnet etmezsın
Senin bir gamına bin kere minnettar olurum

Bu yolda çocuk gibi gönül sohbeti etmek düşük davranıştır ve her gönülden minnet ummak da akılsızlık. Şu iki beyte uymamız şarttır; [23a] zira **İbn-i Talha** [**Kemâleddîn İsmâ'il**] şöyle diyor:

Saygılığım ne kadar senin yüzünden gitse de
Senin dostluk ve sevginden başkasını aramam

Yüzlerce gönül sohbetiyle gönlümü götüren, Ey ay!
Seninle konuşmak bana çok kısa gelir

Binlerce canı olup sevgilinin kaşının bir teline bunları feda eden biri, nasıl olur da gönül sohbeti edebilir? Zira **Seyfi [Enverî]** şöyle diyor:

Gönlü sana verdik, eğer sana can lazımsa
O da senin şeker gibi tatlı dudağına feda olsun

Canı da gönlü de senin yoluna feda ettim
Benim işim bu, gerisi senin işindir

Söz uzadı, sıkıntı verecek sınıra ulaştı. Zira gönüldeki manalar ne dille açıklanabilir, ne de sözle ifade edilebilir. Aşkın çokluğu ve arzunun nihayeti hakkında nazım ve nesir olarak çok söz söylenmiştir, bundan sonra da söylenecektir. Şu iki beytin içerisinde de o anlam gizlenmiştir. Zira **'Ascedî** şöyle diyor:

Ey sevgili! Kimse bilmese de sen biliyorsun
Ne zamandır sana sevgim olduğunu

Sen bilmiyorsan Allah'ın biliyor
Sensiz benim nasıl yaşadığımı

[23b]

Altıncı Risâle, Aşığın Kendi Halinden Haber Vermesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla, ve Onun Kuvvetiyle,

Gökyüzü gibi alemin güzellik sebebi olan ve güneş gibi Adem oğlunun hayat sebebi olan güzellik feleğinin güneşi ve olgunluk aleminin göğü sürekli gökyüzü gibi ebedi olsun ve daima güneş gibi parlam. Gönüller onunla dünyanın gökyüzü gibi süslü olsun ve gözler onunla alemin güneşi gibi aydınlık. Muhammed (sav) ve ailesi hakkı için ve gökyüzü ve güneşin yaratıcısının izzetiyle. Emmâ ba'd, her ne kadar büyükleri zorlamak ve efendilerin başını ağrıtmak şart değilse de zorda kalınca hatırlatmanın caiz olduğunu bilmek gerekir. Zira "Zaruretler, mahzurları giderir." denmiştir. Hiçbir zaruret bunun ötesinde değildir. Zalim bir sultan ve zorba bir padişah tarafından aşk denilen bir saldırı yapılmış; vücudu, canı, gönlü ve gözü esir

etmiş, köle yapmış lakin kolay bırakmış, Buna bela kırbacıyla vuruyor ve ona gam ateşiyle azap ediyor. [24a] Ne bunun kendi işinin önlemine alabilecek gücü vardır ne de ona kapalı kaçış yoluna giriş izni veren gönül. Her ikisi de hapiste ve ıstırap içinde kalmışlardır. Zira **Bâherzî** şöyle diyor:

Yüzüm aşktan sararsa da
Gülüm ayrılıktan solsa da

Bana her ne yandan baksan
Sana dert göstereceğim

Her gün âşıklar bir araya gelirler ve sevdalılar toplanırlar, benim hüznü kulübeme gelirler, senin aşk hikayesinden hangi nükteyi öğrendiğinden ve sevgi bahçesinden hangi taze meyveyi getirdiğinden bahsederler. Biri senin aşk kitabından ne bildiğini sorar, diğeri aşkın alametinden neye sahip olduğunu sorar. Ben de **Seyfi**'nin [**Zahîr-i Fâryâbî**], [**Mehsetî Gencevî**] söylediği şu beyti söylerim:

Gönlü onda harap olmuş bir kişiliğim var
Onda bin kere parlayan bir canım var

Gece gündüz senin yüzünü arzuluyorum
İçinde bin damla yaşım olan gözüm var

Benim sıkıntım, tavsif edeceğim bütün sıkıntılardan daha beter, benim belam açıklayacağım bütün belalardan daha zordur. Her sıkıntı ve belanın bir sonu vardır, benim sıkıntı ve belamın ise sonu yoktur. [24b] Her gün kalktığımda başka bir gam bana arkadaş olur, her yattığım gece de başka bir bela bana arkadaş olur. Halk, arkadaşlarıyla huzura kavuşur, ben ise arkadaşlarımla azap çekerim. Zira **Sencerî** şöyle diyor:

Senin ayrılığında kulun hali beterden daha beterdir
Senin gamında kendisinden habersizdir

Her gece senin gamınla ağıt yakar
Her gün başka bir üzüntü ve sıkıntıdadır

Eğer bütün dünyada ömrü boyunca bir an muradına ermemiş ve bir saat kendi arzusu olmamış bir kimse varsa o kimse benim. Çünkü sahip olduğum derdin çokluğu yüzünden kendi muradımı isteyecek fırsatım yok ve çevremde ortaya çıkan sıkıntının çokluğu yüzünden kendi gönlümün isteğini aramaya başlamam. Kuşkusuz hem arzudan ayırırım hem de muraddan. Zira **Resî** şöyle diyor, rubâî:

Beden aşkı dertle beni perişan etmiştir

Bir can beni bin acıya gark etmiştir

Bin türlü yangınla beni oyalamıştır

Muradım üzere bir zaman ve ömür olmamıştır

Her ne kadar benim halim, eğer düşman işitse dostlar gibi beni bağışlayacağı ve eğer kötü düşüncelinin haberi olsa iyi düşünceliler gibi bana merhamet edeceği şekildeyse de [25a] henüz derdin biri geçmeden başka bir derdi gözlerim ve henüz belanın biri sona ermeden başka bir belanın peşinden koşarım. Her an gam denizinde ve bela girdabındayım. Zira **Bâherzî** şöyle diyor:

Haberim düşmanıma ulaşınca kan ağlar

Eğer başıma gelen şeye sırdaş olursa

Her ne kadar gönül derdiyle ciğerim kanla dolsa da

Oturmuş başka bir derdi beklerim

Bundan önce ben gam çekiyordum, şimdi gam beni çekiyor. Zira **Seyfi** şöyle diyor:

Ayrılıkta birçok gam çektim ey güzel!

Şimdi öyle oldum ki gam beni çekiyor

Kula bu şekilde eziyet ve efendisizlik şart değildir. Hizmetçi olan ben böylesine sıkıntıda ve o büyük öylesine habersiz. Ben, alıp kullansın diye ona can veren, O, onunla iyi zaman geçirmem için bana dert ve gam gönderen. Zira **Seyfi** şöyle diyor:

Ey yalnız aşıktan habersiz olan sen

Ey muhabbetsiz işve satan sen

Sen oradasın, buranın dert ve gamı benim

Ben buradayım, oranın can ve gönlü senin

Kendi halimden bir parça hatırlattığım için şu beyitle bitiriyoruz. Zira [25b] **Mes'ûd Sa'd-i Selmân** şöyle diyor:

Hasretinle aşkın beni öyle bir hale soktu ki

Ağlamaktan kıl gibi, inlemekten ney gibi oldum

Yedinci Risâle, Âşığın Mâşuğa Kendi Halini Haber Vermesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla, ve Onun Yardımıyla,

Saltanat gülü her zaman o âşıkların ilkbahar çehresinde yeşersin ve saadet rüzgarı o gam çeken âşıkların sinesine essin. Onun yüzü rüzgardan dolayı gül rengi gibi tazelensin ve Onun güzel yüzü ölçsüz gül kokusuyla nesim rüzgarı gibi olsun. Her kim onun yüzünden başka bir gül tanırsa ayrılık dikenini gönlüne batsın ve her kim onun ayrılığından başka bir diken tanırsa onun kavuşma gülünden ümidi kesilsin. Doğrusu gül, onun faziletinin nişanı ve diken, onun adaletinin alametidir. Emmâ ba'd, bu hizmetçinin o ihtişam sahibinin hizmetine amade olduğu için bir anlık kusurun uygun görülmediği o büyük reisin bilgisi dahilindedir. Bu kul, o efendinin itaat isteğine soyunduğu için bir an bile emrin sınırından dışarı çıkmamıştır. [26a] Hizmete ve kulluğa kabul ettiği için zaman zaman güzelliğiyle şerefleştirmesini ümit etmektedir. Zira büyükler, küçükleri suçsuz yere terk etmezler ve efendiler, kullarını günahsız yere mahrum etmezler. Gönül hizmete hazır olduğu için gözün arzusu onun uygun görmesiyle olur. Birine vermek, diğerini men etmek cömertliğin şartı değildir. Zira şöyle demişlerdir [Firdesî]:

Birine verdin, diğerine de ver

İki hürün arasına kin koyma

Eğer göz bu arzuyu bulamaz ve bu isteğe ulaşamazsa, gönülde haset oluşmasından korkulur. Her ikisinin arasında kin oluşur ve düşmanlıkla sonuçlanır. Bu manayı anlayınca, o konuda anlaşmaya rağbet edip meyletmesi umulur, böylece bu isteğe hâcet kalmaz. Zira **Ferruhî** şöyle diyor:

Ey sevgili, ne zaman ikimiz beraber oturacağız?
 Ne zaman yüzümü yüzüne ve saçına yıldız koyacağım?
 Ne zamana kadar ayrılık acısı ve ayrılık sonrası sıkıntı?
 Ne zamana kadar uzaklık ve uzaklıktan sonra gönülde gam?

Su ve ateş zorlukla bir araya gelirler
 Bizim elimiz boş kaldı, birbirimizi bulamadık

Halin başında şereflendirir ve azap çektirirken onun cömertlik vaadi [26b] her zaman aynı yolda gitmesi ve o geleneği geri getirmesidir; ne gönül o efendinin güzelliği olmadan huzur bulur ne can o azizin alışkanlığı olmadan sakinleşir ne de meclis onun varlığı olmadan düzelir. Şiir:

Sensiz olamaz ey güzel, sensiz olmaz
 Kalk, gel ve gönlümü düşünceden kurtar
 Meclisim yüz sene seninle güzelleşsin
 Senin bundan sonra dışarıda olmaman gerekir

Zaman, bizim tasarrufumuz olmadan öylesine ayrılık gösterecek ki ayrılık tercih etmemeli ve dünya bizi isteğimiz dışında öylesine uzağa fırlatacak ki zahmete katlanarak birbirimizden uzaklaşmamalı. Zira bu konuda şöyle demişlerdir:

Ey gitmiş ve beni ayrılığıyla yaralamış olan kimse
 Geri dön zira sensiz işler yolunda gitmiyor
 Felek seni ayrılığa yolcu etti
 Bu zorunlu ayrılıkta ne yapmalı?

Bu yazılı hizmeti mütalaa edince hemen bu arzulara ulaşmayı, bu maksatların ortaya çıkmasını ister ve can ve gönlünü dinlendirmek için bu davete icabete yönelir. Zira **Ferruhî** şöyle diyor, rubâî:

[27a]

Ey giden kimse, sen dizginini çabuk geri çevir
Razılık arayarak çabuk koş

Senin ayrılığında benim işim yine cana geldi
Allah rızası için çabuk farket

Eğer gelmeye fırsatı olmazsa bari yazıyla teşrif etsin. Böylece sohbet arkadaşlığı sırasında gönlü ona alışır. Ve çok söz yazmaya çalışsın zira dostun sözü ne kadar çok olursa o kadar güzel gelir. Mektubun uzunluk ve kısalığı, ömrün uzunluk ve kısalığının sebebidir, demişlerdir. Kısa söz aşığın işini uzatır ve dostun uzun sözü sevenin üzüntüsünü kısaltır. Mâşuğun sözlerinin kısalık ve uzunluğu âşıkların üzüntü ve mutluluğunun kısalık ve uzunluğunun kaynağıdır, demişlerdir. Zira '**Ömer el-Burhânî** şöyle diyor:

Mektubu kısaltma, senin uzun mektubun
Gönlümün üzüntüsünü kısaltır

Sekizinci Risâle, Cevabı Kısaltma ve Âşığın Yönünü Çevirmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Dünyanın eşsiz zamanları onun siması gibi mübarek olsun. Onun talihli kavminin talihi onun güzel yüzü gibi aydınlık olsun. Her kim onunla zaman geçirmeden mutlu olursa [27b] gönlü gam okunun hedefi olsun ve her kim onun ikbali dışında şöhret ararsa dünyadaki itibarı az olsun. Hz. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd , her sözün bir cevabının olması gerektiğinin seçkin ve

avam nezdinde gizli olmadığını ve insanların sözüne cevap vermeyip dostların sözünü cevaplayan herkesin kınamaya layık olduğunu bilmek gerekir. Zira efendilerin efendisi ve padişahlar padişahı olan, kendisine ‘icabet eden’ demiştir. Kabul edici, söze cevap verendir. Kur’an-ı Azim’de şöyle buyurur : “Bana dua edin, kabul edeyim.⁴⁵⁶” Böylece kul olan ben de küstahlıktan ve o efendinin cömertlik vaadine itimattan dolayı baş ağrıttım, ısrar ettim ve mektup yolladım ve o mektuba ilgi göstereceğini ve o ferahlamayla korkacağını umdum. İlgi göstermeme haberini duyunca ve korkmama belirtisini görünce içim ‘cevap değeri olmayan söz ne ola?’ ve ‘cevapla karşılık vermeyen bir dost nasıl olur?’ diye feryat eder. Bu olayın raporu ve bu küçümsemenin örnekleri [28a] şu dizelerde dilime geldi ve vird oldu. Zira **Bâherzî** şöyle diyor:

Ey güzel! Sarhoşlarla anlaştığım için benden
 Cevr ü cefâ anlaşmasını sonuna kadar bozma
 Mektubum cevap verilmeye değmezse de
 Manasız mektubumu gör ve sonuna kadar oku

Benim (dostluktan) inancım şudur: Her ne zaman o kıymetlinin mektubu bana gelse, onu can gibi aziz bilirim ve muska gibi korurum. Her ne zaman onun elçisi bana gelse, o elçinin ayağının toprağını baş tacı yaparım ve sürme gibi gözüme çekerim. Onun sözlerinden bana bir sevgi ve ferahlık gelir. Zira **Seyyid ‘Azîz** şöyle diyor:

Senin adını vefâ ile gönlüme nakşederim
 Senin eğlenmen için canımla hizmet ederim
 Senin elçinin bastığı ayağının toprağını
 Hürmetle senin haberin gibi gözüme sürerim

Her şeye rağmen o akılsızlığı bıraktım ve o sarhoşluktan Allah’ın izniyle kurtuldum. Bundan sonra peş peşe elçi gelir ve an be an haber getirir. Zira sevgilinin

⁴⁵⁶ Mü’min Sûresi, 60. Âyet.

elçisinden sevgilinin kokusu gelir ve dostun mesajı dostun vekili olur. Zira ‘**Alî el-Hasan (Bâherzî)** şöyle söylüyor :

Ey can, nurlandırısın diye sana elçi gönderdim
Ki o elçinin ayağına kendini bağlayasın

[28b]

Dokuzuncu Risâle, Cevabın Acılığının ve İğneli Sözlerin açıklaması Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla, ve Onun Kudretiyle,

O ay yüzlünün yüzü, daima gökyüzü gibi süslü olsun ve O selvi boylu her zaman bahçe gibi süslü olsun. Her nerede bir ay yüzlü varsa, onun huzurunda köle olsun ve her nerede bir uzun boylu varsa, onun önünde baş eğsin. Gökyüzünün ayı onun güzelliğinin kölesi olsun ve bahçenin selvisi onun hayalinin hizmetçisi olsun. Şu beyitlerin konusu, onun cihanı süsleyen güzelliği ve benzersiz olgunluğu olsun. Zira **Hâce Mu’izzî** şöyle diyor:

Ey benim ay gibi lale yüzlüm, gümüş tenlim
Gönlü sana felek, canı sana çimen yaptım

Çünkü ay gibi lale yüzlünün feleğine gönül yakışır
Çünkü gümüş tenli selviye can yakışır

Emmâ ba’d, onun aşkının benim gönlümde bir cefâ ile geri adım atacak kadar az yer tutmadığını ve onun sevgisinin benim canımda acı bir sözle isyan edecek veya bir cefâ cümlesiyle küsecek tatlılıkta olmadığını bilmek gerekir. Nazm:

Her ne kadar bana acı bir cevap versen de
Ben senin acını tatlı cana vermem

Ne yazık ki senin zehrin benim içeceğimdir ve senin acı sözün benim tatlı canımın yoldaşı. Eğer bana acı söyleyeceksen **[29a]** açıkça yüzüme söyle ve eğer

bana kötü söz söyleyeceksen yüzüme karşı söyle zira acı şerbet dostların yüzüne bakmadan içilemez. Zira şöyle söylemişlerdir:

O tatlı dudağınla dün gece bana acı konuştun,
Bense acını canımla kana kana içiyordum

Dün gece geçti, bugün suskun değilim
Dudağından içmekten, acıyı duymaktan boş değilim

Bal saçan o dudaklar nasıl olur da acı söz söyleyebilir ve o şeker gibi dil nasıl olur da cefâ verebilir? Ne gül, senin dudağından daha tatlıdır ne de senin eziyetin zehirden daha acı. Eğer zehir hoş kokulu gülden olabiliyorsa, cefânın da senin tatlı dudağından olması ve çekici olması gerekir. Zira **Hakîm Senâî** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor:

Tomurcuklanmadığı halde senin kötü sözün gönlü çeker
Rüzgar gülün üstünden geçerse hoş olur.

Hakîm ‘İyâzî’ nin şu beyitleriyle yine bu anlam söylenmek istenmiştir, nazm:

Sevgilimin dili tatlı ve cevabı acıdır
Onun sözü acıdan ve tatlıdan iz taşır

Cevap bana acı verir ama kulağıma hoş gelir,
Evet, acı cevap tatlı dille gelir.

Şu beyti söyleyen **‘Alî b. el-Hasan (Bâherzî)** yine bu manaya işaret etmiştir:

[29b]

Bütün bunlarla beraber zaman zaman derim
O ay yüzlünün sözü, tatlı dudağı gibi olsaydı ne olurdu?

Bazen kendi kendime düşünürüm
Onun sözü, dili gibi tatlı olsaydı ne kaybederdi?

Bu mana gönlümden geçince şu beyti hatırlarım. Zira **Fahrî Gürgânî [Ferruhî Sistânî]** şöyle diyor:

O Türk'ün gönlü, gümüş sinesine layık değildir
Onun sözü, şeker gibi dudağının cinsinden değildir

Tatlı dudak bana acı sözler söyler
Acı söz, ona layık olmadığını bilmez

Acı ve tatlının birbirine zıt olması nedeniyle senin acı sözünün benim tatlı canımı helak etmesinden ve kıymetli aklımı yok etmesinden korkarım. Zira **Mu'izzî** şöyle diyor:

Senin aşkında inlemek benim ibadetimdir
Sana ibadetim, gönlümü ve dinimi yağmalamaktır

Bununla birlikte bana yine acı cevap verirsen
O acı, benim binlerce tatlı canımdır

Kendi bahtım ve talihim beni şaşırtmıyor zira altın benim elimde değersizleşir. Ya şeker benim ağızda zehre dönüşür ya da bahar mevsiminde temmuz sıcağı ve zemheri soğuğu ortaya çıkar. Zira **Ebu'l-Me'âlî Râzî** şöyle diyor, nazm:

O şeker dudaktan benim payım hep acıdır
Bu bahtımla şekerin acılaşması şaşırtıcı değildir.

[30a]

Onuncu Risâle, Sevgilinin Âşık Hakkındaki Katı Kalpliliği Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Mukaddes bahçenin fidanı, onun saltanat bahçesinde insaniyet mayasının nişanesi olsun ve olayların dönüşü onun zamanının eteğinden saçılsın. Cihanın düzeni onun arzusu dışında olmasın, felek onun isteği olmadan dönmesin, onun

muradı gerçekleşsin ve onun düşmanı kovulsun. Zira **Ebu'l-Ferec-i Rûmî (Rûnî)** 'Allah ona rahmet etsin' şöyle diyor:

Cihan eğer onun isteği dışında olursa
Onun arzusuyla, içilen su afyon olur

Felek eğer ondan başkası için dönerse
Onun müdahalesiyle elif nun olur

Emmâ ba'd, aşğın gönlü için, hiçbir şeyin sevgilinin katı kalbinden daha muteber olmadığını bilmek gerekir. Zira katı kalpli sevgiliye ne latifenin faydası vardır, ne de iyi geçinmenin. İster onunla görüşülsün, ister görüşülmesin, İster konuşulsun, ister konuşulmasın, her kimin taş kalpli bir yarı varsa onun dua edip ağlayıp inlemekten, onun taş kalbinin yumuşamasını ve kabalık yapmamasını Allah'tan istemekten başka çaresi yoktur. **[30b]** Zira **Mu'izzî** 'Allah ona rahmet etsin' şöyle diyor, rubâî:

Yarım müşkilimi çözmüyor
Benim evimin, onun köyü olmasını istiyor

Çok taş kalplidir, benim elde edemediğim sevgili
Ya Rab, onun gönlünü, benim gönlüm gibi yumuşat

Ne yazık ki taş, katılığını senin gönlünden alır, diken, sertliğini senin huyundan öğrenir. Senin, benim Kâbem olduğunu ve senin sinendeki katı kalbin, Kâbe'deki Hâceru'l-Esved gibi olduğunu bildiğimi bil. Senden yüz çeviremem zira Kâbe'den yüz çevirmek iman eksikliğidir. Seni yanıma çağıramam zira Kâbe'yi yanına çağırın kişi akılla üstünlük kavgası yapmış olur. O halde, Kâbe'yi tavaf eden hacı gibi senin etrafında dönüp durmamdan başka yol yoktur. Eğer kabul etmezsen kendi bedenimi taşlarım, eğer kabul edersen yakınlaşmak için kendimi kurban ederim. Eğer senin rızanı kazanırsam kabul fermanını isterim, böylece Eyüp (aleyhisselam) gibi sabrın muhafazasına sığınırım, Yakup (aleyhisselam)'ın hüzünler evine yerleşirim. Senin kalbin yumuşayınca kadar, gözyaşı yerine tufan gibi kan dökerim.

[31a]

Gözyaşı dökmekte o kadar cömert ki
Gönlü yumuşatmaya yasak koymazsın

O kişinin gamını çekmemek gerekir
Onun taş gönlünü suyla yumuşatmak gerekir

Senin taş kalpliliğinden çektiğim ve çekmekte olduğum üzüntünün çokluğundan ve senin kötü huyundan gördüğüm ve görmekte olduğum sıkıntının fazlalığından dolayı şu dize benim halimin tercümanı olmuştur. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Gözden döktüğüm yaşı gönül kanıyla karıştırdım
Seni isteme konusunda uzmanlaştım
Eğer demirden olsam bile bana acıma
Senin gam denizinde taş kalbi erittim

Benim gönlümün huzurunun senin gönlünün yumuşamasında olduğunu ve senin gönlünün yumuşamasının da benim ve senin elinde olmadığını yine bundan önce hatırlatılan beyitle özetlerim.

On Birinci Risâle, Mâşuğun Asiliği, Bencilliği ve Kötü Huylu Olması Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Aşıkların gönül rahatlatıcısı ve gam çekenlerin dert ortağı, bu dertli aşığın selam, hizmet ve duasına layıktır. Zira o gece gündüz dua eder, aylar ve yıllar boyunca onun rızasını arar, bazen de şu şekilde över. Zira şöyle söylenmiştir [**Sühreverdî**]:

Her şekilde onu ararsın
O arzu ettiği şekilde gelir

[31b]

O her gün, yeni bir güzelliktedir
Güzelliklerden o cemalde olmayan nedir ki

Bazen üstatların söylediği gibi dua diliyle hep şöyle der, şiir:

Ey dilber! Ömrün sonsuz olsun
Kutlu bahtın rehberin olsun

Taş kalpli isyankarlar
Senin vefâ halkanda olsun

Gümüş endamlı ipek simalıkların gönlü
Misk saçan saçlarının ucuna bağlansın

Riyasız zahidin seher vaktinde
Zikrettiği her şey tamamen senin duan olsun

Dürüst dini olan abidin dua anında
Niyaz ettiği her şey, senin için olsun.

Emmâ ba'd, Her ne kadar dilberlerin adeti asilik ve güzellerin adeti bencillik olsa da hem asiliğin bir sınırının hem de bencilliğin bir ölçüsünün olduğunu bilmek gerekir. Sınırı aşan her asiliğin acayip bir rengi vardır ve çığrından çıkan her bencillik sıkıntı kokusu yayar. Eğer kölelerine bakarsa, efendiliğinden hiçbir şey azalmaz ve eğer dostlarının selamına karşılık verirse bu, onun büyüklüğünden hiçbir şeyin eksilmesine yol bulup içeri girmez. Zira **Eserî** şöyle diyor, nazm:

[32a]

Sana selam verirsem senden cevap gelmez
Seni seven bu yüreğimi nasıl mutlu edeyim

Yolunda sana selam verildiğinde cevap versen
Ey güzel! Büyüklüğünden ne eksilir?

Eğer kibirden dolayı bencillik yaparsa bilmek gerekir ki gönle nefret getirir, hiçbir gönül kibre yönelmez ve hiçbir akıllı kibirliye alışmaz. Eğer benim rezil olmam için çalışırsa beni eziyet ile rezil eder ve kötü sözle kınar. Dostlardan gelen eziyet ve kötü söze tahammül edilebildiği için daha çok severim. Zira gönül, onun gönülden olmadığına şahitlik eder. Ancak asi, öfke ateşini alevlendirir, sakın tabiatını hareketlendirir, susmuş dili feryat edene kadar konuşturur ve şu beyti okur. Zira **Sencerî** şöyle diyor:

Ey güzel! Ne zamana kadar süreceksin zorbalığın?
Eziyetin ve aşağılamandan dolayı dertlere ortak oldum.

Seni düşünmekten hep dostsuz kaldım
Senin bencilliğin yüzünden benliksizim

Bazen feryat eder ve şu dizeleri söyler. Rubâî:

Aşk derdinde suskunluğun sonu ne zamana kadar?
Hoşluktan nahoşluğa sürüklenmenin sonu ne zamana kadar?

Ey can ve cihan! Senin ayağının toprağı gibi oldum
Bu ihtişam ve asiliğın sonu ne zamana kadar?

[32b]

Böyle bir asiliğın çekilebilmesi, onunla baş başa kalmış olmakla mümkün olur. Birisinde böyle bir kendini beğenmişliğın görülebilmesi onunla beraber mutlu bir an geçirmiş olmakla olur. Eğer böyle bir mutluluk olmadıysa ve bu saadete izin verilmemişse, beden bu düşüklüğü çekemez, gönül aşka itaat edemez, üzüntüye takat getiremez zira taşıma gücü, kuvvetten öncedir. Zira **Bâherzî** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor:

Ne zamana kadar azarlamalarına tahammül edeyim?
Ne zamana kadar senden asilik ve kötü söz?

Ne yazık ki sana kavuştuğum an felek
Beni hayrete düşürdü, ayağının altında öldürdü

Gönül yüzünü sana çevirmiş bir çaresizden yüz çevirmek sözünde durmamak olur ve sana boyun eğmiş bir gam çekene asilik yapmak delikanlılığa sığmaz. Zira Emîr **Mu'izzî** şöyle diyor:

Ey güzel! Ayrılık belasını bana reva görme
Dünyayı bana zindan gibi karartma

Ey güzel yüzlü! Senin aşkının derdine bizzat ben
Boyun eğmişim, sen benden yüz çevirme

Dostların bundan daha iyi olması ve düşkünlere bundan daha güzel yardım etmeleri gerekir.

[33a]

Seninle sıcak işi olan kişinin soğuk söz söylememesi gerekir ve senin ocağına düşenin mertlik taslamaması gerekir. Zira **Seyfi** şöyle söyler, nazm:

Ey ay yüzlü! Ben sana karşı sığağım, soğuk davranma
Sana düşkünüm diye bundan daha fazla sert davranma

Başını asilikten çekmeli, kendini bencillikten alıkoymalı, tevazu yolunu tutmalı ve geçinme yolunu gözetmeli. Böylece feleğin bize verdiğini bizden almasından önce, biz felekten onu almış oluruz ve felek bizimle sabah kahvaltı yapmadan önce biz onunla akşam yemeği yemiş oluruz. Bir süre mutlu olup feleği unutamız ve bir gün seyredip feleği hatırlamayalım, gönlü hoş tutalım ve gamlı söz söylemeyelim. Zira şöyle denir, nazm:

Gel, bir saat mutlu olalım
Feleğin eziyetinden kurtulalım

Bu söze uygun olarak, kendi elinle bir iş yaptığın müddetçe hoş yaşarsın. Ayağımı üzengiden çekince, işler senin isteğine uygun gitmez. Zira şöyle denir:

Bugün kendi muradımız için çabalayalım
Yarın toprak bütün elleri bağlayacak

On İkinci Risâle, Mâşuğun Âşığa Nazlanması ve Aşağılaması Hakkındadır.

[33b]

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Mutluluğun kanunu her zaman o güzellerin önderinin ve iyilerin padişahının fermanı üzerine yazılmış olsun ve cihanı süsleyen güzelin sesinin ordusu, onun olgunluğuyla âşıkların şehirlerinin etrafına ulaşmış. Onun hükmü, gönüllerde, halk önderlerinin hükmü gibi ve onun fermanı, canlarda, kölelerin padişahlarının hükmü gibidir. Hz. Muhammed (sav) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, nazlanmanın, güzellerin boyuna göre dikilmiş bir elbise olduğunu bilmek gerekir. Elbise her ne kadar güzel olsa da, onu bütün gün giymek uygun değildir ve elbise her ne kadar değerli olsa da onu her zaman giymemelidir. Güzellerin şartı, her gün başka bir elbise giymek ve hem gönle hüznün vermeyecek hem de göze eski görünmeyecek bir kisveye bürünmektir. Zira âşık mâşuğun nazından hüznülenip gönülde nefret ortaya çıkınca, dil konuşmaya başlar ve şu ibareyi söyler. Zira **Senâî** şöyle diyor:

Gönül yarin nazını anlamaz, şu yüzden
Gönül sürekli “ O sade ise biz de sadeyiz” der

Hâce Senâî' nin sözlerinden olan şu beyit de bunu anlatır:

[34a]

Her ne kadar yasemin göğüslü olsan da övünme
Çünkü şefkatli değilsin, hepten kinlisin

Naz her ne kadar uzarsa üzüntü de o kadar çoğalır, öyle bir dereceye varır ki, bu direniş ortaya çıkar. Yine **Hâce Senâî** şöyle diyor:

Ben ne kadar da iyiyim diye hep naz eder
Sen bu huyla olduğun müddetçe sen nere iyilik nere?

Nazın güzeli çirkinleştirmesi ve hoşu hoş olmayan hale getirmesi olasıdır. Böylece gamlı çaresiz âşık çaresizce itiraz etmek zorunda kalır. Zira **Pindâr Râzî** şöyle diyor:

İyi bir dünüm olduğu için onun nazını çekerim
İyilerin parmakla gösterileni bir odur

Yine bu minvalde **Hâce Senâî** bu olaya uygun ve layık şöyle demiştir:

Naz yapanın yüzü gül gibi olmalı
Eğer değilsen kötülük peşinde olma
Güzel olmayan yarin naz etmesi çirkin olur
Görmeyen gözün derdi ağır olur

Sonuç olarak zikredilen bu sözler her ne kadar hakikatin ta kendisi ise de, bunları mecaz kabul etmeli ve şahit olarak getirilen bu beyitler her ne kadar usûlen doğru iseler de yanlış varsaymalı. Zira mâşukların hiçbir hareketi nazdan daha hoş değildir. Çünkü mâşuk nazı ne kadar artırırorsa aşığın istek ve aczine o kadar çare olur [34b] ve sevgili ne kadar akılsızlık ederse âşık o kadar rağbet eder. Zira şöyle söylenmiştir:

Gönlüm devamlı senin nazına bağlıdır
Can senin istek gamının yorgunudur
Evet, senin güzellik gibi donanımın var
Senin benim gibi bir çok rağbetçin var

Mâşuğun naz etmemesini isteyen her âşık, ona naz etmiş olur ve âşıklara naz yakışmaz, imkansızdır ve doğru değildir. Zira **Senâî [Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî]** şöyle diyor:

Naz ve naziklikte tek olan aşık
Aşıklık yolunda civanmert olur

Aşığa naz ne kadar yakışırsa
Aşığın Padişahlık yapması da duygusuzluk olur

Naz mâşuğa mahsustur, aşığa değil. Zira bu manada şöyle denilmiştir, nazm:

O güzel bana nazından dolayı gelmez
Zaten naz öyle bir yüze mahsustur

Bütün bunlarla beraber, hizmet eden, daha çok hizmet etmeye çalışır. Eğer gönülde bir lütuf olmazsa, dille sıkıntı çeker. Eğer dille şefkatlilik istemezse gözde nefret görünür. Benim halimi açıklamayan bu dizeler **İbn-i Talha**'nın **[Mehsetî]** sözleridir, nazm:

Herkese senin aşkından bahseden kul
Söze önce senin nazınla başlar
Eğer iki gözün nazını çözersen
Üzülmüş dudaklar gülerek açılır

[35a]

Aldatıcı felek gibi, sözünde durmayan dünya gibi olma. Senin ayağının tozu olduğum zaman ayağımı kaldırma. Senin elinin altında durduğum sürece benden yardım ve gözetmeni esirgeme. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor, rubâî:

Ey sevgili! Sana muhtaç olduğum için bana naz etme
Zalim feleğin huyunu alma

Kendiliğinden geldiğinde, üzüntü ve derdimde
Elimi tut, ayağını üzerimden kaldırma

On Üçüncü Risâle, Mâşuğun Tövbesinde Âşığın Aczini Beyan Hakkındadır

Rahman ve Rahim Olan Allahın Adıyla,

İyiliğin kanunu her zaman o güzeller güzelinin güzelliğinin yakasına yapışsın ve iyilerin servi boylusu o olgunlar olgunun olgunluk sarayının eşliğinde dursun. Onun ömrü zaman gibi uzun olsun ve onun zamanı ömür gibi uyumlu. Doğrusu zaman, onun kahrının esiri ve hayat, onun faziletinin göstergesidir. Emmâ ba'd, bu sabırlı sevdalı ve alçak gönüllü aşışın eğer kendi aczinden haber vermek veya kendi ihtiyacından birazcık sunmak isterse ne kalemin onu yazmaya kuvveti ne de dilin onu söylemeye takati olacağını bilmek gerekir. Ancak Kulun hallerinin anlaşılması için denizden bir damla görünmesi [35b] ve dağdan bir zerre ortaya çıkması ve ya olanların bilinmesi şarttır. Allah Teâlâ bilir ki, bu kul efendinin ayağının tozuna varana kadar sevmiştir, toprak gibi sabrı seçmiş ve kendini toprağa döndürmüştür. Ne ayrılık sıkıntısından kaçır ne de kavuşma saltanatında tutuklu kalır. Bazen niyaz diliyle şu dizeleri söyler. Zira **Ferruhî** şöyle diyor, nazm:

Doğrusu benim için senin yerini tutacak kimse yok
Cefâ etme, cefâna takatim yok

Bazen de acziyetin başında şu beyitleri söyler. Zira şöyle denilmiştir, rubâî:

Gönül çalan zülfüne tutkunum
Gönül ferahlatan yüzüne müptelayım
Ne zaman elini öpmek istesem elim ermez
Ayağının toprağından daha hakir bir aşışım

Cömertliğin şartı, düşkünlerin elinden tutmak ve acizlerin feryadına yetişmektir. Her kim aşk karanlığına düşerse, bütün düşkünlerden daha düşkün olur, her kim de aşk belasına giriftar olursa, bütün acizlerden daha aciz olur. Ne uykuda sevdiğinden gafil olabilir, ne de uyanıklıkta üzüntüden kurtulabilir. Uyursa sevgilinin hayalinin resminden başka bir şey görmez. [36a] Eğer uyanık ise, onun adından başkasını dillendirmez. Onun sözünü söylemeyi kendisi için itaat bilir ve onun adını

tekrarlamayı kendisi için ibadet kabul eder. Ne yazık ki senin adını tekrarlamak benim itaatimdir ve seni anmak benim ibadetim. Bu itaat ile beni bağışlamanı ve bu ibadetle bana acımanı bekliyorum. Senin cömertliğinden bu ortaya çıkar. Zira şöyle söylenir, rubâî:

Uzun geceler, kendisine sığınak
Ben uyanık, sen naz yatağında uyumaktasın
Beş vakit namazdaki kimseye merhamet et
Şükrederken senin adını anmaktan geri durmaz

Eğer bana merhamet edersen rahmetini hak ederim, eğer beni bağışlarsan bağışlanmaya layık olurum. Kaynaşılabilen herkesten kaçsınlar ve kaçılabilen herkesle kaynaşsınlar. Bende ne seninle kaynaşacak yüz var ne de senden kaçacak yol. Canımı teslim etmekten ve sabrı ön planda tutmaktan başka bir tedbir bilmiyorum. Zira **Seyfi** şöyle diyor:

Ne senin gibi bir dilberden gönlümü vazgeçirebilirim
Ne de gönlümü senin derdinden kurtarabilirim

Ağlayıp söylemekten başka çare yoktur. Zira şöyle denmiştir, rubâî [**‘Irâkî**]:

Senden başka seçeneği olmayan kalbi az yak;
İçinde senin kulluğundan başka bir şey yok
Aşk ateşindeki o kimseyi bağışla
İki gözündeki yaş dışında elini tutacak kimse de yok

[36b]

Her ne kadar benim hizmetimden zahmetten başkası olmazsa da beni hizmetten uzaklaştırma ve her ne kadar benim sohbetimden üzüntüden başka bir şey ortaya çıkmazsa da beni kendi güzelliğinden uzaklaştırma. Zira dostlar da bir gün işe yarar. Dostluğa layık olmayan kişi, hizmete layıktır. Senin güzellik sarayında halvet edemeyen, senin dergahında kapıcılığa layık olur. Zira **Hâce Senâî** şöyle der, nazm:

Bizden bir deste gül gelmesede de
Ocağa atılacak odunları iyi biliriz

Bu söyleyişin ne zamana kadar süreceği ve bu arayışın ne zamana kadar olacağı açıktır. Ne dünyanın gönül verilecek bir bekası vardır ne de zamanın itimat edilecek bir vefâsı vardır. Bugün gücün var, dostlarınla geçimsizlik yapma, elinin altındakine iyi davran, eğer bir dost sana fayda verirse senin hiçbir kaybın yoktur ve eğer elinin altındakini okşarsan senden bir şey eksilmez. Zira **Senâî** şöyle diyor:

İyi yaşa, zira bu dünyanın güzelliği
Sonsuz olmayan bir nakıştan ibarettir
Senin devletinde siyah bir hatip
Fayda elde ederse ne zararı var

Sonuç olarak bana ne bir baskı gelir, ne de kısıtlama. Eğer çağırırsan kul olurum, eğer uzaklaştırırsan **[37a]** da kulluktan kaçmam, eğer bana bir adım gelirsen ben benim. Eğer beni içinden söküp atarsan ben senin örneğin olurum. Sana itiraz edemem, zira şöyle söylenir, rubâî **[Reşîdüddîn Meybûdî]**, **[Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî]**:

Su verirsen kendi fidanını yetiştirmiş olursun
Eğer kurarsan kendi binanı yapmış olursun⁴⁵⁷
Ben! İşte o senin bıraktığın kulum
Elimden tutmuşken beni bırakma

On Dördüncü Risâle, Teslim Olmak ve Kadere Rıza Göstermek Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

⁴⁵⁷ [Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî]

Efendinin canlılığı ve benim mahrumiyetim yücelik saltanatı ve takva nimetinde binlerce yıl sürsün. Saltanat, onun yaşantısında benim onun güzelliğine tutkun gönlüm gibi olsun ve nimet, onun soyunda benim onun güzel yüzüne her gün çoğalan aşkım gibi olsun. Doğrusu saltanat onun verdiği ve nimet onun gönderdiği'dir. Emmâ ba'd, aşk yolunda yürüyen kul için hem gönlün esenlikten uzaklaştığını hem de beden belaya düştüğünü bilmek gerekir. Ne esenlik aklına gelir ne de azardan kurtulur, can ve gönlü feda etmiştir. Şu dizeyi kendi zamanının dostu yapmış ve bedeni can ile gönül arasına atmıştır. Zira şöyle denir:

[37b]

Biz! Ve sana bağladığımız gönül ne olacak?

Başımızda bir akıl vardı, ne olacak?

Gönülden şikayetçi, dosttan dertliyim

İş sana kalmış, ne olacak?

Ne bela okundan sakınır ne de ölüm kılıcından yüz çevirir ve gönül, sevgilinin işinde masraf ettim diye yapmadım, can da sevgilinin yolunda harcıyorum, gönül ve can bakımından temiz değilim der. Zira şöyle denir, rubâî:

Sevgili beni görünce, hançerini kaldırır

“Cezanı almadan gidemezsin” der

Ben sevgilimin kapısından dönmem

Hançerinin ucunda kendi başımı görmeden

Onun eziyetini adalet addeder, sıkıntısını vefâ farz ederim. Dünyayı düşünmem, ondan yüz bulmam, candan vazgeçer ondan gönül çevirmem. Zira şöyle denir:

Yarım her ne kadar eziyet etse de

Gönül ona tahammül eder, vazgeçmez

Durumum can verme noktasına gelince
Candan vazgeçerim ama ondan vazgeçmem.

İş gerçekleşince can vermek ve ölüm fermanına boyun eğmek dışında yüz yoktur. Zira **Ferruhî** şöyle diyor:

Bu sene taş kalpliye aşıklık uygun değil
Şu anda geldinen çizgiye baş koymalı

[38a]

Aşkın şartı sevgilinin verdiği her zehri içmeyi bilmen, yarın alevlendirdiği ateşi can suyu kabul etmen ve her eziyeti sadakat farz etmendir. Zira **Senâî** şöyle diyor:

Elinden ateş gelse, bizim için gülden yaygıdır
İster şifa ister dert, senden gelen her şey güzeldir

Ne yazık ki senin zehrin benim içeceğimdir ve ateşin “can suyum”. Ne senin zulmünden kaçacak ne de musibetinden sakınacağım. Zira **Senâî** de şöyle diyor, nazm:

Onun belasından kaçmadığımdan haberi yok
Zaten hiçbir susuz can suyundan kaçmaz

Eğer onun elinden binlerce zehir şerbeti içsem
Aşktan “daha fazla var mı” diye feryadım yükselir

Gönlüm senin cefâ okunun hedefi olmak ve canım da senin bela kılıcına siper olmak için senin eziyetine razı olmuş, senin belana gönülden bağlamış ve beden feda etmiştir. Böylece hem canım sana helaldir hem de kanım sana mubah. Zira **Senâî** şöyle diyor:

Yayı çek, gamze okuyla vur beni
Böylece yokluk alemine gideyim, eğer yapabiliyorsan

Yoksa, kendi ellerinle öldür beni
Binlerce kinayeli konuşmadan daha iyidir

Bu ayrılıktan binlerce sıkıntısı olan can eğer bir defa ayrılırsa üzülmez, binlerce dertten kurtulmak için gözden akan kan bir kere [38b] mahluk derdinden dökse dert etmez. Çünkü zehir kadehi her ne kadar kötü olsa da yudumlanmalıdır. Zira ‘İyâzî şöyle diyor, nazm:

Ey katil! Darbene siperim
Öldür beni, toprağa düşür ki canla kabul ederim

Eğer kanımı dökmeye heveslenmişsen dök
İster sen kan dökersin ister yüreğim kan ağlar

Hayır hayır, onu hükümdar yapmam ve gözlerimden kan dökmem daha iyi. Zira bazen orada benliği tanımam bazen de senin gibi bir büyüğün eli kanıma bulaşır. Zira şair şöyle diyor:

Sakin elini kanıma bulaştırma
Ellerinin kanımı dökmeye niyeti yok

Sonuç olarak bana senin rızan gerek, kendi arzum değil. Benim isteğime gönül bağlama, kendi dileğini ara ve benim arzuma bağlanma, kendi isteğine çalış zira senin dünyadan istediğin şey benim muradımdır. Zira şöyle derler, rubâî:

Gönlünün arzusunu kula söyle
Ki, kul gönlünün arzularını yerine getirsin

Eğer gönlünün şifası benim helakım ise
Benim dünyada hedefim senin gönlünün rızasıdır

Eğer felek yanlışlıkla sana bir sıkıntı çıkarırsa onu bana yönlendir, sen rahat ol. Eğer [39a]_ zaman kazara sana bir dert verirse onu bana göster, sen mutlu yaşa. Eğer sana bir ilave hizmet yüklenirse de bana yönelt. Zira şöyle derler, şiir:

Al yanaklarının sarardığını göremem
Sen mutlu ol, ben üzüntü ve dertle daha iyiyim

Sevgili sensin üzölmene gerek yok
Âşık benim, üzölmek bana düşer

Senin nazik bedenin dert yükünü nasıl çekebilir? Zira şöyle derler, şiiir
[Enverî]:

Ey gönlümü harap eden, sen sağlıklı yaşa
Ve ey beni tutsak eden, sen özgür yaşa

Eğer felekten gönlüne bir üzüntü olursa
Onu da bana havale et sen mutlu yaşa

Gerçi iyilikte sana Vîs gibi bin köle ulaşır bana da aşıkılıkta Râmîn gibi bin hizmetçi. **Fahrî Gürgânî'** nin diliyle sana Râmîn'in Vîs'e dediğini söylüyorum:

Sana iyilik ve mutluluktan başka dilemem
Hem de sana hiç bir zülüm gelsin dilemem

Eğer Allah bütün istediğini sana verdiyse
Benim de her zaman aynı şekilde olsun

Sürekli her muradına ermeni isterim
Çünkü sen ince yüreklisin üzüntüye tahammül edemezsin

Benim her zaman kulluk yapmam gerek
Benim her zaman üzüntü içerisinde olmam gerek

Sen mutlu ol çünkü mutlu olmaya layıksın
Keyfini sür ki bana padişahsın

[39b]

Benim dert ve sıkıntıda olmam gerek
Sakın ola sen hiç üzölmeyesin

Söz uzadı ve gönülde olandan binde biri söylenmedi. Zira şöyle derler
[Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî], [Ebû Sa'îd Ebu'l-Ḥayr]:

Gece bitti ve sözümüz sona ermedi
 Gecenin ne suçu var sözümüz uzundu

Ne sözün sonu vardır ne de bu derdin biteceği. Bu yolda yanıp tutuşan çoğu uluların gönülleri ve bu yolda üzüntüye gark olan çoğu büyüklerin bedenleri o hedefe ulaşmış değil. Zira şöyle derler, rubâî:

Günüm geçti ama sırrım çözümedi
 Canım çıktı ama sevgiliye kavuşamadım
 Benim gibi yüz binlercesi sana ulaşınca
 Dertlere boğulur ve dermanını da bulmaz

On Beşinci Risâle, Âşğın Mâşuğu Yüceltmesi Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla, kuvvet ve sağlamlık onunladır.

O sevgilinin güzelliğinin baharı daima saadet bahçesinde tomurcuklansın ve onun yüzünün gül bahçesi yabancı bakışların rüzgarından gizlensin. Baharda açan her gül onun bakışlarının kölesi olsun ve ırmak kenarındaki her menekşe onun mis kokulu saçının hizmetçisi olsun. Onun bahçesi **[40a]** gül bahçesi olsun ve düşmanlarının yatakhaneşi dikenlik olsun. Doğrusu O, bazen gül bahçesinden dikenlik, bazen de dikenlikten gül bahçesi yapar. Emmâ ba'd, bu kulun o efendinin ayağının tozu için soyunduğunu bilmek gerekir. Gece gündüz kendini edep kırıbaçyla sürekli azarlar ve gökteki ayı onun yüz güzelliğinin süslediğini, her tozun onda olgunlaştığını ve onun olgun bahçesindeki servinin onun fidanını süslediğini, her rüzgarın ona doğru esebileceğini söyler. Ben var olduğum sürece onun aşkına yürüyebilir veya onun sevgisinin dalına tutunabilirim. Zira **Senâî** Rahmetullahi aleyh şöyle diyor:

Ben kim olayım ki senin vefâ hırkanı giyeyim?
Gözlerimi hamal edip cefâ yükünü taşıyayım?

Bazen eğer onun hizmetinde nefes alamazsam hiç olmazsa onun muhafız alayında çan çalabileyim, eğer onun sarayında hizmet edebilirim hiç olmazsa dergahında kapıcı olabileyim diye düşünürüm. Bu düşünce henüz tamamlanmış olmadı ama bu beyitler unutulur ve bu dize hatırlanır. Zira ‘**Alî el-Ḥasan (Bâḥerzî)** şöyle diyor:

[40b]

Senin hayalinle arkadaş olan benim
Ya da senin gibi birisine kavuşma arzusunda olan benim
Eğer senin derdine layık olursam
Senin aşk devletinden bu kısmet de bana yeter

Ey bütün efendilerin sana köle olduğu yücelik ve ey bütün uluların senin hizmetine baş koyduğu efendilik! Hem büyüklük sana kolaydır hem de efendilik sana uygun. Büyüklere hizmet etmek ve efendilere hediye vermek şarttır. Candan daha değerli hediye ve akıldan daha gerekli hizmet yoktur. Bütün bunlarla birlikte yok oluş hediyesi olabilecek canın yerini bilmiyor, kendini yok oluş hizmeti yapabilecek rütbe tanımıyorum. Zira filozofların sultanı Hoca **Senâî** şöyle diyor:

Aşıklar eğer sana hediye olarak can ve gönül getirirler
Kirman’a Zire götürmüş gibi olurlar⁴⁵⁸
Eğer akıl seni bu yöne yönlendirirse
Hayat çeşmesine taş suyu getirmek gibi olur
Sana gönül ve din getirilirse buna hiç şaşılmaz
Katırcının azığınını devecinin yanına götürmek gibidir

⁴⁵⁸ Kirman’a zire götürmek: Atasözüdür, Kirman “Zire” frenk kimyonu, üretiminde dünyaca meşhurdur ve dünyada en kalitelisi bu şehirde üretilir, “Beyhude ve boş bir iş yapmak” anlamına gelir. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/48955/-معادل-تأملی-در-بارہ-مئل-زیرہ-جہ-کرمٰن-بردن-و-معاذل-ہای-آن> Erişim:28.04.2019

Bahçende tûbâ ve sedir değersiz bir avuç ağaçtır
 Senin meclisine çöl dikenini getirme gibidir

Hediye getirilen çekirge ayağını bile reddetme
 Hz. Süleyman'a karınca kellesi getirdiler

[41a]

Gönlüm senin yüzünü gördüğü gün mutlu olur ve gözüm senin hizmetinde olduğum zaman aydınlanır ama kötü bakışlı gözün tehlikesinden gizlemeyi daha çok severim. Zira **Seyfi** 'Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun' şöyle diyor:

Ne vakit pazara süslü gelirsen
 Biliyorsun ki senin yüzüne bakmak revadır
 Çünkü sana nazar çabuk değer ey sevgili!
 Nazar değince de yüzüne yazık olur.

Eğer doğru söyler ve adil olursak o yüzün bütün gözlerden gizlenmesi ve o güzelliğin bütün bakışlardan saklanması gerekirdi. O yüzü gören her bir göze yazık olur çünkü o güzellikten nasiplenene her bir bakış kederlenir ve her bir çöp ondan nefes alır. Zira filozofların sultanı Hâce **Senâî** şöyle diyor, nazm:

Ey Allahım! Onun sokağını ateşe ver
 Böylece gereksizler sana yol bulmasınlar
 O güzel simanı saçlarınla bize kapat
 Çünkü senin yüzünden bize yazık olur

Senin güzelliğini görebilmek için senin benzerin gerek ve bu imkansızdır. Zira **Senâî** şöyle diyor:

Gözlerin yüzünü görmediği sürece
 Sen de kendini göremezsin

Dünyayı güzelleştiren senin gibi hiç kimse yok
Varsa o da sensin vesselam

[41b]

On Altıncı Risâle, Âşığm Mâşuğa İştıyâkı Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla, kuvvet ve sağlamlık onunladır.

Dünyanın ferahlığının süsü ve insanoğlunun ruhlarının huzuru bu gönül yitirmiş canlının selam ve hizmetine mahsustur. Zira ne süsten haberi vardır ne de huzurdan. Süs alameti olarak kırmızıya boyanan kendi sarımtırak yüzünden başka bilmez ve huzur olarak gözyaşını gönül ateşiyle söndürmekten başka tanımaz. Bütün bunlarla beraber gece gündüz “Allahım, her gün o yüzü daha da süsle ve o dingin gönlü ihsan ve cömertliğiyle daha da ferahlat.” der. “Onun fazlı ve keremiyle”. Emmâ ba'd , kulun istekliliğinin o efendinin kutlu gözetimi ve mübarek yüzüyle ne kalemle açıklanabilen ne de dille ifade edilebilen bir mertebeye ulaşmış olduğunu bilmek gerekir. Eğer gökyüzü kağıt, yıldızlar katip, denizler mürekkep ve ağaçlar kalem olsa ve kıyamete kadar durmadan bu arzuyu yazsalar o ana kadar yüzde biri yazılmış olmaz.⁴⁵⁹ Zira **Fahrî** şöyle diyor:

[42a]

Eğer felek ipek gibi ayağımın altında olsa
Yıldızlar baştan başa nedim ve katibim olsa

Hava mürekkeplik olsa ve gece mürekkep
Bu mektubun harfleri de kum, yaprak ve balık olsa

Katipler kıyamete dek bu mektubu yazsalar
Benim sevgiliye ümit ve özlemimi

Canıma ant olsun ki ancak yarısını yazmış olurlar
Beni ayrılıktan başkası korkutmaz

⁴⁵⁹ Lokman Sûresi, 27. ayete atıf vardır.

Şu birkaç beyit de istekliliği açıklamada filozofların sultanı **Ferîdüddîn 'Attâr'** ın “Hüsrevnâme” kitabında dile getirdiği sözden aktarılmıştır, nazm:

Öylesine istekliyim ki
Sana olan arzumdan içim kanadı

Senin ayrılığından dolayı bana ateş düştü
Sana olan arzumdan günüm battı

Gözlerimin seninle aydınlanması bana yeter
Dünyada arzum sadece sensin

Ne yazık ki, senin yüzün benim mihrabımdır ve saçın da halis miskim. Senin yüzünü görünce insanların yüzüyle bir tutabilen veya senin dudağın ve saçına âşık olmaktan mahrum kalınca şeker ve miskle yetinebilen kimseye hayret ederim. Zira bana göre ay senin yüzünün yanında siyah kalır ve senin boyun posunun karşısında uzun boylu servi ikiye bükülür. Senin saçın gibi olmayan miski toz farz ederim ve senin dudağın gibi olmayan şekeri [42b] helâhil zehri sayarım. Zira miskin mayası senin saçın, şekerin aslı senin dudağındır. Zira **Fahrî Gurgâni** de aynı görüştedir:

Senin yüzünün yerine ayı görsem
Sanki karanlık bir kuyu görmüş olurum

Senin saçının yerine misk koklasam
O misk bana saf toprak gelir

Senin iki dudağının yerine şerbet içersem
Canına andolsun ki bana ölümcül bir zehirdir

Benim sevgilim sensin misk u anber değil
Benim dermanım sensin servi ve şeker değil

Bununla birlikte senin yüzünün izlerini taşıyan güneşe boyun eğer senin endamını gösteren servi önünde yere kapanırım. Her nerede feleğin görsem onda senin kokunu bulduğum için koklarım. Bazen yüz rengi olan laleyi öper bazen de

senin saçının tohumu olan menekşeyi gözüme sürerim. Zira **Fahrî Gürgânî** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor:

Eğer doğarken güneşi görsem
Güneş bana senin yüzünü gösterir

Servi önünde iki yüz secde ederim
“Ne güzel sevgilimin boyu” derim

Nisan ayında laleyi öperim
Hep “Sevgilinin yanağı” derim

[43a]

Bazen bu karasevdanın azalması için kendimi şarapla oylarım:

Senin arzun gönlümde coşunca kalkar
Yorgun gönle bir iki kadeh dökerim

Şaraptan fayda yoktur. Ağlamaktan ve sır açıklamaktan başka. Çünkü o ana kadar gözyaşıyla dolan şarap bardağını boş bırakmamışım. Zira **Ķâdirî** şöyle diyor:

Dert ve gam kadehini elime alınca
Gözlerim olgunlaşmamış şarap akıtır

Kadehten ağzıma giren her şarap
Geri döner ve iki gözden kadehe dolar

Dost ve düşman sırları gizlidir, içki masasında soyunur. Kendi halinde ve yabancı gibi gizlenen sır sarhoşlukta açığa çıkar. Zira **Mu’izzî** şöyle diyor:

Aşkından gönlümde olan derdi
Aklım başımda oldukça utançtan açıklamam

İçip de sarhoş olunca
Gözümde ve dilimden birer birer dökerim

Ne senin yokluğunda içtiğimi sever ne de senin güzelliğinin olmadığı yerden zevk alırım ve bulunduğum her mecliste şu gazeli okurum. Zira Emîr **Mu'izzî** de şöyle diyor:

[43b]

Meclisleri aydınlatan o sevgili eğer bizimle olursa
Meclisimiz şenlenir işimiz güzelleşir

Dost ve düşmanla oturduğum, şarapla meşgul olduğum ve dert kadehini elime aldığım bütün meclislerde her zaman şöyle derim, rubâî:

Sensiz sabrım, gönlüm ve aklım olmasın
Senin hatıran olmadan içtiğim her şarap afiyet olmasın
Her ne kadar senden bana adalet olmasa da
Asla senin derdini bana unutturmaz

On Yedinci Risâle, Aşğın İnlemesi ve Ağlaması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Eziyet çekmiş gönlün rahatı ve terk edilmiş canın üzüntüsü bu ayrılık acısıyla incinmişin selam ve hizmetini bekler. Bu yakınlaşmaya imkan veren selam ve onun arkadaşlığının mutluluğu Selam ile esenlik onun yakını, mutluluk onun arkadaşı, hizmet onun üzengisiyle eşit ve zafer onun rütbesiyle denk olur. Allah Teâlâ, yardım taahhüdüyle onun esenlik ve mutluluğunu korusun, saltanatı ve yardımını ebedi olsun ve artsın. Emmâ ba'd, bu üzgün çaresizin durumunu duyan herkesin acıdığı ve görenlerin bağışladığı bir hale ulaştığını bilmek gerekir. Eğer göz gece gündüz yaş döker ve gönül aylar yıllar **[44a]** boyu yanarsa ne ateş o gözyaşıyla azalır ne de bu gözyaşı onun ateşiyle eksilir. Her derdin bir dermanı bulunabilir ama bu derdin bilinen dermanı yoktur ve her eziyetin bir sonu beklenebilir ama bu eziyetin belli bir sonu yoktur. Eğer bu derdin çaresi benim ölümüm olacaksa ve bu acının sonu benim

yok olmam olacaksa keşke daha erken olsaydı. Böylece bütün gönlüm üzüntü bağımlılığından ve ruhum bu beladan kurtulurdu. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor, beyt:

Her gün bana eziyetin daha da sonsuz
Nefes aldıkça derdin daha da dermansız

Senin sözünden çok eziyet çektiğim söylenir
Bana bu zulmü hafifletmede acele et

Gönlün kaybedilmesi zorunluluğu ile sevgilinin görülememesinden daha çetin hangi dert vardır ve candan vazgeçme mecburiyeti ile sevgiliyi bulamamaktan daha zorlu hangi acı vardır, hangi yok oluş ayrılık üzüntüsünden daha korkutucu olabilir? Zira **Zafer Hemedânî** şöyle diyor:

Bu dertten daha çetin ne olur
Her bir kadın ve erkek için
Dost olmayandan uzak durmalı
Gerektiğinde sabırlı olmalı

Benim kanıma susayan kimse şimdi bana kan veriyor ve **[44b]** bu belanın çekilebilmesine ve bu sıkıntıya sabredilebilmesine şaşıyorum diyor, ben de cevap veriyor ve şairin dediği gibi diyorum, nazm:

Aşk böyle çoğaldıkça
Âşık insan her zaman yanar

Gönlün isteği böyle arttıkça
Azizlerin canı daha çok yanar

Bu anlamda benim durumum **Bâherzî**'nin dediği gibidir, rubâî:

Binlerce düşman üzerime gelip ağlattı
Bu âşık bütün bunlarla yaşayabildi

Derdimden kim anlar bilmiyorum
Beni benden ayırmanın ne olduğunu biliyorum

Bu durumdan önce dostlar kutlamaya geliyordu, şimdi düşmanlar taziyeye geliyor. Dostların yerine düşmanları görmekten ve kutlama yerine taziye duymak zorunda kalmaktan daha beter ne olur? Zira :

Feleğin onu bana göstermemesi dert değil
Fakat sabırdan başka rahatlatacak yok

Onu sürekli görmek zorunda değilim
Ona hep layık olmak zorunda değilim

Gel gör ki senin güzelliğinin hayali benim mutluluğumun sebebidir ve sana kavuşma ümidi can suyum. Eğer benim işime çare bulacaksan halimin özelliklerini dinle. Zira **Ferîdüddîn [45a]** ‘**Atîâr** “Hüsrevnâme” kitabında şöyle anlatmıştır, nazm:

Eğer ben gönül ateşinden ağlıyorsam
Bir gül dağının dibinde ağlıyorum

Eğer gönül perdesinden ah çekiyorsam
Ay perdesiyle geceyi yağmalıyorum

Eğer hasretten dolayı inliyorsam
Üzüntüden dolayı kan ağlıyorum

Eğer gönül mateminden ağlıyorsam
Bütün dünya zamanlarına ağlıyorum

Eğer zamanla yanılıyorsam
Sonsuza dek ateşten duman görürsün

Bu ateşten yedi kat duman çıkar
Dünya çabucak cehenneme atılmaya uygundur

Gözümde sel gibi akar
Bütün dünya tahribattan batar

İnci gibi kirpiklerden dökülebilirim
Çünkü yerden gökyüzüne kadar döner

Dünyayı kendim gibi yakabilirim
Çünkü dünyada kendimden başka kimseyi görmem⁴⁶⁰

Bu sıkıntıda hiç kimse benim elimi tutmaz ve bu felaketin ortasında hiç kimseye feryadım ulaşmaz; yaratılmışların hepsinden ümitsizdir. Zira **Qıvâmî** şöyle diyor:

Yaratılmışlar içinde aşkta bana bir yardımcı yoktur
Neticede Müslümanlıktır, kafirlik değil

[45b]

Bir gün aşkla baş başa kalırım
Aşkın işi kabalık değildir

Senin aziz canın için can vermeye razı oldum ve senin benzersiz başın için heder oldum. Olsun! “Zira bu ten beyala maruz kalarak, bu can zulme uğrayarak ayrı kalır” derim. Ve hal diliyle kendi durumunu anlatır, **İbn-i Talha** ’nın dediği gibi şöyle der, rubâî:

Sana kavuşmada benim hesabım kalmazsa
Bundan sonra ümit zevki yardım etsin

Sensiz olma mecburiyeti şükürdür
Zulme uğramış bu cana yardım gelsin

Eğer iş bu cümleyle olacaksa ben çabucak bu beladan kurtulmuş olacağım ve sen de bu baş ağrısından kurtulacaksın. Zira şöyle demişler, rubâî:

⁴⁶⁰ Bu beyit yazma nüshada da mükerrerdir.

Hizmetçi sana hep eğlence ve mutluluk verdi
Gönlün ve canın umduğunu ve gençlik verdi

Haber verilen bir gündür ey can ve dünya
O âşık gitti ve hayatını sana verdi

On Sekizinci Risâle, Kıskançlık Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Kalpsizlerin gönül seyri ve âşıkların can arzusu bu kalpsiz aşğın teslimiyet ve hizmeti [46a] bilinir çünkü gönlünün seyrettiği onun hayali ve güzelliği, ruhunun izlediği ona kavuşmayı hatırlatmasıdır. Allah Teâlâ onun dünyasını yüzü gibi süslesin ve yüzünü dünyası gibi donatsın. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Ba'de Mâ⁴⁶¹, aşkın neticesinin kıskançlık olduğunu ve sevginin olgunlaşmasının ondan ortaya çıktığını bilmek gerekir. Çünkü âşık sevgilinin kubbesinde güneş gibi parladığını veya sevgilinin sarayının etrafında mehtap gibi ışık saçtığını göremez. Bazen niye hep onun yüzüne parlıyor diye güneşe gıpta eder bazen de bulut neden onu gölgelemeden geçiyor diye gölgesiyle tartışır.

Seninle aramızda bir elçi olduğu için
Sen ve ben herkesten ayrı kaldık

Güneşin seninle beraber doğmasını isterim
Bana su, sana gölge gelmesin

Kıskançlığın başka bir belirtisi dostun sevgiliyi düşman ve düşmanın sevgiliyi dost bilmesidir. Bunun nedeni düşmanın onu görememesi ve onun dostunun ondan başkasını görememesidir ve bu mana doğrudur. Zira şöyle derler, nazm:

Bil ki düşman onun yüzüyle mutlu olmaz
Onun düşmanının ayağının altının tozunun kölesiyim

⁴⁶¹ "Emmâ Ba'd" yerine "Ba'd-ı Mâ" kullanılmış.

Ona gözünden verdiği aydınlıkla gördün
Eğer elimden gelse aydınlığınla göz yaparım

[46b]

Yine bu manaya şu dizeler de uygundur. Zira **Seyyid ‘Azîz** şöyle diyor:

Beni tutsak eden eteğin hep var olsun
Orada her şeyim senin olsun

Seni seven kimse eksilmez
Ey dost bütün dünya sana düşman olsun

Gel gör ki, senin yanağın benim bahçemdir ve senin ayrılığın cehennem ve zindanımdır. Gönlüme acı ve o bahçeye ehil olmayanlara geçit verme. Gel gör ki, senin yüzün benim gül bahçemdir. Canımı bağışla ve cinsiyetsizleri o güllerden nasiplendirme. Benim için dertlerin kendileri makbuldür. Zira hava, ışığını senin yüzünden alır ve Saba rüzgarı senin saçının kokusunu burunlara ulaştırır. Allah için, gücün yettiği kadar gökyüzüne bakma da güneş seni görmesin ve olabildiğince yere de bakma ki toprak ve su senin güzelliğinden faydalanmasın. Zira şöyle derler:

Yere bakma, toprak ve su seni görmesin
Havaya bakma, güneş seni görmesin

Kıskançlıktan canım yanar ey sevgili varlığım!
Eğer bir kimse veya bir şey seni rüyada görürse

Bazen uyanıkları sana bakmasınlar diye uyuturum bazen de uyuyanları senin güzelliğini rüyada görmesinler diye uyandırırım. Beni, senin mis kokulu saçını aşındırdığı için [47a] senin tarağın kızdırır. Zira şöyle derler [**İbn-i Talha**]:

Gömleğini kıskanmaktan kıl gibi oldum
Yakanın ve eteğinin eziyetinden de

Bu hep senin ayaklarını öper
Yıl boyu senin elini tutmak için

Eğer havada senin kokunu göremiyorsam şaşırma ve eğer kastım olmadan güneş senin yüzünü görürse beni kınama çünkü kıskançlığım insancıklar benim gözümle seni görmesinler diye sana doğru bakmadığım bir seviyeye ulaşmıştır. Rubâî:

Bakışımın sana yöneldiği her zaman
Seni görmek istiyorum her zaman ey gözümün nuru

Çünkü ne zaman kimi senin kapında görsem
Kapında gördüğüm her göz bebeğini kıskanırım

Her ne kadar senin değerini ulaşamayan gökyüzü kadar ve yüzün tam olarak bakılamayan güneş gibiye de gökyüzü gibi iyi ve kötüyü kuşatma ki herkes hava gibi sana yaklaşmasın ve güneş gibi bahçe ve çorak arazi üzerine parlama da her tür, gölge gibi sensizlikten kaçmasın. Benim bu sözlerime anlayış göster çünkü âşık karamsar olur. Zira şöyle derler **[Esîr-i Evmânî]**:

Akraban da olsa kimseyle bir araya gelme
Gönlüme ölümüm yaklaşır

[47b]

Sen yanılırsan ben anlarım
Ama âşıkların gönlü karamsar olur⁴⁶²

Yaşadığım için gönlümün derdi geçmiyor ve birisi sana bakınca ölmem için yeterli oluyor. Zira şöyle derler:

Senin aşkını anlatan ömrümde
Gönül derdimle kendi ömrümden yedim

Mezarımın dikenini birinin gözüne batsa
Benim ölümümden sonra o da seninle gömülmesin

⁴⁶² Bu beyit aynı zamanda Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin "Mektûbât" adlı eserinde geçmektedir.

On Dokuzuncu Risâle, Aşğın Ayrılıkta Sabırsızlığı ve Güçsüzlüğü Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Ay ve servi, o servi boylu ay yüzlünün kölesi olsun. Köşk, onun yüzünden dolayı gökteki ay gibi aydınlık olsun ve çadır, onun boyundan dolayı bahçedeki servi gibi süslü olsun. Ay onun yüzü olmadan karanlık ve servi onun boyu olmadan zayıf olsun. Birini onun güzelliği yetiştirsin ve diğerini onun olgunluğu güçlendirsin. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, kölenin efendiye hizmet için olduğunu, her zaman efendi hazretlerinin zahmet çekmemesi için çabalayacağını bilmek gerekir. Büyüklerin meclisinde ısrarcı olur fakat iş neticelenmiş, bıçak kemiğe dayanmıştır. [48a] Eğer şimdiye kadar sabredebildiysem şimdi yapamıyorum ve eğer bugüne kadar güç yetirdiysem bugün gücüm yok. Kalpsizin nasıl sabredebileceği ve güçsüzün nasıl güç yetirebileceği ortaya çıktı. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Aşk üzüntüsünde bana sabret diyorlar
Sabredebildiği sürece bu gönül benimdir

Elden çıkmış gönlü tekrar ele geçirmek hatırlamaktır ve kalpsiz sabretmek üzüntüyle yıpranmak. Nasıl hatırlanabileceği ve canın üzüntüyle nasıl yıpranabileceği ortaya çıktı. Zira şöyle derler:

Bundan sonra canımın yıpranması artmaz
Göz pınarından kanı temizleyebilirim
Gençlik günlerinde benimle olan gönül gitti
İhtiyarlıkta başka bir gönle müracaat edebilirim

Bundan önce her ne kadar gönül elden gitmiş olsa da sabrederken el ayak vuruyor geceyi gündüze çeviriyordum. Şimdi ise âşıklardan sabır gittiği için aciz ve şaşkın oldum, terk edilmiş bir gönül ve sevgili oldum, sabır yüzünden yapayalnız kaldım. Zira şöyle derler:

Gönül aşıklık yolunu tekrar keserse
Benden uzaklaşsın ve kafirlik onun dini olsun

Bundan önce sabırdan ümidim vardı
Sonunda o da kendi başını yedi

[48b]

Ne yazık ki senin güzelliğine sabretmek imkansızdır ve sana kavuşmaksızın yaşamak azap. âşık olduğun zaman sabır gerekir çünkü tutkun olan sabredemez ve işin gücün sabır olduğu zaman benden sessizlik bekleme çünkü sabırsız olan suskun kalamaz. Bütün bunlarla beraber sen muafsın çünkü ne kalpsiz olan eziyet çeker ne de sabırsız olan felaket görür. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Bana, çare sabretmek diyorsun
Sana bakma çabası nasıl kolaydır
Sen atlı gibi olduğun için muafsın
Yürüyenin derdinden haberin yok

Derdimden beni asla kurtarma
Eğer ben ayrılıkta sabırlıysam

Gönülde sabır kalmayınca
Ateşin külünden başka kalmaz

Şairlerin sultanı **Ferîdüddîn 'Attâr** da sabırsızlık anlamında “**Hüsrevnâme**” kitabında birkaç beyit söylemiştir, burada hatırlandı. Nazm:

Gel ey sevgili, senin sevgilin benim
Eğer sana gönlünü kaptıran ben isem

Ben olduğum için kendi canından uzaksın
Ben olduğum için sabırlı bir gönlüm yok

Beni ateşte yakan sabırdır
Senden uzak bir andan daha iyidir

[49a]

Senden uzaklaşınca kafirlik arayan değilim
Sana bir saat sabretmek küfürdür

Gönlüm ateş gibi, gözüm bulut gibidir
Ateşle su arasında sabrettiğim için

Kalan sabrım şaşırıyorum
Ayda ve bulutta kalan benim

Sevgilinin ayrılığında sabredebilmesi için taş gibi gönül gerek ve aşk üzüntüsüne dayanabilmesi için demir gibi bir kişilik gerek. Benim ne kendi gönlümden haberim vardır ne de kişiliğimden bir eser. Bu durumda ne sabırdan söz edilebilir ne de tahammülün adı anılabilir. Zira **Bâherzî** şöyle diyor:

Seni aramak benliksiz sana köleliktir
Ve bu gönül derdinden kurtulmamaktır

Senin ayrılığında aldığım nefestir
Bu sabır benim için sevindiren bir iş değildir

Netice itibariyle sevgilinin ayrılığında sabretmek yakışmaz çünkü kötü bir yemin olur ve dostun ayrılığına tahammül etmek samimiyetsizlik işareti olur. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Benden uzaklaştığın için ey gönlümün huzuru sevgili
İyiliğim için sabır ve sakinlik gerekmez

Eğer ayrılıktan memnun olursam
Benim samimiyetsizliğimin işareti olur

[49b]

Hal böyle olunca bu hastalığı senden başka bir kimsenin tedavi edemeyeceğini ve bu kelepçenin anahtarını senden başkasının açamayacağını duyurmak istedim. Eğer beni tutsak edeceksen şimdi yapman gerek ve eğer benim işimi göreceksen şimdi tam vaktidir. Zira bu durum hakkında şöyle derler:

Eğer sana kavuşmak hiç bilinmeyecekse
Zamanı anlayan beni de anlar

Yirminci Risâle, Mâşuğun Ayrılığında Âşığın Uykusuzluğu Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Dünyanın bereket ve zenginliği sağda ve solda daima o gönül hırsızı ve can saçan sevgilinin olsun. Gönüllerin huzuru onun alemi süsleyen güzelliğinin olsun ve canların rahatı onun eşsizliğinin zirvesi. Yüzü güneş gibi parlansın. Büyüklüğü gökyüzü gibi kalıcı olsun. Güneş onun anlaşmasına tabi olsun ve gökyüzü onun buyruğuna bağlı olsun. Doğrusu güneşin ışığı onun hikmetinin kanıtıdır ve gökyüzünün saflığı onun gücünün işareti. Emmâ ba'd, alemin yaratıcısının, geceyi insanoglunun rahatlığı için yarattığını bilmek gerekir. Zira şöyle der : “İçinde dinlenesiniz diye geceyi (yaratan Allah'tır.)”⁴⁶³ **[50a]** Gökyüzü her gece yıldızlara arkadaşlık eder. Zira şöyle der: “Yakın semâyı kandillerle donattık.”⁴⁶⁴ Beni, tabanca yüzünden gökyüzü gibi mavileştirmiş , gözyaşı yıldızlarıyla süslemiş , can ve gönlümden kavgayı kaldırmış görürsün. Gözden yıldız gibi yaş dökerim. Kıyametin kopmasına şaşılmaz çünkü Kur'an'ın haber verdiği göre kıyamette yıldız yağmaya başlar. Allah Teâlâ şöyle diyor: “Güneş katlanıp dürüldüğünde. Yıldızlar (kararıp) döküldüğünde.”⁴⁶⁵ Eğer böylesi bir durumda beni uyku tutmuyorsa o halde toprağın gözüne uykunun girememesine hayret edilmez.

Ayrılık gecesi uyuman gerek derler
Uykunda onun hayali görünsün diye

⁴⁶³ Mü'min Sûresi, 61. Âyet.

⁴⁶⁴ Fussilet Sûresi, 12. Âyet.

⁴⁶⁵ Tekvir Sûresi, 1,2. Âyet.

Gözüm uykuya dalar derim
Pınar gibi göze eğer uyku gelirse

Bu sonuç için her ne kadar o efendinin güzelliğinden mahrum kaldıysam da onun hayal ordusuyla aşk yaşadım ve şimdi o saltanat da yok oldu. “Hangi bolluğu zaman kirletmez”, kulu kendi kavuşmana uzak tutmuş olman cömertliğin şartı değildir. Kendi güzelliğinin hayalinden mahrum etmek veya şu dizeye kızmak gerekmez. Zira şöyle derler:

[50b]

Gönlüm kavuşmayla şenlenmese de
Kendi asiliği bir zerre azalmaz

Kıskançlık gözüme uykuyu yasakladı
Aç gözlü gönle onun hayali yetmez

Bu dostluk için kendi durum raporunu çıkarmak gerek, rubâî:

Ey sevgilim, senin hayalinin her defasında
Gündüz için kötülük, gece için üzülmemdir

Başıma uyanıklığı görevlendirirsin
Bu yüzden hayalinde bana gelmez

Gel gör ki, sana kavuşma ümidi benim gönlümün rahatlığı ve canım, senin güzelliğinin hayali gece ve gündüzümün sakinleşmesidir. Eğer güzelliği benden uzaklaştırıyorsan hiç olmazsa hayalini uzaklaştırma, böylece görüştüğümüz günlerde sürekli güzelliğinin kölesi olduğum için ayrılık günlerinde de hayalinle yaşarım. Ve söylediğim bu söz boşunadır ve süslediğim aşktır. Çünkü senin aşkının ordusu benim rüyalarımı yağmalamıştır. Hayal zevkim boşunadır fakat kavuşmanın tadında olurum. Sevinç ve mutluluktan sonra uykuya dalmadım ve bugün ayrılık sıkıntısına düştüm. Dert ve üzüntü sonrasında uyuyamam. Sen de bilirsin ki kavuşmanın uykusuzluğu ile ayrılığın uykusuzluğunun arası çok uzaktır çünkü biri nazlanmaktan olur diğeri yalvarmaktan. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

[51a]

Seni görmek için gece gündüz uyumuyorum

Nice naz ve nice istekten dolayı

Şimdi senden uzaklaşmak için uyumuyorum

Gözlerimden nicedir kan ağlarım

Bak şu zamanın ne yaptığına

Bu ikisi arasında uykusuzluk bahane

Biri nazlanmaktan sonra uykusuzluk

Biri acı çekmekten sonra uykusuzluk

Yüz yıl hasta olsam ne olur

Zaten dünyada adım vefâlı olur

Bu anlamda filozofların ve şairlerin sultanı **Ferîdüddîn 'Aţţâr** 'Allah ona rahmet etsin' "Hüsrevnâme" kitabında şöyle demiştir, nazm:

Eğer uyursam o gün geçmiştir

Zira benim uykum akan su gibidir

İki gözüm her zaman kan belirtisidir

Kan uykusunda uyanıklığı ondandır

Gözüm kandan kapanmadığı için

Uykusuzluğum asla eksilmez

Uykusuzluktan sürekli ölüyorum ne yapayım

Çünkü uzun gecelerin kıymetini bilirim

Ayrılık derdi terk edilmiş gönülden kurtulsun

Gecenin uzunluğu eziyetten kurtulsun

Kandilimi erkenden yak bütün gece için

O gün başımıza ölüm yağar

Bende uyku hali ortaya çıkınca
Kapanmış gözümünden böyle yaş geldi diye söyle

[51b]

Sensiz şimdi her gece uyku vakti
Gönlüm sonunda kana bulanır

Bütün bunlarla birlikte uyanıklığa bazen sevinirim ve eğer uyursam belki ansızın hayal ordusu hücum eder, derim. Zira uygundur. Onun hizmetine kalkışamam ve onun adımlarının hakkını veremem. Mahcup olmamak için uykusuz kalmam daha iyidir. Rubâî:

Gecenin uyanıklığı canımın ağlayışı ise de
Adalet gereği uyanıklıktan başkası yanılığdır
Hayalinin bir gece incinmesinden korkarım
Onun adımının eksikliği yıllarca istenmez

Hulasa umulan iş bu suçu affetmen ve bu isteği hoş görmendir. Kulu kendi hizmetinde cesaretlendirip iltifat yolunu açtığın için böylesine baş ağrıları eksilmez. Zira **Senâî** şöyle diyor:

Ayrılığından dolayı bizde hiç akıl kalmamıştır
Bu akılsızlıklara hep anlayış göster

Yirmi Birinci Risâle, Mâşuğu Rüyada Görme ve Onun Hayalinin Tarifi Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Zafer ve esenlik daima o gönül yakan sevgili ve can yakan yarin kısmeti [52a] olsun. Bütün hayatı gündüz, bütün günleri nevrüz, zamanı mübarek ve talihi iyilik öğreten olsun. Dünya gibi onun rızasını aramayan herkesin gündüzü gecenin yüzü

gibi siyah ve talih gibi onun arzusunu istemeyen herkesin şekli onun saçı gibi karmaşık olsun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, uyanıklıkta o efendiyi görebilecek takat kalmadığı ve ona ulaşım aracına binebilecek cesaret olmadığı için kendisiyle ilgili her şeyi uykuda hayal ettiğimi bilmek gerekir. Böylece onun hayal ordusuyla baş başa kalabilir ve o ana kadar onun güzelliğinin hayali gelsin ve benimle ilgilensin diye tamamen uyumamış olurum. O derece uyanık olurum. Kendisiyle, olması gerektiği gibi uykuda göreyim diye resim yapar ve onun şükrünü hangi yolla yerine getireceğimi, onun affını hangi dille isteyeceğimi şaşırırım. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Benim sohbetimden ayrıl, gönlüm halsiz
Sıkıntıyı toprak gibi ayak altına sür
Gönlüm her gece onun hayaliyle kıvrandır
Doğrusu onun hayalini gözetmekten utanırım

Bu mutluluğa izin veren her şey gündüz gibi olur, şükürle [52b] meşgul olur, mutlu ve mesut olurum. Zira **Bâherzî** şöyle diyor, nazm:

Seni iki gece hayal etmezsem
Ayrılıktan dolayı ölü gibi yatağa düşerim
Senin güzelliğin sonunda bana seni hayal ettirir
Gönlünün her mutluluğu benim üzüntümdür

Bu şanstan mahrum kalınca ertesi gün şu beyitlerle şikayet eder, feryat eder, ağıt ve ağlamayla meşgul olurum. Zira **İbn-i Talha** 'Allah ona rahmet etsin' şöyle diyor:

Bütün alem senin saçından kokunu aldı
İyilik şöhretini senin yüzünden aldı
Lakin hayalin yüzünden bana gün yoktur
Söz senin hayallerinden senin huyunu aldı

Hulasa âşığa mâşuğun hayaliyle mutlu olması için şefkat göstermek ve çaresize uykudan başka kendine çare bilmediği için acımak gerekir. Zira şöyle derler:

Uykusuzluktan dolayı işim ağlamak oldu
İş uykuyla karmakarışık oldu

Uykusunda mâşuğun hayalini gören âşık onu bulduğunu ve onunla baş başa kaldığını zanneder. Bu durumda olduğu sürece zevk alır fakat uyanınca iç çekerek özlem ve hayıflanma dışında bir şey oluşmaz. Zira **Mu'izzî** şöyle diyor:

[53a]

Uykuda hayalin yanıma gelir
Sana kavuşmam mümkün mü derim
Uyandığımda ne sen olursun ne de hayalin
Aşkın beni hayalinden vazgeçiremez

Pindârî (Pindâr Râzî)'nin şu birkaç beyti bizim halimizin ifadesidir, zira şöyle demişlerdir:

Dün gece sevgilim seher vaktinde
Aniden kapımı çaldı
Ona secde etmek için kapıyı açtım
Beni sımsıkı kucakladı
Zülfünün ucunda binlerce kıvrıcık
Gönülde aşktan yüz binlerce kıvılcım
Dedi saki bize sen ol bu gece
Bazen kadeh istedi bazen bardak
Keşke görünür ve gerçek olsaydı
Seher vakti uykuda gördüğüm

Gel gör ki uykuda senin kölenim, uyanıklıkta senden bağımsız. Köleyi güzelliğinden uzaklaştırman ve güzelliğinin vekilliğini hayale vermen için bir süre vardır bilirsin. Bir gün birkaç hayalini, hayalden ortaya çıkan saygının emniyeti için bu vekillikten azletsen ne olur? Uykuda güzellik olur, uyanıklık ve uykunun tadı sevinçle gündüze bağlanır ve durum aynı şu cümledeki gibidir. Zira **Fahrî Gürgânî** şöyle diyor: **[53b]**

Eğer uykuda benim şefkatimi seçersen
Uyanıklıkta neden bana nefret duyarsın

Uykusuz kalınca hep dertlenirim
Uykuda hep şefkat gösterirsin

Uyanırken çağırdığımda gelmediğin için
Feryadımın arttığını bil

Bazen uykuda gelmen için çağırınca
Hasretim arttığını bil

Gönlün sana arzusu az olsa bile
Hayalini görmeyle dahi mutlu olur

Mutluluk değil muradına ermemek
Tuzağa düşmüş mutlu bir kuş gibiyim

Bu hizmetin o efendinin cömertlik ve yaratıcılığından olduğu anlaşılınca kulun gönlünü gözetmede düşmana karşı koyması ve güçlü bir minnet oluşturması için hayal ordusuna onay vermesi umulur, vesselam.

Yirmi İkinci Risâle, Aşkta Şikayet ve Bıkma Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Aşıkların gönül dostu ve dertlilerin can yoldaşı bu dertli aşığın selam ve hizmetine layıktır zira ne gönlünü aşkın üzüntülerinden arındırmış **[54a]** ne de canını ayrılık belasından kurtarmıştır. Sevgilinin güzelliği olmadan aşkın yükünü çeker , kavuşma ümidi olmadan ayrılık şarabı içer ve hayret içerisinde durumu anlatır:

Kötü niyetliden intikam alacak bir el yoktur

Kavuşmak için yol arayan bir ayak yoktur

Yoldan çıkınca sevgilisiz ve sevgisiz kalmış

Kanayan bir ciğer ve her bir anı dert

Emmâ ba'd , gönlün aşkın yükünü çekebilecek gücünün ve bedeninin aşkın musibetlerine sabredebilecek kuvvetinin olduğunu bilmek gerekir. Şimdi ne gönlün gücü ne de bedeninin takati kaldı. Aşkın yükü sevgiliden izin çıkması ümidiyle çekilebilir ve ayrılık belasına dostun onay vermesiyle sabır bahane edilebilir. Bu sırada ne sevgili müsaittir ne de dost uygun. Her ikisinden de dünyada iz yoktur.

[Ferruhî]:

Aşk sevgilinin izin vermesiyle güzeldir

Sevgilinin uygunluğu ne azdır ne de çok

Başkalarının varlığı bana yük değilse, kendi çuvalından konuşabilir ve kendi sandığından ok atabilir. Zira **Firdevsî** şöyle diyor:

Onu bağlayan bu mübarek benim değildir

Yoksul insanlara bağışla

[54b]

Hal böyle olunca benim ümidim imkansızdan başkası değildir. Beni ve seni şu nameden başka anlatacak yoktur ve güvenilir âşıkların halleri budur. Rubâî:

Aşıklıkla uğraşmaktan doymuşum

Ve biri için diğerinden kopmaktan

Korkarım bütün ömrüm aşıklıkta geçecek
Bir vefâlı sevgili görmeyecek

Şairlerden bir büyük, birkaç beyti yine bu konuda yazmıştır, zira şöyle derler:

Eğer sevgiliysen benimle ilgilen ey sevgili
Eğer değilsen selametle git işinin başına

Vefâ bulacağım bir sevgili bulamadım
Sanırsın bu zamanda vefâ kalmadı

Bu zamanda cana mutluluk bulursam alırım
Vefâkarlık zerresi olan bir gönül varsa

Ona vefâlı olmayan sevgilinin aşkta ne kadar mutlu olabileceği ve kavuşmaktan ne kadar pay alabileceği ortaya çıkar. Zira **Lü'lûî** şöyle diyor, nazm:

Aşkta mutluluk ümidi az olur
Gönül her an sıkıntı gözler

Nazm:

Aşk hepten bağlanmadır, canın belasıdır
Ayrılık derdi ortaya çıktıktan sonradır

Bize, ne zaman sevgilidir ne de vefâlı yar aşk ve aşıklık davası iffetsiz olur, **[55a]** kavuşma ümidi boşuna. O halde çare şu nameye kendimi bağlamamdan başkası değildir. Yoksa hep çaresizlik koklarım. Zira **Bâherzî** şöyle diyor: Nazm:

Ey gönül felek senin canına okuduğu için
Sevgili canına yüz çeşit dert bıraktı

Kendini böylesine bağlanmaya taahhüt etme
Zira aşk bu çalışmayla senin işin değildir

Her kim aşk sokağına girerse sağlık yazgısı ondan ayrılır çünkü sağlık ve aşk su ve ateş gibidir, birbirleriyle yapamazlar. Zira **Senâî** şöyle diyor:

Aşkla oynar ve sağlık istersin
Aşk sağlıkla bir araya gelmez

Her kime kendi durumumu açıklasam ve üzüntü hikayemi anlatıp izah etsem önlem olarak başka bir sevgili gerektiğini gösterir, başka bir dosta ilgi göstermek gerektiğini uygun görürler ve şu beyitleri kanıt gösterirler. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Bana başka bir sevgili bul derler
Eğer o yıldız alırsa sen ay al

Bana sevgiliden nasip yoktur
Niçin güzellerden iyi kısmet ararım

İyilik nasibim elden gelmedi
Yine de bulmam gereken ondadır

[55b]

Vefâ gösterdim sevgiliden ne fayda geldi
İşim bundan daha da çok sıkıntılı oldu

Herkes eziyetten dolayı pişman olur
Bense bu duruma sadık kalanım

Vefâ bana böyle birkaç sıkıntı getirir
Öldüren zehri panzehir ve düşmanı dost yapısın diye

Sonuç olarak ne ondan olunur ne de yol kaçır kaybolur. Zira şöyle diyor, beyt:

Ne kuvvet bulunur ne de yüz çevrilir
Feryadım kavuşmaktan ayrılığa karışır

Yirmi Üçüncü Risâle, Şükürsüzlük ve Onu İtiraf Etme Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Feleğin mutluluğu ve talihin iyiliği onun iyilik mayasının ve güzellik sermayesinin yakını ve arkadaşı olsun. Feleğin yörüngesi onun arzusu dışına çıkmasın. Talihin övünmesi onun ismi haricinde olmasın. Birisi, onun kölesi olsun ve ötekisi, onun hizmetine baş koysun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, o efendinin yüce görüşünün bu durumdan önce bu kulun O efendinin hizmetinde olmak için olduğu ve bugün ayrılıkta nasıl olduğu bilinir. Ancak her kim kavuşma şansının kıymetini bilmezse ayrılık sıkıntısına gark olur. **[56a]** Her kim dürüstlikle nimete şükretmezse yokluğa mahkum olur. Zira **Bâherzî** şöyle diyor:

Bana kavuşmanın şükrünü arkadaş edinirsin

Kibirlenme, sevinç ve nazdan vazgeçmem

Kavuşma için ayrılık ortaya çıktı, naz ve niyaz oldu

Sağlık için beladan başka oyun bilmem

Şüphesiz sonuçta durum şöyledir; kendini bağlamayı kınamam ve “Ey nefis hakaret işkencesini ne zaman bulacaksın” derim. O sevgilinin hizmetinde geçirdiğin vakit daha iyidir. O nimetin çokluğunu bilmiyorsun. O sevgilinin güzelliğinin karşısında bulduğundan daha fazla hangi zevk olacak? Onun şükrünü terk etmiyorsun çünkü ne hiç uygun zaman kalıyor ne de efendi hiç bir suça onay veriyor. Şükürsüzlükten dolayı bu güne erişiyorsun ve şükürsüzlükten dolayı bu musibete kapılıyorsun.

Senin gönlün yok, sevgilinin bakışı ne yapsın

Adaletsizlik sendedir, sana hakim ne yapsın

Göz ve gönülle aradığın O,

Gözde ve gönülde ikamet eder başka ne yapsın

Ne yazık ki senin ayağının tozu onun liderinin başının tacıdır. Eğer dün gece senin ayağının tozu sürme gibi **[56b]** göze çekilseydi bugün bu musibete maruz kalmazdın ve ayrılık ezmezdi. Eğer senin mahallenin toprağı öpülseydi bu sene kendi şehrinin toprağını böylesine arzulamazdın. Zira şöyle denir:

Senin mahallenin toprağı can saçar
Bundan daha iyisinin gerektiğini görüyor ve söylüyordum

Şimdi can ve gönlüme kimse gerekmez
Çünkü O bana senin şehrinin toprağını gösterir

Ancak hiçbir âşık kendi mülkünü yapamaz ve hiçbir olay sahibi kendi önlemini alamaz. Ben aciz bir çaresiz, çaresizlik ve acizlikten bir dal için el çırpıyor, bir dil için konuşuyordum. Bazen öfke ateşi saçıyor bazen de azarlama tohumu serpiyordum. Sonunda o ateş benim harmanımdan başka yere düşmedi ve o tohum pişmanlıktan başka yük getirmede. Şimdi hep ağlıyorum ama fayda vermiyor. Zira şöyle denir:

Sözüm hizmetkar gibi senden sevgiyi kaldırır
Neşe bahçesinde mutluluk gülü eker
Şimdi en azından peşin kan yağar
Seni bırakana bu layıktır

Şimdi o efendiyi bu çaresizi bağışlaması ve bu acize acıması için bu durumdan haberdar ettim. Zira her kim suçunu itiraf ederse [57a] bütün mazeretler tam olarak istenir. Zira şöyle derler, rubâî:

Gönlün gönlüme acımadığı için
Sana kavuşmak üzüntümü yok etmez
Sana bağlanma şükürsüzlükten sonumu getirdi
Nimetin şükürünü gerçekleştiren görür

Ümit, o yücenin cömertlik yeminiyle, hep görmesi gereken ve eziyet ve sıkıntıdan ortaya çıkan bu özür dilemeyi kabul buyurmasıdır. Bu suçlar affedilir çünkü hep çekmesi gerekir ve bela ve üzüntüden belirir. Zira şöyle denir:

Gönlüm dün geceki sözünden vazgeçseydi
Bugün sensiz ne halde gönlüm bir bak

Gönlüm kalkanı attı ve sana köle oldu
Yayı fazla germe zaten gönlüm kan oldu

Bu anlamda başka bir rubâî:

Ey güzellerden olan kişi ben senin yüzünden yapayalnız
Zamanın bana ve sana ne yaptığına bak

Her mutluluğu bir derdin üzmesi gerekir
Şükürsüzlük ve kötü gözü böyle bilmek gerekir

Şükürsüzlük ve övgüsüzlük yapan şey özellikle öfke. Zira **Menûçihri** şöyle diyor:

Başında öyleydi sonunda böyle
Her durumda hamd Allah (C.C.) içindir

[57b]

Yirmi Dördüncü Risâle, Aşğın Kavuşmakta Ümitsizliği Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Fidan güzellik bahçesine ve güneş olgun gökyüzüne mahsustur, teslimiyet ve kulluk bu dertli fakire; çünkü fidan gibi sonbaharda gündün güne zayıflamaktadır ve güneş gibi akşam üzeri her saat daha da sararmakta. Bununla birlikte gece gündüz “Allah’ım! O güzellik fidanı ve olgunluk güneşini kıyamete kadar sağlam ve parlak tut.” Demektedir. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba’d, şaşkınlık, bu ayak tozu için başını o efendinin ayağının tozuyla çıplaklaştırdığını bilmek gerekir. Bütün saçmalık kafadan gitmiştir ve bütün gereksizlikler kafadan çıkmış, dile onun adından başkası gelmemiş ve can onun bağlılık mektubundan başkasını okumamıştır. Fakat vefâ her ne kadar artsa da daha mahrumdur ve kulluk her ne kadar çoğalsa da daha terk edilmiş. Zira **Mâhestî-yi Debîr (Mehsetî)** şöyle demiştir:

Aşğına bağlandığı için yorgun gönlüm
Bütün saçmalıkları elden çıkardı bilesin

[58a]

Sen, senden ümitsizlik olsun istediğin için
Sana kendini iple bağlayamaz

Gönül var idiyse feda ettim yararlı olmadı ve can var idiyse tehlikeye attım fayda etmedi. Ne bu şaşkınlığın sırrı ortaya çıktı ne de bu derdin bir ilacı bulundu. Sanırsın ilaç benim derdimden kaçar. Rubâî:

Senin mahallende gönül çok dolaştı ve koştu
Üzüntüye ulaştı, sana kavuşmaya ulaşmadı

Baştan başa âşık oldu ama belli etmedi
Şaşkınlığımı sana sır gibi gösterdi

Malesef benim sana bu sözü söyleme ihtiyacını anlamsız görmüyorum ve ne yazık ki benim sende bu ümitsizliği görmem gereğinin neticesizliği sırrımı ortaya çıkarmıyor. Ne suçum vardı ki benden uzaklaşmayı tercih ettin ve ne günah işledim ki benim fermanıma ümitsizlik yazdın? Benim suçumun cezası sana gönül vermek ve senden vefâ ummaktı. Her kim kolay gönül kaptırırsa vefâsızlardan vefâ gözler, onun karşılığı bu olur. Zira şair şöyle demiştir:

Gönlünü asla kana bulama
Gönlünde sevgi ve vefâ varsa

Asla gönül üzüntüsüyle bir an inleme
Sen ümitsizlik sahibiysen ey ümitsiz kimse

[58b]

Bundan önce ümitleniyordum ve kendimi büyük görüyordum. Şimdi hem gurur geçersiz oldu hem de o ümit kesildi. İşim gece gündüz üzüntü ve dertle uğraşmaktan ve bazen şu beyitleri söylemekten başka bir şey değildir, rubâî:

Ey gönül sana öfkeden başka bir şey emretmezler
Her gün bir cilve ile seni süslerler

Benliksizlik yapma nasihatimi kabul et
Sana açılmayacak kapıyı boşuna çalma

Aşk belası sevgilin bağıllık kokusu olmadan çekilemez ve ayrılık şerbeti kavuşma meclisleri olmadan yudumlanamaz. Çünkü ne benim rengim senin bağıllığınla boyalıdır ne de kokum senin kavuşmanla kokulu. Sözde ümitsizlik koklamam, acizlik diliyle şu beyitleri söylemem ve kendi hallerime ağlamam daha iyidir, nazm:

Aşka bağlı bir günüm yok nasıl nazlanayım
Ay yüzlünün yolunu bilmem nasıl at koşturayım
Hiç kimseyi duyamadım ne diyeyim
Hiç kimse yardım etmez nasıl el uzatayım
Yanmış gitmiş gönül niçin yansın
Sevgili yapıcı değildir kiminle yapayım

Hiçbir aşığı bu derece yakınlaşmış ve hiçbir kalpsizi bu musibete ulaşmış bilmiyorum. Çünkü gönlü mağlup etmesi, can feda etmesi, dünyayı [59a] terk ettiğini söylemesi, kıymetli ömrü harap etmesi, kulak ve dili öldürmesi ve dostları düşman etmesi gerekir. Sonunda elinde havadan başka bir şey yoktur. Zira şair şöyle diyor [Mehsetî]:

Aşıklık yolunda canı tehlikeye atmak gerek
Sakin gönüllülüğü yerle bir etmek gerek
O zaman sevgiliye kavuşmanın izi görülmez
Gönül derdiyle dünyayı bulandırmak gerek

Keşke bu manayı önceki gün anlasaydım. Böylece iş bu dereceye ulaşmazdı. Lakin o gün başka bir önlem alıyordum ve başka bir ümidim vardı. Bugün hem o önlem geçersiz oldu hem de o ümit yok. Zira şöyle denir:

Doğrusu hep sana kavuşmayı düşünüyordum
Ayrılığın bana bu düşüncenin yanlışlığını gösterdi

Sana çok ümit beslediğimi bilirsin
Ne yazık ki o ümitten ümitsizlik meydana geldi

Durum bundan ibaret olduğu için gönlüm o manayı beğenir çünkü yeterli ömür kalmamıştır. Bu yüzden ne gönlün başka bir sevgili beklentisi olur ne de canın başka bir iş ümidi. Zaten senin güzelliğinin ümidiyle zaman geçirmiş olan gönül eski sevgiliden vefâ gelmediği gibi ihtimal de olmadığı için başka bir şey elde edemez. Zira **Bihîstî [Vaṭvât]** şöyle diyor:

[59b]

Senin hatırına sensiz bu fani dünyayı
Bıraktım ve sen habersizlerdensin
Senden vazgeçtim ama kaygıdan vazgeçmedim
Başkalarının sensizliği sensiz geçtiği için

Ayrıca filozofların ve şairlerin sultanı **Ferîdüddîn ‘Aṭṭâr** “Ḥüsrevnâme” kitabında ümitsizlik hakkında birkaç beyit söylemiştir, burada hatırlatılmış oldu, nazm:

Ey gönül bir zerre ümidin varsa
Sen güneş kadar kuvvet sahibisin
Ne zamana kadar ümitsizliğe dal diyeceksin
Kaybettikten sonra sürekli niye arıyorsun
Çukurda topal bir karınca gibisin
Gökteki Tavusun yolunu nasıl bulursun
Yarimdan hiç yardım göremiyorum
Hiçbir işte, nasıl iyilik düşünürüm

Rüzgar olsan onun tozunu bile göremezsın
 Tamamen çelik olsan bile zerleşirsin

Seni ona uygun görmem
 Ayrılıkta kanlı gözyaşı dök

Mahrem olmadığın için benliğine yap
 İflas ettiğin için benliğine oyna

Ey can, gönlüm ümitsizlikten yok oldu
 Dünyanın her bir gününü elem batırdı

Hiç kimsenin sana kavuşması mümkün olmadığı için
 Gönle ulaşmak için nefes alıp veriyorum

Benim için senin ayrılık derdinin şerbeti yeter
 Senin ilacı olmayan derdinin ferahlatıcılığı yeter

[60a]

Şimdi kurtulması için düşmana o koşuşturmanın sona erdiğini ve gönlün kurtuluşu için düşmana o sohbetin geride kaldığını söyle. Rubâî **[Enverî]**:

Sevginden ümitlerin belini kırdığım için
 Sevginden ayrılığa ayağım alıştı

Düşman gece duasına neden kalksın
 Sevginden ben gündüz böyle oturduğum için

Yirmi Beşinci Risâle, Mâşuğa Kavuşma Ümidi Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Bütün mutluluk ve sağlık o gökteki ay gibi yüz ve bahçedeki servi gibi boyun olsun. Ay yüzünün olduğu her yer o ay gibi yüzün hizmetçisi ve servi boylunun

olduğu her yer o servi gibi boyun kölesi olsun. Gökyüzünün dönüşü onun rızasıyla ve bahçenin süslenmesi onun onayıyla olsun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, her oturanın bir yüksekliği ve her hastalığın bir ilacı olduğunu bilmek gerekir. Eğer Yusuf peygamber birkaç defa hapis eziyeti çektiyse sonunda Mısırın efendisi oldu. Eğer Züleyha Yusuf'un aşkında gençliğini kaybettiyse [60b] sonunda da ona kavuşmaktan dolayı gençlik tazeliğini yeniden elde etti. Yakup Peygamber (A.S.) eğer hüznün evinde kaybolup gittiye ve dünya gözüyle oğul ayrılığına düştüyse sonunda da Yusuf'un gömleğinin kokusuyla gözünü açtı. Allah Teâlâ "Gerçekten zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır."⁴⁶⁶ Buyuruyor. Her sıkıntının sonrası rahattır ve her üzüntünün arkası mutluluk. Soğuk ocak ayı sona erince sonunda bir gün güneş Hamel Burcunda doğar ve bahar mevsimi dünyayı güneşin parlaklığıyla ısıtır. Bu kul bir süre ayrılık sıkıntısı çekmiş ve sana kavuşma şerbeti ümidiyle ayrılık darbesi yemiştir. Çünkü bütün eziyet çekenler rahattık ümidiyle eziyet çekerler ve bütün zayıflar güçlülük umuduyla zaman geçirirler. Hal böyle olunca biz de benliği aşka verir, ümitle zaman geçirir ve **Seyfi**'nin dediği gibi şöyle deriz, nazm:

Bilinmez işlerde ümitsiz değilim çünkü
Allah bizi birbirimize ulaştırır

Bazen gönlü bu nameyle teselli ederiz, zira **İbn-i Talha** şöyle demiştir: [61a]

Hem uykuda olan talih uyanır sonunda
Hem ümit dalı meyve verir sonunda

Hem yar dost olmaya karar verir sonunda
Bu şekilde ebedi kalmaz bu iş sonunda

Bazen de canı bu beyitlerle yenilerim, zira **Mu'izzî** şöyle dedi:

Sonunda bu eziyet ve dert sona erer bir gün
Dudağım o gümüş tenlinin dudağına konar bir gün

⁴⁶⁶ İnşirah Sûresi, 6. Âyet.

Gökyüzü ismime kalem çekmezse
İsmim şans mektubundan çıkar bir gün

Talih gönlümde bir çok ümit tohumu ekti
Talihini ektiği tohum meyve verir bir gün

Ben gönle hasretle ümit tohumu saçtım. Bağlanmış gözlerden hep ona ağlarım ve ilkbaharda kavuşma mutluluğu geri getirir. Âşık o ümit olmadan yaşayamaz ve seven bu arzu olmadan günü geceye kavuşturamaz. Yaralı âşık rüyada her zaman kavuşma vaktini görür. Zira **Seyfi** şöyle diyor:

Gönlüm sana kavuşmanın hesabını yapar
Zavallı âşık bundan başka hesap bilmez

Ne yazık ki benim dertli gönlüm sana kavuşmayı hatırlama dışında mutlu olmaz ve benim yıpranmış suratım seni görme ümidi dışında tebessüm etmez. Senden iyilikten başka bir şey **[61b]** beklemem. Zira “Güzel yüzün güzel gözü olmalıdır.” demişlerdir. Yaratan’dan senin güzelliğini isterim çünkü gözüm senin güzelliğin olmadan açılmayacak. Dünyada sana kavuşmayı ararım çünkü canım sana kavuşmadan mutlu olmayacak. Gönül ve can bu durumu beklemektedir. Zira **Fahrî** şöyle diyor, nazm:

Talihten ve Yaradan’dan ümitsiz değilim
Zira bana parlayan güneşi geri getirir

Eğer senin yüzünün güneşi doğarsa
Benim kederli gecem ve acım biter

Hâce **Ferîdüddîn ‘Atfâr’**ın ‘Allah ona rahmet etsin’ “**Hüsrevnâme**” kitabında söylediği şu birkaç beyit de buraya uygundur, nazm:

Benim için gökyüzünde aşkın ümidi
Aynı güneş gibi parlak güzel yüzdür

Eğer bu bir zerre ümidim kalmazsa
Gecemin hoş esintisi ve güneşim kalmaz

Ne yapayım her şeye susacağım
Eğer sabah ümidim beni kibirlendirse de

Lakin sabah sadakatten ayrılmaz
Beni kibirlendirmez çünkü bu ona yakışmaz

Bütün işim senin yüzünün ümididir
Senin ümidinden başka rüyam yok

Ayrılık derdinde temelli kalmak
Ümitli olmaktan çok daha kolaydır

[62a]

Beni parça parça ederlerse
Zavallı ben, ümitten başka çarem yok

Eğer canımda ümit olmazsa
Senin canına yemin ederim inancım olmaz

Ümidimle böyle ben yarı canlıyım
Çünkü korkudan asla canlı kimse kalmaz

Söz uzadı, şu beyitlerle bitirelim, zira şöyle demişler, rubâî:

Ümidimin güneşi doğar sonunda
Bu kaybolan baht ortaya çıkar sonunda

Bu dert yolun başına geçer sonunda
Ya Rab benim bu işim sona ererse

Yirmi Altıncı Risâle, Âşğın Mâşuktan Buluşma Sözü Beklemesi Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

O iyilerin padişahının güzelliğinin sancağı padişahların bayrakları gibi yükselmiş olsun. O iyiler sultanının saltanatının yüzü melikler ve sultanların tacının mücevheri gibi aydınlanmış olsun. Dostlarının işi onun ihsanının güzelliğiyle yapılmış olsun. Düşmanlarının canı onun siyasetinin ateşiyle yanmış olsun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, bu kula o efendinin verdiği randevu için sürenin uzun olduğunu ve bu kulun ne zamana kadar sabredebileceğini bilmek gerek. Zira **İbn-i Talha** haklı:

[62b]

Sevgili güzel yüzünü bana göstermek için
Bir ömür beklemeyi emreder
En iyisi bu ki fazlasıyla taş yürekli olayım
Çünkü bu iş taşla çözülür

Taş kalplilere kavuşmak taşla olur demişler. Bu kulun taşı gönle bağlanan bir taş değildir ve gönül bu işi emretmez:

Bu kulun gönle bağlayacak bir taşı yoktur
Gönlünde bu işe meyli yoktur
Derdine tutsak gönlüm köleye döner
Gözden yaş yerine kan döker
Ne yazık ki senin ayrılığından bana bir taş kalmaz
Fakat bu kavuşma taştan çıkacak

Allah korusun! Eğer bu iş bir sır olacaksa bu kul başı dönmeden önce duyurur. Eğer bu bekleme faydalı olacaksa bu zavallı bundan sonra kendini altüst etmemek

için ansızın açıklar. Çünkü her bugünün yarını sonradır ve bu süre aşıkâr değildir. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Benim için ne kadar mutlu yarına sahiptin
Felek senin yarınını himaye etmeme niyetinde

Eğer senin saçından başkasıyla kement yaparlarsa
Senin yarınının boynuna atma imkanı olabilir

Aşkta perişan olan gönül tekrar bekleyemez ve **[63a]** ayrılık derdini tadan can randevunun sorumluluğunda olamaz. Gönül kendi durumunu şu melodiyile anlatır ve şöyle der. Zira **Sencerî** şöyle diyor:

İki gözümün elinde esirim sensiz
Kan ve gözyaşı içerisindeyim sensiz

Ey can ve cihan! Seni beklemenin sıkıntısından
Kalk gel gör nasılım sensiz

Can kendi durumunu şu iki beyitle ifade eder, zira şöyle derler:

Senin aşkında ne zamana kadar tutuklu kalayım
Sözünle ne zamana kadar sevineyim

Hizmetine ne zamana kadar gönül vereyim
Görüşme vaadini ne zamana kadar bekleyeyim

Sonuç olarak o büyük efendidir ve bu aciz köle. Ve bir söz vermiştir. Eğer ona sadık kalırsa o efendilik ve köleyi hoşnut etme olur. Eğer bir suç işler veya bir gecikme meydana gelirse kendi günahlarım ve talihsizliğime yüklerim. Kendimi istediğim gerçek ve gerçek dışı bir yerde düşünmem. Suç ve ertelemeye idare ve hükmetmeye dayalı denebilen anlam yüklerim. Zira **Temîmî [Mehsetî]** şöyle demiştir:

Bu güzel yanaklara benim bir sözüm var
Senin sözleşmeni ebedilikle süsleyeceğim

Bugün bu zamanda o yiğitlik kimdedir
Söylediğin yalan mı doğru mu diye sorsun

[63b]

Her ne kadar bu kula zorbalık ve güç ulaşmasa da gece gündüz kavuşmayı beklemede o ay zaman geçirir. Gözden akıp yanaktan yere süzülen her damla yaşı o salınarak yürüyenin ayağının tozu için bir kenara bırakır. Göz beklemekten ağarmış ve zaman onun ruhunun gözüyle o aşğın tersyüz olmuş gözü gibi kararmıştır. Eğer bundan önce o alemi süsleyen güneş yüzlüyü bekleseydi o saat ümitsizliğin şiddetinden ölümü beklerdi. Zira Filozofların sultanı **Ferîdüddîn 'Attâr** 'Allah ona rahmet etsin' şöyle buyurmuştur, nazm:

Seni bekleyen bir gönlüm var ey can
Senin için harcamaya göz koymuş

Seni bekleyen kırmızı bir gül uzamış
Ölüm belası kırmızıya boyamış

Bekleyişimden göz ağarınca
Dünyam senin gözün gibi karardı

Yüzünün hasretinden sonra ey Sevgili
Gözümü kulağımı yola koydum

Var olan her sesi senden işittim
Dünyanın her yanında yüzünü gördüm

Senin huzurunda tutulmuş gibi olurum
Hasretinden sonra neden böyleyim

Oturmuş bekleyen ne zamana kadar
Gece gündüz kapalı bir gönül ne zamana kadar

[64a]

Bu zamanda kimde bu cesaret var
Söylediğin yalan mı doğru mu diyecek

Eğer güzellikten mahrum kalmışsam aşkın hayaliyle oynarım. Eğer kavuşmaktan bir renk yoksa vaatle zaman geçiririm. Zira şöyle derler [**İbn-i Talha**]:

Eğer senin vaadinden başka amaç boş ise
Huzursuz gönlün ilacı nedir

Sana kavuşma nasibini göremeyince
Çaresiz vaatle yaşaması gerek

Her ne kadar dille söylesem ve kulluk göstersem de gönül feryat eder. Zira **İbn-i Talha** [**Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî**] şöyle diyor:

Göz gidince güzelliğinden ne fayda
Gönül tamamen kana dönüştü sadakatinden ne fayda

Senin ayrılığında kıymetli can gidince
O zaman senin can veren sözlerinden ne fayda

Yirmi Yedinci Risâle, Mâşuğun Âşıkla Sözleşmesinde Anlaşmazlık Hakkındadır.

Aşıkların gönül baharı ve kalpsizlerin can tomurcuğu bu kalpsiz aşığın selam ve hizmetini istemez. Çünkü bahar gözyaşı döker, tomurcuğun yaşama ümidi yoktur ve bütün bunlarla birlikte bahar ve sonbaharda şöyle der: Allah'ım onun güzelliği baharın süsü gibi serpilmiş ve olgunluğu sonbahar nimeti gibi parlamıştır. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. **[64b]** Emmâ ba'd, vefâsızlığın, iyilerin huy edindiği bir alışkanlık olduğunu ve sözünde durmamanın iyilerin boyuna göre dikilmiş bir elbise olduğunu bilmek gerekir. Ancak cömertliğin şartı olmaz. Vaade aykırı davranır veya söz vermesi gerekmez çünkü zavallı âşık bekleyiş derdinde zayıflatılmamıştır ya da söz verilince ona sadakat gösterir. Bu yüzden onun ismi

sözünde durmayanlar sayfalarında kesinleşmez. Zira sözünde durmama ve sadakatsizlik iğrenç kabul edilir. Zira şöyle denir:

Sevgilinin sözünde durmamasına sözünde durmama yaraşır
Sana vefâlı kalmaktan vazgeçmek yaraşır

Senin sözüne güvenim gidince
Doğru söyleyen yine de inanmam sana

Sözünde durmama nasıl olur? Çaresizi onu göreceği ümidiyle hüznün evinin ötesinde gösterir. Zaman geçer ve sonunda onu görmez. Sadakatsizlik nasıl olur? Üzüntü kargaşası vasıtasıyla artan gönül huzursuzluğunu onu kendi güzelliğiyle mutlu etmesi ümidiyle geri verir. Onun sırrı sabahleyin veya gece vakti çıkar. Beyhude ve talihsiz şu melodi onun durum açıklaması olur. Zira **Müeyyedü'l-Mülk** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor:

[65a]

Dün gece bana kendisi kavuşma müjdesi verdi
Böylece sabaha kadar bana ümit yolunu gösterdi

Ay batıp güneş doğunca
Aydınlık gündüz benim için karanlık gece gibi oldu

Sonuç olarak herkes iyilerin sözüne güvenir veya iyilerden vefâ bekler. Layıktır bu hakirliğe ve layıktır bu üzüntülere. Zira:

Seninle bu gece içeceğim dedi dün gece
Seni kucaklayacağım sarhoş olunca

O gelmedi ben uyumadım dün gece hasretten
Sakin kimse güzellerin sözünü dinlemesin

Gel gör ki senin eziyetin benim yanımda başkalarının sadakatinden daha iyidir ve senin aksiliğin başkalarının dürüstlüğünden daha doğru. Söylenen sözlere kırılma çünkü sevgi azarsız olmaz. Yapılan bu azarları gönle yerleştirme çünkü aşk sohbetisiz

olmaz. Eğer dün bir suç işlemişsen bugün telafi et, dün gece ortaya çıkan anlaşmazlığı bu gece. Zira **İsmâ'îl Tûsânşâh** 'Allah ona rahmet etsin' şöyle diyor:

Dün geceki gibi sözünden cayma bu gece
 Seninle üç bardak içene kadar bu gece

Senin vaadine kulak vermişim bu gece
 Sakın ha vaadini unutma bu gece

[65b]

Bence bu beyitleri sana okumak gerekmez. Zira **Seyfî** şöyle diyor, nazm:

Her gün geceye randevu verirsin gece olunca gelirim dersin
 Ben güneşim ve güneş geceleyin yüzünü göstermez

Yirmi Sekizinci Risâle, Âşıkla Randevulaşma Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Binlerce selam ve dua, saygı ve hizmet bu aciz duacılarından o küçük sadakat bekleyenlere. Vefâ onun boyuna göre dikilmiş bir elbisedir, övgü onun oturuşuna göre yapılmış bir giysi. Ondandır beklenmeyen vefâ eziyet olur, onun için söylenmeyen övgü yanlış olur. Vefâ bekleyenlerin izi daima onun sadakatinde tütsün. Övücülerin dili durmadan onu övsün. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, söze sadakatin özgürlük işareti ve randevuya dönmenin güvenilirlik belirtisi olduğunu bilmek gerekir. Özgürlük helal süt emmişlikten kaynaklanır ve güvenilirlik mayası temizlikten. Bu özellikler o efendinin asil nefis ve soylu zatında mevcut ve bitişiktir. **[66a]** Ne söze sadakat ona yabancıdır ne de randevuya dönmek yeni. Zira güneş ışıkla vasıflandırılmıştır misk de kokuyla. Ne kendi kokusu miske hayret vericidir ne de ışık güneşe yabancı. Çünkü bir efendi emretmiştir. Güzelliğin şerefiyle müjdelemiştir. Anladım ki o efendinin cömertliği ve güzel yaratışından doğruluktan başkası uygun düşmez. O günden itibaren tekrar gönlün bekleme sokağının başına

aşık bir muhafız yerleştirmişim ve canı sahibine bağlılık adayı yapmışım. Böylece Yusuf'un gömleğinin kokusu gibi işittiler. Yakub gibi geleceğe kastettiler. Bunu alkışlar ve bu beyti okur. Zira **Ezrakî** şöyle diyor, rubâî:

Ey gelen ve buluşmaya zamanında icabet eden
Gözde yerleş zira senin yerin göz köşküdür
Sana şükreden yüzlerce dili nerden bileyim
Senden bağışlanma isteyecek yüzlerce ömrü nerden bileyim

O hisseyi hep dillendirir ve şu terennümü söyler durur. Zira yine **Ezrakî** şöyle diyor, rubâî:

Sözüne sadık olmak senin alışkanlığın
Ve sevgiliyle uyumlu olmak senin ahlakın
Sana ait olan bu iki güzel huy gereğince
Sana âşık olmaktan başkası helal değildir

Gel gör ki, senin sözün din alimlerinden daha doğrudur ve senin için dindarların davranışından **[66b]** daha güzel. Eğer sana melek dersem uygundur çünkü ne senin sözünde eğrilik vardır ne de senin işinde kötülük. Bu davranış meleklerin doğru davranışlarıdır. Böylesi davranıştan icat olmaz. Eğer bu şerefendirme parlak olur ve bu kul okşanırsa peş peşe şükreden herkesi affetmiş olur. Ona sabredebilir ve sabretmeyi tattığı için ondan şikayetçi olur. Şunu hep söyler ve şu beyti aklımda tutarım. Zira **İbn-i Şâbûr [Enverî]** şöyle diyor, nazm:

Kim senden geri dönmeyi isteyebilir ki
Bu gelişin şükrünü nasıl yapabilir ki

Yirmi Dokuzuncu Risâle, Mâşûgun Huzurunda Aşğın Özrü Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Yaşantı, onun canlılığının mayası ve o mutluluk gelecekte, ölümsüzlükte, talihte ve bahtiyarlıkta kalıcı olsun. Dünya onun isteğine göre olsun. Asilerin lideri onun tuzağına yakalansın. Onun muradı dışında arayan herkes muratsız kalsın. Onun isimlendirdiği haricinde övünen herkes daima isimsiz kalsın. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, [67a] efendilerin alışkanlığının kul okşamak olduğunu bilmek gerekir. Büyüklerin ahlakı küçükleri şerefliendirmek. Çünkü kölelerin kapanmış gözü efendilerin lütuf ve gözetmesiyle olur, küçüklerin kulağı büyüklerin muhafaza ve kollamasıyla. Efendilerin ihsanı hizmetçiler hakkında ondan daha çok olmaz. Zira onları kendilerine yaklaştırırlar. İnsan topluluklarında otururlar ve onları kendi sohbetleriyle bolca şerefliendirirler. Sakinleşme fırsatı ve rahatlama makamı büyüklüğü gösterirler. Bu amaçlar gerçekleşince bütün nimetler yüz gösterir. Bu arzu ortaya çıkınca bütün mutluluklar elverişli olur. Gökler kaderin arzu ve isteği dışında dönmez. Zira **Senâî** şöyle diyor, nazm:

Sen benim ol makam eksilmez
Şapka başa giyilince eksilmez

O efendi bu köleyi bu şerefliendirmeyeyle müşerref kılınca ve bu büyüklükle keremliendirince inşallah bütün amaçlar gerçekleşir ve bütün arzular elde edilir. O güzelliği gören göz bundan sonra büyüklüğün olgunluğundan başka bir şey görmez. O ifadeyi işiten kulak bundan sonra mutluluğun sesinden başka bir şey işitmez. [67b] Zira **Fahrî Gürgânî** şöyle diyor:

Senin sesini duyduğum o kulakla
Senin gözünü gördüğüm o gözle

Bundan sonra iyilikten başka duymam
Arzu ve mutluluktan başka görmem

O büyükten hangi dille özür dilerim ve o efendiden hangi ifadeyle teşekkür ederim bilmiyorum. Eğer binlerce dille özür dilesem veya yüzlerce kelimeyle teşekkür etsem yine de mahcup ve kusurlu olurum. Sonra şu beyitle özetlerim, beyt:

Sadakat ve insanlık tohumu ektiğinden beri
Gururdan başımı felekten geçirdin

Ey ezilip kendi evinin hizmetçisi olan
Ben attığın her adımın kölesiyim

Hangi dille özür dilenebilir. Birisi eğer gökyüzünde yürüyorsa gökyüzünün ondan özür dilemesi gerekir. Hangi kelimeyle birine teşekkür edilebilir. Eğer biri güneşe bakıyorsa güneşin ona teşekkürü şart olur. Bu kulun o efendiyle durumu o Arabın, devenin ve ayın durumu gibidir. Bir Arabın geceleyin çölde devesi kaybolur ve sağa sola koşar, deve arar ve hiçbir yerde ondan bir iz görmez. Ansızın ayın güzelliği [68a] karanlık gecenin perdesinden yüz gösterir. Tıpkı mis kokulu saçın altından görünen sevgilinin yüzü gibi. Ayın ışığından karanlık dünya aydınlandı. Tıpkı aşığın gündüz sevgiliye kavuşmada Arabın deveyi tekrar bulması gibi. Yüzünü aya çevirdi ve şöyle dedi : “Ey Ay! Sana ne diyeyim? Yükseklik sahibisin mi desem, iyilik sahibisin mi desem, aydınlık sahibisin mi desem, güzellik sahibisin mi desem?” Zira **Ferruhî** şöyle diyor:

Senin cömertliğinle hikayemi her düşündüğümde
O, Arap, deve ve ay hikayesi gibidir

Bu, kul için ne özür dilidir ne de o, daha iyinin teşekkür ifadesi. Zira o efendi kendinden özür diler ve kendine teşekkür eder. Çünkü o ulunun dilinden daha iyi olur. “Sana olan övgüleri sayamam. Sen kendini övdüğün gibisin.”⁴⁶⁷ Nazm:

Özür dileme cesaretine sahip değilim
Senin kendinden özür dilemen daha iyi

Otuzuncu Risâle, Mâşuğın Âşık Hazretlerinden Vazgeçmesi Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla,

⁴⁶⁷ Müslim, Salât, 222; Tirmizî, Deavât, 75/3493

Gül ağacının sefasına alışan bülbül o keklik gibi güzel yüzlü tavusun önderi olsun. **[68b]** Onun sarayının etrafında dönen talih kuşu papağan şeklindeki sülünü konuşursun. Onun iyi dileğini Hüdhüd gibi baş tacı yapsın. Yeni elbiseli sülün gibi kapıya koysun ve kötü düşünceyi karga gibi bağlasın ve kumru gibi kiskandırsın. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, dünya hayatının canlılığının ayın ve güneşin güzelliğinden olduğunu bilmek gerek. Âşıkların canının tatlılığı ve tazeliği sevgililere kavuşma lezzetindedir. Ayrılık ve mücadele sıkıntısı buna bağlanmıştır ve bu onunla ilişkilendirilmiş. Rubâî:

Ay olsan batmaktan başka yoktur

Yıldız olsan sonunda tutuşmaktan başka yoktur

Dünyada gördüğün bu konuşmalara

İyice bakarsan ayrılıktan başka yoktur

Efendinin buyurduğu ve güzelliğiyle şereflendirdiği vakitte hem gönlün canlılığı hem de canın tazeliği gerçekleşir. Bu yeryüzü gibi ölmüştür, bahar yağmuruyla canlanır ve O ağaç gibi kurumuş, saba rüzgarıyla tomurcuklanır. Ancak o canlılığın geri dönmesi ölümlülüğün karşılığıdır ve tomurcuklanma kurumuşluğun. Bizzat dünyanın hali böyledir. Baharın yumuşaklığı saba rüzgarı aracılığıyla gül fidanlarını filizlendirir ve servi boylunun adaletiyle filizler olgunlaşır. Bunu yeni elbise **[69a]** örter ve onu yakut gerdanlık bağlar. Bazen çöl otağını çöle serer bazen de renkli sofrasını bahçeye kurar. Sonbahar ordusu o nimet türleri gibi hazır olsun ve o saltanat unsurları lezzetlendirsün diye tuzak kurmuştur ve yağmalama tertiplenmiş. Ansızın saldırır ve o kötülük talan eder. O gerdanlıklar yok olur. Bunun için söz ustası Arap filozoflar şöyle demişlerdir:

Sabah geldiğinde aramıza ayrılık kondurdu

Zamanın kedere çevirmediği hangi bir nimet var ki

O zaman bu kulun durumu hatırlattıkları cümledeki gibi olur. Bir bahçe süslenince ansızın karakış ordusu talan eder, gül ve reyhanları kurutur. Onun inançları ve kötülüğü yağmalar. Zira **Mu'izzî** şöyle diyor:

Sarayda sevgilinin oturacağı tahtı boş görürüm
Uzun boylu servi yüzünden çimenliği boş görürüm

Odadan Sadi, çadırdan Selma gidince
Ve mahalleden Leyla gidince canım vücuttan çıkmış gibidir

Her gün güneş yerine dünyanın güzelliğini düşündüm, güneşin bazen doğuşunu bazen de batışını. Hal böyle olunca onun doğuşu sevindirmeli, batıp yok olması hatırlatmalıdır. Bu anlamda [69b] şu beyit hatırlanır ve düşünülür. Zira **Hâce Senâî** şöyle diyor:

Biraz bizimle hoş vakit geçir düşmanın korkusu basmadan önce
Senin “iyi geceler” sözün bizim günümüzün tadını kaçırmadan önce

Gece hoşnut olabildiğin için yüzünü hem gündüz kıskanır hem de güneş hasetlenir. Onun yüzünü güneşin tanrısı sanırsın. Zira şair şöyle diyor:

Yanağın olmadan elim boş, neşem yok
Yanağının olmadığı boş gün benden uzak

Ne zaman bana “iyi geceler” diyeceksin
Senin yanağın olmadan kölenin gecesi nasıl iyi olur?

Netice olarak kölenin durumu o efendinin girip çıkması şeklindedir. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Kapımdan içeriye girince seviniyorum
Ama eğer geri döneceğim diye haber verirsen
Göğsümdeki can sana seslenir
Yavaş git çünkü sen gidiyorsun ve ben peşindeyim

Otuz Birinci Risâle, Kavuşma Hali ve Ondan Zevk Almayı Hatırlama Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Asırlarca zamanın benzersizliği onun yüzü gibi uğurlu olsun. Yüceliği [70a] ebedi ve makamı da güneş katında olsun. Onun buyruğu gönüllerde Cemşid'in buyruğu gibi olsun. Onun kötü düşüncesi kendi zamanından ümitsiz olsun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, her gecenin bir gündüzü olduğunu, her sıkıntı ardından bir ferahlık ve her üzüntü üzerine bir mutluluk olduğunu bilmek gerekir. Zira Allah Teâlâ şöyle der : “Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”⁴⁶⁸ Şu beyitler de bu manaya uygundur ve **Pindârî (Pindâr Râzî)** bu minvalde söylemiştir. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Mutlu ol çünkü durumlar değişecek
Bu alçak dünya yerle bir olacak
İyi ve kötü zamana sabret
Var olan her tür birbirine karışacak

Bu kalpsiz aşık, yaralı çaresiz, dertli zavallı uzun bir süre ayrılık cehennemine maruz kaldı ve ayrılık işkencesine tahammül etti. Allah Teâlâ merhamet etti ve kula kavuşma cennetinden hisse verdi. Dostluk Kevseri ve Tesniminden ikram etti. Hem Tuba gölgesine erişti hem de Sidretü'l-Münteha' ya ulaştı. Bütün bu yazılanlar ve cümleler cennetin onun görünüşüyle değersiz, Kevser, Tesnim, Tuba ve Sidre'nin O'nun görüntüsüne oranla kötü görüldüğü güzelliğendir. [70b] Allah Teâlâ o güzelliği olgunluk özelliğiyle bezemiştir. Olgunluk gözü onun yapısından kullanılır. Onun yardımı ve fazlıyla o vakit o saltanat gerçekleşmişti ve o mutluluğa izin vermişti. Bazen şu beyit hatırlanır ve gönlün gizli günahının kazancı ortaya çıkar, şaşırtır. Zira şöyle demişlerdir:

Sen gibi biri yanımda olduğu için Allah'a şükür
Sen gibi birini zamanda seçtiğim için Allah'a şükür
Sen gibi biridir dertleştığım ve üzüntülerimi çeken
Sen gibi bir sevgilim olduğunun gururunu nasıl taşıyacağım

⁴⁶⁸ Talâk Sûresi, 7. Âyet.

Bazen Şu melodi hal diliyle söylenmiştir, zira **Mu'izzî** Şöyle diyor:

Bugün sevgilim bana misafirdir
 Bana can ve gnl bağışlamak kolaydır
 Gönlün çok değeri yok söz candadır
 Can saçarım çünkü can dağıtma günüdür

Eğer daha önce ayrılıktan Şikayet ettiysem de bugün kavuşmaya Őkretme zamanıdır. Çünkü Şükreden kişi nimet artıŐını hak eder. Allah Teâlâ'nın sözünde Şöyle buyrulur: "Eğer Őkrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracadığım."⁴⁶⁹ O duruma Őkredecek gç ve kuvvetim olmadığı için isyan ederim. Şu [71a] beyitle özetledim. Zira yine **Mu'izzî** Şöyle diyor, beyt:

Eğer bir Şekilde yatağa düŐersem
 Sonunda senin zntnden Şikayet ederim
 Şimdi seni koynumda gördüğümde
 Şükür secdesinden başımı kaldırmam

Çünkü müsait olmayan zaman müsait oldu, uygun olmayan talih uygunlaŐtı ve uyumsuz sevgili uyum gösterdi. Şu beyit sohbetimiz oldu. Zira **Ėatrân** bir kasîdenin matlaında Şöyle diyor:

Hem uygun sevgilim hem de uygun zamanım var
 Talih benimle uyumlu sevgili benimle uyumlu

O saltanatı elde edecek azme sahip olması umulur. Bu peş peşe mutluluktur. Dostun güzelliğine asla doyamaz ve sevgiliye kavuşmayı hiçbir zaman azık edemez. Bundan dolayı Şöyle derler, mısra:

Aya bakarak azık yapılamaz⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ İbrahim Sresi, 7. Âyet.

⁴⁷⁰ Bu mısra 139b'de tekrar edilmiştir.

Otuz İkinci Risâle, Birbirinde Yok Olmaktan Korkma Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

[71b]

Meclisler ve mahfiller her zaman o meclislerin ve mahfillerin reisinin güzelliği ve olgunluğuyla süslensin. Gökyüzünün dolunayı onun göğsünün kölesi olsun ve dünyanın baş köşesi onun kaderinin hizmetçisi. Talihi gökyüzü gibi ve siması güneş gibi parlansın. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, o efendinin meclislerinin son derece şanslı olduğunu ve o büyüğe alışmanın sonsuz bir nimet olduğunu bilmek gerekir. Ancak güvenilir bir saltanat değildir. Maalesef zamana güven yoktur çünkü her saltanat için bir sıkıntı pusudadır ve her nimet için peşi sıra yokluk. Sert sonbahar rüzgarı baharın yeşil bahçesinin peşindedir ve gençliğin tatlı zamanı ihtiyarlık felaketinin imkansız etkisi ve suçu içindir. Zira **Hâce Senâî** şöyle diyor, nazm:

Bu neşe makamını zahmetsiz göreceksin
Temiz ve kirlinin makamı iyi ve kötü yerdir

İki renkli dünyadan bir renkliliği bekleme
Zira onun ahırında incinin yanında siyah kehribar da var

İnsanoğlunu sevincin tahtında gördün
Üzerinden iki gün geçmeden binlerce üzüntü çekmedi mi?

Aynı zamanda günün sabahı soluk alır gibi
Mürid, zamanın akşam namazına ulaştığını söyler

Yine karanlık gecede gibi korkacaksın
Horoz “ne zaman sabah olacak” der

[72a]

O halde durum şu şekildedir; mutlu geçen her günü onun saltanatı bilmeli ve sevinçle alınan her nefesi onun ganimeti saymalıdır. Güneşin ve ayın cisimlerin en

aydınlığı ve maddelerin en iyisi olduklarını bilmek gerekir. Korkulan da güneş ve ay tutulmasıdır ve felaket de yok olma ve mahvolma. O halde dayanıklılık ölçüsünde ve güç yettiği kadar çalışılması daha iyidir. Böylece zaman mutluluk içinde geçer ve günler saadette zirve olur. Çünkü zamanın izin vermesi ve karşı çıkması ile feleğin adalet ve adaletsizliği arası bir göz açıp kapamadır. Zira “yazla kışın arası bir rüzgardır.” derler. Şu melodi bu anlamda söylenmiştir, rubâî:

Her ne kadar senden bana mutluluklar çok olsa da
Benim için özgürlükler hep talihtendir

Korkuyorum ve emin değilim ey can ve dünya
Zira feleğin kafasında adaletsizlikler vardır

Aşğın, sevgilinin güzel yüzünden başka hiç nimeti olmaz. Bu kul için onun mutluluğuyla bu nimetin efendisi kazançtır. Ancak hep yok olmaktan korkar. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Sana kavuşunca dünya benimki oluyor
Gönlümde hep mutluluk rüzgarı esiyor

Seninle olmam gerektiğini nasıl anlatayım
Eğer sende yok olma korkusu yoksa da bende var

[72b]

Aşıkların burunlarında hiç bir rüzgar sevgililerin kavuşma rüzgarından daha güzel kokmaz. Kalpsizlerin ağzına hiçbir şarap sevgililerin buluşma şarabından daha tatlı gelmez. Fakat ne o gül dikensiz olur ne de o şarap baş ağrısız. Zira her ikisi birbirine bağlıdır. Zira ‘**Alâî** şöyle diyor:

Kavuşma içkisi içtim başımı ağrıtmasa
Gönlümü ve gözümü kanatmasa

Ömrümde bir kere sevinip neşelendim
Hoşuma gitti eğer felek hesaptan çıkarmazsa

Bu kul o güzelliği görene kadar bu beyti tekrarlar. Zira böyle demişlerdir. Sonuç olarak eğer o tarafın aşk binası dayanıklı ve sadakatlilik temeli sağlam olursa hatırlatılan bu felaketlerden ümitler vardır, emin olunabilir ve açıklanan bu yeni durumdan kurtulunulabilir. Zira sevginin yörüngesi rıza ve doğruluk üzerinedir. Her iki mana da doğrudur. Ne hiçbir niyetlenen niyetini uzaklaştırabilir ne de hiçbir kıskanç kıskanmaktan kaçınabilir. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Eğer felek bana kin güderse
Senin şefkatle onun zehri bana işlemez

[73a]

Eğer bir dünya düşmanım olursa
Senin aşkına güvenmek gerek

Otuz Üçüncü Risâle, Kavuşmadan Sonra Ayrılık Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Gün ve zaman uğurlu ve mübarek olsun. Hem geceyi gündüz hem de gündüzü gece yapabilen efendi bazen âşıkların gündüzünü ayrılık derdinden geceye çevirir bazen de sevgililerin gecesini kendisine kavuşma zevkleriyle gündüze. Allah Teâlâ onun gündüzünü Kadir Gecesi gibi uğurlu ve gecesini bayram günü gibi mübarek yapsın. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, dostların ayrılık ve kavuşmasının cennet ve cehennem gibi olduğunu bilmek gerek. Zira biri nimet ve lezzet türleridir diğeri sıkıntı ve zorluk çeşitleri. Allah Teâlâ öyle hükmetmiş ve öyle takdir etmiştir ki, başlangıçta cehennem azabı çeken kullar o zaman cennet mükafatına erişirler. Bizim durumumuz kavuşma cennetinden ayrılık cehennemine gelmeye ve rahatlık ve nimetten sonra eziyet ve sıkıntıya düşmeye uygun olmaz. Zira **Mu'izzî** şöyle diyor:

[73b]

Dün sana kavuşmak beni sevindirdi
Bugün senden ayrı kalmak üzüntüye boğdu

Dün cennet pınarına ümit bağladım
Bugün cennetin ardından cehennemi gördüm

Bundan önce bu kulun durumunu anlayan herkes kıskanıyordu ve onun izin vermediği hiçbir mutluluk ve onun rızasına bağlı olmayan hiçbir saltanat yoktur diyordu. Hem felek onun arzusuyla dönüyor hem de zaman onun rızasını arıyordu. Çünkü ne bir saat sevgiliden yoksundur ne de bir an görüşten uzak. Şimdi bu sözleri söyleyen ve kıskanan topluluk benim durumuma ağlıyor ve talihime acıyor. Zira şair şöyle diyor:

Sana kavuştuğumu görüp düşünen herkes,
'Neden o gönül muradına ermedi' dedi

Sensiz yaşamam gereken bu günde
Senin üzüntünden beni kıskanan herkes ağladı

O efendinin hizmetinde kavuşma şarabı içtiğim ve zamanın üzüntüsünü unutup bazen misk tutamını havaya savurduğum bazen de şükür testisini parçaladığım, hem ayı öptüğüm hem de serviye tutduğum gece ay yüzünden [74a] lale ve gül toplar ve selvi dalında zambak ve nesrin görürdüm. Şimdi o saltanatlar geçti gitti ve o nimetler yok oldu. Misk tutamını havaya savuran el şimdi hasret toprağını baş tacı yapar ve servi ve ayı seyreden göz şimdi sararmış yüze kanlı gözyaşı döker. Bütün uzuvların ve bedeninin hali bunun gibidir veya bundan daha beter. Zira şair şöyle diyor [Senâî]:

Daima Seni kucaklayan bu el
Beni senin yanına sarhoş getiren ayak

O elden başka ayağa zincirim yok
O ayaktan başka bildiğim tutsak yok

Bu anlamda başka bir rubâî:

Ayak hep senin çadırına koşar
El hep senin uzun saçını okşar

Başıma ne geldiyse o ayaktan geldi
Vücutuma ne geldiyse o elden geldi

Yine bu anlamda şöyle denmiştir :

Hep o siyah saçlara dokunan elleri
Üzüntüden zaman zaman yüzüme sürerim

O ay gibi yüze koyduğum yüzü
Her gün yüzlerce kez toprağa da koyuyorum

Gecelerim aynı böyledir. Daha önce hatırlatılmıştır. Şimdi dünyada [74b] hiçbir düşman için bile istemediğim duruma kapılmışım. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Senin yüzünün aydınlattığı geceler mutlu olurum
Senin yanağın ve saçından adalet bulduğum ey Sevgili

Şimdi senin ayrılığının derdinden ey güneş tabiatlı
Bu benim günümdür bugün kimsenin olmasın

Her ne kadar kaygılanıp iyice düşünsem de ne o mutluluğu kıyaslayabilirim ne de bu üzüntüyü bir kenarda ve onun arasında hasretle bekleyebilirim. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Eğer dün gece gönlüm mutlu olduysa ey içecek pınarım
Bu gece ayrılığının derdinden coştı

Hiç kıyaslamayacağımız bir şey varsa
Ya dün gecenin rahatlığı veya bu gecenin sıkıntısıdır

Hasret nasıl olur? Bilgi vermeyle açığa çıkan görüş, kontrol ve yüz yüze konuşma hayale ve gaipliğe bedel olur. Hile sonucu hilal görünmeyince nurlu dolunay gibi görünen güzelliği aramak gerek. Rubâî:

Dün gece sana kavuştuğum için binlerce naz ve gururla
Mutluluk kapısını gönlümün üzerine açtım
Bugün ey meclisin mumu senin yüzünün hayalini
Toprakta gönül kanı ile yeniden aramaktayım

Hep yakından gördüğüm o güzel yüzü şimdi ara sıra uykuda görmeye kanaat ettim. Yüz yüze konuşmanın görülmesiyle ona seslendim, onunla yetindim [75a] çünkü onun mesajını işitirim. Zira dil için şöyle derler, şair:

Benim dostum ve yakınım olduktan sonra
Artık rüyalarda görmeye razıyım
Falancanın siyah saçı ve ince belinin
Sığmadığı o günlerden sonra
Şimdi öyle oldu ki rüyadan başka yerde görmüyorum
Filancanın güzel yüzlü gönül alıcı yüzünü

Bazen aşk kazanır, böylece o kavuşmayı rüyada gördüğümü zannedirim veya o durumdan haber aldığımı. O saltanata layık olan kimse bu sıkıntıya düşmez. O geleceğin sahibini zenginleştirirler. Bu kendi talihliğimiz değildir. Bu ana şu beyit uygun düşer. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

O gönül aydınlatan yârin kavuşma günleri neydi?
O galip devletin huzuru neydi?
Binlerce kereden daha çok dert ve hasretle
Her gece “O gün ne gündü Ya Rab!” derim

Bu durumda onu gecenin korkutmadığı bir gün olur ve zaman gündüzün ümitlendirmedığı bir gecedir. Gece ve gündüzün dönüşünden pek çok gece gündüze dönmüştür ve sayısız aydınlık gündüzler de kararmış.

[75b]

Gönlümün seninle şenlendiği gece
 Sana kavuşmada gündüzüm gece gibi oluyordu
 Şimdi gündüzüm hasretinden gece gibidir
 Oysa kötülüğün böylesine şaşırıyordum

Durum böyle olunca benim işim sürekli feryat etmek ve **Enveri**'nin 'Allah ona rahmet etsin' dediği gibi söylemektir:

Sevgili bana yar olduğu zamanlar nerede
 Ben bu kaderden uzaktım ve o benim yanımdaydı
 Bugün kendi işimden hiç ümidim yok
 Dün gece Tanrının rahmetiyle işim ümitlendi
 Gönlün istediği kavuşmayı sürekli say
 Bu sayısız ayrılık sayılabilirse

Eğer kavuşma saltanatı sırasında ayrılık sıkıntısını anıyorsam sanma ki yaşıyordum. Şimdi o saltanattan bu sıkıntıya eriştiğime, o mutluluktan bu talihsizliğe kapıldığıma ve halen yaşadığıma şaşıyorum. Zira '**Am'ağ**' 'Allah ona rahmet etsin' şöyle diyor:

Eğer senden ayrı bir nefesim olsa kaygılanıyordum
 Can ve gönlümü korku ve tehlikeyle yaraladım
 Şimdi benden uzaksın ve ben sensiz yaşamaktayım
 İnsanın zamanın getirdikleri karşısında işi ne zor

Bu canlılık binlerce kez ölmekten daha kötüdür ve o ölüme tercih edilen canlılık ölümden beter olur. [76a] Bu ölüm ayrılığında o efendinin ayağının tozuna canlılığı tercih ederim çünkü o bütünsel bir iştir ve bu her an yeni bir ölümdür. Durum böyle olunca gece gündüz hep acizlik dile getirir. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Ayrılıktan dolayı başını ellerinin arasına al ey gönül
Yanağıma gözyaşından mücevher dök ey göz

Ey can, vücudumdan çık ve sevgili bul
Ey ömür beklemek nedir, muradına er

Bazen dostlar ikna eder, arkadaşlar cesaretlendirirler ve şöyle derler : “ Eğer o güzellikten uzak kalır ve o kavuşmadan mahrum olursan gönlünü hoş tut. Zira o gülün dikenleri olur ve o içkinin mahmurlukları. Düşmanların kınamasını işitir ve hasımların eziyetini çekersin. Şimdi eğer kavuşma sevincinden ayrı kalmışsan şükret. Çünkü düşmanların eziyetinden de sağlık ipini daha çok severim. ” Zira yine imam, fazıl, kamil, şairlerin incisi **İbn-i Talha** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor:

[76b]

Sevgilinin sohbeti gül değil dersin
Eğer düşmanların dikenini görmezsen
Bu ayrılık yüzünden emin olarak can vereceğim
Bana hastalık korkusuyla dolu kavuşmayı getir

Eğer talih hiçbir acizi bağışlamaz ve felek hiçbir çaresize acımazsa acizlik ve çaresizlik gayesinden dünyada aciz kalır, uygun olmayan zamandan ricada bulunur ve kendi duamı sunarım. Zira **İbn-i Talha [Enverî]** şöyle diyor:

Dün gecemiz içki, hoş eğlence ve sevgilinin yüzü
Bugün ayrılık üzüntüsü ve mahmurluk eziyeti
Ey dönen günler senin için her ikisi birdir
Bugün canı başa koydum dünü geri getir

Netice olarak ne hiçbir şeye alışabilirim ne de hiçbir kimseyle dertleşebilirim. Kaygılandığım zamanlara, hatırladığım hallere ve gönlü onunla sakinleştirmeme rıza göster. **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Seninle nefes aldığım gönül arzusu gitti
Sana gelen dert bundan sonra gelmez dersin

Şimdi bizim herkesle eğlencemiz vardır
Öyle ki o eğlenceye artık yeter derim

Söz uzadı. Ne bu hasretin sınırı vardır ne de bu sıkıntının bir sonu. Şu dizelerle bitirelim:

[77a]

Senden gelen dert bana ilaç olur
Dünyanın zorluğu gönlüme kolay olur
Sana kavuşmak tenimde can yerine geçer
Ölüm onun canlılık ümidi olur

Bu anlamdaki diğer rubâî:

Ne yazık kavuşmamız sona erdi
Bana bütün dünya ceza oldu
Kavuştuğum zaman uykudaymışım
Şimdi uyandım ve ayrılık geldi

Otuz Dördüncü Risâle, Ayrılıktan Sonra Kavuşma Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

O canın ve yaşantının diriliği ve ne onsuz yaşamın sindirildiği ne de onsuz mutluluğun hazır olduğu mutluluk yücelik devleti ve takva nimetinde binlerce yıl sürsün. Onun saltanatının kalıcılığı ebedi olsun ve nimetinin fazlalığı sonsuz. Doğrusu saltanat onun cömertliğidir ve nimet onun ihsanı. Emmâ ba'd, işlerin Allah'ın vaadine bağlı olduğunu ve Allah Teâlâ'nın hiç kimseyi kaybetmediğini ve de kaybetmeyeceğini bilmek gerek. Ancak ilahi geleneğe ilk acı ilaç tadılmayınca

fayda ve şifa meydana gelmez ve ele [77b] sert diken batmayınca zarif gül ele gelmez. Eziyetsiz bulunan ve sıkıntısız kazanılan her şey basit ve değersiz olur. Bu anlam için örneklendirme çoktur. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Esenlik veren iş sabır gerektirir
Can sıkma çünkü daha geç çözülür

Yakut ondan dolayı değer saçar
Taştan zamanla meydana gelir⁴⁷¹

O halde aynı şekilde sevgiliye kavuşmanın tadı dünya lezzetlerinden daha fazladır. Değeri bilinmesi ve uzaklığı anlaşılması için ayrılık öncedir. Eğer güneş sürekli yeryüzünün üzerinde olursa ve yeryüzünün gölgesi onu örtmezse ne bitkilerin ondan memnuniyeti olur ne de hayvanların ondan çıkarı. Eğer ay her iki ayda bir iki gün ay sonunda gizlenmezse ne onun yüzüne kimse güler ne de kimse onu parmakla gösterir. Dolayısıyla bize bu ayrılık onun yüzünden görünür. Kavuşmanın değerini bilelim ve buna şükredelim diye dikenden güle ulaşır ve çölden Kabe'ye geliriz. Hem felek uygun hem de sevgili müsait. Zira şöyle denir:

Düşmanımızın arzusuna hizmet ettin
Muradımıza göre bir rüzgar esti

[78a]

Bugün muradımızla o rüzgar esti
Düşmanlarımızın gözünü yaraladı

At gibi arzu sevinç meydanına dört nala girmiş ve saltanat sözü âşıklar topluluğundan kaçmıştır. Zaman insan meclisini düzeltmemizin, dostluk sakisinin elinden aşk şarabı içmemizin ve sadakat çalgıcılarını huzura getirmemizin zamanıdır. Şu beyitler ve dizeleri onlardan temenni ediyoruz. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Ayrılık üzüntüsünün elinden kurtuldum sonunda
Oyun ve hayalden kurtuldum sonunda

⁴⁷¹ [Evhadüddîn Kirmânî]

Ayrılık zincirini kırdık sonunda
Artık tek parça birlikte oturduk sonunda

Gündüz mümkün olan bu durum rüyada görmeye yaraşmaz. Zira **‘İyâzî** şöyle diyor:

Kavuşman arttı ayrılığın eksildi
Bu kölenin eğri işleri seni görmekle düzeldi

Aşığın gönlünde ortaya çıkan senin sevgini
Âşık gece duasıyla isteyemezdi

Şu beyit de bu yöndedir. Zira “*Vîs ü Râmîn*” hikayesinde **Fahrî** şöyle diyor, nazm:

Böyle olacaksa aşk olmasın
Çünkü âşık talihinden gençlik bulur

Böyle bir hal ve böyle eğlence ne güzel olur
Zaten böyle şans âşık adama gelir

Yine şu bir beyit de bu düzen ve tertiptedir. Zira **Temîmî** şöyle diyor:

[78b]

Benim yanık gönlüme bir dua etmiştir
Zalim felekle bir hata etmiştir.

Kulun şükrederek kulluk sergilemesi için bu nimete bağlanmış olması umulur. Sevgilinin gözü cennetle karşılaştırıldığında itaatkarlık artar ve mutluluk, üzerine sonsuzluk alameti işlenen cennettir. Ne onun nimetleri kesintiye uğrayacaktır ne de onun lezzetleri eskiyecektir. Zira Kur’an-ı Kerim şöyle haber veriyor : “Onlar için tükenmez nimetler (müjdelər). Onlar orada ebedi kalacaklardır.”⁴⁷²

⁴⁷² Tevbe Sûresi, 21,22. Âyetler.

Otuz Beşinci Risâle, Aşığın Mâşuğa Nazlanması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

O dizilmiş inci, ilahi korumanın sedefinde her zaman hüznü olsun ve o değerli mücevher ilahi gözetimin himayesinde korunsun. Günü uğurlu ve zamanı kutlu olsun. Saltanatı yükselsin. Talih kuşu onun benzersiz güzelliğine tutulsun ve gökyüzünün mutluluğu onun nurlu katına yakın olsun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, her şeyin bir sınırı ve ölçüsü olduğunu bilmek gerekir. Sınırı [79a] ve ölçüyü aşan bozulmayla neticelenir ve hilekar grubundan olur. Cihanın ve insanoglunun yaşam sebebi güneştir. Onun yüksekliğinin sınırı aştığı yerde yıkımdan başka bir şey olmaz ve onun alçalmasının ölçüyü aştığı yerde mahvoluştan başkası elde edilmez. Sıcaklık ve soğukluk hali onun yükseklik ve alçaklığının sonuçlarındandır. Güneşin, ölçülülük sınırlarına sahip bir yapısı olduğundan ağaçlar yeşil ve sulu olurlar. Ölçülülükten uzaklaşınca yeşillik ve tazelik kuruluk, sararma ve solgunluğa dönüşür. Dolayısıyla sevgililerin güzelliği âşıkların güneşidir. Ölçülülük sınırından dışarı adım atmamalı, işaret ve istek çizgisinden baş kaldırmamalıdır. Böylece dostluk binası ve sevginin temeli yıkılmaz. Sadakatlilik bahçesinin reyhanları yeşil ve taze kalır ve emellerin ağacı sararıp solmaz. Sevgiliye put denir aşığa da putperest. Bu anlam putperestin puta hizmet etmesi gibi âşık sevgiliye hizmet ettiği içindir. Fakat o putlara o yücelik ve büyüklüğü de putperestler koymuştur. Zira İslam halkının tabiatında olduğu gibi tanrıya taparlar. Onlar önceden putlara secde edip [79b] yer öperler. Onların huzurundan ayrı kalınca dünyanın en değersiz varlıkları ve cisimleri olurlar. Onun önünde binlerce kez secde ettikleri yüzü ayak altına sürerler. Hal diliyle onunla konuşurlar ve şöyle hitap ederler, Allah Teâlâ'nın sözü: "Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!"⁴⁷³ Yani bu hakirlik onun emriyledir çünkü çok yücelik ve ululuk görmüşsün ve ondan haberin olmamış, bu zilleti çek zira sana sayısız hürmet ve saygı göstermişler ve sen ondan habersiz kalmışsındır. Kendi değerini bilmemişsin, ne sen kendi sınırını bilmişsin ne de putperest senin değersizliğini. Güçlenmişsin, kuşkusuz onun huzurunda bir şey

⁴⁷³ Duhan Süresi, 49. Âyet.

gösteriyordun ama ondan ayrı kalınca senin aşağılama ve adiliğin ortaya çıktı. Akıl sahipleri bu anlam için şu beyti söylemişler:

Putperestin kucağında tek duran put
Onun mescidinin eşiğinde tekme yemeli

Bu sözlerden maksat söylenmiş benzetme örneklerle açıklığa kavuşturulmuştur. Böylece o efendi o taraftan uzatılan eziyet kadehini, sadakat güneşinin bu taraftan duvarın üstüne çıktığını ve çabucak kaybolacağını anlar. Eğer bizden bir bıkkınlık ortaya çıkmış veya bir uğursuzluk meydana gelmişse duyurmalı ve izah [80a] etmelidir. Böylece ısrarı önleriz ve bu baş ağrıta ve sıkıntıya düşürmeden önce açıklarız, nazm:

Ya biz nimetlerimizi bırakmalıyız
Ya da O sözüne sadık kalmalı

Senin gözün bizi görmeye doydusa
Şimdi gidiyorum niye eziyet etmeli

Dostluk ve sevginin şartları dostların kıymetinin bilinmesi ve sevenlerin yerinin tanınmasıdır. Eğer ara sıra eziyet etmişlerse o söz veya hareket için özür dilerler ve bir mazeret gösterirler. Çünkü asıl eziyet olan özürsüzlük ve asıl kızılan nezaketsizliktir. Korkulan sevginin düşmanlığa dönüşmesi ve merhametin nefretle karşılaşmasıdır. “Düşman gibi dost bin düşmandan daha kötü olur.” demişler. Fakat her ne kadar bu sözler nifaksız ve ikiyüzlü söyleniyorsa da onun herhangi bir etkisinin olmayacağını bilirim. Sürekli soğuk demire vururum zira gönlün kötü sözleşmeye bağlanması pişmanlıktan başka bir şey getirmez. Eziyet çeken sevgiliden sadakat istemek özlem ve pişmanlıktan başka bir şey kazandırmaz. Çünkü çorak arazide asla şahane bir gül yetişmez ve kara topraktan eşsiz inci çıkmaz. Sonu ümitsizlik olmaması için gül, bahçeden istenmelidir, inci de denizden.

[80b]

Diyelim ki sana kavuşmak benim için göz ve baştır
Ya da sana kavuşmak benim başımdaki göz için görmedir

Senin benim yanıma dönmen güzeldir
Geçip giden ömürden daha aziz değilsin

O halde doğrusu bu işin başında vazgeçmemiz ve bu sevgiyi bırakmamızdır. Böylece bu üzüntüden kurtulur ve bu musibetten korunuruz. Zaten “At ve rahatla” demişler. Zira şair şöyle diyor:

İşimiz bu kabileden düzelmeyeceğinden
Bu oturuştan bir kaç kere ayağa kalkmalı

Lamba ışığından ve sudan bir şey gelmez
Işık güneşten ve su buluttan istenmeli

Senin esaretinde olmayan birinin esaretinde olmak büyük cahilliktir. Zira şöyle derler:

Ey gönül, sen öyle bir gönülsün ki senin gibisi yok
Lakin dost gönlü seninle kavuşacak bir cesarete değil

Sana nasihatten başka bir şey olmayan bu sözü benden dinle
Kimsenin esaretinde olma, çünkü senin esaretinde değil

Senâî 'nin kasîdesinde söylediği şu iki beyit de bu tarzdadır, nazm:

Sana gönül veren kişi kendi kendine güler
Çünkü senin gibi anlamsızı senin dışında kimse sevmez

Eğer sen candan başka bir şey olmasaydın senden gönül alırdım
Çünkü bir gözün hep ağlar diğer gözün hep güler

Eğer sevgiye baş koyduysan ayağın dostluk yolundan çıkmamalı. Böylece bizi **[81a]** bu terslemelere cesaret gösteremez ve bu sitemlere dil uzatmak gerekli değildir. Zira **Emîr Mu'izzî** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle demiştir, nazm:

Eğer bizim iyi geçinen arkadaşımız olsaydın
Eziyetimize eziyet katmazdın

Eğer sana olan sevgimi kaybetmeseydin
Boş yere bana dert göstermezdin

Gönlün eğer başka yerde olmasaydı
Her ne emretsen canla başla yapardım

Sen benim olmadığın için senin değilim
Benim olsaydın senin olurum

Artık şu dize de bu süreçte yerindedir, zira şöyle derler:

Eğer sen gittiysen bana senin gibisi az değil
Bu sevgiye bağlanmazdım ey sevgili

Ben de üzülmemek için bir güzel bulurum
Yüksek ses olmazsa alçak sesle çıkarım

Bu sözlerin mutlaka boşuna olduğunu her ne kadar bilsem de uzattım. Onun durumunun kurt ve hayvan sürüsünün nasihat durumu gibi olacağını anlarım. O halde şu beyitlerle bitiriyoruz ve özetin kısa tutulmasını gerekli görüyoruz, zira şöyle denir [**Senâî**]:

Maalesef senin sadakatin kaybolmuş bu da geçer
Senin eziyetin çoğalmış bu da geçer

Bundan önce senin düşüncen benim hakkımda iyiydi
Eğer düşüncen kötü olduysa bu da geçer

[81b]

Sana layık olduğum zaman geçti
Şimdi sana layık değilim bu da geçer

Eğer bana doydusay geçmememi iste
Sarayının kapısının etrafından bu da geçer

Otuz Altıncı Risâle, Âşîğın Azarlanmaya Cevabı ve Mâşuk Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

O iyilik ve güzellik kaynağının güzelliği rütbe ve derece bakımından her zaman geniş ve artan izzeti çok bol ve saltanatı sonsuz olsun. Yücelik sebepleri ve saltanatı daima tanınmış, gönlü eziyet ve zorluk çeşitlerinden uzak olsun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, aşıklık ve sevda fidanı gönle yerleştiğinde her olay için yerinden taşınmadığını ve aşk ve sevgi esasları göğüste sağlamlaştığında her hadise için yıpranmadığını bilmek gerek. Her ne kadar o terslemeler emredilmişse de gönlün ve sevgi yaşamının köşesinden bir kısım yaralanmış ve kederlenmiştir. Gönlün saflığı biraz değişmiştir. Fakat [82a] terslemenin aşkın sırrından başka bir şey olmadığını biliyordum. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Hiçbir aşk haykırıssız olmaz
Azarlanmamış hiçbir âşık olmadığı gibi
Kavuşma ve ayrılıkta dostların azarı
Kalsın sevgi gösterene kadar onlar

Her bir sözün hem gönlü canlanlılığını artırdığını hem de canın tazeliğini gösterdiğini bil. Zira dostlardan gelen her şey iyidir. Zira **Hâce Senâî** şöyle diyor, nazm:

Eğer canım ateşten olsa canın gülden halısı olur
Senden gelen her şey iyidir ister sağlık ister dert

Bu anlamla şu anlam arasında birlik vardır ve bu amaçlarla ilgilidir. Zira **Hasan (Seyyid Hasan Gaznevî)** şöyle diyor:

Her ne kadar sözlerin bana eziyet gösterse de
Sonunda bulandıran senin ağzın değil

Bütün bu kaygı kulun kötü huylulukla suçlanmasındandır. Gönülde o kaygının ve fırsatın olmadığını bilsem de gönle geçit verir. Zira bu sözler hem ümide kapalı olur hem de sıkıntı kapıları açık. Hep söylerim, kötü huyluluğa nispet edebileceği gibi kişinin bütün ömrü sadakatlilikte öne çıkmış olur. Senin için hiçbir darbe suçsuzun suçla itham edilmesinden ve takva sahibinin cinayetle suçlanmasından daha sert değildir. Durum bu anlamda **[82b]** şöyle söylendiği gibidir:

Belki bir sözle işimi kolaylaştırıyordun
Bu sözün bana sert geldi önemsemem

Bu yüzden gönlümde sevgin var
Candan vazgeçerim senden vazgeçmem

Allah Allah Aman kula bu kötü huyluluk kırbacıyla vurmasın ve bu sadakatsizlik ateşiyle işkence etmesin çünkü ne gönlün bu sözlere sabrı olur ne de canın bu azarlamaya dayanma gücü. Taşıma gücünü aşan her eziyet acı verici olur. Nazm:

Azarlaman ölçüyü aştı
Benim bu azarlamaya dayanacak gücüm var

Bu ruhani bülbülün cismani kafese yuva yapma azminde olduğu zaman anladığını o da bilir ben de bilirim. Onun nidalarının anlatmak istediği o efendinin dua ve övgüsü olacak, böylece bu nefsanî konuşmacı hayvani kürsüye yerleşecek ve O'nun sözlerindeki soru işareti ve onun istek ve rızası büyüyecek. Bu süslü ifadeden ve sanatlı üsluptan maksat taşkınlık ve abartıdır. İnancın temizliği ve sevginin samimiyetinde sonuç budur. Zira şöyle denir [**Ahmed Gazzâlî**]:

Su ve gül beni resmedince
Senin aşkın ve namusun benim canımın mücevheri olur

[83a]

Kader ve kazayı şarap gibi kaleme aldıklarında
Senin aşkını benim ömrümle eşit yaptılar

Bu mertebeye ulaşmış olan bir aşkın yok olmasından söz edilemez ve bu seviyeye erişmiş olan bir sevginin geçiciliğinden kaygılanılamaz. Çünkü yeni dikilmiş ağacın kötü durumlar ve afetlerden korkma tehlikesi vardır ama zaman geçtikçe onun kökü ve dalı güçlenir. Ne kötü durumların ona kastı olur ne de afetlerin gücü. Bu örnekler bu sözün doğruluğunun delilidir ve bu iddianın gerçekliğinin şahididir. Bütün bu ısrar ve baş ağrıtmadan amaç bir şüphe varsa ortadan kalkması ve benzerlik yüz göstermişse yok olması içindir. Sonuçta bu kulun gönlünün durumu şu beyitte ifade edildiği şekilde anlaşılır. Zira şöyle denir, beyt:

Senden ayrılığın imkansız olduğunu Allah biliyor
 Senin de benim için üzülmediğini ve üzülmeceğini

Ancak eğer Allah'a sığınırsam benim hep azarlama zannettiğim şey can sıkıntısıdır ve aşıklıkta taşıdığım şey bahanedir. Onun çaresi başka bir tür yapma gereğidir ve onun telafisi başka bir yol açma zarureti. Eğer durum böyle olursa kul çektiği acının karşılığı olarak açıklar ve bedene sıkıntı uzaklaşır. Zira suçlardan dolayı [83b] özür isteyebilir ve nazlanma ve azarlamayı canla satın alabilir. Fakat istenmemenin ilacı meydanda değildir ve can sıkıntısının çaresi görünmez. Zira **‘İmâdî** şöyle diyor:

Benden doygunsun ama neden diye sormam
 Çünkü isteksizliğe bahane çoktur

Ayrılığın azarlama veya naz olsaydı
 Gönlünün hizmetçisi özürlerle kurtulurdu

Lakin sen usandın ey yol gösterici
 Cam kırıldıktan sonra nasıl düzeler diye

Eğer bu ayrılığın nazlanma ayrılığıysa söyle
 Çünkü naz ayrılığının süresi bu kadar sürmez

Otuz Yedinci Risâle, Âşığın Mâşuğu Tehdit Edip Kınaması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Sözünde durmayanların önderi ve sadakatsizlerin lideri dünyadaki benzerleri gibi kötü huyluluğa mensuptur. Sadakatsizlik dünyasının yakınları selam ve duayla nitelenmiş, bundan dolayı şaşkın, sözünde durmamaktan usanmış, sadakatsizlikten bıkmış. Aynı şekilde sadakatten sevginin çoğaldığını, eziyetten de düşmanlığın arttığını okur ve bilir. Aynı şekilde [84a] iyi huyluluk birleşme ve dostluk sebebi olur. Sözünde durmama nefret sebebi ve husumet gerekçesidir. Dostluk ve sadakat her iki taraftan düzenlenmediği için köklerin dayanıklılığı ve devamlılığı ortaya çıkmaz. Çünkü bir tane ipliğin gücü daha iyi olmaz, zayıf olur. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Benim sorumluluğum sürekli arttıkça
Sen bunu reva görmeyi daha da artırıyorsun
Korkarım sadakatsizlikten ve taş kalplilikten
Bu tek kat ipliği koparırısın

Şu tek beyit de aynı bu anlamdadır. Zira **Senâî** şöyle demiştir, nazm:

İplik tek olunca ak saçlı ihtiyar kuvvetiyle kopar
İki tane olduğunda “Zâl-ı Zer”⁴⁷⁴ in de koparmaya gücü yetmez

O halde dostluk bir yönden tercih edilince diğer yönden eksiklik meydana gelir. Sonunda kesinti ve ayrılık olur, pişmanlığı geri getirir ve pişmanlığın faydası yoktur. Durum düşmanın maksadının öğrenildiği şekil olur. Rubâî:

Bu ayrılık ateşinden canı kuru ey kötü yapan
Beni rüzgar gibi her yere savuruyorsun
Su gibi düzenledin ey yol gösterici
Benim toprağında yine gönül kanı ararsın

⁴⁷⁴ “Zâl, kocakarı mânâsına gelmektedir. Firdevsî'nin Şahnâme'sinde hikayesi anlatılan Rüstem'in babası ve Sam'ın oğludur. Ona bu isim saç, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için verilmiştir. İnanışa göre doğduğunda saçları alışılmadık biçimde bembeyaz veya sapsarı olduğundan Zâl-ı Zer adıyla da anılmıştır.” M. Halil Erzen, “Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar...” Turkish Studies, Volume 8/4 Spring 2013, s.848

İyi sevgiliyi elinden kaçıran kişi kötü sevgilinin ayağının altında ezilir ve sözüne sadık arkadaşına [84b] sadakatsizlik yapan kişi sadakatsiz arkadaşla yol arkadaşlığı yapar ve ona tutulur. Sözünde durmamanın dolayı kendi karşılığını bulur. O durumda zaman onunla konuşur. Zira **Firdevsî** şöyle diyor:

Diktiğin ağaç yetişti

Git meyvesini gör

Eğer meyvesi dikense kendin ektin

Eğer ipek olsa kendin eğirdin

Aşk lisesine ayak basan kimse eziyet defterini sonunda pişmanlık levhası okuması gerekmeyecek şekilde okumalıdır. Sözünde durmama kitabını sonunda pişmanlık sayfalarını tekrarlamak zorunda kalmayacağı şekilde okumalıdır. Çünkü eziyetin sonuçları pişmanlık olur ve sözünde durmamanın sonucu pişmanlık. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Ey güzel sevgili ne zamana kadar beni azarlayacaksın

Gönlü sevindirip ve yüzümü güldüreceksin

Dostları incitmenin, sonunda

Pişmanlık meyvesi getireceğini duymadın mı?

Sevgilinin eziyeti sınırı aşınca aşığın gönlünü kin kaplar ve korku dostluğun düşmanlığa dönüşmesi ve cümlenin o durumdan bu duruma gelmesidir. Zira şöyle denir:

Gezip dolaşman uygundur kar sayarım

Senin alıp götürmediğin gönlü yok sayarım

[85a]

O iyilik ve güzellik bugün senindir

Aynı Yahudi'nin elindeki mal gibi sayarım

Bu sözler anlaması için örnekleme ve kinaye yoluyla söylenmiştir. Eğer dostluğa niyeti varsa hem o sözünde durmamadan dolayı tövbe eder hem de o sadakatsizlikten ötürü bağışlanma diler. Eğer dostluğa niyeti yoksa ve muhabbet dairesinin dışına çıkmış ise şu beyitler kendiliğinden dilime gelir. Zira **Fahrî** [**Ferruhî Sistânî**] şöyle diyor:

Sana benim kadar seven gelmezse

Bana da en az senin kadar gelmez

Hep benden uzaklaşma arayışındasın lakin

Eğer sana uygunsa bana da uyar

Neden birine sevgi göstereyim

Çünkü sürekli sevgisizlik gösterir

Onun beni sevmesinden dolayı onu severim

Parlaklık verir ve mutluluk saçar

Sevdiğim gibi aynı zamanda kötü kalpliliğe meylederim

Gönül nereye yönelirse beden oraya yönelir

Eğer bir fikir değişmişse ve gönül başka bir cana asılmışsa bizim için bundan daha büyük gönül kırıklığı ve sersemlik yoktur. Böylece biz de zorluktan kurtuluruz, baş ağrısı ve ısrar gösteririz. Çünkü gerçek olmayan aşkın ve gösteriş olan dostluğun temeli yoktur. Zira şöyle derler:

[85b]

Başkası ile de bağlantın varken

Niye bizimle aşk oyunu oynuyorsun

Oysa başka bir zaman birbirimize geri döneriz

Şimdi bizimle ilgilenmiyorsun

Bu sadakatsizlik gösterilince ve bu sözünde durmama tercih edilince benden daha iyi yardım elde etmen gerekir. Kendini ona yakınlaştırmak için daha sadakatli

bir dostluğu benden elde edersin. Aşağılamadın ünkü “Attan inip eşeğe bindi.” derler. Akıl sahipleri şu dizeyi bu anlamda söylemiş ve yazmışlardır. Zira **Fahrı** şöyle diyor, rubaı:

Fakir gönlümü onun melodisi besler
Böylece ondan sıkıntı ve hastalıktan başka bir şey gelmez

Gönlü benim sadakatimden yalnız bıraktığın için
Bana dost gibi yardım etmen gerekir

Ancak insanların huyu yumuşak ve beyni sağlam tabiatlı olduğu zaman uygun gıdalara istek olur. Huy yumuşak olmayıp ve beyin hasta olunca uygunsuz gıdalara eğilim ortaya çıkar, zararlı yiyeceklere ilgi gösterir. Zira **Fahrı** şöyle diyor:

Eğer yeni bir sevgili bulduysan ne olur
Bundan bana asla bir rahatsızlık gelmez

Pek çok kişi sofrada sirke iti
Oysa onun önüne şeker helvası konuldu

[86a]

Ben gördüğüm için sana iyilik yapmaz
Yazık, senin eziyetlerini çektim

Hurma dikmeyen kişi diken elde eder
Minber yapmayan kişi darağacı yapar⁴⁷⁵

Fakat dikenini hurmadan ayırt edemeyen ve darağacından minberi tanıyamayan kimsenin ona öğüt vermesi boşuna ve nasihat etmesi faydasızdır çünkü onun yanında nasihat, rezillik, öğüt ve musibet birdir. Zira yine **Fahrı** şöyle diyor:

İster toprakta otur ister halı üstünde
Ne görürsen cahillik yüzünden görürsün

⁴⁷⁵ Bu beyit 2b’de tekrar edilmiştir.

Zülmü aynı sadakat gibi layık bulursun
Hevesi akıl gibi gerekli bilirsin

Gevşeklikten talihliliğe bir anlaşma gelmez
Cahillik her renkte ortaya çıkar

Benim sana verdiğim nasihate ne yazık
Çorak araziye tohum saçarım ne yazık

Sonuçta ne bu âşık ölümsüz olacak ne de o güzellik taze kalacak. Ansızın hem bunun yaşlandığını hem de onun yok olduğunu görürsün. Zira şöyle denir:

Sen iyi olduğun gün ey servi boylu
Aşk ve güzelliğin ikisinden de mahrum oluruz
Ben servi gibi boyumu yay gibi yapmışım
Sen lale gibi yüzünü ayva gibi yapmışsın

Dünyanın işi monoton kalmayacak ve dünyanın durumu tekdüze [86b] durmayacak. Ne yüz ve güzelliğe güvenilir ne de saygınlık ve saltanata yaslanılır. Çünkü hem biri geçersiz olacak hem de diğeri yok olacak. Şiir:

Güzelliğe çok güvenme
Çünkü onun sözü kimseye sağlam değildir

Bildiğin gibi senin yanağın bahçedir
Bahçenin gürlüğü kalıcı değildir

Ansızın gündüzüne gece saldırısı yapar
Ve o gecenin aydınlık bir anı olmaz

O halde durum şu şekildedir; iyilerden her birini başlı başına dinlemek ve zamandan durumu açıklayan şu dizeyi işitmek gerekmez:

Hem senin de tamburunun teli kırılacak
Hem senin de üzüm bahçenin kapısı kapanacak

Senin nurlu yüzün de nursuz kalacak
 Senin hastan olan âşık da kurtulacak

Hem yüz yok olup hem de güzellik geçersiz olunca ne korumanın faydası vardır ne de iltifat fayda verir. Durum O'nun görüşünün olmadığı dünyayı istemeyen kişinin durumu olur, O'nun görüşünden tiksindir ve O'nun güzelliği dışında gözü açılmayan kişi karanlığı tercih eder. Çünkü onun görmesi gerekmez. Bu anlamda şu beyit hatırlanır. Zira şair şöyle diyor:

[87a]

Bana sadakat göstermediğin zaman korkarım
 Çünkü senin elinden hiçbir köpek tasma takınmaz

Söz uzadı, şu beyitle özetleyelim. Zira **Mu'izzî** şöyle diyor, rubâî:

Hiçbir sözün sende etkisi olmadığı için
 Bıraktım seni ne yapacaksan yap
 Sana ne yeni sevgili lazım ne de eski sevgili
 Sana en güzeli zayıf âşık ne hoş

Otuz Sekizinci Risâle, Mâşuğun Tutarsız Olması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Güzellerin bağlama vesilesi ve kalpsizlerin aşkının kuralı bu yaralı, terk edilmiş, dertli, sitemkar ve kalpsiz aşığın selam ve hizmetine mahsustur. Zira her bir saat üzüntü sesi işitir ve her an zahmetsiz aşkın temelini sağlamlaştırır. Hep şöyle der: “Allah'ım o bağlama sebebini kıyamete kadar yaşat ve o aşk kanununu mahşere kadar sürdür. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, sevgide birlik ve teklik **[87b]** şarttır. Çünkü teklik yolunda yürümeyen ve birlik için yol almayan herkes hem yolunu kaybeder hem de ömrünü boşa harcar. Bir gönül ile birden çok sevemez ve kalbe birden çok sevgiyi yerleştiremez. Atasözünde “İki kılıç bir kına sığmaz , iki

baş bir şapkaya olmaz ve iki hanımla ev süpürgesiz kalır.” Denmiştir. Zira Hâce **Senâî** şöyle diyor, nazm:

Kavga edilince gül bahçesi ateş ocağı olur
Bir evde iki kadın hanımlık iddia ederse

Öncelikle bu sohbeti başlatalım ve bu dostluğun temelini atalım. Öyle inanıyor ve öyle zannediyoruz ki her ikisi birbiri için olacak. Zira ne rakiplerin bizim işimizden haberi olur ne de alçakların bizim durumumuzdan bilgisi. Biz öylesine muhabbete dalarız ki başkalarıyla ilgilenmeyiz ve karşılıklı sevgiyi o kadar abartırız ki başkaları kıskanır. Şimdi o taraftan baktığım için buna aykırıdır. Ay gibi her iki üç gün başka bir bölgeye iner ve güneş gibi her ay başka bir burca yerleşir. Tutarsız olan herkes ondan sadakat görmez. **[88a]** Zira şair şöyle diyor **[Ezraî]**:

Her gün güzelim bir başkasına bağlanır
Onunla sohbet eder ve onunla güler

Mutlu bir soluk alsam uygun görmez
Kendi akıllı gönlü böyle birine bağlanır

Bu kınanmış huya ve beğenilmeyen tabiata rağmen ısrar eder, kendi arkadaşlarıyla sürekli övünür ve iftiharla “Benim âşıklarım var, benim için, benim muhabbetim ve aşkım için can feda ederler, mal bedeli ve beden harcarlar.” diye konuşur. Bu anlamın kusur olduğunu, sanat olmadığını anlamaz. Kimse ondan gelmeyen hiçbir sanattan kusuru ayırt edemez. Zira şöyle denir:

Eğer herkesle olmadıysan geri dön
Sevgiliye kavuşmaya geldiğinde belki benim olursun

Binlerce âşık benim sözüme toplandı dedin
Eğer işe başlasaydın bir canın vardı

Zira aşığın şartı bir sevgiliden başka bir şey istememesi ve sevgilinin kanunu da aynı şekilde aşıktan başka bir şey bilmemesidir. Her ne kadar başkaları onun sevgisini isteseler de onun dostluğuna ilgi gösterirler. Ne onlara iltifat **[88b]** eder ne

de onların dostluğuna itibar eder. Böylece âşık asla ondan şikayet etmemeli ve şu beyti söylememelidir. Zira **Mu'izzî [Senâî]** şöyle diyor, nazm:

Kararsızlığından dolayı ben her yerde feryat etmem
Çünkü kararsız sevgiliden bana feryat edecek yer yoktur

Bir tek dostla yetinen ve bir tek aşıkla birlikte olan herkesin hem işi isteğine göre olur hem de yaşantısı düzenli. Her gün başka bir dost tutan ve her saat başka bir âşık arayan kişinin sevgi ve dostluğuna hiçbir akıllı güvenmez ve hiçbir gönül onun muhabbetine ilgi göstermez. Daima parçalanmış gönüllü ve perişan halde olur. Zira “Her kim tümünü isterse hepsinden çıkar.” Denilmiştir. Zira **İbn-i Şehfûr** şöyle diyor:

Herkesin gönlünü çalma alışkanlığın var
O zaman hiçbirinden bir meyve bulamazsın
Ey sevgili sen herkes ile görüşmeyi bırak
Çünkü tümünü istersen tümünü kaybedersin

Şairlerin en değerlisi ‘**Unşurî**’nin “ Aynü'l-Hayat ve Şâdbihr” hikayesindeki şu tek beyit de yine bu şekildedir:

Bu, Romalı İskender’in sözüdür
Açgözlülük mahrumiyet işaretidir

[89a]

Bu zavallı anlamıştır. Umarım beni affeder ve sorgulamaz:

İlk gün beni gayb ile satın aldın
Bugün beni reddedersen senin ayıbındır

Eğer kul bir suç işlerse ve o efendinin huyu değişirse o efendinin yüksek görüşünün dünya işlerinin terk edilmesi olduğu bilinir. Kaza ve kadere göre ve o kalemin gidişatında olan şey değiştirilemez. Kulun alnına yazılmış olan şeyden kaçınılmaz, engel olunmaz ve karşısında durulmaz **[Fahrî]**:

Karayazıyı kader alna yazmıştır
Günahkarlığı yaratılış cevherindedir

Ne bilgi kaderden yüz çevirebilir
Ne de bir insan belaya el uzatabilir

Sanki O Büyüğün hatırına kederlenir. Bütün günahkarların durumu bu şekildedir; kendi suçlarını kadere yüklerler. Zira şöyle denir, şiiir:

Günah gelmesin diyorum, bu kaderdir diyorsun
Doğru, günahkar suçu kadere yükler

Fakat havale edecek başka bir yer olmayınca çare aynı şu şekildedir; bahane üretirler ve kendi suçunu kadere havale ederler. Hizmet edilen cömert ve efendi merhametli olduğu için hem aksak mazeret hem de ağır günahı affeder. Çünkü [89b] cömertlerin hazinesi bu ve benzerlerinden dolayı eksilmez. Neticede hep özür dilerim. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

İşlediğim bu günahımı temizle
Böylece artık onun girdabında dönmem

Eğer fenalık ve çirkin bir iş yaptıysam
Sen bana verdiğin sözde dur ve sabret

Dün yaptığım günah aynı dün gibi elimden çıktı
Yarın senin şefkatinle nasıl kurtulduğum gör

Yarının tedbirini sevgiyle alırım
Çünkü dünü hiç bir akıllı geri getiremez

Bu anlamda başka bir husus söyleyeceğim ve başka bir bahane üreteceğim. Zira “İflas etmiş adam yetmiş seksene bağlar.” derler. O söyleyeceğim şey efendilikten olan her şeydir ve cömertlik vaadini zorunlu kılmasıdır. Kul hakkında buyurmuş ve yerine getirmiştir. Günah bağışlamak ve suç affetmekten başka. O halde bu günahın amacı bu yumuşaklıktan da nasiplenmemdir ve bu

şereflendirmeden şereflenmem. Zira **Fahrî Gurgânî** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor:

Senin çok iyi işler yaptığını gördüm
Bağışlama ve temizlemeden başka

Denemek için günah işledim
Çünkü sen onu temizlemede gösteriş sahibisin

Eğer kötü sözlüler bir şekil yapmışlar ve çirkinlik isteyenler bir suçlamada bulunmuşlarsa [90a] başka bir dost tutmuşum veya başka bir ilişki kurmuşumdur. Bu manadan dolayı kaygılanmak gerekmez ve bu fırsatı yolun hatırına vermek gerekmez. Çünkü güneşi gören kişi aya rağbet eder ve gül kokusu alan kişi yaban kekiğine bakar. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Benim için gül varken zambak koklamam
Aynı o ay varken yıldız aramam

Bana senin ilgin murad almaktan daha güzeldir
Başka ilişkiler bana haramdır

Benim yanımda sen güneş gibisin
Mehtap parlaklığını niye arayayım

Bende cana eşit sevgin var
Sen kendin de bilirsin cansız yaşanmaz

Sana can gibi binlerce çeşit mana vardır
Bana sen cansın ve canın karşılığı yoktur

Eğer istemeden görmüş veya oturup kalkıp gitmiş olursa Allah Teâlâ biliyor. O efendinin ayağının tozuna o bakıştan kasit ve o oturup kalkmadan murad bu dostluğu sağlamlaştırmak ve bu muhabbeti pekiştirmek olmuş olur. Zira eziyet çekmeyen bir insan rahatlığı bilmez ve belaya maruz kalmadığı için sağlığın kıymetini anlamaz. Çünkü eziyet çekenler sağlığın değerini bilir, fakirler de nimetin kıymetini. Çalılık

görmeyen kimse gül bahçesini tanımaz. O halde bu kulun bakışını [90b] başka yerde bu yolda bilmek ve bu manaya taşımak gerekir. Zira **Menûçihri** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor:

Benden başka kimsenin yüzüne bakma diyorsun
 Ey sevgili nasıl böyle kendini beğeniyorsun
 Doğrusu ben başkalarına şu yüzden bakıyorum
 Senin güzelliğinin değerini bilmek için

Yine de insanların alışkanlığı dünyayı süsleyen güneş gibi güzelliğini örtüyle gizlemek ve alemi kendi yokluğunda karartmaktır. Önüne bir kandil alır ve derdini o kandille bertaraf ederler. Zira şöyle diyor:

Doğru, bir kişinin güneşi batınca
 Güneş yerine önüne kandil koyar⁴⁷⁶
 Ta kıyamet gününe kadar sürmeyen aşk
 Âşık ve mâşuğa ceza olur⁴⁷⁷

Ancak sabahın izleri güneşin ordusunun girişi gibidir. Doğu ufkunda ortaya çıkar ve dünyaya güneşin ışıklarından haber verir. Mum, meşale ve kandilin kıymeti kalmaz. Zira **Firdevsî** şöyle diyor:

Parlak güneş kaybolunca
 Ayın parlaklığı ortaya çıkar

İşin neticesi bu aşk ezeli bilinir ve bu dostluk sonsuz bilinir. Ezeli olmayan bir aşk kınamaya layıktır ve sonsuz olmayan bir dostluk cezaya layık olur [91a] Bu görev için inceleme buyurması ve bu manayı anlaması umulur. O huyun sırrından yüz çevirir ve bu alışkanlığın kuralından kaçınır. Şu beyitleri nasihat yoluyla dinler ve kabullenir, nazm:

⁴⁷⁶ [Mevlâna Celâleddin-i Rûmî]

⁴⁷⁷ Bu beyit cetvelle belirlenen yazı alanının dışına yazılmıştır.

Sarhoş ve şaşkın niye şehrin etrafında dolaşıyorsun
Bir yerde otur her yere girme

Dünyada sevgilin benim ve yerin gönlümdedir
Başka bir sevgili tutma ve başka yerde olma

Eğer bu öğüdü dinlemeyecek ve bu nasihati kabul etmeyecekse ne bu işin bir istikrarı ne de bu dostluğun bir yörüngesi olacağını bilmek gerekir. Çünkü gönül verdiğim her bir aldanmayı ve ona okuduğum her bir sihri hal diliyle doğruluk gereğince ve aşıklık yoluyla “‘Ol!’ der, o da hemen ve oluverir.”⁴⁷⁸ ‘le cevaplar. Zira şair şöyle diyor:

Gönlüm her ne kadar sana bozguncu dese de
Şıpsevdi sevgili benim işime gelmez

Otuz Dokuzuncu Risâle, Mâşuktan Kusurunun Affını İsteme ve Başka Bir Sevgili Bulma Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla,

[91b]

İlerleme askeri daima o halkın iyilerinin padişahının güzelliğinin saray perdesi olsun ve saltanat ordusu o güzel yüzlülerin sultanını hazretlerinin hizmetine hazır. Aşk düşüncesini onun için yükseltmeyen herkes onun kötülüğünü isteyen düşüncesi gibi yerle bir olsun ve istek mektubunu onun adıyla okumayan herkes onun hakkında kötü düşünen gibi dünyanın hapsedtiği köle. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba’d, dünya var olduğu sürece küçüklerin suç işlediklerini, büyüklerin cömertlik ve yaratılışla onun sırrından vazgeçtiklerini, kulların günaha cesaret gösterdiklerini ve efendilerin ahlak latifelerine ayrıcalık tanıdıklarını bilmek gerekir. Bu yüzden “ Günah kuldan, affetmek efendiden ” demişler. Bu kul o efendinin kulluk halkasına girdiği ve o büyüğün hizmet kemerini kuşandığı sürece ne

⁴⁷⁸ Bakara 117, Ali İmran 47,59, En’am 73, Nahl 40, Meryem 35, Yasin 82, Mümin 68. Ayetler.

bir saat kulluğun gereğini tam olarak yerine getirebilir ne de bir an hizmetkarlık şartlarını vazife icabınca yapabilir. Hem bu anlamda suç işlemiştir hem de onda gevşeklik göstermiştir. Lakin o efendi için başında ve konuşmanın başlangıcında kötü kulluğa. [...⁴⁷⁹]

[92a]

Haşa gönlüm seni asla terk etmez
 Veya başka birinin sevgisini asla kabul etmez
 İki dudağı can suyu zannetme diye
 Bu ateş senin aşkını asla öldürmez

Kırkıncı Risâle, Mâşuğun Âşığın Özrünü Kabul Etmemesi Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

O cennetlik yüzün cennet yüzü cennet gibi kalıcı olsun ve nimeti cennet nimeti gibi çoğalsın. Cennet hurisi onun sarayının kölesi olsun ve cennet köşkleri onun sarayının değirmen taşı olsun. Gönüllerde aynı şekilde makbul olsun ve canlarda cennetin hurisi, köşkü ve nimeti gibi sevgili olsun. Doğrusu cennet onun yarattığı ve cennet köşkleri onun yükselttiğidir. Emmâ ba'd, Allah Teâlâ ve Tekaddes' in dünya ve alemlerin yaratıcısı olduğunu bilmek gerekir. Alemin ve alemlerin virdkarına eğer kullardan bir kul yetmiş sene günahlarda ısrar ve ibadette kusur etse, onun buyruğuna göre bir istekte bulunsa ve onun rızasına uygun bir nefes almasa o günahları [92b] tövbeyle telafi ettiği ve o karşı gelmeyi pişmanlıkla telafi ettiği için onun bağışlama ve merhametine layık olur. Ona ortak koşan ve kadın ve oğul isnat eden bir kimseyi bir kelimeyle affetmesi, onlara rahmet gözüyle bakması ve onların İslam diyarında olmasına imkan vermesi buna delildir. O dünyada kalıcı cennet çokça vardır. Bu yüzden “Ey ayıpları örten ve Ey günahları bağışlayan” sözleriyle sürekli ona şükreder ve onu anarlar. Eğer bu kul da o efendinin hizmetinde bir hata yapar veya

⁴⁷⁹ Burada (91b sonu ile 92a başlangıcı arasında) varak noksanlığı olduğu düşünülmektedir.

isteğe karşı bir iş yaparsa binlerce farklı dille özür dileyip birlerce çeşit sözle af dileyince o efendinin yaratıcılığı ve cömertliğini umar, onun sırrından vazgeçer ve üzerine affedilmiş işareti koyar. Günahı üç şeyle telafi edebilir; özür, tövbe ve pişmanlık. Tövbe ederim, pişmanlık duyarım, özür dilerim ve o efendinin cömertliğini beklerim. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Dünya bir değirmen taşı gibi döner
Çünkü onu yaratan böyle döndürür

Onun durumu asla aynı kalmaz
Bazen özgür olur bazen de tersi

[93a]

Ben ve sen her ikimiz benim dünyamın çocuklarıyız
Bulut halinde durmayı nasıl başarırız

İnsanlar böyle aciz ve gevşek oldukları için
Bu duruma asla sabretmezler

Sana arzuyla koşmayan bir gönül
Senden hem öfke hem de hakirlik çeker

Büyücü üstüne büyücü çağırdım
Kanlı gönlü kanla yıkadım

Sensiz gözüme mahşer görününce
Geri dönmekten başka çare görmedim

İyi ve kötude ilaç ve hastalığım
Tatlı ve acıda sıcak ve soğukluğum

Murad ve belada bolluk ve sıkıntım
Üzüntü ve mutlulukta fakirlik ve zenginliğim

İsmâ'il Emîr Tûs'un söylediği şu dizeler ve beyitlerle tövbe ederim, rubâî:

Asla senin eziyetinden kurtuluşu istemez
Asla senin sadakatinden başını çevirmez

Gönül ve göze senin onayınla kurtuluş arar
Kurtuluş için ayağına baş koy ey sevgilim

Şu beyitler ve dizelerle pişmanlık sergilerim. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Günahı her zaman benlikten bilirim
Ölene dek senden çokça özür dilerim

Bazen senden derman aradığımı söylerim
Pişmanım pişmanım pişman

Bazen de senden isterim derim sakın
Günahkarım günahkarım günahkar

[93b]

Bu her üç anlam yerine getirilince ve bu üç şarta riayet edilince bütün retlerin kabule dönüşeceğini ümit ederim, ayrılığın da kavuşmaya. Çünkü bundan fazla ayrılığa dayanacak gücüm yok. Ağlayıp sızlamanın çokluğundan dolayı yok olma tehlikem vardır. Düşmanların bana acıdığı bir duruma gelmişim. Düşmanların acıdığı kimse yerine eğer dostlar onun için koruma beklerse daha uygun olur bu beyit için uyumak gerekmez. Zira “Düşman bağışlar, dost bağışlamaz” derler. Dostlar arasında ortaya çıkan çekişme ebedi kalıcı değildir ve âşık ile mâşuğun meydana getirdiği düşmanlık da sonsuza dek kalıcı değildir. Zira şöyle denir, rubâî:

Senin sevdana ne kadar çok sebep olursa
Sonunda bir gün üzüntü aynası olur

Senin öfken eğer dağ gibi olursa
Aştan vazgeçmek de bıkmamak olur

Kırk Birinci Risâle, Aşğın Özür Kabul Etmemesi Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

[94a]

Dünya sahnesinin onun güzelliğiyle bezeli ve insanoğlunun gözünün onun olgunluğuyla aydınlık olması alemin özü ve insanoğlunun süsüdür. Dünyayı terk etmenin bu üzgün fakirin selam ve hizmetine mahsus olduğunu söylemiş ve insanoğlunun sırtına yüklemiştir. Hep şöyle der: “Allah'ım dünyanın özünü dünya afetlerinden koru ve kurucu eli insanoğlunun süsünden esirge.” Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, iyilikten dolayı şükretmeyen ve kötülükten ötürü duacı olmayan kişinin insan topluluğundan sayılmadığını bilmek gerekir. Aynı şekilde iyilikten dostluk artar kötülükten de düşmanlık çoğalır. Zira “Dostluğun yeri olan her gönülde düşmanlığın da makamı bulunur.” Derler. Dostluğun sebebi saygı ve iltifat gerçeğiyledir, düşmanlığın gereği de eziyet ve azarlama. “Dostluk ve düşmanlıkta ölçüyü korumak gerek.” Derler. Düşmanlığın yolunu kesecek şekilde dostluk yapmak gerekir ve dostluk oluşturabilecek şekilde düşmanlık göstermek gerekir. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Kavgada iyi düşünceli akıl sahibi olan
Barış için bir az yer bırakır

[94b]

Eğer bu akıl o zaman olsaydı
Dilini bir parça kısaltırdım

Dostluğun hakkı ve dostların oturup kalkmasını unutmamalı ve su içtiğin her çeşmeden eğer onu toprağa dökersen başka sefer ona muhtaç olmayacağını ve pişmanlıktan başka bir şey elde edilmeyeceğini bilmelidir. Mesnevî [**Fahrî**]:

Benden su içtiğin o susamış benim
Beni toprakla doldurarak aşağılama

Susuzluğa uzun süre direnen sen, şimdi
Benden su içmeye koşarak geliyorsun

Çeşmeden su içmemelisin
Çünkü içtiğin çeşmeyi yıktın

Çeşmeyi aşağıladığın için şimdi
Ondan tekrar su içmek sana yakışmaz

O sıkıntıları yakın zamanda telafi edemez ve o kötülükleri kolayca affettiremez. Çünkü dostların eziyeti daha incitici olur ve iyilerin kötülüğü daha belirgin. Daha şiddetli olan yaradan daha çok iz kalır. Onun sırrından vazgeçmek veya onun resmini gönülden kazımak için ne kadar çabalasam da yapamıyorum. İşim pişman olmaktan başka bir şey değildir. Bazen hasret defterini inceliyorum bazen de üzüntü kitabını okuyorum. [95a] O derece zelillik olur ki kendi aziz bedenimi bu hakirliğe sürüklediğimi ve o derece şaşkınlık olur ki kendi huzurlu gönlümü bu belaya bulaştırdığımı söyler dururum. Şimdi canı bu beladan tekrar kurtaracağım ve gönlü bu okuldan geri alacağım şey ona onun diliyle konuşmam, onun terazisiyle onunla alışveriş yapmam ve adalet levhasını ona okumamdır. Zira şöyle denir, beyt [Ziyâüddîn Nahşebî]:

Aldatan sevgiliye hile yapmak gerek
Eğri kılıca eğri kın yapmak gerek⁴⁸⁰

Bedenlere iyilik yapan herkes kınamaya layık olur ve sadakatsizlere sadakat yolu teslim eden herkese pişmanlık yaraşır. Zira şöyle derler, mesnevî [Fırdevsî]:

Eğer aslan yavrusu sütünü içmezse
Biri ona ipek giydirirse
Büyüdüğünde tekrar kendi aslına geri döner
Asabi filin ses tonundan korkmaz

⁴⁸⁰ Bu beyit 2b'de tekrar edilmiştir.

Kaybolmaması için iyilere iyilik yapmak ve sadakatlilere sadakat göstermek gerekir. Böylece boş konuşma olmaz. Her şeyin bir konusu vardır ve her işin bir müracaat yeri. Fidanı verimli bahçede dikmek gerek, çorak arazide dikim boşa gider ve resmi gül bahçesinde yapmak gerek çünkü çöplükte yaparsan eksik kalır. Zira **Senâî** şöyle diyor:

[95b]

Yaranın dağlanması gereken yere
Sen merhem koysan da fayda etmez

O savaşın nedeni ve o eziyetin gerekçesinin sohbetimize doymuş olması ve başka yere gönül vermiş olmasından başka düşünmem. Çünkü cahiller ve sadakatsizler yeni sevgili buldukları için eskiyi kapıya koyarlar. Yeni testi daha soğuk su verir ama o testinin suyu gibi sağlıklı gelmez. Hep geçmişten özür dilemek ister ve benden sevgili nasipsizliği açığa çıkarır. Geçmişi idrak edemeyeceğini bilmez ve kuş tuzağı, sıçrayıp ürkmüşü tuzağa tekrar döndürmez. Belki **Fahrî**'nin söylediği şu beyitler ona ulaşmamıştır, mesnevî:

Günahkarın sonu böyle olur
Bir gün tuzağa yakalanır

Kırılmış bardak sana geri gelmez
Aynı zamanda kurtulan kuş tuzağa dönmez

Önceki sevgili elden gittiği için
Sevinçle sonraki sevgiliyle otur

Oturmuş o şekilde gönül sakinleştirirsin
Neden bu şekilde gönül kırıcı olursun

Cahil gönlün sana düşman oldu
Neden senden bana kınama geldi

Eğer o suçtan dolayı özür dilememi ve o eziyetten dolayı tövbe etmemi söylerse [96a] nazlanmada böyle inat etmen ve sitemde böyle abartı göstermen gerekmezdi. Gönülle karşılaştırmak gerekir derim. Eğer ben senin sözünden şüphe edersem bu göz ona kalmaz, senin gözün açılır. Bana bakışın ve dilin işe yaramaz çünkü benimle konuşursun. O halde gönlüme acımalı ve böylesine eziyet ve hakirliğe sabrın nasıl olacağını ve ne şekilde sakinleşebileceğini bilmelidir.

Gözyaşın bir azarlamayla kana döner
Gönlüme nasıl yüzlerce eziyet ettiğini gör

Bundan önce o eziyetleri açıklayamam ve o suçların izahıyla meşgul olamam. Şu beyitle özetledim, zira şöyle demişlerdir:

Bana iyilik olarak ne yaptın diyorsun
Yapılmayan nedir ve eksiklik ne?

Kırk İkinci Risâle, Mâşuğun Azarından Pişman Olması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

[96b]

Binlerce değerli can o gönül kırıcıya feda ve binlerce temiz kalp o hatır değiştirciye köle olsun. Çünkü bu durumda incitmek daha şereflidir. Misk kokuluğu gibi yorulmadıkça marifeti ortaya çıkmaz ve o değişim zamanında daha zariftir. Şükür gibi zayıflamadıkça onun faydası görünmez. Allah Teâlâ o yüce gönlü çeşitli latifelerle vasıflandırsın ve türlü panayır o şerefli hatırdan harcansın. Onun yardımını ve fazlıyla. Emmâ ba'd, akıl sahiplerinin çok hataya düştüğünü ve felakete maruz kalanın çok çabuk yanlış yaptığını bilmek gerek. Eğer bu kalpsiz kul bir eziyet yapar ve kasıtsız bir yanlış yaparsa ne izah edebileceği şekilde pişmanlık duyar ne de tarif edebileceği şekilde kendisini ayıplar. Sübhanallah, aşığın işi sevgiliyle efendinin bölgesinde sevgiliye öfke gösterme olur ve aşık, kulun ve sevgilinin yoluyla padişah mertebesinde ve kalpsiz, halk seviyesinde. Ne kul efendiye bir üstünlük sağlar ne de

halk padişaha cesurluk. [97a] Edebin şartı aşğın sevgiliye saygısını aynı şekilde korumasıdır. Zira kul efendiye saygıyı ve kalpsiz sevgiliye hizmeti aynı şekilde canlı tutar, padişahın hizmetindeki halk gibi. Bu yolun tersini arayan veya bu yola aykırı ilerleyen kimse hem kınamaya layık hem de cezaya müstehak olur ve rahatsız olur. Rahatlık ve rahatsızlığı ona kavuşma ve ayrı kalmaya bağlı olan kimseyle kavga ve huysuzluk yapmayı ve akıllı insanlar layık olmayandan olanı anlarlar. Zira şöyle derler:

Ey gönül mutlu ve mutsuz olduğun kişiden
Onunla nasıl kavga ve huysuzluk yaparsın

O iki amber kokulu saç teline bağlandığın için
Az kavga etmen ve az konuşman daha iyi

Bu üzgün çaresizi öldürücü uzak düşme sıkıntısı bu yanlışa düşürmüş ve bu bela ortaya çıkmıştır. Bazen gönlü hasret ve pişmanlık ateşiyle cezalandırır bazen de cana mahcubiyet ve kınama karakışıyla işkence eder. Zira asiler kıyametin mahşerinde kara isimlerle çağrılır. Şu beyitleri okur. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

[97b]

Nasıl olur bu şekilde bu öfke ve bu azar
Candan tatlı olan o sevgiliden çekmek

Canımdan çıkan bu duman nedir
Ondan dolayı dünyam karardı

Neden sevgili ile kaba davrandım
Hal bu ki onun aşkında divaneydim

Ey bana kendini düşman eden gönül
Kendi elinle kendi sevincini yakarsın

Aşık hiç asi ve aceleci olmasın
Çünkü acelecilik onu ateşe atar

Neden kaba olan merhamet göstereyim
Çünkü sevgili hiçbir zaman sabretmez

Bana böyle tutsak olmak yaraşırsa
Zira cahilin kendisi buna layık olur

Üzüntü ve düşmanlık görmeye layıksam
Kendi mutluluk dalımı kestiğimden

Şimdi sevgiliye ne mazeret bulup getireyim
Gönlü onun yangısında gösterdiğim için

Şimdi hep inleyip ağlayıp şöyle derim;
Pişmanım, pişmanım, pişman

Ancak bu olay talihsizlikten başka bir şeye yüklenemez ve bu hadise bahtsızlıktan başka bir şeyle açıklanamaz. Doğrusunu istersen böyledir. Zira şöyle demişler, nazm [Fırdevsî]:

Hayat insana galip gelince
Hep faydasız iş yapar

Eğer sevdiğini değil gönlü ve canı incitirse ve cesur olan kişiye canın [98a] ve hayatın sıkıntısını söylese keşke gönlü üzüntü denizine daldırmasaydın ve asla bu yanlış yapmasaydın. Keşke canı sıkıntı değirmeninde öğütmeseydin ve asla bu eziyeti görmeseydin. Ancak var olan, çalışmayla uzaklaştırılmaz. Zira “takdir edilen neyse o olur.” Başa gelen, hileyle geri döndürülemez. Zira “kaderde olan gerçekleşir.” “Varlık geldi ve kalem gitti, üzülme faydasız.” Gerçi utanma neticesinden dolayı ne özür dileyebilecek dilim vardır ne de gözetme ümidi. Ancak âşıkların açgözlülüğü çığ ve ayrı düşenlerin kaygısı imkansız olduğu için bu günahı merhamet suyuyla yıkamasının ve bu hatanın bağışlanma alametinin hiç olamayacağını söylüyorum. Çünkü öyle bir güneşi bir zerre toz karartmaz ve öyle bir denizi bir çöp tanesi rahatsız etmez. Efendilik burada ortaya çıkar çünkü kulların günahını bağışlar. Muhtaç olmama burada belli olur çünkü isteyenlerin dileğini gerçekleştirir. Zira şöyle derler:

Senin affin bizim günahımızdan daha çoktur

Bizim günahımız çok olsa bile

Eğer sarhoşlukta seninle olan bağımyı koparıysam

Yüzlerce değerli inci gönderirim yine satın alırım⁴⁸¹

[98b]

Kırk Üçüncü Risâle, Barış İsteği Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Gönlün ilacı çaresizlere ve canın sağlığı acizlere mahsustur. Bu aciz zavallının selam ve hizmetiyle İskender gibi ayrılık karanlığında can suyu ve kavuşma arar ve İbrahim gibi ayrılık ateşinde ferahlatıcı rüzgar ister. Sürekli “Allah’ım o kendiliğinden yeşeren gülü daim eyle ve o hayat çeşmesini bollaştır.” der. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba’d, Allah Teâlâ’nın her şeyi zıddıyla yarattığını bilmek gerek. Zira gecenin zıddı gündüzdür ve karanlığın zıddı aydınlık, kötülüğün zıddı iyilik. Bunun örnekleri çoktur ve O hakimlerin hakimidir. Eğer bir şey yaratılması gerekirse. o halde savaş ve barış bu cümledendir. Bu zıtlıklardan biri övülmüş ve biri kınanmış. [99a] Allah Teâlâ’nın dediği gibi : “Sulh (daima) hayırlıdır.⁴⁸²” Barışın övüldüğü ve savaşın kınandığı bilinir. Zıtlıkların ortaya konmasındaki amaç onların birbirleriyle ilişkisinin anlaşılmasıdır. Yani karanlık vesilesiyle aydınlığın değeri anlaşılır ve kötülük vesilesiyle iyiliğin kıymeti fark edilir vb. Bu yüzden “Değersiz eşya” demişler. O halde bu kul ile o efendi arasında ortaya çıkan bu istenmeyen maya ve elde edilen yalnızlığın miktarı uygun görülmenin kıymetini bilmemiz ve ahbablığın değerini anlamamız içindir. Kendisi aynı şekilde âşık ile mâşuğun zehri olur. Nazm [Senâî]:

Yusuf ile Yakup arasında bir konuşma döndüyse

Âşıklar o sözün değeri olmadığını bilirler

⁴⁸¹ [Ahmed Gazzâlî]

⁴⁸² Nisâ Sûresi, 128. Âyet.

Dostlar arasında bazen savaş olur bazen de barış
Yıldızların mizacında bazen fayda olur bazen zarar

Şimdi eğer yüce meclis efendilik uygun görürse ve yüksek enverin görüşü efendilik şeklinde olursa geçmişi unutturuz böylece gönüllerdeki kin sağlamlaşmaz ve kıskananları sustururuz, böylece iş uzamaz. Rubâî:

Eğer istersen üç kadeh koyayım içelim
Kötü sözlüleri kinayeli sözden sustururuz

[99b]

Adamı sadakatle kucaklarız
Geçmiş azarlamaları unutturuz

Geçen günden daha iyi olan geçip gidince hatırlamayız ve gelmemiş olan yarın için üzülmeyiz. Çünkü geçmişi hatırlamak ve gelmemiş için üzülme ömrü boşa harcamak olur ve basireti olan herkes bunun böyle olduğunu bilir, beyt:

Dün gitti ve yarından doğru düzgün bir haber yok
Bugün neşe ve mutluluk aramak lazım

Fahrî'nin “*Vîs ü Râmîn*” de söylediği de bu tarzdadır, nazm:

Gel her ikimiz de o mutluluğa sahip olalım
Birbirimizi iyilikle hatırlayalım

Gönülleri şefkat suyuyla yıkayalım
Gitmiş sözü artık konuşmayalım

Aşk ve sevgiye yeniden başlayalım
Çünkü böylece hayat mutlu olur

Büyükler insanın yaratılışında görülen öfkeyi ateşle nitelendirmişlerdir ve dostların ateşe düşman olması şart değildir çünkü onun parlaklığı her an çoğalır ve alevlenmesi artar. Şart olan onun özür kapısını çalması ve tamamen sönene kadar

onun kıvılcımlarını yumuşaklık toprağıyla azaltmasıdır. Böylece biz de değerli gönlü öfke ateşine [100a] uygun görmeyiz. O güzel bedeni nefret girdabına bırakmamak özellikle böyle misk kokuluklarıyla ve şeker sürahileri ; misk ve şeker ateş ve su yok eder. Onu onun yumuşaklığıyla çevreleyerek önleriz ve o yalnızlığın özür dilemeyle yok olması ve o gönüllerin mutlulukla temizlenmesi için çalışırız.

Ey öfkeyle kendisi giden sana seyirci
Binlerce özür diler seni geri getiririz
Geri dön, bundan sonra sana kızmayız
Seni gözden ve gönülden daha aziz tutarız

Daha önce sabırla ferahlamama dışında bu nefreti engelleyecek ve bu yalnızlığa sabırlılıkla yoldan çıkmama dışında mani olacak inancımız vardı. Şimdi aşk ordusu Yecüc ve Mecüc gibi saldırır. Hem o engelde gedik açar hem de o maniyi geçersiz kılar. Gönül “ Onun yaptığı her eziyeti bundan sonra sadakat sayarım. ” der ve Can “ Ondan gördüğüm her belayı bundan sonra rahatlık tasavvur ederim. ” diye feryat eder. Çünkü benim müdür ve öğretmenim onlardır ve benim için onların izlemesi ve onaylaması dışında yüz yoktur. Onlara uyar ve tabi olurum çünkü gönlün kurtuluşu [100b] ondadır. Zira **İbn-i Talha** ‘Allah ona rahmet etsin’ şöyle diyor, rubâî:

Sabretmekle birkaç hizmetçi sana hizmet etti
Sana itaatsizliği iftihar zannetti
Bundan sonra senin ayağını öpmek gayretinde
Eli senin eteğinle bir olacak

Ey ay yüzlü, ayın isteği senin başına saç olmaktır. Zira **Temîmî** şöyle diyor, nazm:

Eğer ayın ay yüzlülere arzusu olsaydı
Senin başındaki saçın ayırımı olmak isterdi

Bir süre ay sonunda olduğun zaman ay gibi doğduğun zamandır ve karanlığın derecesinden dışarı çıkarsın böylece hem senin güzelliğinle göz açarım hem de sana

kavuşmakla gönül sevindiririm. Benim neşe güneşim o zaman ortaya çıkar çünkü senin yüzünü görürüm. Zira **Emîr Mu'izzî** 'Allah ona rahmet etsin' şöyle diyor, gazel:

Ey batan ay tekrar çıkarsan
Daha Aydınlık, daha güzel ve daha parlak çıkarsın
Neşe güneşim dağın tepesinden doğar
Sen neşeyle sokak başından görüldüğün zaman

Umulan bu hizmet için inceleme yapması ve bu manayı anlamasıdır. Öfke ateşini yumuşaklık suyu söndürür ve istenmeyen tozu elverişli yağmur **[101a]** yatıştırır, böylece gönülden olmayan o savaşı gönülle barıştırırız. Beyt:

Her ne kadar seninle benim savaşım gönülden olmadığından
En iyisi canı gönülden barışalım

Kırk Dördüncü Risâle, Eski Aşkî Tazeleme Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

O güzel yüzlülerin kıblesinin güzelliğinin Kabe'si daima Kabe gibi kutsal olsun ve o gönül ve canın mutlu talihi ile âşıkların sevgilisi sürekli onun parlak yüzü gibi mübarek olsun. İyi dilek, kible ehli gibi yardımcı olsun ve kötü düşünce, Kabe karşıtı gibi gazaba uğramış. Gönül yüzü onun sevgisinin Kabe'si için parlayan kimse put gibi Kabe'nin damından atılsın ve isteği onun talihinin kıblesi için dizginleyen herkes putperest gibi Kabe'nin çevresinden kovulsun. Mısra: "Kabe ve Kabe'yi inşa eden hakkı için." Emmâ ba'd, aşk yolunda iniş ve çıkış çok olur ve dostluk yolunda savaş ve barış sık gerçekleşir. **[101b]** Sadece dostluğun temelleri güçlensin ve aşkın binası sağlam olsun diye eğer bir taraf yıkılırsa onun imaretine kalkabilir ve eğer yolun köşesinde bir bozukluk bulursa onun tamiriyle ilgilenebilir. Onun benzeri bir ağaç için olur zira her ne kadar sonbahar rüzgarı onun yaprağını dökse ve onun yağmuru yağmalarsa da ilkbahar rüzgarının etkisi ortaya çıkar ve diğer seferinde onu

yeniler ve onun yaprağı ve meyvesiyle sağı solu süsler. Büyükler aşkı şarapla tarif etmişlerdir: “ İyilerin aşkı şarap gibi acıdır ve tatlıdır. ” Şarap ne kadar eski olursa etkisi o kadar fazla olur, zira şöyle derler **[Senâî]**:

Ezeli aşkın sahibi onun cevherini şarap gibi yaptı
Eskidikçe o gün onu daha güçlü saydı

Aramızdaki dostluk gençlikte başladığı için asla yaşlanmaz ve bu söz eskiden verildiği için asla bozma kabul etmez. Biz “ Yeni olan her şey tatlıdır.” diyen kavmin mezhebinden değiliz. Hatta “ Eski olan her şey acıdır. ” diyen topluluğa minnet duyarız. Sonuç olarak ben kendi kutumdan ok atabilirim ve kendi kesemden cömertlik yapabilirim. Zira bu aşk **[102a]** benim gönlümde öylesine yenilenmiştir ki geçmişi hatıra zannederim ve bu dostluk canımda öylesine kök salmış ve dallanmıştır ki gideni rüzgar sanırım. Zira şöyle denir:

Bu sene aşk şarabı beni değiştirdi
Rüzgardan daha çok kuvvetlenir ve ısınır
Bir kez daha gönül kanım göze bulaşırsa
Bu sene ciğerim de kana bulaşır

Bu aşk o aşk değildir ve bu yol da o yol değil
Bu başka yoldan gelen başka bir aşktır

Eğer bir gün biraz duraklama olursa veya gevşeklik yüz gösterirse gittiğimizden binlerce kez daha kul ve olduğumuzdan yüzlerce derece daha âşık geri geliriz. Nazm:

Geri geldim ve sana dertleri tekrar getirdim
Aşk hakkında uzun sözler getirdim

Bundan sonra ne anlaşma sorumluluğundan yüz çeviririm ne de emredilen sınır çizgisinin dışına ayak basarım. Bazen onun sokağının köpeğinin ayağının toprağını yüze sürerim bazen de onun atının kuyruğunun tozunu göze çekerim ve gönülde sahip olduğum şey bunun cazibesidir. Zira şöyle derler:

Biz senden başka sevgili istemeyiz

Biz sensiz hiçbir şey yapmayız

Yaratıcıya sadakate isyan etme

Sana tekrar âşık oluruz

Bu ısrarın içeriğini anlayınca cömertlik sünnetini yaşatması [102b] ve eski anlaşmayı ve sözleri terk etmesi ve bu kulun gözü ve gönlünü kendi güzelliği ve olgunluğuyla ferahlatması ve sevindirmesi umulur. Böylece bilgiyle anladığı ve sözle açığa çıkan şeyi kavrama kontrolü yapar. Zira bu durum o cümleden değildir çünkü dille onun hakkında cümle kurulamaz veya onu işaret eden bir açıklama yapmak gerekmez. Bir gönüldür, yüz binlerce üzüntü. Bir gözdür, yüz binlerce gözyaşı onun saçı kadar bükülmüş, onun güzelliği gibi bir aşk, olgunluk derecesine ulaşmış. Zira **Fahrî Gürgânî** “*Vîs ü Râmîn*” hikayesinde şöyle diyor:

Benim altın gibi yüzümü görmek için gel

O altının üzerine gecenin incisi yağmur misafir olur

Benim ırmak gibi gözümü görmek için gel

O ırmaktan dünya kanla dolu

Benim eğilmiş boyumu görmek için gel

Neşe benden ben insanlardan korkmuş

Benim artan sevgimi görmek için gel

Senin güzel yüzün gibi ölçüsü kaçmış

Bir süre ısrarı uzaklaştırdım ve ayrılık derdini tercih ettim. Sabırla bu aşkı tedavi edeceğimi veya sakınmayla bu hastalığı iyileştirebileceğimi zannettim. Şimdi o zannın yanlışlığı ve o kaygının batıl olduğu anlaşıldı. Zira ne gönül [103a] ona kavuşmadan yatıştır ne de can onun güzelliği olmadan sakinleşir. Zira şöyle derler:

Bir süre gittim ama sensiz değildim

Baş gider ama o başımdan gitmez dedim

Her gün o aşk çoğalır ve her saat o arzu daha da artar, zira şöyle derler:

Ben bundan daha gerçek bir aşk görmedim
Daha eski ve daha istilacı olsa da

Sonuçta dün bozguncu olan gönül bugün daha bozguncudur ve aşk yüklü olan can bu sene daha da hayran. O halin sonunda bu sıkıntı oldu. Bilmem bu halin sonunda ne olacak? Kötülüklerden Allah'a sığınırız. Zira şöyle denir:

Gözüm senin yanağını tekrar gördüğü için
Yorgun gönlüm canla senin müşterin oldu

Artık tekrar senin kalenin esiri oldum
Senin uğrunda tekrar nereye kadar ulaşırım?

İşin başında ve sözün başlangıcında ne gözyaşı seli yüzünden göze uyku girer ne de aşkın saldırısından dolayı gönül yatıştır. Şimdi ilk daire sona ulaştığı ve başlangıç sonla bağlandığı için ne baş ayağı bilebilir ne de ilk sondan ayırt edilebilir. Başında zorluk olur sonunda azap. Zira **Emîr Mu'izzî** şöyle diyor:

[103b]

Başlangıçta işi düzenledin ey güzel sevgili
Gözümü ve gönlümü uyku ve sükûnet büyüler

Şimdi bir iş yaptın ey güzel sevgili
İşin sonu aynı işin başı gibi oldu

İlk adımı doğruluğa attığımız için her ne kadar bir süre ayrı kalsak da birbirimize ulaşmadır ümidi vardır. Çünkü geçinme ve doğruluğun dairesidir. Kuşkusuz hem onun sonu başına bağlanır hem de başlangıç sona onay verir. Nazm:

Doğruluk üzere hareket ettiğimiz için üzülme
Döner dolaşır birbirimizi buluruz

Kırk Beşinci Risâle, Mâşuğun Âşık Olması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Bütün mutluluk ve huzur o kurtulmuş gönülle ilgilensin ve o rahat cana tutulsun. Çünkü özgür servi gibi yok edici fırtınadan bükülür ve taze gül gibi güneşin heybet ve ısısından zorunlu kapanır. Allah Teâlâ onun güzelliğini taze gül gibi süslesin [104a] ve dünyasını özgür servi gibi donatsın. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, aşkın bütün gönüllere ulaşan bir bela olduğunu ve duvar deliklerinin hepsinden çıkan bir duman olduğunu bilmek gerekir. Ne hiçbir şey gönlü ondan arındırır ne de hiçbir şey canı ondan kurtarır. O halde durum şöyledir; âşıkları azarlamak ve kalpsizleri kınamak uygun olmaz. "Aşıkların dedikodusunu yapmayın" derler. Eğer yaparsan aşkıktan korkabilirdin. İyilerin huzuruna dönerdin. Eğer birisi beladan kaçabilseydi daha öncekiler kaçırdı. Zira **Ferruhî** şöyle diyor:

Sen bana aşktan bahsedersin çünkü korkmazsın
Bana aşktan korkan birini göster
Eğer benim elimde olsaydı öyle kaçırdım
Onun elinden Rum ve Hazar'a giderdim

Seyfi'nin söylediği şu beyitler de yine bu anlamdadır. Nazm:

Aşkından nasıl sakınayım zira senin aşkın kaderdir
Bil ki onun huzurundan sakınan daha şaşkın olur
Kaçmayı düşünürüm fakat ne zaman mümkün olur?
Zira kaderden asla kaçılmaz zaten ben de kaçmam

Bu manaya bağlı olarak kulun hatırına üzülür çünkü o efendi daha çok rahat ve özgürdür. Kullarının ve âşıklarının ne bu acısına bakar [104b] ne de o sıkıntısını hatırlar. Onlar acizlik ve mecburiyetten bu durumu dille tekrar eder ve şu beyti okurlar, nazm:

Aşık ol veya biri ile yakınlaş
Böylece bela ile afiyetin farkını bilirsin

Bu duanın kabul olması ve özgürlüksüzlüğün kölesi olması gerekmez. Bu rahatlığın tesiriyle hem o taze gülü solduran hem de o özgür serviyi büken bir sıkıntı ortaya çıkar. Şimdi o zan kesinleşti ve o kaygı gerçekleşti. O bela ki biz onun aşkında gördük, o başkasının aşkından görür ve o sıkıntı ki biz onun ayrılığından çektik, o başka birinin ayrılığından çekti. Bize verdiği can yakıcı şerbetin aynısını kendisi de içer. Zira şöyle derler:

Sen başka birinin sevgilisi, ben senin sevgilin
Sen başkasının dert ortağı, ben senin

Sen başka birinin ağlayanı, ben senin ağlayanın
Sen başkasının işinde, ben senin

Bu sokağa adım attığı ve bu şerbetin tadını bildiği için bundan sonra âşıkların kanyla el yıkamayacağından, zavallının sırtını tekmelemeyeceğinden ve onlardan yüz çevirmeyeceğinden ümitliyim. Böylece o eziyetin mükafatını gördüğü gibi [105a] bu sıkıntının karşılığını da görür ve kendi beğenmediği şeyi artık ona uygun görmemelidir, böylece sürekli huzurlu olur. Zira şöyle derler, rubâî:

Ben sana bezgin âşık ey gümüş tenli
Sen başkasına benden daha âşık

Ey can ve dünya her ne yaparsan kula
Senin için öteki sevgiliden daha güzel olanı yap

Kırk Altıncı Risâle, Mâşuğun Başka Yar Bulması ve Naz Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

O eşsiz dünyanın yaşantıları ve zamandan daha nankör ve dünyadan daha sadakatsiz olan zamanın benzersizliği senin saltanat ve saygınlığınla süslensin. Onun dünyası saltanat içinde , saltanatı bağışlamanın artmasıyla belirgin olsun ve dünyadan hissedar olsun. Ebedi sevgili mübarek olsun ve yeni aşk kutlu. Nazm:

Allah her şeyi adaletle yarattığından
Yeni aşk ve yeni sevgili hayırlı olsun

Emmâ ba'd, bu kulun gönlünde, vicdanın gizlediklerinde, hatırında ve inancında **[105b]** aramızda kıyamete kadar sürecektir eski bir muhabbetin olduğunu bilmek gerek. Ne zamanın kurulmasının ona sevgisi olur ne de dünyanın felaketlerinin ona bir yolu. Şimdi o taraftan bir kınama meydana gelip, gönül yüzü başka bir yere çevrilince ve sırt bize bir defalık döndürülünce sabır ve teslimiyetten başka çare yoktur. Çünkü dostluk, zulmederek yapılamaz ve sevişme, gösterişle karşılaşılmaz. Bunun için “Gönle haraç yoktur.” demişlerdir. Durum böyle olduğu için bizim sevgimiz üzerine başka bir sevgi tercih etmiş ve bizim dostluğumuza başka bir dostluk seçmiştir. Biz de onun güzelliğine meyleder ve ona kavuşmaya rağbet gösteririz. Gülün tazeliği o kadardır ki yabancılardan eli ona değmemiştir. Yabancılardan eli ona değip onun tazeliği kaybolduğu için ne hiçbir gönlün ona meyli olur ne de hiçbir aklın ona rağbeti. Zira şöyle derler:

Başka birinin gizlemeyip gördüğü bir yüz
Başka birinin yıkayıp taradığı bir saç

Eğer göz onu görmemekle kan ağlarsa
Ben de o yüze bakmayacağım

Dikeni güle tercih etmeyi uygun gören kimse onunla savaşılamaz ve **[106a]** otu servinin yerine almayı onaylayan kimse onu ele geçiremez. Ona hiç itiraz etmemen hatta onun sohbetinden kaçınman ve şu dizeyi ona okuman daha iyidir, şöyle ki:

Onun mevkesine her alçaklık layık olduğu için
Gönlüm onun sevgisine meyletmemesi uygun olur

Şimdi benim yapmam gereken
Zoruma gitse de bırakmam kolaydır

Bizim sohbetimizden elde etmediği saltanatı başkalarının sohbetinden elde etmesi uygundur ve bizim dostluğumuzda izin vermediği mutluluğa başkalarının dostluğunda izin vermesi ve onaylaması mümkündür. Zira şöyle denir, rubâî:

O sevgili sayesinde senin rütben ve güzelliğin artar

Onun sayesinde nimet ve mal sürekli artar

Bizi ne yapacaksın derdin artar

Fakir aşıktan üzüntün artar

Bu fasıllar, maksatlar, hikayeler ve beyitler ibret ve tedirginlikten yazılmıştır ve “ Her nerede bir dert varsa bir feryat vardır.” dendiğini hatırlatmıştır. Ancak hala ne gönül o güzelliği istemekten uzaktır ne de can o kavuşmayı seyretmekten yoksun. Zira **Seyfi** şöyle diyor:

Sevgili her ne kadar benden uzaklaşsa da

Can ona kavuşmayı diler

[106b]

Ondan bir eleştiri gelmediğinden

Can ona kavuşmayı diler

Gönle her ne kadar öğüt versem ve ona öfkelensem de faydası yoktur. Cevap verir ve “Senin sevgilin güneştir ve bütün alemin güneş ışığından payı olur, ışığını ne hükümdarların sarayından esirger ne de kocakarıların yıkıntısından, hepsi için onun ışıkları geneldir.” der. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Ey âşık sana bundan bir dert gelirse

Senin sevgilin öldü yeni bir sevgili bul

Sevgilinin güneş olduğunu anlamadın mı

Herkesin güneşten ümidi vardır

Bazen yakın olur sana bazen de uzak

Sana ve başkalarına ondan ışık ulaşır

Bu sadakatsizliğe razı olup bu bozgunculuğu tercih edince hiç olmazsa bizi duayla hatırlamasını ve sohbet payını esirgememesini umarım. Zira şöyle derler:

Sevgiliye kavuşmayla iyileşirsen ey gönül
Duayla bizi hatırla ey gönül

Dostlara eskilik bahçesinde kalpsizlerin yakıcılığını hatırlattığın için ve sevgililerle seyir ve sevinçle meşgul olduğun için üzüntü çekenleri unutmaman şarttır. Feleğin dönüş sebebinin birinin bahçe vermek birinin de dağlamak olduğunu bil. [107a] Birini bahçede gösterir birini de hüzünler evinde. Şaşkınlık toprağını beyne saçar ve asla esirgemez. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Senin eğer binlerce çeşit bahçen varsa
Benim gönlümde binlerce çeşit yangı var
Size talih eş ve bahçe verir
Benim gönlüme aşk, dert ve yangı verir
Feleğin dönmesi hep böyle olur
Başka türlü ondan herkese pay gerekir
Biri, elde kadeh sevgili kucağında
Biri, gönülde taş başında toprak

Sonuç olarak gönlü tek bir şeyle teselli olur ve sakinleşir, o da her zaman söylediği şudur: anlaşmamıza sadık kalmadığı için başka biriyle anlaşmasına da sadık kalmayacağını ve dostluğumuzu gönlünde kalıcı kılmadığı için başkalarının dostluğunu da yine yörünge yapmaz çünkü insanların marifeti başta ve sonda aynıdır. Zira şair şöyle diyor:

Her ne kadar sen başka bir sevgiliye sadıksan
Kıskançlıktan dolayı bize zorluk gerek
Biliyorum sen onu hızlıca gönlünden çıkaracaksın
Bizi terk ettiğin gibi onu da terk edersin

Söz uzadı, şu beyitle özetleyelim kısaltalım, zira şöyle derler [**Enverî**]:

Biz olmadan eline halis şarap alıyorsun
Yazıklar olsun sana ama afiyet olsun

[107b]

Kırk Yedinci Risâle, Layık Olmayan Birine Bağlanma Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Bütün kalıcılık ve mutluluk o sedefteki incinin ve o taştaki mücevherin olsun. Zira hem hükümdarların tacı onun varlığına aşiktir hem de sultanların tacı onun güzelliğine muhtaç. Allah Teâlâ o inciye o sedeften kurtarsın ve o mücevheri o taştan ayırsın. Böylece bazen dünyayı güneş gibi kendi güzelliğiyle aydınlatır bazen de ay gibi ufukları kendi ışığıyla parlatır. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, ilahi hikmet ve rabbani kudretin öyle dilediğini bilmek gerekir ki, her nerede güzel bir şey olmasını dilerse pis bir şeyle düzenlemiştir. Altın gibi toprak içinde, mücevher taş içerisinde, inci denizin dibinde, gül diken arasında, misk ceylanın göbeğinde ve bal bal arısının ağzında. Bunun örnekleri, benzerleri ve belirtileri çoktur, hepsi sayılamaz. [108a] Bundan dolayı “Her meleğe bir şeytan kapıcıdır ve her hazineye bir yılan.” derler. Zira ‘**Alî Zendencî** şöyle diyor, rubâî:

O servi boylu saf yasemin ve o taze gül
Kazadan onun kaderi deve dikeniyile bir oldu

Ne yazık ki beyza şahin karganın avı oldu
Ne ayıp ki peri şeytanın tuzağına düştü

‘**İzzeddîn Sa’dullah Tehcirânî**’nin söylediği şu iki beyit bunun örneklerindedir, rubâî:

O melek tabiatlı sevgili için büyük çok yazıktır
Şeytana onun devamlı meyli vardır

Ağır sohbetinde olan zavallı ayna gönlü
Gülün nazik bedeni diken eziyetinden şaşkın

O kasîdede söylenen şu tek beyit de bu anlamdadır, beyt:

Ne dünyada sarhoş etmeyen bir içki vardır
Ne de mutluluk gülü dikensiz olur

“Fahırname” de de **Senâî** bütün beyitlerin içinde böyle bir beyit söylemiştir, nazm:

Dünyada eziyetsiz hazine olmaz
Define başında uyuyan yılan yüzünden

Her ne kadar dünyanın hali bu şekilde olsa da o değerli inciyi yan yana bir kolyede dizilmiş ve o nefis mücevheri boncuk halinde bir sırada toplanmış göremem. Çünkü melek şeytanla aynı yerde görülemez ve huri [108b] gulyabaniyle aynı mecliste gösterilemez. Yalancı müslümanın saçma sözü Kur’an-ı Kerim ile aynı sayfaya yazılamaz. Ama feleğin karakteri ve dünyanın yaratılışı böyle olduğu için her asillik sıradanlığın altındadır ve her değerlilik pintiliğin esaretinde. Ne yapabilir. Buna şaşırılmamalı ve bu manayı tuhaf saymamalı çünkü bütün sonuçlar kaderdir. Zira şöyle denir, nazm[**Senâî**]:

Senin alçaklığına tutsak olmak acayip değildir
Bugün işe yarayan at işaretsiz eşek gibi değildir

Bütün bunlarla beraber, her ne kadar gönle memnuniyet versem ve bu beyitler ve örnekleri ona okusam da faydası yoktur. Bana sürekli hükümrânlık yapar ve onu göze göstermek gerektiğini söyler. Ehil olmayanın yanında duran nasıl görebilir ve gönül ve canını onun hizmetine adaması gereken kimse layık olmayanın hizmetine doğrusu nasıl rıza gösterebilir? “Ehil olmayanla sohbet işkencedir.” demişler. Zira **Hüseyn Necîb** şöyle diyor:

Senin ayakta durman ey saray ışığı
Her bir alçak herifin yanında beni gözden düşürür

Allah için ayakta duranı nasıl göreyim
Çünkü Onun gözümün yerine koyarım

[109a]

Asla padişaha hizmet etmesi gerektiğini belli etmez veya periyi şeytanın onuncağı olması gerektiğini zanneder. Tehlike bu zarar etmeden dolayı delirmem, bu sıkıntıdan dolayı kafirliğe düşmem ve bu eziyetten dolayı dinden çıkmamdır. Nazm:

Onsuzluktan periyi tutmuş ve şeytan gibi olmuştur
Çünkü şeytanın yanında duran bir peri görüyorum

Durum böyle olunca ne feleğe hükümrانlık yapabilir ne de dünyaya düşmanlık. Bu çaresizliğin çaresi sabırdır ve bu hastalığın ilacı teslimiyet. İşler onların yardımıyla düzeldi diye sabır ve teslimiyetin himayesine kaçmışım. Zira “Sabır ferahlığın anahtarıdır.” demişlerdir. Ancak şu beyti kendime zikir yaptım. Zira şairlerden biri şöyle diyor, beyt:

Bağlanmış gönle dertten kurtuluş yoktur
Zira ceylan yavrusu yolu köpeğin hizmetinde olmalı

Kırk Sekizinci Risâle, Hasımlardan Şikâyet Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

[109b]

O hayatın temeli ve mutluluğun kaynağı ki can gibi manaların kiblesi ve gönül gibi huzurun Kâbe'sidir, sağlığın kefilliğinde ve mutluluğun emniyetinde binlerce yıl yaşasın. Sağlık ona yakın olsun ve mutluluk onun beraberinde. Onun mutluluğundan başka mutluluk arayan kimse bedbahtlığa yakın olsun ve onun sağlığı dışında bir şey isteyen kişi pişmanlığın yanında olsun. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, aşkın binası gönülde sağlam olduğu zaman her tahliye girişimiyle yerinden kımıldamaz ve muhabbetin kuralları kalpte pekiştiği zaman her tehlide boyun

eğmez. Ancak düşmanlar o temeli yıkmak için güçleri yettiği kadar saldırırlarsa ve o kuralı sarsmak için hile yaparlarsa da sahip oldukları resim kuvvetince gönül levhasına zarar verirler ve o şekli gönül sayfasından kaldırırlar. Bizi şeklen birbirimizden ayırırlar ve görünürde birbirimizden uzaklaştırırlar; gerçek bir ayrılık olmadığı için ikincil ayrılığın çok etkisi olmadığını bilmezler. Mecnun'u Leyla'dan ayırdılar, dedi ki: "Gönlüm Leyla'ya bağlanmış görünür eğer gözümle görürsem ya da görmeye layık değilim." [110a] O duruma ait cümle budur. Zira **Hâce Senâî** şöyle diyor, nazm:

Senin sokağından geçmeyi bırakınca
Sana kötü konuşanın sözünden kurtulacağımı biliyorum
Hayretle sana niye bakayım ben
Ben senin aşkına aşığım, yüzüne değil

Durum böyle olsa da aşığı mâşuktan ayıran ve sevdalıyı sevdasından uzaklaştıran namertliği ve alçaklığı hatırlamıştır ve şu dize onun izahı olur ve onun durumuna uygun düşer, nazm:

Sohbetinden beni uzaklaştırırlar
Ayrılığında belimi büklerler
Üzüntüden başımı taşa vururum
Bu taş kalpliler böyle uygun görürler

Biz kavuşma sevincinden daha eksiksiz pay alma beklentisindeyiz, düşmanlar da aynı ölçüde yok etme ve zayıflatma tedbirinde. Beyt:

Bir gün kavuşma sözüyle uçmamış
Senin tatlı dudağınla bir gece sır söylememiş
Senin düşmanın silah yapar ey sevgili
Senin ay gibi yanağından beni mahrum etmek için

Zalimlerin kötü konuşmasına şeriatla izin olduğu ve acımasızların lanet okumasına akılda ruhsat olduğu için bizi muaf tutarlar. Eğer bir kimseye beddua edersem [110b] gönlümde affetmezler ve canımda acımazlar. Zira şöyle denir:

Bir yol ki daima bana bağlarsın
O yolu kapatan düşman yaşamasın
Şimdi aşkının derdinden ey işve perest
Gönlüm dertlerle karmakarışık oldu

Eğer onların amacı beden eziyeti ve gönül derdim olması ise bu bizzat Allah'a şükür onların kasıtsızlığının sonucudur ve bağlanma sevincinin sonucu değildir. Zira **İbn-i Talha** şöyle diyor:

Belanın sebebi her ne olursa olsun Allah'a şükür
Hiç olmazsa başka birinden istemesi gerekmez

O halde durum bu anlamda bu şekildedir. Zira yine **İbn-i Talha [Enverî]** şöyle diyor, beyt:

Düşman gece duasına neden kalkar
Gündüz senin sevginle oturduğum için

Kırk Dokuzuncu Risâle, Hasımları Karıştırma ve Onun İşaretini Bilme Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Güzellik yıldızı daima o ay yüzlünün güzellik gökyüzünde parlansın ve yükselme mürekkebi o parlayan güneşin olgunluk sarayında süslensin, ay ve güneş [111a] onun güzellik ve olgunluğunun kölesi, saltanat ve yükselme onun yücelik ve azametinin hizmetçisidir. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, dostsuz ve düşmansız bir insanın olmadığını bilmek gerek. Onun için "iyi dostlar" ve "kötü düşmanlar" dendiği gibi. Hiç kimse için kötü konuşanların dilinden kurtuluş

olmamıştır, olmaz da. Allah Teâlâ ve Tekaddes (c.c)' i müşrikler ortakla inandılar, Hristiyanlar da eş ve oğulla nitelendirdiler ve Peygamber S.A.V.'i sihirbazlık ve yalancılıkla itham ettiler. Hem Allah C.C. o sıfatlardan münezzehtir hem de peygamberler bu manalardan mukaddes. O halde durum böyle olduğu için öncelikle dostun düşmandan ayırt edilmesi ve nasihat edenin kıskanandan ayrılması gerekir. Sonra o zaman onların sözleriyle korkuya kapılırlar ve onların tarafına yönelirler. O efendi ne bu yoldan geçer ne de bu caddede yürür. Hem kıskananların sözünü işitir ne de düşmanların yalanına inanır. Böylece şu dizeler ve beyitler kulun durumunun izahı olur. Zira şairlerden biri şöyle diyor:

[111b]

Düşmanların yalanına kul olduğundan dolayı
Yüzünü asıp öfkeleniyorsun

Yeni bir dert ortağı bul diyorlar
Senden daha iyisini nasıl bulurum

Dostları düşmanların sözüyle incitmek ve kullar hakkında benzersizlere kastı uygun görmek şart değildir. Çünkü hem o hayal imkansız olur hem de o figür asılsız. Zira şairlerden biri şöyle diyor, şair:

Kötü konuşan hakkımda kötü söyledi ve sen inandın
Vallahi tamamen yalan ve asılsız konuşurlar

Beni incitme ve arkamdan kötü konuşanı cezalandır
Çünkü dostları incitmek uğurlu değildir

Sonuç olarak kötü konuşanların sözünü işiten ve dinlemek zorunda kalan kimsenin onlarla o davranışta ortak olduğunu bilmek gerekir. Çünkü eğer konuşmaya razı olursan dinleyerek paydaş olursun. Zira **Lebîbî [Senâî]** şöyle demiştir:

Eğer kötü konuşandan sen söz işitirsen
Akıl yüzünden seni suçlarım

Eğer o kötülüğe razı değilsen
Onun arkasından kötü konuşma

Her ne kadar insanoğlu kusursuz değilse de düşmanlardan kusur işitince daha çirkin olur. Şeytanın düşmanı olan bir insan görmezsin, onun en çirkin yüzüyle [112a] duvarlara resim çizerler ve büyüklük gösterirler. Zira ‘Am‘ağ şöyle diyor:

Evet şeytan çirkindir fakat
Daha önce duvarda gördüğün ekmek resmi gibi değildir

Sonuç olarak o efendinin asil kandilini böyle boş sözlerle meşgul ederek ve o efendinin hatırını ve büyüklüğü böyle hurafelerle yönlendirerek kula yazık olur ve mücevher hokkasını eşek boncuğu yaparak ve inci kutusunu eşeğe takarak kendine yazık edersin. Umulur ki bu hizmeti anlayınca nefes nefese kendini kıskananlardan koruma gereği duyar ve kendi zarif bedenini alçaklardan uzaklaştırmayı mecburiyetten sayar. Çünkü akıl sahipleri şöyle demişler, mısra [İbni Sînâ]:

Alçaklarla oturan kimse onlar gibi alçak olur
Neticede inşallah bu hafiflikler, ısrar ve baş ağrıtmayla kulu mazur
görür ve bağış örtüsüyle örter.

Ellinci Risâle, Hasımların Husumetinden Korkmama Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla,

[112b]

Alemin varlığının ona nazlandığı ve insanın ruhunun onun güzelliğinin övgüsüyle yükseldiği alemin varlığının fitnessi ve insanoğlunun canının kargaşası bu gönlü yaralı fakirin selam ve hizmetine mahsustur. Çünkü insan dünyanın genişliğine şaşırır ve kendi durumuna ağlar. Ya Rabbim! O dünyanın varlık fitnessini sağlığın kefilliğine sahip eyle ve o insanoğlunun canının kargaşasını mutluluğun emniyetine. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba’d, aşk ve aşıklık meydanında dolaşacak ve

istek ve arzu atına binecek kimsenin ilk adımda âşık olması ve ikinci adımda candan vazgeçmesi gerektiğini bilmek gerek. Böylece siperde gönül ve can olduğu için ne sevgiliye kavuşabilir ne de sevgiliyle sohbet edebilir ve gönül sevgiliye kavuşmanın yenilgisinde yüz gösterdiği için ve can feda ettiği için sevgilinin güzelliği ortaya çıkar. Dalgıç, deniz ve inci bu durumların örneklerindedir. Zira dalgıç ölüme meydan okumadığı, kıymetli canı tehlikenin kıyısında riske atmadığı ve zarif teni kana susamış cehennem denizine atmadığı için gece parlayan incileri elde edemez. O halde herkes **[113a]** gönlü candan ayıramaz, dört kibri iki alemde dünya adamı gibi vuramaz ve dünyada laubalilikle müezzinlik yapamaz. Zira şöyle denir:

Aşk beladır ve beladan kaçınmayan benim⁴⁸³
Seve seve can ve gözle onun eteğinden asılırım

O, bu meydanın pehlivanı olmamalı ve bu, bela kapısını çalmamalı çünkü aşk sağlıkla karşılaşmaz ve barış düşmanlıkla yan yana gelmez. Zira **Senâî** şöyle diyor:

Aşkla uğraşır sağlık istersin
Aşk sağlıkla nasıl olur?

Bu manalar sadakatli aşğın gönlünde yerleşmiştir ve bu kısımlar can levhasına işlemiş. Kuşkusuz ne düşmandan korkar ne de kılıçtan yüz çevirir. Başını ellerinin arasına almış, candan vazgeçmeye söz vermiş ve gönle yerleşmiştir. Zira şöyle derler:

Düşmanın bana savaş ilan ettiğini söyledi
Buluttan gök gürlemesi gibi bağırды
Düşmandan kaçan ben değilim
Hem kan param var hem de kılıç boynumda

Eğer ateş ortaya çıkarsa İbrahim gibi esenlikte olurum ve korkmam. Eğer dünya kadar ok atılsa kar gül gibi yüz çevirmem ve yiğitçe öne çıkarım. Zira **İbn-i Talha [Bâherzî]** şöyle diyor:

⁴⁸³ [Ahmed Gazzâlî]

[113b]

Eğer düşmanın seninle savaştan vazgeçmezse
 Senin için yüz çeşit oyuna başvururum

Eğer işim ünlenirse dar otururum
 Ateşte kebab gibi ve kılıçta ışıltı

Eğer dünyanın tamamı bu düşmanlığa kalkışsa ve bütün ufuklar bu düşmanlıkla görünür olsa bu sevgi bir damla bile azalmaz ve bu dostluk bir hardal tanesi bile eksilmez.

Eğer kadın erkek nefretle bana düşman olursa
 Senin aşkın başımdan dışarı çıkamaz

Bu kulun gönlünü mahvetsen bile
 Canlı olduğum sürece dertlerini çekeceğim

Düşmanlarla adam adama savaşma zorunluluğu ve düşmanlarla yüz yüze ok atma mecburiyeti olmadan önce hem o savaşa hazırlanmışım hem de o oku boyna asmış. Zira şöyle hatırlatmıştır:

Senin düşmanlığımla bana bir ok isabet ederse
 Asla ondan kaçmayı düşünmem

Canımı veririm ama senin aşkını vermem
 O yüzü başkalarına esirgerim

Bu perde yırtılmasın ve bu sır açığa çıkmasın diye çok çabaladım. Şimdi hem iş cana dayanmıştır hem de bıçak kemiğe. Bundan önce düşmanlara saygı duymayacağım ve bundan sonra düşmanlara dostluk göstermeyeceğim. Çünkü dünya işlerinin en kötüsü ölümdür. Gönle ölümü sevdirdiğim için [114a] ve candan geçmeye söz verdiğim için canlı olduğum sürece düşmanla çarpışırım ve gönlümde hiç korku olmaz. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Böyle iyi geçinme için ne yapmam gerek
Eğer sır açığa çıkarsa ne olur

Dünya önüme ölümden başka ne getirir
Canıma kılıçtan başka ne yağar

Marifet arayan kim düşmandan sakınır
Mücevher arayan kim denizden çekinir

Tuzak peşinde olan çok çile çeker
Bir av yakalamak için dağda ve ovada

Benim elimde sen gibi bir av kaldı
Bedenimde can gibi nasıl elden çıkarayım

Her ne kadar bu belalara karşı koyabilmiş ve gönlü bu üzüntülere bırakmışsam da düşmana zarar verince ve düşmanı perişan edince baht ve talihe uygun bulmaktan korkarım. Çünkü ne bahta kötü düşmanlık yapabilirim ne de geri dönen talihe karşı koyabilirim ve talih ve mutluluk her ikisi izin vermedikçe amaç gerçekleşmez. Zira şöyle derler, rubâî:

Düşmanınla gece gündüz mücadele ederim
Ola ki senin avucuna getirebileyim

Düşmanınla adam adama çarpışmaya girişirim
Kendi aksi talihimle ne yapabilirim

[114b]

Elli Birinci Risâle, Nasihat, Öğüt ve Ehil Olmayanların Sohbetinden Eziyet Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Can ve dünya gibi gerekli ve göz ve ışık gibi layık olan âşıkların canı ve dünyası ve âşıkların gözü ve ışığı bu tutkun aşığın selam ve duasını okur. Zira can,

kaybetmiştir ve ölmeye söz vermiş. Ne candan bir tat bulur ne de dünyadan bir kazanç elde eder. Onun zevkleri o güzele nazlanmaktır ve onun kazancı kavuşma ümidi. Allah Teâlâ bu nazı daim etsin ve bu ümidi artırsın. Onun yardımı ve fazlıyla. Emmâ ba'd, her şeyin bir türü ve herkesin bir benzeri olduğunu, her türün kendi türüne güzel geldiği ve her benzerin kendi benzerine yöneldiğini bilmek gerekir. Bu yüzden “ Cins cinse çeker.” demişlerdir. Kendi türüyle [115a] kaynaşmayan her şey kıymetini kaybeder ve kendi benzeriyle konuşmayan herkes saygınlığını yitirir. Eğer miski toprağa karıştırırsan kıymeti azalır ve eğer inciyi benzeriyle birlikte değeri azalır. Bu yüzden “ Bizim insanların çoğu bilgin ve akıllı.” demişlerdir. Zira ‘İyâzî şöyle diyor:

Kendinden aşağı olanla kaynaşma
Çünkü sen ondan az yapamazsın o da senden çok

Miski toprakla karıştırdığın için
Kendi değerini toprağa vermiş olur

Başkalarıyla sohbet eden kimse benzerlerinden ayrı nitelenir ve türünden olmayanlarla oturup kalkan kimse cinsiyetsizlik mensubu olur. Benzerinden farklılık ve hamiyetsizlik insanların ve insan evlatlarının durumuna uygun olmaz. Bilge insan asla aksak eşiği eşkin yürüyen atla bir tutmaz, dişi tilkiyi yırtıcı aslanlarla pınara getirmez, uğursuz baykuşu uğurlu devlet kuşuyla aynı eve koymaz, avcı beyaz atmacayı baykuş, akbabayla ele almaz ve zayıf serçeyi cahil papağanla kafeste tutmaz, lanetli şeytani ilahi meleklerle defterde resmetmez ve cennet hurisini göçebe gulyabaniyle [115b] sofrada oturtmaz. Şu dize ve beyitler bu duruma uygundur. Zira **Havâfi** şöyle diyor:

Ey süslenmiş bağ! sen tavus gibi salınarak yürüyorsun
Senin düşmanın siyah karga gibi ve yamaçta kalmış

Ondan uzaklaş zira asla göz ve ışık yok
Kimse Tavus kuşuna yakın olan kargayı dinlemez

Bu manalar tembih yoluyla söylenmiştir ve bu söz nasihat tarzıyla hatırlatılmış. Eğer bilirse bu kulun hedefi bu tembihten dolayı o efendinin iffetini korumaktır ve

bu duacının amacı bu nasihatten dolayı o büyüğün ihtişamıdır. Bu cümle üzere devam eder ve o kavmin sohbetinden kaçınmayı gerekli görür. Eğer bu hizmetçiyi maksadın sahibi anlarsa ve bu nasihati saçma, hezeyan ve safsata zannederse iş sitem diliyle okunması gereken şu beyitlere kadar ulaşır, zira şöyle denir:

Eğer kendi kıymetini ve değerini bilersen

Değeri olmayan insanlar ile kaynaşma

Bizi kendine kavuşturmayla murada erdirirsin

Ve bizden başka kimseyle ilgilenmezsin

Her ne kadar o söyleşiden amaçlar sağlansa ve o oturup kalkmalardan gayeler mümkün olsa da henüz o gülün dikenleri ve o içkinin baş ağrıları olduğundan habersizdir. Gaflet uykusundan uyanıklık keramet olduğu için **[116a]** utanma ve pişmanlığın faydası yoktur. Zira “ Bu gecenin sarhoşluğu yarın baş ağrısı yapar.⁴⁸⁴” derler. Ancak yüz yıllık mutluluk düşmanların kınamasını duyma zorunluluğuna layık olmaz ve bin yıllık seyir hayattan pişmanlık duyma gerekliliğine ağır basar. Zira **Fahrî Gurgâni** şöyle diyor, nazm:

Bir günlüğüne murada ermeye koşarsın

Ne gereği var bu ebedi utancın

Yüz yıllık mutluluk bir utanca değmez

Ondan canda ebedi pas kalır

Sonuç olarak basit kimsenin sohbetinin hem gözyaşı hem de yüz suyu döktürdüğünü bilmek gerekir. Eğer görünüş istersen bak, basit kimseyi gördüğü her zaman gözden yaş döker ve eğer gerçeği istersen dene, basit kimselerle sohbet eden herkesin yüzünden yaş süzülür. Bu yüzden şöyle demişlerdir, nazm **[Senâî]**:

Sana basit kimsenin bulaşmasını önle

Çünkü gözlerindeki yaşın hepsini basit kimse döker

⁴⁸⁴ **[Ebu Sa'îd Ebu'l-Ḥayr]**

Elli İkinci Risâle, Düşman Korkusunun Doğruluğu ve Yapıcılığı Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

[116b]

Bütün mutluluk ve sağlık o güzel yaratılışı, iyi ahlaklı, güzel yüzlü, beğenilen huylu, süslü görünüşlü, donanımlı haberciye ki onun ahlakı yaratılışından daha iyidir ve huyu yüzünden daha güzel, görünüşü haberciliğinden daha güzeldir ve haberciliği görünüşünden. Allah Teâlâ o ahlak ve yaratılışı, o çehre ve huyu, o görünüş ve haberciyi süslesin ve donatsın. Onun yardımı ve fazlıyla. Emmâ ba'd, antlaşmalar ve vesikalar gibi sevginin her iki tarafça onaylanmış ve dostluğun temellerinin koşullarının her iki tarafça belirlenmiş olduğunu bilmek gerekir. Her ne kadar düşmanlar saldırılar düzenler ve tuzaklar kurarlarsa da ne o antlaşmaları bozabilir ne de o koşulu. Allah Teâlâ'ya hamdle şartlar ve antlaşmalarımız başlangıçta böyle olmuştur ve sonuna kadar böyle olacak. Birbirimizin onayından başkasını aramayız ve birbirimizin sadakatinden başkasını ummayız. Zira **Ferruhî [Reşîdüddîn Meybüdü]** şöyle diyor, nazm:

Senin gibi sevgili lazım, benim gibi aşık
Bütün dünyada yoktur bizim gibi iki ten

Sen hep benim sevgimden bahsedersin
Ben senin aşkımdan söz ederim

Hasımların altüst etmesinden dolayı kavuşma gücü bulamadığım ve düşmanların korkusundan dolayı **[117a]** oturup kalkma mutluluğu mümkün olmadığı için bazen gönlü “Her oturmanın bir kalkması vardır.” diyerek teselli ederim bazen de canı “Her günün bir yarını vardır.” diyerek sevindiririm. Yorum, **Hâlid Herevî**'nin söylediği şu dizededir:

Ey ayrılık bu adaletsizliği azalt sonunda
Dünya sonsuza kadar böyle kalmaz

Hem birbirimizin inancına vakıf hem de birbirimizin sevinçlerinden haberdar olduğumuz için gönül uygunsuz yolda ilerlemez ve can izinsiz kitabı okumaz. Eğer çehreye yasaklı ve görünüşle ayrı olursak korkuya gerek yoktur çünkü gerçekte insanoğlunun gönlü bedene uyum sağlar ve can uyumluluğu göze hükmeder ve izler. Dostluk su çeşmesi gibidir; su gibi içerden çoğalır ölümsüzleşir ve dışarıdan içeriye girdiği için fanilikten uzak olur. Gönlün doğruluğu ve içyüzün uyumluluğu ondandır. Ümit, sonunda bu ayrılığın ebedi kavuşma olacağı, nihayetinde bu ayrışmanın kalıcı uyumluluğa döneceği ve düşman arzuluların dostların gönlünün isteğiyle olacağı şeklindedir. Zira bu sözün söyleyeni şöyle diyor (**Seyfi**):

[117b]

Ne olur bir yıl ayrılık olsun

Ondan sonra ebedi barış olsun

Bizimle olan bu gönülden daha gerçek bir şey görmem

Gönül doğru olunca arzular gerçekleşir

Elli Üçüncü Risâle, Mâşuğun Kötü Konuşması ve Utanması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Bütün kalıcılık ve mutluluk o pürüzsüz aydan utanmış ve lekesiz güneşe sinirlenmiş olsun. Zira onun zâtı ay gibi kirletilmekten uzaktır ve yüzü güneş gibi değiştirilmekten uzaktır. Allah Teâlâ onun güzelliğini ay gibi süslesin ve olgunluğunu güneş gibi eksiltmesin. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, kötü konuşanların dünyada çok sayıda olduklarını bilmek gerek. Eğer kim kötü konuşursa ona eziyet ederler veya kim yanlış yaparsa onu azarlarlar, ona düşmanlık beslerler. Böylece iş uzar ve zorlaşır [**Senâî**].

İşim uzun çünkü ben her iyiliğe

Her kükreme ile taş vurmak istiyorum

Asla güneş balçıkla sıvanamaz ve **[118a]** kuru toprağın duvara sürülmeyeceği alemlerin malumudur. Engin deniz köpeğin diliyle kirlenmez. Eğer hastalık derse acının şükrüdür veya körlük derse karanlığın güneşidir. Ne bu söz kabul edilir ne de onun iddiası duyulur. Tatlılığa şükür onun acıyla nitelendirilebilmesinden daha bilindiktir ve güneş aydınlığıyla onun karanlık diye isimlendirilmesinden daha meşhurdur. Ama her nerede beyaz bir yüz varsa ona kara çalarlar, güzel yüzlülerin yüzü ve yaşantısına karşı kötü gözü uzaklaştırmak, kıskançların kınaması ve kötü sözlülerin suçlamasından sonra faydasız gibidir. Durum böyle olunca kendi değerli gönlünü bu manayla meşgul etmemeli ve yumuşak huyunu bu sözle değiştirmemeli, kaygılanmamalı ve özür dilemelidir. Bu manaları elde etmesi gerektiğini tahmin etmez çünkü onun zatının ilhamının dilediği bu özürler ve onun sıfatlarının temizliğinin gerçekleştirdiği bu tedarik onun rahatlık ve özgürlüğü olmalıdır. Zira **Senâî** şöyle diyor, nazm:

Bazen düşman diyor; onun varlığı öyle
 Bazen dost diyor; onun uzaklığı böyle
 O her şeyden kurtulmuş, özgür ve mutlu
 Gül gibi, zambak gibi, yasemin gibi

[118b]

Eğer bu sözü bana söylemişler ve bu bozgunculuğu bana yapmışlarsa ne kulağıma asmışımıdır ne de gönle katmış. Gönülde olandan dolayı ifade ediyorum, **Senâî** 'nin söylediği şu beyitlerle de, rubâî:

Eğer kötü sözlü biri sana kötü bir söz söylediye ey ay
 Sana gönül veren asla yok olmaz
 Kötü söyleyenin sözü için benden özür dileme
 Çünkü siyah ayna siyah yüzü göstermez

Gönle bu manayı sorduğum her zaman cevap verir ve şöyle der [**‘Trâkî**]:

Benim sevgilim kimseye yüz göstermemiştir
Bu sözü insanlara söyleme, boşunadır

Elli Dördüncü Risâle, Yeminler, Şartlar ve Sözleşmeler Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Saltanat mürekkebi o güzel yüzlülerin sultanının yücelik sarayında daima var olsun ve makam sancağı o iyilerin padişahının ihtişamlı sarayında yükselsin. O melikliğe yaraşanların efendisi liderlik tahtına otursun ve kulluğa yaraşan güzel yüzlüler saf tutsun ve divan dursun. Gülümseyenlerden uzak bu kul hep **[119a]** “Yarabbi, bu saltanatı mahşere kadar sürdür ve bu güneşi kıyamete dek parlak tut.” der. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, sözleşmek ve ondan caymanın şart koşmak ve ona sadık kalmanın ve dürüstlük yapmanın hem dinde hem dünyada hem de Mahmud⁴⁸⁵'un şeriatında geçerli bir karşılığı olduğunu bilmek gerekir. Her kim anlaşma sorumluluğundan çıkarsa ondan bütün hesaplar sorulabilir ve her kim emanete uygun icraat yaparsa ona her şey için güvenilebilir çünkü bütün eminlik makamına sahiptir. Zira şöyle derler, rubâî **[Senâî]**:

Hünerli insan gelince sen bakma
Yiğit gelince anlaşmaya uy

İnsan anlaşma sorumluluğundan çıkarsa
Her şey ona tahmin ettiğinden ağır gelir

Uzun bir süredir o efendinin hizmet kemeri bu hizmetçinin belindedir ve kölelik küpesi kulağındadır. Eğer hizmette kusur etmiş ve kölelikte karşıtlık göstermişse o efendinin cömertlik sözü ve güzel yaratış alanında hiçbir kalıcılığı kalmamış ve küçükleri sevene hiç kusur uygun görmemiştir. Şimdi eğer bir efendinin görüşü gerekli görürse **[119b]** sevginin pekişmesi ve dostluğun belgelenmesi için

⁴⁸⁵ Gazneli Mahmud[?]

sözleşme yaparız. Zira O efendi kulun sohbetiyle değişmez ve bu kul da o efendinin hizmetiyle meziyet aramaz. Zira **Fahrî [Ferruhî Sistânî]** şöyle diyor, nazm:

Ben seni beğendim sen de beni beğendin

Ben sana yöneldim sen de bana yöneldin

Sana bedel aramam bana bedel aramazsın

Ben de sadakatliyim sen de sadakatlisin

Eğer onun sırrına sahipse bu anlaşmadan yüz çevirmez ve bu kuralın dışına çıkmaz, haber verir ve ona sadakat göstermiş olmak için zaman ve konuyu belirler. Eğer bu anlaşmanın sırrına sahip değilse ve bu kurala bağlanmadıysa bundan fazla seslenmeyeceğimizi bildirir ve daha fazla ısrar etmeyeceğimizi. Çünkü boş yere büyüklerin başını ağrıtamaz ve gereksizce efendilerin üzüntüsünü artıramaz. Onun inşa ettiği her bina sağlam olmaz, onun kalıcılığına güvenemez. Kökü sağlam olmayan her ağacın dalından meyve beklenemez. Dostluk binasının inşası anlaşmadır ve sevginin asıl kökü kural. Anlaşma ve kural tam ve sağlam olmadığı zaman ne dal sevgiyi birincil yapar ne de kök sevgiyi ikincil. Sözlerin neticesi **[120a]** şairin söylediği şu nazmdır **[Ebû ‘Alî Serahsî]**:

Eğer sevgiliysen sevgilim olduğunu söyle ey sevgili

Eğer değilsen işinin başına git selamete

Elli Beşinci Risâle, Aşğın Karşılık Bulmaması ve Önceki Sevgili Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla,

Binlerce değerli can o güneş gibi ay yüzlüye feda olsun zira ay gibi benzersizdir ve güneş gibi eşsiz. Ay, onun benzerliğini göremediği anlamındadır ve güneş, onun gibisini bulamadığına işarettir. Güzeller onun güzelliğine nispetle ayla yıldızlar gibidirler ve iyiler onun olgunluğuna oranla güneşle ay gibidirler. Allah Teâlâ o ay ve güneşi ay ve güneş gibi parlatsın. Onun yardımını ve fazlıyla. Emmâ

ba'd, bu kulun hep şöyle dediğini bilmek gerekir: Sır ve gizliliklerin alimi olan Allah (C.C.) hem gönüllerin sırlarına vakıfır hem de kalplerin gizlediklerine hakim. Bu kulun gönlündeki sır ve bu duacının kalbinde gizlediği öyledir ve canı bedeninde durduğu sürecidir. **[120b]** Onun efendiliğiyle büyüklüğe dönüşmez ve onun hizmetçiliğiyle saygınlık artırmaz. Zira **Seyfi [Enverî]** şöyle diyor:

Sevgilim sensin dünyada başka sevgilim yok
Can bedenimde durdukça seni gönülden atmam

Kendisi efendilikle karşılık bulabildiği için onun benzerini göremez ve hizmetçilikle artırabildiği için onun gibisini bulamaz. Zira yine **Seyfi** şöyle diyor:

Bana başkasının sevgisini tercih etme dersin
Senin gibi birini bulursam böyle yaparım

Başkası, attan inip eşeğe binmeye benzer ve padişahlık yapmaya bekçilik yapmayı tercih etme bahtsızlığı olur. Zira **Nizâmî Sâ mânî [Senâî]** şöyle diyor:

Her zaman gönül başka sevgilinin sarayında olmaz dersin
Bekçilik yapınca padişahlık yapmış olurum

Güneş tabiatlı olan kimse ayla yetinemez ve aya gönül veren kişi yıldıza razı olamaz. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Bana başkasından fayda gelmez
Başka biri onun yerine yakışmaz

Elim hançerle kesilmiş gibi
Mücevher bir el yapsam ne fayda

Dünyadaki her şeye bedel olur
Onun dışında, temiz canı kırma

Sana can gibi binlerce çeşit mana vardır
Bana sen cansın ve canın bedeli yoktur

[121a]

Eğer sana bedel ararsam bulamam
Ay hiçbir zaman benim güneşim gibi olmaz

Ayrılığında elimi saçımı yıkadım
Onun kokusu ondadır, bu yüzden yıkarım

Bana senin sevgin kadar ölüm hatırlatır
Başka biri benden mutlu olduğu zaman

Bazen dostlar başka bir dost aramak zorunda kalsın diye engel koyarlar ve dostlar başka bir sevgili bulması gereksin diye nasihat ederler. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Bana boşu boşuna ne ağlarsın diyorlar
Neden böyle sevgiyi kötü düşünürsün

Aşk başka birinin aşkından başkası kesmez
Neden ondan daha iyi bir sevgili bulmazsın

Ben cevap verir ve bilginlerin sultanı **Hakîm Nâlib**'in [**Enverî**] dediği gibi şöyle derim:

Senin dudağın gerek birine şeker ne fayda verir
Senin sevginin yerine başka bir sevgi ne fayda verir

Bu durumun uygunluğunda da **Fahrî Gürgânî** şöyle diyor, mesnevî:

Aşık yılan gibi ciğere saldıran kişi
Onu panzehir yapar sert şeker değil

Şeker her zaman ağızları tatlandırır
Ama hastalara panzehir olmaz

Benim için bu dert sonsuzdur
Seni ararım çünkü ilacımı sen bilirsin

Ne yazık ki gönlün seyrettiği senin güzelliğindir ve canımın temennisi sana kavuşmak. Gönlüm **[121b]** hep seni istediği için başkalarıyla nasıl yapabilirim ve canım hep seni arzuladığı için başkalarına nasıl âşık olabilirim. Zira şöyle derler, nazm:

Gönlüm sende olduğu için ondan haberim yok
Başka birine hangi gönülle âşık olurum

O kimse aşkla çaresizlik içinde kaldığı için
Onun üzüntüsünü başkasının aşkı rahatlatmaz

Allah biliyor ben senin aşkında gönlümü kaybettim
Başkasını almak için gönüllü olmak gerek

Eğer gönül senin güzelliğinin delisi olur ve can senin olgunluğunun hayranı olursa ne bunun senin aşkından kurtuluşu ne de onun senin aşkından kurtuluşu vardır. Durum böyle olunca ne başka birinin dostluğunda muhabbet olmayacağına ne de kişinin senin güzelliğin ve dostluğundan hazlı ve nasipli bir şekilde asalet bulmayacağına emin olurum. Zira şöyle demişlerdir:

Gönülde beslediğim senin hayranlığın ve deliliğindir
Canım seni binlerce gönülle sever

Bize ne eğer şehir güzel yüzlülerle doluyorsa
Senin sevgin bu gönüldedir ve mührün ondadır

Şu beyitler de bu anlam ve bu tarzdadır, zira bu sözün söyleyeni (**Seyfi**) şöyle demiştir:

Senden başkasıyla yapamayan bir gönle sahibim
Dünyada senin yüzünden başkasına nazlanmaz

Senin dışında başka bir sevgiliyle oynarsa
Tavla pulu gibi altı kapıda tutsak kalır

[122a]

Bana çaresiz gönülle anlaşmak düşer
Gönül benimle anlaşmaz iyi bilirim

Eğer sen beni gönlünden kovarsan
Başka birinin okşamasından daha iyi olur

Eğer gönül senin ayağında öldürülürse
Şimdi senin ayağının tozuyla şereflenir

Mum her ne kadar ateşle yaşarsa da
Sürekli onun sıcaklığıyla erir

Söz uzadı, şu tek beyitle bitirelim zira bu sözün söyleyeni (**Seyfi**) şöyle demiştir:

Başka birine söylemen şart değildir ey sevgili
Sen benim ilk sevgilimsin ve sonsun

Elli Altıncı Risâle, Aşğın Mâşuğu Aldatması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Güzelliğın onun güzelliğı olmadan noksan ve aşkın onun olgunluğı olmadan aldatıcı olduğı güzellik aleminin düzeni ve aşk aleminin nizamı bu ayrı düşmüş yaralının selam, dua, hizmet ve övgüsünü çağırır zira hem onun işi nizensizdir hem de onun yaşantısı düzensiz. Bütün bunlarla birlikte Allah Teâlâ'dan o efendinin işinin nizamını ister ve yaşantısının düzenini temenni eder. [122b] Emmâ ba'd, bu kulun bunda can bulması için o efendinin havasından başka hava teneffüs etmeyeceğini ve resmetmek için o büyüğün rızasından başka onay aramayacağını

bilmek gerekir. Ne onun çizgisinden uzaklaşacak ne de onun emrinden dışarı çıkacaktır. Onun ayağının tozunu göz sürmesi yapacak ve onun atının nalını baş tacı yapacaktır. Hem hasımların eziyetiyle devam edecek hem de düşmanların kınamasına razı olacaktır. Kendini bırakacak ve sadece onun rızasını arayacak, kendi isteği sabit duracak ve onun arzusuyla yaşayacaktır. Eğer can isterse bir saat süre istemeyecek ve eğer canlılık isterse bir soluk geciktirmeyecektir, bu yol, tarz ve düzen ile. Zira şair **Senâî** şöyle diyor, şiir:

İçmem ama içersem senin kadehinden şarap içerim
 Çekmem ama çekersem senin için kahır çekerim
 Şarap içersem senin elinin ayasının ırmağından içerim
 Eğer çekersem senin ayağının altının tozunun sürmesini çekerim
 Senin havanı soluduğum zaman başka hava solumam
 Senin eziyetini çektiğim zaman sadakatten başka bir şey saymam
 Yemin ederim eğer benim dinim ve aklıma kast edersen
 İkisinin de kulağını çeker senin sarayına getiririm

[123a]

Eğer sen benim beden, can ve gönlüme hükmedersen
 Üçünü de raks ederek senin arzuna sunarım

Gönüldekini Allah bilir. Kulun sırrı kötülüğün karşılığında iyilik yapması ve eziyetin karşılığında sadakat göstermesidir. Belki onun kötülüğünü iyilik farz eder ve onun eziyetini sadakat zanneder. Eğer o taraftan bir suç işlenirse kendisinden bilir ve onun affıyla meşgul olur, eğer o yandan bir günah işlenirse kendisinden bilir ve o isyanın telafisini zorunluluk sayar. Onun öfke ateşini lütuf suyuyla söndürür ve onun hakimiyet ve siyaset rüzgarını yumuşaklık toprağıyla sakinleştirir. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Eğer sen ayrılık ararsan ben aramam
 Eğer sen kaba konuşursan ben konuşmam

Vefâliyım eğer sen eziyetliysen
Ben su getiririm eğer sen ateş getirirsen

Bu konuların sonucu ve bu manaların baş makalesi **Seyfi**'nin söylediği şu rubâîdir:

Can, gönül, akıl ve göz sahibi olduğum sürece
Senin huzurunda kemer bağlayacağım
Sen ister vefâ göster ister cefâ ey sevgili
Ben seni her gün daha da seveceğim

Elli Yedinci Risâle, Güvensiz Mâşuğun Aldatması Hakkındadır.

[123b]

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Dünyanın hokkabazlarının hokkabazlığı ondan öğrenmesi gerektiği ve alemin bozguncularının hile ve düzenbazlığı onda okuması gerektiği aldatıcıların hocası ve çalım satanların öğretmeni bu naz çeken aldanmışın selam, dua ve merhabasını çağırır. İkiyüzlülük, bozgunculuk, aldatma ve çalımlılığın istenmeyen özellikler grubundan ve beğenilmeyen alışkanlıklar olduğunu bilir. Eğer iyilerin şartı bazen aldatıcılık yapmak ve ara sıra çalımlanmak olursa böyle sürekli onda cüretkar olarak ve daima onda cesaretli davranarak yapsınlar. Çünkü aldatma işinde ısrar ikiyüzlülük işareti sayılır ve çalımlanmada korkusuzluk bozgunculuk alameti. Bozgunculuk hem aşk yolunda çirkindir hem de şeriat geleneğinde sakıncalı. Yine de aldatıcılık çoktur ve o elin sorumluluğu güzel yapmaktır. Çok bıktıran nazlı olmak dostlar tarafından bir kere hoş görülebilir ve insanlarda bir kere katlanılabılır yoksa düzenbazlık ortaya çıkar. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Bana aldatmayla bir yol gösteren
Şimdi tekrar beni aldatamaz

Sen her ne kadar akıllı olsan da söz dinle
Ben de akılsız ve ahmak değilim

Seni daha çok gördüm ve sınıdım
Senin büyü de pek çoktur duydum

Bana bu zulüm ve senin büyüden sonra
Senin aleminin türlü pazarlarını da

Gönlüm bu büyüden duyum aldı
Çok büyü ve sihirbazlık gördü

Gençlikte sevgini baş üstüne koydum
İki cihanı kötü isimlendirdim

Hasretle ellerimi ovuşturuyorum
Zira elimde rüzgardan başka hiçbir şey yok

Her ne kadar bu hikayeleri anlatsam ve bu şikayetleri etsem de her baktığımda benliği naz çuvalında görürüm ve gurur şarabıyla aldatılmış, o gulyabaniyle melek huylu yoldaş olmuş. Zira **Seyfi [Enverî]** şöyle diyor, nazm:

Gönlü her saat senin nazınla avuturum
Senin nazını tek tek çekmemi söylersin

Şu dize ve beyitler de bu anlamdadır. Zira **İbn-i Talha [Enverî]** şöyle diyor, beyt:

Ben senin imkansız sözüne aldandım
Bu yüzden senin kulak çekmeni hak ettim

[124b]

Seni yüzlerce kez deneyen bu mâşuğun
Nazıyla yine aldatıldım

Bu gafletin sebebi bu kulun bu yoldan çıkmak istediği ve o işten kenara çekilmeye çalıştığı her zaman o efendinin o naz şekilli kitabı okumasıdır. Böylece hem o azim yok olur hem de o kararlılık geçersiz. Batıl bir iş olmaz zira **Havâfi** şöyle diyor, rubâî:

Gönül her ne zaman sana kavuşmaktan ümit kesse
Senin ayrılığını nazla kucaklar

Aşk üzüntüsünden sır tutmuyorsun
Gönlün aklını başından aldığı için

Bu aşıklıktan benim kazancımın konuşmaktan başka bir şey olmayacağından, bu aşktan nasibimin arayıştan başka bir yere ulaşmayacağından ve sonumun “Ağlaya ağlaya uykuya dalacağım” dedikleri gibi olacağından korkarım. Durum böyle olduğu için bu nazdan daha fazla çekmemem, benliği gururlandırmamam, aşk mürekkebine yavaş yavaş boyun eğmem ve gönlü biraz dizginlemem daha iyidir. Şu dize ve beyitleri kendimin ifadesi yaparım zira şöyle demişlerdir:

Senin aşkında daha iyi bir gün ümidi olmadığı gibi
Senin sevgi ve bağlanmandan nasibim yoktur

[125a]

Bundan fazla nazlanma bundan sonra bize
Her rızık aşk ve ayrılık derdinin azığı değildir

Elli Sekizinci Risâle, Tuhaflık ve Kötü Huyluluk Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Bazen gümüş yerine pul veren bazen de altına karşılık gümüş harcayan o arpa görünüşlü buğdayın bütün sağlık ve mutluluğu satılsın. Zira Onun üzerine gümüş suyuyla hileler kurar ve onun etrafını altın suyuyla altın yapar. Birini dille kapalı tutar diğerini yumuşaklıkla bağlar. Bunu gözeterek avlar ve onu yumuşaklıkla zincire

vurur. Ne gönülde bundan bir zerre sevgi ne de ondan kalpte bir hardal tanesi sadakat kalır. Allah Teâlâ (C.C.) o merhametsiz gönüllü âşıklara merhamet etsin ve o sevgisiz kalpsizlere sevgi versin. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, güzel yüzün çirkin huya yazık ve güzel simanın kötü huya zulüm olacağını bilmek gerekir. İyilere [125b] iyilik yaraşır ve güzellere güzellik. Çirkinlik çirkin yüzlülere vurur ve kötülük kötü cevherlilere gerekir. Büyükler görünen ve görünmeyen örneklere amel defteri adını koydukları için aynı şekilde iyilik ve kötülük amel defterinin iyilik ve kötülüğüne işaret eder. Görünen güzellik ve çirkinlik aynı şekilde görünmeyen güzellik ve çirkinliğe işaret eder. Bu sözün neticesi ve özeti şudur: Allah Teâlâ o büyüğe yönelmiş ve güzellik bağışlamıştır. O temiz mücevheri kötü huylulukla kirlletmeye ve o saf altını ikiyüzlülükle hilekar yapmaya ne gerek var, çünkü düşmanlar kınama dili uzatırlar. Zira filozofların sultanı **Hâce Senâî** şöyle diyor:

Seninle olan bütün iyiliği gül gibi tutarım
 Yol bülbülü gibi güzel ötüş seninledir
 Gümüş gibi iki yüzlülük seninle olsa ne fayda
 Ayna huylu gibi ayıp arama seninledir

Eğer saç olsa Allah Teâlâ'ya hamdle öyledir ki misk kokusunu utandırır. Boy özellikleri ve kendi yüzü aşağıda açıklanır. Gül o yüzün utancından peçe çeker ve servi onun boyunun mahcubiyetinden eğilir. Ne hiçbir kıskancın [126a] onun güzelliğini yeren yıldızı olur ne de hiçbir düşmanın o olgunluğa parmak uzatacak kudreti. Bütün bunlarla beraber kötü huy aziz nefsi kınayanların kınamasının delili yapmıştır ve kendi nazik namusunu kıskançların günahının içine getirmiş. Zira **Hâce Senâî** şöyle diyor, nazm:

Ay senin güzel yüzünün aşkından seferdedir
 Düşmanların kötü konuşması senin kötü huyluluğundandır
 Cümle alem senin iyilik sözün üzeredir
 Gönlün gece karanlığı senin siyah saçının kıskançlığındandır

Keşke tek adet ve kararlı olduğun huy üzere böylece ona yol bulabilseydim veya sabit olduğun bir tabiat üzere böylece ona gönül koyabilseydim. Bukalemun gibi her zaman bir renk gösterir ve bahar gibi her saat başka bir renk olur. Sanırsın bu dize onun için söylenmiştir, rubâî:

Bazen söze zehir olursun bazen acı
Bazen senden bana fayda gelir bazen zarar

Senin huyundan yorgun düştüm ey servi boylu
Senin işin saçın gibidir; düğüm düğüm

Her ne kadar su gibi yumuşak huylu ve bülbül gibi hoş ötüşlü olsa ne fayda. Su gibi her gün başka bir çaya akar ve bülbül gibi her saat [126b] başka bir dala konar. Zira **Hâce Senâî** şöyle diyor, beyt:

Rüzgar gibi her tomurcuktan bir kokun vardır
Su gibi her inişe ırmak olursun

Ay gibi her tarafa yüzünü gösterirsin
Az bulunur bir tabiat ve ilginç bir huy sahibisin

Elli Dokuzuncu Risâle, Karşılıklı Saygı ve Kötü Huyluluktan Vazgeçme Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Binlerce selam, dua, saygı, hizmet, merhaba, tebrik ve övgü bu samimi dost ve şefkatli sevgiliden o düşmanlaşan dosta ve yabancılaşmış tanıdığa olsun. Dün onun gözü benim bakışım olmadan açılmıyordu ama bugün yüzümüzü göremez, yine bizim isteğimizden başkasını aramazdı ama bu sene sesimizi duyamaz ve biz olmadan onun hayatı tatsız olurdu ama şimdi eziyet dedikodusu yapar:

Dün minnetsiz olarak ortada yoktun
Bugün senin sokağına giremem

Senin sokağında gürültü yapardım defalarca
Bu sene hıçkıra hıçkıra ağlayıp sızlarım

Emmâ ba'd, kerem sahiplerinin şartının kendi çağırdıklarını [127a] kovmamaları ve kendi kabul etiklerini reddetmemeleri olduğunu bilmek gerekir. Dost oldukları kimseyi düşmanlıkla anmazlar ve yöneldikleri kişiye yüz çevirmezler. Bu kulun durumu o efendinin hizmetinde öncelikle öyle büyüklük göstermeye aykırıdır çünkü tarif edemez ve öyle efendilik buyurmaya aykırıdır çünkü izah edemez. Şimdi bir suç veya bir günah işlenmeden bir defalık kavuşma kapısını kapat ve ayrılık yolunu seç. Ona kalan bu kulu asla görmemiş veya bu duacının adını duymamış varsaymasıdır; geçen sene dost, bu sene tanıdık değil. Yine şu beyitler buna örnektir:

Ey can bizim ahde vefâmızın hepsi nereye gitti
O gün ve o zaman isteğimiz sen olursun
Geçen yıl seni daha dost ve şefkatli görmüştük
Bu sene hiçbir şekilde tanıdığımız değilsin

Sonunda böyle yapma; sana pişmanlık getirir
Bir defalık bizim eziyetimize hizmet etme

Kendi sabrını yok etmek o efendinin yüceliği için tuhaftır ve aşağılamanın değer kazanması o büyüklerin ahlakı için orijinal. Şair şöyle diyor, nazm [Seyyid **Hasan Gaznevî**]:

Canım gibi değer verirsin
Başımı gökyüzüne yükseltirsin

[127b]

Yüce bir yüz için yakışık olmaz
Tuttuğunu bırakmak

Her ne kadar düşünsem ve beklesem o kabullenmenin nedeninin ne olduğu ve bu reddetmenin sebebi anlaşılmaz. Doğru tahmin şu manadadır:

Öncelikle bana sadakat göstermeye alışsın
Benim eski yaşantımı sevinçten yenilersin
Sonunda eziyet ve sıkıntıyla güçlenirsin
Çirkinliği güzel yüze yakıştırmazsın

Sanki kendi bereketliliğini; verdiği o ümitler ve buyurduğu o korumaları unutmuştur. Şimdi o ümitlerin karşılığı ümitsizliklerdir ve o sınırsız kollamaların yerine eziyetler. O benden el çekmiş ve etekten ayak çekmiştir. Ben ne onun hizmetinden ayak çekebilirim ne de onun eteğinden el çekebilirim. Zira şöyle derler, rubâî:

O ay yüzlü önce bana ümitler verdi
Sonra benimle anlaşmayı bozdu ve beni incitti
O ayağını benden çekti ve taşa bastı
Ben ondan el çekemiyorum

Hal böyle olunca gece gündüz inlemek ve şu beyitleri tekrarlamaktan ve kendi kendime düşünmekten başka çare bilmiyorum. Zira şair şöyle diyor, şiir:

[128a]

Sevgilim neden yine aşk yüzünden yapayalnız kaldı
Yanağım neden yine ayrılık yüzünden sarardı
Yine işin başında benim gibi fakirle
İşe sıcak başladıydı, neden soğudu
Ümit güneşim neden bulut altına gitti
Ay sevincimdir, neden toz içinde kaldı
O ay yüzünün yanağından neşelenir ve nazlanırdım
O neşe ve naz neden keder ve dert oldu

İyi bakarsan bütün iyilerin adeti budur; bir kimseyi özgür gördükleri zaman onu köleleştirirler ve köle olduğunu bildikleri için onun işinden kurtulurlar, tuzak kuran avcı gibi kuşu avlar, avlayınca onun işinden uzaklaşır ve başka bir kuş peşine düşer bu yolla.

Sevgili beni yok etti ve gitti
 Bulut gibi havalandı ve rüzgar gibi gitti
 O beni bağlayana kadar özgürdüm
 Beni köleleştirince özgürlük gitti

Ne yazık ki bütün akıl sahiplerine onun bilgisini öğretmek gerektiğini ve bütün hocalara sana öğrencilik yaptırmak gerektiğini sen bilirsin zira senin diktiğin fidanı düzenlemek gerekir ve senin başlattığın işi sürdürmek gerekir. Senin diktiğin elbise ise yırtma, senin yaktığın mum ise üfleme ve ikisini de koruyup gözet. Zira şöyle derler, rubâî:

[128b]

Kendi isteğine göre bir elbise diktiğin için
 Kendi yolunu bana öğrettiğin için
 Sakın o mumu ayrılık rüzgarıyla asla söndürme
 Çünkü kendisi sevgi ateşiyle yanar

Altmışıncı Risâle, Söz Açmak, Haber Vermek ve Utanmak Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Binlerce can nazla yetiştirilmiş o papağanın suskun kaldığı ve güneşin saklandığına feda olsun. Bu kul onun suskunluğundan dolayı gece gündüz feryatlardadır ve onun saklanmasından dolayı kendi sırrını yabancıların yanında ifşa eder. Güzel Allahım! O en tatlı dili konuşur ve en sevgili yüzü göster. Muhammed (SAV) ve onun hayırlı ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, papağanın her ne kadar güzel

sözlü olsa da susunca ona bir teselli bulunamayacağını ve güneşin her ne kadar ışık sunsa da kapanınca ondan pay alınamayacağını bilmek gerekir. Papağanın hoşluğu konuşmaya başladığı zaman ortaya çıkar ve güneşin tatlılığı örtüden dışarı çıktığı zaman görünür. **[129a]** O şeker dudaklı papağan ağızda dil döndürene kadar ben her zaman bülbül gibi inlerim ve o nurlu güneş örtüden yüz gösterene kadar daima gölge gibi kendimi toparlarım. Hep “ Keşke benden ne günah naklettiklerini bilseydim.” derim. Böylece o taraftan bu akıbete layık olmuşumdur ve çaresizlik içinde kalmış. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Keşke ne kötü söz söylediğini bilsem
Çünkü senin güzel yüzün benden gizlendi
Senin dudağımı açamadığım için ey sevgili
O halde kirpik ucuyla senin evinin kapısını açacağım

Ben bu güne tutulduğum ve bu belaya yakalandığım için işim gece gündüz inleyip ağlamak ve şu rubâîyi söylemek olmuştur:

Bana gelen sevgili ona nasıl gider
Benim gönlüm için aşkla bağı keser
O, kavgaya perde çektiği için
Gönlümün sırrı üzerinde başkası perde görmedi

Bundan önce onun iltifatını aldatma zannediyordum ve onun koruyup gözetmesini işve sayıyordum. Şimdi o yanlışı benim yapmış olduğum ve o hataya benim düştüğüm anlaşıldı. Kuşkusuz pişmanlık duyuyorum, feryat ediyorum **[129b]** ve “Keşke onun müjdelemesiyle can bağışlamam için o aldatmayı ikiye katlasaydın ve onun mutluluğuyla canlılık kaybetmem için o işveyi tekrarlasaydın.” diyorum; böylece değerini makbul olmazdı. Zira şöyle derler, rubâî:

Dalkavukluk için söyledim ey afiyet çeşmesi
Öfken geçene kadar ben sessiz kaldım
Bugün bütün şehir feryat ve coşku içinde
Zira sonunda artık bir cana dalkavukluk yapar

O yüzü güneş gibi görene kadar dünya gözüme karanlıktır ve çaresiz dünya güneşin yokluğundan karanlığa gömülür. Rubâî:

Sana kavuşmak güneş gibi gizlendi
Dünya bana zindan gibi karanlık oldu
Güneşin gizlendiği her zaman
Karanlıktan başka ümit çaresi kalmadı

Bu manada benim diğer hayalim öne çıkar ve başka bir şekil görünür. O, hep söylediğim gecenin karanlığı olmadan onun ayrılığıyla benim dediğimi uygun görmesi, gündüzün aydınlığının izin vermesi ve bana bu onay ve izinden eziyetlerdir. Zira şöyle derler, rubâî:

O gümüş tenli bana öfkelenince
Gece eteğini benim üzerime sardı

[130a]

Ey gündüz sende bana gömlek dikmedin
Sen de mi bana öfkelenedin acaba

İş böyle olunca sabırdan başka çare görmem ve sabırlılıktan başka ilaç bilmem. Çare sabrın himayesine sığınmam ve şu söylendiği gibi söylememdir:

Sevgili bana yüz göstermez
Can acısı ve gönül derdim artmasın diye
Bağlı olduktan sonra bu iş çözülmez
Ey sabır senin himayen lazım

Ne yazık ki gönlüm senin can veren sözün olmadan açılmaz ve canım senin dünyayı süsleyen güzelliğın olmadan rahatlamaz. Zaman gelir ay gibi ay sonu örtüsünden çıkarsın ve güneş gibi bulut peçesinden yüz gösterirsin, sen perde arkasında oturduğun için ben de ayak takımı ve yabancıların yanında daha tutsak olurum ve bu derdin ilacını bilmem. Zira şöyle derler:

Sensiz ne zamana kadar gözümde yakut saçarım
Sensiz üzüntüden ne zamana kadar yanak tırmalarım

Bensiz perde arkasında nasıl oturursun
Ben sensiz nasıl perde yırtarım

Dün kul ile öyle uyumluydun ki “ Senin okun beni alıkoyamaz.” derdin ama bugün öyle oldun ki kendi sözlerini kuldan esirgersin.

Dün eğer bulut içinde ay gibi olursan dedin
Kimse beni okla senin yüzünden alıkoyamaz

[130b]

Bugün öyle oldun ki bize bir sözü
Başka bir dille de esirgersin

Her ne kadar kaygılsam ve gönlü iyi düşünmekle görevlendirsem de ne bu ayrılığa bir sebep bulurum ne de bu mahrumiyetin gerekçesini bilirim. Dostlara sebepsiz yere öfkelenmek ve bir gerekçe olmadan kulların yasaklılığını tercih etmek büyüklüğün şartı olmaz [Senâî]:

Yazık sebepsiz yere bize iyiliği bırakıp azarlamaya yönelene
Yazık senin bizi terslemenden dolayı ağlama ateşinde kalana

Gönül yitmiş ve üzüntü göğsümüzü tırmalamış
Gül kopmuş ve diken gözümüze batmış

Biz senin saçının arzusunda saçın gibi cansız
Biz senin gözünün hevesinde gözün gibi hasta

Sen habersiz ve biz boşu boşuna kendi gönlünden sorgucu
Ey gönül sen bize ne söylediğini hatırlat diye

Cümlelerimizi inceleyince ve bu manayı anlayınca sevineceğini ve bu yasaklılığı kaldıracağını umuyorum. Şu beyitler dilimden kendiliğinden dökülür zira şair şöyle diyor, rubâî:

Gönül yitirmek ve yanak gizlemek
 Senin huyun böyle yapmayı bilmekti
 Kendi aşğın olmadan yaşamak
 Bundan ileri gitme eğer yapabilirsen

Altmış Birinci Risâle, Aşkın Gizlenmesi ve Sevginin Edeple Örtülmesi Hakkındadır.

[131a]

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla,

Onun varlık ve mutluluğu daima merhamet izleri taşısın ve gücünün delilleri Yaratıcı olsun zira dünya onun güzelliğiyle nurludur ve alem onun olgunluğuyla süslü. Allah Teâlâ o güzelliği olgunluk özelliğiyle vasıflandırsın ve bakışı onun ululuk yapısından harcassın. Onun yardımını ve fazlıyla. Emmâ ba'd, onun kazancını başkalarının ondan bilgisi olmasın diye şehirlerin ortasına gömmek gerektiğini bilmek gerekir. Arzu gizlemektir çünkü onun varlığının sırrını ayak takımının onu fark etmemesi için gönle yerleştirmek gerekir. Biz bu durumu bildiğimiz ve bu tehlikenin farkında olduğumuz için sır açığa çıkmasın ve durum anlaşılmasın diye gücümüz yettiği kadar çalışırız. Zira şair şöyle diyor, rubâî **[Senâî]**:

Senin üzüntülerini candan bilirim ben
 Senin üzüntünden mutlu bir dünya yaparım ben
 Seni son derece kıskanırım ben
 Seni kendinden de gizlerim ben

Niyet mecliste görmektir. Dilimizde bir bağ olduğunu zannederiz **[131b]** ve gözümüzde bir mühür. Böylece ne dil konuşabilir ne de göz bakabilir. Zira şairlerden biri şöyle demiştir:

Senin ayrılığında dudakları birbirine dikilen benim
Çaresizlik benim sazım ve gariplik gömleğimdir

Benden geceye bir sırdır ve tuhaf bir sırdır
Gecenin bildiğini ben bilirim benim bildiğimi gece

Bazen aşk ordusu sabır askerini yenmek için pusu kurar ve arzu askeri sır perdesini parçalamak için hücum eder. Ben büyüğe bir sıkıntı ulaşmasın ve büyüklerin yaşantısına bir leke konmasın diye onlarla savaşır ve adam adama vuruşurum; bir tikslenme meydana gelmez. Zira şöyle demişlerdir:

Bazen ey kul okşayan senin arzundan
Konuşup sırrı açık edeceğimden çekinirim
Sana eziyet olmasından korkarım
Gönülden arzular tekrar otururum

Eğer ateş düşerse kendi canıma vururum ve onun gömleğinin dumanlı olmasına izin vermem, yola toprak saçarım ve eteğinin tozlanmasına müsaade etmem.

Senin kurtuluşun için senin düşmanıyla
Yalandan kendimi senin düşmanın gösteririm
Yoksa ey sevgilim kendi gözümde toprağı
Senin eteğine toz oturmasından daha severim

[132a]

Sonuç olarak benim gönlüme bağışlanma gerekmez çünkü böyle bir sıkıntı gizlenmelidir ve canıma acımak gerekmez çünkü böyle bir dert örtülmelidir. Nazm

[Enverî]:

Onun işinde onun işinden dolayı her saat ağlarım
Halk önünde bezginiğimi belli etmemeliyim

Aşkıllıkta olan bu şaşkınlık ve bu zorluk
Benim feryadıma duraksamama sebep olmalı

Eziyetin gösterilmesi ve derdin açıklanması çaresizliğin isimlendirilmesinden başka işe yaramaz, hiç çözülmez, yapılamaz ve bilinmez. Zira şair şöyle diyor:

Dünya halkına senin sırrını söyleyemem
Çare bulmazlar ve “çaresiz” derler

Altmış İkinci Risâle, Sırrın Açığa Çıkması Hakkındadır.

Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla,

Yüz binlerce selam ve dua bu dertli çaresizden o Yusuf yaratılışı, Muhammed (SAV) ahlaklı, İsa saffetli ve Yahya tabiatlı üzerine olsun. Zira Adem gibi saltanat cennetinden uzaktır ve Yunus gibi sıkıntı denizine batık. Bazen Yakup gibi [132b] üzüntüyle seslenir bazen de Eyyûb gibi “Bana zarar dokundu” diye feryat eder. Bütün bunlarla birlikte gece gündüz hep “O Yusuf yaratılışlıyı Yusuf gibi yücelt, Muhammed (SAV) huyluyu Muhammed (SAV) gibi şerefendir.” der. Emmâ ba’d, aşkın miske benzediğini ve ateşin, aşkın ışığını örtemeyeceğini ve miskin kokusunu gizleyemeyeceğini bilmek gerekir. Zira **Senâî** şöyle diyor, şiiir:

İfşa olduktan sonra halktan nasıl gizlenilir
Elde meşale boynunda miskle dolaşarak

Bu kul, bu işin perdede kalmaması için çabalar ve bu sırrın açığa çıkmaması için hileler yapar ancak yanağın rengi onu ağlatır ve gözyaşı gammazlık yapar ne bunu uzaklaştıracak çare vardır ne de onu önleyecek bir tedbir.

Yanağın rengi ve gözyaşı bu soğuk kanla
Gönlümün sırrı perdeden dışarı çıkar

Mutlu ol hizmetçiden kederi kaldırdığın için
Senin başında asilik benim başımda dert

Bir kere sabrın himayesinde oldum mu böylece onun yardımıyla bu sırları görebilir ve onun etkisiyle bu işi örtebilirim. Sonunda fayda yoktur ve iş sabırdan uzaklaşır. Zira şöyle derler, nazm:

[133a]

Sabırla kendi perdemi yırtmam dedim
Ama senin verdiğin acı beni oraya getirdi

Sabretmenin yardımıyla söylediğim iddia yarım kaldı ve sabırlılıkta sahip olduğum ümit kesildi ve şu beyit uygun düştü, nazm **[Mu'izzî]**:

Kendi işimin tedbirini nasıl yapacağımı bilmem
Çünkü iş senin elinden sen de zamanın elinden çıktın

İş kontrolden çıkınca çare aramak fayda etmez ve su yoldan çıkınca feryat etmenin yararı yoktur. Mutlu olunmalı ve feleğin iç dönüşünün ne tertip edeceği beklenmeli, özgürce yaşanmalı ve zamanın akışının bu olayların ardından ne gerçekleşeceği gözlenmeli. “Geçmişî gördük ve geleni görüyoruz.” Bu lisandan önce muradıma göre yaşamış ve ne başkaları bizim işimizi anlasın ne de ayak takımı durumumuzu izah etsin diye susmuştum. Şimdi çılgınca feryat ediyorum ve yüksek sesle şöyle diyorum:

Eyvah gönlümün arzusu yine gecikti
Sabrım tükendi ve sır açığa çıktı

Altmış Üçüncü Risâle, Gizlenen Sırların Ortaya Çıkması Hakkındadır.

[133b]

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Binlerce kutsal can ve binlerce temiz ruh o zarif can ve aziz ruha feda olsun. Zira can gibi gerekli ve ruh gibi cana layıktır, yani onsuz yaşayamaz ve onsuz var

olamayacağını delili ruhtur. Onun canı dağa bitişik olsun ve ruhu üzüntü ve kederden kurtulmuş olsun. Can bağışlayanın hakkı ve ruh yaratanın izzeti için. Emmâ ba'd, bundan önce güneşin balçıkla sıvanamayacağını ve kilim altında davul çalınamayacağını bilmek gerekir. Hastalık doktordan ne kadar saklansa da ve toprak insanların gözünde olsa da belli olur. Bu gaye için bu sır perdede kalsın diye çalışıyordum ve bu sır toplumun diline düşmesin diye hile yapıyordum. Şimdi eğer onun tedbirini almaz ve onun önlemini icra etmezse bütün eziyetlerin boşa gitmesi ve hilelerin kaybolması tehlikesi vardır. Zira şöyle derler, rubâî:

[134a]

Benim düşmanım isteğine ulaşsın diye
Sana beslediğim arzu benim elime kavuşmaz
Can ve dünyanın dökülmesinden korkarım
Benim haysiyetim senin yüzünü görmeden

Dili, bu manayı söylemesin diye zorlamaya ve dostu, bu sözü yazmasın diye tiksindirmeye başlarım. Yüz rengi ve gözyaşını ne yapabilirim? Zira şöyle derler:

Gönülde ben senin gizli bir derdine sahibim
Sarı yüzden başkası beni rezil etmez
Bu defa gizleyebilir ve özür diler
Gözden akan yaşa ne yapabilirim

Tembih yoluyla söylenen bu sözler ve duyurma yoluyla hatırlatılan bu örnekler eğer bir çare varsa güçlülük ve kuvvet miktarınca onunla meşgul olalım diye açığa çıkarır, eğer bu hastalığa bir ilaç varsa güç ölçüsünde onu tamamlamaya koşalım diye duyurur. Bu konuda ihmal ve kusur kabul edilmez ve erteleme hoş görülmez çünkü hem iş kontrolden çıkar hem de suyun gözü yok olur, ondan sonra gayretli çalışma biter ve çekiştirme geçersiz olur. Zira şöyle derler:

Bugün cömert eli yarın tutamazsın
Bu iş senin eline ulaşmayan bir yere gider

Altmış Dördüncü Risâle, Mâşuğun Sabır Buyruğu Hakkındadır.

[134b]

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

İlahi alemin onun güzelliğiyle süslendiği ilahi alemin güzelliği ve rabbani kudretin onun varlığıyla kanıtlandığı rabbani kudretin olgunluğu rabbani kudret gibi dünya trafiğinden emin ve ilahi alem gibi durum değişikliğinden uzak olsun. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, sabrın bütün belaların onun kuvvetiyle uzaklaştırılabileceği bir siper olduğunu ve bütün üzüntülerin onun yardımıyla etkisizleştirilebileceği bir silah olduğunu bilmek gerekir. Zira onun çıkarı bütün desteklerin üzerindedir ve onun yardım isteği bütün yardımlara üstün. Zira şöyle derler:

Zaman gönle hiç bir engel koymamıştır
Ki zamanın engelini sabır açmasın

İnsanın işi zora girince ilacı sabırdır
Sabırla adaletsizlikten adalet bulabilir

Allah Teâlâ kullara bütün zamanlarda ve bütün belalarda sabır emretmiş ve bütün sıkıntılarda sabrı işaret etmiştir. Zira “Şimdi [135a] sen güzelce sabret.”⁴⁸⁶ dedi ve başka bir yerde “(Bana düşen) artık, güzel bir sabırdır.”⁴⁸⁷ dedi. Hiçbir çözüm yolu olmayan her zorluk sabrın yardımıyla önceden giderilebilir ve hiçbir anahtarın açmadığı her kapalı kapı sabrın gücüyle açılabilir. Bu yüzden “ Sabır rahatlamanın anahtarıdır.” demişlerdir. O halde bizimki kendi durumumuzu anlatmanın ve kendi talih ve yaşantımızdan şikayet etmenin ötesinde değildir. Yine bu üzüntü uçurumundan mutluluk bahçesine ve feraha taşınabilmemiz ve bu sıkıntının çorak arazisinden saltanat bahçesine yönelebilmemiz için sabrın himayesine sığınmak daha iyidir. Zira eziyetlere sabredenlerin çoğu rahatlıklara

⁴⁸⁶ Me'âric Sûresi, 5. Âyet.

⁴⁸⁷ Yusuf Sûresi, 83. Âyet.

ulaşmış ve sıkıntılardan saltanatlara taşınmıştır. Eyyûb musibete sabretti, başına altın çekirge yağdı ve Yakub sıkıntıda sabır gösterdi, gözü Yusuf'un güzelliğiyle aydınlandı. İyi olan, saltanatın sonsuz ve sıkıntının devamlı olmamasıdır. Saltanat ve sıkıntının benzeri gece ve gündüz gibidir. Zira biri öbürünün peşinde koşar ve öteki diğerinin izini kovalar. O halde durum böyle olunca sabra ve şu birkaç beyite sığınmamızdan başka çare yoktur:

[135b]

Sabret ey gönül sonunda senin eziyetin de geçer
 Saltanat ve sıkıntı kalmaz mutluluk ve üzüntü geçer
 Her ne eziyet olursa sabret çünkü Dâr-ı Bekâ da
 Her ne gelirse Ademoğlunun başına, geçer⁴⁸⁸

Altmış Beşinci Risâle, Zamandan Şikayet Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Kıskananların gözü ve kötü sözlülerin eli ve dili onun zamanının benzersiz anlarından ve yaşantısından uzak olsun. Gündüzü yüzü gibi aydınlık olsun ve yaşantısı iffeti gibi gizli. Onun takdir edildiği gün ve onun yok edildiği zaman hakkı için. Emmâ ba'd, feleğin adedinin dostları birbirinden mahrum bırakmak olduğunu ve zamanın huyunun sevenleri birbirinden ayırmak olduğunu bilmek gerekir. Felek, çocuğu annenin yanından uzaklaştırır ve zaman, aşığı sevgilinin gerdek odasından ayırır. Onların rahatı yasaklandığı için eziyet çekenlerin eziyetine veya onların mutluluğu suç olduğu için üzüntülenenlerin üzüntülerine maruz kalır. Zira şöyle demişlerdir:

Şimdi zamanın eziyetinden uzak bir sevgili
 Benden gönül süsleyen sevgili çalar

⁴⁸⁸ [Cebeli]

136a]

Mavi gökyüzünün dönüşü nal gibidir
Çünkü üzüntüsüzlük onu çabucak yok eder

Hepsinden daha ilginç bu durumdan bahsedemez ve bu manayı anlatamam. Eziyet çeker ve sessiz kalması gerekir, zulüm görmesi gerekir ve sabreder. Çünkü eğer bahsedersen eziyet çoğaltır ve eğer anlatırsan zulüm artar. O halde eziyet çekmek ve sabırlı olmaktan başka çare yoktur. Beyt:

Her ne kadar dünyada derbeder olsam da
Ona gönlün üzüntüsünü söyleyemem
O, canıma hemen başka bir üzüntü yerleştirir
Ben zamanın adetini kendimle bilirim

O halde zamanın âşıklerle durumu aynı şekildedir, zira şöyle demişlerdir, rubâî
[Kemâl İsmâ'îl]:

Onun üzüntüsü vardır söyleyemez
Üzüntü gönlünden söze gidemez
Bu acayip bir güldür senden bizim için açan
Ne renklendirilebilir ne de kokusu gizlenebilir

Feleğin işi anlatıldığı gibi bu çeşit olduğu ve zamanın mesleği hatırladığı gibi bu ölçüde olduğu için onlardan ne iyilik umulabilir ne de iyilik ümidi. Onların zulmüne dayanmalı ve onların eziyetine rıza göstermeli. Zira bu anlamda **[136b]** “Eğer zaman sana yaparsa sen de zamana yap.”⁴⁸⁹ demişlerdir. Her ne kadar feleğe çıkışılmayacağını doğru bilsem ve zamandan şikayet edilemeyeceğine inansam da bazen üzünlükten dolayı zamandan şikayet ederim ve feleğin zulmünden dolayı bu hikayeyi anlatır ve şu beyitleri okurum, zira şöyle denir, rubâî:

⁴⁸⁹ [Mes'ûd Sa'd-i Selmân]

Zamandan bana bir gün hoşnutluk yok
Günler öyle kısa arzulama yok

Onun hasretinde bir soluk mutlu yaşamam
Ömrüm boşa gider ve yine fayda yok

Hayranlık zamanı feleğe çıkışıdırım. Zira şöyle derler, rubâî:

Eyvah feleğin gidişatı seni cezalandırır
Gönlüme kastedersen cana varlık yoktur

Bana diz çöktürdün ama bu şaşkırtıcı değil
Sen elimi tutsaydın o şaşkırtıcı olurdu

Eğer benden bir suç ortaya çıktıysa onun karşılığını gördüm ve eğer benden bir günah hasıl olduysa onun cezasını çektim. Ne getirdiğim ondan böyle bela görmeyi gerektiren aşkın yarasıdır ne de koyduğum ondan böyle eziyet çekmeyi gerektiren dostluğun kuralıdır. Çünkü onlar eskidirler ve biz sonradan gelme. Eğer adaletsizlik yaparsam yüzlerce adaletsiz dert çekerim. Canımı diriltsin diye getirdiğim aşkın töresi [137a] değildir. Bazen eğer bir suç işlediysen ardından böyle bela göreceksin ve böyle sıkıntı çekmeyi gerektirecek ne karşılık görmeliyim diye kaygılanırım. Zira **Mes'ûd Sa'd** şöyle diyor:

Ey felek utan, benim canımdan ne istiyorsun
Beni öldürdün bundan başkasına da razı değilsin

Ben bir suç işlemeden bunu yapıyorsun
Eğer bir suç işleseydim ne yapacaktın

Bu eziyet gönlüme feleğin benim intikamıma bel bağlaması ve zamanın benim düşmanlığıma başlaması yüzünden değildir. Zira benim yanımda ne birincisinin kıymeti vardır ne de ikincisinin itibarı. Ancak eziyetim o efendinin dünya gözüyle kula bakmasından ve zamane karakteriyle yaşamasındandır. Zira şöyle denir:

Sevgiliye karşı itibarsızlığımın sebebini bilirim
Bu üzüntüden gece gündüz ağlayıp sızlamam gerektiğinden

Feleğin bana kötü davrandığını görünce
O da feleğin gözü ile bana bakmaya başladı

Şaşkınlıktan sonra sevgiliyle kavga çıkar
Gül gibi yüze sevgilinin huyuyla diken batar

Ahde vefâda adam gibi çıkmaz sevgili
Bize feleğin huyuyla bakar sevgili

Keşke felek öylesine bir yaşantı verse de kendi eziyetimi açıklasam veya bu zamandan öylesine huzur bulsam da kendi halimi anlatsam. Bilirim ki [137b] zaman başlar ve ne bu iş belirir ne de bu arzu gerçekleşir zira her ikisi de gerçekleşmesi güçtür.

Günlerden bana öyle vefâ gelmez
Günlerin bana yaptıklarını söyleyecek kadar

Ne yazık ki hem felek seninle uyumludur hem de zaman sana uygun. Onun için ben de felek gibi senin hizmet kemerini bağlar ve zaman gibi senin kulluk halkana kulak veririm. Bana yardımcı ol ve onlardan şefaata iste. Böylece senin işaretinle bana onların musibetinden ve eziyetinden kurtuluş gerçekleşir.

Ey can bizim benzersizliğimiz senin güzelliğindedir
Yoksa bizim ev arkadaşlığımız senin hayalindedir

Feleğe rüşvet değerli bahçe teklif et
Senin feleğinin dönüşü bizim deliliğimizdir

Seyfi'nin söylediği şu birkaç beyit de bu tarzdadır, gazel:

Ey yüce alemin efendisi
Benim yaşantımı zelil etmiştir

Senin kulun olan zamana
Benim zelilliğimin boşuna olduğunu söyle

Eğer onun benden şikayeti varsa
Beni başka bir kula ısmarla

Eğer sen yine hayatın rengine boyanmışsan ve benim intikamıyla dışarı çıkmışsan bu işe asla engel olamam ve bu derde asla çare bulamam. Doğrusu zamanın [138a] bana yardımı asla işe yaramaz ve hem eziyette bir kısaltma hem de sıkıntının bir kısmını ertelemeye ilişkilendirmeye ihtiyaç yoktur. Nazm:

Felekten her zaman benim nasibime senden
Sıkıntı ve baş ağrısından başka bir şey gelmez

Sen benim kinimle feleğe sevgili olma
Sen benden hiç zarar gelmediğini söylersin

Senden razı olma ümidi, zamandan da müsaitlik beklentisi olmadığı için öncesinde gurur şarabıyla mağrur olamam ve ümitle, şayet olursa hayatı mahvedemem. Çünkü gençlik ve hayatın her ikisinden de mahrum oldum. Zira şöyle derler:

Zamanında rızkın şükredeni olmayan
Hiçbir gün amacına muktedir olmaz

Gönlü bahanelerle ne zamana kadar aldatırım
Günün sonuna kadar oturup ümit ederek

Altmış Altıncı Risâle, Ayrılık Gecsinin Uzunluğu Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Her zaman güzellik yıldızının dönüşü, temiz gökyüzünün o yıldız görünüşlü güzellik gökyüzünde [138b] olsun. Onun adı gökyüzü gibi yükseklikle bilinsin ve

onun görüşü yıldız gibi parlaklıkla nitelensin. Onun kudretinin delili olan gökyüzü ve onun hikmetinin kanıtı olan yıldız hakkı için. Emmâ ba'd, ayrılık gecesinin benzerinin âşıkların derdi gibi sonsuz olduğunu bilmek gerekir. Ne birinin kıyısı görünür ne de ötekinin mesafesi belli. Öncesi sonrasına bağlanmıştır ve sonrası öncesine. Âşık mâşuğu bir gün görmezse o gün ona siyah gece gibi karanlık olur. Durum böyle olduğu için siyah ve karanlık gece kendi sevgilisinin güzelliği olmadan nasıl olur ve onun izah ve vasfı nasıl olabilir? Zira şöyle demişlerdir:

Benim uzun gecemin Ülker yıldızı usanıp gitti
Sersemledi ve dağ başına çadır kurdu

İnsan üzüntülü zamanda kandırıldı
Gece her yeri kararttı ve horoz keklik gibi oldu

Ne yazık ki gündüz senin yüzünün parlaklığını götürür ve gece senin saçının siyahlığını alır. Senin gece ve gündüzünün benim gündüz ve gecemden nasıl geçtiği belli değildir. Gündüz olana kadar çare bulmam ve kendimin bir şeyle ilgilendiğimi, gecenin mamurluğu ortaya çıkıp zenci asker Rum ordusunu mağlup edince benim sabır hazinem [139a] yağmalandığını ve bilgi birikimim talan edildiğini bil. Ne uykunun gözüme bir tasası olur ne sana benim halimden bir haber vardır ne de bu eziyetin bir sırrının veya bu gecenin bir büyüğü olması ümidi. Zira şöyle derler, rubâî [Mu'izzî] ['Abdullah Enşârî]:

Sevgilinin benim üzüntümden haberi yok dersin
Uykusuzluk beni üzmez dersin

Benim gecem her zaman daha karanlıktır
Yarabbi! Gecemin sabahı yoktur, dersin

Gecenin karanlığı sınıra ulaşınca gündüzün aydınlığını beklerim ve ayrılık üzüntüsü bir dereceye çıkınca kavuşma mutluluğundan ümidi keserim. Üzüntü duvarına yönelir, hasretin dizine baş koyar, gözlerden yaş döker ve şu beyitleri okurum; Zira şairlerden biri şöyle demiştir, rubâî:

Bu, benden toz çıkaran bir ayrılıktır
 Bu, gönlümü üzüntüye teslim eden bir ömürdür
 Bu, gözden başkasıyla kaşınmayan bir dikendir
 Ve bu, artık gündüzün olmadığı o gecedir

Her ne kadar geceye bakış sözü edilmeyen güneş olsa da eğer istersen benim canım için mutlu bir gece yaparsın, yapabilirsin ve evimi ışıkla aydınlatırsın, yapabilirsin de. Bu beklenti geçersiz ve imkansızdır. Zira şöyle denir: “Ben göreyim diye güneş geceyi ziyaret eder.”

[139b]

Altmış Yedinci Risâle, Kavuşma Gecesinde Kısaldığı Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

Gökyüzünün etkisi o gökteki ayın işlerine daima uygun olsun ve hayatın düzeni o zamanın kalbinin hükümlerine göre aksın. Onun takdir ettiği gökyüzü ve onun ele geçirdiği zaman hakkı için. Emmâ ba’d, dostun güzelliğinin sonu olmayan bir nimet olduğunu ve sevgiliye kavuşmanın sıkıntı getirmeyen bir tat olduğunu bilmek gerekir. Eğer yüzlerce yıl onun gözetimini görsen bir saat gördüğünü zannedersin ve eğer binlerce yıl onun hizmetinde bulunsan bir anlık olduğunu sanırsın. Bu yüzden “Aya bakarak azık yapılamaz⁴⁹⁰” demişlerdir. Bu kul hep buluşmaya gece ve kavuşmaya gündüz izin verir ve saat saat hesaplar. O saltanat ortaya çıkıp o mutluluk elverince de gündüzün askerinin haline saldırır ve gece ordusunu mağlup eder ve ondan geriye ah vah tan başka bir şey kalmaz. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

[140a]

Beni sana götüren o gece
 Yastığım senin yüzünle ay olur

⁴⁹⁰ Bu mısra 71a’da tekrar edilmiştir.

Gündüz olunca elimde ah vah kalır
Ne yazık ki kavuşma gecesi kısa olur

Geceden veya acele eden müezzinden ve onun feryat etmesinden şikayet etmeyi bilmem. Birinin acele etmesi ve öbürünün feryadı benim can ve gönlüme feryat ettirir. Zira bilginlerin sultanı ‘**İmâdî Gaznevî**’ şöyle diyor, şiir:

Dün gece müezzine ne oldu bilmem
O yüzden gündüz bana adaletsiz oldu

Zamansız bağırdığı için
Onun feryadı bana feryat ettirir

Onun sesinden şehir gürültüyle doldu
Beni bıraktı o peri yüzlü ay

Yataktayken ne ay gördüm ne Ülker yıldızı
Yanımdayken ne gül gördüm ne şimşir

Eğer seher bizi üzerse
Bütün gün ve bütün gece üzölsün

Bütün bunlarla birlikte eğer kavuşma gecesinde akşam sabahın peşinden koşarsa ve sabah akşamın izini takip ederse o kısa gecenin bir nefesini yüzlerce uzun ömre satarım ve onun neşe ve sevincinden bir bakışı yüzlerce Süleyman’ın sultanına vermem. Zira şöyle derler [**‘Âişe Semerkandiye**]:

Benim sana kavuşmamla gizemlenen o gece
Akşamla birlikte sabah başlar, dersin

[140b]

Canı bir ana satarım
Kısa geceyi de yüzlerce uzun ömre

Altmış Sekizinci Risâle, Ayrılık Hasreti ve Hayıflanma Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Ebedi izzet ve kalıcı saltanat o izzet ve saltanatın kaynağının izzet sarayında yerleşsin. Talihi sohbet arkadaşı olsun ve saltanatı doğru düzgün. Onun lütfunun kılavuzluğu olan talih ve onun yardımının ihsanı olan saltanat hakkı için. Emmâ ba'd, dosttan uzaklığın onun dengesine hiç eziyet gelmeyen bir eziyet olduğunu ve sevgiliden ayrılığın onun karşılığında hiç dert vermeyen bir dert olduğunu bilmek gerekir. Bu eziyete kapılan ve bu derde müptela olan kimse ne hayattan zevk alır ne de dünyadan hisse. Onun durumu benim durumum gibi olur zira ben ne gece uyku bulurum ne de gündüz huzur, bütün gece inler ve şu beyti okurum **[Meybüdü]**:

Yazık ve yazık ki onunla oturup kalkmaktan
Başıma gelen topraktır ve elime geçen rüzgar

[141a]

Bütün gün ağlar ve şu beyti tekrarlarım; zira şöyle demişlerdir, nazm:

Yazık, yazık ve yazık ki bir zaman
Sevgi tohumu ektim ve meyvesini almadım

Fakat bu kendim hata yaptığım için başka birini suçlayamam ve bu kendi çevirdiğim lamba için başka birinden şikayetçi olamam. Mesnevî **[Fahri]**:

Kendi canımın bakıcılığını seçtiğim için
Kendi elimle kendi boğazımı kestim

Kendi bedenime yaptığım neden kötü oldu
Kendime düşman gibi olduğum için

Elimde içki bardağı ve ben sarhoş
Sarhoşlukla bardağı elden attım

Mutluluktan fakirleşen benim
Gönül ışığı elinde dolaşan benim

O mutlu günlerim nereye gitti
Güneşin yanımda olduğu günler

Bana güneşten ayrılık geldi
Aydınlık önüme nasıl gelir?

Güneş benden ayrılmadıysa
Gözüme dünya neden gece gibi oldu?

Bu karanlık geceden dolayı hasta ve inleyen benim
Zira hastanın derdi gecede daha kötü olur

Ne yazık hayatımdan eziyet gitmiş
Ne yazık o gönlün ümitlisiyim

Ne yazık çektiğim eziyet çok
Kendi eziyetimden bir gün faydalanmam

[141b]

Eğer başka bir defa kavuşma güneşi tekrar ortaya çıkarsa ve dostun güzelliğinin mutluluğu elverirse ayrılık derdiyle geçen bu ömrü tekrar bulurum ve ayrılıkta harcanan bu zamanı telafi ederim. Ancak şunun karşılığıdır zira şöyle derler [Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî], [Ferruhî Sistânî]:

Dosta kavuşmaya başlayınca anlayacağım
Geçen bu ömrü nerede bulurum

Altmış Dokuzuncu Risâle, Âşığın Mâşuğunun Usanması Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

İlahi lütuf ve Rabbani kudret o ilahi lütfun netice ve Rabbani kudretin hazine dünyasının yakınında olsun. Onun gündüzü siması gibi mutlu olsun ve akıbeti huyu gibi övgüye layık. Hz. Muhammed (SAV) hakkı için. Emmâ ba'd, dostluğun şartının kimi çağırıdıysan ve kabul ettiysen sürekli o dostluğa hakim olmayı ve daima kabullenmeyi gerektirdiğini bilmek gerekir. Çünkü ne birinden sıkıntı gelir ne de diğerinden tiksime. O efendi kul hakkında ne bu [142a] yolu taahhüt etmiştir ne de bu huyu tercih ettirmiş. Önce öyle bir ilgi gösteriyor ve efendilik yapıyordu ki mahcup oluyordum. Şimdiyse öylesine nefret gösteriyor ki tedirgin oluyorum ve “O gün o rağbetin hepsi gerekmiyordu ve bugün bu sıkıntının hepsi gerekmiyor.” derim. Zira şöyle derler, beyt:

Önce teşekkürle rağbet vardı, o rağbet nerede?
Bugün üzülyyorsun ne için?
Kendi başın için can doğru söyle
O rağbet ne oldu ve bu keder neden depreşti

Her ne kadar bazen düşmanlığı içte tutsa ve sıkıntıyı gizlese de, çocukların Bakara Sûresi'ni okuduğu gibi düşmanlığı onun gönül levhasından okurum ve güzel yüzlülerin kendi güzelliğini aynada görmeleri gibi sıkıntı ve nefreti o efendinin gözünde görürüm. Zira şöyle denir, beyt:

Benim halim senin beğendiğin gibi oldu
Zulmünden, perişan olmuş saçım gibi oldu
Aynada kendi yüzünü göremezsın
Çünkü senin gözünde keder hizmetçidir

Hal böyle olunca ne bu sohbette bir hayır olur ne de bu hizmetin yararı. Eğer can feda edeceksem başa kakma olmayacak ve eğer [142b] yaşantı gözden çıkaracaksam kabul etmeyecek. Çünkü benim iyiliğimi kötülük zanneder ve benim güzelliğimi çirkinlik sayar ve o dostun gözü ve gönlünde işaretler belirir. Rubâî [Hâkânî]:

Bana senin eziyetinden ey taze servi
Sohbetinde iyilik ümidi kalmadı

Zira senin huzurunda gül koklasam
Her yaprakta bana bin diken batırırsın

Onun kederini ben haddinden fazla bahane aradığı, azarlamaları ölçüyü kaçırdığı ve şöyle dediği gün anladım, rubâî:

Senin sözünün bana kazandırdığını gördüm
Şimdi aynı o kazanç yok oldu ne fayda

Senin bana nazlanman başından beri arttığında
Onun sonunda keder vardır dedim ve vardı

Bu aşkın ipinin benzersiz olduğuna ve bu muhabbetin meyvesinin dal başında olgunlaştığına inanırım. Hal böyle olunca çokça inlemek gerekmez çünkü bu isteğe erkenden ulaşacağız ve fazlaca feryat etmek gerekmez çünkü bu iş çabucak mümkün olacak ve zamanı gelmemiş olsa bile ortaya çıkacak.

Her ne kadar sana hizmetçilikte sıkıntı olsa da
Çok feryat etme çünkü çok kalmaz

Bu sıkıntı ortaya çıkıp bu dostluk sona erince [143a] o efendinin kendi talihiyle övünmesi ve kulun kendi talihsizliğine yanması daha iyidir.

Sıkılan ey meclis mumu şimdi
Kin ve eziyet için ayağa kalktın

Sen gönlünün işini istediği gibi yap
Aşk derdini ve uzun geceleri ben bilirim

Yetmişinci Risâle, Mâşuğun Aşıktan Vazgeçmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Gökyüzünün dönmesi o gökyüzündeki ayın isteği üzere seyretsin ve dünyanın huyu o dünyanın kalbinin tercihi doğrultusunda ortaya çıksın. Gökyüzü gibi onun rızasını gözetmeyen kimse gökyüzü gibi mecbur olsun ve dünya gibi onun sonsuzluğunu istemeyen kimse dünya gibi kahrolmuş. Onun kahrının esiri olan dünya ve onun kudreti olan gökyüzü ve yeryüzü hakkı için. Emmâ ba'd, dostluğun bir yönden rastgelmeyeceğini ve bağlanmanın bir taraftan el çırpmayacağını bilmek gerekir. Dostluk ve bağlanmanın şartı isteyen ve istenilenin gönlünün birbirine yönelmesi, kalbin birbirine istekli olması ve bir taraftan ilgi olunca diğer tarafın fedakar olmasıdır. **[143b]** Ne o dostluğun kalıcılığı olur ne de o bağlanmanın geçimi. Bu kulun o efendinin hizmetindeki hali bu tabiat üzeredir. Zira bir taraftan ilgi vardır diğer taraftan umursamazlık ve kul ne kadar istekliyse o efendi o kadar uzak durur.

Boşu boşuna kendimize bir isim koymuşuz
Şarapsız bardağı avucumuza almışız

Günlerce birini hatırlarız
Bizi günlerce hatırlamaz

Gördüğüm bu ihanet ve hakaret ile bildiğim o umursamazlık ve her gün daha bozguncu ve her saat daha tutkun olmam hepsinden daha ilginçtir. Rubâî:

Gönlüm o kişiye karşı her gün daha bozguncudur
Benim sadakatimden onun gönlü habersizdir

Benim bütün zevkim onun yüzünden keder ve baş ağrısıdır
Aşkım başka işlere kıyasladır

Bu çok zor bir iştir ve oldukça zahmetli bir hikayedir. Zira ben hep inlerim ve sevgili benden habersizdir, hep ağlarım ve sevgili benden uzak. Rubâî:

Sevgilinin aşkından servetimiz ağlayıp inleme
Bizim inlememizden sevgili habersiz

Sevgili bizim isteğimize göre iş yapmayınca
Bize düşen zor bir iştir

Bundan önce öyle kuşkulandım ve öyle kaygılandım ki gönül [144a] kaptırdığım ve can bağışladığım için belki bir arzu gerçekleşir veya bir maksat hasıl olur. Şimdi gördüğüm kadarıyla hem o kuşku yanlıştır hem de o kaygı yersiz. Her ne kadar ben onun işinde daha istekli olsam da o benim işimde daha ilgisizdir. Nazm:

Gönlümün muradı için seni tercih edersem dedim
Belki murada erip seninle otururum dedim

Şimdi senin yaptıklarına bakınca
Senin bu işte gönlün olmadığını görüyorum

Sonuçta onun hali öyledir. Onun habersizliğini isterim, kendi sağlığını değil ve o büyüğün rızasını isterim kendi isteğimi değil. Rubâî:

Senin aşkında her ne kadar işim elden gitse de
Senin ayrılığında tamamen ayaktan düştüm

Sonuçta senin umursamazlığın gerekli
Yazık sevgili benim işime gönül bağlayamaz

Bunlarla birlikte bu söz dile gelene kadar gönül bana düşmanlık besler ve “biz ne yanlış yaptık da dün bizsiz nefes alamayan bugün bizden habersiz nefes alır ve biz ne günah işledik de geçen yıl bizsiz yaşayamayan sevgili bu sene kendi yaşamından bize borçluluk duyar.” der. Onun bizim sohbetimizden habersizliğinin artması [144b] bizim onun ayrılık ve uzaklığında sabretmemizden dolayıdır. Zira şöyle derler, nazm:

Dün benden sana azarlama olmadıysa da
Bugün benden sana hatırlatma gelmez

Benden sana umursamazlık veren kişinin
Ola ki bana da senden bir sabır verir

Yetmiş Birinci Risâle, Âşığın Mâşuktan Vazgeçmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Ayrı düşenin sevgilisi ve kavuşma afiyetinin gücünü bilmediği için ayrılık musibetine kapılır ve muhabbet saltanatının kıymetini tanımadığı için ayrılma sıkıntısına tutulur. Reddedilenin kabul edileni olan bu kişi, aşkın ihanetinden dolayı kurtulur ve hem hiçbir saltanatın sonsuz hem de hiçbir sıkıntının kalıcı olmadığını bilir ve arzulama zorluğundan sıyrılır. Selam ve dua gönül süsleyici için olsun. Bu taraftan o bölgeye tüter ve o, bulut gibi bu yöreden o tarafa hücum eder. Durum böyle olunca ne gönül süsleyene **[145a]** kendi saltanatından dolayı nazlanmalı ne de gönülsüzlere kendi sıkıntısından dolayı sızlanmalıdır. Zira dünyanın sonu olmadığı için hem biri geçici hem de öteki yok olucudur. Zira şöyle derler:

Ey gönül, artık çakallık hiçbir şekilde mümkün değil
İyi bil ki zaman aynı halde kalmaz

Gelip geçen her şeyden hiç kötü düşünme
Senin yanına hala gelmeyen şeyi kötü düşünme

Benim korumamdaki nimetle ol, hiç nazlanma
Sıkıntıyla ümitlen, hiç sızlanma

Gördüğün hangi sıkıntı yerleşik kalmadı
Gördüğün hangi saltanat yok olmadı⁴⁹¹

Akıl sahipleri şu beyti de bu tarzda söylemişlerdir, beyt:

Ey can ve dünya, gönlüm bu sevinçlidir
Benim zulmüm ve senin adaletin hangi gün içindir

Bu hizmetçi mümkün olduğu kadar dostluk için çalıştı ve sadakatlilikte mübalağa gösterdi. Ne birinin bir etkisini ne de ötekinin bir faydasını görmediği için hem içeri girilen yoldan geri döner hem de sohbet arkadaşlığı tercih edilen gönülle farklılığı seçer. Çünkü boşu boşuna daha fazla üzülemez ve sınırı olmayan faydasız eziyet çekemez.

⁴⁹¹ [‘İkdu’l-‘Alî]

Gönülle ve gözle bir süre onun üzüntüsünü çektim
Onun eziyet ve zulmünün her gün arttığını gördüm

Bugün umursamazlıkla oturdum
Ayağa kalkmadan kendi gönlünden onun işaretini gördüm

[145b]

Önce gönlümün payı onun üzüntüsü
Sonra onun üzüntüsünü gönlüme adamazlar

O cehennem gibi çölden kurtulduğum ve o uçsuz bucaksız ovidan kurtulduğum için Allah'a şükrediyorum. O sıkıntıdan sıyrıldığım için şimdi saltanat rüzgarını buluyorum ve o zorluktan kurtulduğum için şimdi hayatın tadını biliyorum. Zira şöyle demişlerdir [**Fahrî**]:

O sevgi ışığı söndü ve gönüldeki ümit
Güneşten daha aydınlık oldu

Şimdi hep diyorum ki Ey kutlu talih
Bugüne kadar iyiliğin neredeydi

Şimdi bedenimin uğurlu günüdür
Şimdi gönlümün gören gözüdür

Şimdi alıyorum dünyanın tadını
Şimdi anlıyorum canın güzelliğini

Tuzağa düşmek istemem yine
Herkesi iyi bilmek alçaklık

Niyetim onun bundan sonra onun hatırasını gönülde barındırmamak ve onun adını anmamaktır. Eğer ay olursa ondan yüz çevirir, karanlığı tercih ederim ve eğer su olursa nasiplenmem, susuzluğa kanaat eder ve razı olurum. Zira şöyle derler:

Eğer su olursan seninle el yüz yıkamam
Eğer toprak olursan bulunduğun yeri yıkarım

[146a]

Eğer talih olursan sana bağlanmayacağım
Eğer ömür olursan ecele harcayacağım

Allah Teâlâ'ya şükür ki dün bu bölgede olan sıkıntı bugün o taraftadır ve geçen yıl o tarafta olan el çekme bu sene bu makamdadır. Zira şöyle denir:

Dün senin benden el çektiğin gündür
Bugün benim senden el çektiğim

Yetmiş İkinci Risâle, Mâşuğun Âşığı Unutması Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Sevdalılarının gönlünün arzusu ve âşıkların canının hedefi hem arzudan geri kalan hem de hedeften uzaklaşan ve sürekli “Allah’ım, o gönlün ve canın arzularını gerçekleştir ve o can ve dünyanın hedeflerini elde ettir.” diyen bu talihsiz rahmetlinin selam ve hizmetine mahsustur. Hz. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba’d, dostları hatırlamanın büyüklüğün şartı ve kulları unutmanın alçakların yemini olduğunu bilmek gerekir. O efendi büyüklükle bilindiği [146b] ve iyi sözlülükle nitelendiği için kerem sahipleri onu kerem ilminin alimi derecesiyle çağırırlar ve iyi sözlüler iyi sözlülük kitabını onunla hazırlarlar. Dize ve beyitlerin diliyle şikayet etmen ve seçkin ve sıradan insanlara söylemek zorunda kalmadığın için bir kereliğine bu kulun adını unutulma dergisine yazman ve hizmetçinin sözünü unutkanlık sayfasında kanıtlaman gerekmedi. Zira şöyle denir, rubâî:

Sevgilimin gizlediği yüzü gördün sonunda
Benim olan kazanç ziyan oldu sonunda

Onun sözüyle benim koşuşturmam Ey Allahım
Bir kereliğine unutabilir sonunda

Hem bir saat bile onun hatırlından çıkmadığımı hem de bir an olsun onun makamından uzaklaşmadığımı bildiği için hep onun hayaliyle üzüntü çeker ve onun hatırasıyla vakit geçiririm. Bu sözle kendini hatırlatmak gerektiği ve şu beyitlerle durumunu anlatmak gerektiği için bana sırt dönmek ve benden yüz çevirmek şart değildir [**Fahrî**]:

Ne sürekli sohbetimde senin sevgin vardır
Ne de daima rüzgarımda senin kokun vardır
Ne yüzüm senin aşkınla parlar
Ne de gözyaşım senin eziyetinle kanlanır
Ne aşkımdan yanağa ırmak akıttım
Ne de sevginden gönle taş bastım

[147a]

Ne dünyada bana senden başka kimse yoktur
Ne de bu düşmanlıktan benim isteğim çok
Neden beni böyle unuttun
Üzüntüden sabırsız ve hissiz oldum

Keşke eğer iyilikle hatırlatmazsa hiç olmazsa kötülükle hatırlatmasaydın ve eğer vefâ göstermezse cefâ çekmeseydin. Böylece şu beyit benim sözüm olmazdı, beyt:

Bu kul hakkında kötü konuştuğunu duyunca
Hem sevindim hem de şükretmeyi hatırladım

Derdim bundan önce birbirimiz dışında konuşmaman ve hatırlından benim makamım dışında bir şey geçirmemendir. Şimdi günler adımı anmadan geçer, yıllar benim sözümü hatırlatmadan gelir ve böyle ister. Zira şöyle demişlerdir:

O sevgili gece gündüz benimle konuşur
 Senin yüzün olmadan benim dünyamın ışığı azalır

O sadakatsizliğin üzerinden yıl gelir geçer
 Benim düşüncemi aklından geçirmez

Yetmiş Üçüncü Risâle, Sözünde Durmama ve Vefâsızlık Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

[147b]

Felek gibi sadakatsiz ve zaman gibi vefâsız olan sözünde durmayanların sultanı ve vefâsızların padişahı feleğin musibetlerinden ve zamanın felaketlerinden güvende olsun. Feleğin dönüşü onun isteğiyle olsun ve zamanın akışı onun arzusuyla. Onun eğittiği felek ve onun yarattığı zaman hakkı için. Emmâ ba'd, Güvenilirliğin büyüklerin adeti ve vefâlılığın uluların huyu olduğunu bilmek gerekir. Her kim sözünde durmamaya istekli olur ve vefâsızlığa yönelirse onu ne insanların kabilelerinden sayarlar ne de büyüklerin sınıfından. Zira akıl ve dinde en beğenilen huylar doğru sözlülük ve dürüstlüktür ve en kınanan özellikler yalan söylemek ve sözünde durmamak. Bu kulun o efendinin kerem sözü ve güzel yaratışına öyle inancı vardır ki aramızda bir söz geçince ve bir anlaşma yapınca ne o sözün iptali olabilir ne de o anlaşmanın feshi. Şimdi hem o sözün gereksiz hem de o anlaşmanın naz olduğu, bizzat iyilerin adetinin böyle olduğu daha iyi anlaşılıyor. Çünkü âşıkları ilkönce gözetmeyle ele geçirirler ve o zaman kolayca elden bırakırlar, baştan ayağa **[148a]** onlara bakarlar. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Onun sevgisine gönlümü bağladığımı söyledim
 Bir kereliğine bela ve sıkıntıdan kurtuldum

O sevgilinin nazlı olduğunu anladığım zaman
 Düşerim ve elimi tutmaz

O sözü verdiğimiz ve o anlaşmayı yaptığımız gün kendi kendime “ O, bu anlaşmayı bozandan daha taş kalpli ve bu söze sadakat gösterenden daha anlamsız.” dedim ve sonunda düşündüğüm gibi oldu.

O sevgili vefâ ve sevgi göstermez çünkü yoktur

Sürekli vefâ ve sevgi emreder çünkü yoktur

Ey gönül dedim, O senin sırrına sahip değil

Sonu aynı olanı gördün çünkü yoktur

Bu beyaz kağıdı bu harflerle siyahlaştıran kadar sarı yüzüm kanlı gözyaşından dolayı kırmızılaştı. Zira o zamandan beri aramızda öyle sevgi, sadakat, uyum ve uygunluk olduğunu düşünüyorum ve bugün o söze sadakatin karşılığı eziyet ve zulüm vardır, o uyum ve uygunluğun yerine ayrılık. Zira **Fahrî**, “*Vîs ü Râmîn*” hikayesinde şöyle diyor, nazm:

Kalem ve gönül kanını birbirine karıştırdım

Ondan sonra bu eziyet mektubunu yazdım

[148b]

Mektubun adını Eziyet Mektubu koydum

Çünkü kalem ona kan döker

O vefâsızlık aklıma gelince

Senden ayrılık günü görürüm

Benim bedenim yedi kez yandı

Kalemleri parmağımda yaktı

Ben sana öyle kıymet verdim ki

Sana o kadar mutluluk verdim

Dünyada senden başka vefâlı görmedim

Benden bir kere bile bıkmadığın için

Benimle birkaç kez anlaşma yapmadın mı
Can bedende olana kadar benden dönmeyecek diye

Benden sevgi ve sadakatten başka ne gördün
Aniden benim sevgimden vazgeçtin

Ne bu söz bana ilk günkü sözdür
Ne de bu benimle yaptığın ilk anlaşma

Eğer önce ondan gördüğüm sözünde durmamayla ondan el yıkadıysam bugün yüzünü kanla yıkaman gerekmedi ve eğer onun kapısından ayak çektiysem korku ve tehlike başına gelmedi. Zira şair şöyle diyor, rubâî **[Ezrakî]**:

Senden ilk sözünde durmama gerçekleşince
Senden vazgeçmede neden gevşedim

Eğer senden ilk gün vazgeçseydim
Bugün kanla yüz yıkamam gerekmezdi

Bundan önce aşk yoluna çıktığım ve sevgi yolunda yürüdüğüm kimseyle **[149a]** onda sözünde durmamanın işaretini gördüğüm için gönlü dizginledim ve o dostluğu terk ettim. O efendinin hizmetine koyduğum ve o büyüğün sohbetini tercih ettiğim için sözünde durmayanların musibetinden kurtuldum ve vefâsızların eziyetinden kurtuluş buldum. İyilik gözlediğim için onları arzuyla aramak gerekir **[Enverî]**:

Dostluğa yanaştığım herkesle
Ayran gönüllü olduğu için hızlıca uzaklaştım

Sen daha güzelsin dedim seni seçtim
Ne yazık ki senin gidişatın da anlamsız gördüm

Hal böyle olunca bu ateşte yanmak ve kendimle yetinmekten başka çare bilmem. Ne bu durumu anlatırım ne de bu hikayeden şikayet ederim. Zira şöyle denir:

Sana kavuşmayı kimse görmediği için galibim
Ve ayrılık gecesinin oku gündüzüme gelmediği için

Ben kendi gönlümle, senin sözünde durmamandan dolayı
Her ne kadar senin derdinde yansam da yetinirim

Yetmiş Dördüncü Risâle, Aşğın Vefâsı Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Binlerce selam ve dua, saygı ve hizmet, [149b] gece gündüz sadakat kitabından başka bir şey okumayan ve aylar yıllar boyu güven defterinden başka bir şey mütalaa etmeyen bu sadık ve sadakat bekleyenin övgüsü o felek gibi sadakatten uzaklaşan ve zaman gibi vaatten yoksunlaşan o güzellerin sinesi ve parlak yüzüne felek döndükçe onun saltanatının sebepleri amade olsun ve dünya durdukça onun yüceliğinin mertebeleri feda olsun. Feleğin sahibi ve dünyanın döndüreni hakkı için. Emmâ ba'd, bu dürüst aşğın inancının asla bu aşkı bitirmeyeceğini ve bu dostluğu sonlandırmayacağını bilmek gerekir. Eğer intikam değirmeni başımda dönecek olursa en alttaki taş gibi yerinden oynamayacağım ve eğer cefâ oku bana çevrilecek olursa kalkan gibi yüz çevirmeyeceğim. Uyum sağlamanın bedeli olarak onun isteğini yapacağım ve cana onun uygun rızasını arayacağım.

Aşkta mutlu gönül isteyen kişi ben değilim

Bu yüzden onun muradını isterim

Eğer sevgili gönlümü ateşte isterse

Ben de ateşe uyumlu can isterim

Eğer kötülük ocağıyla iyilik yapmam dışında bir şey yaparsam o yüzden uzaklaşayım ve eğer eziyetin karşılığı sadakat göstermekten başka bir şey istersem o saçtan ayrı düşeyim. [150a] Eğer bunun dışında bir şey yaparsam o iyilikten mahrum olurum.

Ey sevgili her ne kadar eziyet göstersen
Her ne kadar sevgi için az çalışırsan çalış

O uzun saçın işkencesinden bıkkımın
Yine sadakatten başka sana karşılık vermem

Onun eziyet etmesiyle benim sadakatimin azalmayacağını veya onun anlaşma bozmasıyla benim gönlümün kırılacağını zanneder. Bu her suyla sönen bir ateş değildir ve her toprak ve çerçöple durdurulan bir su değildir. Rubâî:

Her ne kadar sözden caymak senin için olsa
Her ne kadar senin zulmünden canım yaralı olsa bile
O gönlün ateşi önceden gördüğündür
Ve O iki gözün yaşı kendiliğinden durandır

Bu aşk ne onun zannettiği şekildedir ne de bu dostluk onun farz ettiği orandadır. Yaşamam için onun ayağının tozundan başka başıma taç olmayacak ve ölünce toprağımdan onun sadakatinin kokusundan başka çıkmayacak. Zira şöyle denir, beyt:

Gönlüme senin isteğın ikbal verir
Başıma ayağının tozu taç verir

Eğer beni topraktan yoksun bırakırsan
Mezarımın toprağı senin sadakatının kokusunu verir

Dünya vefâsızlık yapan sevgililer, sadakat gösteren âşıklar için var olmuştur. **[150b]** Eğer o taraftan kasten bir eziyet ortaya çıkmaz ve bilinçli bir hata bulunmazsa, eğer o bir eziyetin yerine yüz ve o bir hatanın yerine bin hata olursa ne bir saat onun sevgisinden uzaklaşırim ne de bir an onun dostluğundan yüz çeviririm. Öyle vefâlı olurum ki o eziyet ona azalır ve öyle birlik gösteririm ki o yabancılık çaresizleşir. Ona köleliği özgürlüğe tercih ederim ve kendi canlılığıma ona kölelikten bilirim. Zira **Fahrî Gürgânî** şöyle diyor, mesnevî:

Sen vefâsızlık yaparsan ne olur
Bilgisizlikle benden ayrılık istersin

Şimdi sana sadakati ben sunarım
Bana yaptığın zulümleri hatırlamam

Öyle sadık ve şefkatli olurum ki
Kendi eziyetini benim sevgim bilirsin

Yaşadıkça çabam odur ki
Senin kullarının önünde köle olurum

Senin yüzünden günüm aydınlık olur
Senin saçından da gecem siyah

Renkli yanağın ilkbaharım olur
Tatlı dudağın derdimi silenim olur

Adeta bu sözler o efendinin şerefli kulağına gidecek, bu eziyetten uzaklaşmak için bu dostluğu terk etmeli ve bu beladan emin olmak için bu aşkı başından [151a] atmalı diye düşünecek. Eyvah eyvah! Gönlümün bu eziyetten uzaklaşacağı ve köle olan canımın bu beladan kurtulacağı gün gelmesin. Rubâî:

Gönlünü bizim üzüntümüzden kurtar dedin
Belki gönlün rahatlar dedin

O gün asla gelmesin ey gül kandili
Bana senin üzüntün olmasın gönül olsun

Her ne kadar sabır harmanını rüzgar savurmuşsa da onun sevgisinin ateşi dışında yanmayacağım ve her ne kadar adım suya yazılmışsa da onun derdi dışında toprak olmayacağım.

Rüzgar senin vefânı hep savurduğu için
Canımda senin isteğinin ateşi ölmez

İsmimi ne kadar suya yazsan da
Beni senin derdinle toprağa verecekler

Yetmiş Beşinci Risâle, Mâşuğa Eşsizliğini Gösterme Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Onun güzelliğiyle süslenen kutsal alemin güzelliği ve onun olgunluğuyla donanan huzur bahçesinin fidanı **[151b]** gece gündüz onun güzelliğini öven ve ay yıl o olgunluğun fidanını isteyen ve sürekli “Yarabbi, o ayı dolunay gibi aydınlat ve o güneşi sevgi gibi nurlandır.” diyen bu dertli fakirin selam ve hizmetine mahsustur. Hz. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, bu duacı ve vefâ bekleyen inancının bütün dünya ona fethedilse veya bütün ufuklar ona tahsis edilse de o efendinin güzelliğini bir saat görmenin mutluluğunu ona tercih etmek ve o büyük hazretlerinin bir günlük hizmetini ona tercih etmek olduğunu bilmek gerekir. Eğer ona cennet gösterilirse o efendinin varlığı olmadan ona yönelmez ve ona tertemiz huriler sunulsa onlarla ilgilenmez. O efendinin hizmeti olmadan sonsuz varlık istemez **[Senâî]**:

Senin sohbetinin olmadığı dünyayı istemem

Senin hoşnut olmadığın canı istemem

Hoşnutluk, cennet ve tertemiz hurileri

Senin yüzün olmadan ölümsüzlüğü istemem

Bana sevgili olduğun her zaman

Ben onun bunun arkadaşlığını istemem

Sen faydalısın, başkaları zararlı

Fayda oldukça zarar istemem

Bedenin sultanı ve bölgenin padişahının saldırdığı gönül bu yolda esir olunca **[152a]** ve bu felakete kapılınca hizmetçiler ve uşakların organlar ve uzuvları onun

başarısını azaltır çünkü başka sevgilinin sözüyle konuşurlar veya başka bir iş yaparlar. Rubâî [Mu'izzî]:

Gönlü bende olmayan başka birine âşık olmam
Gönlümü alan o kimseden başkayı aramam

Gönül birdi onunla birine âşık oldum
Başka birine âşık olmak için başka bir gönül lazım

Gönül ve göz onun güzelliği dışında aydınlanmaz ve beden ve can ona kavuşma dışında sakinleşmez; biri “Onun yüzü olmadan dünyayı görmem.” der, diğeri “Onun hatırası olmadan kendi varlığımı ve alemi istemem.” diye feryat eder.

Rubâî:

Gönül mutluluk mektubu okumaz sensiz
Beden düzgün nefes alamaz sensiz
Göz hep gönül kanı döker sensiz
Can kaldı, o da yaşamaz sensiz

Senin mübarek yüzünle şereflediğim ve başkalarının sohbetinden kaçındığım için ve onun hizmetinin mutluluğunu elde ettiğim için sohbet arkadaşlığından vazgeçtim ve onun güzelliğini gördüğüm için güzellere tamah etmeyi bıraktım.

Rubâî:

Senin yüzünü görme şansı elde ettiğim için ey sevgili
Senden başka herkesi bırakmak gerek
Doğrusu senin canına yeminle bana yasaktır
Sana hizmet etmek ve yüzünü görmekten başkası

[152b]

Bu saltanat yüz gösterip bu mutluluk elverince gece gündüz yakınlarıma övünürüm ve arkadaşlara gururlanırım. Zira şöyle derler, nazm:

Bizim gönül alıcı bir sevgilimiz var
Bahçede bir servimiz var

Canımız dünyadan incinmez
Çünkü bir can ve dünyamız var

Her ikisi birbirine sevgi ve sadakatli
Bir gönül, el ve dilimiz var

Bedenimizde temiz can olduğu için
İki bedenimiz ama bir canımız var

Bana bu saltanatın değerini bilmek ve bu nimetin şükrünü gerçekleştirmek şart olmuştur zira yüksek bir dala tutunmuş ve büyük bir işe azmetmişimdir, soysuzlar gibi hak etmeyenleri sevindirmemiş ve alçaklar gibi aşağılıkla yetinmemişimdir.

Nazm [Fahri]:

Ben uçuşu yükseklerde olan o şahinim
Avım gönlün hoşuna giden güneştir

Sülün ve kekliği avlamayı beğenmem
Tam dolunaydan başkası bana av olmaz

Her ne kadar benim o efendinin hizmetine uygun yeteneğim yoksa da Allah'a şükür o efendinin benim gibi olabilen binlerce sokak köpeği için payı vardır. Hal böyle olunca bu duruma şükreder ve kötü gözden muhafaza isterim.

[153a]

Bana dünyada senden başka sevgili yoktur
Başkalarıyla benim bir işim yoktur

Dünyada bana yakışan sen olduğun için
Layık olmayan birine gönül vermem

Kötü göz ulaşamayacak kadar uzak olsun
 Seninle benim aramda incinme olmasın diye

Yetmiş Altıncı Risâle, Mâşuğun Şikayeti Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Hem güzelliğin onun güzelliğiyle anlamsız hem de aşıklığın onun olgunluğuyla eksik olduğu güzellerin güzelliğinin süsü ve âşıkların aşkının sermayesi gece gündüz onun güzelliğiyle gururlanan ve aydan yıla onun aşkıyla övünen bu yaralı incinmişin selam ve hizmetini çağırır ve Allah Teâlâ'dan onun güzelliğini kalıcı kılmasını ve bu aşkı çoğaltmasını ister. Emmâ ba'd, "Kötülükten incinmeyen kimse iyiliğe minnet duymaz ve cefâdan şikayet etmeyen kimse vefâya şükretmez." dendiğini ve yine "dostlardan yakınılır." dendiğini bilmek gerekir. [153b] Dostluktan şikayeti olan herkesin Sufilerin mezhebinin alması ve o şikayeti ortaya koyması şarttır. Böylece eğer o dost suçlu ise rica eder ve pişmanlık ve tövbeyle özür dilemekle meşgul olur. Eğer suçlu değilse kapalı olan hayal eğer örtülmüşse uyanır ve bu dostun ondan habersiz olduğunu belli etmez ve özür ister hatta bu kimseyi değişmiş gördüğü ve o değişimin sebebini bilmediği için o da değişir ve kötümserlik ve nefrete dayalı kapris yapma tehlikesi doğar. Bu açıklama ve detaydan maksat bu anlatım sırasında giderilecek şikayet için kulu muaf tutması ve koyduğu kuralı ve gerekçesini terk etmemesidir. O efendinin yüce düşüncesinin malumudur ki bu kul uzun bir süredir beline hizmet kemeri ve kulağına kulluk küpesi takmış, hiçbir zaman kulluk yolundan ayrılmamış, hizmetçilik yolu dışında bulunmamış, asla o efendinin şerefli sözünden bu çaresizin istemesi gerekirken bir gün bile çıkmamış, o büyüğün en nurlu hatırından o üzgün halinden soması gerekirken vazgeçmemiştir. Bu [154a] dostluğun ve samimiyetin şartı değildir çünkü dost kendi samimiyetini bazen gönül ateşinde yakmak bazen de gözyaşında boğmak için ortaya koyar, ne ona bakarlar ne de halini sorarlar. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

O çaresizin hali nasıldır demezsin
 Bensiz kan dalgası arasındadır demezsin

Vefâ ve dostluk böyle olur
Çünkü ben sensiz ölürüm sen bilmezsin

Seninle inlerim veya senin yüzünden inlediğimi söyle
Çünkü ben sensiz ağlamaktan ne haldeyim

Senden bana zorluk gelince inlerim
Halim açığa çıksın diye inlerim

Gönlün buna nasıl razı olur demeysin ey sevgili
Çünkü düşman gibi dostun eziyetini ararsın

Sanki böyle azarlamayı gerektirecek ne suç işledim ve böyle şikayet etmeyi gerektirecek ne eziyet ettim der. Sana bundan daha fazla eziyet nasıl olur zira şikayet diliyle kendi halimi anlatmam ve kendi durumlarımdan bahsetmem için ne bir selamla gönlümü mutlu eder ne de bir mesajla canımı teselli eder. Zira şöyle derler, nazm:

Dosttan bana bir selam yok bir aydır
Sevgiliden bana mesaj yok bir haftadır

[154b]

Benden dostluk ve sevgiyi kestiğini sayalım
Sonunda mesajdan ve selamdan eksilmez

Her ne kadar güzellerin adeti âşıklara eziyet etmek ve iyilerin şartı sevdalılara cefâ göstermek ise de sonunda bazen onların düşüncesinin önlemine almak gerekir ve ara sıra onların rızasını düzenlemek gerekir. Böylece dilin payı ortaya çıkar. Zira şairlerden biri şöyle demiştir, nazm:

İyiler sonunda iyi geçinin
Gönül azarlamayı bırakın

İş kontrolden çıkınca
Suçlamayı yok etmek için insafa gelin

Böyle sevgililere sırt çevirmeyin
Şimdi tam zamanı artık bir şey isteyin

Daha önce bize şefkat nazarıyla baktın ve himaye elini başıma koydun. Şimdi o bakışı geri almak ve o himayeyi sürekli kılmak için daha iyi çalışmak gerekiyor.

Himaye elini başımdan çektin
Tam şimdi senin himaye elin gerekirken

Her kim bu duruma gelir ve bu hikayeden soru sorarsa cevap veririm, zira şöyle derler:

Ayrılık üzüntüsünden belim büküldü
Perişan gönlüm saç gibi birbirine dolaştı
Dostluğun ne yaptığını dersin biraz dinle
Gönlü çaldı gitti, hasret ve üzüntü bıraktı

[155a]

Her kim vefâsız sevgiliye gönül verir ve aynı zamanda ondan vefâ umarsa onun durumu kara toprakta inci ve çorak arazide gül arayan kişinin durumu gibidir. Hem ömrü tüketir hem de yaşantıyı harap eder ve ne bu arzusu gerçekleşir ne de o isteği meydana gelir, sonunda ümitsizlik vardır ve sonucunda pişmanlık. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Senin gibi birine gönül veren herkes
Senin gönlünde sevgi ve vefâ sanar
Asla gönlün isteğiyle bir nefes almaz
Senden ümidi olan herkes ümitsiz kalır

Sonuç olarak bu azarlamannın yerine getirilmesinden maksat gönlün kışkırtılmasıdır ve bu şikayetin yayılmasından murat kalbin temizlenmesidir. O murat gerçekleşince ve bu maksat hasıl olunca sonu ümitsizlik olur. Şu beyitle bitirelim ve şu dizayle özetleyelim. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Ben senden şikayetçi olmadığımı söyledim
Eğer sen bana daha iyi davransaydın

Yetmiş Yedinci Risâle, Mâşuğun Şikayetinin Cevabı Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

[155b]

Şehid olma durumunda Hâce ‘Attâr kanla yazar

Gönül kan oldu ve can vermenin şartı budur
Hakkın huzurunda en az yapacağımız budur

Katıldığım her şeye rağmen bir şey söylemeye cesaret etmem
Belki de kulu okşamak budur⁴⁹²

Mutluluk güneşi daima o güneş simalı ay yüzünün saltanat kulesinde parlasın ve nimet fidanı o lale yüzlü selvi boylunun yücelik bahçesinde sağlamlaşsın. Onun fazlının delili olan saltanat ve onun adaletinin işareti olan nimet hakkı için. Emmâ ba'd, hiçbir vefâlığının eziyete tahammül edemediğini ve hiçbir dürüstün bozgunculuğa boyun eğmediğini bilmek gerekir. Esenlik yolunu seçmiş olan kimse kınanamaz ve az işkenceli yolu tercih eden kimse azaptan başını kaldıramaz. Bu yüzden “Azabın azlığı gönlün azabı olur.” demişlerdir. Dostlar arasında böyle çok olur zira bu suçu işlemez ama o özü diler, bu, bir husus söyler ve o, bir kusur bulur. Bazen bu ona teşekkür eder bazen de o bunu şikayet eder ve bakınca gördüğün hep dostluğun özü ve aşkın kaynağı olur. Doğrusu eğer savaş olmazsa barışın değeri bilinmez ve eğer şikayet olmazsa şükürün değeri anlaşılmaz çünkü aşk yolunda iniş çıkış çoktur. Bazen ümit kabesinden ümitsizlik çölüne [156a] gitmesi gerekir bazen de ayrılık cehenneminden kavuşma cennetine taşınması gerekir. Nazm:

⁴⁹² [Kemâleddîn İsmâ'il], Bu beyitler sayfa kenardadır.

Bazen selam vardır bazen de mesaj
Bir gün ayrılık olur bir gün de kavuşma

Bu kulun yaptığı şikayetin içeriği dostluğumuzdan gönlün hilesini geri döndürmek ve sevgimizden yüz çevirmektir. Zira ne bizim isteğimize göre yaşayabilir ne de bizim eziyetimize sabredebilir. Allah muhafaza bunu zannetmemeli ve bunu imkansız düşünmemeli çünkü eğer onun sevgisine bir saat baş kaldırmak istesem gönül razı olmaz ve eğer onun dostluğundan bir an yüz çevirmeyi düşünsem can aynı fikirde olmaz; can, akıl ve idrak onunladır. Zira şöyle denir **[Ferruhî Sistânî]**:

Ben sahip olduğum gönlü senden kopardım
Gönlüm sensizliği nasıl kabul eder

Ancak eğer ara sıra kendi halimi anlatırsam veya bazen kendi talihimden şikayet edersem bundan önce diyeceğim olmaz. Eğer benim için bundan daha iyisini isterse sahip olabilir ve işimde bundan daha iyi yardım edebilir. Rubâî **[Senâî]**:

Benden küçük ve büyükle yakınma dersin
Benim gibi zavallıya böyle iftira etme

Ben kimseye senden yakınmadım billahi
Eğer bana daha iyi davranırsan iyi olur dedim

[156b]

Ey ay yüzlüm beni istediğin gibi sakla
Fakat iyi bil ki böylesi de hoş değildir

Yetmiş Sekizinci Risâle, Mâşuğun Şükür ve Duası Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Saltanat tacı daima o iyiler padişahının değerli başına konsun ve ikbal mürekkebi o iyiler sultanının saltanat sarayında en yüksekte dursun. Onun dikmiş olduğu saltanat fidanı ve onun sanatlarının tomurcuğu olan ikbal gülü hakkı için. Emmâ ba'd, iyilerin iyiliğinin gariplik ve efendilerin de efendiliğinin orjinallik olmadığını bilmek gerekir. Çünkü iyilerin ahlakı ay seviyesinde olan âşıkların, efendilerin yaratılışı misk mertebesinde olan kulların ve âşıklar ondan faydalansınlar diye ayın asla ondan ayrılmayan nesnelere olan ışığı ve kullar ondan pay alsınlar diye asla ondan kaybolmayan miskin unsurları olan kokusudur. Bu kul o efendinin hizmetinde hem o ışığın saltanatını [157a] bulmuştur hem de o kokunun mutluluğunu elde etmiştir. Ancak onun şüküründe kusurludur ve onun hakkını vermede kabahatli çünkü ne dille açıklayabilir ne de ifadeyle tarif edebilir. Hal böyle olunca bazen şükretmesi ve şu dize ve sözle dua etmesinden başka çare bilmem. Zira şöyle denir, rubâî:

Şimdi kavuşmadan dolayı başımda taç var
Dünyadan her payı almam gerek
Kavuşma günleri dudağımı kuru bırakma
Belki onun şükürüyle dil ıslatırım

Bazen o ikramı anlatır, şu dize ve sözle dua eder, zira şöyle denir:

Beni gördüğü zaman daha çok büyüklenir
Ben de çabucak ayaklarına kapanırım
Bundan sonra seninle böyle olacağım demek
Sen sana bağışlayacağım aşıksın

Yaradan'ın emrettiği ve kulu kendi haliyle şereflendirdiğinden daha fazla şereflendirme nasıl olur? Bazen işlemediği günah için özür diler ve yapmadığı övgü için teşekkür eder. Zira zariflerin adet ve huyu böyledir ve o yüzden böylesi haricinde bir şey ummamalı ve zannetmemelidir. Rubâî:

O yürüyen servi bana yüzlerce kapıdan geçip geldi
Vefâ kemeri bağlamış ve dili çözülmüş

[157b]

Benim saygım gönlünü arayana canadır
Bu güzel yüzlüden böyle ümidim vardı

O saltanatı bulduğum ve bu mutluluğu elde ettiğim için yaşadığım sürece şu dizeyi okurum ve canlı kaldıkça şu beyitleri söylerim. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Benim gönlüm için tüm dünyayı bırakan kimse
Gönlümün rızasını gözetti

Benim gönlümün ayağı onun aşkının çizgisindedir
Benim gönlümün yeri onun saçının arasındadır

Şu beyitleri de gece gündüz tekrar edeceğim, zira şöyle derler, şiiir:

Bütün mutluluk senin o dilber gibi yüzünün olsun
Bütün esenlik senin o misk yağdıran saçının olsun

Senin hayatına bir mutluluk katarsam şaşılmaz
Benim mutluluğum daima senin dünyanda olsun

Çeviklikle, tatlılıkla ve güzellikle
Yaratılandan sevgilin yok, yarın Allah (CC) olsun

Yetmiş Dokuzuncu Risâle, Ayrılığın Şiddeti ve Ayrılıktan Şikayet Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

İlahi lütuf gibi makbul ve ilahi ikbal gibi sevilen ilahi lütfun yetiştirdiği ve ilahi ikbalin eğittiği, bu yasaklı mazlumun selam, dua ve hizmetini [158a] çağırır. Çünkü hem ayrılığın esiri mazlumdur hem de hicranın ayağında rahmetli. Bunlarla birlikte Allah'tan (CC) o lütfu kalıcı kılmasını ve o ikbali artırmasını ister. Emmâ ba'd, ayrılık askerinin benim yüzüme kılıç çektiğini ve hicran ordusunun arkamdan

saldırıldığını bilmek gerekir. Bedenin bu beladan kurtulma veya canın bu üzüntülerden sıyrılma ümidi yoktur. Zira beden gözyaşında boğulur ve can gönül ateşinde hasarlanır. Bu durumun ifadesi şu beyitlerdir, rubâî:

Tarif edilemeyen her sıkıntı ve üzüntü
 Senin yüzünü görünce bana göründü

Şimdi ben aynı yalnızlıktayım eyvah
 Senin dostluğunda destansı tüm mertliğimle

Eğer bu ayrılıkta başıma gelen ve gelmekte olanı bu şekilde yüz defa anlatsam veya o şekilde bin kere açıklasam yine de onda on hatırlamadığımı bilirim. Allah'ım! ne gördüm, ne görmekteyim ve ciddi tehlikeye maruz kaldım.

Felek beni sana kavuşmaktan alıkoyduğu için
 Ağlayan göz görür kim bakarsa bana

Cana gelen senin ayrılığından bana
 Ben bilirim ve beni yaratan bilir

[158b]

Yani ayrılık bana âşık olmuştur zira bir saat bensiz olamaz veya hicran bana tutulmuştur zira bir an bensiz gün geçiremez. Böylesine aşıklığı olanın bir kapısı olmasa ve böylesine müritliği olan istediği işi yapmasa ne zararı olur? Bunu da dünyanın eziyetinden bilirim çünkü böylece tazeliklerimi geri verir ve böylece bana hoşlukları artırır.

Sûfilerin tabiatı gibi ayrılık sıkıntısıyla sarhoş olursun,
 Kendimi bildiğim kadar beni ortaya atanı da bilirim

Ne talih üzere doğmuşum Ya Rab, dersin dünyada
 Her nerede bir eziyet olsa bana ondan pay vardır⁴⁹³

⁴⁹³ [Hasan Nizâmî]

Benim talihim bu şekilde olduğu için benden uzaklaşmak isteyen herkese ve tercih ettiğim her şeyin benden ayrılmak istemesine alışırım. Benden uzaklaşmak istesin diye ayrılığa alıştım ve benden ayrılışın diye ayrılık derdini seçtim. Zira şöyle derler, nazm:

Ayrılık benim gibi bir zavallıdan sakınmaz
Benim gibi bir çaresizden başkasıyla kaynaşmaz

Seçtiğim her şey kaçar
Belki kaçar diye ayrılığı seçtim

Ne yazık ki sana kavuşmak benim gönlümün huzurudur ve senin ayrılığın benim canımın felaketi. [159a] Gönlümü bu üzüntüden geri alsan ve canımı bu beladan kurtarsan ne olur? Zira ne bu derde dayanacak gücüm var ne de kudretim. Güzelliğınle tekrar şereflendirdiğın ve kavuşma şarabını tattırdığın zamandan itibaren gece gündüz o güzelliğın isterim ve aydan yıla o şarabın baş ağrısını çekerim. Her kimle istişare etsem “Senin derdinin dermanı o güzelliğın ve baş ağrının ilacı o şarap.” der. Zira şair şöyle diyor:

Ömrümde seninle bir gece hoş geçmiştir
O zamandan beri hala gözüme uyku girmemiştir

Kulun hastalığına uzman bir doktor
Senin hizmetinde başka bir gece emretmiştir

Sekseninci Risâle, Ayrılık Günlerinin Şükürü ve Kavuşma Ümidi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

Bütün esenlik o güzel gökyüzünün yıldızının ve mutluluk o lütuf bahçesinin bülbülünün olsun zira yıldız gibi dünyayı ışığıyla aydınlatır ve [159b] bülbül gibi sesiyle gönül ve can sevindirir. Yıldız aydınlıkla vasıflandırıldığı için yıldız gibi

parlasın ve bülbül güzel seslilikle bilindiği için bülbül gibi şakınsın. Hz. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, eğer gece olmazsa gündüzün kıymetinin bilinmeyeceğinin ve eğer karanlık olmazsa aydınlığın değerinin anlaşılmayacağını bilmek gerek. Aydınlık isteyenin, karanlıkta aydınlık ümidi vardır aydınlıkta da karanlık korkusu. Ümit korkudan daha iyidir. Ayrılık ve kavuşma hali de aynı böyledir; kavuşmada ayrılığın korkusu vardır ve ayrılıkta kavuşma ümidi. Âşıklar bazen bu yönden ayrılık karanlığını kavuşma aydınlığına tercih ederler ve arzu ederler. Zira şöyle denir, rubâî:

Kavuşma nimetinde yok olma korkum var
Ayrılıkta bütün yıl kavuşma ümidim var
Her ne kadar baksam da ey mis kokulu benli
Ayrılık korkusundan kavuşma ümidi daha iyidir

Ayrılık karanlığındaki bu kavuşma ışığının ümidi, sevinç ümidinin içkinin acılığında, sağlık ümidinin ilacın tatsızlığında, inci ümidinin denizin tehlikesinde ve cennet ümidinin vazifenin zorluğunda olması gibidir. Bu kul böylece o güzellikten geri kalmış [160a] ve o kavuşmadan yasaklanmıştır. Ümit bahçesine döner ve memnuniyet bağında seyrederek ve şu beyitler ve dizeyi okur, zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Ayrılık günü ne güzel bir gündür
Eğer onda vefâsızlık olmazsa
Yalnızlık üzüntüsü çekmek güzeldir
Eğer yeniden görme ümidi varsa
Her ne kadar sevgilinin ayrılığı acı olsa da
Görüşme ümidiyle o tatlı olur
Dostun ayrılığı baştan başa ümittir
Gönle mutluluk gününden müjdedir

Dosta kavuşmakta çok kusur vardır
Tersleme, naz, kavga, öfke ve azar

Gönlüm ne zaman sabırsızlık düşünse
Yalnızlık ve yarsızlıktan sızlanır

Eğer incinirsen ey gönül, derim
Bir gün hazine bulman uygun olur

Eğer bir yıl benim üzüntümü çeksen ne olur
Dostu gördüğünde bir gün buluşsan ne olur

Eğer güzelle bir gün içki içsen
Bir yıllık üzüntüyü unutursun

Ne kadar baksam da ayrılık kavuşmadan daha iyidir ve ayrılık acısı kavuşmadan daha vefâlı. Çünkü biri benimle bir saat durmaz ve öteki bir an bensiz sakin olmaz. [160b] O halde bu ondan daha vefâlıdır. Zira şöyle derler, rubâî:

Senin ayrılığın kavuşmandan daha iyi bir iştir
Her gün gönlüme daha alıcıdır

Her ne kadar kavuşma bana daha layık ise de
Sonunda senin ayrılığının üzüntüsü daha vefâlıdır

Kendisinden kavuşma kokusu gelen ayrılık acısının yardımcısı yoksa, bu üzüntüyü kiminle bertaraf edebilirim ve kendisinde kavuşma ümidi olan ayrılığın yoldaşı yoksa bu eziyet ve sıkıntıyı kiminle uzaklaştırabilir ve paylaşabilirim , rubâî:

Akşam namazından itibaren ezana kadar her gece
Beni senin ayrılığın nazla kucaklar

Eğer ayrılığın kavuşma gibi uyumlu olmazsa
Ben kiminle üzüntü çekerim uzun geceler

Acizane ben kavuşma gündüzünün aydınlığını çok gördüm ve ayrılık gecesinin karanlığını çok çektim. İyi düşündüğüm zaman o güzelliğin hatırasıyla geçen ayrılık gecesinden daha hoş hiç kavuşma günü hatırlamıyorum. Zira şöyle denir, rubâî:

Her ne kadar gece gündüz seni istesem de
Kavuşma ve ayrılıkta gündüz ve geceni gördüm
Hiç sana kavuşma günü hatırlamam
Senin dudağının hatırası ayrılık gecesinden daha hoştur

Durum böyle olunca şu dize bizim halimizi anlatır, zira şöyle derler, rubâî:

[161a]

Sana kavuşmak ona hiç güven vermez
Ona düşen benim sevdamin eziyetidir
İş ona gönül verebilmektir
Yine de onun rüzgarının yarattığı ayrılık daha iyidir

Seksen Birinci Risâle, Rıza Gösterme Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Allah Teâlâ o ilk ay ve dolunayın güzellik ve olgunluğunu ay ve servi gibi süslesin ve bütün güzellikler onun güzelliğine oranla sahte olsun ve bütün olgunluklar onun olgunluğu karşısında noksan. Hz. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, aşk yolunun belsiz katedilebilen bir yol olmadığını ve sevgi denizinin felaketsiz mahsul elde edilen bir deniz olmadığını bilmek gerek. Dünya insanları o yolda düşmüşler ve bu denizde boğulmuşlardır. Biz o gün bu yola ayak basmak için bu manayı benimsedik ve o saat bu denizin sahiline gelmek için bu kitabı kendimize okuduk. Bizden önce bu denizde yeterince derbeder oldular ve bu denizde çırpındılar ve pek az can **[161b]** sahile çıkmayı başardı. Zira şöyle denir, rubâî:

Eyvah gönül aşk şarabı gibi kadehe düştü
Al ve iç çünkü iş ümitsizliğe düştü

Mutlu ol kader yolundaki rahatsızlıkla
Tuzağa düşen ilk kuş değilsin

Eğer sevgili bizi hatırlamazsa biz onun hatırasıyla zaman geçiririz ve eğer bize yüz çevirmezse biz kavuşma ümidiyle yaşarız, Rubâî:

Eğer yar seni hatırlamazsa ey gönül
Ve ayrılıkla sana keder çıkarırsa ey gönül

Mutlu ol çünkü ayrılıkta kavuşma korkusundan
Ümitsiz olma cesareti yoktur ey gönül

Kavuşma saltanatından mahrum olduğum ve ayrılık sıkıntısıyla mutlu olduğum için her an başka bir işkence edilmesi ve her vakit başka bir eziyet gösterilmesi yüceliğin şartı olmaz. Bu yüzden şu beyitlerle kendi durumunu açıklamak gerekir, nazm:

Eğer senden nasipsizsem aşkına razıyım
Ne zamana kadar bu sevinç nasipsizini üzüntüyle cansız bırakacaksın

Senin bir benzerin yok, ben seni kaybederim
Eşsiz sevgili nasıl kaybedilebilir

Ben senin aşkından o haldeyim ki ecel gününün ardından
Çocuklara senin aşkını miras bırakırım

Eğer bu kulu kavuşma saltanatından mahrum bırakırsa ayrılık sıkıntısından mahrum [162a] bırakamaz ve eğer yardım elini bu hizmetçinin başına koymazsa onu kendi ayağının tozundan azledemez; eğer kabul olunmazsa sözü reddedemez.

Eğer elini ulaşamıyorsam elini nasıl öpeyim
Hiç olmazsa ayağının tozu olayım

O saltanat yok olduğu ve o sıkıntı büyüdüğü için gündüz güneşe alışırım ve “Sonunda anlaşmayı sevgilim bozmuş oldu.” derim ve gece ayla üzülrüm ve “Sonunda sevgili muradını gösterdi.” derim. Gece ve gündüzün lezzeti budur. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

El senin uzun saçına ulaşmadığı için
Her gece bu iki gözü ay yüzüne dikerim

O karanlık kandilin sonunda gönle derim ki
Bu gece bir nefes al bu aya bak

Bu sırada şu beyti hatırladım, zira şöyle demişlerdir, beyt:

Ey gönlümün can ve cihanı buna rıza göster
Çünkü senin yüzünü göreni görürüm

Her ne kadar her saat binlerce sıkıntı yaşasam ve her nefeste binlerce üzüntü çeksem de gönlüm rahattır çünkü ne o sıkıntıya dayanıklıdır ne de bu üzüntüye yardımcı. Zira şöyle denir:

Benim dudağım aşktan söz ettikçe
Her an binlerce çeşit üzüntü çeker

[162b]

Bütün bunlarla beraber senin ayrılığında kölelik günleri
Her ne kadar hep sıkıntı olsa yine de geçer

Hayat benim için çok iyilik yapmış ve çok vefâkarlık göstermiştir. Eğer bugün kötülük yaparsa ona kızamaz ve eğer eziyet ederse ondan şikayet edemez. Çünkü dikensiz gül bulunamaz ve ağrısız saf şarap içilemez; her ikisi birbirine bağlıdır [Senâî]:

Felek bana eğer cefâ elini açmışsa
Belki daha çok vefâ ve iyilik yapmıştır

Bugün ondan bana sıkıntı getirmiştir
Aynı derdi çeksin ve temizlensin diye

Seksen İkinci Risâle, Dostu Görmeye Kanaat Etme Hakkındadır.

Rahman ve Ra him Olan Allah'ın adıyla,

Kalıcı nimet ve artan saltanat o ay hazretleri gibi parlak ve servi gibi gururlu olsun. Gökteki ay onun simasının kölesi olsun ve bahçedeki servi onun boyu-posunun hizmetçisi. Doğrusu, ayın parlaklığı onun kudretinin işaretlerindedir ve servinin mutluluğu onun hikmetinin belirtilerinden. Emmâ ba'd, o yüzün dünyaya ay uzaklığında ve o [163a] güzelliğin dünyaya güneş mesafesinde olduğunu bilmek gerekir. Aydan bakma dışında bir şey elde edilemez ve güneşten görme dışında bir şey beklenemez; bilemez ve tanıyamaz. Zira şöyle denir:

Onun şehir süsleyen yüzü ay gibi parlaktır, dersin
Onun güzelliğinden görüşmeyle yetindim

Bu kul, bu noktayı bildiği ve bu manayı anladığı için o efendinin gönlünü hiçbir kötü zan bulandırmamasın ve o büyüğün aklına hiçbir bozuk düşünce gelmesin ister, kötü zanda bulunmaz zira dostlar birbirleriyle sohbetten hisse alırlar ve bozuk düşünceye müsaade etmez zira arkadaşlar birbirleriyle bir araya gelmekten zevk alırlar. Onu ehil olmayan rakip korkusuyla karşılaştırmalı ve bunu o kötü huylu sohbet arkadaşıyla birlikte okumalı. Eğer suçlama yolundan kaçınırlar ve birbirleri için iyi zanda bulunurlarsa ne rakibe gerek olur ne de sohbet arkadaşı ve sövgücüye.

Yârim yanıma dostsuz gelmez
Ben onu incitmekten korkarım

O süslü yar bu konuyu bilmez
Aydan görme dışında bir şey aranmaz

O ayın ışıkları gözün ona bakamayacak duruma gelmesine kadardır ve güneşin aydınlığı gözün ona bakamama dercesine. **[163b]** Şekline tam olarak bakılamayan güzellik ve şekline bakılamayan dilber aynı şekilde sadece onun varlığını idrak etmek ve kavuşmayı gerçekleştirmek beklentisindedir. Bu yüzden onun rakip ve muhafıza gereksinimi olur. Zira **Hâce Senâî** şöyle diyor, nazm:

Senin karanlık rakibin sana ne yapar
Öyleyse senin ışığın rakibin değildir

Bütün bunlarla beraber o efendiyi kötü zanlılıkta mazur görürüm. Eğer biz hata yapmazsak o saygıdeğer büyük kusur bilmez ve bundan uzaktır. Nazm **[Senâî]**:

Eğer bana kötü zan beslersen ey dost
Seni bu kötü zandan dolayı incitmem
Yanlış yapmadığım için kendimden eminim
Yanlış bilmediğin için senden razıyım

Korunanın ihanet edenden ayrışması için çok eziyet çekmek gerek ve dostun düşmandan ayırt edilmesi için çokça deneyim kazanmak gerekir. Kendi dostundan onun eksikliğine neden olan bir şey isteyen kimse onun düşmanı olur, onun dostu olmaz. Çünkü dostluğun şartı dostun olgunluğunu istemek ve onun eksikliğini gidermeye çalışmaktır. Şu beyitler bu manaların örneklerindedir zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Dostun cildine hiç hastalık verme
Çünkü o eksiklidir ve kusurlu dost iyi değildir

[164a]

Dostun olgunluğunun onun temizliğinde olduğunu hep bil
Eğer onu seviyorsan onun temizliğine çalış

Bu sözleri baştan beri doğru ve temiz söylüyorum. Eğer soyut kabulle sağlamlaştırmazsa o sağlamlaştırmanın ve muvaffak edenin yeminine çeviririz. Zira **Senâî** şöyle diyor, nazm:

Sana Allah'tan nazarımız değmesin
Bizim nazarımız temiz yüzün haricindedir

Seksen Üçüncü Risâle, Sevgiliden Uzaklaşma ve Başkasına Bağlanma Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Saygınlık nimetlerinin velisi efendiliğin yücelik meclisi gece gündüz o saltanatın devamlılığını isteyen ve aydan yıla o hazreti öven bu vefâ bekleyen duacının selamına mahsustur. Allah Teâlâ o hazreti cennet gibi kalıcı yapsın ve o saltanatı cennet nimeti gibi artırsın. Onun yardımı ve fazlıyla. Emmâ ba'd, dünyada seksende yetmiş bir yere gelmeyen kişinin başka bir yere gitmek için geldiğini bilmek gerek. Uygun bir mevzu bulmayan kimse başka bir konuya geçer ve kendine huzur arar. Nazm:

[164b]

Yeryüzünde insanlarla sen hakirleşirsin
Durma ve acele et o diyardan geçme

Eğer ağaç bir yerden bir yere hareketli olsaydı
Ne bıçkı sıkıntısı çekerdin ne de ok bolluğu⁴⁹⁴

Bu karalama şekli de yine bu anlamdadır, zira şöyle denir, nazm:

Bir yerde gevşeklik işine yarayacaksa
İnişle yerini değiştir yoksa kurtulmazsın

⁴⁹⁴ [Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî]

Bu duacı o belayı çekebildiği ve o eziyete katlanabildiği için ne başka bir sevgili umar ne de başka bir iş düşünür. Şimdi ne o belanın gücü vardır ne de o eziyetin kuvveti. Hal böyle olduğu için mazeretli olur; eğer başka bir sevgili edinir veya başka bir yerde olursa. Zira “Harekette bereket vardır” demişlerdir. Bütün ömrü huzursuz geçiremez ve bütün hayatı umutsuz harcayamaz. Sıkıntıya razı olan herkes saltanattan mahrum olur ve ne olursa olsun kanaat eden herkes ikbalden nasipsiz olur. Bunun için “İyiliği olmayan kimse kötülükle mutludur.” demişlerdir. Eski sevgiliyi geçmiş zamana benzetmişlerdir. Akıl sahipleri ne giden sevgiliye üzülür ne de gönül ve huyu geçmiş zamana bakmakla meşgul eder. Zira şöyle demişlerdir, nazm [Fahri]:

[165a]

Giden yar geçen güne benzer
Eğer akıllıysan gidenin derdini çekme

Sonuç olarak bu hayatta hem aşktan kaçınmak gerek hem de sevgiliden uzak durmayı tercih etmek zira emek boşa gider ve vefalı sevgili bulunmaz. Nazm [Senâî]:

Sevgili derdine gönül veren kimse hasta olur
Kurtuluş sevgilinin derdine gönül vermemektir

Seksen Dördüncü Risâle, Önce Sevgiliden Şikayet, Sonra Köşeye Çekilmeye Şükür Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

Kafesten uçunca ne tekrar yakalanabilen ne de arkasından yetişilebilen bülbül ve tuzaktan ürkünce ne parsın onu ele geçirebildiği ne de Arap atının onun tozuna yetişebildiği ceylan selam, dua ve hizmet diler ve durumunun izahını şu beyitle verir:

Eğer kötü isem sıkıntımdan kurtuldun
Eğer iyi isem nöbetim tamamlandı

Emmâ ba'd, sıkıntıya alışmış olan kimsenin erişemediği saltanatı ebedi zannettiğini ve eziyete alışmış olan kimsenin **[165b]** elde edemediği huzuru bir şey zannettiğini bilmek gerekir. Kapanmış göz gibi karanlıktan başka bir şey bilmez ve şimşek çakması gibi sarılıktan başka bir şey görmez ve bu amaca ulaşana kadar durumumuz şu şekilde olur ki sıkıntıya alışmış, saltanattan habersiz kalmış oluruz ve eziyete alışmış, rahattan nasipsiz kalmış oluruz. Gülü terkedip dikenle olmuştum ve bahçeden vazgeçip çöle yerleşmişim. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Geçmiş yıllarım aklıma gelince
Yorgun canımı bağışlarım
Mutsuzluğa böyle sabredince
Senin anlaşmandan böyle zehir içilir
Ben o zaman dünyanın farkında değildim
Bu yüzden sıkıntıda hep mutlu oldum
Şimdi o uykudan uyandım
O sarhoşluktan ayıldım
Eğer ay gittiyse bana güneş kalmıştır
Güneşle ebedi mutlu olurum

Allah'a şükür şimdi öyle karanlıktan aydınlığa çıkan veya cehennemden cennete taşınan biri gibi her üzüntünün yerine mutluluk, her sıkıntının karşılığı binlerce saltanat ve her umutsuzluğun yerine sayısız bahtiyarlık vardır. Zira yine **Fahrî** şöyle diyor:

[166a]

Şimdi sana işimi açıklarım
Hayatım nasıl mutlu ve iyi olduğunu

Şimdi gül soylu sürekli yanımdadır
Bazen elde bazen de kucağımdadır

Senden üç kat eziyet ve hakirlik gördüm
Ondan sevinç ve mutluluk gördüm

Adeta canım bu iyilikten kesilirdi
Eğer seninle böyle bir gün meydana gelseydi

Her zaman, her şeyin bir sınırı ve her işin bir ölçüsü olduğunu, eziyetin vahşetle sonuçlanmaması için belli bir sınırla yapmak gerektiğini ve nefret gerçekleşmesin diye eziyeti belli bir ölçüyle anlatmak gerektiğini söyledim. Bugün o sözleri hep düşündüğünü ve o günleri hep hatırladığını ve hep “Asla onun bensiz bir iş yapamadığını düşünmedim ve benden başka bir sevgili bulabileceğini zannetmedim” dediğini, Allah Teâlâ’nın asla hiç bir kulu zayi etmediğini ve etmeyeceğini biliyorum.

Sevgilim zanneder ki benden uzaklaşınca
Canım ve gönlüme üzüntü askeri görevlendirir

Bu iş onun sandığı gibi değildir
Allah (CC) asla kimseyi zayi etmez

Seksen Beşinci Risâle, Önce Sevgiliye Teşekkür, Sonra Köşeye Çekilmeden Şikayet Hakkındadır.

[166b]

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

Geri gelen mürted ve pişman olan günahkar efendiden kaçan ve sonunda efendinin sarayına geri gelen köle gibi ve çok isyan eden ve sonunda tövbe ve pişmanlıkla geri dönen isyankar gibi ağlaya ağlaya gelir ve korka korka özür diler. Zira **Seyfi** şöyle diyor, rubâî:

Ey güzeller güzeli aşığım sana geri döndü
Zavallı ne yapsın gönül zulmünden geri döndü

Gamlı dili ayıplama gamlı oldu senin yanından
Istırap içinde utana utana geri döndü

Emmâ ba'd, iyiliğin kıymetini bilmeyen kimsenin kötülüğe layık olduğunu ve sağlığın değerini anlamayan kişinin hastalığa mahkum olduğunu bilmek gerekir. Benim durumum şöyledir: İyiliğin kıymetini bilmedim ve kötülük elde ettim, hem hayatı feda ettim hem de amadeliğin sebeplerini. Birini ahmakça savurdum ötekini cahilce yerle bir ettim. Bir gül bahçesini kaybettim ve bir diken bahçesini tercih ettim. Büyük inciye değer verdim ve harf benzerliğine razı oldum. Bu örnek şu anlama gelmiştir ki her kim [167a] eldeki mücevheri bırakırsa eline kor almalı ve her kim balın lezzetine müteşekkir olmazsa kesesini vermeli. Zira **Fahrî** şöyle diyor, nazm:

Birini denersen bir mücevher ver
Eğer mücevher istemezse kor ver

Benim elime dünya bir mücevher verdi
Attığım için onun yerine kor verdi

O efendinin hizmetinde çok mutluluk duyuyordum, şimdi mutsuzluk yaşıyorum. O büyüğün sohbetinde eğleniyordum, şimdi ağıt ve ağlamayla yas tutuyorum ve mutluluk için yüzlerce üzüntü çekiyorum. Zira şöyle diyor:

Benim işim hep seni seyretmek idi
Şimdi o kadar hasretim var

Sefa ve eğlence yaraşmayan birine
Engel ve hasret görmesi layık olur

Ne kadar düşünsem de ne bu derdin ilacını bilirim ne de bu hasretin sonunu görürüm. Bu yüzden “Kendi yapanın ilacı olmaz.” demişlerdir. Sonuç olarak o büyüğe bu durumu duyurdum ve o efendiye bu olayı açıkladım ki böylece hiç

olmazsa başka bir defa bu günahı affetsin , bu kulluğu kabul etsin ve huzura çağırsın da bu gönlün pişmanlığını takdim edeyim, [167b] müteşekkir olarak can feda edeyim, ipin başına geleyim, emir çizgisine baş koyayım ve göze ve gönle su ve ateşle işkence edeyim ki böylece biri başka hiç kimseye bakmasın, öteki de hiçbir tarafa yönelmesin. Dünya durdukça efendiler kulların günahını örterler ve büyükler küçüklerin özrünü kabul ederler. O efendi ben de kul olduğum için eğer affederse emir onundur, eğer cezalandırırsa hüküm onundur. Ne birine inkar vardır ne de diğerine itiraz; kul verilen hükmün hepsine razı olmuştur. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Sen efendisin ve benim şahımsın
İstersen az cezalandırabilirsin
Ama aslında nerede bulunur cömertlik
Efendilik, eli açıklık ve merhametli olmak
Nasıl başka bir yere gitmeyi başarırım
Çünkü senin gibi merhametli tanımıyorum

Seksen Altıncı Risâle, Gümüştüz Özür Dileme Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Liderlerin başı ve efendilerin tanrısı ki liderlik ondan başkasına yaraşmaz [168a] ve efendilik ondan başkasına uygun olmaz, hem aşıklığın sıkıntısını çeken hem de fakirlik zilletini tadan bu gönlü yaralı fakir aşığın selam, dua ve hizmetini bekler. Şu beyit onun durum raporu olmuştur. Zira şöyle denir:

Bir zerre aşıklığın olmaması zulümdür
Aştan bir zerre nasipsizlik zulümden başka bir şey değildir

Emmâ ba'd, Ademoğullarının şerefının mal ve nimetle değil akıl ve doğru düşünceyle olduğunu bilmek gerekir. Eğer böyle olmasaydı zengin kafiri fakir mümine tercih ederdi. Akıl ve dinin hükmü budur. Aslında fakirlik zenginlikten daha

çok övülmüştür zira Peygamber Aleyhisselam fakirlikle övündü ve “Fakirlik onurludur.⁴⁹⁵” dedi. Allah Teâlâ’ dan fakirliğin sürmesini diledi ve “Beni fakir olarak yaşat, fakîr olarak öldür, fakirlerle haşret.”⁴⁹⁶ dedi. Ancak bu dünyada şeref malla bilinir ve nimete saygı gösterilir. Kul için ne o güzelliğe layık bir mal vardır ne de o hazrete yaraşır bir nimet. Şu beyitle özür diler; zira şöyle denir, şiir [Senâî]:

Ah keşke istemek yüzünden müflis olmasaydım
Senin güzelliğine mallar feda ederdim

[168b]

Allah Teâlâ kulun isteğinin madenlerde ne kadar altın varsa elde edebilmek ve denizlerde ne kadar mücevher varsa toplayabilmek olduğunu, bu istek için gezindiğini ve atının nalını feda ettiğini bilir. Ancak hem talih izin vermediği hem de zaman uygun olmadığı için mahcup olup özür dilemekten başka yol yoktur. Zira şairlerden biri şöyle diyor, rubâî:

Eğer senin ağzın gibi elim olmasaydı
Bir gün olsun seni elden bırakmazdım

Eğer senin eteğine el sürebilseydim
Aynı ağzın gibi inci ile doldururdum

Bu dünyada her kimin altını varsa onun işi altın gibi olur ve her kimin altını yoksa onun yüzü altın gibi olur. Eğer benim işim altın gibi değilse altın gibi yüz vardır. Ancak o altından makam ve haşmet arttığı kadar bu altından da eziyet ve zorluk görülür. Bu altın ve o altın arasında çok fark vardır zira birinin önemi parayla ölçülür diğerrinin önemi gönül kanıyla ve birinin sebebi büyüklük ve saltanattır diğerrinin gerekçesi gönül. Birinin sıkıntısı eziyetle meydana gelir ve görülemez diğeri eziyetten doğar ve harcanamaz. Biri altın elde ettiği için bu eziyet [169a] yok olur ve diğeri altın olmadığı için bu sıkıntı meydana gelir. Sonuç olarak o

⁴⁹⁵ [Hadis-i Nebevî] <http://www.vajehyab.com/dekhoda/الفقر+فخرى> Erişim:15.12.2018

⁴⁹⁶ [Hadis-i Nebevî] Müstedrek, c.1, s.538 ; Hayat, c.2, 50

altından yapılmamış dünyalar yapılır, bu altından da yapılmış alevler yapılmamışa döner. Zira şöyle denir, nazm [Senâî]:

Altınım yok seninle işim bu yüzden yapılmadı
Keşke altınım olsaydı da işim altın gibi olsaydı

Aşık, altın sahibi olduğu zaman arzusunu gerçekleştirmek için binlerce hile yapması gerekir ve işi düzen tutsun diye binlerce çare bulması gerekir. O halde altın olmadığı için arzusu gerçekleşir, işi düzen tutar ve tamamlanır. Zira şöyle demişler, nazm:

Altınla âşık muradına ermedi
Öyleyse altını olmayan nasıl yaşar

Bu sözün özeti ve bu hikayenin ana fikri bu ayrılığın nedeninin fakirlik olduğudur ve bu eziyet, işkence ve düşüncenin sebebinin parasızlık. Beyt:

Bize ayrılık zulmü parasızlıktandır
Yoksa aşkın kurallarından bizde eksik nedir

Seksen Yedinci Risâle, Fakir Âşık ve Zengin Mâşuk Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

[169b]

Binlerce selam, dua, yer öpme ve hizmet bu fakir kuldan o güçlü efendiye, bu müflis aşıktan o varlıklı mâşuğa, bu hakirlik ve sıkıntıdan inleyenden o büyüklük ve saltanattan nazlanana. Allah Teâlâ her geçen gün onun büyüklük ve saltanatını artırsın ve onun değerli gönlünü zayıflar ve çaresizlere şefkatli ve merhametli yapsın. Onun yardımını ve fazlıyla. Emmâ ba'd, efendilik ve kulluk ile zenginlik ve fakirliğin Allah vergisi olduğunu, alın yazısı ve kader bilmek gerekir. Efendiler ve zenginler ona daima şükretmeli, kullar ve fakirlere iyi davranıp gözetmeli çünkü hiçbir zaman kulun efendiden beklentisi kesilmez ve fakirin efendiden ümidi kesintiye uğramaz.

Bu fakir kul onun saltanatının gölgesinde yaşayabilmek ve onun saygın haremde saltanat elde edebilmek için güçlü bir efendi tercih etmiştir. Zira bu yüzden olmuştur. Kullar efendilere saygı gösterirler ve fakirler zenginlerin himayesinde. Eğer bu kulu kabul eder ve bu fakiri kabul ederse aşk belasına geri dönmüştür. Aşk ne [170a] efendileri kullar hakkında yeniden bilgilendirir ne de zenginlere fakirleri tanıtır. Zira şöyle demişlerdir:

Aşıklık yolunda azlık çokluk yoktur
Zamanın hiç kimse ile akrabalığı yoktur

Aşkın düşürdüğünü kınamayın
Bu iş zenginlik ve fakirlikle değildir

Hem bu beklentinin imkansız hem de bu temenninin boş olduğunu bilirim. Zira zenginler fakirlerle karışmazlar ve büyükler küçüklerle karışmazlar; herkes kendi türüne yönelir.

Gördüğüm zaman benden kaçırıyorsun
Bu şekilde gönlüme binlerce acı sıçratıyorsun

Güçlü ve başarılı dostların var
Sen benim gibi fakirle nerede karışırsın

Bütün bunlarla birlikte eğer ara sıra bu kula bakarsa veya bu fakirin selamını cevaplamak zorunda kalırsa ne onun efendiliğinde bir kusur ortaya çıkar ne de onun zenginliğinde bir eksilme görülür. Güneş kendi yükseklik ve büyüklüğüyle yeryüzünü dolaşır ve onun görünüp görünmemesi bitkilerin türlerine ve cevherlerin çeşitlerine düzen verir. O güneş tabiatlı da bu ayak tozu toprak rengi hakire parlarsa ve kulun görünen ve görünmeyenini aydınlatıp süslese ne olur? Zira şöyle demişlerdir, nazm:

Her ne kadar ihtişamlı olsan bile bana bir bak
Güneş toprağa baktığı için ihtişamlıdır

[170b]

Söz uzadı; şu beyitle bitirelim ve özetleyelim, zira şöyle derler, nazm **[Fahri]**:

Beni hatırla ve benim halimi düşün
Zengin de fakiri düşünsün

Seksen Sekizinci Risâle, Mâşuğun Tüyenmesinin Övülmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Bütün kalıcılık ve mutluluk o yıldız iken ay olmuş ve ay iken güneş olmuşun olsun. Zira yıldız gibi her saat daha aydınlık olur ve ay ve gibi her zaman daha güzel olur. Ne zamanın fırsatları onun güzelliğinin izini silebilir ne de feleğin olayları onun güzelliğini değiştirebilir. Allah Teâlâ o güzelliği ayın güzelliği gibi kalıcı yapsın ve o güzelliği güneşin güzelliği gibi canlı tutsun. Onun yardımı ve fazlıyla. Emmâ ba'd, ayın geceleyin daha çok ışık verdiğini, dünyanın giysisinin süsten daha güzel ve menekşenin gülle daha mutlu olduğunu bilmek gerekir. Şikayetin gerçekleştiği o yolda gece karanlık olduğu için ay yuvarlağı ortaya çıkmış veya miskin kokusu gittiği için zamanın kararlılığı görünmüş ya da **[171a]** menekşenin dalları gibi yaptığı için gülün harmanı meydana gelmiştir. Zira şöyle denir, rubâî:

Senin tüylerin belirince ey bal dudak
Güzelliğin artması çok ilginç değil
Yanağın ay ve tüyün gece olduğu için
Geceleyin ay daha aydınlık ve daha güzel olur
Eğer menekşe ortaya çıkarsa ey taze sevgilim
Gülünden şikayete neden üzülürsün
Gülün menekşesiz ne kadar mutlu olsa da
Şimdi menekşenle birlikte daha mutludur

Güzel yüzlüler o yolu ortaya çıkarmak için her an onunla birlikte olmak isterler. Zira çocukların yüzlerine iyi çizgi çizerler, kendi yüzlerine siyah çizerler ve tamamıyla o güzelliği umarlar. Rubâî [**Feruhî Sistânî**]:

Ay gibi yüze tüy getirmen uygundur
Yüz kere önceki halinden daha iyi olursun

Dünyanın iyileri senin tüyünü arzulamaktan
Yüze hep siyah çizgiler çekerler

Bilmezler ki ilahi kudret kaleminin çizdiği çizgi onların hilekar çizgisi gibi olmaz zira “Gözlerdeki asıl çizgi sürme gibi değildir.” demişlerdir. Bu benzerliğin çaresini bulduklarında ve bu dayanıklılıktan aciz kaldıklarında kınama dilini uzatırlar ve “Onun ay gibi güzelliği parçalandı ve Onun güneş gibi güzelliği sert duvara çarptı.” derler. [171b] Çünkü onun gündüzünün aydınlığı gecenin karanlığında gizlendi ve onun yüzündeki gül bahçesi yoldaki çalılıkta görünmez oldu. Onlar o karanlık dedikleri şeyin mis kokulu saç boyası olduğunu bilmezler çünkü ilahi kudret onun ay yüzünün etrafını örtmüştür ve onların diken diye bildikleri şey sümbül ve şimşirdir çünkü ilahi lütuf onun gülünün çevresinde yetiştirmiştir ve ondan dolayı onun güzel yüzünü olgunlaştırmış. Zira **Seyfi** şöyle diyor, gazel:

Güzeller onun kulak ardını ve tüyünü kıskanırlar
O yüzden onun gülünden diken çıktı derler

Bu kadar bilmiyorlar ki Allah ona nazar etti
Böylece sümbül ve şimşir nar çiçeğinden çıktı

Bu cevap duyulduğu ve bundan dolayı ümitsizliğe düşüldüğü için “Böylesine gül olan bir yerde sümbüle ne gerek var?” derler. Onun kendisine karanlık dışında bir yolla ulaşılabilen ab-ı hayat yolu olduğundan habersizdirler. Zira şöyle demişler, rubâî:

O güzelin öyle dudağı vardır derler
Onda biten o yeni sümbül ona sitemdir

Bu sözde üzüntünün ne yeri var derim
Karanlık ve can suyu bir aradadır

O şikayetçi güneşin yolundadır ve bulut aracılığı olmadan ona bakamaz, zira şöyle denir:

Senin yanağının aşkı şimdi bana görünür oldu
Senin nurlu yüzünden o tüy çıktığından beri

[172a]

Şimdiye kadar senin yüzünü göremedim
Bulut olmadan güneşe bakılmaz

Şimdiye kadar iyilerden her biri komutanlık iddia etti ve onda düşmanlık ve çatışmaya yöneldi. Şimdi mis kokulu dünya o şikayetçiye kafur gibi komutanlığın dirilişini sabitledi ve böylece o düşmanlık ortadan kalktı ve o çekişme yok oldu. O hattı gören herkes buyruk yoluna baş koydu. Zira şöyle denir [Senâî]:

İyilerin emirine artık iyiliğin fermanı ulaştı
Memleket onunla kurtuldu şehir onunla sakinleşti

Şimdi mektup bir güzelin yazacağı mektuptur
Şimdi perde bir aşığın yırtacağı perdedir

Dilberler onun yüzüne hep can saçmalı
Gençler onun hatırına içki içmeli

Sanki şimdi onda bir güneş doğdu, çünkü gök
“Ve'l-Leyl ve Ve'z-Zuha” ayetini okumaya başladı

Felek onun güzel yüzünün canın emniyeti olduğunu ve onun güzelliğinin dünyanın düzenini istediğini bildiği için, zira onun güzel yüzü kalıcıdır ve o güzellik taze kalır, bunu miskle sağlamlaştırdı ve onu abartılı bir şekilde bağladı zira deri şeklidir. **Senâî** şöyle diyor:

Felek o yazıyı o yüze onun için yazmadı
Ben ve sen gönlü yoralım ve o sevgili utansın diye

[172b]

Lakin onun güneş gibi güzel yüzünden gökyüzü bildi ki
Yeryüzünde neşe, huzur ve rahatlık var

Güzel yüzü onun çehresine hapsetti ve yazdı
Müslümanların kurtuluşunu miskle gökyüzünün dönüşüne

O yüze her zaman bu amaçla baktığım için nazardan korktum. Şimdi kötü gözü yok etmeyi zamanın eli saf miskle o ham gümüşten yapılmış bir boncuğa yazdı; hem o tehlikeden kurtulalım hem de o korkudan güvende olalım diye.

Gönlü çalan yeni tüyün ey nadir inci
Gümüş üzerine miskle nakış işler
Sürekli sana nazar değmesinden korktum
Yaşantına yeni yazı yazdılar korkudan kurtuldum

Seksen Dokuzuncu Risâle, Tüyenmenin Kınanması Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Ay gizlenmiş ve güneş tutulmuş zira ne onun ışığından bir iz görülebilir ne de ışıklarından bir işaret bulunabilir. Bir kandil söndüğü zaman asla yanmayacak veya bir mum parçalandığı zaman asla aydınlık vermeyecektir. Kendi selamını söyler ve her bir gündüzü [173a] bir gecenin ve aydınlığı karanlığın izlediğini bilir. Kötülüklerin etkisiyle ağlamamalı zira güneş tacını başa koyan, ay yıldızından at nalı yapan, dünyayı altın işlemeli ipek elbisesiyle donatan ve havayı sarı ipek elbisesiyle süsleyen padişah gündüz gelir. Gece ordusunun aniden saldırması ve yücelerle sefillerin gündüz askerini çağırması beklenmeli. Hem mallarını yağmalar hem de

hazinelerini talan eder; altın tacını ayak altına alır ve gümüş başörtüsünü başın ardına koyar. O durumdan çıkan yorum şu beyitlerdedir, nazm:

Bir gün senin güzel atın ortaya çıkar
O zaman biniciliğinin nasıl olduğunu görürüm

Güzel yüzlülerin durumu da şu şekildedir; kendi yüz güzelliklerinden dolayı nazlanırlar ve kendi güzellikleriyle övünürler. Ne şefkat nazarıyla âşıklara bakarlar ne de gözetme gözüyle dostlara bakarlar ve o güzelliğin taze kalacağını zannederler. Onlar böyle hesaplar ve kendilerini bu gurura kaptırırlar. Zaman hal diliyle şu beyitleri onlara yüksek sesle okur, zira şöyle denir, rubâî [Ezrakî] [Seyfi]:

[173b]

Ey ay, bulut köpüğüne köle olacaksın
Ve ey yasemin dalı, menekşe renkli olacaksın
Ey güzellik bayrağı, baş aşağı ineceksin
Benim gözümde o zaman nasıl olacaksın

Ansızın o haber ortaya çıkar ve bu zan anlaşılır. Ay onların yüzlerini karartır ve güneş onların yanaklarını sarartır. Diken gülün yerini alır ve yaseminin yerine yabani kekik yerleşir. Öyle ki âşıklar onları istemez ve dostlar artık onları değişmiş olduklarından dolayı tanımazlar.

Senin yüzün baştan başa tüyle çirkinleşir
Ey dost beni senin dostluğun bitirir

Biliyorum sen güzellikte Yusuf'tan fazla değilsin
Ama sakal çıkardığında kardeşi bile tanımadı

Şimdi o meclis bu özellikle nitelenmiştir ve o büyük bu zinetle tanınmış. Zira onun gündüzünü gecenin altına gizlemişler ve onun gül bahçesi çalılık olmuş. Hem âşıklar onun hizmetinden ayrılmışlar hem de dostlar ondan kaçmışlardır.

Gündüzünü gecenin altına gizlediler sonunda
Yanağının bağından gülü kopardılar sonunda

Dün senin havanı arayan o topluluk
Bugün seni terk ettiklerini söylediler sonunda

Şimdiye kadar padişahlık davulu çaldı ama hiç kimse itaat etmedi [174a] ve büyüklük iddia etti ama hiç kimse boyun eğmedi. Şimdi feleğin eli onun saygınlık mektubunu yazdı ve saltanat fermanını gösterdi ve böylece ondan padişahlık kaldırıldı ve onun o büyüklüğü yok edildi. Zira şöyle demişlerdir:

Senin kafurunu miskle karıştırdılar sonunda
Gülünün yaprağına menekşe diktiler sonunda
Bir kaç padişahlık iddiasında bulundun
Senin ölüm fermanını yazdılar sonunda

Var olan su batıp giderse asla geri gelmez ve var olan ateş sönerse asla yanmaz. O suyun batıp gitmesi yüzünden benim aşkımın ateşi söndü ve o ateşin sönməsinden dolayı onun yüzünün suyu döküldü. Şimdi canlı kalsın diye rüzgar gösterir ama o suyu görmez ve başına toprak yağdırır ama o ateşi bulmaz. Zira şöyle denir, rubâî:

Senin tüylerin seni sıkıntıya boğar
Hem benim ateşimi söndürür hem senin suyunu keser
Şimdi yere otur ve her şeyin boşa gittiğini gör
Çünkü o su batıp gitti ve o ateş söndü

Sürekli aşk ateşi gönlümde alevlenir ve üzüntü dumanı bedenimden çıkar. Şimdi o ateş onun gönlüne saldırır ve onun dumanı yüze [174b] çarpar. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Gönlümde senin aşkının ateşi arttığı için
Gönlümün dumanı senin siyah tüyünün rengi olur

Ey yüzlerce gönülden duman çıkaran senin yüzün
Belki bir gönül de senin yüzünde duman çıkarır

Onun yüzünde meydana gelen siyahlığın ve onun yanağında ortaya çıkan karanlığın onun gönlünün sırrı olduğunu bilirim çünkü açıklamıştır. Çöle düşen onun yüreği gibidir ve açıklanan onun inancının manasıdır. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Onlar senin yüzüne dost oldular
Senin tüyünü görünce uzaklaştılar

Senin yanağından o tüyü açığa çıkardılar
Açıkladıkları senin gönlünün sırrıdır

Şimdi ne âşıklar onun aşkından başa toprak saçarlar ne de onun arzusundan gönülde ateş yakarlar ve ne şairler onun vasıflarını ay diye isimlendirirler ne de servi diye anarlar. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Senin gündüzün gecenin altında tutsak kaldığından beri
Senin gönlünden mutluluk gitti ve dert kaldı

Senin çehrenden gül gidip diken kaldığı için
Sana gazel söyleyen zavallı işsiz kaldı

[175a]

Doksanıncı Risâle, Âşığın Mâşuktan Övgüyle Söz Etmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Gündüz ve hayat o reise kutlu hayat olsun ve istek kazanç olsun. Yokluğun eli onun olgunluk eteğinden uzak olsun. Ona layık yüz ab-ı hayat ile yıkansın ve ona muhalif beden ecel okuyla hastalansın, onun makam ve güzelliği daim olsun. Zira şair şöyle diyor, şiir [Mu'izzî]:

Hayat çeşmesinden Jüpiter çeker suyu
Sana layık yüz o suyla yıkansın

Ecel torbasından Satürn atar oku
Sana karşı olan beden o okla yaralansın

Emmâ ba'd, her ne kadar büyükleri şenliklerle memnun etmek adet olsa da ve efendileri mutluluklarla müjdelemek söz verilmiş olsa da kul olan benim bu şenliği onun güzelliğiyle efendiyi kutladığımı ve mutluluğu onun varlığıyla büyüğe müjdelediğimi bilmek gerekir çünkü onu şenlik ve mutluluktan daha büyük bilirim **[Mu'izzî]**:

Padişahları meşhur bayramlarla kutlarlar
Bayramı ben kutlarım adil padişahla

[175b]

Allah Teâlâ bu şenliği peş peşe ve bu mutluluğu arka arkaya getirsin. Zira o hazrete şenlikten başkası yaraşmaz ve o meclis mutluluk dışında değerli olmaz. Oyun, sevinç, şenlik ve mutluluktan nasıl yoksun olabilir? Cennet yolculuğunda olan bir hazret huri ve saraylarla süslenmiş, ağacı sedir ve tuba, suyu kevser ve tesnim, içeceği selsebil ve zencefil ve yaygısı sırmalı ipek ve sırmalı kadife. Zira şöyle denir, rubâî:

Ey meclisi cennet ve sakisi huri olan
Miskle karışık içkini iç

Eğer senin düğünün ölümsüz olursa şaşırtıcı değildir
Çünkü cennet düğünü ölümsüz olur

Kendisi her nerede o güzellik ve olgunlukla olursa cennet peşindir, zira şöyle demişlerdir:

Ne zamana kadar cennetten konuşacaksın ve o nerede diyeceksin
Onun yüzünü gördüğün her yer cennet olur

Bu müjdeyi yüz yüze söylemeyi ve bu kutlamayı karşı karşıyayken iletmeyi istedim fakat o hazreti kendi katılımıyla kirlitemeyeceğini ve o eğlenceyi

kendi varlığıyla rahatsız edemeyeceğini düşündüm. En iyi hizmet zahmete girmemem, ısrardan uzaklaşmam ve sıkıntıyı artırmamamdır. Zira şöyle demişlerdir, nazm [Senâî]:

[176a]

Eğer sana hizmette kusur ettiysem
Kendi zannınla hizmetçiye kötülük yapma

En iyi hizmettir sana hep
Senden kendi ağırlığımı alıkoyarım

Daima nimete şükrederim ve şu cümleyle o saltanatın devamını isterim
[Mu'izzî]:

Taht ve lider bir arada olduğu için
Sarayda şenlik ve eğlence olur

Taht senin sarayından uzak olmasın
Ve şenlik tahtından ayrı kalmasın

Doksan Birinci Risâle, Âşığın Mâsuğa Taziyesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Binlerce mutlu gönül o üzgün gönül ve ağlayan göze feda olsun. Zira onda ah çekilen islenmiş bir ayna gibidir veya ona bir rüzgar estirilen yanmış bir mum gibi ya da düşmana verilen süslenmiş bir genç gibi. Nazm:

Ter gibi damla damla yanakta kan
Üstündeki elbise gibi gönül parça parça

Onun gömleğinin önü tamamen çizilmiş
Onun çevresinin toprağı tamamen sararmış

[176b]

Emmâ ba'd, Allah Teâlâ'nın hükmüyle hesaplanmış nefesleri ve yazgıyı hiçbir alet ve levazımatın değiştirip dönüştüremeyeceğini bilmek gerekir. Zira Yüce Kitap şöyle haber veriyor: "Benim huzurumda söz değiştirilmez ve ben kullara asla zulmedici değilim."⁴⁹⁷ ve onun takdir ettiğini hiçbir çaba ve hile öne çekip erteleyemez. Zira Kur'an-ı Kerim şöyle açıklamıştır: "Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler."⁴⁹⁸ Hepsinin istemeyerek de olsa bu yaratılışa gelmesi gerekir ve istemeyerek de olsa bu lezzeti kötü şerbeti yudumlaması gerekir. Allah Teâlâ şöyle diyor: "Her can ölümü tadacaktır."⁴⁹⁹ Zira şair şöyle diyor, nazm **[Fırdevsî]**:

Genç ihtiyar hepimiz ölüm içiniz
Dünyada kimse ebedi kalmaz

Eğer yeryüzünün parçalarını araştırırlarsa birçok mutlu padişah ortaya çıkarırlar ve eğer toprağın sırlarını keşfederlerse pek çok ay yüzlü ve servi boylu görürler. Zira şairlerin sultanı **Fırdevsî** şöyle diyor, nazm:

Yeryüzü eğer sırrını açığa çıkarırsa
Sonunda kendi başlangıcını gösterir

[177a]

Etrafi taç sahipleriyle doludur
Üzeri binicilerin kanıyla doludur
Eteği alim insanla doludur
Gömleği yırtık güzel yüzlü doludur

Allah Teâlâ bu haberden korku duyduğum için üzgün olduğumu bilir. Zira canın bedenimden ayrılması tehlikesi vardır. Yine dostlar ve arkadaşlarla yas tuttuğumuzda ve dayanma gücüne göre bu büyük felaketin haklarından bir kısmını

⁴⁹⁷ Kâf Sûresi, 29. Âyet.

⁴⁹⁸ Yûnus Sûresi, 49. Âyet.

⁴⁹⁹ Ankebût Sûresi, 57. Âyet.

yerine getirdim. Eğer makam bağışlama ve mal ortadan kaldırman mümkün olsaydı onda ertelemen olsun diye her şeyi feda ederdim. Zira şöyle denir [**Mes'ûd Sa'd-i Selmân**]:

Kader oku örtüsüz can alsa bile
Sana siper binlerce kıymetli can çoğalır

Gidene hayıflanmanın yararının olmadığı ve sızlanmanın fayda etmediği bilinen bir gerçektir. Sabrın himayesinde olmak daha iyidir böylece dinin emrine itaat etmiş olur zira “Başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.”⁵⁰⁰ ve aklın gereğince gitmiş olur. Zira şöyle denir, nazm:

Sabret, akıl sabrı emretmiştir
Dünya var olduğundan beri böyle olmuştur

O ölü aslında bir fidan olur ve büyükleri gölgesinde rahatlattı.⁵⁰¹ [**177b**] Ve soyluları onun meyvelerinden emindir. Ansızın yaprağını döktü ve yükü yere düştü. Onun güzelliğinin güneşi bulutta gizlendi ve onun güzel yüzünün ayı ölüm tuzağını kuşattı. Şimdi gönüller onun ayrılık acısıyla kebab olur ve gözler ağlayan. Zira bu anlamda şöyle demişlerdir, nazm [**Mes'ûd Sa'd-i Selmân**]:

Yazık onun güneş gibi parlak ve nurlu yüzüne
Yazık onun servi gibi görkemli ve süslü boyuna

Dostlarının onun mateminde olduğunu bilmiyor
Kalpleri nilüfer ve gözleri lale gibi oldu

Hangi beden onun bu neticesinden huzur kaybetmez
Hangi gönül onun bu sarılığında etkilenmez

O efendinin gönlüne bu felaketten dolayı ne üzüntü olur ve büyüklerin hatırlarına bu ayrılıktan ne etki olur bilirim. Zira göz öyle bir şahıstan alınmalı ve öyle bir büyüğü toprağın karnına istemeden ve çaresiz teslim etmeli. Nazm [**Senâî**]:

⁵⁰⁰ Lokman Sûresi, 17. Âyet.

⁵⁰¹ Bu cümle 177b sayfa başında tekrar edilmiştir.

Allahım senin gönlün nasıl razı oldu
 O zarif gencin öldüğünü gördüğün o zaman
 O taze gencin ölümü üzerine Allah'tan
 Sen de rahatladığın için büyük bir fazilet bil
 Kefende nasıl bir azizi gizlediğini bilirsin
 Mezarda nasıl bir padişahı uyuttuğunu bilirsin

[178a]

Hangi dalı ateşe attığını bilirsin
 Hangi yüzü toprağa verdiğini bilirsin
 Eğer eskiyi bırakırsan şaşırtıcı değil
 Çünkü sen yaratıcı değil yaratılmışsın

Her ne kadar bu sözün zamanı değilse de anlaşılır hale getireceğim. O efendiyi gördüğüm gün saç açılmış, elbise parçalanmış, kırmızı yanak sararmış ve suya kanmış nergis suda boğulmuştur. Nazm:

Açılmış saç, bükülmüş bel ve parçalanmış elbise
 Oğlunun öldüğünü duymuş bir anne gibi

Gönlü üzüntüden dolayı sıcak ve nefesi hasretten dolayı soğuk
 Dudağı sıkıntı yüzünden kuru ve iki gözü dert yüzünden ıslak

Yanakları üzüntü ve hasretten dolayı nilüfer gibi olmuş
 Gözyaşından dolayı onda damla damla iz kalmış

Onun gözyaşı ve yüzünü gördüğümde anladım
 Zira nilüferin yeri suyun dışında olmaz

O anda hatırıma şu mısra ve beyitler gelir, zira şöyle denir, rubâî:

Onu gördüm , parçalanmış elbise ve hali değişmiş
 Gözleri gözyaşıyla doldurmuş

Eyvah! Mis kokulu benli sevgili felaket içinde, dedim
Bugün cennetlerdeyim seninle bütün yıl

Hizmet etmek, taziye kurallarını tam olarak yerine getirmek ve o zorunlulukları gereğince icra etmek istedim ancak mazeret ve engeller gizli değil. Allah Teâlâ [178b] o giden fidan ve tomurcuklanmış güle rahmet etsin ve o efendiyi sabr-ı cemil ile muvaffak etsin.

Doksan İkinci Risâle, Aşğın Yolculuğu ve Ölümü Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

İlahi yardım daima o toplantıların başkanının meclisine yakın olsun ve ilahi destek o meclislerin dolunayı olan hazretin yoldaşı olsun. Zira başkanların toplantısı onun güzelliğiyle süslenmiştir ve dolunayların meclisi onun olgunluğuyla donanmış. Doğrusu, gökteki dolunay onun hikmetinin delilidir ve dünyanın vezirleri onun kudretinin kefilidir. Emmâ ba'd, insanın yolculuğunun ateş gibi olduğunu bilmek gerekir. Saf altın ve karışıklı altın ateşte ortaya çıkar ve insanın marifet ve kusuru yolculukta ortaya çıkar. İnsanlar yolculuk sıkıntısı çekmediği için şehirde yaşamının kıymetini bilmez ve gurbet belasını denemediği için varın yoğun değerini anlamaz. Eğer yolculukta tam bir eziyet ve büyük bir zorluk olmadıysa Peygamber (Salat ve selam onun üzerine olsun) onu cehenneme benzetmezdi ve "Bu yolculuk yolculuktan bir kısım.⁵⁰²" derdi. Bu kulu zamanın gereği ve hayatın karışıklığı ona taşır. Çünkü yolculuk eziyetini [179a] şehirde yaşamının rahatlığına tercih eder ve gurbet sefilliğini her şeyin esenliğine tercih eder. O hep itaatkardır o efendinin hizmetini terk etmenin yanında. Zira her ne kadar düşünsem de ne o hazretten beklediğim onun yüzüdür ne o efendiye yaptığım hizmet onun yaprağı ne de vazgeçeceğim bu gidişin ve bu yolculuğu bırakmayı söylememin hazırlığı. Bu tereddüden dolayı hayretten başka bir şey artmaz, bu düşünce yüzünden hayretten başka bir şey artmaz ve bu fikirden ötürü hasretten başka bir şey gerçekleşmez. Sonunda gönülden ayrılmalı ve

⁵⁰² [Hadis-i Nebevî] Sahih-i Buhâri, Umre, 1710

candan vazgeçmeli. Beden acısını tercih eden ve can ve gönülden yüz çeviren kimsenin durumu nasıl olur? Zira şöyle demişlerdir:

Her ne kadar can gibi değerli olsan da ey güzeller güzeli
Mecburen yanından alçalarak ve utanarak gittim

Bak sonunda ne kadar dert çekiyor
Kendi canıyla gönül alan o kimse

Düşünce bu yolculuğa kararlı olduğu ve dualar bu dönüşüme kararlı olduğu için gece gündüz söylerim ve kendi kendime derim ki; yerleşik yaşamda onun güzelliğini görürsün ve ona kavuşmaktan pay alırsın. Kendi durumuna bak; ne gece uyku ne de gündüz huzur bulursun. Yolculukta ne onun güzelliğinden bir işaret vardır ne de ona kavuşmaktan [179b] bir iz nasıl bulacaksın? Rubâî [Seyyid Hasan Ğaznevî]:

Kirlenen gönlü kandan temizledim
Üzüntüyle yıpranan gönülden bitkin düştüm

Sana yerleşik hayatta huzur ve sakinleştirmem yoktur
Sensiz yolculuğa nasıl çıkacağım

Bütün bunlarla birlikte kendi gönlümden bir parçaya sahibim. Eğer beden yok olursa gönül vekalet edecek ve eğer bedenen ayrılık olursa can hizmette görevli olacaktır zira gönül ve can bu anlamdan habersizdir [Senâî]:

Seni görmeden yolculuğa hazırlandım
Dertle buluştum ve yeniden ayrıldım

Gönlü sana bıraktım ey mum kaidesi
Yorgun gönül senden tekrar özür dileyecek

Bu işin amacına ulaşması gerekmediği ve bu yolun tercih edilmesi gerekmediği için bu uğraşı daha erken düzenleyeceğim bir şey yapmam ve bu işi tertip etmemden başka çare yoktur. Zira “Para kesesinin kaybolması göz önünde olmasından daha

iyidir.” Demişlerdir. Bu derdin benim anlatmamla durmayacağını ve bu üzüntünün benim onayıyla ayrılmayacağını iyi bilirim. Bu kapı her yolu pişmanlık sebebi yapacak ve o kapı her aşamayı alışma şartı [180a] yerine getirecektir. Zira şair şöyle diyor, rubâî:

Şayet bir yolculuğa çıkarsam dedim ey sevgili
Belki senin aşkının derdi benimle gelmez

Her yolculukta şunu öğrendim ey sevgili
Öncülük eden bir maksat gerek

Gidiş hali bu cümleyle hatırlatılmıştır. Ancak duraklama zamanından haber veremem ve geri dönme vaktini de açıklayamam. Zira şöyle denir:

Senden uzaklaştım ne zaman sana gelirim
Senin ay yüzünü tekrar ne zaman görürüm

Şimdi halim sensiz nasıl olacak
Senin uğruna canla başla eziyet çekerim

Eğer mutlu olursa ve ecel gecikecekse erkenden hizmete geri döneyim. Gidişim ondan daha kul, varlığım ondan daha tutkun. Rubâî [Fırdevsî]:

Eğer ecelimde hoşgörü olacaksa
Bu gözü seninle görüşmeye hemen açayım

Sonra eğer feleğe ters düşmezse
Benden sana esenlik ve senden bana esenlik

Doksan Üçüncü Risâle, Aşğın Yolculuğu ve Ayrılığı Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

[180b]

Saltanat gülü daima o servi boylu gül yanaklımın güzellik bahçesinde tomurcuklansın ve mutluluk zambağı o menekşe saçlı nergis gözlünün güzellik bahçesinde tekrar yetişsin. Onun öğüt vereni kırmızı yapraklı lale gibi olsun ve dert şahsiperi gibi taze ve onu çekemeyen çemen gibi sarı yüzlü olsun ve nilüfer gibi mor giysili. Hz. Muhammed (S.A.V.) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, yolculuğun akılsızı akıllandırdığını ve cahili olgunlaştırdığını, birini cehalet mertebesinde kivrak zeka seviyesine ulaştırdığını ve diğerini aşağılama seviyesinden beylik makamına çıkardığını bilmek gerekir. Musa (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) yolculuk yapmadığı için peygamberlik elde etmedi ve Yusuf Sıddık (Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun) gurbet eziyeti çekmediği için Mısır'ın azizi olmadı. Çünkü yeryüzünün felaketi durmaktır ve gökyüzünün güzelliği hareket etmekten ve deniz suyunun acılığı durgunluktandır ve yağmur suyunun tatlılığı yolculuk yapmak ve yer değiştirmekten. Zira şöyle demişlerdir:

Yeryüzü devamlı durur ve gökyüzü döner
 Kuşkusuz her zaman biri aydınlıktır diğeri tozlu
 Deniz suyuna bak tatsız ve acıdır
 Çünkü O dağ ve ovidan geçmez

İnsanlar gurbetten dolayı değerlenir ve ay yolculuktan dolayı dolunay olur, zira şöyle denir, rubâî:

[181a]

İnsanlar zenginlikten büyüklük sahibi olur
 Ay yolculuk eziyeti çeker dolunay olur

Oysa o ayı yolun tozunda ve o güneşi yolculuğun sıkıntısında görebildiğim için böyledir. Gözyaşıyla yardım istemem ve gönül ateşiyle imdat dilememden başka çare yoktur ve bu ikisiyle onun yolunu kat ederim. Bu gün zorda olmam yarın sıkı bir arayış içinde olmam ve iyilik talep etmemden iyidir. Zira şöyle denir, rubâî:

Önce ben gittiğim için gidiyorsan eğer
 Senin yolunu gözyaşıyla kapatırım hemen

Bugün seni rahat terk etmem
Yarın seni aramak bana zor gelmesin diye

Eğer bu yolla vazgeçmeyecek ve bu hilenin faydası olmayacaksa benim vazgeçmemin onun gitmesiyle aynı olacağını iyi bilirim. Kulun mateminden habersiz olacağı makama erişir ve o zaman gider. Rubâî:

Ey yolculuğa niyetlenen dinle şu sözü
Bu eski derdi tekrar yeniledin

Bedenimde can bir nefese rehindir
Benim yasımı tutunca o zaman git

O büyüğün yardımı ve o efendinin zerafetinden anlarım ki kul olan benim gitme zamanım gelince gönlü geri verir ve “üzülme” der, “çünkü bu yolculukta **[181b]** bir makam olmayacak” ve “endişelenme çünkü bu ayrılık uzun sürmeyecek.” Lakin insanın bu sözü hayatın dilinden dinlemesi için canlı kalması gerekir. Zira şair şöyle diyor:

O şefkatli bana veda ettiği zaman dedi
Çabucak geri döneceğim gönülden kaygıyı sil

Bu sözü o kimseye söyle ey sevgili dedim
Çünkü o sen yüz çevirince canlanır

Sonuçta her ne kadar düşünsem de bu ayrılığa can vermeyebilirim ve bu yolculuğa razı olmayabilirim. Eğer bu niyeti gerçekleştirebilir ve bu yolculuğu sürdürebilirse hem benim rızamı elde eder hem de Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu. Eğer çare yoksa gitmekten dolayı bana ansızın esenlik verir zira Allah durumun nasıl olduğunu bilir. Zira şöyle denir, nazm **[Ferruhî Sistânî]**:

Sen gidersin ve ben senin gitmenden hoşnut olmam
Gitmesen ne olur zira bana veda ediyorsun

Gitme çünkü eğer gidersen canım seninle gider
Ben senden hoşnut olmam, Allah'da olmaz

Sen gittin ve gidişinin ardından senin derdinden
Nasıl olacağımı Allah bilir

Her ne kadar gayret yolu hakkında bu sözleri söylesem ve bu tedirginlik için cesaret [182a] göstersem de o güzelliği bekleyeceğim zamandan gelişin mutluluğunun mümkün olacağı vakte kadar duam şu beyitten başkası olmayacak:

Göçtün gittin, talih yoldaşın olsun
Güneş senin ay gibi yüzünün kölesi olsun
Var olan her kötülük onun kötülüğünü isteyene olsun
Kölenin yüzü senin otağının sofrasının olsun

Doksan Dördüncü Risâle, Mevcutla Gaybın Yazışması Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

O, zamanın veziri ve eşsiz dolunayın canlılığı nimetin tamlığı ve saltanatın devamlılığında sonsuz olsun. Onun günü ve yaşantısı kutlu olsun ve yücelik ve yükselişi daim. Doğrusu yücelerin yüceliği kendi lütuflarının sonuçlarıdır ve alçakların alçaklığı kendi acizliklerinin birikintileri. Emmâ ba'd, sevgilinin ayrılığının açıklanamayan bir eziyet ve dostun ayrılığının izah edilemeyen bir dert olduğunu bilmek gerekir. Her ikisiyle de aynı şehirde olduğumuz için o eziyet daha kolay olur ve o dert daha yumuşak görünür. Şimdi feleğin dönmesi o ayı benim çevremden uzaklaştırır ve dünyanın eziyeti [182b] o serviyi benden ayırır. Şaşkın bir rüzgar gibi ve sudan çıkmış bir balık gibi bazen hasret toprağını baş tacı ederim bazen de gönülde üzüntü ateşi yakarım ve şu beyitleri okurum. Zira şöyle denir, gazel [Mu'izzî]:

Felek seni benden uzaklaştırdı
 Senin ayrılık ateşin benim huzurumu kaçırdı

Sen başka yerde kendi isteğine göre mutlu
 Ben burada senin ayrılığından usanmış

Gündüz senin yüzünü gördüğüm her yer
 şimdi o yer benim dert ortağım oldu

Her ne kadar hiçbir eziyet buna denk olmasa ve hiçbir dert buna karşılık gelmese de mutluyum çünkü eğer gözden uzaksa gönülde mevcuttur. şiir:

Gayb vardır kalpte hazırdır
 O hazır olan gayba selam olsun⁵⁰³

Hiç kimse Bundan daha ilginç bir yolculuk hatırlıyor mu
 Gözden örtüyü kaldırdı ve gönül üzerine attı

Her ne kadar o ay yüzlü ay gibi yolculuğu seçmiş ve o güneş yaratılışlı güneş gibi gurbeti tercih etmiş ise de iyiymiş gibi bakarım. O güzelliğe yabancı, o kavuşmaya uzak ve o görüşmeden mahrum olan benim. Zira şöyle demişlerdir:

Senin ayrılığından bana zehir kaldı
 Zavallı gönlüm sevinçten nasipsiz kaldı

[183a]

Ey dost gurbet ve yalnızlık derdi
 şehirde sensiz kalan o kişinin olur

Bu ayrılık gerçekteştiği ve bu hasret ortaya çıktığı için her gün yola çıkmak ve o servi boylu ay yüzlünün haberlerini sormaktan başka işim yoktur. Derim ki, gördüğü zaman ay gökyüzünden kendi kendine gitti ve gördüğü zaman servi bahçeden kendi kendine uzaklaştı ve bu yolculukta işinin nice olduğunu anladı. Zaten bu ayrılıkta halinin nasıl olduğu ve bana adaletli veya adaletsiz davrandığı ve

⁵⁰³ [Ahmed b. Muhammed b. Zeyd Tûsî]

meylinin sevgi ve vefâya veya işkence ve eziyete çok olduğu ve ilgisinin sözüne sadakate veya sözünde durmamaya artması ve bana gönülde nasıl yol bulduğu bilinir.

Nazm [Fahri]:

Ben senin yolunda sürekli bekçiyim
Sen benim kervanımdan haraç istediğini söylersin

O vefâsız kim gördü diye sorarım
Çünkü dünyada eziyetten başka bir şey bilmez

O gönül alıcı gönül hırsızını kim gördü
Çünkü dünyaya ondan fitneden başka bir şey gelmez

O sevgilinin nasıl olduğundan haberiniz var mı
Bugün onun sevgisi azalmış mı veya artmış mı

Onun gönlünde ne olduğundan haberiniz var mı
Bana acır mı yoksa acımaz mı

Artık bana ihanet eder mi yoksa etmez mi
Beni onunla görüştürür mü yoksa görüştürmez mi

[183b]

Bana iyilik ve kötülükten ne yapacak
Dosta ve düşmana benim için ne diyecek

Benden memnun olur mu yoksa incinir mi
Bana karşı eziyet mi arar yoksa sadakat mi

Onsuz halim nedir? diye kimseye sorar mı
Gönlünde bana kavuşma ümidi var mı

O gönül yakan benim halimi sormazsa
Gece gündüz ben onun halini sorarım

Eğer o benim mutsuzluğumu istese bile
Canıma büsbütün adaletsizlik istese bile

Ben onun sonsuz mutluluğunu isterim
Bedeni feleğin adaletsizliğinden emin

Ne o ay yüzlüden bir haber aldığım ne de o servi boyludan bir iz gördüğüm için yeniden ümitsizliğe kapılır, ağlar ve şu beyitleri okurum, gazel [**Enverî**]:

Ey geç ele geçen sonra çabucak giden
İçimde ateş yaktın ve duman gibi gittin

Küskünlerin arzusu gibi geç geldin
Taş kalplilerin dostluğu gibi erken gittin

Ben engel yüzünden vazgeçmedim sen kurtuluş aradın
Ben kavuşmaktan vazgeçmedim sen memnun gittin

Gönlüm sana kavuşma bahçesinde olmadan önce
Ayrılık ateşinde sen huzur buldun gittin

Kendi gönül kanımda sana yer seçtim
Gönül kanı gözden bulaştığı için sen gittin

Bu durumda ne görebildiğim güzel yüz onun yüzü ne de elde edebildiğim kavuşma onun ümidi olmadığı için [**184a**] selam söyler ve esenlik dilerim. Zira **Fahrî** şöyle diyor:

Benden selam o dağınık zülfe
Çünkü arası çelikle örülmüştür

Benden selam o delinmiş yakuta
Çünkü altında gizli otuz cevher vardır

Benden selam o iki haftalık aya
Çünkü talih ayımı kapatır

Benden selam o gülümseyen gül yaprağına
Çünkü sürekli beni ağlatır

Benden selam o iki dizi mücevhere
Benden selam o iki salkım ambere

Söz uzadı, şu şekilde özetleyelim, zira şöyle demişlerdir, nazm:

Evden gitmiş gurbeti seçmişsin
Halkın önünde sır perdemi parçalamışsın

Senin ayrılığından gece gündüz şuursuz kalmışım
Akıl benden ürkmüş sen benden ürkmüşsün

Ne sen yanımdasın ne de bende sabır var
Sabır gurbeti seçti sen de gurbeti seçmişsin

Senin ayrılık derdinden gönlüm ne halde bilir misin
Sevgilinin ayrılık acısını hiç çekmediysen

Ben artık Yakub'um ve sen de artık Yusuf
Murada ermeden tadını çıkarmadan benden ayrıldın

Ey sülün gibi güzel, yazık ki senin değerini
Şimdi anladım ki elimden kopmuşsun

[184b]

Doksan Beşinci Risâle, Kayıp Âşığın Mevcut Mâşuğa Çağrı Göndermesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Alemin varlığının gücü ve insanoğlunun övücü bu âşık ve sevgilisizin selam, dua ve hizmetine mahsustur. Çünkü ne aşıklıkta bir gücü vardır ne de sevgilisizlikten başka bir aracı. İstmeden gönlü kaybetmiş ve istemeden sevgiliden yüz çevirmiştir. Böylece şu beyit onun durumu olmuştur. Zira 'İmâdî şöyle diyor, nazm [Senâî]:

Ne sabır ne gönül ne de sevgilimiz var
Öyleyse bizim dünyada ne işimiz var

Emmâ ba'd, hiçbir akıllının beden işkencesini seçmeyeceği ve hiçbir alimin can tehlikesini tercih etmeyeceğini bilmek gerekir. Gurbette hem beden işkencesi hem de can tehlikesi vardır. Özellikle böylesi gurbet bu kula yakınlaşmıştır, istemeden sevgiliden ayrı kalmış ve istemeden sevgilinin sırrından uzak düşmüştür. Zira şöyle denir:

İstemeden sevgilimden ayrıldım
Yanımda sevgilimin yokluğunu gördüm
Hiç kimse yanında asla görmesin
Ben yanıma yarımından boş gördüğüm gibi

[185a]

Herkes işlerini seçer ama ben
Kendi tercihim dışında sevgilimden uzağım

Bu gurbet bir şeyle gönlümü hoş tutar, söylüyorum, o meclise çok sıkıntı vermiş ve o hazrete çok ısrar etmiş olmam. Sıkıntı ve ısrar usanmanın gerekçesi ve sebebi olur ve haddi aştığı için usanma tehlikesi vardır. Nazm [Dağıkî]:

Ben senden uzak kaldığım için alçaldım
Sık görüşmeden dolayı saygın hakir olur
Su çukurda çok kalırsa
Çok durgunluktan kirlenir

Şimdi bu eziyete sevinmek gerekir çünkü o meclis bir süre bizim sıkıntımızdan emin olur ve bu belaya sabretmek gerekir böylece o hazret bir süreliğine ısrardan kurtulur. Ancak ara sıra aşk ateşi üstün gelir ve arzu ordusu saldırır ve bizi ona sahip yapar. Ansızın baştan ayağa soyunurum ve yola yüzümü koyarım. Ne beladan kaygılanırım ne de yok olmaktan korkarım. Eğer yolda ölürsem garipler türbemi

Meşhed'li⁵⁰⁴ yaparlar ve mezarımı ziyaretgah yaparlar. Kıyamete kadar gelen herkes der ki ; bu bir zavallıdır zira aşk çölünde helak olmuştur. Bir çaresiz kalmışın türbesidir zira arzu çölünde can feda etmiştir [**Fahrî**].

[185b]

Şimdi yine kendi yolumu tutarım

Ve eğer ölürsem yolda ölürüm

Hiç olmazsa mezarımı yol kenarına koyarlar

Bütün dünya durumumu anlar

Garipler mezarımı görürler

Bir süre mezarımın başında otururlar

Halimi öğrenince bağışlarlar

Adımı iyilikle anarlar

Garipleri garipler hatırlar

Çünkü onlar birbirlerini anarlar

Ben kendimi o meclise hayır duacılık yapma ve o hazrete hizmetçilik etme makamında görmem ama şiirler toplumun dili olduğundan şu beyitlerle burada ispat ettim ve böylece beklemeyi emreder. Zira **Fahrî** şöyle diyor, mesnevî:

Terk edilmiş hasta inleyen bir aşıktan

Düşmanların isteğiyle gönül arzusundan uzak

Cansız kul cansızlıktan dolayı ateşte

Serkeş talih yüzünden onun dünyası kararmış

Ağlayan bir uşak, talihsiz ve yoksul

Gözlerinden akan kanlı sel

⁵⁰⁴ İran'da Şia'nın 8. İmamı İmam Rıza'nın Meşhed'deki türbesini ziyaret edenlere verilen isim.

Yaralı gönlün sabırsızlığının iniltisiyle
Hiç olmazsa gözden akan zehir gider

Yanmış ve bu yüzden dağılmış bir serviden
Sulak çimenlikte yeşeren serviye

Baştan başa felakete uğramış bir bahçeden
Baştan başa çiçeklenmiş bir bahçeye

[186a]

Güneş gölgesi altında kalan aydan
Onun azil mektubunu okuduğu zamana

Güneş gölgesi altında gizli bir aydan
Gökyüzünde parlayan bir aya

Kuyuda kalmış bir yakuttan
Bir taçla tahta oturtulmuş bir yakuta

Ayrılık zehrini görmüş bir gül bahçesinden
Saltanatla tomurcuklandırılmış bir gül bahçesine

İncisiz ve susuz olan bir denizden
Su ve hoş inci dolu bir denize

Söz uzadı, özgürlüğün sıkıntı sınırına ulaşmasından ve o büyüğün
üzülmesinden korkarım. Şu birkaç beyitle özetleyelim, beyt:

Gönlü gurbet işkencesinde sınarım
Ah çekmediğim hiçbir soluk yoktur

Senin ayrılığında bedenim öyle olur ki ey sevgilim
Eğer geri gelirim beni bir tekrar tanıyamazsın

Doksan Altıncı Risâle, Mâşuğun Yolculuktan Yerine Dönmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

O süslü ayın, eksiksiz dolunayın ve düzenli servinin canlılığı binlerce yıl sağlığın garantisi ve mutluluğun korumasında olsun. Gökteki ay onun yanağının kölesi [186b] olsun ve bahçedeki servi onun boyunun hizmetçisi. Birinin ışığı onun simasına noksan olsun ve diğerinin yumuşaklığı onun yerleşimiyle geçersiz. Hz. Muhammed (S.A.V.) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd, ayın adetinin burçtan burca geçmek ve güneşin tabiatının evden eve dönmek olduğunu bilmek gerekir. Her ne kadar oldukları her burçta onların ışığı yer alsın ve buldukları her evde onların ışını mevcut olsa da sonunda akrepteki ay boğada olunca sevinmez ve terzide olan güneş koçta olunca ululuk bulmaz. O efendinin güzelliği güneş seviyesi ve ay mertebesindedir zira her şehirde onun ışığı aynı şekildedir ve her yerde onun ışını aynı özellikte. Ancak kendi evi daha iyidir ve kendi değerli ikametgahı daha büyük. Allah'a şükür o ay kendi burcuna geri döndü ve o güneş kendi evine geri geldi. Şu beyitler onun özelliğine uygun olur:

Gönül onun belası olduğu için sevgili geri döndü

Gönül onun belasında ve akıl ona müpteladır

İmtihan edilen bu can bir saç teliyle bağlıdır

Onun misk kokan saçının halkası ve zincirindedir

Onun havasındaki bu ten onun işinin bir zerresidir

Bazen beddua etmiş bazen de onun ayağının tozudur

[187a]

Dün onun yeri hisar, çöl ve dağ idi

Bugün can, göz ve gönül üçü de onun yeridir

Her ne kadar göz bu müjdeden önce öyle tarif edemediği şekilde inci saçmışsa ve öyle açıklayamadığı biçimde mücevher dağıtmışsa da hala ondan müjde isterim. Zira şöyle denir, rubâî:

Ey göz, sevgilinin döndüğünü müjdele
 Uykusuzluk ve ağlayıp inlemeden kurtul
 Sevgili döndü ve işler güzelleşti
 Şimdi sen ve sevgiliye her zaman görüş var

Adeta “Kibirlemeden dolayı bize pusula gelir ve refahtan dolayı mektupla tebrik eder.” der. Özrün kendi işini bitirmek olduğunu bilmez. Bu üzüntüye işaret ederim ve kendi canlı kalmamdan bu ayrılıkta utanırım.

Ey gönlümü çalan! benim gelmememin sebebi bu değil
 Zavallı gönlüm senin aşkımdan habersizdir
 Lakin benim gibi biri uzun zamandan sonra
 Geri döner ve canlılık utancımı yeniden görür

Doksan Yedinci Risâle, Aşğın Yolculuktan Yerine Dönmesi Hakkındadır.
Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

[187b]

Talihin levazımı daima o iyilerin sultanının kutsal mekanına uygun olsun ve yüceliğın eşyası iyilerin padişahının saltanat sarayına zorunlu. Onun şehitliğı gökyüzünün zirvesinde olsun ve onun tahtının direğı kutup yıldızı kümesinde. Doğrusu talih ve saltanat onun yarattıklarıdır ve gökyüzü ve yıldızlar onun yapıtı. Emmâ ba’d, âşıkların gönlünün üzüntüye alıştığını ve sevgililerin canının sıkıntıya alıştığını bilmek gerekir. Eğer böyle olmasaydı benim için bu gurbette ne gönül direnirdi ne de can yerinde kalırdı. Gönül sevgilinin güzelliğı olmadan nasıl kalıcı olur ve can canana kavuşmadan nasıl kalır? O güzellikten uzaklaştığım ve o kavuşmadan mahrum olduğumdan itibaren ne gece uyku uyduğum ne de gündüz huzur bulduğumu Allah bilir. Her gün eziyet eziyet üstüne olmuş ve her saat sıkıntı sıkıntı üstüne binmiştir. Sabır ve sakinliğın ikisi de uzaklaştı. Zira şöyle denir, gazel:

Ben senden ve senin yanından uzaklaştığımdan beri
Senden uzak gönlü kırık ve yaralıyım

Kendi hoş yaşantılarımdan uzaklaştım
Senin hoş yaşantından uzaklaştığımdan beri

Senin yanından gitmem kendi isteğimle olmadığı için
Eğer senden uzaklaştıysam mazeretim vardı

[188a]

Bu, mutluluğun olmadığı sürede o efendinin düzenli haberlerini işitmekten başka bir şey görmedim ve o büyüğün hizmetini hatırlamaktan başka sevinç tanımadım. Zira bu manada şair şöyle demiştir, rubâî:

Sensiz gönlüm ateştedir ey sevgili
Ve Ayrılığın elinden karmaşadadır
Bu yol uzun bilirim her şeyden geçer
Seni görme ümidiyle mutlu olan benim

Eğer bu yolculukta karşıma çıkan o eziyetin yüzde birini açıklarsam ve gurbette başıma gelen şeyin binde birini söylersem o güzel huyluya sıkıntı olur ve o şerefli gönül hüzünlenir. Beyt:

Bir süre feleğin eziyetinin esiri oldum
Ayrılık derdinden kanda boğuldum
Senin yüce gönlünün incinmesinden korkarım
Eğer sensiz nasıl olduğumu açıklarsam

Sonuçta geri döndüm; olduğumdan daha fitneci ve gittiğimden daha aşık. Gördüğüm eziyet yıllarca anlatılabilir ve çektiğim sıkıntı ömür boyu hatırlanabilir. Zira şair bu anlamda şöyle diyor:

Geri döndüm senin aşkına hazır olarak
Çektiğim yüzlerce dert ve istekle

[188b]

Bu uzun yolda çektiğim eziyet
Yüzyıllarca anlatılabilir ey ay yüzlü

O sıkıntıdan yeniden kurtulduğumuz ve o eziyeti geride bıraktığımız zaman ondan söz etmememiz ve onu açıklamamız daha iyidir. Zira “Vahşetten söz etmek vahşettir.” demişlerdir. Zaman neşelenmek istediğimiz ve sevinmeye hazır olduğumuz zamandır; geçmiş günleri hatırlamayız ve gönlü üzüntüde incitmeyiz.

Nazm:

Benden korkma, bensiz işin nasıl oldu?
Bu sözden başka bir söz söyle, bu sözü bırak

Onu düşünmekten nasıl kurtulursun?
Gönlün gönlümden daha çok incinir

Böyle zamanda kişinin durumu nasıl olur?
Sevgilinin ayrılığının dert ve eziyetini çekmiş olur

Geçen geçti olan oldu
Şarap getir, şarap ver ve geçmişi unut⁵⁰⁵

Doksan Sekizinci Risâle, Mâşuğun Hastalanması ve İbadeti Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah’ın adıyla,

Binlerce özgür servi çayır servisine feda olsun ve binlerce tomurcuklanmış gül [189a] o solmuş gülün hizmetçisi. Çünkü o gönlümün servisinin beğenilmesinden dolayı sıkıntı zehirleri ve hazan rüzgarıyla dökülen yaprak gibi

⁵⁰⁵ [İmâdî Şehriyârî]

solmuştur ve o canının gülünün solmasından dolayı feleğin intikam fırtınası yüzünden yok olma tehlikesine düşmüştür. Allah Teâlâ o gülü sağlık ilkbaharıyla yenilesin ve o serviyi şifa yağmuruyla suya doyursun. Onun yardımını ve fazlıyla. Emmâ ba'd, daha güzel olan her şeyin daha çabuk değişeceğini ve daha iyi olan her şeye daha çok nazar degeceğini bilmek gerek. En güzel gül ve en güzel kokulu güller ve yasemindir. Biri bir rüzgarla solar ve diğeri bir budamayla değişir. Yıldızların en aydınlığı aydır ve güneş. Biri tutulmayla düğümlenir diğeri tutulmayla gölgelenir. O güzellik gül ve yaseminin çekiciliğindedir ve ay ve güneş gibi güzelliğe şaşılmaz. Zira hastalık ateşinin eziyetiyle solar ve hastalık musibetiyle değişir. Şaşırtıcı olan bu kula o hastalık ateşinin eziyetinden her saat bir dert gelmesidir ve bu hizmetçiye o hastalığın üzüntüsünden her zaman bir ölüm. O büyüğün derdiyle kendini ölümden kurtarmaz. Zira şöyle denir [Senâî]:

Hastalık ateşinin sıcaklığını duyduğum için
Gönle sıcaklık verdim, dudağa soğukluk

[189b]

Senin eziyetinden dolayı her gece ölüme yakınlaştırım
Hastalık ateşi seninle, ölüm benimledir, ne tuhaf!

Söylediğim bundan daha tuhaftır. Keşke o değerli kimse üzerine olan eziyet benim bedenime olsaydı ve o zarif vücutta olan dert de bende olsaydı. Zira şöyle denir:

Senin nar çiçeği gibi yüzünle ey dik servi
Senin ateşin yüksek olduğu için ayva renkli oldu

Senin eziyetinden dolayı her gece yüz defa söylerim
Keşke hastalığının ateşi kurtuluşa yaklaştırsaydı

İyi bakınca bu eziyet o eziyetten daha fazladır ve bu hastalık o hastalıktan daha zordur çünkü gönül işkencesi beden işkencesinden daha sert ve gönül hastalığı beden hastalığından daha çetin. Zira bu anlamda şairlerden biri şöyle demiştir, rubâî [Seyfi]:

Benim geceleyin uyanıklığım senin hastalığındandır
Ve bu ağlayıp sızlamam hep senin ağlamandandır

Ben gönül hastasıyım sen beden hastası
Benim hastalığım senin hastalığından beterdir

O yanağı gördüğüm her zaman hastalık ateşinin hararetiyle yanmış ve hastalığın sıcaklığıyla parlamış derim. Oysa bu hastalık ateşini onun güzelliğini gül gibi süslesin ve onun mizaç aynasını bir aziz gibi parlatsın diye arzuyla istemiştir. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

[190a]

Keskin hastalık ateşiyle baygın ve hasta olduğun için
Dolunay gibi yüzünü aydınlatmışsın
Eğer hastalık ateşini arzuyla istemediysen
O zaman onunla yanaklarını nasıl süslersin

Söz uzadı. Bundan fazla çoğalamaz ve dert dert üstüne binemez. Şu beyitlerle bitirelim, zira şöyle denir, rubâî:

Sevgilinin üzüntüsüyle gece gündüz inlerim
Mahkum gibi başını dizine koymuş
Bütün gece tek başına ağlarım
Allah'ım sen acil şifa bağışla
Eğer hastanın kazancı dert ise
Kazanç senin olsun dert de benim

Doksan Dokuzuncu Risâle, Mâşuğun Hastalıktan İyileşmesi Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Binlerce selam ve dua, yer öpme ve hizmet, övgü ve tebrik bu yanmış yıldızdan ve tutulmuş güneşten yanmadan dolayı ortaya çıkan bir yıldıza ve tutulmadan kurtulan güneşe olsun. Çünkü temiz hava gibi [190b] toprağın zorluğundan arınsın diye rezilliğin altından cilalar ortaya çıkan parlak ayna gibi süslenmiştir. Allah Teâlâ o aydınlık gönlü üzüntünün sıkıntısından emin eylesin ve o temiz tabiatlıyı sıkıntı ıstırabından uzak. Onun yardımı ve fazlıyla. Emmâ ba'd, ay ve güneşe kapanma ve tutulma için çare olmadığını ve o büyüğün ayı ve güneşi için kapanma ve tutulma olduğunu bilmek gerekir. Ay yüzlünün kulları gibi gökyüzüne getirildim ve duacılar gibi Allah'a tutuldum ve Allah Teâlâ kendi fazilet ve cömertliğiyle cevap verdi. O ay ve güneşi ateş kaparı ve hastalık tutulmasından çıkardı. Ne onun güzelliği değişmiş ne de olgunluğu eksilmiştir. Zira şöyle denir, rubâî [Seyfi]:

Eğer sana hastalık yol bulduysa
O hastalıktan senin güzelliğin yok olmadı
Senin yanağın aydır hastalık bulut
Buluttan aya asla değiştirme ulaşmaz

İyi bakınca bu hastalıktan o ayın güzelliği artmıştır ve o güneşin güzelliği çoğalmıştır. Bu manalara şaşırırmam çünkü gümüş, tahtta daha temiz olur ve altın, çalılıkta daha saf olur. Rubâî:

[191a]

O, ordunun kandili hastalıktan iyileştiği için
O yüz yol olduğundan daha iyi oldu
Büyüklerin isteğiyle eziyet artar
Altın ve gümüş taht ve çalı ile saflaşır

Ne bu inlemenin bir zararı ne de bu hastalığın bir tehlikesi olmayacağını iyi biliyordum. Zira o efendinin bekası alemin bekasına bağlıdır ve dünyanın canlılığı o büyüğün canlılığına bağlı. Zira şöyle derler, kıta [Ebu'l-Me'âlî Neḥḥâs Râzî]:

Ey büyük! Hastalığın mübarek olsun
Her ne kadar kendisine zor gelse de tehlikesizdir

Senin yerinde dünyada hiç kimse yoktur
Henüz dünyanın vakti sona ermedi

Allah Teâlâ o güzelliği türlü güzelliklerle bezesin ve beğenilmeyen özellikleri onun büyüklük sahasından uzaklaştırsın. Onun yardımı ve fazlıyla.

Yüzüncü Risâle, Aşığın Hastalığı ve Hasta Ziyareti Hakkındadır.

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Bütün sonsuzluk ve mutluluk o ay yüzlü güneş simalının olsun zira Jüpiter mutluluğu [191b] onun huzurundan bulur ve Venüs neşeyi onun meclisinden kazanır, Satürn'ün yüceliği onun isteğine bağlıdır ve Merih'in gücü onun kudretine acizlik gösterir. Allah Teâlâ onu dostlarla Merkür gibi yıldızlara karıştırırsın ve dostları ona yıldızlar gibi tabiatlar yapsın. Hz. Muhammed (SAV) ve ailesi hakkı için. Emmâ ba'd eziyetin bir türden olunca çekilebildiğini ve sıkıntının bir cinsten olunca sabredilebildiğini bilmek gerek. Ancak eziyet çift olunca ve sıkıntı katlanınca ne birine dayanılabilir ne de diğerinin yükü taşınabilir. Bu kul gönül hastalığına tutulduğu için sabretti ve beden hastalığı arttığı için ne sabredecek gücü vardır ne de feryat edecek takati. Bu hastalığın o hastalığın sonucu olduğunu bilirim çünkü gönül sultandır beden ise duacı. Sultan incinince halk huzurlu olamaz. O efendi hem bu kulun beden işkencesinden habersizdir hem de bu aşığın gönül derdinden uzak. Zira hiçbir şekilde durum tarif edilmez. Rubâî:

Sevgilinin ayrılığında onun canı tehlikededir
Hastayım ve sevgili de benden habersizdir

[...⁵⁰⁶]

⁵⁰⁶ Bu sayfa kenarlarında namaza niyet ibareleri vardır.

[192a]

O kimse ki gönlümün ilacı onun elindedir
Ne yazık ki başka bir dünya ve başka bir yerededir

Dostların halinden habersiz olmak ve incinenleri ihmal etmek cömertliğin şartı değildir; şu dize ve beyitlerle şikayet etmek zorunda kalmamak için dostları gözetmek ve hastalara bakıcılık yapmak gerek. Zira şöyle denir, rubâî:

Ey ölüp giden, benim ağlamamdan haberin yok
Benim keder ve hastalığımın gönlün uzak

Gittin ve beni esir bıraktın
Hastalığının ilacı, sana aferin, çok yaşa

O gül gibi yanağı ve şeker gibi dudağı gördüğüm ilk başta onun arzusundan hem gönül derdi artar hem de beden eziyeti çoğalır. Şimdi danıştığım her doktor bu dert için hem o gülü emrederler ve bu eziyet için hem de o şekeri. Zira şair şöyle diyor:

Yüzün ve dudağından gül ve şeker yaptılar
Benim bir derdime bin dert kattılar

Doktorlar sözümü duydukları zaman
Derdime yine gül ve şeker emrettiler

Ne benim eziyetimi düşündüğü ne de benim derdimi andığı için hiç olmazsa bari bir selamla gönlümü alsaydı veya bir mesajla canımı tazeleseydi. [192b] Böylece şu beyitler kul ve âşık olan benim durumumu anlatırdı. Zira şöyle demişlerdir, rubâî:

Ben hastalandım, “Nasılsın” diye sordu
“Allah’a şükür iyileştim” dedim

Eğer bu hastalıkta yüz yıl kalırsam
Belki dost ara sıra sorar halimizi

Eğer gözetme ve ziyaret etme şartlarıyla dirilmeyecek ve onların adetini yerine getirmeyecekse inşallah yas tutmada kusur etmez ve ziyareti ihmal. Bilmezlikten gelme uygun sayılmaz ve hiçbir hal ve sebeple kusur uygun görülmez. Geçmişteki saygıyı diriltir ve kınayanların dilini kendinden uzaklaştırır.

Dün eğer özür dilemeye evime gelmediysen
Hiç olmazsa yarın camiye cenazeme gel

Kitabın Sonu ve Şartları yerine Getirme Hakkındaki Bölüm

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla,

Bu kitabın yazarlarının birkaç vasiyete ihtiyaç duyduğunu bil. Biri, bu risâlelere eklenen şairlerden bazısının söyleyeni kim olduğunun benim tarafımdan bilinmediğidir. Eğer bir kimse tarafından tanınırsa söyleyen ismi kitabın haşiyesine yazmaya izinlidir.⁵⁰⁷ **[193a]** Ona bakmasınlar ve beyitleri yapsınlar. Diğeri, sevgiliye yazılacak mektubun başında besmele yazmasınlar, benim kitapta yazdığımı bakmasınlar. Yazışma adetleri başka olur, gönderme yeminleri başka. Ancak eğer isterlerse gönlü yanan aşıktan gönül yakan sevgiliye yazsınlar, yoksa bu sevgilisiz aşıktan o gaddar sevgiliye yazsınlar. Eğer isterlerse bu vefâlı sevgiliden o cefâkar ay yüzlüye yazsınlar, yoksa çaresiz aşıktan zalim sevgiliye yazsınlar. Eğer isterlerse bu şaşkın acizden o bilgisiz gafile yazsınlar, yoksa ağlayan aşıktan gülen sevgiliye yazsınlar, bunun örnekleri çoktur. Onlara daha güzel geldiği şekilde yazsınlar. Mektup ve mektuplaşmada şairlerin ismini hiçbir yere yazmasınlar, ne haşiyeye ne de ortaya. Diğeri, okunan her mektubu yazsınlar. Önce iyi düşünme gereği duysunlar böylece eğer orada onların durumuna uygun olmayan bir bölüm varsa onu bıraksınlar. Eğer başka bir mektuptan başka bir bölüm oraya nakletmek gerekirse⁵⁰⁸ **[193b]** yapsınlar, manzum sözün bozuk tarzda olmaması şartıyla. Diğeri, bu mektup gönderiminden birini isterlerse bir efendi veya bir dosta yazsınlar. Âşık, mâşuk, güzelliğin özellikleri ve yanaktaki ben kelimesi ve benzerlerinin olduğu her yeri

⁵⁰⁷ Sayfa kenarlarında Kunut Duaları vardır.

⁵⁰⁸ Sayfa kenarlarında Tesbihat vardır.

geçsin ve başka kelimeyle değiştirsınler. Aşığın durumuna uygun olmayan her sözü çıkarsınlar. Bu tasarrufu herkes yapamaz fakat bu mektupların sevgiliden başkasına da yazılabileceğini gösterme gereği duydum, mizacı kuvvetli ve gönlü güçlü olan kimse için. Doğrusunu Allah bilir.

Allah'ın yardımı ve hüsn-ü tevfiğiyle bu kitap Muharrem ayı, 685 yılında Allah'ın rahmetine muhtaç olan zayıf aciz **Ĥamîdü's-Semerķandî** diye bilinen **Maĥmûd b. [Muĥammed(?)] b. 'Alî** eliyle tamam oldu. Hamd alemlerin rabine, salat yaratılmışların en hayırlısı Muhammed (SAV) ve onun temiz ailesi üzerine olsun.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Büyük Selçuklular devrinde Horasan bölgesinde telif edilen Ebu'l-Me'âlî Mes'ûd b. Aḥmed es-Seyfî'nin *Resâilü'l-'Uşşâk ve Vesâilü'l-Müştâk* isimli eserinin şu ana kadar tek nüsha olduğu tespit edilmiştir.

Eserin, dönemin dil ve üslup özelliklerini yansıttığı görülmüştür. Tasavvufun temel unsuru olan aşk konusunu, âşıkla mâşuk arasında yaşanan süreçleri her biri müstakil bölümlerden oluşan yüz aşamada akıcı bir üslupla anlatmaktadır.

Eserin her bölümünde nesir ve nazmın iç içe kullanıldığı görülmüştür. Yer alan manzumelerin bir kısmı müellife ait olmakla birlikte büyük bölümü Fars şiirinin meşhur isimlerinden oluşan 83 farklı isme aittir.. Bu şairlerden 52 sinin ismi eserde zikredilirken kalan 31 isim inceleme sırasında tespit edilmiştir.

Eserin tam ve düzenli bir şekilde tertip edildiği görülmüş ancak 'takdim-i eser' kısmında eserin ithaf edildiği isim olan *Faḥru'l-Me'âlî Muhammed b. Maḥmûd b. Zekeriyâ* hakkında hiç bir bilgi bulunamamış ve bu durum telif tarihiyle ilgili daha net bir bilgiye ulaşılmasına mani olmuştur.

Eserin 91 ile 92. varakları arasında bir veya birkaç yaprağı noksan olup bunun dışında eksikliği bulunmamaktadır.

Eser her ne kadar tasavvufî aşk konusunu işlemekteyse de müellif hatimede bu mektupların inşa örneği olarak kullanılabilceğini, isteyen kimselerin göndermek istediği kişilere uyarlayabileceğini ifade etmekte, ancak bu durumda besmele ile başlanılmamasını tavsiye etmektedir. Buradan müellifimizin eserde işlenen ilahi aşk temasının dünyevi aşk ve dostluklar için kullanılırken besmeleyle başlanmasının sakıncalı olabileceği endişesi taşıdığı düşünülebilir.

Eserin ana teması olan âşık mâşuk ilişkisi oldukça detaylı anlatılmış, bu kapsamda ayet, hadis, atasözleri ve veciz sözlerden de yararlanılmıştır. Bu anlatım

çerçevesinde değinilen hususlar genel insan ilişkileriyle ilgili sorunlara da işaret etmekte, günümüzde yaşanan toplumsal ve sosyal sorunların nedenleri hakkında da ipuçları barındırmaktadır.

Eserde isimleri zikredilen şairlerden *‘Alî Zendenecî, Seyyid ‘Azîz, ‘Alâî, Hâkîm Merzedî, Resî, Eserî, Kâdirî, Bihiştî, İsmâ’ül Tusânşâh, Hüseyin Necib, Niżâmî Sâ mânî, Hâkîm Nâlib ve ‘İzzeddîn Sa’dullah Tehcirânî* hakkında kaynaklarda bilgi bulunamamış, diğerleriyle ilgili çalışmanın inceleme bölümünde özet bilgiler verilmiştir.

Eser, yazıldığı dönemin dil ve üslup özelliklerini barındırmakla birlikte oldukça latif ve akıcı bir anlatıma sahiptir. Manzum olmayan bölümlerde nesr-i müsecca ve eş anlamlı kelimelerin birlikte kullanımı oldukça yoğundur. Bu üslup metni çok ağırlaştırmamış, aksine metne estetik bir anlatım kazandırmıştır.

Eserde nakledilen şiirlerin bir kısmının kaynaklarda farklı kişilere, bir kısmının ise birden fazla kişiye ait olduğu tespit edilmiş olup bu bilgiler çalışmanın inceleme kısmında aktarılmıştır. Burada özellikle yazarın kendi ismiyle zikrettiği şiirlerin kaynaklarda başka isimlere ait görünmesi özel bir durum arz etmektedir. Örneğin; 23a, 120b ve 124a da yazarın kendi ismiyle aktardığı şiirlerin “Enverî” ye, 24a da aktardığı şiirin ise kaynaklarda hem “Zahir-i Faryâbî” hem de “Mehsetî”ye ait olduğu tespit edilmiştir. Bu husus, adı geçen şairlerin şiirleriyle ilgili de bir aidiyet problemi olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde yazarın ‘Am‘ağ ismiyle naklettiği şiirin, kaynaklarda 705/1305 yılında hayatta olduğu belirtilen Seyf Fergânî divanında görülmesi de sorgulanması gereken bir husustur. Zira Devletşâh Tezkiresinde yer alan bilgilere göre yazarın, 596/1200 tarihinde öldüğü bilinen Alâeddin Tekiş’ in şairi olması onun yanlışlıkla da olsa Fergânî’den şiir nakletme olasılığının düşük olduğuna işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- ‘Abbâs İkbâl, “*Pindârî Râzî*”, Tettebbu’ât-ı Edebî
<http://ensani.ir/file/download/article/20120614191959-6072-31.pdf>
 (Erişim:01.05.2019)
- ‘Abdullah b. Osman - ‘Abdullah b. Fîruz, (1416h), Târih-i Medine-i Dimeşk, Dâru’l-Fikr, Beyrut
- ‘Abdullah Enşârî, “*Münâcâtnâme*” / <https://ganjoor.net/abdullah/monajat/sh198/>
 (Erişim:18.02.2019)
- Âbidî, Hasan / <https://fis-iran.org/sites/fis/files/بيگانگان.pdf> (Erişim:10.03.2019)
- ‘Aclûnî, 1/373
- Âfitâb Online, “*Tâcü’l-Me’âsir*” /
http://www.aftabir.com/literature/trip/several_second_science_new_taj.php
 (Erişim:26.02.2019)
- Aga Bozorg Tehrânî, *Zerî’a*, (1355-1398hş), C.22, s.50, Necef-Tahran
- Ahmed Gazzâlî, *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyat ve ‘Ulûm-i İnsânî, Risâle-i Sevâniḥ*, S.3, s.310
- Alper, Ömer Mahir “*İbn Sînâ*”, DİA, (1999), C.20, s.319-321, İstanbul
- Âmidî, Ebu’l-Feth, (1383h), “*Ğureru’l-Ḥikem ve Düreru’l-Kelim*”, s.296, Kum (İran)
- Atalay, Mehmet, “*Unşurî*,” DİA, (2012), C.42, s.162-163, İstanbul
- Ateş, Ahmet, “*Senâî*”, MEB İA, (1967), C.10, s.481-485 İstanbul
- Ateş, Süleyman, “*Cüneyd-i Bağdâdî*”, DİA, (1993), C.8, s.119, İstanbul
- ‘Attâr, “*Ḥüsrevnâme*” / <https://ganjoor.net/attar/khosroname/sh27/>
 (Erişim:19.10.2018)
- ‘Avfî, Muhammed, (1903), “*Lübâbü’l-Elbâb*”, C.II, nşr. Edward G. Browne, Lieden
- Azamat, Nihat, “*Evḥadüddîn-i Kirmânî*”, DİA, (1995), C.11, s.518-520, İstanbul
- Bacanlı, T. A.- T. Koyun, (2018), “*Mülemma ve Abdülvâsi-i Cebelî*”, Nüşa, (46):143-154, Ankara

Beşşâr b. Bürd /

<http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=842>
8 (Erişim:20.09.2018)

Bihruz, Ekber, (1359hş), “*Tarih-i Edebiyât-ı ‘Arab*”, s.78, Tebriz /

<https://hamariweb.com/articles/27949> (Erişim:20.09.2018)

Bilgin, Azmi, (1995), “*Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*”, İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, S.1, s.64-65, İstanbul

Bilgin, Orhan, “*Fahreddîn-i ‘Irâkî*”, DİA, (1995), C.12, s.84-86, İstanbul

Bişâmî, Ebû Yezîd, “*Risâletü'l-Kuşeyriye*”, C.2, s.487

<http://shamela.ws/browse.php/book-9953/page-464> (Erişim:20.09.218)

Bunyâd-ı Dâireti'l-Ma'ârif-i İslâmî, (1376hş), *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran

Cebecioğlu, Ethem (2008), “*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*”

Cevâhirî, Hüseyin, / <http://javaherihosein.com/> *ابرنوشتی-بر-مصاریع-گمشده-رایج-قسمت-سوم*
(Erişim:20.09.2018)

Çehrî, Tâhire - Suheyl Yârî Güldere, (1392hş), “*Ber-resîy-i Eş'âr-ı ‘İmâdî Şehriyârî*”, *Metn-şinâsîy-i Edeb-i Fârsî*, S.3, s.121

Çetin, Osman, “*Horâsân*”, DİA, (1998), C.18, s.234-241, İstanbul

Çift, Salih, “*Yahyâ b. Mu'âz*” DİA, (2013), C.43, s.257-258, Ankara

Devletşah Tezkiresi, (1977), Çev. Necati Lugal, İstanbul

Deylemî, 2/91

Dihhudâ, ‘Alî Ekber, “*Nassu'l-Kitâb Emsâl ve Hikem*”, C.2, s.944

Durmuş, İsmail, “*Lüzûm-ı mâ lâ Yelzem*”, DİA, (2003), C.27, s.263, Ankara

_____, “*Leylâ ve Mecnûn*”, DİA, (2003), C.27, s.159-160, Ankara

_____, “*Mütenebbî*” DİA, (2006), C.32, s.195-200, İstanbul

Ebi'l-‘Abbâs Aḥmed b. Muḥammed - İbn Acîbetü'l- Ḥasenî, (1971), “*el- ‘Umde fi Şerḥi'l-Bürde*”, s.30, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut

Ebû 'Alî Seraḥsî / <https://www.vajehyab.com/dekhoda/3-زاهر> (Erişim:01.05.2019)

Ebû Sa'îd Ebu'l-Ḥayr, "*Rubâiyât*" / <https://ganjoor.net/abusaeed/robaee-aa/sh348/>
(Erişim:15.10.2018)

Ekiz, Abdullah, (2001), "*Dünden. Bugüne Elmalı*", Elmalı (Antalya)

Emîr Mu'izzî, "*Gazeliyât*" / <https://ganjoor.net/amir/ghazam/sh42/>
(Erişim:12.03.2019)

_____, "*Kasâid*" / <https://ganjoor.net/amir/ghasa/sh179/> (Erişim:06.03.2019)

_____, "*Rubâiyât*" / <https://ganjoor.net/amir/robam/sh173/> (Erişim:18.02.2019)

_____, "*Tercîât*" / <https://ganjoor.net/amir/tarjam/sh1/> (Erişim:06.03.2019)

Encümen-i Mefâhir-i Ferhengî, Eser-âferînân, C.5, s.95, Tahran /
http://wiki.ahlolbait.com/لامعى_گرگانی (Erişim:17.02.2019)

Enverî, "*Dîvân*" / <https://ganjoor.net/anvari/divan-anvari/ghazala/sh138/>
(Erişim:21.10.2018)

Erzen, M. Halil, "*Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevî Şahıslar...*", Turkish Studies,
Volume 8/4 Spring 2013, s.848

Evḥadüddîn Kirmânî, "*Dîvân*" /
<https://www.noorlib.ir/View/fa/Book/BookView/Text/15675/1/146>
(Erişim:28.10.2018)

Ezrakî / <http://www.vajehyab.com/dekhoda/دست+زدن> (Erişim:25.09.2018)

_____, "*Rubâiyât*" / <https://ganjoor.net/azraghi/arob/sh33/> (Erişim:02.11.2018)

Faḥreddîn Es'ad Gürgânî, "*Vîs ü Râmîn*" /
<https://ganjoor.net/asad/veysoramın/sh100/> (Erişim:28.10.2018)

Ferheng-i Âmme-i İnan, "*Meşelhây-ı Fârsî.*" / <http://vista.ir/content/134553/> (هر - (۲) /
(Erişim:17.02.2019)

Ferheng-i Mutavaşşit-ı Deḥudâ, Zîr-i Nazarı Seyyid Ca'fer Şehîdî, Be-kûşîş-i
Ġulam Rızâ Sutûde, İrec Mehrekî, Ekrem Sultânî, Luġatnâme, Tahran
1385/2006 1. Baskı C.1, s. 1587 , Tahran 1385/2006

Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî, 16, (1386hş), “*Destûr-i Haft-ı Fârsî*”, Tahran

Ferruhî, “*Dîvân*” / <https://ganjoor.net/farrokhi/divanf/ghasidef/sh68/>

(Erişim:26.02.2019)

Firdevsî, “*Şehnâme*” / <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/12rokh/sh1/>

(Erişim:17.11.2018)

Girgin, İrec. / <http://bonyadhomayoun.com/?p=15153> (Erişim:01.05.2019)

Görgün, Tahsin “*İbn Sînâ*”, DİA, (1999), C.20, s.353-358

Gürer, Dilaver, “*Şiblî, Ebû Bekir*”, DİA, (2010), C.39; s.125-126, İstanbul

Hadis-i Nebevî / <http://www.vajehyab.com/dekhoda/الفقر+فخرى>

(Erişim:04.03.2019)

Hâşimî, Mandânâ, “*Taşvîr-i İblîs der Endîşe-i ‘Aynu’l-Kuzât Hemedânî*” /

[http://www.anjomanfarsi.ir/pdf/pa5/pa5%20\(63\).pdf](http://www.anjomanfarsi.ir/pdf/pa5/pa5%20(63).pdf) (Erişim:01.05.2019)

Hayat, c.2, 50

Hidâyet, Rızâ Kulî b. Muḥammed Hâdî, (1382hş), “*Mecma ‘u’l- Fuşahâ*”, nşr. Mużâhir

Muşaffâ, C.II, s.931, Tahran

Hudâbaḡş, Esedullâhî / <https://rasekhoon.net/article/show/214701/> - شروط-مقدمات-

سلوك-از-ديدگاه-عين-القضاة-همداني (Erişim:24.01.2019)

Hüseynî, Muḡsin Zâkir, “*el-İhtârât fi’l-Muḡtârât*”, Nâme-i Ferhengistân, 2/5, s.118 /

<http://ensani.ir/file/download/article/20120329102812-2070-42.pdf>

(Erişim:19.12.2018)

Hüseynov, Rafael, “*Çağdaşımız Mehsetî Gencevî*”, İrs-Miras, No 7, 2013 (111),

Bakü

‘İkdü’l-Alî / <http://www.vajehyab.com/dekhoda/مقيم> (Erişim:21.02.2019)

‘İrâkî, “*Dîvân*” / <https://ganjoor.net/eraghi/divane/robaeee/sh19/>

(Erişim:04.01.2019)

İsfehânî, er-Râğıb, (1971), “*Muḡâdarâtü’l-Üdebâ ve Muḡâverâtü’ş-Şu’arâ ve’l-*

Bulegâ”, C.3, s.10, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiye, Beyrut

- İbn-i Tālha / <https://www.vajehyab.com/dekhoda/> طلحة-33 (Erişim:20.09.2018)
- ‘İlelu’ş-Şerâyî’, 4/1, bab: 6
- İMAD (İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi), (2016), C.1, S.1, s.88-109, 2014
 “العتاب والشكوى في قصائد علي بن الجهم كوران صالح الدين-حازم برهان،”
- ‘İmâdî Şehriyârî / <https://www.vajehyab.com/dekhoda/> ناخواست (Erişim:02.11.2018)
- İranşehr, S.10. / <http://ensani.ir/file/download/article/20120426114737-4036-43.pdf>
 (Erişim:21.10.2018)
- İslam Alimleri Ansiklopedisi, (1984), Haz. Cavit Durgut, C.6
- İslâmî, Muhammed ‘Alî, (1388hş), *Bahş ez Maqale-i “Ḥasîsa-i Şahkârâ”*,
 Niviştehây-i bî-Sernivişt, Tahran
- _____, / <https://www.hambastegimeli.com/-75872/عطار-طبله-عطار>
 «سرچشمه-شعر-فارسی» (Erişim:13.03.2019)
- Kâfi, c.8, s.22, Hutbe-i vesile
- Karaismailoğlu, Adnan, “*Ḳaṭrân-ı Tebrîzî*”, DİA, (2002), C. 25, s. 59, Ankara
- Kemâleddin İsmâ’îl, , “*Rubâiyât*” / <https://ganjoor.net/kamal/robaeek-kamal/sh482/>
 (Erişim:21.09.2018)
- Kılıçlı, Mustafa, “*Ebû Firâs el-Ḥamdânî*”, DİA, (1994), C.10; s.125-126, İstanbul
- Kitâb-ı Mâh-ı Edebiyât, S.82, (1392hş), s.44 44 ص - بهمن ماه 1392،
 شماره 82، پیاپی 196 - کتاب ماه ادبیات
- Kitâbî, Aḥmed / <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/48955/> - تأملی-درباره-مثل-
 Erişim:28.04.2019 زیره-به-کرمان-بیردن-و-معادل-های-آن
- Konukçu, Enver “*Ḥasan Nizâmî*”, DİA, (1997), C.16, s.333, İstanbul
- Kurtuluş, Rıza, “*Keşfü’l-Esrâr*”, DİA, (2002), C.25, s.319, Ankara
- _____, “*Lebîbî-i Ḥorasânî*”, DİA, (2003), C.27, s.121, Ankara
- _____, “*Rûmî*” DİA, (2008), C.35, s.245, İstanbul
- _____, “*Naḥşebî, Ziyâeddîn*” DİA, (2006) C.32, s.309-310, İstanbul

- Lü'lûî / <https://www.vajehyab.com/dekhoda/لؤلؤئی-3> (Erişim:15.02.2019)
- Lütf'alî Bîg Âzerbîgdilî, (1337hş.), “*Âteşgede-i Âzer*”, s.141, Çap-ı Ofset-i Muhammed ‘Alî ‘İlmî.
- Maḥallâtî, Zebîḥullah (1406h.) “Reyyahinü’ş-Şeria der Tercüme-i Dânişmendân-i Bânuvân-ı Şia”, C.6, s.239, Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiye, Tahran
- Mehsetî, “*Rubâiyât*” / <https://ganjoor.net/mahsati/robmah/sh13/> (Erişim:19.10.2018)
- Mektûbât-ı Mevlâna Celâleddîn, (1356h), s.104, Çaphane-i Sebat, İstanbul
- Menûçihri, “*Dîvân*” / <https://ganjoor.net/manoochehri/divanm/ghaside-ghete/sh77/> (Erişim:17.11.2018)
- Merdânî, Muhsin. / <http://mardani.blogfa.com/page/nozhat.aspx> (Erişim:10.03.2019)
- Mes’ûd S’ad Selmân / <http://gramha.com/media/1809573867480461901> (Erişim:20.09.2018)
- _____, “*Dîvân*” / <https://ganjoor.net/masood/divan-masood/ghasidemk/sh131/> (Erişim:07.03.2019)
- Mevlâna Celâleddin Rûmî, “*Dîvân-ı Şems*” / <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh1142/> (Erişim:26.02.2019)
- Mevlevî M. Muzaffer Hüseyn Şabâ, (1343 hş), “*Tezkire-i Rûz-i Rûşen*”, s.385, (nşr. M. Hüseyn Rûknzâde-i Âdemiyyet), Çap-ı İslâmiye, Tahran.
- Meybüdü, “*Keşfü’l-Esrâr*” / <https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar/s002/sh171/> (Erişim:30.11.2018)
- Mezâhirî, Abdürrizâ, “*Câygâh-ı İrfân der Dîvân-ı Pervîn İ’tisâmî*”, s.173 http://daneshnameh.srbiau.ac.ir/article_4165_7bc5fe03e7260227912b2bad7e849aae.pdf (Erişim:19.12.2018)
- Mihrâbâdî, Mitrâ, (1379hş), “*Şahnâme-i Kâmil-i Firdevsî be Nesr-i Pârsî*”, C.1, s.816, 1379hş. <https://www.noorlib.ir/view/ar/book/bookview/text/5202/1/816> (Erişim:21.09.2018)
- Muhtar, Cemal “*Beşşâr b. Bürd*”, DİA, (1992), C.6, s.8-9, İstanbul

- Münşî, “*Kelîle ve Dimne*” / <https://ganjoor.net/monshi/kelile-demni/tirandaz/sh3/>
(Erişim:28.10.2018)
- Münzevî, Alyankî/ Asîrân, Afif, (1350hş), “*Nâme-hây-i ‘Aynu’l-Ḳuzât Hemedânî*”,
Bahş-i Devvum, s.59, Tahran
- Müslim, Salât, 222
- Müslim, Munâfikûn 69
- Müsned, III/309
- Müstedrek, c.1, s.538
- Mütenebbî / <http://www.toarab.ws/modules.php?name=poet&file=showpoem&pmid=781>
(Erişim:20.09.2018)
- Nâblusî, Muḥammed ‘Abdülhâliḳ, (1421h), “*Dîvânü’l-Hakâik ve Mecmû’ü’r-Rakâik*”, s.364, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut
- Nefisi, Sa’îd (1363hş) “*Târiḥ-i Nazm ve Nesr der İnan ve der Zebân-i Fârsî*”, C.I,
s.53, İntişârât-i Furûḡî, Tahrân.
- _____, (1364hş), “*Divân-ı Enverî*”, s.609, İntişârât-ı Sikke ve Pîrûz
- Nicholson, R. Alleyne “*Ebû Sa’îd*”, MEB İA, (1977), C.4, s.47 İstanbul
- Nûrâyî, İlyas- Suheyl Yârî Güldere, “*Tahkîḳ der Eş’âr-ı Perâkende-i Ebu’l-Me’âlî
Nehḥâs Râzî*”, Âyine-i Mîrâs, S.56, s.314
<http://www.cgie.org.ir/fa/publication/entryview/3762> (Erişim:16.02.2019)
- Öngören, Reşat, “*Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî*”, DİA, (2004), C.29, s.441-448,
Ankara
- _____, “*Tasavvuf*”, DİA, (2011), C.40, s.121, Ankara
- Örs, Derya, “*Vaḫvât, Reşîdüddîn*”, DİA, (2012), C.42, s.573-574, Ankara
- Öz, Mustafa, “*Dâ’î*”, DİA, (1993), C.8, s.420, İstanbul
- Özen, M. Esiner, (1985), “*Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*”, İstanbul
- Özgüdenli, Osman Gazi, “*Selçuklular*”, DİA, (2009), C.36, s.371-375, İstanbul

- Öztürk, Mürsel, “*Eşref-i Gaznevî*”, DİA, (1995), C.11, s.474-475, İstanbul
- Pejûhişnâme-i Nüşa-şinasî-yi Mutûn-i Nazm ve Nesr-i Fârsî, S.1, (1395hş), s.154 /
http://noskkeh.dehaghan.ac.ir/article_526019_cab51e22390b648bad3244a76eb4e556.pdf (Erişim:17.02.2019)
- Peşteî, Gulâm Nebî Tevekkülî, (1397hş) /
<https://sayfuddinbokharziy.uz/medias/media/other/2/2.pdf>
 (Erişim:21.10.2018)
- Piyadeoğlu, Cihan, (2008), “*Büyük Selçuklular Döneminde Horasan*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul
- Polat, Hüseyin, (2018), “*Abbasi Dönemi Şiiri ve Şairlerine Genel Bir Bakış*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.5, S:14, s.636-649
- Rastipûr, Mes’ûd / <https://www.academia.edu/13557606/>
 الكافية في_العروض_ و_الصنعة_ و_القافية_ عروض_نجاتی (Erişim:09.02.2019)
- Râzî, Emin Aḥmed, (1341hş.), “*Heft İklîm*”, nşr. Cevâd Fâzıl, Tahran.
- Rıza Kûlî b. Muḥammed Hâdî Hidâyet, (1382hş) “*Mecmau’l-Fuşâhâ*”, nşr. Muşaffâ Mezâhir, Tahran
- Sabbağ, Abbas - Nebi Bozkurt, “*Müstevfi*”, DİA, (2006), C.32, s.147-148, İstanbul.
- Şâbirî, ‘Alî Muḥammed, “*Şeyh Aḥmed Gazzâlî Tûsî*”, Sevânih, S.121, s.128
- Şâdikî, ‘Alî Eşref, (1392hş), *Ferhengistân-ı Edeb-i Fârsî*, C.1, s.179, Tahran
- Sâ’dî, “*Mevâiz*” / <https://ganjoor.net/saadi/mavaez/ghasides/sh31/>
 (Erişim:04.12.2018)
- Şafâ, Zebîhullah, (1371hş), “*Târiḥ-i Edebiyât der Iran*”, Tahran
- Şahîh-i Buḥârî, ‘Umre, 1710
- Sâmi, Şemseddîn (1894) “*Kâmûsü’l-A’lâm*”, İstanbul
- Senâî, “*Dîvân*” / <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh108/>
 (Erişim:02.11.2018)
- Sencerî / <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/سنجرى-2> Erişim:15.02.2019

Seyf Ferġânî, “*Dîvân*” / <https://ganjoor.net/seyf/divan-seyf/ghetesk/sh55/>

(Erişim:28.10.2018)

Seyfi, Ebu’l-Me’âlî Mes’ûd b. Aĥmed, “*Resâilü’l-‘Uşşâk ve Vesâilü’l-Müştâk*”,
Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüġü, BY7270.

Sihhî, Muĥsin şerîfi- Çetrodî, Mehdaĥt Porĥâlîkî “Eş’âr-ı Nev-yafte ez Enverî der
Nusahhây-ı Kohen”, Cestarhay-ı Edebi (Edebiyat ve Ulum-i İnsani Sabık),
S.4, s.28, s.40

Sühreverdî, Ebû Ĥařş ‘Ömer şehâbeddîn, “*‘Avârifü’l-Ma’ârif*”, Tercüme-i Ebû
Maņsur İsmâ’îl b. ‘Abdülmü’min İsfehânî, s.74

řahinoġlu, M. Nazif “*Aĥâr, Ferîdüddin*”, DİA, (1991), C.4, s.95-98, İstanbul

şemseddîn Muhammed b. Ķays er-Râzî, (1314hş), “*el-Mu’cem fi Me’âyîr-i Eş’âri’l-
‘Acem*”, nşr. Muhammed Abdülvehhâb Ķazvînî, Tahran

şen, M.E. (2012), “*VIII. Yüzyılda Türklerin İlmî Durumunun Tespitine Farklı Bir
Bakış: Basra, Mâverâünnehir Örneġi*”, Turkish Studies - International
Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,
(7/3), 2399.

şirvânî, Cemâl Ĥâlîl, (1375hş), “*Nüzhetü’l-Mecâlis*”, nşr. Emin Muhammed
Reyyâhî. Tahran.

TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/> (Erişim:21.06.2019)

TDV, “*Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*”, (2009), Haz. Komisyon, Yayın 86-A, Ankara

Temîmî / <https://www.vajehyab.com/dekhoda/2-تمیمی> (Erişim:15.02.2019)

Terzioġlu, Arslan, “*İbn Sînâ*”, DİA, (1999), C.20, s.321-326, İstanbul

Tirmizî, Deavât, 75/3493

Tokmak, A. Naci, “*Baĥtiyârname*”, DİA, (1991), C.4, s.524-525, İstanbul

_____, “*Gürgânî, Faĥreddîn Es’ad*”, DİA, (1996), C.14, s.321, İstanbul

_____, “*Vâmık ve ‘Azrâ*”, DİA, (2012), C.42, s.503-504, İstanbul

_____, “*İran*”, DİA, (2000), C.22, s.418, İstanbul

- Tondkî, Hatîce - ‘Alî Tesnîmî, “*Bahtiyârname ve Nakd-i Sebksînâsâne-i An*”,
Pejûhişhây-i Nakd-i Edebi ve Sebksînasi, S.2, 1396hş, s.11-37_27
- Turabi, Ahmet Hakkı, “*İbn Sînâ*”, DİA, (1999), C.20, s.336-337, İstanbul
- Türkî, Muhammed Rıza, (1388hş), “*Deryâftehâyî ez Dîvân-ı Hâkânî*”, Edeb-i Fârsî
(Mecelle-i İlmî Pejûhişî Gurûh-i Zebân ve Edebiyat-ı Fârsî Dânişgâh-i
Tehran), S.1,
- Uluçay, M. Çağatay, (1977), “*İlk Müslüman Türk Devletleri*”, MEB İstanbul
- Uludağ, Süleyman - Nurettin Bayburtlugil, “*’Aynülkuğât el-Hemedânî*” DİA, (1991)
C.4, s.280-282, İstanbul
- Uludağ, Süleyman, “*Ahmed el-Gazzâlî*”, DİA, (1989), C.2, s.70, İstanbul
- _____, “*Şathiye*”, DİA, (2010), C.38; s.370, İstanbul
- Uslu, Recep, “*Horasan Tarihi*”, (1997), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Doktora Tezi, Bursa
- Vâ’izî / <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/واعظى>
- Vatvât, “*Rubâiyât*” / <https://ganjoor.net/vatvat/robv/sh36/> (Erişim:18.10.2018)
- Vefâyî, Muhammed Afşin, “*Der Hâşiye-i İnan-şinâsî 3*”, S.109, (1394hş), s.288
http://celm.ut.ac.ir/sites/default/files/publication_files/iranshenasi%203.pdf
(Erişim:21.02.2019)
- Vesâilu’ş-Şi’a, c.15, s.209
- Yazıcı, Tahsin “*Ebû Sa’îd-i Ebu’l-Hayr*” DİA, (1994), C.10, s.220-222, İstanbul
- Yazıcı, Tahsin - Süleyman Uludağ, “*Herevî, Hâce ‘Abdullah*”, DİA, (1998), C.17,
s.222-226, İstanbul
- Yıldırım, Nimet, “*Seyf-i Fergânî*”, DİA, (2009), C.37, s.27, İstanbul
- Yılmaz, Hasan Kâmil, “*Sühreverdî, Şehâbeddîn*”, DİA, (2010), C. 38, s.40-42,
İstanbul
- Yüksel, Emrullah, “*İsferâyînî, Şehfûr b. Tâhir*”, DİA, (2000), C.22, s. 517-518,
İstanbul

Zahîr-i Fâryâbî, “*Rubâiyât*” / <https://ganjoor.net/zahir/robaeez-zahir/sh95/>

(Erişim:21.09.2018)

Zindmuqaddem, Sâsân, (1393hş), “*Tashîh-i Tohmîn-i Sebksînâsâne ez Zemân-i Nigâriş-i Câmi’i’s-Sittîn bâ Revişîy-i Metn-Şinâsâne*”, Ten-şinâsîy-i Edeb-i Fârsî, S.4, s.145

Żiyâ, Muḥammed Rızâ./ <http://www.mirasmaktoob.ir/fa/system/files/nashriat/GM68-69-Ziya-Ashar-p39.pdf> (Eriřim:17.02.2019)

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

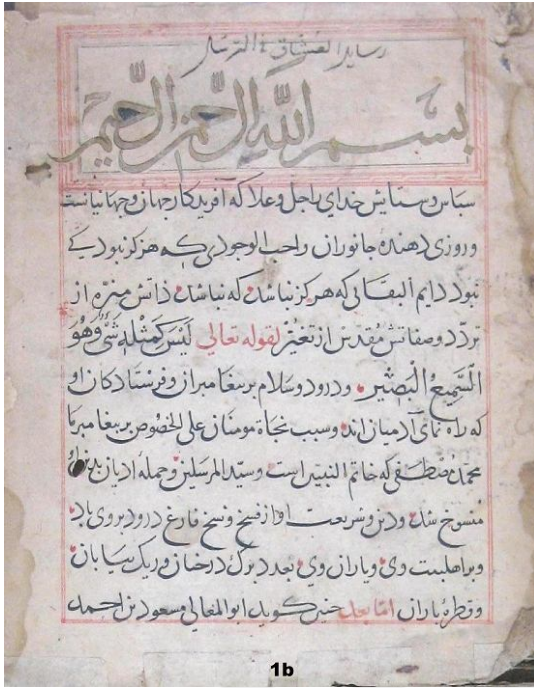
- ‘Abdülkâdir-i Geylânî, 76
‘Abdullah b. el-Mübârek, 9, 10
‘Abdullah el-Enşârî el-Herevî, 1, 15, 30, 35, 45, 70, 84, 542
Abdülmelik Burhânî, 34
Abdülmelik b. Ebcer, 8
Abdülvâhid b. Zeyd, 8
Aḥmed b. Harb Nişâburî, 10
Aḥfeş el-Aşğar, 81
Ahmed b. Muhammed b. Zeyd Tûsî, 30, 86
Ahmed Gazzâlî, 30, 38, 72, 74, 76, 79, 80, 84, 463
Aḥṭal, 82
‘Âiše Semerkandiye, 30, 74, 75, 544
Alaeddin Tekiş, 16, 18, 21, 626
Alâî, 29, 47, 448, 626
Alî b. Ebî Tâlip, 355
Alî b. el-Cehm, 30, 75, 355
‘Alâî, 37
‘Alî Zâhir b. Aḥmed, 69
‘Alî Zendenecî, 28, 41, 356, 357, 362, 498, 626
Alparslan, 4, 34, 40, 45, 51, 54, 63
‘Am‘ak, 10, 16, 28, 43, 46, 47, 63, 65, 453, 504, 626
Amîdülmülk Kündürî, 6, 63
‘Ârifî, 88
‘Ascedî, 29, 50, 51, 373
Atsız, 57, 87
‘Attâr, 2, 6, 28, 33, 38, 39, 55, 56, 67, 70, 79, 89, 402, 406, 412, 416, 429, 432, 436
‘Avfî, 16, 17, 19, 21, 34, 36, 51, 52, 53, 54, 61, 63, 92
Aynu’l-Kuzât Hemedânî, 30, 73, 74, 76, 79, 370, 371
Âzerbigdili, 21
‘Azîzüddîn-i Müstevfî, 74
Bahâeddîn Veled, 71, 72
Bâherzî, 28, 34, 36, 361, 374, 375, 379, 380, 381, 386, 399, 405, 413, 418, 422, 424, 505
Bâyezîd-i Bistâmî, 8, 10, 70, 86
Bedüzzaman el-Hemedânî, 82
Behram Şah, 32, 59
Beşşar b. Bürd, 30, 82, 83
Beyhâkî, Muḥammed b. Hüseyin, 61
Bihiştî, 29, 56, 429, 626
Bîrûnî, 89
Burhân b. ‘Ömer, 69
Burhânî, 63
Câmî, 1, 33, 38
Cebelî, 30, 76, 77, 537
Cemâleddîn Abdürrezzâk-ı İşfahânî, 59, 87
Cemâlî, 63
Cengiz, 5
Cerîr b. ‘Atıyye, 82
Cüneyd-i Bağdâdî, 8, 29, 48, 64, 70, 86, 354
Cüveynî, 36, 51, 70
Çağrı Bey, 4, 50
Daḳîkî, 30, 65, 66, 611
Dâvûd et-Tâî, 9
Devletşah, 18, 53, 526
Dırâr b. Mürre, 8
Ebû ‘Alî el-Fârisî, 81
Ebû ‘Alî Serahsî, 30, 75, 514
Ebû Hanîfe, 9
Ebû İşâk Mervezî, 75
Ebû Naşr es-Serrâc, 69, 70
Ebû ‘Osmân el-Hîrî, 86
Ebû ‘Ömer ez-Zâhid, 81
Ebu Said Ebu’l-Hayr, 1, 30, 38, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 85, 398
Ebû Süleyman ed-Dârânî, 8

- Ebû Temmâm, 75, 82
 Ebu'l-Fazl el-'Allâmî, 90
 Ebu'l-Fazl el-Cârûdî, 84
 Ebû'l-Ferec, 91
 Ebu'l-Feth Âmidî, 30, 84
 Ebu'l-Feth Muzaffer, 31
 Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî, 8
 Ebu'l-Kâsım el-Keşeyrî, 70
 Ebu'l-Me'âlî Nehhâs Râzî, 51, 52, 620
 Ebu'l-Me'âlî Râzî, 29, 382
 Ebû Tûrâb en-Nahşebî, 86
 Eflâkî, 71
 Ekber Şah, 90
 Emîn Ahmed Râzî, 21, 55
 Emir Ebû Firâs, 29, 37, 49, 50, 354
 Emîr Hüsrev-i Dihlevî, 33
 Enverî, 6, 11, 28, 31, 33, 34, 52, 57, 58,
 62, 87, 373, 397, 430, 440, 453, 454,
 498, 502, 515, 516, 521, 532, 557, 609,
 626
 Esedî-i Tûsî, 61, 66, 89
 Eserî, 29, 53, 385, 626
 Esîr-i Evmânî, 30, 67, 410
 Eşref-i Ğaznevî, 11, 59,
 Evhadî, 88
 Evhadüddîn-i Kirmânî, 30, 68, 69, 71, 73,
 76
 Ezrakî, 8, 28, 31, 45, 46, 440, 471, 557,
 593
 Fadlûn b. Ebu's-Süvâr, 42
 Faḥreddîn er-Râzî, 78
 Fahrî Gurgânî, 28, 31, 32, 88, 344, 357,
 359, 382, 397, 401, 402, 403, 412, 413,
 415, 420, 423, 432, 441, 457, 462, 467,
 468, 472, 473, 474, 478, 479, 480, 482,
 484, 487, 491, 496, 497, 506, 509, 514,
 515, 516, 519, 520, 545, 552, 554, 556,
 559, 563, 564, 573, 581, 582, 584, 585,
 589, 608, 609, 612
 Faḥru'l-Me'âlî Muhammed b. Maḥmûd b.
 Zekerıyyâ, 352, 625
 Fârâbî, 78, 81
 Fâryâbî, 30, 31, 53, 56, 65, 374, 626
 Ferezdağ, 82
 Ferîd-i Kâtib, 18, 21
 Ferruḥî, 28, 32, 35, 36, 37, 38, 42, 61, 63,
 72, 80, 377, 378, 382, 391, 395, 421,
 442, 467, 493, 510, 514, 546, 568, 590,
 605
 Feyzî, 53
 Find-i Zemânî, 30, 83
 Firdevsî, 11, 28, 39, 40, 360, 376, 421,
 466, 475, 481, 485, 598, 603
 Fuḍayl b. 'ÿyâz, 8, 10
 Ḥâfız-ı Şîrâzî, 33, 38
 Hâfî, 8
 Hâkânî, 10, 13, 30, 67, 68, 87, 547
 Ḥakîm et-Tirmizî, 86
 Hakîm Nâlib, 29, 33, 58, 62, 516, 626
 Ḥâlid b. Bermek, 82
 Ḥâlid Herevî, 29, 62, 510
 Ḥalîl Şîrvânî, 16
 Ḥallâc-ı Manşûr, 70
 Ḥamdullah Kazvînî, 55
 Ḥamdûn el-Keşşâr, 8
 Ḥamidü's-Semerḳandî, 24, 624
 Ḥaraḳânî, 85
 Ḥarîrî, 82
 Ḥariş el-Muḥâsibî, 8
 Ḥasan el-Başrî, 8, 9, 10
 Ḥasan-ı Ğaznevî, 87
 Hasan Nizâmî, 30, 85, 86, 91, 92
 Ḥâtım el-Eşam, 10, 86
 Ḥavâfî, 28, 508, 522
 Ḥayr en-Nessâc, 48
 Hidâyet, 19, 50, 54
 Hücvirî, 48
 Hüseyin Necib, 29, 61, 499, 626
 Hüseyin Şabâ, 21
 'Irâkî, 16, 30, 70, 72, 73, 79, 392, 512
 İbn-i 'Asâkir, 60
 İbn Dürüsteveyh, 81
 İbn Fâriz, 79
 İbn 'Îmâd, 88
 İbni Sînâ, 30, 38, 70, 77, 78, 504
 İbn-i Şehfûr İsferyânî, 29, 40, 59, 60, 472

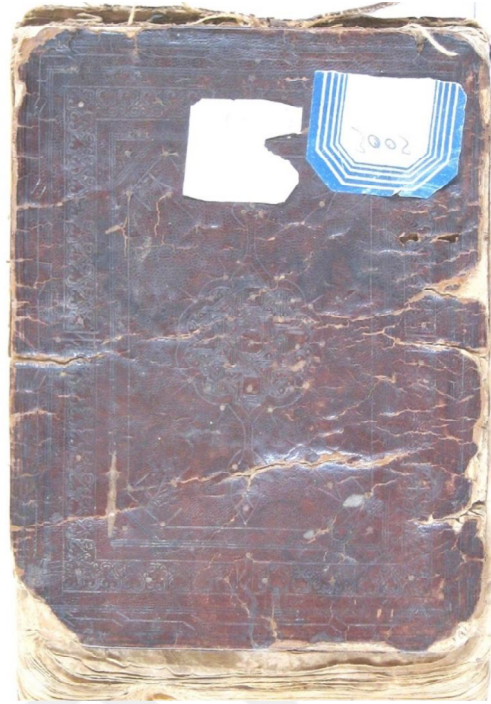
- İbn-i Tālha, 28, 34, 36, 56, 58, 72, 364,
366, 367, 372, 384, 390, 405, 407, 409,
411, 418, 431, 434, 435, 437, 444, 448,
449, 451, 452, 453, 454, 488, 502, 505,
521
- İbnü'l-'Arabî, 49, 68, 71, 72, 73, 76
- İbnü'l-Kelbî, 91
- İbnü'n-Nedîm, 45, 91
- İbnü's-Serrâc, 81
- İbrâhim b. Edhem, 9, 10
- 'İkdü'l-Alî, 30, 80
- 'İmâd b. Muḥammed, 90
- 'İmâdî Gaznevî, 28, 33, 47, 48, 464, 544,
610
- İmâd-i Fakîh, 88
- İmruülkays, 82
- İskâfî, 11
- İsmâ'îl Emîr (Tûs), 29, 57, 439, 478, 626
- 'ÿyâzî, 28, 40, 358, 381, 396, 457, 508
- 'İzzeddin Sa'dullah Tehcirânî, 29, 63, 498,
626
- Kâdirî, 29, 53, 90, 403, 626
- Kâtibî, 88
- Kaṭrân, 29, 41, 42, 446
- Ḳays er-Râzî, 20, 44, 52
- Ḳazvînî, 43, 70
- Kemâleddîn İsmâ'îl, 30, 34, 39, 42, 59,
66, 67, 371, 372, 538
- Kemâlüddevle Şîrzâd, 59
- Kıvâmî, 29, 54, 63, 407
- Kindî, 78
- Ḳutâmî, 82
- Kutbüddin Aybeg, 85, 92
- Lâmi'î Gürgânî, 29, 63, 359
- Lebîbî, 29, 33, 61, 62, 503
- Leşkerî, 41
- Lokmân-ı Serahsî, 69
- Lü'lüî, 28, 43, 44, 367, 422
- Mâlik b. Dînâr, 8
- Mehdî-Billah, 82
- Mehricerdî, 63
- Mehsetî, 28, 31, 34, 45, 55, 56, 374, 390,
426, 428, 435, 626
- Melikşah, 4, 6, 40, 42, 51, 53
- Menûçihri, 28, 35, 38, 43, 51, 63, 426,
475
- Merzedî, 29, 50, 360
- Mes'ûd Sa'd-i Selmân, 11, 28, 44, 52, 59,
61, 77, 376, 539, 599
- Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, 2, 30, 33, 34,
37, 38, 49, 67, 70, 71, 72, 73, 79, 80,
389, 393, 398, 437, 546
- Meybüdî, 30, 37, 72, 80, 360, 393, 510,
545
- Meymendî, 40
- Mu'izzî, 6, 28, 33, 34, 35, 51, 52, 59, 85,
87, 359, 380, 382, 383, 387, 403, 404,
419, 431, 443, 446, 449, 460, 470, 472,
489, 492, 534, 542, 562, 595, 596, 597,
606
- Muḥammed b. Eslem, 10
- Muḥammed Gazzâlî, 39, 74, 78, 79
- Muḥammed b. Sûkâ, 8
- Muizzüddin Muḥammed, 85, 91
- Muṭarrif b. Ta'rîf, 8
- Mücîrüddîn-i Beylekânî, 59
- Müeyyed Ayaba, 5
- Müeyyedü'l-Mülk, 29, 56, 438
- Müslim b. Velîd, 82
- Mütenebbî, 30, 81, 82
- Naḥşebî, 30, 83, 89, 90, 344, 481
- Nâşır-ı Hüsrev, 6, 13, 42
- Nâşîrüddîn Tûsî, 67
- Necmeddîn-i Kübrâ, 72
- Niftaveyh, 81
- Nizâmî Sâmânî, 29, 33, 62, 515, 626
- Nizâmî-yi 'Arûzî, 7, 43, 46, 51, 85
- Nizâmî-yi Gencevî, 10, 33, 55, 89
- Nizâmülmülk, 6, 56, 60, 63
- 'Osman Rûmî, 71
- Ömer el-Burhânî, 29, 51, 378
- 'Ömer Ḥayyâm, 6, 52, 70, 73
- 'Örfî, 53

- Pindâr Râzî, 29, 53, 389, 419, 445
- Râbia el-Adeviyye, 8
 Refî'i Lünbânî, 67
 Resî, 29, 51, 375, 626
 Reşîdî, 10, 43
 Rûdekî, 11, 35, 53, 60
 Rûnî, 11, 29, 52, 77, 383
 Rûzbihân-ı Baklî, 79
- Sa'âlebî, 36
 Sa'eddîn-i Hammûye, 71
 Şâbir, 29, 57, 58, 87, 440
 Sa'îd b. Müseyyeb, 8
 Sa'dî, 2, 33, 38, 64
 Şadreddîn Konevî, 71, 72
 Sarı Abdullah, 90
 Sebük Tegin, 40, 60
 Selmân-ı Sâvecî, 88
 Semâî Mervezî, 34
 Senâî, 2, 6, 11, 28, 32, 33, 35, 41, 48, 59,
 62, 70, 72, 74, 77, 79, 345, 371, 381,
 388, 389, 392, 393, 395, 398, 399, 400,
 417, 422, 441, 444, 447, 450, 460, 461,
 462, 465, 471, 472, 482, 486, 490, 499,
 501, 503, 505, 509, 511, 512, 513, 515,
 519, 523, 524, 530, 531, 533, 561, 568,
 577, 579, 580, 581, 586, 587, 591, 597,
 599, 602, 610, 618
 Sencer, 4, 5, 6, 10, 34, 47, 57, 58, 62, 77
 Sencerî, 28, 33, 41, 371, 374, 386, 435
 Serî es-Sakâtî, 8
 Seyf Fergânî, 16, 30, 47, 64, 65, 626
 Seyfî, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 28,
 31, 46, 56, 58, 343, 368, 369, 373, 374,
 375, 387, 392, 400, 431, 432, 439, 493,
 496, 511, 515, 517, 518, 520, 521, 540,
 583, 590, 593, 618, 620, 625
 Seyfüddevle, 81
- Seyyid Azîz, 28, 42, 371, 379, 409, 626
 Seyyid Burhâneddîn, 71
 Seyyid Hasan Gaznevî, 28, 59, 462, 525,
 602
 Sipehsâlâr, 71
 Sûzenî, 10, 63, 87
 Sühreverdî el-Maqtûl, 38
 Sühreverdî, 30, 76, 384
 Sülemî, 1, 9
- Şakîk el-Belhî, 8, 9, 10
 Şebüsterî, 38
 Şemseddîn Muḥammed b. 'Alî Dekâyîk-i
 Mervezî, 92
 Şemseddîn Sâmî, 19
 Şems-i Tebrîzî, 72
 Şeyh Ebu'l-Fazl Muḥammed b. Ḥasan es-
 Seraḥsî, 69
 Şeyḥ Ḥameveyh, 73
 Şiblî, 29, 48, 49, 345
- Temîmî, 28, 45, 435, 457, 488
 Togaṣah, 6, 7, 45, 65
 Tuḡrul Bey, 31, 40
- Unşurî, 12, 13, 29, 35, 38, 42, 60, 61, 63,
 89, 91, 472
 'Unşurü'l-Me'âlî, 15
- Vâ'izî, 29, 50, 369
 Vaṭvât, 30, 56, 87, 88, 429
- Yahyâ b. Muâz, 30, 86, 87
 Yûsuf b. Ḥüseyn er-Râzî, 86
- Zemahşerî, 86
 Zafer Hemedânî, 29, 53, 54, 405
 Zünnûn el-Mısrî, 8, 9

EK: ESERİN YAZMA NÜSHASINA AİT BAZI FOTOĞRAFLAR

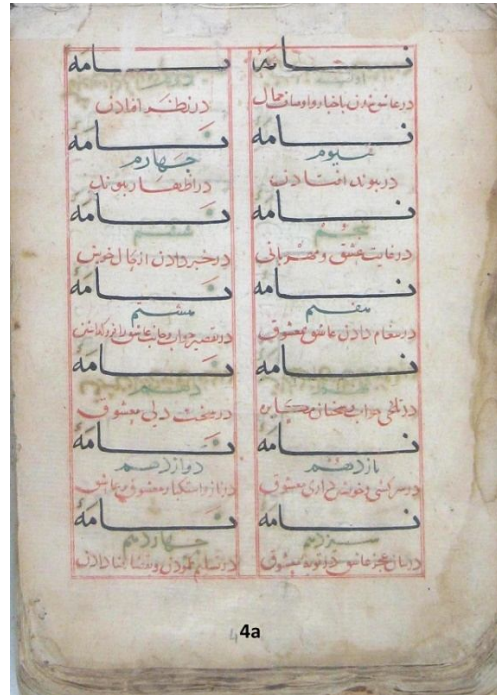
İlk Sayfa

Üst Kapak

Kırkıncı Risâle

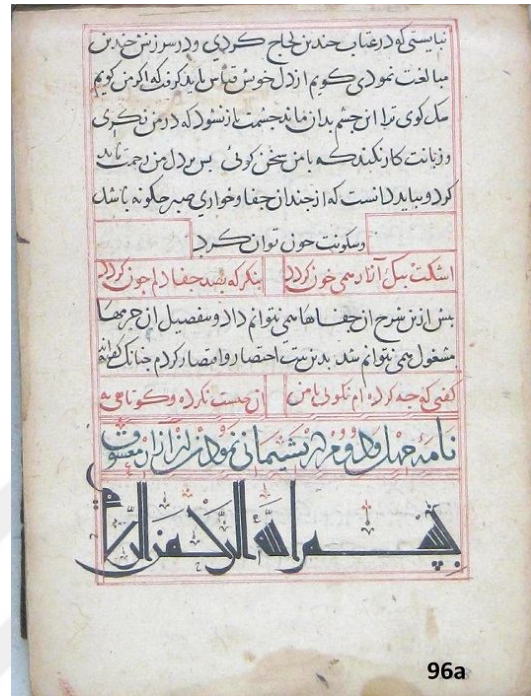

Fihrist Sayfası

112a

Ellinci Risâle

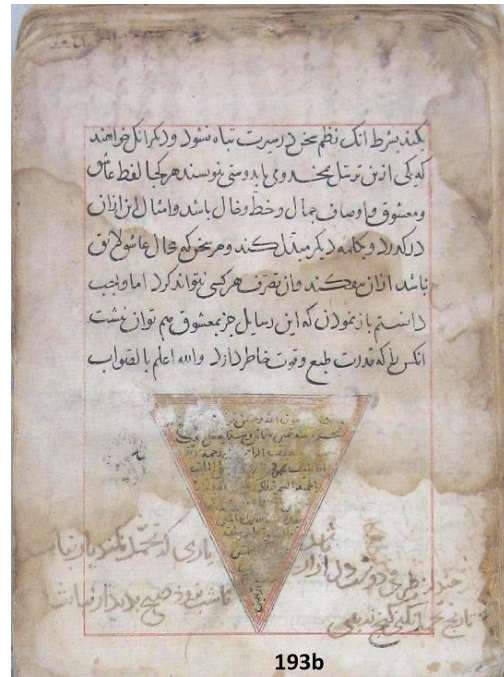

96a

Kırk İkinci Risâle

Alt Kapak

193b

Ketebe Sayfası

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Faruk AĞARTAN
Doğum Yeri:	Hadim / Konya
Doğum Tarihi:	01.02.1971
Medeni Durumu:	
Öğrenim Durumu	
Derece:	Okulun Adı:
İlköğretim:	Hakimiyet (23 Nisan Egemenlik) İlkokulu
Ortaöğretim:	Konya İmam Hatip Lisesi
Lise:	Konya İmam Hatip Lisesi
Lisans.	Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans.	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı
İlgi Alanları:	Yazma Eserler, Farsça, İngilizce, Bilgisayar - Bilişim
Hâlen Yaptığı İş:	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Yazma Eser Uzman Yardımcısı
İş Deneyimi: (Doldurulması isteğe bağlı)	MEB – Ücretli Türkçe Öğretmeni (2004-2006)
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar: (Doldurulması isteğe bağlı)	Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Ü.) Bekir ŞAHİN (Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü)
Tel:	+90 542 356 42 05
E-mail:	fagartan@hotmail.com
Adres:	Sarıyakup M. Ütücü S. No: 8/3 Karatay / KONYA